

ANNALES

Anali za istrske in mediteranske študije
Annali di Studi istriani e mediterraneei
Annals for Istrian and Mediterranean Studies
Series Historia et Sociologia, 27, 2017, 4

ANNALES

**Anali za istrske in mediteranske študije
Annali di Studi istriani e mediterraneei
Annals for Istrian and Mediterranean Studies**

Series Historia et Sociologia, 27, 2017, 4

KOPER 2017

ISSN 1408-5348

**UREDNIŠKI ODBOR/
COMITATO DI REDAZIONE/
BOARD OF EDITORS:**

**Glavni urednik/Redattore capo/
Editor in chief:**

**Odgovorni urednik/Redattore
responsabile/Responsible Editor:**

Uredniki/Redattori/Editors:

Gostujoči uredniki/Guest Editors:

Prevajalci/Traduttori/Translators:

**Oblikovalec/Progetto grafico/
Graphic design:**

Tisk/Stampa/Print:

Založnik/Editore/Published by:

**Za založnika/Per Editore/
Publisher represented by:**

**Sedež uredništva/Sede della redazione/
Address of Editorial Board:**

UDK 009

Letnik 27, leto 2017, številka 4

Roderick Bailey (UK), Simona Bergoč, Furio Bianco (IT), Milan Bufon, Alexander Cherkasov (RUS), Lucija Čok, Lovorka Čoralić (HR), Darko Darovec, Goran Filipi (HR), Devan Jagodic (IT), Vesna Mikolič, Luciano Monzali (IT), Aleksej Kalc, Avgust Lešnik, John Martin (USA), Robert Matijašič (HR), Darja Mihelič, Edward Muir (USA), Vojislav Pavlović (SRB), Peter Pirker (AUT), Claudio Povoletto (IT), Andrej Rahten, Vida Rožac Darovec, Mateja Sedmak, Lenart Škof, Marta Verginella, Špela Verovšek, Tomislav Vignjević, Paolo Wulzer (IT), Salvator Žitko

Darko Darovec

Salvator Žitko

Urška Lampe, Gorazd Bajc

Mateja Režek, Jure Ramšak, Darko Friš

Petra Berlot (it.)

Dušan Podgornik, Darko Darovec

Grafis trade d.o.o.

Zgodovinsko društvo za južno Primorsko - Koper / Società storica del Litorale - Capodistria©

Salvator Žitko

SI-6000 Koper/Capodistria, Garibaldijeva/Via Garibaldi 18

e-mail: annaleszdjp@gmail.com, **internet:** http://www.zdjp.si/

Redakcija te številke je bila zaključena 27. 12. 2017.

**Sofinancirajo/Supporto finanziario/
Financially supported by:**

Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (ARRS), Luka Koper, Mestna občina Koper

Annales - Series historia et sociologia izhaja štirikrat letno.

Maloprodajna cena tega zvezka je 11 EUR.

Naklada/Tiratura/Circulation: 300 izvodov/copie/copies

Revija Annales, Series historia et sociologia je vključena v naslednje podatkovne baze / La rivista Annales, Series historia et sociologia è inserita nei seguenti data base / Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in: Thomson Reuters (USA): Arts and Humanities Citation Index (A&HCI) in/and Current Contents / Arts & Humanities; IBZ, Internationale Bibliographie der Zeitschriftenliteratur (GER); Sociological Abstracts (USA); Referativnyi Zhurnal Viniti (RUS); European Reference Index for the Humanities and Social Sciences (ERIH PLUS); Elsevier B. V.: SCOPUS (NL).

Vsi članki so v barvni verziji prosto dostopni na spletni strani: <http://www.zdjp.si>.

All articles are freely available in color via website <http://www.zdjp.si>.

VSEBINA / INDICE GENERALE / CONTENTS

Mateja Režek: »Izraelska zveza«: Tajni stiki med Jugoslavijo in Izraelom v osemdesetih letih 671
»La connection israeliana«: collaborazione segreta tra la Jugoslavia e Israele negli anni ottanta
»The Israeli Connection«: Secret Contacts between Yugoslavia and Israel in the 1980s

Jure Ramšak: »From Skadarlija to Downing Street«: Velika britanija in začetek jugoslovanske krize, 1980–1985 687
»From Skadarlija to Downing Street«: il Regno Unito e l'inizio della crisi jugoslava (1980–1985)
»From Skadarlija to Downing Street«: Great Britain and the beginning of the Yugoslav Crisis, 1980–1985

Carlos González Villa: From 'Pessimism' to Geopolitical Instrumentalisation: Revisting the US Policy towards dying Yugoslavia 699
Dal 'pessimismo' alla strumentalizzazione geopolitica: una rilettura della politica statunitense rispetto al tramonto della Jugoslavia
Od 'pesimizma' do geopolitične instrumentalizacije: revizija politike ZDA do propadajoče Jugoslavije

Boštjan Udovič: "We Told the Truth about Yugoslavia ...": Slovenian (Para)diplomats in 1990–1992 713
"Sulla Jugoslavia dicevamo la verità ...": la (para)diplomazia Slovena (1990–1992)
"Govorili smo resnico o Jugoslaviji ...": o slovenskih (para)diplomatih v letih 1990–1992

Matjaž Klemenčič: Vloga pripadnikov slovenskih avtohtonih manjšin v sosednjih državah in slovenskih izseljencev v osamosvajanju Slovenije ... 731
Il ruolo delle minoranze slovene negli stati vicini e della diaspora slovena nell'affermazione della Slovenia indipendente
The role of Members of Slovenian Indigenous Minorities in Neighboring Countries and Slovenian Emigrants in Slovenia's Independence

Božo Repe: Vloga Milana Kučana v slovenski zunanji politiki 743
Il ruolo di Milan Kučan nella politica estera slovena
The Role of Milan Kučan in Slovenian Foreign Policy

Kornelija Ajlec: Slovenia and the UN in the Correspondence of the Secretarygeneral Javier Perez de Cuellar, 1991–1992 755
La Slovenia e l'ONU nella corrispondenza del segretario generale Javier Perez de Cuellar, 1991–1992
Slovenija in Organizacija združenih narodov v korespondenci generalnega sekretarja Javierja Pereza de Cuellarja, 1991–1992

Marko Zajc: Samoumeščanje slovenskih intelektualcev v simbolno geografijo Evrope v osemdesetih letih 769
L'auto-collocazione dell'intelligenza slovena nella geografia simbolica dell'Europa negli anni ottanta
Self-positioning of Slovenian Intellectuals into a Symbol Geography of Europe in the 1980s

Gregor Jenuš & Darko Friš: Specialna vojna. Prispevek o ukrepih jugoslovanskih organov za notranje zadeve pri nadzoru državne meje in v boju proti »zunanjim« in »notranjim sovražnikom« 777
Una guerra speciale. Contributo riguardo le azioni degli organi jugoslavi per gli affari interni nel controllo del confine di stato e nella lotta contro i nemici «interni» ed «esterni»
A Special War. A Contribution on the Measures of the Yugoslav Bodies for Internal Affairs in the Control of the State Border and their Fight against the »External« and »Internal Enemies«

Aleš Maver & Anton Ravnikar: Zastrta znamenja: vprašanje disidentstva katoliške cerkve v Sloveniji v obdobju »vzhodne politike« in revija Znamenje ... 793
I segni velati: la questione della dissidenza all'interno della chiesa cattolica in Slovenia durante il periodo della «ostpolitik» e la rivista Znamenje
Hidden Signs: The Question of Dissidence of the Catholic Church in Slovenia during the Period of »Ostpolitik« and the »Znamenje« Magazine

Darko Friš & David Hazemali: Slovenski glas in Branko Pistivšek pod nadzorom Službe državne varnosti 807
Slovenski glas e Branko Pistivšek sotto il controllo del Servizio di sicurezza nazionale
Slovenski glas and Branko Pistivšek under the Surveillance of the State Security Service

Ana Šela & Darko Friš: *Nova revija v primežu Službe državne varnosti* 823
La Nova rivista nella morsa del Servizio di sicurezza nazionale
Nova rivista in the Clutches of the State Security Service

Dragan Potočnik: *Sodobne učne metode pri pouku zgodovine* 837
Metodi moderni d'insegnamento della storia
Modern Methods of Teaching History

Aleksandr A. Cherkasov, Vladimir G. Ivantsov, Michal Smigel & Violetta S. Molchanova: *The List of Captives from the Turkish Vessel Belifite as a Source of Information on the Slave Trade in the North-western Caucasus in the early 19th Century* 851
La lista dei prigionieri dell'imbarcazione turca Belifite come fonte di informazioni sulla tratta di schiavi nel Caucaso nord-occidentale agli inizi dell'ottocento
Seznam ujetnikov na turškem plovilu Belifite kot vir podatkov o trgovini s sužnji na severozahodnem Kavkazu v začetku 19. stoletja

OCENE / RECENSIONI / REVIEWS

Ines Unetič:
Kultura vrtov. Oblikovane zelene površine v Ljubljani od sredine 18. stoletja do zgodnjega 19. stoletja (Erika Bordon) 867

Tomaž Grušovnik:
Etika živali. O čezvrstni gostoljubnosti (Anton Mlinar) 869

Ana Ješe Perković:
Zahodni Balkan na poti v Evropo. Pasti tranzicije, demokratizacije in evropeizacije (Avgust Lešnik) ... 872

Tjaša Učakar:
Migracijska politika EU: nove artikulacije izključevanja v 21. stoletju (Avgust Lešnik) 874

Kazalo k slikam na ovitku 877
Indice delle foto di copertina 877
Index to images on the cover 877

Navodila avtorjem 878
Istruzioni per gli autori 880
Instructions to authors 882

»IZRAELSKA ZVEZA«: TAJNI STIKI MED JUGOSLAVIJO IN IZRAELOM V OSEMDESETIH LETIH

Mateja REŽEK

Znanstveno-raziskovalno središče Koper, Garibaldijeva 1, 6000 Koper, Slovenija
e-mail: mateja.rezek@zrs-kp.si

IZVLEČEK

Članek obravnava tajne stike med Jugoslavijo in Izraelom, ki so bili v osemdesetih letih pretežno v domeni slovenske Službe državne varnosti, v obdobju razpadanja Jugoslavije pa so prerasli v sodelovanje med Slovenijo in Izraelom. Tajni stiki so bili vzpostavljeni že v času nastajanja judovske države v Palestini in niso zamrli niti po jugoslovanski prekinitvi diplomatskih odnosov z Izraelom ob šestdnevni vojni leta 1967. V osemdesetih letih so bili osredotočeni na gospodarsko in obveščevalno sodelovanje, po potrebi pa so služili tudi kot tajni kanal za izmenjavo političnih stališč. Raziskava se opira predvsem na doslej neraziskane arhivske dokumente slovenske Službe državne varnosti, skozi katere lahko spremljamo tako vsebinsko plat tajnih stikov kot metode in taktike delovanja obveščevalnih služb, hkrati pa je to gradivo presenetljivo bogat vir za zgodovino bližnjevzhodne krize. Tajni jugoslovansko-izraelski stiki so analizirani v kontekstu zunanje politike Jugoslavije ter stališč njene diplomacije do Izraela in bližnjevzhodne krize.

Ključne besede: Jugoslavija, Slovenija, Izrael, paradiplomacija, Služba državne varnosti, Mossad, Shaike Dan, Šimon Peres, Edo Brajnik

»LA CONNECTION ISRAELIANA«: COLLABORAZIONE SEGRETA TRA LA JUGOSLAVIA E ISRAELE NEGLI ANNI OTTANTA

SINTESI

L'articolo ricostruisce i rapporti segreti tra la Jugoslavia e Israele, che negli anni Ottanta erano prevalentemente di competenza dei Servizi sloveni di sicurezza dello Stato, e che successivamente, durante il periodo della dissoluzione della Jugoslavia, si rafforzarono in una vera e propria collaborazione tra Slovenia e Israele. I contatti segreti si erano stabiliti già all'epoca della formazione dello Stato ebraico in Palestina e non si spensero nemmeno nel 1967 quando, all'indomani della Guerra dei Sei giorni, la Jugoslavia interruppe i rapporti diplomatici con Israele. Negli anni Ottanta erano incentrati sulla collaborazione economica e di intelligence, servendo sporadicamente anche come canale segreto per contatti politici. La ricerca si basa soprattutto su documenti d'archivio, finora non utilizzati, dei Servizi sloveni di sicurezza dello Stato, che rendono possibile sia studiare la collaborazione tra i due Stati a livello dei contenuti sia esaminare i metodi e le tattiche operative delle rispettive intelligence. Il materiale consultato risulta inoltre essere anche un'eccezionale e sorprendente fonte di informazioni per la storia della crisi mediorientale. I rapporti segreti jugoslavo-israeliani vengono analizzati nel contesto della politica estera jugoslava e delle posizioni della sua diplomazia nei confronti di Israele e della crisi mediorientale.

Parole chiave: Jugoslavia, Slovenia, Israele, paradiplomazia, Servizi di sicurezza dello Stato, Mossad, Shaike Dan, Shimon Peres, Edo Brajnik

UVOD

Čeprav je zgodovina mednarodnih odnosov eno od klasičnih področij političnega zgodovinopisja, lahko povečanemu zanimanju zanj v slovenskem zgodovinopisju sledimo šele v zadnjem desetletju.¹ Na eni strani je temu botrovala večja dostopnost arhivskih virov, na drugi strani pa novi epistemološki in interpretativni pristopi, ki upoštevajo tako institucionalni in notranjepolitični kot gospodarski in družbeni kontekst oblikovanja zunanje politike posameznih držav. V fokus preučevanja so se tako poleg izpostavljenih političnih in diplomatskih osebnosti prebili tudi paradiplomatski in transnacionalni akterji, kot so gospodarska in intelektualna omrežja, obveščevalne službe, diaspore, manjšine, mediji ter drugi posamezniki in skupine, ki nemalokrat odigrajo pomembno, toda od zunaj nevidno ali manj vidno vlogo v ozadju diplomatskega dogajanja.

Pričujoči članek obravnava tajne stike med Jugoslavijo in Izraelom v osemdesetih letih 20. stoletja, njegov namen pa je opozoriti prav na pomen paradiplomatskih akterjev v meddržavnih odnosih, zlasti na vlogo osebnih povezav in obveščevalnih služb, ki je bila v jugoslovansko-izraelskih odnosih še posebej izrazita. Zaradi prekinjenih diplomatskih odnosov z Izraelom so v osemdesetih letih stiki potekali na neformalni ravni, največkrat po tajnih kanalih, s katerimi je s soglasjem zveznih oblasti upravljala slovenska Služba državne varnosti (SDV). Jugoslovansko-izraelski tajni stiki so zato rekonstruirani predvsem na podlagi doslej neraziskanih arhivskih dokumentov slovenske SDV, skozi katere lahko spremljamo tako njihovo vsebinsko plat kot metode in taktike delovanja obveščevalnih služb, hkrati pa je to gradivo presenetljivo bogat vir za zgodovino bližnjevzhodne krize. Dokumenti SDV dokazujejo, da so se tajni stiki med Jugoslavijo in Izraelom odvijali skozi vsa leta obstoja socialistične Jugoslavije in bili veliko intenzivnejši od njunih diplomatskih odnosov celo v času, ko so ti še obstajali. Po jugoslovanski prekinitvi diplomatskih odnosov leta 1967 se je razhajanje med vsebino tajnih stikov in dogajanjem na diplomatskem parketu še bolj poglobilo, o njuni divergenci pa pričajo tudi dokumenti jugoslovanskega zunanjega ministrstva.

Za razumevanje jugoslovansko-izraelskih tajnih stikov v osemdesetih letih in vloge slovenske SDV je treba seči nekaj desetletij nazaj, v prva poveljna leta. Tajno sodelovanje je bilo vzpostavljeno že v času nastajanja judovske države v Palestini, kasneje pa je preraslo v razmeroma živahne gospodarske in obveščevalne

stike.² Ključno operativno vlogo v tajnih stikih med državama sta odigrala visoki funkcionar jugoslovanske Uprave državne varnosti (UDV) Edo Brajnik in izraelski agent Shaike (Yeshayahu) Dan, med katerima so se v desetletjih njunega sodelovanja spletle tudi prijateljske vezi, ki so marsikdaj generirale stike med državama. Edo Brajnik je vrsto let vodil protiobveščevalno službo oz. oddelek za tujino znotraj jugoslovanske UDV, v prvi polovici šestdesetih let je postal namestnik notranjega ministra Aleksandra Rankovića oz. načelnik jugoslovanske UDV, po odhodu iz Beograda leta 1965 pa je kot predsednik komisije za mednarodne odnose pri slovenski skupščini utiral pot slovenskemu čezmejnemu gospodarskemu sodelovanju³ in še naprej vzdrževal stike z Izraelom. Njegov izraelski sogovornik Shaike Dan je bil v času nastajanja Izraela eden od voditeljev tajne organizacije za preseljevanje Judov v Palestino Mossad le Aliyah Bet, zaradi svojih zaslug pa je v domovini užival tako rekoč status »institucije«, nacionalnega junaka, vendar javnih funkcij nikoli ni opravljal. Bil je tesno, tudi prijateljsko povezan z izraelskimi voditelji iz vrst laburistov: z Davidom Ben Gurionom, Levijem Eshkolom, Mošetom Dayanom, Goldo Meir in kasneje s Šimonom Peresom, vrata do najvišjih izraelskih voditeljev pa so mu bila odprta tudi v času desnih vlad, zlasti pri Jicaku Šamirju.

Tajno sodelovanje med Jugoslavijo in Izraelom je potekalo na ravni medsebojnih uslug, kjer je vsaka stran sledila svojim interesom, a so bile koristi nemalokrat obojestranske. Jugoslavija je med letoma 1946 in 1948 pomagala nastajajoči judovski državi pri tajnem preseljevanju Judov iz Evrope v Palestino in v času prve arabsko-izraelske vojne pri ilegalnem tranzitu orožja za izraelsko vojsko. V zameno je Izrael Jugoslaviji ob mednarodni izolaciji v obdobju spora z Informbirojem pomagal pri ilegalnem uvozu zahodne tehnologije za jugoslovansko industrijo in z različnimi drugimi gospodarskimi uslugami ter na ta način odigral vlogo tudi pri vzpostavljanju jugoslovanske »vzporedne ekonomije«, ki se je z namenom preboja ekonomske izolacije razvila pod okriljem UDV v času informbirojevskega spora in se nadaljevala tudi v kasnejših desetletjih. V začetku petdesetih let je bilo na jugoslovansko pobudo vzpostavljeno tudi obveščevalno sodelovanje – jugoslovanska stran je zbirala informacije v arabskih državah, zlasti v Egiptu, Siriji in Libanonu, izraelska stran pa je obveščala jugoslovansko o dogajanjih v vzhodnem bloku, predvsem v sosednjih Madžarski, Romuniji, Bolgariji in Albaniji – toda to sodelovanje je bilo po zamenjavi režima v Egiptu leta 1953 z jugoslovanske strani prekinjeno.

1 Članek je nastal v okviru raziskovalnega projekta J6-6832 »Slovenski diplomati in zunanjepolitični vidiki osamosvajanja Republike Slovenije, 1980–1992«, ki ga je sofinancirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije in smo ga na Znanstveno-raziskovalnem središču Koper izvajali med letoma 2014 in 2017. Zahvaljujem se dr. Juretu Ramšaku, ki mi je prijazno posredoval arhivsko gradivo iz Diplomatskega arhiva v Beogradu in Open Society Archives v Budimpešti.

2 Več o jugoslovansko-izraelskih odnosih v prvem poveljnem desetletju gl. Režek, 2013a; 2013b.

3 Več o slovenskem čezmejnem gospodarskem sodelovanju gl. Ramšak, 2014.

V drugi polovici petdesetih let se je hkrati z oblikovanjem jugoslovanske politike neuvrščeni prostor za sodelovanje z Izraelom čedalje bolj ožil. Jugoslovanska zunanjepolitična strategija do Bližnjega vzhoda⁴ je začela dobivati obrise kasneje dobro prepoznavne politike, ki jo je zaznamovala podpora arabskim državam in palestinskemu osvobodilnemu gibanju ter zavračanje izraelskega ekspanzionizma. Toda stiki med Jugoslavijo in Izraelom kljub temu niso zamrli, temveč so se umaknili tja, kjer so se leta 1946 začeli: v tajnost. Nadaljevali so se predvsem gospodarski stiki, ki so občasno prehajali tudi v obveščevalno sodelovanje. Tako je izraelska obveščevalna služba Mossad pred Titovim obiskom v Južni Ameriki leta 1963 zbirala informacije o jugoslovanski politični emigraciji in druge podatke, pomembne za predsednikovo varnost, enakih uslug pa je bila jugoslovanska stran deležna tudi sredi šestdesetih let pred Titovim obiskom v Avstriji.⁵ Izraelska stran je upala, da bo v zameno za obveščevalne usluge Tito posredoval pri egiptovskemu predsedniku Naserju glede mirovnih pogajanj med Izraelom in Egiptom: leta 1962 in 1963 je Tita za posredovanje prosil izraelski premier David Ben Gurion, leta 1965 pa je podobno prošnjo na Tita naslovil njegov naslednik Levi Eshkol,⁶ a sta oba zaman čakala na Titovo pomoč.

Kljub Titovi odločni podpori arabskim državam, članicam gibanja neuvrščeni, tajno sodelovanje med Jugoslavijo in Izraelom ni zamrlo niti po jugoslovanski prekinitvi diplomatskih odnosov z Izraelom ob šestdnevni vojni leta 1967. Z vednostjo in soglasjem jugoslovanskega državnega vrha so se tajni stiki med Edom Brajnikom in Shaikejem Danom nadaljevali tudi v naslednjih letih. Leta 1968 je Dan omogočil obisk v Izraelu gospodarski delegaciji iz Luke Koper pod vodstvom direktorja prostocarinske cone Vidka Hlaja. Takrat so bili sklenjeni različni trgovinski sporazumi, zlasti o pretoku izraelskega blaga prek kopskega pristanišča, kasneje pa so prek nje prevažali tudi imetje evropskih Judov, ki so se selili v Izrael. V času po prekinitvi diplomatskih odnosov se Dan in Brajnik nista sestajala v Jugoslaviji, temveč v Avstriji, Italiji in Švici, na podlagi njunih pogovorov pa je Brajnik poročal o razmerah na Bližnjem vzhodu Zveznemu sekretariatu za zunanje zadeve (ZSZZ), zlasti v mandatu Miloša Minića. Stiki so bolj ali manj redno potekali do leta 1980, potem pa so bili zaradi Brajnikove bolezni prekinjeni in na izraelsko pobudo obnovljeni tik pred Brajnikovo smrtjo konec leta 1983.⁷

OBNOVITEV TAJNIH STIKOV

Prva polovica osemdesetih let je bila tako za Jugoslavijo kot za Izrael težavno obdobje. Jugoslavija se je soočala s spremenjenimi razmerami po Titovi smrti ter z gospodarsko in finančno krizo, v še hujših težavah pa je bil Izrael, ki je bil zaradi svoje agresivne politike in ekspanzionizma – v prvi polovici osemdesetih let se je opekel zlasti z okupacijo južnega Libanona – na mednarodnem prizorišču čedalje bolj osamljen.⁸ Zaradi mednarodne izolacije ter visokih stroškov za vojsko in naseljevanje okupiranih ozemelj na Zahodnem bregu, je Izrael zdrsnil v globoko gospodarsko krizo, spopadal pa se je tudi z izjemno visoko inflacijo in čedalje hujšo notranjepolitično razklanostjo. Hkrati z utrjevanjem odnosov med ZDA in nekaterimi arabskimi državami je začel nekoliko izgubljati tudi podporo svoje največje zaveznice, zato so bili izraelski voditelji prisiljeni začeti razmišljati o mirovnih pogajanjih. Da bi prebili mednarodno izolacijo, so leta 1983 prešli v pravo mednarodnopolitično ofenzivo iskanja stikov in zavezništva na vse strani.

Septembra 1983 je ameriški veleposlanik v Beogradu David Anderson po nalogu podsekretarja State Departmenta Lawrencea Eagleburgerja obvestil jugoslovansko zunanje ministrstvo o Eagleburgerjevem pogovoru z izraelskim zunanjim ministrom Davidom Kimchejem glede možnosti izboljšanja odnosov med Jugoslavijo in Izraelom, vendar je bil Anderson z ZSZZ odslovljen z odgovorom, da ni nikakršnih razlogov za spremembo jugoslovanske politike do Izraela.⁹ Čedalje več pobud za sodelovanje z Jugoslavijo je prihajalo tudi s strani najrazličnejših izraelskih in mednarodnih judovskih organizacij, za vzpostavitev vsaj neformalnih stikov med državama pa so se v pogovorih z jugoslovanskimi novinarji intenzivno zavzemali tudi predstavniki izraelskih oblasti. Toda jugoslovanski državni vrh je ostajal neomajen.

Napočil je čas, da v igro vstopi najizkušenejši izraelski pogajalec v odnosih z Jugoslavijo, Shaike Dan. Po neuspelem poskusu vzpostavitve stika z Edom Brajnikom, ki je bil takrat že v kritičnem stanju, se je Dan v začetku septembra 1983 s predlogom za obnovo stikov obrnil na svojega dobrega znanca Vidka Hlaja. Ta je med letoma 1948 in 1974 občasno sodeloval v tajnih pogovorih med Brajnikom in Danom, svojčas pa je vodil tudi gospodarsko komisijo pri slovenski in zatem pri jugoslovanski UDV. Hlaj je Danovo pobudo

4 Več o jugoslovanski bližnjevzhodni politiki gl. Petrović, 2006; Životić, 2008; Bogetić & Životić, 2010; Režek, 2014.

5 ARS, SI AS 1931, tehnična enota (t. e.) 2655, mapa (m.) 1, 165: Informacija o nekadašnji obaveštajni saradnji, činjenju uzajmnih usluga i kontaktima između naše i izraelske obaveštajne službe, 22. 5. 1973; ARS, SI AS 1931, t. e. 2655, m. 1, 169: Informacija o dosadašnjoj saradnji sa Jeshayahu Danom, 21. 12. 1966; ARS, SI AS 1931, t. e. 2658, m. 6, 1375: Opomnik o stikih in sodelovanju z Danom, 1989.

6 ARS, SI AS 1931, t. e. 2658, m. 6, 1375: Opomnik o stikih in sodelovanju z Danom, 1989.

7 ARS, SI AS 1931, t. e. 2658, m. 6, 1375–1376. Dokumenti o Brajnikovih tajnih stikih z Danom med letoma 1967 in 1980 hrani Arhiv Republike Slovenije v fondu SI AS 1931, t. e. 1404 (dokumenti iz te škatle so objavljeni v: Dornik Šubelj, 2011) in SI AS 1931, t. e. 2655.

8 Več o razmerah na Bližnjem vzhodu gl. Fawcett, 2016; Halliday, 2005; Brown, 2004 idr.

9 DAMSP PA, 1985, F-35: Informacija o nekem elementima za ocenu odnosa Jugoslavije i Izraela, 17. 5. 1985, 4.

prenesel slovenski SDV, njen načelnik Branko Bračko pa načelniku zvezne SDV Srđanu Andrejeviću, ki je privolil v obnovitev tajnih stikov. Kontakte z Danom je prevzel II. oddelek slovenske SDV, zadolžen za tujino, za novega Danovega sogovornika pa je bil izbran Marko Zore. SDV je zadevo poimenovala »akcija ‚Albert‘«, po novem psevdonimu, ki ga je izbrala za Shaikeja Dana.¹⁰ Tajni stiki med letoma 1983 in 1990 so precej natančno dokumentirani in jih v okviru tega članka ni mogoče v celoti predstaviti, zato bodo podrobneje prikazani le začetni kontakti, njihovo nadaljevanje v drugi polovici osemdesetih let pa zgolj v obrisih.

Marko Zore je o svojih stikih z Danom poročal načelniku slovenske SDV – najprej je bil to Branko Bračko, zatem Ivan Eržen in nazadnje Štefan Tepeš – ta pa je o njih obveščal zveznega podsekretarja za notranje zadeve oz. načelnika zvezne SDV – do leta 1986 je bil to Srđan Andrejević in za njim Zdravko Mustač. Poleg načelnika zvezne SDV so bili o tajnih stikih obveščeni tudi nekateri slovenski člani jugoslovanskega političnega vrha: Stane Dolanc, do leta 1984 zvezni sekretar za notranje zadeve ter zatem član in podpredsednik Predsedstva SFRJ; Janez Zemljarič, podpredsednik Zveznega izvršnega sveta (ZIS); in nazadnje Janez Drnovšek, med majem 1989 in majem 1990 predsednik Predsedstva SFRJ. Poročila o tajnih stikih z Izraelom sta prejela tudi predsednik Centralnega komiteja Zveze komunistov Slovenije (CK ZKS) Milan Kučan in predsednik slovenske vlade Dušan Šinigoj.

Z izraelske strani je bil v stikih z Jugoslavijo sprva izražen predvsem gospodarski interes, toda v ozadju so se skrivali politični interesi, povezani z vlogo Jugoslavije v gibanju neuvrščenih in še posebej z njenim vplivom v arabskih državah, ter iskanje možnosti za obnovitev diplomatskih odnosov med državama. Jugoslovanska stran sprva ni kazala večjega zanimanja za širitev gospodarskega sodelovanja in še manj za obnovitev političnih kontaktov. Bolj se je osredotočala na obveščevalne zadeve, pri čemer je niso zanimale le razmere na Bližnjem vzhodu, temveč si je od izraelske strani obetala tudi informacije o stališčih ZDA do Jugoslavije ter o delovanju jugoslovanske politične emigracije.

Dan je z namenom obnovitve tajnih stikov v Ljubljano prispel 1. novembra 1983. Spremljala ga je žena Eva, zagrebška Judinja, ki jo je spoznal v prvih povojnih letih, ko je organiziral tajne prevoze Judov prek Jugoslavije v Palestino, in se je leta 1949 z njim preselila v Izrael. Ob prvem srečanju z Zoretom je Dan ponudil turistično-prevozniški posel z izraelsko letalsko družbo

MAOF, ki je želela vzpostaviti čarterske polete med Tel Avivom in Dubrovnikom, vodil pa jo je Danov prijatelj, nekdanji direktor Mossada Meir Amit. Dan je jugoslovanski strani takoj ponudil tudi stike z Mossadom, ne le v smislu medsebojne izmenjave informacij, ampak tudi »dogovarjanja in urejanja raznih stvari, ki jih vlade preko rednih kanalov ne morejo«, zlasti če so diplomatski odnosi prekinjeni.¹¹ Jugoslovanska stran je imela glede ponujenih stikov z Mossadom sprva precej pomislekov, čeprav jih je Dan prepričeval, da bi lahko Mossad z marsičem pomagal, »npr. če bi bilo treba v ZDA v našo korist preveriti kakšne večje finančne zadeve«, in »da se ne bi smeli preveč ozirati na politične implikacije tajnih stikov, saj imajo oni veliko tajnih stikov celo z Arabci«.¹² Pripravljenost je pokazal tudi za pogovore o politično-obveščevalnih zadevah, kakršne sta imela z Brajnikom v prejšnjih letih. Za te je bilo na jugoslovanski strani tudi največ zanimanja, v tistem trenutku pa je iskala predvsem »širšo informacijo o dejanskem odnosu ZDA do SFRJ«, kar je Dan »načelno obljubil«.¹³

SDV je Danovo iniciativo za ponovno vzpostavitev tajnih stikov povezovala z izraelskim iskanjem možnosti za obnovitev diplomatskih odnosov z Jugoslavijo,¹⁴ o čemer se je šušljalo v diplomatskih in novinarskih krogih. V pogovorih se je Dan zanimal tudi za jugoslovanske odnose s Sovjetsko zvezo in potrdil, da še vedno vodi izseljevanje vzhodnoevropskih Judov v Izrael. To je bilo iz Sovjetske zveze sicer ustavljeno, če bi bilo znova dovoljeno, pa bi želel v letalske prevoze judovskih izseljencev vključiti Jugoslavijo.¹⁵ Pogovori so se sukali tudi okoli razmer na Bližnjem vzhodu, zlasti v Libanonu, Danovo pripovedovanje o izraelskih notranjepolitičnih in gospodarskih razmerah pa ob prvem stiku »ni preseglo ravni poročanja naših in tujih občil«. SDV je to pripisovala njegovi »taktiki odnosno določeni rezerviranosti do novega sogovornika«, ¹⁶ prve pogovore pa je ocenjevala predvsem kot »medsebojno spoznavanje in tipanje«.¹⁷

Dan je med svojim bivanjem v Ljubljani dvakrat obiskal umirajočega Eda Brajnika v Kliničnem centru,¹⁸ že pred odhodom pa je dobil tudi nekaj povratnih informacij glede svojih pobud. Zanimanje za turistične aranžmaje z MAOF-om je pokazal generalni direktor turistične agencije Kompas Egon Conradi, svojčas načelnik slovenske SDV, glede ponujenih stikov z Mossadom pa je Dan prejel odgovor, »da je iniciativa zanimiva in da bo dobil naše stališče ob prvem naslednjem srečanju«.¹⁹

V Ljubljano se je Dan vrnil že čez dva dni, 8. novembra 1983, tokrat s komercialnim direktorjem

10 ARS, SI AS 1931, t. e. 2655, m. 1, 152–155.

11 ARS, SI AS 1931, t. e. 2655, m. 1, 276–277.

12 ARS, SI AS 1931, t. e. 2655, m. 1, 279.

13 ARS, SI AS 1931, t. e. 2656, m. 2, 284.

14 ARS, SI AS 1931, t. e. 2655, m. 1, 269.

15 ARS, SI AS 1931, t. e. 2656, m. 2, 283–284.

16 ARS, SI AS 1931, t. e. 2656, m. 2, 286.

17 ARS, SI AS 1931, t. e. 2656, m. 2, 314.

18 ARS, SI AS 1931, t. e. 2656, m. 2, 313.

19 ARS, SI AS 1931, t. e. 2656, m. 2, 281.

družbe MAOF. Ta se je sestel z direktorjem Kompas Conradijem, ki je izraelsko ponudbo ocenil kot »atraktivno«, vendar se mu ni zdelo verjetno, da se bodo s tem strinjali jugoslovanski letalski prevozniki.²⁰ Dejansko je bila odločitev o tem sprejeta na zunanjem ministrstvu v Beogradu in je ostala enaka kot v podobnih primerih iz prejšnjih let – izraelskim letalom ni bilo dovoljeno pristajati v Jugoslaviji niti jugoslovanskim v Izraelu – zato je jugoslovanska stran predlagala, naj MAOF razmisli o prevozu izraelskih turistov do letališč blizu Jugoslavije, kjer bi jih lahko prevzel Kompas.²¹ Nedolgo zatem, sredi marca 1984, je bil jugoslovanski predlog za MAOF že bolj obetaven – letala naj bi pristajala na ljubljanskem letališču Brnik, povezava pa bi bila vzpostavljena na relaciji Tel Aviv–Rodos–Brnik.²² Že pred poletno sezono 1984 je bil sklenjen tudi dogovor o prevozu izraelskih turistov z MAOF-ovimi letali na tržaško letališče Ronke, kjer jih je prevzel Kompas in namestil hotelih v Portorožu, Poreču in Koversadi.²³ Ob drugem obisku v Ljubljani novembra 1983 je Dan jugoslovanski strani ponudil tudi satelitske storitve mednarodne telekomunikacijske družbe v ustanavljanju,²⁴ v kateri je prav tako sodeloval nekdanji direktor Mossada Amit, vendar je jugoslovanska stran to ponudbo čez devet mesecev »iz finančnih razlogov« zavrnila.²⁵

Ob prvih dveh obiskih v Ljubljani je Dan vzbujal vtis, da je v ospredju njegovega zanimanja preseljevanje Judov iz Sovjetske zveze v Izrael. SDV je poročala, da glede tega Dan nastopa

*brez ozira na aktualne in realne mednarodne odnose in našo zunanjepolitično pozicijo ter odraža ofenzivno in uporno cionistično linijo. Kljub zvitemu in rutiniranemu nastopu ‚Albert‘ (star, preizkušen tajni pogajalec in organizator, ki je v Izrael spraval četrtino sedanjega prebivalstva) ni mogel (ali hotel) skriti dolgoročnega cilja preko SFRJ izgraditi novi most za dotok Židov iz ZSSR v Izrael. Poudaril je, da je ZSSR zadnji veliki rezervoar Židov, ki so pripravljeni živeti v Izraelu in njihovo edino upanje, da bi številčno parirali naraščajočemu arabskemu prebivalstvu. Zato ravno ne želijo dokončno prisvojiti Zahodnega brega in Gaze. Imeli bi preveč Arabcev, ki bi sčasoma, v okviru demokratične ureditve, lahko začeli politično dominirati Židom.*²⁶

Ker je Dan nenehno načenjal vprašanje izseljevanja in prevozov sovjetskih Judov, je jugoslovanska stran posumila, da bi lahko bil prav to glavni namen njegove pobude za obnovitev tajnih stikov z Jugoslavijo,²⁷ v tem kontekstu pa so razumeli tudi iniciative za vzpostavitev letalske zveze s Tel Avivom. Sicer je SDV ocenjevala, »da bi tajno povezavo kazalo nadaljevati«, predvsem na področju »izmenjave mnenj«, ki bi lahko bila »zanimiva in koristna«.²⁸ Toda hkrati se je jugoslovanska stran dobro zavedala, da so bile vse Danove pobude »potencialno usmerjene na škodo naših odnosov z neuvrščenimi arabskimi državami«,²⁹ zato je bila SDV v stikih z njim zelo previdna.

Dan in Zore sta se vnovič sestala konec januarja 1984 na Dunaju. Glede poslovnih predlogov je Dan tudi tokrat ostal brez jasnih odgovorov, obetavnejši zanj pa je bil odgovor glede sodelovanja z Mossadom. Jugoslovanska stran je privolila v srečanje s predstavnikom Mossada, za katerega je Dan obljubil, da bo »visoko kompetenten«, ob zatrjevanju, da je sam resnično iskren prijatelj Jugoslavije, pa je Zoreta opozoril, da »vzpostavljane stikov med dvema službama ne bazira na neki abstraktni ljubezni, ker se ima pri tem v mislih jasen lastni interes«.³⁰ Poudaril je tudi, da ima glede pobude za sodelovanje obveščevalnih služb polno podporo »Memuneja«³¹ in izraelskega premierja Jicaka Šamirja. Čeprav je Šamir kot voditelj Likuda stal na drugem političnem bregu kot laburisti, Dan zanj ni imel slabih besed, toliko bolj kritičen pa je bil do njegovega predhodnika Menachema Begina, ki naj bi s svojo politiko povzročil krizo v Izraelu. Še ostrejši je bil do Beginovih sodelavcev, zlasti do nekdanjega obrambnega ministra Ariela Sharona, ki »je bil sicer dober vojak, vendar je po idejah pravi fašist, ki je Izraelu ogromno škodoval s prodorom do Bejruta in da ni preprečil pokolov v palestinskih taboriščih [Sabra in Šatila v Libanonu leta 1982 – op. M. R.]«. Dan je bil kritičen tudi glede gradnje judovskih naselij na Zahodnem bregu, toda ne zaradi nelegalne zasedbe palestinskega ozemlja, ampak zato, ker to »ogromno stane in predstavlja perspektivno izgubo ogromnih sredstev, ker bodo to ozemlje prej ali slej morali vrniti Jordaniji«.³² O neodvisni palestinski državi pač ni želel niti slišati, zavračal pa je tudi pogajanja s Palestinsko osvobodilno organizacijo (PLO). Glede vprašanja jugoslovanske strani o razpoloženju ZDA

20 ARS, SI AS 1931, t. e. 2656, m. 2, 288.

21 ARS, SI AS 1931, t. e. 2656, m. 2, 356.

22 ARS, SI AS 1931, t. e. 2656, m. 2, 395.

23 ARS, SI AS 1931, t. e. 2656, m. 3, 460.

24 ARS, SI AS 1931, t. e. 2656, m. 2, 288.

25 ARS, SI AS 1931, t. e. 2656, m. 3, 494.

26 ARS, SI AS 1931, t. e. 2656, m. 2, 291.

27 ARS, SI AS 1931, t. e. 2656, m. 2, 307.

28 ARS, SI AS 1931, t. e. 2656, m. 2, 319.

29 ARS, SI AS 1931, t. e. 2656, m. 2, 336.

30 ARS, SI AS 1931, t. e. 2656, m. 2, 357.

31 Memune (hebr. prvi med enakimi) je direktor Mossada, v tem primeru Nahum Admoni, ki je bil na čelu te službe med letoma 1982 in 1989.

32 ARS, SI AS 1931, t. e. 2656, m. 2, 359–360.

do Jugoslavije je Dan povedal le, da naj se Jugoslovani izogibajo ameriškemu obrambnemu ministrstvu in iščejo stike predvsem v State Departmentu, zlasti pri podsekretarju Lawrenceu Eagleburgerju,³³ nekdanjemu ameriškemu veleposlaniku v Jugoslaviji. Mimogrede je Dan ob tej priložnosti ponudil še možnost nakupa izraelske vojaške elektronike.³⁴

Prvi pogovori po obnovitvi tajnih stikov kažejo na veliko zanimanje Izraela za sodelovanje z Jugoslavijo, toda ta se je na izraelsko snubljenje odzivala nadvse zadržano. Jugoslovanska stran se o vzpostavitvi političnih stikov z Izraelom ni želela niti pogovarjati, otepala pa se je tudi poskusov širitve gospodarskega sodelovanja, čeprav vseh vrat le ni zaprla. Jugoslavija je bila usmerjena predvsem k povezovanju in krepitvi političnih in gospodarskih odnosov z neuvrščenimi državami,³⁵ med katerimi je bila tudi večina arabskih držav. Z njim je imela Jugoslavija večinoma dobre ali celo odlične odnose, ki bi jih otoplitev jugoslovansko-izraelskih odnosov zagotovo ogrozila. Od vseh izraelskih iniciativ je zato sprva imela še največ uspeha pobuda za vzpostavitev neposrednega stika med Mossadom in SDV.

VZPOSTAVITEV NEPOSREDNIH KONTAKTOV Z MOSSADOM

Shaïke Dan je 22. marca 1984 dopotoval v Jugoslavijo z namestnikom direktorja Mossada Menachemom Navotom, ki je v kontaktih uporabljal tajno ime »Ron Dovri«. Marko Zore in predstavnik zvezne SDV Nebojša Vidić sta ju pričakala na zagrebškem letališču, odkoder so skupaj odpotovali v Dubrovnik. Ta je bil prvotno dogovorjen kot kraj njihovega srečanja, ker pa je bila takrat v mestu na obisku sovjetska vojna flotila in »polno raznih tujih diplomatov in drugih«,³⁶ so se namestili v Herceg Novem.

V uvodni izmenjavi stališč sta jugoslovanska predstavnik poudarila, da Jugoslavija priznava Izrael in pravico Judov do lastne države, vendar bi moral Izrael spoštovati tudi pravice Palestincev. Predstavnik Mos-

sada sta izzvala tudi z izjavo, da Jugoslavija v PLO vidi osvobodilno gibanje in ne teroristično organizacijo,³⁷ na kar je Navot odvrnil, da Izrael ne bo spremenil svojega stališča do PLO.³⁸ Kljub velikim razlikam v pogledih na bližnjevzhodno krizo so ocenili, da obstajajo skupni interesi glede »občasne izmenjave mnenj« o varnostno-politično razmerah na Bližnjem vzhodu, delovanju terorističnih organizacij³⁹ in aktivnostih jugoslovanske ekstremne politične emigracije, jugoslovanska stran pa je pokazala zanimanje tudi za nakup izraelske obveščevalne tehnologije.⁴⁰ V nadaljevanju je Navot jugoslovanskima sogovornikoma navrgel, da obstajajo še različne druge možnosti sodelovanja, kajti »preko judovske skupnosti v ZDA, zlasti njihovega lobija v Kongresu, ima lahko Mossad vpliv na določene odločitve, ki se sprejemajo v Washingtonu«,⁴¹ ponudil pa je tudi možnost neposrednega nakupa izraelske vojaške opreme, zlasti elektronike.⁴² Jugoslovanska sogovornika je presenetil tudi s ponudbo, da bi lahko njihov obveščevalni kanal, dokler ni diplomatskih odnosov, služil za izmenjavo sporočil voditeljev obeh držav, vendar sta ga zavrnila, češ da razprava o tem presega njune pristojnosti.⁴³

Ena izmed najbolj občutljivih tem pogovorov je bila PLO. Navot je povedal, da ima Izrael podatke o vojaškem urjenju Palestincev v Jugoslaviji in dokaze, da so nekateri od teh sodelovali v terorističnih akcijah. Vidić je zanikal obstoj posebnih taborišč za urjenje Palestincev v Jugoslaviji in priznal le, da so nekateri pripadniki Palestinske osvobodilne vojske (PLA) obiskovali jugoslovanske vojaške akademije in letalske šole,⁴⁴ na kar je Navot odvrnil:

*Če sem odkrit, mi vemo, da ima Jugoslavija politične odnose s PLO in tudi da se tu izvaja urjenje pripadnikov te organizacije. Želimo le pojasniti, da je to narobe. [...] Obvestite tovariše, da vemo za te aktivnosti tu, vendar ne želimo verjeti, da ste seznanjeni, kaj počnejo ljudje, ki jim zaupate. Zavedamo se, da zlorabljajo vašo pomoč in dobro voljo.*⁴⁵

33 ARS, SI AS 1931, t. e. 2656, m. 2, 354–355.

34 ARS, SI AS 1931, t. e. 2656, m. 2, 355–356.

35 Več o gospodarskem sodelovanju z neuvrščenimi državami gl. Ramšak, 2015.

36 ARS, SI AS 1931, t. e. 2656, m. 2, 400–401.

37 ARS, SI AS 1931, t. e. 2656, m. 3, 436.

38 ARS, SI AS 1931, t. e. 2656, m. 3, 439.

39 Jugoslovanska stran je med terorističnimi organizacijami izrecno omenila samo Muslimansko bratovščino, Abu Nidalovo skupino in posamezne kurdske organizacije, ki so ugrabljale tudi jugoslovanske delavce v Iraku, izraelska stran pa je dodala, da je zanje teroristična organizacija tudi Al Fatah (ARS, SI AS 1931, t. e. 2656, m. 3, 440–441). Glede kurdskih organizacij je Navot dejal, da jih Mossad obravnava kot narodnoosvobodilno gibanje in da jim je pomagal v boju proti iraškemu režimu, ter dodal, da je bil v osebnem kontaktu s kurdskim voditeljem Mustafom Barzanijem in da pozna tudi njegova sinova Masuda in Idrisa. Mossad naj ne bi imel več kontaktov z njimi, toda »če smo zainteresirani, ni nemogoče, da bi se dalo nekaj narediti – obstajajo pa pogoji. [...] mišljeno je, da morajo biti predhodno prepričani, da sprejemamo nudenje protiuslug«, je zapisal Vidić (ARS, SI AS 1931, t. e. 2656, m. 3, 442).

40 ARS, SI AS 1931, t. e. 2656, m. 3, 440.

41 ARS, SI AS 1931, t. e. 2656, m. 3, 447.

42 ARS, SI AS 1931, t. e. 2656, m. 3, 448.

43 ARS, SI AS 1931, t. e. 2656, m. 3, 446.

44 ARS, SI AS 1931, t. e. 2656, m. 3, 451–452.

45 ARS, SI AS 1931, t. e. 2656, m. 3, 453.

Vidić je v poročilu o pogovorih v Herceg Novem ugotavljal, da so Izraelci predlagali kontakt na ravni obveščevalnih služb z namenom vzpostavitve političnega dialoga, ki bi privedel do normalizacije odnosov med državama. Na pogovore v Jugoslavijo so poslali »zelo kvalificiranega in izkušenega človeka«, ki je Jugoslaviji ponudil vse mogoče, zadev, kjer so si jugoslovanska in izraelska stališča nasprotovala, pa ni zaostroval. Izraelske iniciative so bile po Vidićeви oceni izraz nuje, da se Izrael iztrga iz mednarodne izolacije, pri čemer »ne bi bili presenečeni, če bi ugotovili, da so že uresničili podobne kontakte z večjim številom neuvrščenih držav«. ⁴⁶ Vidić se glede tega zagotovo ni motil, saj je imel Mossad mrežo razpredeno vsepovsod, tudi tam, kjer tega ne bi pričakovali, navsezadnje pa je tudi Navot odkrito povedal, da Mossad sodeluje s številnimi obveščevalnimi službami in da je pripravljen sodelovati z vsemi, ki to želijo. ⁴⁷

V prvih kontaktih med predstavniki SDV in Mossada je mogoče zaznati precej medsebojnega tipanja, nezaupanja in taktiziranja. Jugoslovanska stran je bila do novega sogovornika zelo zadržana in nikakor ni želela vzbujati vtisa, da je pretirano zainteresirana za sodelovanje. Še več, konec aprila 1984 je iz Beograda prišlo navodilo slovenski SDV, da naj se »iz taktičnih razlogov« nikar ne odzove na vsako Danovo pobudo za srečanje in da naj se morebitni nadaljnji pogovori z Mossadom preložijo »na čas po letnih dopustih«. ⁴⁸

Danov naslednji obisk v Jugoslaviji je bil združen z njegovim dopustom na Bledu v začetku avgusta 1984. Tokrat je bil po oceni SDV »manj agresiven glede predlogov«, kar je bila zagotovo posledica jugoslovanske zadržanosti. Danu je bilo tudi odkrito povedano, »da so njegovi predlogi [...] sicer lahko dobrohotni [...], vendar jih gledamo v kontekstu praktične izraelske politike in ravnanja na BV, ki je za nas nesprejemljivo in ga obsojamo«. ⁴⁹ Dan je takrat res natresel manj ponudb, omenil je le, da želi izraelsko-ameriški poslovnež in njegov stari prijatelj Yossi Harel vzpostaviti stike z vplivnimi gospodarskimi krogi v Jugoslaviji, ki bi jih zanimali posli z nafto in elektroniko ali pa morda komercialni krediti, ker je »vpliven v ameriškem bančništvu«. ⁵⁰ Harel je bil eden od voditeljev Mossada le Aliyah Bet in je sodeloval pri prevozi judovskih izseljencev iz Bakra v Palestino, kasneje pa je bil visoki oficir izraelske vojaške obveščevalne službe.

Bolj kot običajno je bil Dan takrat zgovoren o razmerah na Bližnjem vzhodu, zlasti o položaju v Izraelu po parlamentarnih volitvah. Te so sicer prinesle mandat

za sestavo vlade vodi laburistov Šimonu Peresu, vendar je bil izid tesen in Dan ni bil prepričan, da bo Peresu uspelo sestaviti vladno koalicijo, morebitna vlada nacionalne enotnosti pa zaradi globokih nasprotij med laburisti in Likudom ne bi mogla uspešno delovati. Poleg tega je pripovedoval o mirovnih načrtih laburistov in razmerah v sosednjih arabskih državah, pa tudi o širših svetovnih razmerah, med drugim je na podlagi informacij svojega prijatelja, izraelskega veleposlanika v ZDA Meirja Rosenneja, ki je bil v tesnih stikih s Henryjem Kissingerjem, napovedoval postopni detant med ZDA in Sovjetsko zvezo po zelo verjetni vnovični zmagi Ronalda Reagana na predsedniških volitvah. ⁵¹ Od tega si je Dan obetal tudi boljše možnosti za obnovev izseljevanja Judov iz Sovjetske zveze.

Neposredni pogovori s predstavniki Mossada, ki so se začeli marca 1984 v Herceg Novem, so se nadaljevali oktobra 1984 na sedežu jugoslovanskega notranjega ministrstva v Beogradu. Tokrat je bilo sogovornikov več: na izraelski strani namestnik direktorja Mossada Menachem Navot in njegov pomočnik Daniel Bar ter Shaike Dan, na jugoslovanski strani pa Petar Mišković in Nebojša Vidić, načelnik in glavni inšpektor I. uprave zvezne SDV, ter Marko Zore, načelnik II. oddelka slovenske SDV. Izraelska stran je uvodoma predstavila svoje poglede na razmere na Bližnjem vzhodu in v Severni Afriki, pri čemer je Navot jugoslovanski strani postregel s številnimi informacijami o bližnjevzhodni krizi, znotraj katere je bil po njegovih besedah izraelsko-arabski spor »samo en, ne nujno tudi najpomembnejši od teh sporov«. Navot se je najdlje zadržal pri opisovanju medarabskih sporov: od iransko-iraške vojne, prek spopadov v Libanonu in razmer v severnoafriških arabskih državah, do Sirije, ki je bila po njegovi oceni največja nevarnost za stabilnost v regiji in kjer se je čedalje bolj kresal spor med Sovjetsko zvezo in ZDA. ⁵² Precej pozornosti je izraelska stran namenila tudi mednarodnemu terorizmu, pri čemer je jugoslovanski strani očitala stike s številnimi osebami, vpletenimi v teroristične akcije, med njimi z Abu Iyadom, Abu Daoudom, Abu Jihadom, Abu Salemom in Abu Nidalom ter razvpitim mednarodnim teroristom Carlosom. Postregli so tudi s podatki o urjenju Palestincev v Jugoslaviji, denimo o njihovem usposabljanju v vojaškem taborišču 70 km severno od Beograda leta 1979 in 1980, o tečaju za pomorske komandose, tečaju ponarejanja dokumentov in tečaju letenja s helikopterji leta 1982 ter s številnimi drugimi primeri, ki naj bi bili »samo delček tega, kar v naši službi imenujemo 'jugoslovanska zveza'«. ⁵³ Predstavniki SDV izraelskih očitkov

46 ARS, SI AS 1931, t. e. 2656, m. 3, 453–454.

47 ARS, SI AS 1931, t. e. 2656, m. 3, 435.

48 ARS, SI AS 1931, t. e. 2656, m. 3: Depeša ZSNZ, 27. 4. 1984.

49 ARS, SI AS 1931, t. e. 2656, m. 3, 499.

50 ARS, SI AS 1931, t. e. 2656, m. 3, 493.

51 ARS, SI AS 1931, t. e. 2656, m. 3, 495–498.

52 ARS, SI AS 1931, t. e. 2656, m. 3, 511–517.

53 ARS, SI AS 1931, t. e. 2656, m. 3, 520–521.

niso komentirali, izrecno so zavrnilo le trditve o stikih z Abu Nidalom in Carlosom, ter zatem poudarili, da je rešitev palestinskega vprašanja predpogoj za rešitev bližnjevzhodne krize in da bo kakršnakoli izraelska agresija proti sosednjim državam najverjetneje pomenila prekinitev kontaktov med obveščevalnima službama. V nadaljevanju so izrazili zanimanje za podatke, ki bi jih lahko Mossad pridobil o delovanju jugoslovanske politične emigracije in albanskih »iredentistov«, sprejeli pa so tudi povabilo Mossada, da bi predstavniki SDV obiskali Izrael. Ob koncu se je Navot pozanimal, če bi lahko prek tega obveščevalnega kanala prenesli jugoslovanskemu vodstvu osebno sporočilo novega izraelskega premierja Šimona Peresa. Predstavniki SDV so pritrdili, vendar so poudarili, da se zavezujejo le za prenos sporočila, ne pa za razpravo o njegovi vsebini.⁵⁴

Kaže, da je bil pglavitni izraelski interes skozi obveščevalni kanal speljati politični dialog voditeljev obeh držav in postopno obnovitev diplomatskih odnosov, zagotovo pa jim je bilo tudi veliko do tega, da bi Jugoslavijo odvrnili od podpore palestinskim organizacijam. Izraelcem se je očitno mudilo, toda zadeve so se v Jugoslaviji premikale veliko počasneje, kot so si želeli.

Navotov pomočnik Daniel Bar je že decembra 1984 v Beograd prinesel sporočilo izraelskega premierja Peresa za predsednika Predsedstva SFRJ Veselina Djuranovića. Uslužbenec Mossada je bil v Jugoslavijo poslan z navdilo, da počaka na Djuranovičev odgovor, vendar so mu predstavniki SDV povedali, »da je negotovo, če bo odgovor kdajkoli dobil«, ⁵⁵ zato se je v Izrael vrnil praznih rok. Kaj natanko je pisalo v Peresovi poslanici jugoslovanskemu državnem vrhu, iz pregledanih dokumentov ni razvidno, zagotovo pa je šlo za poskus vzpostavitve političnega dialoga med državama. Toda tega je jugoslovanska stran odločno zavračala, saj ni želela tvegati poslabšanja odnosov z arabskimi državami, kaj šele pristati na arabski črni listi držav, ki so sodelovale z Izraelom.

V igro je spet poskusil vskočiti Shaike Dan. Kmalu po Barovem odhodu je najavil svoj prihod v Beograd, kjer je želel ustno posredovati Peresovo sporočilo Predsedstvu SFRJ,⁵⁶ toda jugoslovanska stran se je temu na vse načine izmikala. Izgovarjali so se na službeno zadržanost, odsotnost in prezaposlenost ali pa se na Danove telefonske klice preprosto niso oglasili,⁵⁷ iz meseca v mesec pa so prestavljali tudi obljubljeni obisk predstavnikov SDV v Izraelu. Vzporedno s tem si je Dan prizadeval, da bi prijatelju Yossiju Harelu uredil prihod v Jugoslavijo in pogovore s kar najbolj kompetentnimi sogovorniki, saj

naj bi jugoslovanski strani predlagal »velike projekte«. Toda tudi termin Harelovega srečanja z jugoslovanskimi gospodarstveniki so nenehno premikali, zato so Danu začeli popuščati živci. Konec marca 1985 je slovenska SDV pisala podpredsedniku ZIS Janezu Zemljariču, da je »prvič odkar komuniciramo pokazal določeno nestrpnost. Rekel je, da naj že nekaj ukrenemo, ker bo sicer prenehal s svojimi prizadevanji«. ⁵⁸

Po Zemljaričevem navodilu je Dan dobil zeleno luč za Harelov prihod v Jugoslavijo konec aprila 1985.⁵⁹ Skupaj z njim je prišel tudi Dan, ki je bil 30. aprila sprejet pri načelniku zvezne SDV Srđanu Andrejeviću. Izraelskega obiskovalca je najbolj zanimalo, kako kaže z odhodom predstavnikov SDV v Izrael, hkrati pa je jugoslovanski strani očital, da se ne drži dogovorov in da se celo ne oglašja na že vzpostavljeno telefonsko povezavo, medtem ko zavrnitve Peresove poslanice ni komentiral. Andrejevič je zatrdil, da SDV ne namerava prekiniti stikov z Mossadom in da bosta dva predstavnika SDV v kratkem obiskala Izrael.⁶⁰ V nadaljevanju je Dan natresel nekaj obveščevalnih podatkov o dogajanju v vzhodnem bloku, glede Reaganove administracije pa je ponovil, da je Jugoslavija najboljše zapisana v State Departmentu in da je državni sekretar George Shultz »velik prijatelj Jugoslavije«, vendar bi ta morala »delati na tem, da bi to dispozicijo še učvrstila«. Glede razmer na Bližnjem vzhodu tokrat ni bil zgovoren, omenil je le pospešen izraelski umik iz južnega Libanona, s katerim bi Izrael, kot se je izrazil Dan, postal »bolj sprejemljiv v mednarodni areni«. ⁶¹

Obveščevalni stiki z Mossadom so bili v pristojnosti zvezne SDV in njeni predstavniki so junija 1985 res obiskali Izrael. Kontakti med obveščevalnima službama so odtlej potekali bolj ali manj redno, izmenično v Jugoslaviji in Izraelu. Podatkov o pogovorih z Mossadom v dokumentih slovenske SDV ni veliko, posredno pa je mogoče o njih tu in tam ugibati iz drugih dokumentov. Marka Zoreta ob prvem obisku predstavnikov SDV v Izraelu ni bilo zraven, zato pa je na obisk k Shaikeju Danu v Tel Aviv odpotoval konec januarja 1986. Takrat se je srečal tudi z novim namestnikom direktorja Mossada Efraimom Halevijem, vendar ta v nasprotju s taktim Menachemom Navotom na Zoreta ni napravil prijetnega vtisa. Halevi, kasnejši direktor Mossada, je v pogovoru z Zoretom izražal vidno antipatijo do Jugoslavije, nediplomatsko kritiziral jugoslovansko zunanjo politiko in ji očital podporo arabskemu terorizmu, omalovažujoče govoril o neuvrščeni in socializmu ter nasploh nastopal kot »proameriški antikomunist«. ⁶² Dan

54 ARS, SI AS 1931, t. e. 2656, m. 3, 521–522.

55 ARS, SI AS 1931, t. e. 2656, m. 3, 557.

56 ARS, SI AS 1931, t. e. 2656, m. 3, 572.

57 ARS, SI AS 1931, t. e. 2656, m. 3, 590.

58 ARS, SI AS 1931, t. e. 2656, m. 3, 605.

59 ARS, SI AS 1931, t. e. 2656, m. 3, 606.

60 ARS, SI AS 1931, t. e. 2656, m. 3, 615–616.

61 ARS, SI AS 1931, t. e. 2656, m. 3, 617.

62 ARS, SI AS 1931, t. e. 2657, m. 4, 694–695.

se je zaradi tega opravičeval, v odnosu do Zoreta pa se je po njegovih besedah

*vedel enako kot ob vseh srečanjih doslej, torej z razumevanjem in tolerantnostjo in seveda s politično zvitostjo. Ni pa prikrival veselja, da me lahko gosti v Izraelu in vsaj malo razkaže deželo, kar mu ni uspelo, kljub številnim poskusom, pri Edu Brajniku. V okviru kratkotrajnih možnosti sem zaznal, da je ‚Albert‘ dejansko izredno spoštovana in vplivna osebnost, kljub svoji preprostosti in skromnosti.*⁶³

IZRAELSKA GOSPODARSKA POBUDE

Po prekinitvi diplomatskih odnosov z Izraelom so bili gospodarski stiki med državama omejeni pretežno na blagovno menjavo, ki pa je zaradi sklepa ZIS oktobra 1969, da naj se trgovinski odnosi z Izraelom nadaljujejo, toda ne širijo, v naslednjih letih stagnirala in počasi upadala. V desetletju od sredine sedemdesetih let se je blagovna menjava gibala nekje med 40 in 60 milijoni dolarjev letno, pri čemer je jugoslovanska stran v trgovinskem prometu beležila približno 10 milijonov dolarjev deficita zaradi uvoza sintetičnih vlaken in surovih fosfatov iz Izraela, preostali del menjave, zlasti agrumov iz Izraela ter lesa in lesnih izdelkov iz Jugoslavije, pa se je odvijal na ravni vezanih poslov v približno enakem razmerju.⁶⁴ Gospodarsko poslovanje z Izraelom je oteževalo tudi dejstvo, da Jugoslovanska banka za mednarodno gospodarsko sodelovanje, prejšnji Fond za kreditiranje in zavarovanje izvoznih poslov, ni kreditirala izvoza in jugoslovanskih investicij v Izraelu. Leta 1983 je Jugoslavija v Izrael izvozila za slabih 29 milijonov dolarjev blaga, Izrael pa v Jugoslavijo za dobrih 31 milijonov. V Izrael je šlo največ izvoza iz Bosne in Hercegovine, Slovenije in Hrvaške, daleč največji delež jugoslovanskega uvoza iz Izraela, kar dve tretjini, pa je beležila Srbija. Največji jugoslovanski izvozniki so bili Šipad iz Sarajeva, Dalmacija cement iz Solina, Jugomineral in Exportdrvo iz Zagreba, Brodomaterial z Reke, Slovenijales iz Ljubljane in Industrija usnja Vrhnika, največji uvozniki pa PKB Commerce, Hempro in Zorka iz Srbije, Šipad in Rodhem iz Bosne in Hercegovine, Borovo s Hrvaške ter Slovin in Petrol iz Slovenije.⁶⁵ Uradnega kulturnega, znanstvenega in športnega sodelovanja med Jugoslavijo in Izraelom po letu 1967 ni bilo, čeprav je bilo nekaj izmenjave tudi na teh področjih.⁶⁶

Ko je konec aprila 1985 že omenjeni izraelsko-ameriški poslovnež Yossi Harel obiskal Jugoslavijo, je povedal, da je prišel na Danovo prigovarjanje, češ »da nam lahko zaupa in da beseda pri nas drži«, ter obljubil, »da bo njihova stran delala pošteno«, poudarjal pa je tudi »določeno sentimentalno navezavo na Jugoslavijo z ozirom na odločilno pomoč, ki jo je dala v času njihove borbe za neodvisnost«. Jugoslovanska stran za pogovore s Harelom ni izbrala sogovornika najvišjega ranga, kot je želel Dan, ampak svetovalca v Zveznem komiteju za energetiko in industrijo Petra Novakovića, njunim prvim pogovorom pa sta prisostvovala tudi Dan in Zore. Glede na težo Harelovih poslovnih ponudb je SDV ugotavljala, da

*smo Harelov prihod podcenjevali in mu dali nedoraslega sogovornika [...], ki ni bil v stanju strokovno in taktično konfrontirati Harela, ga spraševati in tehtati pomen vsebine predlogov. Menimo, da je koristno, da je naša stran sprejela nadaljevanje kontaktov, za kar pa mora izvršiti solidne predpriprave.*⁶⁷

Že čez mesec dni sta bila Dan in Harel spet v Jugoslaviji. Najprej sta v spremstvu Zoreta obiskala Bakar, prek katerega sta v letih 1946 in 1947 organizirala prevoze Judov v Palestino, v začetku junija 1985 pa so v Beograd za njima dopotovali še Harelov sin David kot finančni strokovnjak, predsednik First Texas Bank Livingston Kosberg ter dva strokovnjaka za nafto in elektroniko. Vsi skupaj so zatem o poslih razpravljali s pomočnikom zveznega sekretarja za finance ter predstavnikoma Narodne banke Jugoslavije in Genexa, najmočnejše jugoslovanske uvozno-izvozne družbe. Jugoslovanska stran je pokazala zanimanje predvsem za posle z nafto in elektroniko, prvi pogovori pa so tekli bolj v smeri jugoslovanskega uvoza kot izvoza, čeprav bi bilo »pravo zdravilo za našo situacijo« le povečan izvoz.⁶⁸ Strokovnjak za elektroniko iz izraelske ekipe je zatem obiskal srbski Ei Niš in slovensko Iskro, Harel pa se je pogovarjal tudi o izvozu jugoslovanskega mesa v Izrael in na zahodna tržišča ter o vlaganjih v jugoslovanski turizem.⁶⁹

Po poldrugem letu »medsebojnega spoznavanja in tipanja« so jugoslovansko-izraelski tajni stiki stekli. Pogovore s Harelom o gospodarskih poslih je deloma prevzel beograjski Genex, kontakti z Danom so ostali v domeni slovenske SDV oz. Marka Zoreta, obveščevalni stiki z Mossadom pa so bili v pristojnosti zvezne SDV. Zvezni sekretar za notranje zadeve je te kontakte poimenoval s šifro »Triglav«,⁷⁰ verjetno ne toliko z asociacijo

63 ARS, SI AS 1931, t. e. 2657, m. 4, 696.

64 DAMSP PA, 1985, F-35: Informacija o nekim elementima za ocenu odnosa Jugoslavije i Izraela, 17. 5. 1985, 6.

65 ARS, SI AS 1931, t. e. 2656, m. 2, 391–394: Informacija o privrednoj saradnji Jugoslavije i Izraela u periodu 1980–1983 (Privredna komora Jugoslavije), 13. 3. 1984.

66 DAMSP PA, 1985, F-35: Informacija o nekim elementima za ocenu odnosa Jugoslavije i Izraela, 17. 5. 1985, 7–8.

67 ARS, SI AS 1931, t. e. 2656, m. 3, 614.

68 ARS, SI AS 1931, t. e. 2656, m. 3, 649–651.

69 ARS, SI AS 1931, t. e. 2656, m. 3, 655–656.

70 ARS, SI AS 1931, t. e. 2656, m. 3, 555.

na najvišji jugoslovanski vrh kot z aluzijo na Slovenijo.

V naslednjih mesecih in letih je bilo Harelovih gospodarskih pobud še več. Z jugoslovanskimi predstavniki se je dogovarjal o vlaganjih v turizem, odkupu jugoslovanskih dolgov, poslih s Crveno zastavo in njenimi avtomobili Yugo, izvozu hladilnikov velenjskega Gorenja, ladjarskih poslih z reško ladjedelnico 3. maj, nakupu tobaka, naftnih poslih, vlaganjih v Ei Niš in celi vrsti drugih projektov, vključno s snemanjem filmov v koprodukciji z Viba filmom. Iz dokumentov SDV ni razvidno, koliko od predlaganih poslov je bilo dejansko realiziranih, saj so gospodarske iniciative »usmerjali na pristojne državne oz. gospodarske subjekte«, toda leta 1989 je slovenska SDV ugotavljala, da

vidnejših rezultatov do sedaj še ni bilo, predvsem zaradi odsotnosti diplomatskih stikov med državama, naše počasnosti v konkretnih poslovnih akcijah in pa menjajoče se situacije pri Harelovih poslovnih grupacijah in financerjih. Priznati je treba, da je Harel do sedaj investiral veliko časa in denarja v razne iniciative in začetne akcije, kar je v precejšnji meri plod prigovarjanja Dana.⁷¹

Število izraelskih turistov v Jugoslaviji je do konca osemdesetih let nekajkrat naraslo, zagotovo tudi zaradi jugoslovanske sprostitev režima izdajanja vizumov leta 1985 ter odprtja čarterske letalske povezave med Tel Avivom in Ljubljano konec leta 1987, glede drugih poslov pa se zdi, vsaj sodeč po dokumentih slovenske SDV, da večinoma niso bili uresničeni.

Nerealizirana je ostala tudi »iniciativa vojnogospodarskega značaja«, ki sta jo Dan in Harel sprožila oktobra 1986. Izraelski obrambni minister Jicak Rabin je prek njiju ponudil nakup izraelskega orožja in vojaške opreme, pri čemer so bili Jugoslaviji ponujeni tudi ugodni kreditni pogoji. V ta namen bi izraelska in jugoslovanska stran v enakem deležu ustanovili podjetje na Dunaju, v Amsterdamu ali kje drugje za »skupno, tiho nastopanje na tujih tržiščih«. Dobiček bi si delili na pol, edini izraelski pogoj pa je bil, da orožja ne bi prodajali »radikalnim arabskim državam«. ⁷² Jugoslovanska stran je predlog zavrnila, ⁷³ toda Dan in Harel nista odnehala. Ponudbo orožarskih poslov sta znova potegnili iz predala januarja 1988, vendar je podpredsednik ZIS Janez Zemljarič k Zoretovemu poročilu glede tega pripisal: »Vojnogosp. sodelovanje ima malo šans. Z njim nas tudi lahko poskusijo izsiljevati in kompromitirati!« ⁷⁴ Čeprav je bila ponudba zavrnjena, sta jo Dan in Harel obnavljala »in je tako še vedno odprta«, je leta 1989 pisala slovenska SDV. ⁷⁵

Pod težo hude gospodarske in finančne krize je jugoslovanska stran pokazala več zanimanja za izraelski protiinflacijski program. Profesor Ivo Fabinc z ljubljanske ekonomske fakultete si je prizadeval, da bi v Jugoslavijo privabil svetovno znanega ekonomista, arhitekta izraelskega protiinflacijskega programa in guvernerja izraelske narodne banke Michaela Bruna. S posredovanjem Dana in Harela je Bruno pristal, da bo »v vladnem ali nevladnem angažmaju« predaval v Jugoslaviji, vendar naj bi izraelski finančni minister zahteval, da lahko pride predavat le na povabilo guvernerja Narodne banke Jugoslavije. Bruno je to vabilo prejel in junija 1989 predaval v Jugoslaviji o stabilizacijskem programu. ⁷⁶

POGLEDI JUGOSLOVANSKE DIPLOMACIJE NA ODNOS Z IZRAELOM IN BLIŽNJEVZHODNO KRIZO

Izraelski voditelji so upali, da se bo po Titovi smrti odnos Jugoslavije do Izraela odtajal in da bodo diplomatski stiki med državama postopoma obnovljeni. Toda Jugoslavija je tudi v osemdesetih letih vztrajala pri Titovi odločitvi iz leta 1967 o prekinitvi diplomatskih odnosov, čeprav jugoslovanski politični vrh že takrat glede tega koraka ni bil povsem enoten. Nestrinjanje s prekinitvijo diplomatskih odnosov naj bi v zasebnem pogovoru s Shaikejem Danom izrazil tudi Edo Brajnik, ki naj bi dejal: »Če bi se Ben Gurion o nečem odločil, kaj ne bi tega izpeljal, četudi bi bilo v nasprotju z mnenjem kabineta? Tako je tudi tu. Tito je odločil, kar je odločil.« (Ettinger, 1992, 317).

Izrael je prek Shaikeja Dana nekajkrat poskusil vplivati na omilitve jugoslovanskih stališč, najbolj očiten poskus obnovitve političnega dialoga med državama pa je bila poslanica izraelskega premierja Šimona Peresa Predsedstvu SFRJ decembra 1984, ki jo je jugoslovanska stran (za) vrnila brez pojasnila. Spodbujeno s Peresovim pismom ter z govoricami v diplomatskih in novinarskih krogih o možnostih ponovne navezave diplomatskih odnosov z Izraelom, je ZZZZ spomladi 1985 pripravil analizo odnosov med državama in predlagal nadaljnjo politiko do Izraela, o kateri je zatem sklepalo Predsedstvo SFRJ.

Jugoslovansko zunanje ministrstvo je z vidika odnosov z arabskimi državami in glede na razmere na Bližnjem vzhodu, ki po oceni jugoslovanske diplomacije niso kazale možnosti za rešitev palestinskega vprašanja, spomladi 1985 ocenilo, »da bi bilo treba odnose z Izraelom ohraniti v obstoječih okvirih. Kakršnakoli izrazitejša sprememba našega stališča v smeri razvijanja meddržavnih odnosov z Izraelom bi lahko bila v arabskih državah razumljena kot gesta, ki je v nasprotju z njihovimi interesi

71 ARS, SI AS 1931, t. e. 2658, m. 6, 1377.

72 ARS, SI AS 1931, t. e. 2657, m. 4, 738–739.

73 ARS, SI AS 1931, t. e. 2657, m. 5, 1000.

74 ARS, SI AS 1931, t. e. 2657, m. 5, 1225.

75 ARS, SI AS 1931, t. e. 2658, m. 6, 1377.

76 ARS, SI AS 1931, t. e. 2657, m. 5, 1102, 1146, 1231; ARS, SI AS 1931, t. e. 2658, m. 6, 1391a.

in našo dosedanje politiko«. V nadaljevanju poročila so zapisali nekaj skorajda brezčasnih ugotovitev o odnosu Izraela do palestinskega vprašanja:

Izraelu dejansko odgovarja, da na BV ni nič do kraja definirano, dogovorjeno in zagotovljeno, ker to krepi njegovo pozicijo in mu omogoča manevrski prostor za ukrepanje, vključno z agresijo, aneksijo in nase-ljevanjem okupiranih ozemelj. V sedanjih razmerah v Izraelu ni pripravljenosti za resnično pomiritev z arabskimi sosedi, še zlasti ne pripravljenosti za priznanje legitimnih pravic Palestincev. Zagovarjajo stališče, da je treba rešitve vsiliti s pritiski in silo, ne s pogajanjem.⁷⁷

Kljub temu so ob večjem angažmaju ZDA zazna-vali možnosti za začetek bližnjevzhodnega mirovnega procesa, v katerem bi lahko svojo vlogo odigrala tudi Jugoslavija, zlasti s podporo tistim silam v Izraelu, ki se zavzemajo za rešitev izraelsko-arabskega spora. Zato

*bi bilo treba preučiti možnosti za vzpostavitev stikov z določenimi izraelskimi političnimi skupinami. [...] Mislimo, da bi, ob poudarjanju našega načelnega stališča do politike Izraela, to lahko bilo pri neka-terih arabskih partnerjih, zlasti pri PLO, sprejeto z razumevanjem kot prispevek k pravičnemu reševanju palestinskega vprašanja. Prav tako **bi bilo treba na ustrezni diplomatski ali drugi ravni ustvariti odprte kanale za občasno izmenjavo mnenj in pogledov** [poudarila M. R.].⁷⁸*

S tem so nakazali možnost za fleksibilnejšo jugoslo-vansko politiko do Izraela, toda sklepi jugoslovanskega državnega vrha tega niso odražali.

Predsedstvo SFRJ je 30. maja 1985 sklenilo, da v izraelski politiki ni nikakršnih sprememb, ki bi zahtevale prevpraševanje jugoslovanske zunanje politike, »zato je odnose z Izraelom treba ohraniti v obstoječih okvirih«. Glede morebitnih novih izraelskih pobud za srečanje predstavnikov obeh držav, denimo jugoslovanskega in izraelskega zunanjega ministra ob prihajajoči Generalni skupščini Organizacije združenih narodov (OZN), so zapisali, da »je treba te preučiti v danem trenutku, odvi-sno od nadaljnega razvoja razmer na Bližnjem vzhodu in ravnanja izraelske vlade, izhajajoč pri tem iz naših načelnih stališč glede reševanja krize na Bližnjem vzhodu, naših odnosov z arabskimi državami in naše vloge v Gi-banju neuvrščenih«. Nekaj fleksibilnosti je jugoslovanski državni vrh pokazal le glede izdajanja viz izraelskim

državljanom, saj »je naš ekonomski interes omogočiti prihod večjega števila izraelskih turistov v Jugoslavijo«. Sprejet je bil nekoliko milejši režim izdajanja vizumov in predlagana napotitev jugoslovanskega uradnika, ki bi opravljal ta posel, na avstrijsko veleposlaništvo v Izraelu, ki je po jugoslovanski prekinitvi diplomatskih odnosov z Izraelom zastopalo interese Jugoslavije v tej državi.⁷⁹

Glede obnovitve diplomatskih odnosov med Jugo-slavijo in Izraelom so jugoslovanske oblasti zaznavale določen pritisk tudi v domačem tisku. Čeprav so na ZSZZ ocenjevali, da jugoslovanski tisk večinoma piše o Izraelu »na liniji načelnih in konkretnih uradnih stališč neuvrščene zunanje politike SFRJ«, pa na drugi strani »posamezni novinarji, književniki in znanstveni delavci [...] s svojim pisanjem odkrito dvomijo o oportunisti in utemeljenosti naše prekinitve diplomatskih odnosov z Izraelom«, pri čemer je bilo izpostavljenih nekaj člankov. Prvi je bil članek Davida Albaharija v NIN-u 10. oktobra 1982, v katerem je kasnejši predsednik Zveze jugoslovanskih judovskih občin ugotavljal, da bi lahko Jugoslavija precej bolj vplivala na bližnjevzhodno dogajanje, če ne bi prekinila odnosov z Izraelom. Kot sporen je bil ocenjen tudi članek Jurija Gustinčiča, ob-javljen v Politiki 13. aprila 1984, v katerem se je avtor izzivalno spraševal, ali je z vidika interesov neke države bolje, če diplomati in novinarji govorijo eno in isto, ali če oboji molčijo, ter pribil, da bi bila najkoristnejša javna razprava, zakaj so diplomatski odnosi z Izraelom pretrgani. Tretji, po oceni ZSZZ najbolj problematičen članek, je 30. septembra 1984 v NIN-u objavil Vatro-slav Vekarić z beograjskega Inštituta za mednarodno politiko. Vekarić je, podobno kot Albahari, podvomil v utemeljenost popolne prekinitve diplomatskih odno-sov z Izraelom, ne glede na nesprejemljivost njegove politike. Zgolj nestrinjanje z izraelsko politiko pač ne more biti dovoljšen razlog za neobstoj diplomatskih od-nosov, saj se tako izgublja celo najskromnejšo možnost vplivanja na pozitivne spremembe.⁸⁰ V nadaljevanju je bilo omenjeno tudi pisanje Slavka Goldsteina v Startu 8. oktobra 1984. Goldstein, ki je svojčas živel v kibucu, je pisal o gospodarskih uspehih Izraela in zlasti kibucev, pri čemer je nakazoval na njihov socialistični značaj in ugotavljal, da so kibuci doslej najradikalnejša oblika samoupravnega organiziranja in da po šestdesetih letih ni več mogoče govoriti le o eksperimentu.⁸¹

Največ prahu je dvignil članek Željka Brihte v zagrebškem Vjesniku 5. novembra 1985, za katerega je zvezna uprava za tisk celo ocenila, da ni v skladu z jugoslovansko zunanjo politiko in škoduje interesom države.⁸² Brihta je uvodoma omenil, da se nekatere

77 DAMSP PA, 1985, F-35: Informacija o nekim elementima za oceno odnosa Jugoslavije i Izraela, 17. 5. 1985, 9.

78 Prav tam, 10.

79 DAMSP PA, 1985, F-35: sporočilo Predsedstva SFRJ, 5. 6. 1985, 1–2.

80 DAMSP PA, 1985, F-35: Informacija o odnosima SFR Jugoslavije i Izraela u oblasti štampe, informacija i kulture, 10. 4. 1985, 3–4.

81 Prav tam, 5–6.

82 DAMSP PA, 1985, F-35: Informacija o pisanju Vjesnik-a o navodnom uspostavljanju jugoslovensko-izraelskih diplomatskih odnosa, 6. 11. 1985.

države vzhodnega bloka in morda tudi Sovjetska zveza pripravljajo na postopno obnovitev odnosov z Izraelom, v tujih medijih pa se ugiba, če bo odnose z Izraelom obnovila tudi Jugoslavija. Nadaljeval je, da bi lahko Jugoslavija kot neuvrščena država takoj vzpostavila diplomatske odnose, če bi to želela, in s tem »ne bi prenehala biti neuvrščena in samostojna, nasprotno! [...] Če nekdo nekoga »prizna«, to še ne pomeni, da hkrati podpira vse, kar ta počne.« Za zgled je postavil nevtralno Avstrijo, ki je bila v času kanclerja Bruna Kreiskega zelo kritična do Izraela in je odkrito podpirala palestinska prizadevanja. »Več kot bo nevtralnih in neuvrščenih držav sveta imelo normalne povezave z vsemi na Srednjem vzhodu, manj bo možnosti, da bo o usodi tega območja odločala zgolj blokovska politika. Tako bi tudi Jugoslavija, če bi obnovila odnose z Izraelom, morda pripomogla k temu, da bi bilo na Srednjem vzhodu vsaj malo več tistega, česar tam najbolj primanjkuje – neuvrščenosti!«, je svoje pisanje sklenil Brihta.⁸³

Namigovanja o obnovitvi diplomatskih odnosov z Izraelom s strani Jugoslavije ter Sovjetske zveze in drugih držav vzhodnega bloka so sredi osemdesetih let prihajala od vsepovsod, kar je bila v veliki meri posledica izraelske diplomatske ofenzive za preboj mednarodne izolacije. Jugoslovanski veleposlanik v Iraku Dževad Mujezinović je konec leta 1985 poročal, da je sovjetski ambasador na večerji pri tunizijskem veleposlaniku v Bagdadu povedal, da se je Izrael obrnil na Sovjetsko zvezo neposredno in prek ZDA s predlogom za obnovitev diplomatskih odnosov. Sovjeti so odgovorili, da temu načeloma ne nasprotujejo, vendar se mora Izrael prej umakniti z okupiranih ozemelj, v zasebnem pogovoru z Mujezinovićem pa je sovjetski veleposlanik dejal, da bi bila Sovjetska zveza zadovoljna že z javno izjavo Izraela, da sprejema mednarodno mirovno konferenco pod okriljem OZN in da se bo umaknil na meje izpred junija 1967.⁸⁴

Ugibanja o obnovitvi diplomatskih odnosov med Jugoslavijo in Izraelom so se vrstila tudi v naslednjih letih, jugoslovanska politika do Izraela pa je sčasoma postajala nekoliko spravljevejša. Predsedstvo CK ZKJ je tako oktobra 1986 sklenilo, da bi morala biti ZKJ fleksibilnejša do pobud posameznih izraelskih političnih strank, ki želijo sodelovati z njo, z izjemo strank vladajoče koalicije. Podobno kot ZKJ se je tudi predsedstvo Socialistične zveze delovnega ljudstva Jugoslavije (SZDLJ) aprila 1987 ogrelo za vzpostavitev odnosov med SZDLJ in »naprednimi, demokratičnimi in miroljubnimi političnimi in družbenimi organizacijami v

Izraelu«. ⁸⁵ Septembra 1987 je kot gost ZKJ Jugoslavijo obiskal predsednik izraelske levičarske stranke Mapai Elazar Granot, ⁸⁶ decembra istega leta pa je pri SZDLJ gostoval član kneseta in predsednik Izraelskega sveta za izraelsko-palestinski mir (ICIPP) Matityahu Peled.⁸⁷

Ob primarnem interesu, da bi okrepil politične odnose z Jugoslavijo, si je Izrael močno prizadeval razširiti ekonomsko sodelovanje med državama, pri čemer je jugoslovanskemu gospodarstvu ponujal ugodne pogoje poslovanja in investicijska vlaganja, zlasti v turizmu. Hkrati so skušali izraelski predstavniki vzpostaviti tudi neposredno sodelovanje s posameznimi jugoslovanskimi podjetji za izvoz njihovega blaga v Izrael in na druga tržišča, v kontekstu političnega približevanja v ekonomski preobleki pa je bila indikativna tudi pobuda predsednika Svetovnega judovskega kongresa Edgarja Bronfmana, ki je ob obisku Jugoslavije julija 1987 ponudil oblikovanje tristranskega sodelovanja med Izraelom, Jugoslavijo in Severno Ameriko (Kanado in ZDA).⁸⁸

Ob hudih gospodarskih težavah, s katerimi se je soočala Jugoslavija, bi ji nova ekonomska sodelovanja prišla še kako prav, a so jo pri tem močno zavirali pritiski arabskih držav, zlasti politična deklaracija Vrha neuvrščenih v Harareju septembra 1986, ki je pozivala neuvrščene države k bojkotu Izraela na domala vseh področjih. ZSZZ je opozarjal, da je treba jugoslovanske odnose z Izraelom gledati v kontekstu odnosov z arabskimi državami, saj so bile te pomembne gospodarske partnerice Jugoslavije. Omilitev jugoslovanske politike do Izraela bi se zagotovo negativno odrazila v odnosih z arabskimi državami, v skrajnih primerih pa bi lahko privedla tudi do prekinitve sodelovanja. Zato je ZSZZ svetoval, da »sodelovanje z Izraelom [...] ne bi smelo dobiti takšne oblike, da bi lahko bilo od zunaj razumljeno kot uvod v normalizacijo in vzpostavitev diplomatskih odnosov«. ⁸⁹ Kot problematično je zvezni sekretar za zunanje zadeve Raif Dizdarević v intervjuju za Danas omenil tudi dejstvo, da so poskusi zbliževanja in obnovitve diplomatskih odnosov v Izraelu razumljeni prej kot izraz podpore izraelski politiki, kot pa spodbuda za njeno spremembo.⁹⁰

Nekoliko drugače so razmišljali v Republiškem družbenem svetu za mednarodne odnose v Ljubljani. Na njegovi seji 4. maja 1987 je prevladalo mnenje, da je treba širiti sodelovanje z Izraelom. Najbolj odločen je bil Anton Bebler, ki je prekinitev diplomatskih odnosov z Izraelom leta 1967 ocenil kot »potezo v ihti in brez pravega premisleka«, ter dodal, da je med polnimi in nobenimi diplomatskimi odnosi še paleta možnosti,

83 HU OSA, 300-10-2-220: Željko Brihta, Ni politika ne može bez mostova (Vjesnik, 5. 11. 1985).

84 DAMSP PA, 1985, F-35: poročilo jugoslovanskega veleposlanika iz Bagdada, 30. 12. 1985.

85 ARS, SI AS 1271, t. e. 16: Izrael i stanje na Bliskom istoku (SSIP), 18. 11. 1987, 44.

86 HU OSA, 300-10-2-220: Yugoslav officials to visit Israel despite lack of relations (Reuter), 21. 9. 1987.

87 HU OSA, 300-10-2-220: Union official receives Israeli delegation (Tanjug), 21. 12. 1987.

88 ARS, SI AS 1271, t. e. 16: Izrael i stanje na Bliskom istoku (SSIP), 18. 11. 1987, 32.

89 Prav tam, 33.

90 ARS, SI AS 1931, t. e. 2657, m. 5, 1043b: Traženi smo partner (Danas, 14. 4. 1987).

denimo konzularni stiki ali kombinacija gospodarskih in konzularnih stikov. Janez Stanovnik se je zavzel za odločno podporo Jugoslavije mednarodni konferenci o Bližnjem vzhodu, na kateri bi sodelovala tako Izrael kot PLO, s čimer bi Izraelu *de facto* priznali mednarodni status, Ernest Petrič pa je dodal, da je treba okrepiti stike z izraelskimi nevladnimi organizacijami, ki si prizadevajo za mir, in nasprotoval »slepemu podpiranju arabskega radikalizma«. ⁹¹

Julija 1987 je ob zasedanju UNCTAD-a v Ženevi prišlo do »kratkega, neformalnega, vljudnostnega srečanja« med predsednikom Predsedstva SFRJ Lazarjem Mojsovom in izraelskim zunanjim ministrom Šimonom Peresom. Konec septembra 1987 se je ob rednem zasedanju Generalne skupščine OZN v New Yorku z njim srečal tudi jugoslovanski zunanji minister Raif Dizdarević, vendar je povedal, da bodo diplomatski odnosi z Izraelom obnovljeni, ko bodo odpravljeni razlogi, ki so privedli do njihove prekinitve, torej ko se bo Izrael umaknil z okupiranih ozemelj. ⁹² Prav takrat je bil na obisku v Jugoslaviji voditelj PLO Jaser Arafat, zato so se pojavila ugibanja, če se morda Jugoslavija ogreva za posredništvo v bližnjevzhodnem sporu. Jugoslovanska diplomacija je nedvomno gojila ambicije, da bi sodelovala pri organizaciji bližnjevzhodne mirovne konference in morda odigrala tudi vlogo posrednika, vendar bi morala biti konferenca organizirana pod okriljem OZN in ob sodelovanju vseh vpletenih strani, vključno s PLO kot legitimnim predstavnikom Palestincev. V tem kontekstu Jugoslavija ni izključevala možnosti stikov z izraelskimi predstavniki z namenom vplivanja na spremembe v izraelskih stališčih. ⁹³

Organizacija srečanja med Dizdarevičem in Peresom v New Yorku je bila speljana prek obstoječega tajnega kanala. V začetku septembra 1987 se je Dan pri Zoretu pozanimal, kdo od jugoslovanskih predstavnikov se bo udeležil zasedanja Generalne skupščine, ker bi se Peres želel z njim srečati. ⁹⁴ Z jugoslovanske strani je dobil odgovor, da bo na zasedanje prišel Raif Dizdarević in da se je pripravljen sestati s Peresom, vendar to ne pomeni obnavljanja diplomatskih odnosov. ⁹⁵ Srečanje v OZN je z izraelske strani organiziral posebni svetovalec Šimona Peresa za zunanjo politiko Nimrod Novik, ki se je izkazal tudi kot tajni emisar v stikih s Sovjetsko zvezo. ⁹⁶ Dan je na podlagi Peresovega poročila o srečanju v New Yorku ocenjeval, da je pogovor med zunanjima

ministroma »kljub vsebinski trdoti potekal v zelo dobri atmosferi, glede na 20 letno odsotnost takih srečanj«, vendar ga je skrbelo, ker »kljub načelnemu dogovoru ni bilo nadaljnjih stikov«. ⁹⁷

Formalnih stikov med najvišjimi predstavniki Jugoslavije in Izraela do konca leta 1987 res ni bilo več, zato pa je bila med državama vzpostavljena neposredna letalska povezava na relaciji Ljubljana–Tel Aviv. Prvo letalo slovenskega prevoznika Adria Airways, ki je v začetku decembra pristalo na letališču Ben Gurion, je pozdravil izraelski minister za promet Haim Corfu. Povedal je, da letalska povezava pomeni nadaljevanje tradicionalno prijateljskih odnosov med narodoma, direktor Adria Airways Janez Kocijančič pa je dodal, da se je z njo odprlo majhno okno med državama, ter izrazil upanje, da bodo pristojni storili vse, da bi se odprla tudi glavna vrata. ⁹⁸

Kmalu zatem je na zasedenih ozemljih izbruhnila palestinska Intifada. Z njo so se okoliščine za organizacijo mednarodne mirovne konference bistveno spremenile, Izrael pa je medtem čedalje bolj drsel v desno. Odbor zveznega sveta za zunanjo politiko je januarja in junija 1988 znova potrdil jugoslovansko politiko do Izraela ter ocenil, da je največja ovira za obnovitev diplomatskih odnosov izraelska politika. Hkrati je poudaril, da odsotnost diplomatskih odnosov ne izključuje možnosti razvijanja poslovnih stikov z izraelskimi partnerji in kontaktov med družbeno-političnimi organizacijami, vendar se morajo ti odvijati »ob polnem spoštovanju zunanjepolitičnih načel, mednarodnih obvez in aktualnih interesov Jugoslavije«. ⁹⁹

Konec septembra 1988 je bilo ob zasedanju Generalne skupščine OZN prek tajnega kanala znova organizirano srečanje zunanjih ministrov Izraela in Jugoslavije, Šimona Peresa in Budimirja Lončarja. Peres je bil po Danovem pripovedovanju zelo zainteresiran za srečanje z jugoslovanskim kolegom, izražal pa je tudi željo, da bi obiskal Jugoslavijo ¹⁰⁰ in jo spodbudil k aktivnejši vključitvi v reševanje bližnjevzhodne krize. Po srečanju z Lončarjem v New Yorku je Danu povedal, da je to »potekalo sicer v dobri atmosferi, vendar je razočaran, ker je vse ostalo zelo na splošni ravni«, medtem ko so bila srečanja z vzhodnoevropskimi zunanjimi ministri »boljša in konkretnjša«. ¹⁰¹

Čez mesec dni, tik pred parlamentarnimi volitvami v Izraelu, je Jugoslavijo obiskal nekdanji izraelski zu-

91 ARS, SI AS 1931, t. e. 2657, m. 5, 1043c: Možnosti za podporo mednarodni konferenci (Delo, 5. 5. 1987).

92 ARS, SI AS 1271, t. e. 16: Izrael i stanje na Bliskom istoku (SSIP), 18. 11. 1987, 29–30.

93 Prav tam, 24–25.

94 ARS, SI AS 1931, t. e. 2657, m. 5, 1077.

95 ARS, SI AS 1931, t. e. 2657, m. 5, 1099.

96 ARS, SI AS 1931, t. e. 2658, m. 6, 1339–1340.

97 ARS, SI AS 1931, t. e. 2657, m. 5, 1228–1229.

98 HU OSA, 300-10-2-220: Yugoslavia introduces flights to Israel (Tanjug), 3. 12. 1987.

99 ARS, SI AS 1931, t. e. 2658, m. 6, 1273–1274: Stavovi, ocene i zaključci Saveznog veća Skupštine SFRJ za spoljnu politiku povodom razmatranja stanja i perspektive odnosa SFRJ sa Izraelom.

100 ARS, SI AS 1931, t. e. 2658, m. 6, 1277.

101 ARS, SI AS 1931, t. e. 2658, m. 6, 1299.

nanji minister in vplivni član laburistične stranke Abba Eban. V pogovoru z Budimirjem Lončarjem je pojasnil politične razmere v Izraelu in razloge za njegovo notranjo razklanost, katere posledica je *status quo*. Gostitelju je razgrnil tudi stališča izraelskih laburistov glede mirovnega procesa, ki je bil po njihovem mnenju nujen, saj okupacija ni nevzdržna le za Palestince, ampak tudi za Izraelce. Glede bližnjevzhodne mirovne konference je Lončar vztrajal, da bi moral Izrael sprejeti za pogajalskega partnerja PLO in Jaserja Arafata, ki je zmeren in za neodvisno palestinsko državo ne zahteva več celotne Palestine. Na Ebanovo vprašanje glede možnosti obnovitve diplomatskih odnosov pa je odvrnil, da lahko politični dialog poteka tudi brez formalnih diplomatskih odnosov, ter dodal, da bi bila za mirovni proces zaželeno zmaga laburistov na prihajajočih volitvah.¹⁰² Toda laburisti na novembrskih volitvah leta 1988 niso zmagali, temveč je z rahlo prednostjo slavil Likud Jicaka Šamirja. Ker ni šlo drugače, je bila znova oblikovana težavna koalicija Likuda in laburistov, ki je imela zaradi nasprotujočih si pogledov obeh strank glede mirovnega procesa zvezane roke.

Večina držav vzhodnega bloka s Sovjetsko zvezo na čelu, ki so, z izjemo Romunije, ob šestdnevni vojni leta 1967 pretrgale diplomatske odnose z Izraelom, je konec osemdesetih let obnovila odnose na ravni konzularnih predstavništev, Jugoslavija pa je še naprej vztrajala pri svojem. V zvezi s tem je Cvetka Selšek, predsednica Republiškega komiteja za mednarodno sodelovanje v Ljubljani, februarja 1990 na zunanega ministra Budimirja Lončarja naslovila ostro pismo, v katerem je kritizirala *»obotavljivo in skorajda nerazumno ravnanje naše diplomacije«*. Zapisala je, da trditve o nespremenjeni politiki Izraela v zadnjih dveh desetletjih glede reševanja bližnjevzhodne krize in palestinskega vprašanja ne vzdržijo kritike ter da pomeni vztrajanje pri *»nedialogu«* predvsem oporo tistim, ki se upirajo razumni rešitvi. Kot eno od pomembnih zaprek pri vzpostavljanju diplomatskih odnosov z Izraelom je zunanje ministrstvo navajalo gospodarsko menjavo z arabskimi državami, toda *»ali smo dejansko kaj naredili, da bi se iz te predpostavljene pasti, morda zgolj namišljene, izvlekli«*, in, *»ali smo poskušali naše sogovornike resnično prepričati o naših namerah in o tem, da je v sedanjih pogojih navezava rednih diplomatskih odnosov predpogoj za našo aktivnejšo vključitev v reševanje pravičnih zahtev PLO«*, se je spraševala Selškova. Od ZZZZ je zahtevala, da nemudoma opravi vse potrebno za celovito oceno posledic normalizacije odnosov in na podlagi tega pripravi potrebne korake za obnovo diplomatskih odnosov med državama.¹⁰³

Toda v razpadajoči Jugoslaviji za odločne korake na diplomatskem parketu ni bilo več ne volje ne časa. Po-

leg tega se je geostrateški položaj Jugoslavije s koncem hladne vojne občutno spremenil, zato je kot potencialna posrednica v bližnjevzhodnem sporu postajala čedalje manj pomembna.

ZAKLJUČEK

Zapisi Marka Zoreta, ki so nastali na podlagi Danovega pripovedovanja o razmerah v Izraelu, na Bližnjem vzhodu in na globalnem političnem prizorišču, so presenetljivo bogat vir tudi za zgodovino bližnjevzhodne krize, marsikatera od Danovih ocen pa se je v časovni perspektivi potrdila. Sodeč po vsebini Zoretovih zapisov, se je z leti poglobljalo tudi zaupanje med sogovornikoma. V drugi polovici osemdesetih let je Dan posredoval številne informacije in podrobne ocene izraelske politike, pripovedoval je o mirovnem procesu in težavah vladne koalicije laburistov in Likuda, pri čemer so ga najbolj skrbele notranja razklanost in drsenje Izraela v desno ter vzpenjanje političnih *»jastrebov«*, zlasti Ariela Sharona in Benjamina Netanyahuja. Precej odkrito je govoril tudi o razhajanjih ter rivalstvu med Šimonom Peresom in Jicakom Rabinom, skozi pogovore pa lahko spremljamo tudi postopno evolucijo razmišljanja izraelskih laburistov glede bližnjevzhodnega mirovnega procesa. Zadnji dokument o pogovorih med Danom in Zoretom je datiran s 16. majem 1990, po t. i. mejnem datumu, 17. maju 1990, pa arhivsko gradivo SDV ni več dostopno.

Leta 1990 je Predsedstvo SFRJ odlikovalo Shaikeja Dana z Redom jugoslovanske zastave z lento za zasluge pri razvijanju prijateljskih odnosov in sodelovanja z Jugoslavijo, kar bi lahko razumeli kot znamenje normalizacije odnosov med državami, hkrati pa tudi kot Danovo približevanje Sloveniji, saj mu je bilo odlikovanje na njegovo željo 2. marca 1990 podeljeno v Ljubljani.¹⁰⁴ Tik pred tem je predsednik Predsedstva SFRJ Janez Drnovšek napovedal postopno obnovo diplomatskih odnosov z Izraelom,¹⁰⁵ vendar je Jugoslavijo, preden je storila ta korak, prehitel razpad. Tajni stiki z Danom so medtem prerasli v slovensko-izraelsko sodelovanje, kot pomembni pa so se pokazali zlasti v procesu slovenskega osamosvajanja.

Izrael je bil za Madžarsko druga država, ki jo je po izvolitvi za predsednika slovenskega predsedstva obiskal Milan Kučan. Njegovo srečanje z izraelskim političnim vrhom oktobra 1990 je bilo urejeno s pomočjo Shaikeja Dana, ki je bil, kot je povedal Kučan, *»pripravljen pomagati in zastaviti svojo besedo, da smo prišli v Izraelu do vplivnih ljudi«* (Žitnik, 2003). Za te in druge zasluge pri vzpostavljanju, razvoju in krepitvi izraelsko-slovenskega sodelovanja je bil Yeshayahu (Shaike) Dan tik pred smrtjo leta 1994 odlikovan še enkrat, tokrat s Častnim znakom svobode Republike Slovenije.

102 ARS, SI AS 1931, t. e. 2658, m. 6, 1323–1333: Zabeleška o razgovoru saveznog sekretara B. Lončarja sa Aba Ebanom, 28. 10. 1988.

103 ARS, SI AS 1931, t. e. 2658, m. 6, 1454–1456: Vzpostavitev diplomatskih odnosov z državo Izrael, 7. 2. 1990.

104 ARS, SI AS 1931, t. e. 2658, m. 6, 1458.

105 ARS, SI AS 1931, t. e. 2658, m. 6, 1459.

Kučanov obisk v Izraelu oktobra 1990 zaradi jugoslovanskega državnega okvira ni smel imeti formalnega političnega značaja, zato je bil izpeljan v okviru potovanja širše slovenske delegacije v Izrael ob otvoritvi razstave Oskarja Kogoja in odprtju redne letalske povezave med Ljubljano in Tel Avivom. »Medtem ko so potekale te aktivnosti«, se je Kučan ločeno sestal s takratnim predsednikom izraelske vlade Jicakom Šamirjem in vodjo opozicije Šimonom Peresom, da bi jima predstavil slovenske poglede na razpad Jugoslavije in poskusil najti »podporo, da bi preko svojih zvez pomagala, da resnica pride na ušesa tistih, ki so imeli ključ do vrat, kamor je bilo potem treba priti«. V naslednjih

letih so se pogovori vrteli tudi okoli odprave embarga na uvoz orožja v Slovenijo, glede katere se je Kučan sestal z izraelskim premierjem Jicakom Rabinom, ki je Sloveniji obljubil pomoč (Kučan, 2016). Rabin je ob tej priložnosti pripovedoval tudi o razlogih, zaradi katerih se je odločil za mirovni sporazum, ki ga je kasneje stal življenja: »Petdeset let se vojskujem in po petdesetih letih sem tam, kjer sem bil na začetku: v vojni. Ne želim, da moji vnuki živijo enako usodo« (Kučan, 2016).

Izrael je Republiko Slovenijo priznal 16. aprila 1992, čez slaba dva tedna pa so bili med državama vzpostavljeni diplomatski odnosi.

»THE ISRAELI CONNECTION«: SECRET CONTACTS BETWEEN YUGOSLAVIA AND ISRAEL IN THE 1980s

Mateja REŽEK

Science and Research Centre Koper, Garibaldijeva 1, 6000 Koper, Slovenia
e-mail: mateja.rezek@zrs-kp.si

SUMMARY

The article deals with the secret relations between Yugoslavia and Israel, which in the 1980s fell prevalently under the domain of the Slovene State Security Services, and which subsequently, during the period of the disintegration of Yugoslavia, evolved into a collaboration between Slovenia and Israel. The first secret contacts were established as early as during the formation of the Jewish state in Palestine and did not lapse even when Yugoslavia severed its diplomatic relations with Israel after the Six-Day War in 1967. In the 1980s, the secret relations were centred on economic and intelligence cooperation, while serving sporadically as a secret channel for political contacts as well. The study relies mostly on previously un-researched archival documents of the State Security Services of Slovenia, which allowed us to investigate the secret contacts in terms of contents as well as methods and tactics of intelligence service operation. The material consulted has also proven to be a surprisingly rich source of information about the history of the Middle-East crisis. The secret Yugoslav-Israeli contacts are analysed within the context of Yugoslavia's foreign policy as well as with regard to the positions of its diplomatic services towards Israel and the Middle-East crisis.

Keywords: Yugoslavia, Slovenia, Israel, paradiplomacy, State Security Services, Mossad, Shaike Dan, Shimon Peres, Edo Brajnik

VIRI IN LITERATURA

ARS, SI AS 1271 – Arhiv Republike Slovenije (ARS), Republiški družbeni svet za mednarodne odnose (SI AS 1271).

ARS, SI AS 1931 – Arhiv Republike Slovenije (ARS), Republiški sekretariat za notranje zadeve (SI AS 1931).

DAMSP PA – Diplomatski arhiv Ministarstva spoljnih poslova Republike Srbije, Beograd (DAMSP), Politička arhiva (PA).

HU OSA – Open Society Archives, Hungary (HU OSA), RFE/RL Research Institute, Balkan Section, Yugoslav Subject Files (300-10-2).

Kučan, M. (2016): Milan Kučan, r. 1941, izjava na okrogli mizi z nekdanjimi slovenskimi politiki in diplomati ob znanstveni konferenci »Mednarodni in transnacionalni vidiki jugoslovanske krize in nastanka držav naslednic SFRJ, 1980–1992«. ZRS Koper, 10. 11. 2016. <https://www.youtube.com/watch?v=NnD7Bo7TKtw> (10. 7. 2017).

Bogetić, D. & A. Životić (2010): Jugoslavija i arabsko-izraelski rat 1967. Beograd, Institut za savremenu istoriju.

Brown, C. (ur.) (2004): Diplomacy in the Middle East: The International Relations of Regional and Outside Powers. London – New York, IB Tauris.

Dornik Šubelj, L. (2011): Prijatelj ali sovražnik? Dokumenti o stikih med Edom Brajnikom in Danom Shaikejem (1944–1980). Viri 32. Ljubljana, Arhivsko društvo Slovenije.

Ettinger, A. (1992): Blind Jump: The Story of Shaike Dan. New York, Cornwall Books.

Fawcett, L. (ur.) (2016): International Relations of the Middle East. New York, Oxford University Press.

Halliday, F. (2005): The Middle East in International Relations: Power, Politics and Ideology. New York, Cambridge.

Petrović, V. (2006): Jugoslavija stupa na Bliski istok: stvaranje jugoslovenske bliskoistočne politike 1946–1956. Beograd, Institut za savremenu istoriju.

Ramšak, J. (2014): »Socialistična« gospodarska diplomacija: dejavnost SRS na področju mednarodnih ekonomskih odnosov 1974–1980. Annales, Ser. hist. et sociol., 24, 4, 733–748.

Ramšak, J. (2015): Poskus drugačne globalizacije: slovensko gospodarstvo in dežele v razvoju 1970–1990. Acta Histriae, 23, 4, 765–782.

Režek, M. (2013a): Jugoslavija in nastanek Izraela: delitev Palestine in ilegalno preseljevanje Judov (1945–1948). Acta Histriae, 21, 3, 361–376.

Režek, M. (2013b): Jugoslovansko-izraelsko tajno sodelovanje v senci prve arabsko-izraelske vojne in spora z Informbirojem (1948–1953). Acta Histriae, 21, 4, 825–838.

Režek, M. (2014): Vroča jesen 1956: sueška kriza, madžarska vstaja in vloga Jugoslavije. Annales, Ser. hist. et sociol., 24, 4, 601–614.

Žitnik, E. (2003): Prijatelj (6): podlistek. Delo, 30. 8. 2003.

Životić, A. (2008): Jugoslavija i Suecka kriza 1956–1957. Beograd, Institut za noviju istoriju Srbije.

»FROM SKADARLIJA TO DOWNING STREET«: VELIKA BRITANIJA IN ZAČETEK JUGOSLOVANSKE KRIZE, 1980–1985

Jure RAMŠAK

Znanstveno-raziskovalno središče Koper, Garibaldijska 1, 6000 Koper, Slovenija
e-mail: jure.ramsak@zrs-kp.si

IZVLEČEK

Članek analizira razmerje Velike Britanije in Jugoslavije v prvi polovici osemdesetih let, s čimer dopolnjuje sliko odnosa velikih svetovnih in evropskih sil do porajajoče se jugoslovanske krize. Tako kot v predhodnih letih, je tudi v tem času prišel do izraza strateški interes Velike Britanije ohraniti enotno, neuvrščeno in (vsaj še nekaj časa) socialistično Jugoslavijo kot ključ do stabilnosti jugovzhodne Evrope, kot branika pred vdorom Sovjetske zveze na Sredozemlje in kot zagovornika zmernosti znotraj gibanja neuvrščenih. Na podlagi arhivskega gradiva britanskega zunanjega ministrstva in kabineta premierke Margaret Thatcher, jugoslovanskega zveznega sekretariata za zunanje zadeve ter nekaterih spominskih del je v članku prikazana politična ocena vloge Jugoslavije na multilateralnem in bilateralnem področju, britanski pogled na njene politične in ekonomske reforme ter ocene diplomatskih predstavnikov o notranjepolitičnih razmerah in porajajočih se medrepubliških konfliktih.

Ključne besede: Jugoslavija, Velika Britanija, ekonomska kriza, Margaret Thatcher, Milka Planinc

»FROM SKADARLIJA TO DOWNING STREET«: IL REGNO UNITO E L'INIZIO DELLA CRISI JUGOSLAVA (1980–1985)

SINTESI

Nell'articolo l'autore analizza la relazione tra il Regno Unito e la Jugoslavia nella prima metà degli anni Ottanta, integrando in tal modo gli studi che disaminano l'approccio delle grandi potenze europee e mondiali rispetto alla crescente crisi jugoslava. Come negli anni precedenti, anche nel periodo considerato il Regno Unito nel suo rapporto con la Jugoslavia, vista come chiave della stabilità nell'Europa sud-orientale, baluardo contro l'invasione sovietica del Mediterraneo e come sostenitrice di posizioni moderate all'interno del movimento dei non allineati, ha espresso soprattutto il proprio interesse strategico: preservare una Jugoslavia che rimanesse unita, non allineata e (per almeno qualche tempo ancora) socialista. Sulla scorta di materiale d'archivio proveniente dal Ministero degli Affari Esteri britannico, dal gabinetto del primo ministro Margaret Thatcher, dal Segretariato federale jugoslavo per gli Affari Esteri e in base ad alcuni memoriali, l'autore presenta la valutazione politica del ruolo della Jugoslavia a livello multilaterale e bilaterale, il punto di vista britannico circa le riforme politiche ed economiche intraprese dall'esecutivo jugoslavo e la valutazione dei crescenti conflitti tra le repubbliche e della politica interna jugoslava stilata dai rappresentanti diplomatici britannici.

Parole chiave: Jugoslavia, Regno Unito, crisi economica, Margaret Thatcher, Milka Planinc

UVOD

Pomen Velike Britanije kot države, ki je izgubila imperij, ni pa še našla svoje nove vloge, kot jo je v začetku šestdesetih let opisal nekdanji ameriški državni sekretar Dean Acheson, je v sistemu mednarodnih odnosov po drugi svetovni vojni opazno upadel.¹ Vzporedno s slabitvijo njene relativne ekonomske in vojaške moči se je morala s težavo sprijazniti tudi s položajem sile drugega ranga in poiskati zavezništva v novonastalih regionalnih povezavah (Frankel, 1975, 1). A kljub temu, da so z umikanjem iz svetovnega prizorišča postali njeni interesi manj vidni, se je njena zunanja politika še vedno močno trudila, da je bil glas države slišen pri vprašanih vojn, mirovnih posredništev, svetovne trgovine in mednarodnih financ (P. Sharp, 1997, 19). Kot utemeljuje Bajc (2014; 2016), jo je njen redefiniran položaj srednje močne sile delal sprejemljivejšo tudi za Jugoslavijo, pri kateri je po praških dogodkih leta 1968 in skozi vsa sedemdeseta leta odigrala zelo pomembno vlogo, podprto tudi z načrti za ponovno sodelovanje na vojaškem področju. Kot bomo videli v nadaljevanju, je Velika Britanija takšen profil obdržala tudi v letih konservativne vlade Margaret Thatcher, zadržanost njenega naslednika Johna Majorja glede posredovanja med sprtimi stranmi po izbruhu jugoslovanskih nasledstvenih vojn pa je po mnenju mnogih analitikov bila eden izmed pomembnih razlogov tragičnega stopnjevanja tega konflikta (J. Sharp, 1997; Fleming, 1996; Gow, 1997; Lucarelli, 2000; Pirjevec, 2003; Glaurdić, 2011). Omenjenim, kakor tudi drugim študijam, ki se ukvarjajo z vpletenostjo velikih sil v proces razpada Jugoslavije, pa je skupno, da pričenjajo svoje analize v času tik pred izbruhom oboroženih konfliktov na tem prostoru.

Ker se je krvavi razpad Jugoslavije časovno prekril z nenadnimi a kolosalnimi spremembami v svetovni ureditvi ob koncu hladne vojne, zahodni odločevalci nanj niso bili pripravljeni. Čeprav so iz obveščevalnih podatkov vsaj v glavnih obrisih poznali podrobnosti notranjih razmer v razkrajajoči se jugoslovanski federaciji (npr. Pirjevec, 2016), je vratolomno sosledje dogodkov prehitelo sposobnost njihovih analitikov in oblikovalcev politik, zato so se ti pri svojih odločitvah opirali na vedenje iz prejšnjih let, na zakoreninjene *idées reçues*, kot se je izrazil Majorjev zunanjepolitični svetovalec Percy Cradock, ki pa niso bile več v sozvočju z novim časom (Glaurdić, 2012). Za razumevanje zunanje politike velikih držav do dogajanja na področju nekdanje Jugoslavije v začetku devetdesetih let je zato pomembna poglobitev poznavanja njihovega videnja in razumevanja te države v daljšem časovnem obdobju, še posebej pa v času od Titove smrti leta 1980 dalje. Toda z izjemo nedavnih prispevkov, temelječih na novodo-

stopnih dokumentih iz diplomatskih, obveščevalnih in drugih arhivov (Bajc, 2012; 2014; 2016; González Villa, 2014; Klabjan, 2013; Pirjevec, 2016; Radeljić, 2012; Režek, 2015; Udovič, 2016) so pri stanju raziskav, ki upoštevajo tudi to »predzgodovino« vpletenosti zahodnih sil do vprašanja jugoslovanske krize, zaznavne izrazite pomanjkljivosti.

V primeru Velike Britanije so v miselnem horizontu osemdesetih let, še vedno bistveno pogojenem z logiko hladne vojne, svoje vedenje o Jugoslaviji pridobili tudi nekateri prominentni politiki in diplomati (Geoffrey Howe, Douglas Hurd), ki so imeli ob kasnejšem soočenju s kriznimi razmerami na njenem teritoriju veliko težav z razumevanjem konfliktov in iskanjem načina za njihovo preseganje. Pričujoči članek jemlje v precep obdobje prve polovice osemdesetih let, ki ga je mogoče dokaj celovito rekonstruirati na osnovi že dostopnih izvirnih gradiv britanskega zunanjega ministrstva in kabineta premierke Margaret Thatcher ter na drugi strani diplomatskih depeš Zveznega sekretariata za zunanje zadeve SFRJ, ki jih hranijo v Diplomatskem arhivu Ministrstva za zunanje zadeve Republike Srbije. Analiza se osredotoča najprej na percepcijo (političnih, družbenih, ekonomskih, mednacionalnih) procesov v post-titovski Jugoslaviji kot so si jo izoblikovali britanski diplomati z veleposlaništvom v Beogradu in generalnega konzulata v Zagrebu. Temu sledi pregled evalvacije in oblikovanja političnih smernic za odnos Velike Britanije do Jugoslavije, ki so nastale na njihovem zunanjem ministrstvu na londonskem Whitehallu. Vzporedno se članek posveča tudi rekonstrukciji glavnih poudarkov, ki so se izpostavili med precej pogostimi obiski premierk in ministrov obeh držav v Beogradu oz. Londonu, kjer je bila agenda pogovorov že močno pogojena s hudimi ekonomskimi težavami Jugoslavije.

Besedilo v nadaljevanju tako ne izrisuje samo osnovnih postavk, ki so veljale pri vladi Združenega kraljestva, z določeno stopnjo posplošitve bi lahko rekli tudi pri administraciji ZDA in političnih elitah drugih velikih zahodnih sil, ampak dodaja tudi nekaj otenkov k sliki o britanski (tačerjanski) zunanji politiki do pozno-socialističnih režimov nasploh. V zvezi s to, prav tako slabo raziskano tematiko, prihajajo na dan podrobnosti, ki nekoliko relativizirajo pogled na enovito protikomunistično kampanjo čezatlantskega dvojca Reagan-Thatcher, zlasti v primeru odziva na dogajanje na Poljskem v letih 1981–1983 (Ledger, 2016; Tombs, Smith, 2017), ki je imelo tudi vplive na razvoj britansko-jugoslovanskih odnosov. Skupaj s sovjetsko intervencijo v Afganistanu je namreč ozračje ponovnega zaostrovanja hladne vojne Britance in druge zahodne zaveznike v prvi polovici osemdesetih let utrdilo v pripravljenosti ohraniti celovito in nevtravno Jugoslavijo ter ji pomagati pri izvedbi njenih reform.

1 Prispevek je nastal v okviru temeljnega raziskovalnega projekta ARRS J6-6832 »Slovenski diplomati in zunanjepolitični vidiki osamosvajanja Republike Slovenije, 1980–1992«.

PO TITOVIM POTI

»Tudi po Titu-Tito«, ni bilo le geslo, ki je v prvih letih po maršalovi smrti odmevalo na sestankih različnih družbenopolitičnih teles in drugih skupin »samoupravljalcev« širom po Jugoslaviji, ampak se je prikradalo tudi v diplomatske depeše, ki so jih pošiljali iz britanskega veleposlaništva v Beogradu. »I could go any day, but nothing will change,«² je julija 1981 uvedel pismo svojemu nadrejenemu zunanjemu ministru Petru Carringtonu vršilec dolžnosti britanskega veleposlanika T. J. Clark in s citiranjem te Titove izjave iz leta 1976, označil na videz mirno plovbo države v smeri, kot jo je začrtal pokojni predsednik. Z najnovejšimi ustavnimi spremembami in neprestano rotacijo na vodilnih mestih naj bi Jugoslavan namesto učvrstitve posameznih trinogov, »kabalov«, kot je pisal Clark, poskrbeli za neprestan dotok »sveže krvi« v vodstvene strukture in postopno demokratično tranzicijo, pri kateri so sicer imeli po njegovem še veliko rezerve. A kljub odločnosti, s katero so nastopali Titovi nasledniki, so se leta 1981 omenjenemu Clarku že jasno izrisovali pomisleki, s kakšno muko se bodo srečevala jugoslovanska kolektivna vodstva pri usklajevanju med seboj nasprotujočih si interesov iz različnih delov heterogene federacije.³

Naraščanja prepada med severom in jugom države so nekateri tuji diplomati zaznali že proti koncu Titove ere, ko so ugotovili, da poslavljajoči se predsednik blokira kakršnekoli poskuse reforme, na potrebnost katerih je že kazala naraščajoča inflacija, a se je zaradi bojazni pred dvigom brezposelnosti niso upali lotiti. »Dlje kot bo Tito živel, slabša bo situacija v državi,« so že dobro leto pred koncem njegove življenjske poti sporočili tudi s kanadskega veleposlaništva in pri tem dodali, da se bo režim aparatčikov, ki so ostali na oblasti po velikih čistkah v začetku sedemdesetih let, pri svojem spopadanju na eni strani s trgovskim primanjkljajem, rastočo brezposelnostjo in inflacijo, kar je vse skupaj še poslabševala svetovna recesija, in na drugi strani z naraščajočimi pričakovanji prebivalstva neizbežno soočil s krizo svoje legitimnosti, ki lahko na koncu pokoplje celoten jugoslovanski sistem.⁴

Prisotnost regionalnih partikularizmov in nacionalizmov posameznih jugoslovanskih narodov tujim opazovalcem ni ostala prikrita, tudi v primeru Slovenije ne, kjer so Britanci že ob burnejšem dogajanju leta 1972 ugotavljali, da so nacionalna čustva sicer močna, da pa

situacija nikoli ne bo tako pregreta kot na Hrvaškem.⁵ Slovenci so sicer bili po njihovih občutkih toliko kot na južne predele svoje države kulturno vezani tudi na sosednjo Avstrijo in Italijo, a tega jugoslovanskega naroda nihče ni videl v vlogi separatistov, medtem ko o tem v primeru Hrvatov niso bili toliko gotovi.⁶ Pa tudi v Zagrebu, razen pri peščici posameznikov, britanski generalni konzul že v času po Titovi smrti ni zaznaval širše podpore ideji samostojnosti republike, po njegovem spodbujene le s strani nekaj »nasilnih in neusmiljenih« mož iz emigracije, ki jih je primerjal z vodstvom Irske republikanske armade.⁷ Še bolj mirno je bilo v Sloveniji. Zaradi dokaj razvitega in stabilnega gospodarstva, ki bi bilo lahko po njegovem celo del skupnega evropskega trga, je veleposlanik Robert Farquharson že nekaj let prej za to najbolj severno republiko dobil občutek, da v njej vlada »alpska spokojnost«. Nacionalizem na severu (pa tudi na jugu, v Makedoniji in Črni gori) bi se v takšnih razmerah lahko po njihovih predvidevanjih v svoji skrajni obliki pojavil le, če bi šlo za reakcijo na dogajanje v ostalih republikah.⁹

A složnost, ki so jo po Titovi smrti izkazovali politiki iz vseh jugoslovanskih republik, se je končala že pred koncem leta 1980, ko je bil v zagrebškem *Startu* objavljen intervju z Mitjo Ribičičem, ki je močno odmeval tako v domačih političnih kot diplomatskih krogih, še zlasti zato ker so njegove kritične opazke mnogi razumeli kot odraz splošnega prepričanja v Sloveniji.¹⁰ Predsednik republiške konference Socialistične zveze delovnega ljudstva je svoj nastop, kjer se je med drugim obregnil ob razmetavanje s tujimi krediti in med vrsticami celo namignil, da bi moral, tako kot je to v Sloveniji storil predsednik izvršnega sveta Anton Vratuša, odstopiti tudi zvezni premier Veselin Đuranović, kasneje sicer nekoliko omilil, ni pa hotel demantirati trditve o nestrinjanju z administrativnim načinom sprejemanja odločitev v Beogradu.¹¹

O nekoliko različnih pogledih socialističnih establišmentov v Ljubljani in v Beogradu na urejanje notranjih razmer so se lahko tuji opazovalci, ki so podrobneje spremljali poročanje medijev, lahko prepričali po izbruhi nemirov na Kosovu spomladi leta 1981. V obeh centrih sta namreč tisk in televizija postala bolj odprta in polemična, kar so Slovenci po opažanju sodelavcev britanskega generalnega konzulata v Zagrebu izkoristili ne le za kritiko kosovskih politikov zaradi neobvladovanja varnostnega položaja, ampak tudi za nekaj pikrih na

2 Tudi ko nekega dne odidem, se nič ne bo spremenilo.

3 TNA FCO 28/4642, Tito's Legacy: Amendments to the Constitution. 22. 7. 1981.

4 TNA FCO 28/3912, Yugoslav Political Situation: Negative Trends, 21. 3. 1979.

5 TNA FCO 28/2115, Visit to Slovenia, 7. 4. 1972.

6 TNA FCO 28/2959, One Man's Look at the Croats and Slovenes, 11. 3. 1976.

7 TNA FCO 28/4259, The View from Zagreb, 11. 6. 1980, 7.

8 TNA FCO 28/3155, Yugoslavia: »First Impressions«. Mr. R. A. Farquharson's Despatch 014/16, 25. 11. 1977, 2.

9 TNA FCO 28/3577, Nationalism in Yugoslavia, 12. 6. 1976, 4.

10 TNA FCO 28/4236, Slovene View of Yugoslavia today, 17. 12. 1980.

11 TNA FCO 28/4642, Further Slovene Thoughts on Yugoslavia Today, 5. 1. 1981.

račun nespametnih srbskih odzivov na vstajo, nesorazmernih povračilnih ukrepov in prikrivanja informacij.¹²

Omenjeni poudarki so sprožili tudi prve konflikte med sedmo silo iz obeh torišč jugoslovanskega javnega življenja, ki sta spričo tišine iz Zagreba postajala glavna epicentra polemične razprave. Njeni nosilci niso bili le novinarji, navdušeni nad povečanim manevrskim prostorom, ampak tudi nosilci političnih funkcij, ki so te »družbenopolitične delavce« jemali v bran, kot je to storil sicer ne ravno liberalni predsednik centralnega komiteja Zveze komunistov Slovenije France Popit. Spričo nove dinamike v poročanju o javnih zadevah, so si bralci na britanski ambasadi ustvarili vtis, da jugoslovanski tisk seveda ni svoboden v zahodnem pomenu besede in da samocenzura ostaja na dnevnem redu, vsekakor pa je svobodnejši, bolj zanimiv in berljiv kot so časopisi v vzhodni Evropi.¹³ Niso pa pri tem povsem verjeli resnim pomislekom, ki jih je tedaj (še) izpostavljala beograjska *Politika*, kasneje pa se sama prepustila prav temu toku, namreč da postaja regionalni tisk vse bolj glasnik republiških političnih vodstev. Ukleščen med kulturne, ekonomske in politične monopole omenjenih elit, svojim bralcem ni zmožal ponuditi nepristranskih informacij, namesto podpisanih novinarjev pa so zapisane besede postajale uradno stališče Beograda, Sarajeva in drugih republiških prestolnic.¹⁴ Leta 1982 je bil osrednji dogodek XII. kongres Zveze komunistov Jugoslavije, ki naj bi veljal za »kongres kontinuitete«, kjer bi se ponovno zakleli Titovi revolucionarni zapuščini (Pirjevec, 1995, 366). Britanske diplomate je spričo tega nemalo preseñčalo javno vrenje že v času pred njegovim sklicem, ko so se tudi v tisku pojavljale različne diagnoze krize. V duhu zagotovila Aleksandra Grličkova, da nima nihče monopola nad resnico, so na dan že prihajala stališča, ki so za gospodarske težave brez okolišenja okrivila Kardeljevo dogovorno ekonomijo. A ker je »kardeljizacija« pomenila enako kot »titoizacija«, kot je tedaj še podčrtaval beograjski *NIN*, je izpostavljanje takšnih vprašanj neizbežno vodilo do dileme, kako močne tresljaje še lahko prenesejo temelji obstoječe socialistične Jugoslavije. Morda bodo te sunke umirile republiške in zvezna partijska garnitura po koncu kongresov, so poročali v London, a za razliko od nemirnega časa pred desetimi leti, »tokrat ni več Tita, ki bi lahko pobegli duh spravil nazaj v stekleničko«.¹⁵

Da prihaja čas, ko se bodo v socialistični Jugoslaviji stvari postavljale na novo, je med svojim obiskom v državi spomladi 1982 tudi visokim političnim uradnikom brez zavijanja v celofan napovedal Alfred Sherman, zunanje-politični urednik konservativnega časopisa *Daily*

Telegraph in direktor s konservativno stranko tesno povezanega Centra za politične študije, ki pa je v začetku osemdesetih let že počasi izpadel iz kroga najožjih svetovalcev Margaret Thatcher. Novinar, ki je obiskoval Jugoslavijo vse od leta 1947 in se tudi mnogo kasneje, v devetdesetih letih, angažiral kot svetovalec Radovana Karadžića, je že v začetku osemdesetih let jasno zagovarjal tezo o srbski zapostavljenosti ali celo protisrbskem vzdušju, ki da preveva drugo Jugoslavijo, in se postavil v bran obsojenemu književniku Gojku Đogu. Dokazuje za to je videl v izseljevanju s Kosova, v odsotnosti srbskih nacionalnih institucij izven matične republike ter neobstoju njihovih šol in časopisov na Hrvaškem, kjer mu je mdr. že natakarjeva opazka v restavraciji, da se namesto »pirinač« po hrvaško reče »riža« in namesto »čorba« »juha«, zadoščala za sklep o pohodu hrvaškega nacionalizma.¹⁶

JUGOSLAVIJA IN BRITANSKI GEOPOLITIČNI INTERESI

Jugoslavija je s Titovim odhodom izgubila na svojem mednarodnem pomenu, a za Britance, na podlagi dokumentov o konzultacijah z njihovimi zavezniki, bi lahko rekli tudi za celoten Zahod, je še vedno ohranila pozicijo ključa do stabilnosti Balkana. Še višje so že vsaj od krize na Češkoslovaškem leta 1968 vrednotili njen položaj branika pred širjenjem sovjetske ekspanzije na Mediteran (predvsem v Grčijo in Italijo; gl. Bajc, 2014; 2016) in prek gibanja neuvrčenih tudi v Tretji svet. Znotraj te povezave svetovnega juga je Jugoslavija že ves čas od njenega nastanka leta 1961 igrala zmerno in posredniško vlogo, Britanci pa so si želeli, da jo pelje v smer še bolj dosledne »neuvrčenosti«. V okoliščinah ponovne zaostitve hladne vojne po sovjetski invaziji na Afganistan in negotovosti, kako se bo razpletla situacija na Poljskem, so bili to zadostni razlogi, da so delnice Jugoslavije v medblokovski napetosti še naprej kotirale zelo visoko. Glede na to, da je na to karto igralo tudi jugoslovansko politično vodstvo in diplomacija, je bilo videti, da so v to enačbo svoj nacionalni interes vračunali tudi Britanci. Skozi to prizmo so zato v celotnem obravnavanem obdobju gledali na vse, bolj ali manj uspešne, poskuse jugoslovanskih notranjih reform, pri presojanju katerih so ostali še globoko v osemdeseta leta močno prizanesljivi. V teh naporih so videli celo izviren poskus zlitja centralizma in demokracije, kar bi vodilo v evolucijski proces, ki bi se izognil stagnaciji, v katero so zapadli moskovski sateliti.¹⁷ Podobno so tudi za njen zapleten in nominalno še vedno socialističen ekonomski sistem, ki pa je bil močno integriran na zahodne trge in

12 TNA FCO 28/5195, Kosovo: the View from Croatia and Slovenia, 19. 7. 1982.

13 TNA FCO 28/5223, Yugoslavia: Role of the Press, 14. 12. 1982.

14 TNA FCO 28/5223, Press Freedom in Yugoslavia, 23. 2. 1982.

15 TNA FCO 28/4642, The Domestic Political Scene, 10. 11. 1981.

16 DA MSP, 1982, 115, 417582, Zabeleška o boravku Alfreda Shermana, spoljnopoličnega urednika »Daily Telegrapha« iz Velike Britanije, 7. 4. 1982.

17 TNA FCO 28/5191, Yugoslavia in 1981, 10. 2. 1981.

soočeni s tamkajšnje konkurenco, predvidevali, da se bo še naprej približeval tržnemu sistemu in kot tak služil za vzor ostalim vzhodnoevropskim državam.¹⁸ Kot lahko sklepamo iz neposrednega vprašanja, ki ga je avgusta 1985 med kosilom v rezidenci jugoslovanskega veleposlanika v Londonu navrgel državni sekretar (*Minister of State*) na zunanjem ministrstvu Malcolm Rifkind, ali se lahko pričakuje »*postopna politična pluralizacija jugoslovanske družbe*«, pa so Britanci že sredi osemdesetih let dopuščali tudi perspektivo radikalnih sprememb jugoslovanskega režima ali rečeno drugače, obrat stran od socialistične ureditve.¹⁹

A iz geopolitične realnosti še vedno močno prisotne hladne vojne, je izhajalo trdno stališče, da mora Zahod stati ob strani obstoječemu jugoslovanskemu vodstvu pri njegovih poskusih urejanja razmer v državi, ki so se že od začetka leta 1981 kazale v vse bolj dramatičnih razsežnostih. A kljub temu, da je svetovna recesija nekatere druge države prizadela še močneje, »*je potrebno upoštevati*«, je na koncu svojega poročila ob slovesu z veleposlaniškega mesta v Beogradu oktobra 1982 naznačil Edwin Bolland, »*da je Jugoslavija v konfliktu med Zahodom in Vzhodom, ki ostaja največja grožnja svetovnemu miru in svobodi, v bistvenih potezah na naši strani*«. Navkljub komunistični vladavini, bi morala po priporočilu omenjenega šefa diplomatske misije njegova vlada krepiti stik z jugoslovanskim političnim vodstvom in si prizadevati, da država ostane »*stabilna, enotna in neodvisna*«. ²⁰

Vprašanje, ki so si ga ob branju teh vrstic zastavili na vzhodnoevropskem oddelku zunanjega ministrstva v Londonu, se je glasilo, ali Zahod stori dovolj, da svoji zaveznici v stiski zagotavlja dovolj prepotrebne pomoči, na katerega je visoki uradnik Nigel Broomfield pristavil nedvoumni odgovor: »*skoraj gotovo ne!*« Če se je jugoslovanska kriza že časovno prekrila s poljskimi, romunskimi in madžarskimi likvidnostnimi težavami, zaradi katerih so zahodni kreditodajalci postali veliko bolj previdni in zadržani ter balkanski državi niso dali tistega, kar je »*pričakovala in si zaslužila*«, bi morali po Broomfieldovem mnenju v Londonu in drugih zahodnih prestolnicah svoje ukrepe vendarle zastaviti vsaj na tak način, da se ekonomska kriza ne bi prelila še v politično.²¹

Z izrekanjem verbalne podpore jugoslovanskemu vodstvu pri njihovem lovljenju ravnotežja navznoter in navzven ni imela težav niti premierka Margaret That-

cher, ki je sicer zunanje ministrstvo pogosto obtoževala prevelike popustljivosti in po falklandski vojni sama odločneje prevzela vajeti tudi pri vodenju mednarodnih odnosov svoje države. A negativna nastrojenost do komunističnih držav, ki si jo je delila z ameriškim predsednikom Ronaldom Reaganom, Jugoslavije ni dosegla. Nasprotno je med svojim obiskom v Beogradu septembra 1980, ki zanj osebno ni bil prvi,²² je pa štel za prvi uradni obisk britanskega premierja v Jugoslaviji, podala laskavo oceno o Titovi zapuščini in poudarila pomen spoštovanja majhnih držav (P. Sharp, 1997, 186–187; za podrobnosti o varnostnih vsebinah pogovorov gl. tudi Bajc, 2014, 724, 727). Ob omenjenem obisku so obe strani nasploh sklicevale na kontinuiteto dobrih medsebojnih odnosov, ki so potekali že od časa medvojne protifašističnega zaveznitva (Britanci so prvi med zahodnimi zavezniki priskočili na pomoč Titovim partizanom) in se po začasni povojni ohladitvi ugodno razvijali od začetka petdesetih let dalje.²³ Na to so predstavniki britanske vlade očitno računali tudi v prihodnje, saj so kot glavne cilje obiska definirali: 1) prikaz pomena in podpore, ki ga njihova država daje neodvisni in neuvrščeni Jugoslaviji; 2) krepitev bilateralnih odnosov z novim jugoslovanskim vodstvom; 3) spodbudo Jugoslaviji, da nadaljuje s svojo aktivnostjo pri pomembnih vprašanjih mednarodnega razvoja in izvaja [za Britance, op. a.] koristen vpliv znotraj gibanja neuvrčenih ter skupine nevtralnih v okviru Konference o evropski varnosti in sodelovanju.²⁴ Jugoslovanskim predstavnikom, prisiljenim v iskanje zunanje podpore pri reševanju akutnih ekonomskih in drugih problemov, so takšna zagotovila v veliki meri zadoščala, čeprav so s strani britanske opozicije, kot kaže naslednja pripomba vodilnega člana levega krila laburistične stranke Tonyja Benn, hkrati prejemale tudi opozorila, naj ne zaupajo vladi Margaret Thatcher. Njihovi dvomi so veljali zlasti premierkinim zagotovilom, da želi ohraniti Jugoslavijo takšno kot je, in da med državami dolžnicami ta ne predstavlja izjeme, na katero Reaganova administracija naj ne bi vršila pritiska prek Mednarodnega denarnega sklada (MDS). »*Vsaka izguba na področju Jugoslavije bi predstavljala veliko izgubo za mednarodno delavsko gibanje*«, se je je septembra 1984 jugoslovanskemu diplomatu pridušal omenjeni Benn, kar pa v tem času očitno ni bila več prioriteta vodilnega jugoslovanskega establishmenta, ki je kot poroštvo suverenosti zgolj še

18 TNA FCO 28/5220, Five Power Meeting on Yugoslavia, Paris, 2. 12. 1982.

19 DA MSP, 1985, 111, 437754, Iz razgovora sa M. Rifkindom, državnim ministrom u Foreign Office, 9. 8. 1985.

20 TNA FCO 28/5193, Valedictory: Britain's Stake in Yugoslavia, 4. 10. 1982, 17.

21 TNA FCO 28/5193, Sir E. Bolland's Valedictory Speech, 3. 11. 1982.

22 V spremstvu vodje britanske vojne misije pri partizanskem vrhovnem štabu Fitzroyja Macleana je Margaret Thatcher še kot vodja opozicije obiskala Tita decembra 1977 (TNA FCO 28/3162, Mr. Thatcher's visit to Yugoslavia, 7. 12. 1977), leta 1980 pa se je udeležila tudi njegovega pogreba. Kot parlamentarec in vidni član konservativne stranke je Maclean ostal vezni člen med obema državama tudi v celotnem povojnem obdobju in prejel tudi enega izmed najvišjih jugoslovanskih odlikovanj (TNA FCO 28/4648, US/Yugoslav relations, 21. 1. 1981). Svoj odločilni vpliv je ohranil tudi na nekdanjega zunanjega ministra in generalnega sekretarja zveze NATO Petra Carringtona, ko je ta leta 1991 z mandatom Evropske skupnosti opravljal naloge mediatorja med sprtimi stranmi v Jugoslaviji (Fleming, 1996, 116).

23 TNA CAB 133/506, Prime Minister's Visit to Yugoslavia: Anglo-Yugoslav Relations, 10. 9. 1980.

24 TNA FCO 28/4247, Letter to M O'D B Alexander Esq, 10 Downing Street, 25. 9. 1980.

ponavljalo zavezanost k nadaljevanju samostojne poti, začrtane leta 1948.²⁵

Ozirajoč se na dogajanje na Otoku je bilo za visoke jugoslovanske predstavnike moteče zlasti delovanje t. i. sovražne (v prvi vrsti hrvaške) emigracije in občasno kritično poročanje medijev o kršenju človekovih pravic, na kar so jim britanski sogovorniki vedno znova odgovarjali, da nimajo vzvodov s katerimi bi v svojem demokratičnem sistemu utišali te glasove, da pa ti nika- kor ne pomenijo uradnega stališča vlade.²⁶ Ta v resnici ni izkazovala prevelike doslednosti, ko je bilo na mizi vprašanje spoštovanja človekovih pravic.²⁷ Razumeva- joč odnos do omejene uporabe sile so britanski diplo- mati nakazovali tudi ob nemirih na Kosovu, ko se jim »zelo nizko število žrtev« med protestniki in varnostnimi organi ni zdela visoka cena za končanje »nasilnih in široko razširjenih« protestov.²⁸ V postopke proti politi- čnim prestopnikom pred jugoslovanskimi sodišči se tudi kasneje, ko je vprašanje človekovih pravic postalo stal- nica pogovorov zunanjega ministra Geoffreya Howa z njegovimi vzhodnoevropskimi kolegi (Seawright, 2004, 167), niso vpletali.

Še največ iskric, bolj kot med diplomati obeh držav, ki so se strinjali, da gre za »troublemakerja«, pač pa v britanskih medijih, je sprožil primer novinark Nore Beloff, ki so jih Jugoslovani s svojim netaktnim postopa- njem samo še bolj netili.²⁹ Avtorico knjige *Tito's flawed legacy* (1985)³⁰ je Služba državne varnosti izgnala iz dr- žave, še pred njenim izidom, v trenutku, ko se je polna negativnih vtisov že tako ali tako poslavljala sama. Pred tem je v petih tednih prekrizala Jugoslavijo od Slovenije do Kosova in govorila z mnogimi ljudmi najrazličnejših profilov, ki ji sicer niso posredovali tako črne slike o samoupravnem sistemu kot jo je potem naslikala sama, je pa bilo iz njihovih pripovedovanj že več kot očitno, da marsikaj ne deluje tako, kot bi moralo (Beloff, 1990). Posebna delovna skupina za »informativno-propagan- dno delovanje v tujini« pri Zveznem sekretariatu za

obveščanje pri teh obtožbah, ki niso odmevale le v britanskih listih *Daily Telegraph*, *Observer*, *Economist* in *Sunday Telegraph*, ampak tudi v drugih medijih, recimo tržaškem *Il Piccolo*, sicer ni zaznala zaledja britanskih državnih organov in je nameravala predvsem sprožiti reakcijo pri tistih britanskih osebnostih, ki jih je publi- cistka očrnila.³¹ Ko pa so njihovi manj rafinirani kolegi iz Službe državne varnosti zasliševali njene jugoslovanske informatorje, se niso zadrževali pri oznakah, da gre za dokazano tajno agentko, kar je zopet hitro zaokrožilo nazaj do Londona.³² Nekoliko več občutka za delova- nje javnega mnenja v liberalnih demokracijah pa so pokazali v Službi za raziskave in dokumentiranje, ki je znotraj Zveznega sekretariata za zunanje zadeve sicer tudi veljala za neke vrste obveščevalno službo. Na po- zive več uglednih britanskih poslancev in veleposlanika samega, predvsem pa z argumentom, da njihovi organi niso povsem gluhi za zahteve Beograda (v Londonu so denimo prepovedali shod Ivanovičeve *Demokratske alternative*), so predlagali ukinitve prepovedi vstopa v državo za uveljavljeno zgodovinarico Stello Alexander, avtorico knjige o odnosih med Cerkvijo in državo v Jugoslaviji po letu 1945 (1979), ki bi lahko tako nadalje- vala svoje (akademsko pretehtane in proti Jugoslaviji niti ne pretirano kritično nastrojene) raziskave.³³

Vsekakor pa je pri razvoju bilateralnih odnosov potrebno upoštevati tudi pragmatične vidike, ki jih Otočani v skladu s svojo dolgo tradicijo nikakor niso za- nemarjali. Podobno kot v primeru nasprotovanja ameri- škim sankcijam po uvedbi izrednih razmer na Poljskem decembra 1981, ko je ekonomski interes nadvladal transatlantskemu ideološkemu protikomunizmu³⁴ in se je Velika Britanija bolj približala umirjenemu stališču preostale Evrope (Ledger, 2016, 104), so gospodarski motivi igrali pomembno vlogo tudi pri Jugoslaviji. V tem primeru sicer ni bilo nikakršnih nasprotij med pristopom Velike Britanije in ZDA, saj so bila tu močno prisotna tudi ameriška podjetja, a 380 milijonov dolarjev vredni

25 DA MSP, 1984, 110, 444508, Iz razgovora ministra-savetnika M. Stojanovića sa Tonny Benom 17. 9. 1984 na ručku u stanu Stojanovića.

26 DA MSP, 1984, 110, 428992, Zabeleška o razgovoru saveznog sekretara R. Dizdarevića sa državnim ministrom u FO M. Rifkindom, 29. 5. 1984; 456314, Izveštaj o zvaničnoj poseti saveznog sekretara Raifa Dizdarevića Velikoj Britaniji od 6. do 8. novembra 1984.; DA MSP, 1985, 111, 432301, Iz mojeg razgovora sa D. Thomasom, zamenikom stalnog državnog podsekretara i političkim direktorom u FO, 1. 7. 1985.

27 TNA CAB 133/506, Prime Minister's Visit to Yugoslavia: Steering Brief by FCO, 11. 9. 1980. Omemba konkretnih imen kot Đilasovega, ki se je sicer pogosto pojavljalo v londonskih časopisih, je zunanje ministrstvo Thatcherjevi vnaprej odsvetovalo, glede osmice odpuščenih profesorjev z beograjske filozofske fakultete pa so iz tamkajšnje ambasade poročali, da status teh privržencev filozofske šole Praxis ni urejen predvsem zaradi njihove lastne trme in želje, da izpadejo mučenci, »kar pa realno gledano niso« (TNA FCO 28/4247, Prime Minister's Visit: the Praxis Profesors, 27. 8. 1980).

28 TNA FCO 28/5191, Yugoslavia – Annual Review for 1981, 11. 1. 1982.

29 DA MSP, 1985, 111, 432301, Iz mojeg razgovora sa D. Thomasom, zamenikom stalnog državnog podsekretara i političkim direktorom u FO, 1. 7. 1985.

30 V slovenskem prevodu Neve Predan je knjiga v tehnično pomanjkljivi izdaji izšla leta 1990 pod naslovom *Zapravljena dediščina Josipa Broza Tita* (Založba za alternativno teorijo Maribor).

31 DA MSP, 1985, 111, 448297, Zabeleška sa 522. sastanka Operativne grupe, održanog 25. jula 1985. g.

32 DA MSP, 1985, 111, 432301, Iz mojeg razgovora sa D. Thomasom, zamenikom stalnog državnog podsekretara i političkim direktorom u FO, 1. 7. 1985.

33 DA MSP, 1981, 126, 420123, Dopis Saeznom Sekretarijatu za unutrašnje poslove, 16. 1. 1981.

34 V Sovjetski zvezi je pomembne posle izvajala škotska John Brown Engineering Company, ki bi se v primeru sprejetja sankcij bila prisilje- na umakniti.

objekti v železarni v Smederevu so tedaj veljali celo za največjo evropsko investicijo v Jugoslaviji, hkrati pa tudi za najdražji britanski projekt na vsem kontinentu.³⁵ V prid britanskega *businessa* je govoril tudi velik presežek v trgovinski bilanci z Jugoslavijo, kjer je njihov izvoz skoraj štirikrat presegal jugoslovanskega v Združeno kraljestvo.³⁶ Znotraj tega je pomemben delež prispeval tudi izvoz orožja, ki se ga je v sedemdesetih letih skupno nabralo za kar 150 milijonov funtov, kar je Veliko Britanijo s petkrat večjim deležem kot so ga imele ZDA uvrščalo na prvo mesto med zahodnimi dobavitelji orožja Jugoslovanski ljudski armadi.³⁷ Pri tem je potrebno poudariti, da je šlo za visokotehnoško orožje in komponente, poleg tega pa je jugoslovansko vojaško osebje odhajalo tudi na specializirane tečaje v Veliko Britanijo (Bajc, 2014, 726–727).

Tudi po tem, ko se je Margaret Thatcher 26. septembra 1980 naravnost iz beograjske Skadarlije vrnila na Downing Street 10, kot so pisali v *Večernih novostih*, kjer so podobno kot ostali jugoslovanski tisk o medotoškimi delavci osovraženi premierki poročali z naklonjenostjo,³⁸ prijazni toni med visokimi predstavniki obeh držav niso potihnili. Na britanski strani so pogovore izrabili tudi za seznanitev s situacijo na Poljskem (podrobneje o teh pogovorih v Bajc, 2016) in v tudi v Sovjetski zvezi, o čemer so verjeli, da imajo med njihovimi prijatelji prav Jugoslovani najbolj celovite informacije. Čeprav je bila junija 1981 jugoslovanska ekonomska kriza že v akutni fazi, je bilo med obiskom zveznega sekretarja za zunanje zadeve Josipa Vrhovca v Londonu pri zunanjem ministru Petru Carringtonu in premierki Margaret Thatcher še vedno največ časa posvečenega globalnim temam, ki so se raztezale od Poljske prek Bližnjega vzhoda do kitajsko-indijskih odnosov.³⁹ Dobro leto za tem je prva ženska predsednica vlade katere izmed socialističnih držav, Milka Planinc, svoji britanski kolegici polagala na srce, da se sovjetski blok, če se čuti kakorkoli ogroženega, še bolj zapre sam vase. V tem nasvetu se je odražala prepričanost jugoslovanskih voditeljev, da lahko izoliranost in demoniziranje nasprotnika vodi v neslutene posledice ter da se lahko, če že ni mogoče spreminjati njihove politike, s Sovjeti vsaj sodeluje.⁴⁰ Da to ni povsem nemogoče, je Margaret Thatcher sama ugotovila že naslednje leto ob prvem srečanju z Mihailom Gorbačovom, ko je ocenila, da se z njim lahko »dela posel« (Seawright, 2004, 168).

»KONEC KONCEV JUGOSLAVIJA ZASLUŽI NAŠO PODPORO«

Margaret Thatcher in njeni sodelavci so se že pred prvim uradnim obiskom v Jugoslaviji nekaj mesecev po Titovi smrti zavedali, da je z visokimi investicijami in obsežno domačo porabo v kombinaciji z nizko produktivnostjo in nerealno visokimi dohodki država zašla v zelo nelagodno situacijo, iz katere ne bo mogla izplavati samo z nekaj blažjimi stabilizacijskimi ukrepi. Na njen nezavidljiv položaj so kazale tudi prošnje ameriški, zahodnonemški, italijanski, francoski in britanski vladi, pa tudi nekaterim bližnjevzhodnim naftnim državam, za politično podporo pri dodeljevanju kreditov komercialnih bank v višini 2 milijard dolarjev, s katerimi bi pokrili naraščajoči deficit pri plačilni bilanci s tujino.⁴¹ Toda s tem, ko so zahodne banke zavračale kratkoročna in premostitvena posojila, se je namreč po opažanju političnih predstavnikov petih držav, na katere so bile naslovljene prošnje in so bile hkrati že od prej največje upnice, v Jugoslaviji krepil občutek, da jo je Zahod zapustil prepuščeno samo sebi.⁴² In na drugi strani je guverner jugoslovanske narodne banke Radovan Makić britanskemu veleposlaniku Edwinu Bollandu v resnici navrgel, da »nas vi z Zahoda privijate z vseh strani«, pri čemer so imele britanske banke najmočnejšo pest,⁴³ a jugoslovanskih bankirjem in politikom tedaj kaj drugega kot sprejemanje podrejene vloge niti ni več preostalo.

V prvem obdobju dolžniške krize, ko se je Jugoslavija spopadala z akutnim primanjkljajem tekočega dela plačilne bilance (v višini 2,4 milijarde dolarjev) in je bila prisiljena v drastične omejitve uvoza, je Beograd poleg MDS najbolj računal tudi na londonski City kot sedež velikih mednarodnih bank. Da bi si zagotovili vsaj nekaj manevrskega prostora, so Jugoslovani leta 1980 začeli pravo ofenzivo na vplivne ljudi iz finančnih institucij, pri čemer pa se niso izkazali za najbolj spretne.⁴⁴ Njihovo zadržanost, ki jo je povzročala vrsta dolžniških kriz po svetu in nezavidljiv položaj tudi v Veliki Britaniji sami, so skušali omehčati prek najvišjih političnih predstavnikov, ki pa niso želeli dajati nikakršnih zagotovil o vplivu na njihove poslovne banke. Te so očitno ostale bistveno bolj previdne kot zunanji minister Peter Carrington, ki je jugoslovanskemu veleposlaniku Berisavljeviću junija 1980 povedal, da »bi šel brez oklevanja v te posle«, če

35 TNA FCO 28/4234, Yugoslavia: Annual Review for 1979, 3.

36 TNA FCO 28/4248, Prime Minister's Interview with Yugoslav Correspondents – Background Note on Anglo/Yugoslav Relations.

37 TNA CAB 133/506, Prime Minister's visit to Yugoslavia: Defence Matters, 11. 9. 1980.

38 TNA FCO, 4249, The Prime Minister's Visit: Yugoslav Press Coverage, 7. 10. 1980.

39 TNA FCO 28/4652, Call by Mr. Vrhovec, 15. 6. 1981.

40 TNA PREM 19/1406, Record of a Conversation between the Prime Minister and the Prime Minister of Yugoslavia at 11.15 hours on Wednesday 16 November 1983 at 10 Downing Street, 4.

41 TNA CAB 133/506, Prime Minister's Visit to Yugoslavia: Internal Situation, 10. 9. 1980.

42 TNA FCO 28/5220, Consultations regarding Yugoslavia, December 1982.

43 DA MSP, 1982, 115, 435444, Zabeleška o razgovoru guvernera Narodne banke Jugoslavije Radovana Makića sa ambasadorom Velike Britanije u Beogradu g. Edwin Bolland-om, koji je održan 15. jula 1982. godine.

44 TNA FCO, 28/4643, Yugoslavia: Annual Review for 1980, 5. 1. 1981.

bi bil bankir on sam.⁴⁵ Kmalu za tem je med obiskom Margaret Thatcher v Jugoslaviji njen gostitelj, predsednik Zveznega izvršnega sveta (ZIS) Veselin Đuranović, razkril preferenco njegove vlade do bilateralnih posojil s strani britanskih bank (v višini 200 milijonov dolarjev v letih 1980 in 1981) pred multilateralnimi aranžmaji, čeprav se je bila država potem že tega leta prisiljena začeti pogajati prav o tem.⁴⁶ Velike britanske banke pa še vedno niso izkazale pripravljenosti za sodelovanje s konzorcijem jugoslovanskih bank, zato si je Josip Vrhovec junija 1981 med pogovorom z državnim sekretarjem Douglasom Hurdom na jugoslovanskem veleposlaništvu v Londonu ponovno dovolil izraziti pričakovanje po dobrohotnem političnem vplivu na odločilne kroge bank iz Cityja v toku pogajanj o novem sindiciranem posojilu.⁴⁷ Konkretnim zagotovilom se je leta 1982 med svojim obiskom v Splitu izogibal tudi zunanji minister Francis Pym, ki pa je tedaj na novo izvoljeno predsednico ZIS Milko Planinc pomiril z obljubo posredovanja guvernerja angleške centralne banke (*Bank of England*) Gordona Richardsona pri komercialnih bankah, vse z argumentom o političnem pomenu Jugoslavije in britanskih vezi z njo.⁴⁸ V to ga je najbrž prepričala jugoslovanska strategija, ki je ves čas igrala na karto njenega položaja nevtralne in neuvrščene države v delikatnem razmerju svetovne moči in v skladu s tem poudarjala, da gre bolj za dajanje politične kot pa ekonomske podpore.⁴⁹

Tem argumentom so bili sicer najbolj pripravljeni prisluhniti v ZDA, od koder so londonskim izpostavam svojih velikih bank že maja 1980 dali signal za odobritev 107 milijonov dolarjev kreditov in ob tem jasno povedali, da jih v prvi vrsti razumejo kot politično podporo.⁵⁰ A vsaj na verbalni ravni tudi predstavniki zahodnoevropskih vlad niso imeli pomislekov v nujnost vsestranske pomoči Jugoslaviji, za katero so že spoznali, da se sooča z največjim izzivom po letu 1948, njihov interes za reševanje nastale situacije pa celo ne bi smel biti nič manjši kot prizadevnost ZIS pod vodstvom Milke Planinc! Zatekanje k ortodoksnim socialističnim ukrepom na področju ekonomije bi namreč po njihovih

predvidevanjih verjetno vodilo tudi k podobni politiki na ostalih področjih ali pa k notranji nestabilnosti, kar bi utegnilo bistveno ogroziti interese Zahode.⁵¹ Z namenom reševanja jugoslovanske dolžniške krize so se zato predstavniki štirih vodilnih zahodnoevropskih držav sestali konec leta 1982 v Parizu, kjer so vodilno vlogo pri odpiranju malhe s konvertibilnimi valutami prevzele ZDA, Britanci pa kljub temu niso bili ravno dušni spricho vtisa, ki so si ga iz ameriških informacij ustvarili jugoslovanski diplomatski predstavniki, namreč da sta se med članicami pariškega kluba ZRN in Velika Britanija obnašali najbolj stiskaško.⁵² Na jugoslovansko razočaranje pa so podobni kmalu postali tudi Američani, ki so z restriktivnejšo kreditno politiko pritegnili večji pazljivosti držav na drugi strani Atlantika⁵³ in s tem sredi osemdesetih let napovedali novo obdobje, ko vse bolj problematična balkanska država za svoje preživetje ni mogla več unovčevati le svojega položaja jezička na tehtnici med obema blokoma.

»Neo-kapitalistične ideje«, kot se je izrazil britanski veleposlanik, ki jih je uvajal novi ZIS pod vodstvom Milke Planinc, so se zdele političnemu vodstvu njegove domovine obetajoč znak za izvedbo korenitih reform in monetarno konsolidacijo Jugoslavije.⁵⁴ Kot »success story« je monetarizmu naklonjena Margaret Thatcher označila tudi bistveno znižanje deficita v jugoslovanski plačilni bilanci, ki je v letih 1982–1983 iz dobrih 2 milijard dolarjev upadel na vsega četrtno tega zneska, naslednje leto pa se že celo prevesil v suficit. Toda novi britanski veleposlanik Kenneth Scott je pri tem opozarjal, da je bil ta navidezni dosežek uresničen predvsem na račun rigidnega omejevanja uvoza in ostrega padca življenjske ravni, kar je lahko ob redukcijah električne energije in drugih življenjskih potrebščin v Beogradu začutil tudi na lastni koži.⁵⁵ Še ostreje so stanje v jugoslovanskem gospodarstvu ocenjevali ekonomski atašeji iz držav članic Evropske gospodarske skupnosti, ugotavljajoč, da strukturnih sprememb, ki bi se odražale v dvigu produktivnosti in zmanjšanju inflacije, ni bilo od nikoder.⁵⁶ Do podobnih sklepov je prišel tudi sveto-

45 DA MSP, 1980, 136, 433998, Depesha Ambasadora Berisavljevića u SSIP, 6. 6. 1980.

46 TNA FCO 28/4249, E. Bolland Letter to the Rt Hon The Lord Carrington, 30. 9. 1980.

47 TNA FCO 28/4652, Record of Conversation between the Minister of State, Foreign and Commonwealth Office, and the Yugoslav Federal Secretary for Foreign Affairs, held at the Yugoslav Embassy on 16 June 1981, 4. Nekaj mesecev za tem se je glede tega posojila prišel v London pogajati tudi guverner jugoslovanske narodne banke Radovan Makić, ki je na koncu s pomočjo diplomatskih kanalov tudi dosegel odobritev okrog 400 milijonov dolarjev, pri čemer pa pred javnostjo ni bilo mogoče več skriti omahljivosti nekaterih zahodnih držav za dajanje novih kreditnih aranžmajev (Dyker, 1990, 122).

48 TNA FCO 28/5202, Record of Meeting with Mrs. Milka Planinc, President of the Federal Executive Council of Yugoslavia, in Split on 6 July 1982.

49 TNA PREM 19/1406, Record of a Conversation between the Prime Minister and the Prime Minister of Yugoslavia at 11.15 hours on Wednesday 16 November 1983 at 10 Downing street, 5.

50 DA MSP, 1980, 136, 430761, Pregovori o zaključenju kredita, 23. 5. 1980.

51 TNA FCO 28/5220, Consultations regarding Yugoslavia.

52 TNA FCO 28/5198, Mr. Rifkind Dinner with the Yugoslav Ambassador, 8. 12. 1982.

53 AJ-803, 860, pov. 247/85, Zabeleška iz razgovora zamenika saveznog sekretara B.Lončara sa D. Andersonom, ambasadorom SAD u Beogradu od 27. aprila 1985. godine.

54 TNA FCO 28/5202, Record of Secretary's of State's Meeting with EC Ambassadors in Belgrade on 5 July 1982, 3.

55 TNA PREM 19/1406, Visit of the Yugoslav Prime Minister to Britain, 15-18 November 1983, 3.

56 TNA FCO 28/5210, Report on the Yugoslav Economy in 1981, March 1982.

valec guvernerja britanske banke P. Bull, ki po več letih spremljanja jugoslovanskega gospodarstva ni zaznal nikakršnih znakov njegovega okrevanja, zaradi česar ga ni presenečalo dejstvo, da ga njihove poslovne banke ne želijo zalagati niti s trimesečnimi posojili.⁵⁷ Katastrofalno stanje v državi pa je naposled javno razgrnil londonski *Financial Times*, ko je poleti 1985 jugoslovanski model označil za »recept za vse večji kaos« in pri tem pokazal na nedelovanje ne le ekonomskih, ampak tudi političnih institucij v državi.⁵⁸

Nekateri dobro obveščeni krogi iz vodilnega jugoslovanskega establishmenta so svoje presoje o negativnih izgledeh ekonomske in politične prihodnosti države začeli deliti s tujimi diplomati še preden je o kriznih razmerah v državi začel poročati tudi svetovni tisk. Sodelavci britanske ambasade pa v svojem začetnem optimizmu niso hoteli sprejeti mnenj, kot jim jih je denimo posredoval direktor *Beograjske banke* Miroslav Petrović, da je bil edini učinek Kraigherjeve komisije le obilica besed in gora papirja, prav tako pa niso hoteli sprejeti vzroka, da je za ekonomske težave kriva šibka zvezna vlada.⁵⁹ Poznane so jim sicer bile ugotovitve o zgolj polovičnih učinkih ukrepov, ki jih je tedaj javno podal tudi eden izmed podpredsednikov ZIS Zvone Dragan, pa tudi o prevladi republiških interesov pri vodenju ekonomske politike, a o zavedanju globokega razdora znotraj jugoslovanskega državnega vodstva iz britanskih diplomatskih dokumentov ni moč sklepati. Ta konflikt se je zaostрил zlasti po letu 1984, ko je MDS v zameno za nov dolžniški sporazum prvič zahteval odločnejše strukturne posege, segajoče na področje ukinitve kontrole cen, ponovne vzpostavitve deviznih rezerv in vrnitve k prostim menjalnim tečajem (Meier, 1996, 33).

Začele so se ostre polemike med ZIS, v katerem je sodelovalo kar pet članov iz Slovenije (Zvone Dragan, Janko Smole, Jože Florjančič, Janko Cesnik in Stane Dolanc), ki so nadzorovali predvsem področja financ in gospodarstva na eni strani in zveznim Predsedstvom na drugi strani. Slednje se je pod vplivom partijskega predsedstva najbolj ustrašilo socialnih nemirov, ki bi jih lahko sprožilo zapiranje nerentabilnih obratov in drugi nepriljubljeni ukrepi (Planinc, 2011, 56). Dejansko pa so se glede sprejemanja pogojev MDS lomila kopja tudi znotraj vrhovnega izvršilnega telesa, kjer se je razvil konflikt med glavnim pogajalcem s to vodilno svetovno finančno institucijo Zvonetom Draganom in drugim podpredsednikom ZIS Borisavom Srebrničem, ki se je

pridružil tistim, ki so videli v izvrševanju zahtev MDS pravo »finančno bombo« (Dizdarević, 1999, 103–104). O nesprejemljivosti posegov v notranji razvoj (t. i. strukturnih prilagoditev), ki jih pogojeval MDS, je med svojim obiskom v Londonu novembra 1984 govoril tudi Raif Dizdarević, potem ko je iz funkcije predsednika zvezne skupščine presedlal na mesto sekretarja za zunanje zadeve in pri tem zopet igral na karto geostrateške vloge Jugoslavije, ki naj bi odtehtala potrebno finančno injekcijo pod milejšimi pogoji kot so jih bile deležne druge države v dolžniških škripcih.⁶⁰ Kljub temu, da se je tako v prevladujočem delu jugoslovanske politike kot v javnosti krepil odpor proti strogim monetarnim ukrepom, ki je na koncu (jeseni 1986) privedel do odpovedi novega *stand-by* aranžmaja, najpomembnejših kreditodajalk, zbranih v pariškem klubu, sredi osemdesetih ni bilo več mogoče prepričati o posebnem tretmaju za SFRJ. Te namreč tudi v tem primeru niso hotele odstopati od tedaj že učvrščene politike MDS in Svetovne banke ter na uklanjanje zahtevam iz Washingtona vezale tudi reprogramiranje posojil njihovih vladnih agencij.⁶²

Verjetno so ta navzkrižja v Beogradu, ki so na koncu po besedah Milke Planinc privedla do »legalnega državnega udara« (Planinc, 2011, 61) in njenega odstopa (formalno je sicer ostala na svoji funkciji do maja 1986, ko jo je nadomestil reformam nenaklonjeni Branko Mikulić), jugoslovanski »železni lady« narekovala besede, da se na ulici Downing 10 počuti »kot med prijatelji«. Besede, s katerimi je premierka socialistične države prebijala led do goreče zagovornice tržnega kapitalizma, so bile seveda vljudnostna fraza, a na Milki Planinc kot tudi na celotnem jugoslovanskem reformnem krilu, ki je sredi osemdesetih let še goreče poskušal premakniti državo v tek, je odločnost in brezkompromisnost Margaret Thatcher vendarle pustila vtis in vzbujala željo, da bi lahko vsaj z delom takšne neomajnosti nastopali tudi sami (cf. Dyker, 1990, 179). A pred jugoslovanskim vodstvom, ki sicer v družbi srednjerazvitih držav še zdaleč ni bilo osamljeno pri soočanju z akutno ekonomsko krizo, se je v vse večji meri postavljala kompleks regionalnih partikularizmov. Tudi britanski diplomati so v Beogradu že razpoznavali, da je ključna težava federalna razdrobljenost jugoslovanske države in razpršena moč odločanja po republikah, ki je onemogočala ali vsaj močno oteževala sprejemanje za izhod iz krize nujnih centralnih ukrepov.⁶³ Kot očitno dejstvo se jim je izrisovalo spoznanje, da zadeve v Sloveniji in na

57 DA MSP, 1982, 115, 436893, Ambasada SFRJ – Vašington, 27. 7. 1982.

58 DA MSP, 1985, 111, 436974, Uvodnik u *Financial Times*-u, 30. 7. 1985.

59 TNA FCO 28/5190, Situation in Yugoslavia, 9. 3. 1982.

60 DA MSP, 1984, 110, 456314, Izveštaj o zvaničnoj poseti saveznog sekretara Raifa Dizdarevića Velikoj Britaniji od 6. do 8. novembra 1984.

61 MTF-PM, International Economic Policy: Chancellor of the Exchequer PPS letter to No.10 ("Yugoslavia: Rescheduling"); AJ-803, 861, pov. 502/85, Izveštaj o poseti predsednika Predsedništva SR Srbije D. Čkrebića Velikoj Britaniji, od 29. septembra do 5. oktobra 1985. godine.

62 TNA PREM 19/1406, Record of a Conversation between the Prime Minister and the Prime Minister of Yugoslavia at 11.15 hours on Wednesday 16 November 1983 at 10 Downing street, 1.

63 TNA PREM 19/1406, Brief 1: Yugoslav Economic Situation, s.d.

Hrvaškem tečejo bistveno drugače kot drugod po državi (očaran nad razkošno pisarno direktorja *Ljubljanske banke*, je britanski veleposlanik Bolland to primerjal s prostori predsednika uprave londonske *NatWest*; direktor kemijske korporacije *Laporte* pa je razlagal, da delo v skupnem obratu z *Belinko* v Ljubljani poteka prav tako kot v njihovih tovarnah v ZDA in Avstraliji⁶⁴), a glasovi teh, ki so dvomili v prihodnost enotne Jugoslavije, očitno niso prišli do njih.⁶⁵ V duhu tega svojega optimizma pa so o »upravljanju geografske in administrativne različnosti« britanski gostitelji želeli podučiti tudi Milko Planinc, ko so jo po njenem obisku Londona popeljali še na Škotsko in ji tam pokazali nekaj primerov dobre prakse.⁶⁶ A lekcije o »enotnosti v različnosti« Jugoslovani niso vzeli prav dobro, nanjo pa so kasneje očitno nekoliko pozabili tudi v Združenem kraljestvu.

ZAKLJUČEK

Potem, ko so nasledstvene vojne opustošile velik del nekdanje Jugoslavije, se je Margaret Thatcher leta 1995 spominjala predsednika Tita kot iluzionista, ki je uspel prepričati tako Vzhod kot Zahod, pa tudi Jugoslovane same, da je s svojim gibanjem neuvršenih pomemben igrlec v mednarodni tekmi (Thatcher, 1995, 369). A iz povedanega je videti, da je v času, ko je še bila na čelu britanske vlade, tej jugoslovanski »iluziji«, tako kot njeni kolegi na Zahodu, scela nasedala tudi sama, in to še kar nekaj let po Titovi smrti. Neodvisna in enotna Jugoslavija je bila v vsem analiziranem obdobju predpogoj medblokovega ravnotežja v jugovzhodni Evropi in prek gibanja neuvršenih tudi mnogo širšega območja. Namen ohranjati in podpirati sposobnost Jugoslavije, da bo še naprej opravljala svojo medblokovo blažilno funkcijo, je bila temeljna prioriteta britanskega interesa kot so ga definirali pred vsakim visokim meddržavnim obiskom, ki se jih je v letih 1980–1983 zvrstilo kar nekaj. Z vpogledom v koordinacijo med predstavniki britanske vlade in njihovimi zavezniki v zvezi NATO pa lahko trdimo, da tudi drugih zahodnih držav, ki so bile v ta namen sposobne prispevati tudi višji finančni vložek.

Idealističnega liberalizma britanskega zunanjega ministra Geoffreyja Howa, ki se je času svojega mandata (1983–1989) postavljal v bran vzhodnoevropskim oporečnikom, v primeru Jugoslavije nekako ni bilo zaznati, saj so se zavestno izogibali vprašanju človekovih pravic, sploh pa Britanci, tudi sami soočeni s težavami

na Severnem Irskem, niso imeli posluha za kakršnekoli separatistične težnje. Zunanjo politiko Združenega kraljestva do Jugoslavije je najbolj očitno uravnaval pregovorni pragmatizem kot zgodovinska stalnica njihove zunanje politike (Frankel, 1975, 112). Za razliko od vodenja notranje politike, ki je temeljila na doslednem neoliberalizmu, so Margaret Thatcher pri njeni zunanji politiki analitiki na splošno prej označevali kot »bojevito torijevko« (Seawright, 2004, 162), a pri stikih z njeno »socialistično sodobnico« Milko Planinc se ni izkazala niti kot posebej bojevita. To popustljivost je seveda lažje razumeti skozi prizmo strateških interesov, pri katerih je obstajala nevarnost prehoda Jugoslavije v orbito Sovjetske zveze, v kolikor bi Zahod do nje nastopal preveč ostro; tej logiki pa se je morala podrediti tudi protisocialistično usmerjena Margaret Thatcher. Skozi perspektivo hladne vojne, preden jo je začel iz Moskve mehčati Gorbačov, sta bili obe državi v osnovi na precej podobnih pozicijah. Družila ju je tudi ekonomska komponenta, saj so imela britanska podjetja pomembne deleže pri investicijah v jugoslovanskem gospodarstvu, njihove banke pa so bile takoj za ameriški največji kreditodajalec.⁶⁷

Iz analiziranih britanskih dokumentov je moč razbrati, da so v veliki meri sprejeli argumentacijo o politični relevantnosti ekonomske podpore, s katero je nastopalo jugoslovansko vodstvo, čeprav slednje ni uspelo v celoti zagotoviti želenih odmerkov funtov in drugih trdnih valut. Tako glede na notranjepolitične značilnosti kot na stanje gospodarstva so Britanci jasno ločevali med Jugoslavijo in drugimi socialističnimi državami. Za razliko od stagnacijskega trenda v sovjetskih satelitih, so v primeru Jugoslavije (celo bolj kot nekateri domači poznavalci) verjeli v možnost uspešnega prestrukturiranja gospodarstva, ki je bilo po njihovem tako ali tako že z eno nogo v kapitalizmu.⁶⁸ Elemente tega so zaznavali zlasti na severu, v Sloveniji in na Hrvaškem, spregledali pa so ostale dejavnike divergence, ki so se kasneje pomenili osnovo (ne pa tudi vzroka) naraščajočega konflikta. O vzrokih zanj so si britanski opazovalci na visokih položajih ustvarili mnenja, ki so se močno razlikovala tudi znotraj vladne konservativne stranke. Ko so jugoslovanske nasledstvene vojne britansko vladno garnituro ujele povsem nepripravljeno, si je ta želela samo, kot je kasneje rekel zunanji minister v Majorjevi vladi Douglas Hurd, da bi se vrnila tišina (Glaudić, 2012), ki so se je v letih ujetosti Balkana v hladno vojno kar preveč navadili.

64 DA MSP, 1981, 127, 458038, Poročilo o obisku delegacije Izvršnega sveta Skupščine SRS v Veliki Britaniji od 1. do 4. junija 1981, 20.

65 TNA FCO 28/ 4642, Visit to Croatia and Slovenia, 2. 11. 1981.

66 TNA PREM 19/1406, Visit of the Yugoslav Prime Minister to Britain, 15-18 November 1983, 4.

67 DA MSP, 1984, 110, 411999, Informacija o bilateralnim odnosima SFRJ–VB, s.d.

68 TNA FCO 28/ 4642, N H R A Broomfield, East European & Soviet Department, Letter to Sir E Bolland, KCMG Belgrade, 10. 2. 1982.

»FROM SKADARLIJA TO DOWNING STREET«: GREAT BRITAIN AND THE BEGINNING OF THE YUGOSLAV CRISIS, 1980–1985

Jure RAMŠAK

Science and Research Centre Koper, Garibaldijska 1, 6000 Koper, Slovenia
e-mail: jure.ramsak@zrs-kp.si

SUMMARY

The article focuses on the relationship between Great Britain and Yugoslavia in the first half of the 1980s with the aim of providing a more comprehensive picture of the attitude adopted by the Western powers towards the nascent Yugoslav crisis. During the period following Tito's death, which was still strongly marked by the Cold War, the relations between non-aligned Yugoslavia and Britain were at their peak, as evidenced by a number of high-level official visits. As in previous years, the British strategic interest was more than obvious: to keep Yugoslavia united, non-aligned and (at least a little longer) socialist; Yugoslavia was perceived as a critical element for the stability in Southeast Europe and the protection of the Mediterranean from the Soviet Union.

Based on archival materials from the British Ministry of Foreign Affairs, the Prime Minister's Office, diplomatic dispatches from Federal Secretariat for Foreign Affairs in Belgrade and some memoirs, the article explains the political significance that Yugoslavia had in multilateral and bilateral relations, Britain's view on Yugoslavia's political and economic reforms, and how British diplomatic representatives assessed Yugoslavia's domestic political conditions and the rising conflicts between the republics. The analysis of these international aspects of the post-Tito crisis give a clear understanding of the general perceptions that Western governments had about Yugoslavia and that remained almost unchanged until the beginning of the 1990s.

Keywords: Yugoslavia, Great Britain, economic crisis, Margaret Thatcher, Milka Planinc

VIRI IN LITERATURA

AJ-803 – Arhiv Jugoslavije, Beograd (AJ), Predsedništvo SFRJ (fond 803).

DA MSP – Diplomatski arhiv Ministarstva spoljnih poslova Republike Srbije, Beograd (DAMSPRS), Politička arhiva (fond PA).

MTF-PM – Margaret Thatcher Foundation (MTF), PM 1979–1990. [Http://www.margareththatcher.org/document/148077](http://www.margareththatcher.org/document/148077) (23. 4. 2017).

TNA CAB 133 – The National Archives, Kew-London (TNA), fond Cabinet Office: Commonwealth and International Conferences and Ministerial Visits to and from the UK (CAB 133).

TNA FCO 28 – TNA, fond Foreign Office and Foreign and Commonwealth Office: Northern Department and East European and Soviet Department (FCO 28).

TNA PREM 19 – TNA, fond Records of the Prime Ministers Office: Correspondence and Papers (PREM 19).

Bajc, G. (2012): Italija, razpad Jugoslavije in osamosvojitve ter mednarodno priznanje Slovenije. *Studia Historica Slovenica*, 12, 2–3, 379–400.

Bajc, G. (2014): Dietro le quinte della visita di Tito a Roma nel 1971: il contesto locale e internazionale letto dalla diplomazia britannica. *Annales. Ser. hist. et sociol.*, 24, 4, 713–732.

Bajc, G. (2016): Great Britain and the Italian-Yugoslav relations in the 1970s. V: Bucarelli, M. et al. (ur.): *Italy and Tito's Yugoslavia in the age of international détente*. Bruxelles, Peter Lang, 75–98.

Beloff, N. (1990): Zapravljena dediščina Josipa Broza Tita. Maribor, Založba za alternativno teorijo.

Dizdarević, R. (1999): Od smrti Tita do smrti Jugoslavije. Sarajevo, OKO.

Dyker, D. (1990): Yugoslavia: Socialism, Development and Debt. London, New York, Routledge.

Fleming, S. (1996): Some aspects of British foreign policy towards the former Yugoslavia. *Serbian Political Thought*, 1–2, 113–130.

Frankel, J. (1975): British Foreign Policy 1945–1973. London, Oxford University Press.

Glaudić, J. (2011): The Hour of Europe. Western Powers and the Breakup of Yugoslavia. New Haven, London, Yale University Press.

Glaudić, J. (2012): In Pursuit of Unity. The West and the Breakup of Yugoslavia. *RUSI Journal*, 157, 1, 70–77.

González Villa, C. (2014): Poisoned support? Hypothesis on the implications of US Foreign policy towards Yugoslavia, 1981–1991. V: Biagini, A., Motta, G. (ur.): *Empires and Nations from the Eighteenth to the Twentieth Century*. Vol. 2. Newcastle upon Tyne, Cambridge Scholars Publishing, 554–562.

Gow, J. (1997): Triumph of the Lack of Will: International Diplomacy and the Yugoslav War. London, Hurst&Company.

Klabjan, B. (2013): »Transnacionalne politike, nacionalna diplomacija«?: Slovenci in delovna skupnost Alpe-Jadran, 1978–1991. *Acta Histriae*, 21, 3, 409–426.

Ledger, R. (2016): From Solidarity to 'Shock Therapy'. *British Foreign Policy Towards Poland Under the Thatcher Government, 1980–1990*. *Contemporary British History*, 30, 1, 99–118.

Lucarelli, S. (2000): Europe and the breakup of Yugoslavia: a political failure in search of a scholarly explanation. Hague, Kluwer law international.

Meier, V. (1996): Zakaj je razpadla Jugoslavija. Ljubljana, Znanstveno in publicistično središče.

Pirjevec, J. (1995): Jugoslavija 1918–1992. Nastanek, razvoj ter razpad Karadjordjevićeve in Titove Jugoslavije. Koper, Lipa.

Pirjevec, J. (2003): Jugoslovanske vojne 1991–2001. Ljubljana, Cankarjeva založba.

Pirjevec, J. (2016): Jugoslovanska kriza v arhivu STASI (1980–1989). *Acta Histriae*, 24, 4, 643–662.

Planinc, M. (2011): Čisti računi željezne lady. Sjećanja. Zagreb, Profil.

Radeljić, B. (2012): Europe and the Collapse of Yugoslavia: The Role of Non-State Actors and European Diplomacy. London, New York, Tauris.

Režek, M. (2015): Jugoslovanski federalizem in medrepubliške meje v prvih letih po drugi svetovni vojni. *Acta Histriae*, 23, 3, 433–444.

Seawright, D. (2004): Geoffrey Howe: Foreign Secretary, 1983–89. V: Theakston, K. (ur.): *British Foreign Secretaries since 1974*. London, New York, Routledge, 157–182.

Sharp, J. (1997): Honest Broker or Perfidious Albion: British Policy in the Former Yugoslavia. London, Institute for Public Policy Research.

Sharp, P. (1997): Thatcher's Diplomacy. The Revival of British Foreign Policy. Basingstoke, London, Macmillan.

Thatcher, M. (1995): The Path to Power. London, Harper Collins Publishers.

Tombs, I. & R. Smith (2017): The Polish Crisis and Relations with Eastern Europe, 1979–1982. Abingdon, Routledge.

Udovič, B. (2016): »Vodili smo bitko za uresničenje našega načrta...« Prisphevek slovenskih stalnih predstavnikov k Organizaciji združenih narodov. *Teorija in praksa*, 53, 3, 761–776.

FROM 'PESSIMISM' TO GEOPOLITICAL INSTRUMENTALISATION:
REVISTING THE US POLICY TOWARDS DYING YUGOSLAVIA

Carlos GONZÁLEZ VILLA

University of Rijeka, Center for Advanced Studies – South Eastern Europe, Radmile Matejčić 2, 51000 Rijeka, Croatia
e-mail: cgonzalezvilla@ucm.es

ABSTRACT

The article studies the US foreign policy towards Yugoslavia from Premier Ante Marković's visit to Washington, DC in October 1989 to the end of 1990. It addresses the superpower's approach towards the federal economic and political reform plan and its stance in relation to the country's unity after the end of the Cold War. Considering archival materials from the George Bush Presidential records obtained through the Freedom of Information Act and sources available in US agencies' electronic reading rooms, the author dismisses the idea that the US administration did not consider Yugoslavia to be important from the geopolitical perspective.

Keywords: Yugoslavia, US Foreign Policy, Geopolitics, Cold War – End, New World Order

DAL 'PESSIMISMO' ALLA STRUMENTALIZZAZIONE GEOPOLITICA: UNA RILETTURA
DELLA POLITICA STATUNITENSE RISPETTO AL TRAMONTO DELLA JUGOSLAVIA

SINTESI

L'analisi della politica estera statunitense nei confronti della Jugoslavia, illustrata nel presente articolo, prende in considerazione l'arco di tempo compreso tra la visita ufficiale del premier jugoslavo Ante Marković a Washington DC nell'ottobre del 1989 e la fine del 1990. Nello specifico sono oggetto d'esame l'approccio della superpotenza statunitense rispetto al piano jugoslavo di riforma politica ed economica della federazione nonché la sua posizione riguardo all'integrità della Jugoslavia alla fine della guerra fredda. L'autore, sulla scorta di materiale d'archivio proveniente dai registri presidenziali di George Bush, visionati tramite il Freedom of Information Act [Legge per la libertà di informazione], e sulla base delle fonti disponibili presso le sale di lettura digitali degli enti governativi statunitensi, respinge la tesi che l'amministrazione statunitense dopo la fine della guerra fredda non considerasse la Jugoslavia geopoliticamente importante.

Parole chiave: Jugoslavia, politica estera statunitense, geopolitica, fine della guerra fredda, Nuovo ordine mondiale

INTRODUCTION

The accounts of the US policy towards Yugoslavia during its final crisis are, to an extent, the tales of justifications of policy-makers. Among these, the presence of a certain 'pessimism' towards the future of the country was allegedly the key reason why the administration decided not to support the plan for implementing market economy at the federal level, promoted by the Yugoslav federal government between 1989 and 1990. Influential figures like Brent Scowcroft (Bush's National Security Advisor and a former staff in the US embassy in Yugoslavia) and Lawrence Eagleburger (Deputy Secretary of State and former ambassador in Belgrade) were "pessimistic" in relation to the fate of the country at least since the end of 1989 (Hutchings, 2011). The ambassador in Belgrade during this period, Warren Zimmermann, summarizes and justifies this attitude in his memoirs:

The very difficulty of Marković's problems, which should have made assistance imperative [in 1990], caused people to shy away. Compared with other countries in Eastern Europe, Yugoslavia didn't look like a good bet. Politicians would rather back a winner than a loser, and, despite Marković's heroic efforts, Yugoslavia looked like a loser (1996, 51).

Thus, in the case of the US gaze towards Yugoslavia, pessimism becomes a signifier that, intentionally or not, blurs the political decision of not supporting changes at the federal level and, at the same time, blames the Yugoslav government for it.

'Pessimism' was linked with the loss of geopolitical importance attributed to Yugoslavia as a consequence of the end of the Cold War. With the consent of Eagleburger, Zimmermann based his diplomatic activity on the idea that the US policy towards Yugoslavia was not anymore subject to its geopolitical position, but to general principles of promotion of democracy and human rights (Zimmermann, 1996, 7–8). However, Louis Sell, political counsellor in the US embassy in Belgrade during this period, tackled this problem in a less conclusive way. Looking back to the beginning of the crisis, he noted that

senior officials in the Bush administration decided early on that Yugoslavia did not touch vital US

interests and that there were no solutions to the conflict that could be effectively advanced by the United States. Whether the Bush administration was sincere or was simply sheltering behind them to avoid involvement in what was seen as a non-win issue remains a matter of debate (Sell, 2002, 205).

Explanations based on the loss of geopolitical importance of Yugoslavia are valid from the perspective of the end of the Soviet domination in Eastern Europe and the beginning of the transitions in Poland and Hungary, which, under the gaze of the Bush administration, were essential pieces in terms of pressuring the Soviet Union.¹ In that scenario, in fact, Yugoslavia had ceased to be located in a geopolitical borderland, or, in Cold War terms, it was not anymore "*an obstacle to Soviet expansionism and hegemony in southern Europe*."² However, despite the fact that the transition towards a new geopolitical order involved critical changes, certain continuities of the US geopolitical foundations and, consequently, of world politics, can be found, as "*political institutions created and shaped by the decades-long Cold War division of international politics would exert and extend themselves eastward over a unified world*" (Sarotte, 2014, 8). In particular, the end of bipolarity meant not only the shifting of geopolitical borders eastwards, but also structural continuities that shaped the exertion of power. In terms of Ó Tuathail (1998, 103), "*while the Soviet complex began to disintegrate, the Western complex of ideology, institutions and intellectuals remained coherent and in place*." Among these continuities, the exclusion of Russia from the plans of the winning side of the Cold War had specific implications, including, as Sakwa points out (2008, 252–259), the rejection of a new collective security system in Europe under the CSCE and the subsequent NATO enlargement.

After the end of Soviet domination in Eastern Europe, Yugoslavia was still holding a particular geopolitical significance. Whereas at the end of 1989 – at the beginning of its final crisis³ – the country was not located anymore at a geopolitical borderland, it was still holding a specific role in the US rationale due to its resemblance to the Soviet Union as a socialist multinational federation. The awareness of the potential effects of their similarities dates back to the beginning of the Second Cold War, during the Carter administration, a period that brought about a new discussion on the question of nationalities in socialist federations and

1 In terms of Robert Hutchings (1997, 38), director of European Affairs of the National Security Council, "*rather than seeking a strategic partnership with a reform-minded Soviet leadership, the United States, in effect, held its bilateral relationship with the Soviet Union, and East-West generally, hostage to the end of the Soviet domination of the countries of Eastern Europe*."

2 FAS-PD, National Security Decision Directive 133, United States Policy Toward Yugoslavia, March 14, 1984.

3 The legal basis of subsequent political decisions in Serbia and Slovenia were set in 1989 (Silber and Little, 1996, 73–78). In March, Serbia reformed its republican constitution and took control of its two autonomous provinces, Kosovo and Vojvodina, and their representation at the federal level. Between September and December, Slovenia declared its sovereignty and introduced specific legal obstacles to federal democratisation, including the blockade of eventual federal elections and halting the contribution to federal funds out of its own income. These changes, along with specific events – including the Cankarjev dom gathering of the Slovene leadership in February, the

the role of ethnic groups in the stability of countries with similar characteristics. At the end of the seventies, as Gates⁴ notes (1996, 93), the Department of State considered that countries like Yugoslavia or Czechoslovakia could suffer the consequences of the eventual American support of Soviet nationalities, which could lead to the possibility of disintegration and violence in socialist multinational federations. This idea was based on the perceived fragility of the Yugoslav federation, which was shared by different agencies. Cord Meyer, a CIA officer in Europe, wrote in 1980 about the possibility of the violent disintegration of Yugoslavia, a process in which Washington and Moscow would support different nationalities (1980, 294). The CIA held this line, particularly highlighting the indispensable role of Tito in the preservation of unity and peace in the country.⁵ From a different background, Zbigniew Brzezinski (2011) reminded that, as Carter's National Security Advisor (NSA), he considered that Yugoslavia could not survive eventual nationalistic tensions between Serbs, Croats, and Slovenes once Tito died.

These ideas – the artificiality attributed to the federation and the subordination of the policy to the approach towards the Soviet Union – were inherited by the Bush administration after the beginning of the Yugoslav political and institutional crisis by the end of 1989, a moment in which the federal government attempted to implement an ambitious reform agenda and, at the same time, republican elites were institutionalising their own political changes. In the first stage of this period – from October 1989 to the summer of 1990 –, the US supported the federal reform plan without providing any substantial assistance for its successful execution. The administration only started to discuss the geopolitical position of Yugoslavia in the second half of 1990, under the light of the increasingly delicate situation of the Soviet Union.

PESSIMISM AS AN EXCUSE: THE POLICY TOWARDS THE FEDERAL REFORM

The US policy towards Yugoslavia after the end of Soviet domination in Eastern Europe was initially framed, in Hutchings' terms, *"in the context of a general liberalization in the region,"* even though he acknowledged that the country *"was a blind spot from the beginning"* and that the administration *"saw the warning signs if impending disintegration but drew no lessons from them"* (1997, 40). The detachment of the US policy from de-

velopments in the field started with the way in which the administration addressed the project of federal reform carried out by the federal government of Yugoslavia.

The program of Ante Marković – federal prime minister since March 1989 – was initially oriented towards the implementation of economic changes. Sasso (2015, 215) points out three explanations for his *"economy-first stance,"* including the premier's personal and career background, the limited prerogatives of the Federal Executive Council, and the precedent of Mikulić's government, which had fallen in March 1989 after a failed constitutional reform and the worsening of the macroeconomic situation of the country. By the end of 1989, Yugoslavia was suffering a 2,700% inflation rate (OECD, 1990, 60) and a chronic stagnation, which raised unemployment to 15% (OECD, 1990, 34). For the planning of his economic program, Marković decided to follow the recipes of the shock therapy, against the advice of some of his advisors, like Aleksander Bajt, who defended a gradual approach to market reform (Meier, 1999, 105).⁶ This decision was related to Marković's aim of framing his action in the broader regional context of political and economic changes. The premier had gained the respect of the staff of the US Embassy in Belgrade from the beginning, and Warren Zimmermann professed great sympathy for him and for what he represented: *"a leader who could deal with the growing economic crisis and at the same time appeal to Yugoslavs to stay together and build a democratic society"* (Zimmermann, 1996, 42–43). Moreover, Marković relied on the macroeconomic stabilisation plan outlined by Harvard professor Jeffrey Sachs, which was being implemented in Poland (Sachs, 2005, 127).⁷ The initiative of implicating Sachs in the Yugoslav reform endeavour fitted into the regional scheme of the United States. Despite not being an official envoy of the administration, he was considered an *"informal ally"* for supporting Eastern European governments to carry out the same policies that the United States was promoting (Hutchings, 2011). In particular, his plan involved the rejection of *"third ways,"* forms of public ownership, and workers' self-management initiatives. Its completion in Poland and Yugoslavia comprised two phases for the implementation of a *"Western-style market economy"* (Sachs, 1990). The first was endogenous, and consisted in the application of measures, including deregulation of imports, price liberalisations, wage controls, tax cuts, and limitations in money supply. The most important action for controlling inflation was the introduction of a

Serbian boycott of Slovene products in November, and the Slovene banning of the 'rally of truth' in December –, entailed the breakup between the two republics (Palacios, 2000, 295).

4 Robert Gates performed as Bush's Deputy National Security Advisor until November 1991, when his nomination for the position of Director of Central Intelligence (signed by the president in May) was confirmed by the Senate.

5 CIA-FOIAC, "Prospects for Post-Tito Yugoslavia," 1, National Intelligence Estimate, 15-79, February 1, 1979.

6 The strategy for a gradual market reform was firstly advocated by Gorbachev, and was briefly attempted in Poland after the 1989 elections (Klein, 2010, 237).

7 Sachs visited Yugoslavia for the first time in November 1989, after an invitation of the President of the Presidency (Drnovšek, 1996, 135).

fixed exchange rate of the dinar over the German mark.⁸ The second stage of the program was external, and intended to “finance a safety net for the region” through Western financial support, part of which was intended to come in the form of grants and the cancellation of accumulated debt, which, in the Yugoslav case, had become a chronic problem.⁹

In this period, ‘pessimism’ became the justification of the American policy towards Yugoslavia. This attitude had specific implications, and Marković experienced them during his visit to Washington in October 1989, in which he met with policymakers, bankers, and businessmen.¹⁰ The results of the meetings were disappointing in terms of finding actual financial assistance. In the case of the meeting with the president, “no financial or other support was forthcoming, and without US government action, others – such as the banks, international financial institutions, and Europeans – would not act” (Woodward, 2000, 144). The encounter was intended to demonstrate verbal support of the administration to Marković’s reformist agenda.¹¹ However, information provided in advance by the State Department to the president alerted him that, even though Marković had managed to place himself at the “forefront of change in Eastern Europe,” Yugoslavia was facing its most serious political and economic crisis since its inception after the Second World War.¹² The US diplomatic bureaucracy admitted that, in order to succeed, the premier “will need funds to soften the blow of structural adjustment,” but that the US “cannot provide them.” Instead, it suggested that, besides the political support for the unity of Yugoslavia,

one concrete form of help we could provide would be an infusion of U.S. expertise in management, finance, and economics to help build a genuine market economy. By drawing heavily on voluntary organisations

*and the Peace Corps, and sharing some costs with the Yugoslavs, we could do this with little or no additional financial burden on the U.S. Government.*¹³

At the same time, the NSC specifically alerted Bush that Marković would attempt to match Yugoslavia’s position with that of Poland and Hungary. In that case, the president was advised to consider that Yugoslavia deserved “sympathy and understanding,” and recommended him to “note that Yugoslavia already enjoys the trade benefits we have made available to Poland and Hungary.”¹⁴ Finally, as Hutchings recalls, Marković’s visit passed “almost unnoticed [...] He got a polite hearing and words of encouragement, but no tangible economic or political support” (1997, 304).¹⁵

The aforementioned distinction between Yugoslavia, on the one hand, and Poland and Hungary, on the other, had a specific rationale. At that time, Washington’s regional policy was outlined in terms of self-determination of Eastern European countries with regard to the Soviet Union (Hutchings, 1997, 37). This approach presented a certain continuity in relation to Reagan’s years, characterised by the differentiation of cases according to the level of political liberalisation of individual countries and their distancing from the USSR. In that context, political developments in Poland and Hungary were significantly more important to the US, and, since 1988, their incipient transitions deserved all the possible support. Later, at the end of 1989, a specific law, the Support of East European Democracy Act, was set up in order to encourage political and economic liberalisation in both countries through a conditional aid package,¹⁶ and, at the same time, “to test the reality of new Soviet thinking and whether Soviet behaviour matches rhetoric in key areas around the world.”¹⁷ In this vein, Hutchings synthesizes: “Rather than seeking a strategic partnership with a reform-minded Soviet

8 A leading Western advisor said that ethnic tensions would be automatically solved if that exchange rate was maintained over time (Almond, 1994, 17).

9 Marković requested the postponement, not forgiveness, of Yugoslavia’s debts (Sachs, 2005, 127). In 1989, the Yugoslav debt with international financial institutions consisted of six International Monetary Fund (IMF) programs – one of them included a surveillance procedure – and one carried out by the World Bank (WB). Together, they added up to 16,2 billion dollars. The Yugoslav debt had reached its peak in 1987, with 20 billion (OECD, 1990, 33–34).

10 During his trip, he obtained the verbal support of leading figures of the administration – including the state secretary, James Baker, the defence secretary, Dick Cheney, and the treasury secretary, Nicholas Brady – and of the presidents of the EXIMBANK, the Overseas Private Investment Corporation, the WB, and the IMF (Woodward, 2000, 144).

11 “Markovic is not the answer to all of Yugoslavia’s problems, but his agenda is the right one. We believe a meeting with the President would be an important signal of US support for the Markovic government and the reform course on which it has embarked” (BPR-NSC PAF, ID# 8906064, Memorandum, Robert L. Hutchings to Brent Scowcroft, August 15, 1989).

12 BPR-NSC PAF, ID# 8908086, Memorandum, J. Stapleton Roy to Brent Scowcroft, October 6, 1989.

13 BPR-NSC PAF, ID# 8908086, Memorandum, J. Stapleton Roy to Brent Scowcroft, October 6, 1989.

14 BPR-NSC PAF, ID# 8908086, “Meeting with Yugoslav Prime Minister Ante Markovic,” Brent Scowcroft to the President, October 12, 1989.

15 Similarly, when the President of the Yugoslav Presidency, Janez Drnovšek, met with Bush in New York only a few weeks before, the possibility of applying the Brady plan for debt reduction (that had been applied in Latin America) in Yugoslavia was surreptitiously dismissed by the American president (BPR-Memcons and Telcons, meeting with President Janez Drnovsek of Yugoslavia, September 25, 1989).

16 The law included different support methods, including plans for the waiver of debt and a specific assistance package for Poland. The plan followed Sachs’ proposals (BPR-JTF, ID# 04334, Memorandums, Susan Collins to John Taylor, “Suggestions To Help Ease The Adjustment in Poland” and “The Timing of An Economic Reform Package For Poland: Talking Points,” October 26, 1989).

17 FAS-PD, National Security Directive 23, US Relations with the Soviet Union, September 22, 1989.

leadership, the United States, in effect, held its bilateral relationship with the Soviet Union, and East-West relations generally, hostage to the end of Soviet domination of the countries of Eastern Europe" (Hutchings, 1997, 38). In that context, the National Security Council and the Council of Economic Advisers worked hand in hand from the second half of 1989 in order to carry out a comprehensive assistance package to Poland.¹⁸ As a follow up, the Treasury Department announced the establishment of a multilateral stabilisation fund for Poland that would include partners from Western Europe and Japan in January 1990.¹⁹

The approach towards Yugoslavia remained without changes at the diplomatic level throughout most of 1990. In October, one year after Marković's visit to the United States, Bush expressed its support to "the government's political and economic reform" to the then federal president, Borisav Jović.²⁰ This contact confirmed that the US policy towards Yugoslavia still lacked specific support measures and that it was disconnected from developments in the field, like the fact that Jović himself was a fierce opponent of the federal reform program. That conversation between chiefs of state demonstrated America's lack of interest, which was confirmed by the cancellation of a visit from the secretary of defense.

Another example of these contradictions had taken place on July 4 1990, when the secretary of state expressed his support to Marković's program and, at the same time, welcomed the results of the republican elections that had taken place in Croatia and Slovenia in spring.²¹ That approach ignored the nature of republican elections in Yugoslavia, which, as Woodward points out (2000, 117–118), were more means for consolidation of local elites than a step towards democratisation and liberalisation. In particular, the institutional reform that had allowed political pluralism in Slovenia in September 1989 was concurrent with the new Act on Parliamentary Elections, which, in practice, blocked the possibility of holding federal elections.²² Later, in October, the State Department expressed its interest in the compliance of elections in Bosnia and Herzegovina, Macedonia, Montenegro, and Serbia²³ with the new criteria approved by the Conference on Security and Co-operation in Europe (CSCE) for the validation of democratic, free, and fair elections.²⁴ The administration kept on avoiding the

political implications of voting at the republican level even after the conclusion of the Slovenian independence referendum, in December 1990. At that moment, it welcomed the fact that all republics had already held elections, and hoped that the country's future would be shaped by the result of a dialogue that should take into account the interests of all peoples of Yugoslavia.²⁵ In this vein, the administration was assuming that the democratic legitimacy paradigm could only be applied at the republican level, accepting as a *fait accompli* that Yugoslavia was not able to complete its own transition process and would eventually cease to exist as a federal state.

By then, Marković had already postponed his own plans for political reform, "so that the process of constitution of the various multiparty parliaments are consolidated," as he noted as early as in March.²⁶ This delay forced the extension of the mandate of republican representatives in the Federal Assembly (elected back in 1986), which involved a decline of the legitimacy of federal institutions in front of the multiparty elections that were taking place at the republican level. Later, the creation of his new political party – the Alliance of Reformist Forces – only led to the electoral failure of the federal approach in the republics that held elections in fall.²⁷ As one of Marković's top advisor remarks, the background of this development consisted in the initial prioritisation of the economic question, when, in fact, the Yugoslav problem was an essentially political one (Vejnović, 2013).

ASSUMING FAIT ACCOMPLI: GEOPOLITICAL ASSESSMENT OF PROSPECTS OF VIOLENCE

During the first half of 1990, the federal institutions received feedbacks from the IMF and the WB, which assessed positively the results of the economic reform plan. The Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD) also stressed the role of the federal government in the partial economic success, pointed out that the measures were only a first step, and highlighted that systemic weaknesses (including the restructuring of the entrepreneurial and banking sectors, the labour-market reform, and the effects of new fiscal provisions) would be resolved only "with patience and

18 The drafting of the Support for East European Democracy Act, the Council of Economic Advisors justified the assistant to Poland on Sachs' plan. During September 1989, the communications from this office incorporated press articles with information of the achievements and ideas by the young professor (BPR-MBF, ID# 01113, Letter, John B. Taylor to James C. Murr, September 25, 1989).

19 BPR-TDF, ID# 00972, US Treasury Remote Unit, "Status Report on Polish Stabilization Fund," January 4, 1990.

20 BPR-Memcon and Telcons, meeting with President Jovic of Yugoslavia, October 1, 1990.

21 ERC – US Department of State, Dispatch, vol. 1, no 1, September 3, 1990.

22 In this vein, the new Act on Political Associations created the conditions for the constitution of republican political parties.

23 Which were held in November and December.

24 BPR-RHF, ID# 01412, "Statement by Margaret Tutwiler/Spokesman," October 31, 1990.

25 BPR-RHF, ID# 01412, "EUP daily press guidances. Yugoslavia: Slovene independence referendum," December 24, 1990.

26 El País, 3. 3. 1990: Ante Marković: 'Necesito cinco años para realizar la reforma económica' (El País, 2017).

27 The organisation was established after the elections in Slovenia and Croatia, and only presented candidates in Bosnia and Herzegovina, Macedonia, Montenegro, and Serbia.

perseverance" (OECD, 1990, 75).²⁸ Praises also came from the US bureaucracies. In June, six months after the implementation of the program, the Council of Economic Advisers (CEA) made a positive assessment of new inflation figures, the effects of liberalisation of imports, and the creation of new companies.²⁹ It also pointed out that the decision not to include Yugoslavia in the program of the Paris Club for that year was weakening the administration's discourse of support of Yugoslavia.³⁰ During this period, economic institutions put aside political developments in their analysis, taking for granted that the partial improvement of macroeconomic figures would automatically resolve political contradictions.

Meanwhile, the CIA was drawing a gloomy prospect of the implementation of the economic plan. Months before the CEA presented its opinion, the Agency's highlighted the vicissitudes of the program, including the growth of money supply (higher than expected) and misapplication of the wage freeze.³¹ Nevertheless, the Agency's analysis were primarily marked by portraying political obstacles in front of the federal government. In October, it submitted a comprehensive report that sentenced Marković's economic program in front of the administration. In that occasion, the CIA pointed at the economic failure of the program and insisted in the precarious political situation of Marković:

*Given deepening political cleavages in Yugoslavia, Markovic almost certainly lacks the support to recover momentum for his reform program [...] Markovic recently told reporters that he faces heavy criticism from Slovenia, and Croatia, where the new non-communist governments want to accelerate the pace of privatization but are resisting those reforms that would increase federal government control over the economy.*³²

In this vain, "[the Agency] judge[s] that over the next several months Yugoslavia will face both renewed inflation and economic stagnation or decline," and that

"Markovic – assuming he is still in power – will have to choose between a relatively loose monetary policy that would minimize the effects of recession at the cost of higher inflation, or tight monetary policies that would curb price growth but worse the economic slide." Furthermore, the report concluded that the fate of Yugoslavia itself was linked to Marković's future.

The CIA had been submitting reports from this approach throughout 1990. In April, it warned of the possibility of the outbreak of violence if the nationalist right-wing won the elections in Croatia that month.³³ In September, a special analysis pointed out that the *"disintegration of Yugoslavia appears irreversible,"* and that only a few factors (mainly financial) could slow down the process for a few years, warning, once again, of the risk of civil war.³⁴ In any case, the analysis said, *"the republics have taken control of the dissolution process,"* and, in relation with Slovenia and Croatia, *"both appear to view a confederation as only a transitory arrangement on the road to full independence."*³⁵ Later that month, the Agency added a relevant implication of possible dissolution process: *"Yugoslavia's breakup could produce a new clash of international territorial claims and counterclaims in the Balkans and to the creation of an area of major instability in the borderlands of Europe,"* which, at least, *"would hamper US and Western efforts to build a stable post-Cold War order in Europe."*³⁶ In that scenario, the *"US interlocutors at the federal level, such as Markovic, will have little or no influence over events in the strife torn republics."*

Even though the CIA had early assumed that Yugoslavia remained strategically important to the US after the end of the Cold War, this idea was incorporated by the administration only by autumn 1990. Policy planning from this approach had started in July 1990, when the Department of State submitted a report to the National Security Council that served as the basis for the elaboration of the policy towards Yugoslavia until the beginning of wars. The document took into account a general trend in the case of socialist and multinational federa-

28 Non-government actors also praised Marković's efforts. George Soros pointed out that, at that point, *"Yugoslavia was economically much better situated than Poland [...] Yugoslavia had the advantage of experts trained by the international financial institutions in Washington, and the program was much more advanced than in Poland. Prices were actually falling in April"* 1990, when Markovic launched his party (Soros, 2007, 311–312).

29 BPR-JTF, ID# 00504, Memorandum, Naomi Smith, Susan Collins and Lael Brainard to Michael Boskin and John Taylor, "Cables on East Bloc Economic Developments (June 11–15)," June 15, 1990.

30 BPR-JTF, ID# 04330, Memorandum, Susan Collins to Michael Boskin and John Taylor, "Paris Club Rescheduling for Yugoslavia," June 11, 1990. The document described Yugoslavia as a country in default. On the other hand, it referred to the precedents of Brazil and Chile in 1987, in which the US had a different reaction in a similar economic context.

31 CIA-FOIAC, "Yugoslavia – Key Points," February 1990.

32 BPR-RHF, ID# 00684, Directorate of Intelligence, Central Intelligence Agency: "Yugoslavia: Economic Reform Running Aground", October 5, 1990.

33 CIA-FOIAC, "Yugoslavia: End of the Federal Experiment," Special Analysis, September 15, 1990.

34 CIA-FOIAC, "Yugoslavia: More Centrifugal Elections in Store," Special Analysis, April 18, 1990.

35 This analysis fits with Robert Hayden's (1999, 55–57) description of the confederal proposal presented by Croatia and Slovenia in October 1990, *"a putative confederacy [...] a nullity, a set of hortatory phrases and expressions of ideals, without any practical way of achieving them."* Most importantly, its member states could, *"at the request of any of them, consult among themselves concerning the revision of the agreement or the dissolution of the confederacy."*

36 CIA-FOIAC, "End of a Nation-building Experiment," September 21, 1990.

Image 1: A memorial on the exact location of the event from June 27, 1991, when a Yugoslav People's Army tank ran over a Croatian car, indicating the start of the hostilities, resulting in the Croatian war of independence (www.reddit.com/r/TankPorn/comments/41qsvh/a_red_zastava_750_fiat_600_triumphs_over_its/)

tions in relation to their position in the post-Cold War: *"The revival [of national movements] is most evident in Yugoslavia and the Soviet Union, where the demise of Marxist-Leninist ideologies and structures, failures in the economy, and absence of foreign threats have loosened the glue holding these fragmented multinational states together."*³⁷ In the particular case of Yugoslavia, the glue

was necessary, given that it was *"the most artificial and fragile of European countries,"* resulting of the sum of nationalities in specific historical circumstances.³⁸

The arguments of the State Department were in line with the administration's lack of support to the federal reform plan, insofar it disregarded the role of federal institutions at the stroke of a pen: *"Whether we like it*

37 BPR-RHF, ID# 00684, "Self-Determination and US Policy: The Yugoslav Case," attached to United States Department of State, memorandum for Brent Scowcroft, "Yugoslavia – Intelligence," July 16, 1990.

38 In fact, the beliefs in the alleged artificiality of Yugoslavia and in the inevitability of interethnic war was part of the US geopolitical reasoning during the Cold War, and served as a justification for the traditional policy of support of Yugoslavia's "independence, unity and territorial integrity" in front of the Soviet ambitions in Southeast Europe, as defined back in 1984 by the Reagan administration: FAS-PD, National Security Decision Directive 133, United States Policy Toward Yugoslavia, March 14, 1984.

or not, we have to face the prospect that no viable new system will emerge and that the independence of one or more republics in Yugoslavia may become a reality." Although not pretending to explicitly encourage secessionist republics, the report was assuming the doctrine of republican primacy over federal legality, deployed by Slovenia after the approval of its constitutional amendments in September 1989 (Hayden, 1999, 37–38).

The document stressed the importance of interrepublican consensus at the federal level, assuming republics as natural substances and constitutive entities. National unanimity became the supreme element for assessing the viability of the country, above the Yugoslav constitution, its institutions, and the rights and duties of citizens towards the state: "Given the many requirements for inter-republic consensus already enshrined in the Yugoslav system, a good case may be made that, absent a complete consensus of all the parts, no Yugoslavia exists."³⁹

The report also showed a relevant contradiction that emerged within the administration. In the following months, the acceptance of decentralisation as *fait accompli* – "In the Yugoslav and Soviet cases political stability with democracy will require considerable decentralization, even at the price of inefficiency in central responsibilities" – coexisted with the recommendation of supporting "Markovic's program of political democratization and market reform," which contained traces of political recentralisation. Behind the literal meaning of that support – which in fact shows a detachment in relation to the actual developments in the ground – there was a warning in front of a threat to regional instability. The text identified the implications of the Yugoslav crisis and, at the same time, a "movement toward fragmentation" in the Soviet Union, and Eastern Europe, in which "the Yugoslav crisis has the potential to aggravate the current problems and reactivate dormant ones." For this reason, it established a legal interpretation that served as a guideline, at a time when secessionist agendas were under way: "We should be clear that in any event, including secession or dissolution, Yugoslavia will be bound by the Helsinki Final Act insofar as its external frontiers are concerned."⁴⁰

Three months after the submission of that report, the National Security Council / Deputies Committee used it as the base for discussion in the meeting that took place on October 12.⁴¹ Three guidelines for the US policy can be concluded from the discussion paper.⁴² Firstly, it es-

tablished a differentiation between republics, identifying the Western republics of Slovenia and Croatia, with their democratically elected governments and free-market orientation, as opposed to Serbia, which was seen as an antagonistic force obstructing liberal and democratic tendencies. This approach was deepening the administration's disregard toward federal institutions. From this point of view, an agreement between republics and ethnic groups became the only plausible solution to the problem, considering that Marković was, according to the text, "the weakest head of government in Europe, dependent on an increasingly fragile consensus of all Yugoslavia's constituent units," and that he "so far has not been able to defuse effectively the tensions among national groups and republics." Secondly, the discussion paper contained a protocol for action in case of break-up of the state, after which the US "would have little choice but to live with it," and should "act in accordance with the general principles governing the recognition of states [including considering the question of the control of territory] and, if appropriate, the establishment of diplomatic relations." Finally, the document posed a provision for the internationalisation of "rapid disintegration of federal authority and an escalating cycle of inter-ethnic violence." This included consultations with allies and invoking the dispute settlement mechanisms at the UN and the CSCE.

These considerations had an explicitly geopolitical rationality. The encouragement of a confederal arrangement between Yugoslav republics was based on the fear of the spread of violence in the Yugoslav territory and the possibility of intervention of neighbouring states in an eventual conflict. Besides, there was a strategic foundation related to the necessity of avoiding the contagion of secessionist tendencies in other European multinational federations: "The Soviet Union and some East European countries already are having difficulty in grappling with the desire of constituent units for a greater autonomy; dissolution of Yugoslavia would aggravate those tendencies."⁴³

The conclusions of the meeting⁴⁴ involved a synthesis between the continuation of the verbal support of unity and territorial integrity of Yugoslavia, on the one hand, and the encouragement of a "federal or confederal agreement" and the application of the policy of "democratic differentiation" between republics, on the other. Considering developments in the field, this approach was, in practice, relying the future of Yugoslavia

39 BPR-RHF, ID# 00684, United States Department of State, Memorandum for Brent Scowcroft, "Yugoslavia – Intelligence," July 16, 1990.

40 BPR-RHF, ID# 00684, United States Department of State, Memorandum for Brent Scowcroft, "Yugoslavia – Intelligence," July 16, 1990.

41 During the Bush administration, the question of Yugoslavia was never officially discussed at the senior level of the NSC. At the deputies' level, Yugoslavia was discussed again on January 25 1991 and in several occasions after the outbreak of violence.

42 BPR-NSC DCF, ID# 902113, Memorandum and discussion paper, "Deputies Committee Meeting on Yugoslavia," October 9, 1990.

43 These fears can be linked to what Rok Zupančič (2016, 335) features as the "predominant thinking" in the State Department, which was based on the "rigidity of key figures," and "a realistic approach to international relations," which made them less likely to accept geopolitical changes in the Balkans.

44 BPR-NSC DCF, ID# 9021154, Memorandum and summary of conclusions, NSC to Robert Kimmitt, Paul Wolfowitz, Admiral David Jeremiah and Richard Kerr, October 16, 1990.

on the ability of all nationalities to work together, and, thus, diminishing the chances of the federal government to democratise the system. In relation to the capacity of Yugoslavia to keep its territorial integrity, the policy-makers concluded that *"states have the legitimate right to use force to preserve public order, but not to suppress democratic aspirations and processes."* In addition, the Yugoslav statehood should be a matter of consulting with the US allies, the Soviet Union, and the CSCE: *"As a crisis in Yugoslavia would be a matter for the Europeans to address in the context of regional stability, it was agreed that this should be treated as a test case settlement in the new Europe."*

The White House had an early opportunity to test the conclusions of the NSC/DC. Only one week later, the CIA issued its National Intelligence Estimate (NIE), which contained clear conclusions about the future of the country: Yugoslavia would cease to function as a federal state within one year, the economic reforms would not stop the dynamic of disintegration (in fact, it considered that most of the achievements of the federal government were "illusionary"), and there was an actual danger of a civil war between ethnic groups. The document also made clear that the United States could do virtually nothing to prevent that outcome and that the Europeans, especially Germans, *"will pay lipservice to the idea of Yugoslav integrity, while quietly accepting the dissolution of the federal state."*⁴⁵ Almost immediately, following the NSC/DC provisions, cables were sent to the European capitals with the purpose of yielding the diplomatic initiative to the American allies in Europe and international organisations (including NATO, the European Community and the CSCE) in the policy towards Yugoslavia.⁴⁶

The NIE provoked a certain annoyance in part of the administration. Thus, Hutchings (1997, 306) believed that the analysis, although correct, left no room to the president for manoeuvre, and added that the document was presented with a "conceited purpose" related to corporate interests of the Agency (1997, 412).⁴⁷ The reaction was extremely negative in the Department of State, to the extent that the document was leaked to the press

in order to foster public debate on the issue. However, the problem for these bureaucracies was not whether the analysis was more or less accurate,⁴⁸ but the political implications of the findings and the way they were displayed. The National Intelligence Officer responsible for Europe at that time, Marten van Heuven (2006, xxvii), recalled that the NIE had been approved unanimously by the National Intelligence Council, a fact that rarely happened but gave greater credibility to the final users. John Gannon⁴⁹ highlights that the Estimate's problem was that it *"did not engage the policymakers in ways that were useful"* (Fingar, 2006, 712–713). Senior officers at the NSC pointed out to the same problem. David Gompert, senior director for Europe and Eurasia, explains that what the administration wanted was a *"collapse in slow motion"* (Fingar, 2006, 713), whereas Scowcroft, considered that the NIE seemed *"unduly pessimistic"* and *"left the reader with the sense that there were no options beyond accepting the inevitable."* For Scowcroft, the collapse of Yugoslavia *"was not central to US interests as long as it could be contained"* (Fingar, 2006, 713).

At the same time, original analysis of the situation of the federation were being made in the White House. Thus, the Director of Policy Planning, Blair Dorminey, sent a memorandum to Robert Gates, then Deputy National Security Advisor, entitled "Yugoslav Disunity and the 'New World Order'," ⁵⁰ in which he suggested the revision of the US discourse of supporting the federation under the light of Bush's 'New World Order' speech in September 1990 (Bush, 1990):

*We should consider carefully our opposition to disunion in Yugoslavia in light of the precedent it may set for dealing with the seemingly growing global trend toward disaggregation of ethnic groups and polities [...] while the president has yet to articulate any with any specificity his vision of a 'new world order,' that order presumably will be one of freedom and security built on the rule of law. In an environment secured against unlawful coercion and violence, greater political devolution is imaginable. Risks to stability are reduced.*⁵¹

45 CIA-NICC, "Yugoslavia Transformed," National Intelligence Estimate, 15-90, October 18, 1990.

46 The message pointed out to the implications for "how we deal with nationalities issues in the Soviet Union" (BPR-RHF, ID# 01412, "DEMARCHE ON YUGOSLAVIA," from the Secretary of State to European capitals (NATO capitals and Budapest, Bucharest, Warsaw, Vienna, Sofia, Prague, Stockholm, Helsinki, Dublin), October 28, 1990).

47 In his *Legacy of Ashes*, Tim Weiner (2007, 430) points out that the final crisis of the Cold War and the possibility of the disappearance of the USSR involved a particular crisis for the CIA and its own *raison d'être*, which contextualises the result of its work since 1989.

48 Actually, all the figures involved retrospectively acknowledge its accuracy, even though the NIE's predictions proved to be far from correct in certain aspects, like the forecast of an upheaval in Kosovo. Another question, pointed out by John Gannon, then CIA Deputy Director for European Analysis, is that *"it is important to remember that the break-up was not in fact inevitable. Tito showed that strong leadership could hold Yugoslavia together. In retrospect, analysts may not appreciate that their certainty was not entirely justified"* (Fingar, 2006, 713).

49 Who served as CIA's Director of European Analysis between 1992 and 1995.

50 BPR-NSC NF, ID# 9008332, Memorandum, Blair Dorminey to Robert Gates, "Yugoslav Disunity and the 'New World Order,'" October 19, 1990.

51 The document is preceded by recurrent arguments related to the artificiality of Yugoslavia: *"Almost instinctively, I note, we have reacted by attempting to hold this jerry-built Balkan conglomerate together"* (BPR-NSC NF, ID# 9008332, Memorandum, Blair Dorminey to Robert Gates, "Yugoslav Disunity and the 'New World Order,'" October 19, 1990).

The memorandum is relevant from the ideological point of view. Besides being inspired by Bush's speech, it fits into the scheme of the then director of policy planning of the Department of State, Francis Fukuyama, who had published his "The End of History?" in 1989, in which he managed to reconcile new nationalisms with the arrival of a new liberal order.⁵² At the same time, however, the document posed specific challenges from the strategic point of view, which Gates – its recipient – wrote down in the margins:

It is not clear to me that this is usually economically or politically sensible or sustainable if [emphasis in the original] the alternative (union/confederation) can be made voluntarily or democratically. Do you think an independent Bosnia or Slovakia [sic] is advisable? Will this end irredentist claims or bring peace? Or that each is an economically viable entity? Should we apply this to tribal federations in Africa? Where [and] how do we draw the line, such as in USSR? It's a tough problem and an intellectually and politically challenging one.

Hence, Gates' dismissal of the proposal was not related to the situation of Yugoslavia as such, but to its consequences in the regional context and the policy of the administration. By the end of 1990, Yugoslavia was not a tangible reality anymore, but, at the most, an instrumental artefact that could only be significant as a precedent for the Soviet Union's fate. The administration had assumed that the Yugoslav republics and the army – excluding the federal institutions and bureaucracies – were the only actors that would define the political shape of the dying country's territory.

CONCLUDING REMARKS

Leaving aside interpretations and justifications contained in policy-makers' accounts, including aforementioned pessimistic stances, sources obtained in the George H. W. Bush library regarding the administration's views on Yugoslavia and the foreign policy-making process during 1990 confirm much of the information contained in their description. The absence of material support to the Yugoslav government's project of economic transformation was decided early on, before Marković's visit to Washington, DC in October 1989. Since that moment, all the rhetoric of support to the Yugoslav transition was

deliberately empty and detached from political developments in the field. During 1990, the fact that Yugoslavia applied the economic measures promoted by the US did not affect the decision not to assist the country. This decision affected a pivotal aspect of the federal transition plan led by Ante Marković.

The lack of correspondence between proclaimed intentions and the actual policy during 1990 was not a product of flawed information or inaccurate analysis. The administration was aware of the precarious situation of the federation and the consequences of its drift, including the possibility of the outbreak of violence. However, the discourse of support of the country's unity was maintained even after the administration assumed that, in the event of the proclamation of new statehoods, it would start considering the recognition of new polities. This can be concluded by taking into account the meeting between Lawrence Eagleburger and the president of the Slovene assembly, France Bučar, in October 30 1990, in which the former assured that the US would not turn its back on an independent Slovenia, even though its ability to help would be limited in the short term.⁵³ Actions like these had specific implications in the field and contributed to the progress of disintegration tendencies. A few days after, the republic's ruling coalition decided to convene a referendum that would speed up Slovene independence (Pesek, 2007, 226–227). Moreover, at that time, Slovenia and Croatia were starting to work in their programs for the procurement of new weaponry from abroad, which, in some cases, were made public by republican leaderships.⁵⁴

This contradiction between the discourse and the actual implementation of the policy relies on the instrumental role assigned to Yugoslavia. Considering the precedents of the policy towards the country during the Cold War, the US geopolitical reasoning in relation to socialist multinational federations, and the approach assumed by the NSC/DC of October 12 1990, the reasons for the rejection of the National Intelligence Estimate 15/90 were not related to the situation of Yugoslavia, but to the timing of the dissolution and its potential effects in the political developments in the Soviet Union. The Heritage Foundation – a think tank that exerted a strong influence over the administration – expressed its critical stance of Bush's policy towards Yugoslavia in this vein, when combats were already taking place in Bosnia and Herzegovina in mid 1992:

52 According to this author, "nationalism is not one single phenomenon but several, ranging from mild cultural nostalgia to the highly organized and elaborately articulated doctrine of National Socialism. Only systematic nationalism of the latter sort can qualify as a formal ideology on the level of liberalism or communism. The vast majority of the world's nationalist movements do not have a political program beyond the negative desire of independence from some other group or people, and do not offer anything like a comprehensive agenda for socio-economic organization. As such, they are compatible with doctrines and ideologies that do offer such agendas" (Fukuyama, 1989).

53 BPR-RHF, ID# 01412-023, "Chronology of USG Consultations & Demarches," in Memorandum from the American Embassy in Belgrade to State Secretary, February 21, 1991. The then president of the federal Presidency, Borisav Jović, noted this episode in his diary without mentioning the actors involved (1996, 271).

54 Rearming plans in Croatia and Slovenia were advanced by autumn (Silber, Little, 1996, 107–110). In particular, the Slovene leadership publicly presented weapons imported from Singapore few days before the celebration of the referendum (EU Screen – "TV DNEVNIK," RTV SLO, December 17, 1990).

*One reason for the Administration's failure is that its policies toward Yugoslavia have been formulated less for their intended impact on Yugoslavia itself than for their anticipated effects in other places, most important in the former Soviet Union. The Bush Administration's stubborn insistence last year [1991] that Yugoslavia be kept intact stemmed directly from its number one priority of preventing the dissolution of the Soviet Union. Independence for the Yugoslav republics of Slovenia and Croatia was resisted strongly because of fears that this would encourage independence for Ukraine, Georgia, and the other Soviet republics, and thereby bring about the breakup of the Soviet leader Mikhail Gorbachev.*⁵⁵

The Heritage Foundation was criticizing the fact that the administration was operating under the logic of what Headley (2008, 61–66) defined as “mirror factors.” This mechanism, shared by the American and Soviet leaderships, was the result of the awareness of the similar features of the Soviet Union and Yugoslavia in terms of their national composition, and the existence of internal diasporas and minorities. The ultimate implication of the application of this logic was the belief that the disintegration of Yugoslavia could precipitate the unwanted breakup of the USSR. In this vein, the administration promoted a policy intended to delay and contain the most negative effects of the most negative effects of the developments in the Soviet Union, which took into account the fate of Yugoslavia. The epitome

of this approach was represented by Bush's visit to the USSR in the summer of 1991, in which, along with Gorbachev, signed a declaration in support of Yugoslav unity in Moscow only few weeks after the European Community tacitly accepted the independences of Slovenia and Croatia in Brijuni. Also in this frame, the US president made an anti-secession plea in front of the Ukrainian parliament, praising Gorbachev's efforts for democratising and liberalising the USSR (Plokhy, 2014, 64), and preventing lawmakers to take steps towards independence: “Americans will not support those who seek independence in order to replace a far-off tyranny with local despotism” (Bush, 1991).

The US only turned its position in relation to the fate of the Soviet Union after the August coup d'état, when the faction of the administration that supported Yeltsin and the dissolution of the USSR – the “*regime Transformers at the Pentagon*”⁵⁶ and certain figures of the NSC, like Robert Gates⁵⁷ – finally imposed its views.⁵⁸ Since then, the fear that the Soviet Union would emulate Yugoslavia – turning it into a “*Yugoslavia with nukes*” (Plokhy, 2014, xvi) – was replaced by the discussion on specific issues of the breakup; especially, the question of the Soviet nuclear power. After assuming the fate of the old enemy, the administration started to consider the timing for the recognition of the new post-Yugoslav states – subject to the initiative of the Europeans – and, at least from September 1991, to quietly participate in developments in the field through the active support of the Slovene importation of weapons.⁵⁹

52 According to this author, “nationalism is not one single phenomenon but several, ranging from mild cultural nostalgia to the highly organized and elaborately articulated doctrine of National Socialism. Only systematic nationalism of the latter sort can qualify as a formal ideology on the level of liberalism or communism. The vast majority of the world's nationalist movements do not have a political program beyond the negative desire of independence from some other group or people, and do not offer anything like a comprehensive agenda for socio-economic organization. As such, they are compatible with doctrines and ideologies that do offer such agendas” (Fukuyama, 1989).

53 BPR-RHF, ID# 01412-023, “Chronology of USG Consultations & Demarches,” in Memorandum from the American Embassy in Belgrade to State Secretary, February 21, 1991. The then president of the federal Presidency, Borisav Jović, noted this episode in his diary without mentioning the actors involved (1996, 271).

54 Rearming plans in Croatia and Slovenia were advanced by autumn (Silber, Little, 1996, 107–110). In particular, the Slovene leadership publicly presented weapons imported from Singapore few days before the celebration of the referendum (EU Screen – “TV DNEVNIK,” RTV SLO, December 17, 1990).

55 BPR-SRF, ID# 01621, Doug Seay, “US and Bosnia: Too Late, Wrong War,” The Heritage Foundation, July 20, 1992. The report was written by Doug Seay, a Foreign Service Officer who, at the time, was the Deputy Director of Foreign Policy of the Heritage Foundation.

56 Gathered around Paul Wolfowitz and his staff, who were “actively supporting Soviet breakup, particularly through their support of Ukrainian independence” (Goldgeier and McFaul, 2003, 348).

57 In relation to the turning point of the August coup, Gates managed that Yeltsin received information about its preparation and that he had at his side US intelligence experts (Andrew, 1995, 528).

58 These actors were actively enhancing the position of Boris Yeltsin in front of the White House since May 1990 (Gates, 1995, 501–503).

59 In a report from September 1993, the minister of defence, Janez Janša, highlighted the “active and silent support of the United States” in the arrival of weapons to the republic since September 1991: “Poročilo o Orožju od 15.5.1990 do 1.9.1993”, September 1, 1993 (Šurc and Zgaga, 2012, 187).

OD 'PESIMIZMA' DO GEOPOLITIČNE INSTRUMENTALIZACIJE: REVIZIJA POLITIKE
ZDA DO PROPADAJOČE JUGOSLAVIJE

Carlos GONZÁLEZ VILLA

Univerza v Reki, Center for Advanced Studies – South Eastern Europe, Radmile Matejčić 2, 51000 Reka, Hrvaška
e-mail: cgonzalezvilla@ucm.es

POVZETEK

Članek se ukvarja z zunanjo politiko ZDA do Jugoslavije od oktobra 1989, ko je premier Ante Marković obiskal Washington, do oktobra 1990, ko je ameriška administracija postavila temelje svoje politike do vprašanja razkrajjanja jugoslovanske federacije. Raziskava temelji na analizi arhivskih virov, ki so bili na osnovi zakona o svobodi informiranja pridobljeni v predsedniški knjižnici Georga Busha, in virov dostopnih na spletnih straneh različnih ameriških zveznih agencij. Ugotovitve ne omajajo do sedaj znanih dejstev, ampak dodatno osvetljujejo razlage, podane v pričevanjih tedanjih odločevalcev. Na eni strani se je administracija ZDA še pred Markovičevim obiskom odločila, da ne bo finančno podprla načrtov njegovega Zveznega izvršnega sveta za ekonomsko in politično reformo, na drugi strani pa avtor zavrača idejo, da ZDA Jugoslaviji po koncu hladne vojne niso pripisovale geopolitičnega pomena. Ameriški prehod k novemu svetovnemu redu so zaznamovale tako spremembe kot kontinuitete pri njihovem pristopu k zunanji politiki. V kontekstu konca hladne vojne se je Jugoslavija sicer znašla na geopolitičnem obrobju, a je v smislu svoje podobnosti s Sovjetsko zvezo in njeno multietnično prebivalstveno sestavo ostala objekt geopolitične instrumentalizacije. Ameriška administracija je do konca leta 1990 ostala razpeta med skrbjo za verižne učinke, ki bi jih utegnil imeti izbruh nasilja v Jugoslaviji na Sovjetsko zvezo, hkrati pa je predvidevala, da demokratizacija tega območja vodi do širših procesov decentralizacije in uveljavljanja načel samoodločbe.

Ključne besede: Jugoslavija, zunanja politika ZDA, geopolitika, konec hladne vojne, novi svetovni red

SOURCES AND BIBLIOGRAPHY

Binder, D. (2011): Correspondant of The New York Times for Eastern Europe and the Balkans, 1987–1995. Interview by the author.

BPR-JTF – George Bush Presidential Library, Bush Presidential Records (BPR), John B. Taylor Files (JTF). White House Staff and Office Files: Council of Economic Advisers.

BPR-Memcons and Telcons – BPR, Memoranda of face-to-face conversations and memoranda of telephone conversations (Memcons and Telcons). <https://bush41library.tamu.edu/archives/memcons-telcons> (30. 1. 2017).

BPR-MBF – BPR, Michael Boskin (MBF). White House Staff and Office Files: Council of Economic Advisers.

BPR-NSC DCF – BPR, NSC Deputies Committee Meetings Files (NSC DCF). White House Staff and Office Files: National Security Council.

BPR-NSC NF – BPR, NSC Numbered Files (NSCN). White House Staff and Office Files: National Security Council.

BPR-NSC PAF – BPR, NSC PA Files (NSC PAF). White House Staff and Office Files: National Security Council.

BPR-RHF – BPR, Robert L. Hutchings Files (RHF). White House Staff and Office Files: National Security Council.

BPR-SRF – BPR, Stephen G. Rademaker Files (SRF). National Security Council.

BPR-TDF – BPR, Timothy E. Deal Files (TDF). White House Staff and Office Files: Council of Economic Advisers.

Brzezinski, Z. (2011): National Security Advisor, 1977–1981. Conversation with the author.

Bush, G. H. W. (1990): “Address Before a Joint Session of the Congress on the Persian Gulf Crisis and the Federal Budget Deficit.” September 11. http://bushlibrary.tamu.edu/research/public_papers.php?id=2217&year=1990&month=9 (30. 1. 2017).

Bush, G. H. W. (1991): Wikisource. “Chicken Kiev speech.” August 1. http://en.wikisource.org/wiki/Chicken_Kiev_speech (30. 1. 2017).

CIA-FOIAC – Central Intelligence Agency (CIA), Freedom of Information Act Collection (FOIAC). <https://www.cia.gov/library/readingroom/> (30. 1. 2017).

CIA-NICC – Central Intelligence Agency (CIA), National Intelligence Council Collection (NICC). <https://www.cia.gov/library/readingroom/> (30. 1. 2017).

El País (2017): El País, 3. 3. 1990: Ante Markovic: ‘Necesito cinco años para realizar la reforma económica,’ https://elpais.com/diario/1990/03/03/internacional/636418807_850215.html (30. 1. 2017).

ERC – Electronic Research Collection (ERC), United States Department of State and Richard J. Daley Library, University of Illinois at Chicago. <http://dosfan.lib.uic.edu/ERC/briefing/dispatch/1990/html/Dispatchv1no01.html> (30. 1. 2017).

EU Screen – European Commission, eContentplus programme. http://dnevniken.eu/play.jsp?id=EUS_EA4BA2D2B4614675BD0A931DE94BB8DD (30. 1. 2017).

FAS-PD – Federation of American Scientists (FAS), Presidential Directives (PD). <https://fas.org/irp/offdocs/direct.htm> (30. 1. 2017).

Hutchings, R. L. (2011): National Security Council’s director for European Affairs (1989–1992). Interview by the author.

Sachs, J. (1990): What is to be done? The Economist, January 13. <http://www.economist.com/node/13002085> (30. 1. 2017).

Spiegel Online. Hamburg, Spiegel Online GmbH, 1994–.

USDT – United States Department of Treasury (USDT), Press Center. <https://www.treasury.gov/press-center/Pages/default.aspx> (30. 1. 2017).

Vejnović, J. (2013): Foreign Policy Advisor to the President of the Federal Executive Council (1989–1991). Interview by the author.

Almond, M. (1994): Europe’s Backyard War. The War in the Balkans. London, Heinemann.

Boughton, J. M. (2001): Silent Revolution: The International Monetary Fund, 1979–1989. Washington, DC, International Monetary Fund.

Drnovšek, J. (1996): Escape from Hell: The Truth of a President. Ljubljana, Delo.

Fingar, C. T. (2006): From “national communism” to national collapse. Washington, DC, Government Printing Office.

Fukuyama, F. (1989): The End of History? The National Interest, 16. <https://ps321.community.uaf.edu/files/2012/10/Fukuyama-End-of-history-article.pdf> (30. 1. 2017).

Gates, R. M. (1996): From the Shadows: The Ultimate Insider’s Story of Five Presidents and How They Won the Cold War. New York, Simon & Schuster.

Goldgeier, J. M. & M. McFaul (2003): Power and Purpose: US Policy Toward Russia After the Cold War. Washington, DC, Brookings Institution Press.

Hayden, R. M. (1999): Blueprints for a House Divided: The Constitutional Logic of the Yugoslav Conflicts. Ann Arbor, The University of Michigan Press.

Headley, J. (2008): Russia and the Balkans: Foreign Policy from Yeltsin to Putin. London, Hurst & Company.

Hutchings, R. L. (1997): American Diplomacy and the End of the Cold War: An Insider’s Account of US Policy in Europe, 1989–1992. Washington, DC, The Woodrow Wilson Center Press.

Jović, B. (1996): Zadnji dnevi SFRJ: odlomki iz dnevnika. Ljubljana, Slovenska knjiga.

Klein, N. (2010): La doctrina del shock: El auge del capitalismo del desastre. Barcelona, Paidós.

Meier, V. (1999): Yugoslavia: A History of its Demise. London, Routledge.

Meyer, C. (1980): Facing Reality: From World Federalism to the CIA. New York, Harper & Row.

OECD (1990): OECD Economic Surveys – Yugoslavia, 1989–1990. Paris, OECD.

Ó Tuathail, G. (1998): Introduction. New World Order Geopolitics. In: Ó Tuathail, G., Dalby, S. & P. Routledge (eds.): The geopolitics reader. London, Routledge, 103–112.

Palacios, J.-M. (2000): Democratización y Estatalidad en la Unión Soviética y Yugoslavia. PhD Thesis, National University of Distance Education.

Pesek, R. (2007): Osamosvojitev Slovenije. Ljubljana, Nova revija.

Plokhy, S. (2014): The Last Empire: The Final Days of the Soviet Union. New York, Basic Books.

Sachs, J. (2005): The End of Poverty. Economic Possibilities for Our Time. New York, The Penguin Press.

Sakwa, R. (2008): 'New Cold War' or twenty years' crisis? Russia and international politics. *International Affairs* 84, 2. 241–267.

Sasso, A. (2015): 'Just a Few Years Left For Us.' Non-Nationalist Political Actors in Bosnia-Herzegovina (1989–1991). PhD Thesis. Barcelona, Autonomous University of Barcelona.

Sarotte, M. E. (2014): 1989: The Struggle to Create Post-Cold War Europe. Princeton, Princeton University Press.

Sell, L. (2002): Slobodan Milosevic and the Destruction of Yugoslavia. Durham, Duke University Press.

Silber, L. & A. Little (1996): The Death of Yugoslavia. London, Penguin Books.

Soros, G. (2007): Open Society: Reforming Global Capitalism. New York, Public Affairs.

Šurc, M. & B. Zgaga (2012): V imenu države: Prikričanje. Ljubljana, Sanje.

Van Heuven, M. H. A. (2006): Introduction. In: C. T. Fingar (ed.): From "national communism" to national collapse. Washington, DC, Government Printing Office, ix–xxx.

Veiga, F. (2011): La fábrica de las fronteras: Guerras de secesión yugoslavas, 1991–2001. Madrid, Alianza.

Veiga, F., Ucelay Da Cal, E. & A. Duarte (1997): La paz simulada. Una historia de la Guerra Fría, 1941–1991. Madrid, Alianza.

Weiner, T. (2007): Legacy of Ashes: The History of the CIA. New York, Doubleday.

Woodward, S. (1995): Balkan Tragedy. Chaos and Dissolution after the Cold War. Washington, DC, The Brookings Institution.

Woodward, S. (2000): Costly Disinterest: Missed Opportunities for Preventive Diplomacy in Croatia and Bosnia and Herzegovina, 1985–1991. In: Jentleson, B. W. (ed.): Opportunities Missed, Opportunities Seized. Lanham, Rowman & Littlefield Publishers, 133–172.

Zimmermann, W. (1996): Origins of a Catastrophe: Yugoslavia and Its Destroyers. New York, Times Books.

Zupančič, R. (2016): Preprečevanje, prepričevanje, obžalovanje: ZDA, razpad SFRJ in diplomatsko (ne) priznanje neodvisnosti in samostojnosti Republike Slovenije (1990–1992). *Teorija in praksa*, 53, 2. 312–344.

“WE TOLD THE TRUTH ABOUT YUGOSLAVIA ...”: SLOVENIAN (PARA)DIPLOMATS IN 1990–1992

Boštjan UDOVIČ

University of Ljubljana, Faculty of Social Sciences, Kardeljeva ploščad 5, 1000 Ljubljana, Slovenia
e-mail: bostjan.udovic@fdv.uni-lj.si

ABSTRACT

The article delves into the process of setting up an independent diplomatic apparatus of the Republic of Slovenia. It aims to shed light on the role of Slovenian paradiplomats (particularly business representatives) in the country's independence process, as well as highlight the importance of diplomats who worked in the Yugoslav service and helped lay the foundations for the diplomacy of independent Slovenia. The article brings three findings. First, business representations abroad played an extremely important role in the outset of forming Slovenia's diplomacy. Second, Slovenians in the federal foreign ministry provided great support by working hard to provide Slovenia with as much information as possible for shaping its position in the independence process and the mustering of international support for recognition. Third, the beginning of independent Slovenia's diplomacy required much enthusiasm and diplomatic innovation, which faded into history when they were limited by the framework of the entire system, once the diplomatic apparatus was formed.

Keywords: diplomacy, Socialist Federal Republic of Yugoslavia, Slovenia, paradiplomacy

“SULLA JUGOSLAVIA DICEVAMO LA VERITÀ ...”: LA (PARA)DIPLOMAZIA SLOVENA (1990–1992)

SINTESI

L'articolo si occupa della questione dello sviluppo del sistema diplomatico della Repubblica di Slovenia. Scopo principale della ricerca è fare luce sul ruolo svolto dai paradiplomatici sloveni (soprattutto dai rappresentanti del settore industriale) nel processo di indipendenza della Slovenia. L'articolo si propone al contempo di mettere in rilievo il contributo di quei diplomatici sloveni impiegati presso gli uffici federali che, tramite il proprio operato in seno alla compagine federale, hanno concorso alla fondazione delle basi di un apparato diplomatico sloveno che fosse autonomo. Dalla ricerca è emerso quanto segue. In primo luogo è stato riscontrato che nella fase iniziale della formazione della diplomazia slovena, le rappresentanze delle imprese slovene hanno svolto un ruolo di spicco nel modellare una piattaforma propedeutica per lo sviluppo del sistema diplomatico. Dall'analisi è stato possibile inoltre evincere che gli sloveni impiegati presso il Ministero federale per gli Affari Esteri furono forti sostenitori dell'indipendenza e si impegnarono con grande intensità per cercare di garantire alla Slovenia il maggior numero possibile di informazioni che fossero utili al consolidamento delle sue posizioni – sia durante l'indipendenza che nella fase di ricerca dell'appoggio internazionale per ottenerne il riconoscimento. Trova infine conferma la tesi secondo cui dopo la formazione del sistema diplomatico sloveno, il forte entusiasmo, le innovazioni e invenzioni diplomatiche, sorte nella fase embrionale del configurarsi della diplomazia della Slovenia indipendente, furono imbrigliati nell'infrastruttura diplomatica e conseguentemente confinati all'ambito della (sola) memoria storica.

Parole chiave: diplomazia, Repubblica Federativa Socialista di Jugoslavia, Slovenia, paradiplomazia

INTRODUCTION AND RESEARCH FRAMEWORK

When researching the history of diplomatic activities of representatives of the Republic of Slovenia, we always come across the basic question: when did Slovenia's diplomacy really start?¹ Rupel (2011, 62) points out that the beginnings of official Slovenian diplomacy can be traced to the Brioni Declaration of 7 July 1991. However, Bebler (2011) disagrees, claiming that official Slovenian diplomacy – in the framework of Yugoslav diplomacy, of course – can be observed as early as 1943 and 1944, and especially in the peace talks following WWII, where Slovenian diplomats played a key role. The dilemma between "Slovenian diplomats" and "diplomats of Slovenia" is also opened by Rahten (2011; 2014), who shows in which diplomatic structures (of Austria-Hungary, the Kingdom of Yugoslavia, socialist Yugoslavia, and in the end Slovenia) Slovenes took the most responsible diplomatic posts. Regardless of all of this, pinpointing the starting point of the diplomacy of a particular country and of Slovenes is not the only problem facing a researcher in the context of diplomatic studies. Many other questions can be posed, such as what constitutes diplomatic activity (Udovič, 2013; Jazbec, 2011; Pirjevec, Ramšak, 2014), does the fragmentation of diplomatic activity vary according to the size of a state (Jazbec, 2001), where, if at all, is it possible to draw the lines between the tasks of diplomacy, the political and economic system, and international relations and security (Udovič, 2009; 2011; 2016; Ramšak, 2014; 2015), and finally, is it even possible to analyse diplomatic activities comparatively, considering that the political systems and positions of states in international relations differ substantially. All these questions also arise in the context of establishing Slovenia's diplomacy. But no definitive answer has been reached, despite several attempts by various researchers and experts in this field (Rupel, 1992; 1993; 2001; 2011; Čačinovič, 1985; 1994; Kosin, 2000; Kunič, 2004; Cerar, 2000; 2011; Volk, 2013; Grobovšek, 2000; 2007; 2014; Osolnik, 1992; Pirjevec, Ramšak, 2014; Capuder, 1999; Bučar, 1994; 2007; Bonutti, 2015; Žmuc Kušar, Golob, 1992; Jazbec, 2001; 2009; Udovič, Brglez, 2011).

The reasons for this have partly already been listed, but we believe the main reason making it impossible to define the *starting point* (Mal, 2009) is that it always depends on the ideological interpretation of each researcher what this *starting point* actually means. This

can be seen very clearly in the example of the Baltic states where the political and ideological postulate is that diplomatic relations were "renewed" after 1990, and only rarely "established".² This may be accurate *de iure*,³ but in practice their renewal of diplomatic relations went through the same process as with newly established states. Unlike the Baltic states, Central European states (Czechoslovakia, Poland and Hungary) had a different system and their own foreign policy and diplomacy. Although formally independent, they were designed by political decision makers in accordance with the demands of the Soviet Union. For instance, this is confirmed by Czechoslovakia's candidacy for a non-permanent seat in the UN Security Council against Yugoslavia in 1949, with ardent support of the USSR, which opposed Yugoslavia's bid—mostly by ignoring it at first, but later also by stressing that Yugoslavia's membership of the UNSC would not stand legal scrutiny⁴ (Udovič, 2016). Pirjevec (2011, 292–293)⁵ likewise confirms that the foreign policies of Central European countries were in line with the Soviet Union, saying that

On 28 September 1949, A. A. Gromyko revoked the Treaty of Friendship, Mutual Assistance and Cooperation, signed by Tito and Molotov in April 1945. End of October [1949 – A/N] Yugoslav Ambassador Karlo Mrazović was banished from Moscow for "espionage", followed by the chargé d'affaires a month later, although formally diplomatic relations were not cut. Naturally, all the satellite states followed this example, except for Albania, with which Yugoslavia cut ties itself.

In this context, these countries gained an independent foreign policy after the collapse of the USSR, but they did not need to establish diplomatic relations from nothing. Consequently, they did not need to face the difficulties of diplomacy beginners, nor questions like that of their diplomacies' *zero hour*.

The countries that emerged from the Socialist Federal Republic of Yugoslavia faced a different situation. Firstly because most of the influential countries were against the independence aspirations of Slovenia and Croatia, as illustrated by the famous *nyet* of US Secretary of State James Baker (Glaudrič, 2011; Zupančič, 2016; Pirjevec, 1995; 2003; Rupel, 2011); and secondly because the newly established states were not recognised immedi-

1 This research is part of the Slovene Research Agency Programme P5-0177 "Slovenia and its actors in international relations and European integrations".

2 For an illustration of this, see documents of the foreign ministries of Lithuania (2016) and Estonia (2016).

3 The Baltic states consistently claim that they were occupied by the Union of Soviet Socialist Republics (USSR), which means that their statehood ceased to exist due to a foreign force and was simply restored after the USSR collapsed. For more on objections to the legitimacy of Soviet occupation, see Huseynov (2017).

4 According to the USSR, giving Yugoslavia one of the non-permanent seats on the UN Security Council would go against the 1946 gentlemen's agreement on distribution of the rotating seats according to spheres of interest (i.e. geographic regions).

5 For more on selected analyses of foreign policies of communist states, see Andromeit et al. (1979).

ately and had to struggle for almost a year⁶ to become full members of the international community.⁷ Under these conditions, they resorted to inventing different instruments to justify their right to *be* (part of the international community), and at the same time to be granted all the elements that internationally recognised sovereign states are entitled to. In diplomatic studies, such cases of *inter-regnum* are often called *paradiplomacy* or unofficial diplomacy (cf. Udovič, 2013; Jazbec, 2011 etc.), because they indicate diplomacy of (unrecognised) entities that do not (yet) have the status of states.⁸

The trouble with states being the main institutions of diplomacy is no new thing. It started in the 17th century with the process of Westphalisation of the international community (Arbeiter, 2016; Benko, 2000a),⁹ which is characterised by the merging of all fragmented entities of the international community into unified ones, i.e. states, which became the crucial and only (later just the crucial) players in international relations (Udovič, 2013). The herald of this process of Westphalisation came from no other area than diplomacy itself, with the invention of resident agents to replace *ad hoc* envoys. The first permanent representations were supposedly set up by Luigi Gonzaga, Captain of the People of Mantua, before 1341. Forty years later, the Gonzaga family already had a network of resident agents around the Italian peninsula (Mattingly, 2010, 71–74).¹⁰ This diplomatic innovation was soon adopted by other sovereigns on the peninsula and further,¹¹ although it should be stressed that it was first approached with great scepticism and little understanding. A century later, the situation was already different. Temporary/*ad hoc* agents were being replaced by permanent ones, but at the same time *ad hoc* envoys were still widely used until the mid-19th century. This is still reflected in the official ambassadorial title – *ambassador extraordinary and plenipotentiary*, where the term “extraordinary” means an *ad hoc* ambassador, while “plenipotentiary” means a permanent, resident one.

The etatisation of diplomacy continued and evolved through centuries and culminated at the Vienna Congress, where the countries of the Holy Alliance cut the Gordian knot of the precedence of representatives of sovereigns (and sovereign states). The extent of the contribution of the Vienna rules of 1815 is illustrated already by the fact that their framework was fully transferred into the Vienna Convention on Diplomatic Relations (1961/1964), and is still valid today, not only through the provisions of international contract law but also through international common law. The etatisation process continued until the end of WWI, when the League of Nations was established, with the main purpose to set limits and a framework to four rights of any independent state: *ius ad bellum* (the right to declare war); *ius tractandi* or *ius contrahendi* (the right to conclude international agreements); *ius legationis* (the right to legation) and *ius representationis* (the right to establish a representation) (Udovič et al., 2015; Udovič, Brglez, 2016). This limiting of rights meant that states would be free to exercise them as long as they did not conflict with the interests of the international community as a *sui generis* subject (Benko, 2000b). This would give the international community the possibility to limit or even abolish certain rights if states exercised them beyond the set framework.

Two world wars and the creation of the United Nations (Šabič, 2016; Udovič, 2016) cemented the understanding that etatism and the etatisation process were not and could not be unlimited. Although, within the system of the United Nations, states remain the key players, they are no longer the only ones. A completely different definition of the diplomatic development and functioning of states can be found in the *Vienna Convention on Diplomatic Relations*,¹² which states in Article 2 that: “*The establishment of diplomatic relations between States, and of permanent diplomatic missions, takes place by mutual consent*” (Vienna Convention on Diplomatic Relations, 1961/2017). This document,

6 There are a number of theories as to the reasons for the long delay in the recognition of the newly established states. Udovič (2015), for instance, claims that the reason is to be sought in the changes in the international community and the failure of the main actors (including the European Communities) to adapt to the new reality. Others, such as Bebler (2011), explain that the main reason for the delay in recognition and admission into the United Nations was the expectation of the international community that the situation in Yugoslavia would be resolved by itself. The international community arguably only saw in March 1992, when war broke out in Bosnia and Herzegovina, that there was no way of keeping Yugoslavia together. This was ostensibly also the reason that Slovenia, Croatia, and Bosnia and Herzegovina were quickly granted membership in the United Nations on the same day.

7 Full membership in the international community is related to membership in the United Nations. Slovenia became a member on 22 May 1992, which the country celebrates as the Day of Slovenian Diplomacy.

8 The terms *paradiplomacy* and *paradiplomats* relate to the activities and diplomats of states or other entities that have not been recognised. For the sake of consistency, this article also uses these terms.

9 The Westphalisation of the international community can also be called the process of etatisation of diplomacy, and it lasted until the end of WWI.

10 A similar exchange of resident agents can be observed in 1425–1432.

11 In 1455, the Duke of Milan had a resident agent in Naples and Genoa, in 1458 in Rome and Venice. The French sent their first resident agents to Florence (1495), Scotland (1498) and Turkey (1536); the Spanish to England (1487), France (1501) and Venice (1512); the Austrians to England (1483), France (1509) and Turkey (1542); and the English introduced their first resident agent almost 50 years after the first recorded Italian one, in 1515 in France (Mitić, 1978, 13; Anderson, 1993, 2–11; Mattingly, 2010, 102–107).

12 The Convention's code is 500 UNTS 95. The *Vienna Convention on Diplomatic Relations* has 60 original signatories, and had 191 parties to the Convention on 25 April 2017.

which (still) shapes the international legal framework for establishing diplomatic relations and diplomatic activities, finally set down the state as *ad fontes* a subject in diplomacy. Although this may not have been the case through history (Udovič, 2013; Mattingly, 2010; Anderson, 1993; Potemkin, 1948; Black, 2010), this is how the international community understands things and functions today.

Taking into account that diplomatic relations are only established between (sovereign and internationally recognised) states, we come to the main research problem we wish to address in this article. It concerns three interrelated questions referring to the independence and international recognition of Slovenia. The first question is how the Socialist Republic of Slovenia (SRS) became a state actor within the diplomatic system of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia (SFRY).¹³ This refers not only to the foreign-policy tradition and the historical independence process, but also the setting up of its own diplomatic apparatus and activities. The second research question refers to the role of Slovenian diplomats at Yugoslav missions, as well as agents of Slovenian companies abroad, in Slovenia's independence process and in the shaping of Slovenia's independent diplomatic system. We find this particularly important from the perspective that today, 25 years later, the independence process is mostly seen as only the activities of the political powers in Ljubljana, while the broader Yugoslav and international picture is neglected. The third question this article attempts to answer focuses especially on the challenges facing Slovenes in federal bodies and those representing Slovenian enterprises abroad. These challenges are all too often overlooked, and what is more, the failure to recognise them blurs the real picture of the processes behind Slovenian independence, and the ups and downs of the political, diplomatic and business elites of the time, which were in a way the protagonists of Slovenia's independence.

We will attempt to answer these research questions using critical analysis of primary and secondary sources, while the gaps in the available information will be filled with the help of four semi-structured interviews: (a) with Dr Boris Frlec, the last Yugoslav Ambassador to Bonn;¹⁴ (b) with Dr Jožef Kunič, a representative of Ljubljanska banka d.d. in Abidjan and later in Tehran;¹⁵ (c) with Borut Meršak, a former correspondent for newspaper Delo and public broadcaster RTVSLO, and later a representative of the company Kovintrade in Slovakia;¹⁶ and (d) Dr Lojze Sočan, the first unofficial Slovenian representative with the European Community.¹⁷ All the

acquired information will be compiled to allow new revelations through synthesis.

AN OUTLINE OF THE HISTORICAL FRAMEWORK OF THE CREATION OF INDEPENDENT SLOVENIAN DIPLOMACY 1990–1992

In independent states, diplomacy is always subject to the same pattern of thinking as the military (or the financial system)—it is an activity that must be subjugated to the central power, and above all synchronised with the wishes of the ruler, and at the same time in the ruler's service. The situation in the SFRY was no different. According to Ramšak (2014, 734), the federation highlighted its primacy in foreign policy in all key constitutional frameworks: in the 1946 Constitution, the 1953 constitutional act, the 1963 Constitution, in the amendments of 1971 and the 1974 Constitution. For example, paragraph 7 of Article 281 of the 1974 Constitution set down the main premises of Yugoslav foreign policy, stating that the federation shall through its agencies

determine the foreign policy of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia, and ensure its implementation; maintain political, economic and other relations with other countries and international organisations; foster cooperation with developing countries and provide the resources for development of economic relations with these countries and for the realisation of solidarity with liberation movements; conclude and ratify international treaties and ensure their implementation; ensure that the international obligations of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia are met; protect the citizens of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia and their interests, as well as the interests of its legal entities abroad; manage the realisation of international relations; manage the organisation and activities of the federation's foreign services.

At the same time, the second paragraph of Article 271 of the 1974 Constitution allowed the republics to "work together with bodies and organisations of other countries and with international organisations within the framework of the adopted foreign policy of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia and international treaties", which meant that the 1974 Constitution also inherently gave the individual republics some foreign-policy and paradiplomatic jurisdiction. Thus, paragraphs 2 and 3 of

13 This article does not deal with the diplomacy of Yugoslavia (regardless of its political forms). For more on this topic, see Selinić (2014); Rahten (2013; 2014); Petrović (2014); Režek (2014); Čavoški (2014); Radić (2014); Nećak (2013; 2014).

14 The interview was conducted on 24 February 2017 in Ljubljana.

15 The interview was conducted on 22 February 2017 in Ljubljana.

16 The interview was conducted on 25 February 2017 in Bratislava.

17 The interview was conducted on 23 February 2017 in Ljubljana.

Article 317 of the Constitution of the Socialist Republic of Slovenia (1974) stated:

The Socialist Republic of Slovenia may establish, maintain and develop political, economic, cultural and other relations with agencies and organisations of other countries and with international agencies and organisations in accordance with the adopted foreign policy of the of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia and international treaties.

The Socialist Republic of Slovenia may develop political, economic, cultural and other relations with other countries and international agencies and organisations that are important for the position and development of the Slovene nation, the Italian and Hungarian ethnic minorities and the Slovene communities abroad, and to guarantee the rights and interests of the working people temporarily working abroad and for the expatriates from its territory (Ustava SRS, 1974).

Both paragraphs therefore allowed the SRS to start engaging in international relations on its own. This was done in two ways. The first was through "engagement for minorities, expatriates and emigrants", where Slovenia – mainly due to its geographic position – had a relatively free hand;¹⁸ while the second was by joining macroeconomic regions (this name was not yet used at the time), where we should highlight the Alps-Adriatic Working Group (Working Community of Cantons, Provinces, Counties, Regions and Republics of East Alpine Region), founded in 1978 (Klabjan, 2013; Jurić Pahor, 2013). The main body in these activities was the State Secretariat for International Cooperation (SSIC),¹⁹ at the heart of which stood Marjan Osolnik (Ramšak, 2014; Pirjevec, Ramšak, 2014). But Osolnik's work for Slovenia's engagement in international relations went even further: as a Slovene, he pushed for delegates of the SRS to chair

mixed commissions²⁰ that dealt with issues concerning Slovenia. As he has said himself,

Kraigher also managed to achieve this in most cases through Kardelj. At the very least, we got representatives of the local communities on the commissions. This led the neighbouring countries to also appoint representatives of local government, who were grateful for this (Pirjevec, Ramšak, 2014, 183).

For five years, the SSIC was independent, but in 1980 it was merged with the State Committee for Economic Cooperation into a new body called the State Committee for International Cooperation (SCIC).²¹ Under this name, it remained operational all the way to the plebiscite on Slovenia's independence at the end of 1990 and the adoption of a new (Slovenian) Constitution at the end of 1991.²²

Along with the official communication channels, Slovenia also worked extensively on unofficial channels, which included the representations of the most important Slovenian companies abroad, such as Ljubljanska banka, Slovenijales, Emona, Iskra, Metalka and Kovintrade. Naturally, their first task was representing the Slovenian economy, but at the same time they were an ideal communication channel for the political powers, which proved to be very welcome in the milestone years 1990–1992. Their rise was made possible by the 1972 federal *Establishment of Companies Abroad Act*²³ and the 1973 *Amendments to the Establishment of Companies Abroad Act*,²⁴ allowing companies to set up branches in other countries, especially due to Yugoslavia's low foreign currency liquidity. In this context, Slovenian companies, which were the most competitive within the Yugoslav economy, started their process of internationalisation relatively quickly. Particularly noteworthy among them is Ljubljanska banka,²⁵ which increased the number of its representations abroad between 1977 and 1981 from 13 to 21 (Lazarević, Prinčič, 2000, 404), and thus became an

18 On how Slovenia engaged for its minority in the Austrian province of Carinthia, cf. Mikša (2014).

19 The decree on its establishment can be found in the Uradni list SRS 39/1974. The SSIC became operational in February 1975.

20 Intergovernmental commissions dealing with bilateral issues.

21 Based on the Act on the Organisation and Areas of Work of State Administrative Bodies and State Organisations and Independent Professional Services (Uradni list SFRJ 5/1980).

22 An interesting account of the importance of the SCIC for the DEMOS coalition, which won the first multi-party election in 1990, can be found in Rupel's book *Skrivnost države*. There he explains on page 49 that he expected four DEMOS parties to vie for the position of SCIC president, namely the Slovenian Democratic Union, the Slovenian Christian Democrats, the Social-Democratic Union of Slovenia and the Greens. And on page 51 he writes: "There was great interest for the position of foreign minister (who was then still the president of the State Committee for International Cooperation). But this was the only position I was willing to accept, although I was also offered culture and the vice-presidency for societal activities. Here, my wife was very clever and decisive: In societal activities you would only make enemies, it is only hard work and never enough money, and so forth. And as for culture, I would prefer to work in it than manage it [...] Well, foreign affairs intrigued me as a challenge: as the area where we had to start ab ovo and where Slovenian statehood would be decided. [...] Other candidates for this position were (Matjaž) Šinkovec, (Leo) Šešerko and (Marjan) Majcen [...]" (Rupel, 1992, 48–52).

23 Published in the Uradni list SFRJ 39/1972.

24 Published in the Uradni list DFRJ 17/1973.

25 In 1965 the management of Splošna gospodarska banka established that the bank met the criteria to be transformed into an investment bank, which was done in February 1966. But because this was a time of poor economic conditions in Yugoslavia, the bank's liquidity was low and it could not service the needs of the economy, so the decision was made to increase its solvency by merging it with Kreditna

important platform not only for representing the interests of the Slovenian economy²⁶ but also for interpreting the events in Yugoslavia after 1980 (Kunič, 2017).²⁷

The deterioration of relations within the federation, the clash over the proposed common core curricula in 1984, tensions in Kosovo and above all the rise of nationalisms – set in the context of the collapse of the Eastern bloc and the geopolitical shifts within the international community – allowed Slovenia to consider embarking on its own path within the international community. An additional boost came from the constitutional amendments of 1989 and the first democratic election on 8 April 1990. The election was won by the DEMOS coalition, which formed a government just over a month later and took full power in the state. In the area of foreign policy of what was then still a state without an actual foreign policy, Rupel, as the new president of the SCIC, and later as secretary and later still as foreign minister, made quick and bold steps, especially to obtain as much knowledge about foreign policy as possible.²⁸ But despite the quick (and audacious) moves, the setting up of Slovenia's foreign policy and diplomacy after 1990 encountered many problems. The first was certainly that Slovenia's aspirations towards greater foreign-policy independence caused tensions between Ljubljana and Belgrade, even to the extent that the Federal Secretariat for Foreign Affairs (FSFA) often made its decisions just to counter proposals from Slovenia. Rupel describes this most vividly:

I met with Budimir Lončar in Belgrade, and we stated very clearly what we wanted in the first round. Especially European orientation, meaning, we want diplomatic and representative posts in Europe, and we decline posts in, for example, Peru and the United Arab Emirates. And what happens then? I get a phone call from our secretariat on Friday that the federal government has confirmed Rado Bohinc as Ambassador to the Emirates [...]. Bohinc spoke to me before that and told me he was not at all interested in the Emirates [...] (Lorenci, 1990, 35ff).

However, the problems were not limited to Slovenian top politicians, but were also encountered by diplomats

working in the federal services. Zvone Dragan (n.d.) recalls:

The first notable discrepancies in the assessments of the political and economic situation in Yugoslavia started appearing among diplomats already during my term in Beijing [in 1988—A/N]. The biggest differences were regarding the situation in Kosovo and the relations in Serbia, the reasons for the economic crisis, the relations between the republics and autonomous provinces, the so-called separatist activities of Slovenia, the relations between the more and the less developed parts of Yugoslavia, the role of the Yugoslav People's Army, etc. I also felt this in the diplomatic staffing of the Embassy in Beijing, which was mostly manned by Serbs, one Hungarian, one Montenegrin and two Slovenes, including me. I encountered differences even more openly, sometimes even sharply and directly, after I returned from Beijing in December 1989. This was the strongest at meetings of the college of the federal secretary and his meetings with the foreign cooperation secretaries of the individual republics.

This is also confirmed by Cerar (2000, 44), who has the following to say about the attitude towards Slovenes in the FSFA after DEMOS won the election and presented its demands to the federal authorities:

At the meeting of the college of the federal secretary, (Zvone) Dragan and (Ivo) Vajgl remain isolated. As usual, Lončar is joggling, theorising and talking to himself. But we all know that the decisions have already been made by the President of the Federal Executive Council, Marković, or by the Chairman of the Presidency, Jović.

But the clash on what foreign policy should look like and when a state should establish it was not only between Ljubljana and Belgrade, as tensions also often arose within Slovenia itself. Immediately after taking over the SCIC, Rupel formed a *Foreign Policy Council*²⁹ to provide him with advice and support in taking decisions. As he

banka in hranilnica Ljubljana. Splošna gospodarska banka and Zajednička komercijalna banka Novi Sad were merged with Kreditna banka in hranilnica Ljubljana on 31 December 1967. Three years later the merged bank was renamed into Ljubljanska banka (Udovič, 2009, 266).

26 For an insight in socialist banking, which the authorities wanted to implement in Ljubljanska banka to finance above all politically favoured projects, see Kavčič (2001, 233–254).

27 The Annual Report of Ljubljanska banka d.d. for 1990 states that Ljubljanska banka d.d. had 22 representations abroad, six subsidiaries and 14 info offices; in 1991 it had 21 representations, four subsidiaries and ten info offices (Annual Reports of Ljubljanska banka d.d. for 1990 and 1991).

28 According to his own words, his knowledge in this field was limited. As he writes in *Skrivnost države* (1992, 55), the difference between the Council of Europe (an institution in its own right) and the European Council (a political instrument of the European Communities, which only became an institution with the Lisbon Treaty in 2009) was explained to him by his "college Iztok Simoniti", who also explained to him the "difference between the Assembly of European Regions [...] and its competitor Europe of the Regions [...]".

29 This council was composed of (Rudi) Čačinovič, (Bogdan) Osolnik, (Bojko) Bučar, (Anton) Bebler, (Vlado) Benko, (Boris) Šnuderl, (Jurij) Gustinčič, (Miran) Mejak and some other foreign desk editors (Rupel, 1992, 59).

himself states, the orientations within this Council were also diverse – some advocated greater integration with the federation, others more independent activities (Rupel, 1992, 59). The next difference was with the appointment of emissaries. Between August 1990 and June 1991, the Executive Council appointed its first envoys abroad, who could represent Slovenia, but not as a country in line with the *Vienna Convention on Diplomatic Relations*. At the same time, the Slovenian authorities maintained that Slovenian ambassadors in the Yugoslav services should stay in their posts and work for the benefit of Slovenia as much as possible (Frlec, 2012; Rupel 1992; MFA, 2000). The first ten emissaries of the Executive Council were Dr Lojze Sočan, the head of Ljubljanska banka's representative office in Brussels;³⁰ Ivan Gole, the head of Slovenijales in Moscow; Dr Štefan Lončar, the director of Ljubljanska banka in Prague; Borut Meršak, a representative of Kovintrade in Slovakia; Dr Peter Millonig, an entrepreneur in the US; Dr Karl Smolle, a representative of Slovenes in Vienna; Franc Zlatko Dreu, the head of the Representative Information Bureau in Luxembourg; Dr Jožef Kunič, the head of Ljubljanska banka in Abidjan; Keith Charles Miles, the head of the information office in London; and Dr Štefan Falež, the representative at the Holy See. Along with the emissaries of the Executive Council, the international cooperation secretary (Rupel) also appointed his own representatives: Jožko Štrukelj and Marjan Fratrik (Italy); Herman Rigelnik (Bavaria, Germany), Peter Ilgo (Singapore); Zlatko Aurelius Verbič (Canada); Božidar Fink and Dr Marko Kremžar (Argentina); Milan Smolej (Finland), Anton Kovič (Sweden) and Beno Lukman (France) (MFA, 2000).

Of course, the appointments did not go unnoticed, and above all not without parties jostling.³¹ The trouble in appointments arose mainly between Rupel and Prime Minister Lojze Peterle, because each of them had his own vision who would be appropriate for which post. Partly, the discord also came from the tense relations between DEMOS and Milan Kučan, who as Chairman of the Presidency of the SRS surely wanted to know who would represent Slovenia abroad (Rupel, 1992). All this clearly indicates that in the years of designing an independent diplomacy Slovenian politicians worked on several levels. First, Slovenes in Belgrade were ordered to obtain as much information as possible and send it

to Ljubljana, and at the same time to persist in federal government positions. Furthermore, representatives of the Executive Council and the international cooperation secretary were appointed, and although they did not officially represent the state, already their presence was often unsettling (Sočan, 2017). Finally, in the desire to set up its own representations but aware of the limitations to the budget of the republic, Slovenian politicians resorted to the existing para-state representations, such as those of Ljubljanska banka d.d. and the Slovenian Chamber of Commerce and Industry, which were hybrids – on the one hand they were helping Slovenian companies abroad, and at the same time they represented the interests of Slovenia as an emerging state. Together with the representatives of the Executive Council and the SCIC, as well as Slovenes in the FSFA, these were Slovenian paradiplomats in the pivotal years of 1990–1992.

And it was precisely these hybrid forms that were a contentious element of the document *The Foundations of a Strategy for a Foreign Policy of the Republic of Slovenia*, which was discussed by the Sociopolitical Chamber in April 1991. In a relatively lively discussion, deputies Jožef Školč and Peter Reberc objected the plan for Slovenia to open representations together with Ljubljanska banka d.d. and other Slovenian companies, arguing that this would mean "*preferential treatment for Ljubljanska banka, or another selected company in countries where it does not have a representation*" (Reberc), or that "*setting up our representations together with Ljubljanska banka would be very unusual and in a way not serious*" (Školč).³² This consideration was answered by deputy secretary of the SCIC:

*Regarding the joint representations with Ljubljanska banka d.d., the Chamber of Commerce and Industry and so forth: it's true that this may be unusual from the abstract perspective, but from the pragmatic point of view it's very useful and quite normal. [...] Especially in Brussels, for instance, this move has proved to be very good [...]. But I do agree that the two should be separated as soon as possible, and it'll be possible in a year or two.*³³

Apart from this dilemma, several other issues were opened regarding what Slovenia's foreign policy should

30 Kirn (2012) notes that the SCIC already started opening representations with European institutions in mid-1989, which Ljubljana argued was possible both under the federal and Slovenian constitutions of 1974. At first, the SCIC managed its relations with Brussels through the office of Ljubljanska banka d.d. in Paris, but the bank later opened an office in Brussels, and Dr Lojze Sočan took over as its head as soon as September 1990.

31 Addressing the Sociopolitical Chamber of the tricameral assembly (22 April 1991), Jožef Školč said: "*Here, I simply can't avoid mentioning the infamous complications between Mr Peterle and Mr Rupel concerning the envoys of the Executive Council of the Assembly of the Republic of Slovenia in the United States. We may talk here [referring to a document on the foundations of a foreign policy strategy for Slovenia – A/N] about – and I find this reasonable – this job [ambassadorial service – A/N] normally being performed by Slovenian citizens, but the practice of the Executive Council at the moment is completely different. It is normally performed by Austrian citizens, and this is a big problem [referring to Millonig in Washington and Smolle in Vienna, both members of the Slovene minority in Austria – A/N]*" (Družbenopolitični zbor, 1991, item 4 on the agenda).

32 Družbenopolitični zbor, 1991, item 4 on the agenda.

33 Družbenopolitični zbor, 1991, item 4 on the agenda.

look like. On behalf of the Slovenian Socialist Party, Dušan Semolič demanded that Slovenia declare permanent neutrality. Jože Smole of the League of Communists of Slovenia-the Party of Democratic Reform (ZKS-SDP) backed this, saying that the presented document "*smells of flirting with membership in NATO*", adding that "*Slovenia's foreign policy is not being built from scratch, but can be linked to the positive experience from Yugoslavia's international orientation*". Borut Pahor (ZKS-SDP) stressed that in the document the government "*unacceptably underestimated the economy and the economic dimension of international activities*". Mojmir Ocvirk (Liberal Democratic Party) warned that "*the bill ignored the parliament in foreign policy decisions [...] in key issues, like opening diplomatic missions and appointing heads of missions*".³⁴ Peter Reberc (Christian Democrats) responded to the planned integration of Slovenes from the federal foreign services into Slovenian diplomacy,³⁵ which he opposed in principle.³⁶ He believed that the same conditions should apply to Slovenian diplomats serving Belgrade as to others who had not held previous diplomatic jobs. This view was against what the Executive Council had been doing, intensively incorporating Slovenian staff in Belgrade in the emerging diplomacy of the state on its way to independence. What is more, in 1990 Dimitrij Rupel appointed Zvone Dragan coordinator of all Slovenian diplomats in the FSFA since, as head of the sector for Western countries, he "*got to see most of the important dispatches from Yugoslav diplomatic and consular missions in Western countries. Even the top secret ones. [Since] there was no e-mail then, I would take the most important dispatches to Ljubljana during the weekend, and return them to my safe in Belgrade on Mondays. In Ljubljana, I only showed them to two people, usually at separate meetings, to Milan Kučan and Dimitrij Rupel*" (Dragan, n.d.).

In all this chaos of demands and calls for consideration and independence-related legislation, time started running short for actually setting up a system of Slovenian diplomacy.³⁷ Adding to this the silent view of many that, as the then Defence Minister Janez Janša told Rupel, "*first there must be independence in the military and economic areas, and only then foreign policy*" (Rupel, 1992, 61), we can see that Slovenian diplomacy was still undeveloped. But above all it depended on the engagement of individuals – in the domestic services,

the FSFA and Yugoslav diplomacy, the external services, as well as the economy. All these four levels had a parallel effect on the activities of Slovenian diplomacy, and particularly its formation. And some of the flaws in the process took place mainly because of the pressures on the emerging Slovenian diplomacy from within and without.

Slovenia declared independence on 25 June 1991; three days later, Dimitrij Rupel sent Slovenian diplomats in the FSFA an invitation to join the newly established diplomatic apparatus of independent Slovenia. Archive documents³⁸ show there were around 60 people working for the federal services, of which 36 were posted abroad just before Slovenia declared independence,³⁹ while the rest worked internally. Rupel (1992, 142) lists that the ones to join the Slovenian service immediately after the declaration of independence were "*(Zvone) Dragan, (Ivo) Vajgl, (Andrej) Logar, (Mitja) Štrukelj, (Božo) Cerar, (Samuel) Žbogar, (Ivan) Seničar, (Štefan) Cigoj, (Marko) Kosin, [...] the rest came from abroad. If that was what we agreed, of course. We wanted to leave (Boris) Frlec (Bonn) and (Borut) Bohte (Haag) in their posts as long as possible*". Slovenian foreign policy thus started taking shape. At the end of 1991, the foreign ministry employed 136 people (MFA, 1992), half of which were former employees of the federal Yugoslav diplomacy. Rupel posted these to the most important positions in the new foreign ministry's system; Roman Kirn, Božo Cerar and Zvone Dragan became key advisors as part of political diplomacy, Marko Kosin led the analytical sector, and Ivo Vajgl took over public relations.⁴⁰

All of this shows that the diplomacy of independent Slovenia at zero hour had three characteristics that not only affected its establishment but substantially characterised its development: (a) an explicitly strong economic component, (b) a strong mix between the "old" and "new" staff, and (c) a high level of openness and pragmatism.

THE RELATION BETWEEN ECONOMIC AND POLITICAL DIPLOMACY

The relation between economic and political diplomacy is a basic issue that anyone exploring the history of a state's diplomatic activities must face. According to Udovič (2013), economic diplomacy was the main

34 Družbenopolitični zbor, 1991, item 4 on the agenda.

35 Reberc also stressed that a Mediterranean dimension should be added to the Slovenian foreign policy (Družbenopolitični zbor, 1991, item 4 on the agenda).

36 Družbenopolitični zbor, 1991, item 4 on the agenda.

37 This lack of time for a constructive debate on what should make the foundations of Slovenian foreign policy and how the diplomatic apparatus should be formed was brought forward by Peter Glavič at a meeting of the Chamber of Municipalities, another of the three chambers of parliament. He pointed out that there was no real discussion on the Foreign Affairs Bill (based on the abovementioned strategic document) because delegates no longer managed to read all the bills (Zbor občin, 1991).

38 AS, AS-2167, 3, 137.

39 Eleven were ambassadors (Mexico, Nicaragua, the Netherlands, Australia, India, the Federal Republic of Germany, Tanzania, Zaire, Libya, Kenya and Portugal), and four were consuls general (Cleveland, Strasbourg, Trieste and Klagenfurt; *ibid.*).

40 AS, AS-2167, 3, 136.

task of diplomatic activity until the institutionalisation of diplomacy in the 14th century, only then did diplomacy start taking on a political dimension, and it only became a political tool of foreign policy after the French Revolution. A similar example (ibid.) can be identified in the outset of Slovenian diplomacy, when economic diplomacy was an extremely important part of diplomatic activity. In practice, this means that in the first stage Slovenia performed much of its diplomacy in the branches of companies, most commonly Ljubljanska banka d.d., while the symbolical effect was that international cooperation with foreign countries (as economic diplomacy was named at the time) was a constituent part of the foreign ministry from 1980 (when the two secretariats were merged into the SCIC) and all the way to the fragmentation of the system in 1993.⁴¹

Kunič (2017) confirms that the roles of business representative and representative of the state in the host country often overlapped, saying that he *"was then a representative of Ljubljanska banka d.d., but I was considered [by Iranians – A/N] a representative of Slovenia in Iran [... despite] only having the authorisation that I already had from before, from Abidjan"*. He further comments on the overlapping of political and economic diplomacy: *"This way it was already funny, almost paradoxical that we had a bank in Frankfurt, but at the same time also a representative office of Ljubljanska banka d.d., which served as a representation for the Slovenian economy."* Meršak (2017), who was a representative for Kovintrade in Bratislava, also confirms this. In the company's premises, Slovenia set up its first embassy in Slovakia in 1993, and he also helped Slovenian diplomats (first Dragan and Kirn in Prague, then Ada Filip Slivnik and Jožef Drofenik in Bratislava) set up contacts with companies and authorities, since he had been in Slovakia since 1988 and had a network covering both politicians and businesses. Yet another to confirm this is Frlec (2017), who explains clearly that economic diplomacy was a key element of diplomacy. He believes political and economic diplomacy cannot be treated separately, so they could also not be separated by the newly emerging Slovenian state. In this respect, he points out that it should not be neglected that the Federal Republic of Germany has always been a specific market for Slovenian companies and the state, so diplomats would also do their best to win deals. However, Sočan (2017) does not agree with this shared view of Kunič, Frlec and Meršak. This can be attributed especially to the fact that the representative office of

Ljubljanska banka d.d. with the European Commission was a front for a political mission that hardly dealt with economic issues. Nevertheless, Sočan highlights another component, namely that the office in Brussels allowed Slovenia's view of what was happening in Yugoslavia to also reach countries that were not in the closest network (e.g. Scandinavian countries or Ireland), while precisely these countries could have served as a role model for the development of the Slovenian economy, but this was unfortunately not the case. According to Sočan, the reasons lie in the different political will and the inflexible political processes in Slovenia when the country set out on its path to independence.

THE INTERTWINING AND CONFRONTATIONS BETWEEN THE "OLD" (YUGOSLAV) AND "NEW" (SLOVENIAN) DIPLOMACY

It was clear that the established Yugoslav diplomacy would not take the increasing positioning of Slovenian foreign policy easily, particularly since it considered itself the main subject of external sovereignty of the SFRY and would not share this position with anyone. This became even clearer after the first democratic election and when the Slovenian independence process accelerated, which brought tensions on two levels—the federal level (FSFA) and at Yugoslav diplomatic and consular missions. On the federal level, the rift between Slovenes in the FSFA and others in the federal structure reflected mainly in isolation and exclusion of Slovenes from decision making and other federal activities. This point is illustrated colourfully by Dragan (n.d., 98):

At meetings of the college of the federal secretary [Budimir Lončar – A/N] or his orthodox deputy Milivoj Maksić, discussions on different topics would see ever harsher confrontations [...]. At college meetings, me and [Ivo – A/N] Vajgl would often be outnumbered. And Lončar would, as always, navigate skilfully between different views, make compromise syntheses and postpone conclusions whenever the atmosphere was too hot [...].

A similar experience, only from abroad, is recalled by Boris Frlec (2017), whom intelligence services started monitoring closely a year after he took over as ambassador in Bonn.⁴² At his lectures about the developments in Yugoslavia, he was often confronted with provocative questions, such as: *"Why does Slovenia want to break*

41 The organisation chart from 1991 shows that the foreign minister had two deputies, one for political affairs and one for international economic relations. The latter (Vojka Ravbar) was *de facto* extremely independent in her work and only reported to the minister (Udovič, 2009). She managed five sectors (there were also five sectors in the political branch): the European Economic Integration Sector, the Sector for Relations with International Economic Organisations and Protection Policy, the Sector for Promotion and Higher Forms of Economic Cooperation with Foreign Countries, the Sector for Monitoring and Analysis of Economic Relations with Foreign Countries, and the Sector for Legal Settlement of Economic Relations with Foreign Countries (AS, AS–2167, 3, 154).

42 He was appointed to the post based on a proposal by the Slovenian leadership in 1989, but he was also backed by the democratically elected government and remained there until 4 November 1991.

away from the SFRY, and what will you do as a Yugoslav ambassador?" He would answer calmly, and above all he would outline the differences emerging in Yugoslavia.

Sočan and Meršak had even more negative experiences with the federal diplomatic missions. Sočan, who was formally head of the office of Ljubljanska banka d.d. in Brussels, was a thorn in the side of the Yugoslav embassy and was seen as competition. This transpired on several occasions, but most radically at a diplomatic reception marking Yugoslavia's Republic Day, 29 November, which he attended together with his spouse. Discussions at the reception were not very constructive. Around 11, when journalist Aćimović arrived at the reception, a Montenegrin diplomat would say to Sočan: "[N]ow here's another Slovene so it won't be so hard for you, and so you Slovenes can talk to each other" (Sočan, 2017). This reflects the distinctly negative attitude of the Yugoslav embassy in Brussels towards Slovenian views and activities.

Unlike Sočan, Meršak only had limited contact with the Yugoslav embassy in Prague, related only to his residency in Czechoslovakia. He claims that, although he has no proof of this, he had a feeling he was being watched by the Yugoslav authorities. He recalls there were cases when his son "was asked where Meršak was staying, where he went and so on", and that he would often receive warnings to "be careful where you go and what you do, or phone calls where no one would answer. There was quite a lot of that" (Meršak, 2017). Frequent threats, especially following the declaration of independence are also confirmed by Frlec, who was instructed by Slovenian authorities to stay in Bonn after independence was declared. Because of the threats, Slovenian authorities sent security experts to his residence in Bonn, and he had an arrangement with LHB representative in Frankfurt Srečko Jamnišek to call him every hour if pressures would become excessive. This way, Jamnišek would know something was wrong in Bonn if he got no call from Frlec. Nevertheless, it is not clear what Jamnišek would do in this case (Frlec, 2012, 2017).

Another question that comes up regarding the establishing of Slovenian diplomacy in the field is how host countries understood Slovenian diplomatic activities or its paradiplomatic missions, and how they viewed the reports on what was going on in Yugoslavia. To this there is no uniform answer (see e.g. Glaudić, 2011; Radeljić, 2012; Jović, 2003). While some states maintained that the SFRY should be kept in one piece (Petrič, 2012; Ru-

pel, 1992; Kosin, 2000), others had more understanding for the developments in Yugoslavia and for Slovenia's independence aspirations. In this sense, Frlec (2012; 2017) says German authorities showed a favourable attitude towards Slovenia's independence,⁴³ highlighting the activities that the Federal Republic of Germany undertook to support Slovenia in this process. He recalls German Foreign Minister Hans-Dietrich Genscher inviting him to his home on 24 August 1991 to read him a demarche for the Yugoslav government. After finishing the official message, he added: "*The formal part of this invitation is now over. I'm sorry you have to listen to this shit (Scheisse), because you are a decent and good man, and on top of this you are paid too little [...]*" (Frlec, 2012/2017). When Frlec returned to Germany as Ambassador of the Republic of Slovenia in 1992, Genscher told him: "*I knew you'd come back!*" The attitude of the German leadership (the foreign minister and the chancellor; see Rupel, 1992) towards the Slovenian paradiplomacy was therefore very favourable.

Meršak (2017) talks of a similar attitude in Czechoslovakia. "*Czechoslovakia was definitely in favour of Slovenia and took its side*",⁴⁴ but at the same time there were also important Czechoslovak politicians who would "*appear at the Yugoslav embassy [in Prague – A/N] more or less every day, where they would watch what was happening and what Slovenes were doing*" (Meršak, 2017). Czechoslovakia thus greatly supported Slovenia's efforts and understood the Slovenian reality, which – according to Meršak – can be attributed to its own pondering about dissolution and a creation of two separate states. Meršak (2017) finds that also the gradual dissolution of Czechoslovakia can be attributed to the two states' prime ministers Václav Klaus and Vladimír Mečiar, whose strong personalities made it hard for them to work together. Václav Havel, who as a moral authority was predestined for the position of president, did not accept the break-up of the country with open hands. Among other things, this can be seen from his humorous remark to Zvone Dragan when accepting his credentials: "*Your excellency, you tore Yugoslavia apart, now you've come to tear apart Czechoslovakia, too*" (Udovič, n.d.).

A different and less positive attitude towards the establishing of Slovenian diplomacy and Slovenian independence in general was experienced by Sočan in Brussels.⁴⁵ In the spring of 1991, he held a lecture at the Centre of European Policy Studies (CEPS) where he ex-

43 It is not quite clear when Germany decided to no longer support the so-called Yugoslav exception (Nečak, 2014), nor what drove it to do so. There are different views, and Conversi (2004) is one of those highlighting the aspect that the unified Germany wanted to position itself in the Balkans. Džananović Miščaršija (2017) begs to differ, claiming that Germany never really understood the Balkans, unlike the English and the French. The only thing that matters to them is who delivers.

44 Meršak (2017) notes that Slovak Prime Minister Vladimír Mečiar was reserved about Slovenia's independence at first because he feared that too much violence would break out in the SFRY if the states tried to break away.

45 Sočan (2017) explains that even before he became the official agent for Slovenia in Brussels, he once asked a former permanent representative why Yugoslavia had established a permanent representation in Brussels in the first place. He then said he had been told by his predecessor that it was "*so that things don't go too far*", meaning that the SFRY would not get too close to European integrations.

plained what was going on in the SFRY, and argued from different perspectives that *"this country had actually been falling apart for a long time, and that this was not secession, but a disintegration of the state and a declaration of independence. And the lecture was very well received."* After each lecture, the institute would usually prepare a resume of conclusions. Sočan received the resume for review only days before it was to be published, and it contained almost none of what he had said. Instead, it contained *"[f]ive or six horrible things, falsified. Especially glorification of the Yugoslav army, and Slovenian leaders being separatists, and things like that."* Sočan reacted by entering individual corrections to make the resume *"at least bearable"*. The event continued to trouble him, so he took a look in the social network of the institute, and found out that *"the director of the institute was from Hungary and was a good friend of the Yugoslav ambassador, [Mihajlo – A/N] Crnobrnja"* (Sočan, 2017). Naturally, everything became very clear after this realisation.

Sočan had another "extraordinary" experience in Brussels, this time related to the European Commission and its attitude towards him as an unofficial representative of Slovenia. Also in spring 1991, a secretary of Commission President Jacques Delors distributed a document around the European Commission stating that Lojze Sočan was *de iure* and not *de facto* a representative of Ljubljanska banka d.d., but rather a representative of a republic that *wants to break away from Yugoslavia (Figure 1)*. In this memo, the secretary announced that any professional, developmental or economic issues could be discussed with Sočan, while discussions in Brussels on all matters regarding the developments in Yugoslavia were in the jurisdiction of the permanent representation of the SFRY (Sočan, 2017).⁴⁶ But unlike his secretary, Delors himself was in favour of Slovenia and Croatia, particularly after Janez Drnovšek explained to him at a meeting what was happening with the economic development in the SFRY (Sočan, 2017).

On the other hand, there was little interest for Yugoslavia in Abidjan, which was relatively distant from the events in the SFRY, since ambassadors and others mainly dealt with African issues. But according to Kunič, things were different in Iran, which in principle favoured Bosniaks and was anti-Serbian. Moreover, the Yugoslav embassy in Iran was run by a Macedonian who also intimately favoured Slovenia over federal orders (Kunič, 2017).⁴⁷ Although there was interest in Iran for the events in the SFRY, they were not on top of the agenda. The interest was thus more in the sense of being informed than really delving into Yugoslav issues (Kunič, 2017). They had other priorities: Iran, Iraq, Afghanistan, America, Russia, China – these were the states that diplomats in

Iran mostly dealt with. Nevertheless, despite the modest interest of Iranian diplomats for the Yugoslav issue, Slovenia was relatively popular. This can be attributed to the republic and its policies being seen as supportive of Muslims in Yugoslavia, unlike Serbian anti-Muslim policies (Kunič, 2017).

THE OPENNESS (TO INNOVATION) AND PRAGMATISM OF THE EMERGING SLOVENIAN DIPLOMACY

For emerging diplomacies, a tendency towards innovative approaches is always a precondition for their successful establishment.⁴⁸ One of the more notable innovations in the setting up of Slovenian diplomacy was the case of Ignac Golob, a Yugoslav diplomat with a long career who ran the embassy in Mexico until the declaration of independence, upon which he returned to Slovenia. Prior to that, Golob had served as Ambassador to the United Nations. Before Slovenia gained recognition and membership, it could not be present in the United Nations, so this former ambassador offered in October 1991 to go to New York as a reporter for newspaper Dnevnik. He received a press badge and started working in the United Nations. When Yugoslav diplomats saw him there, they were shocked and demanded from the UN staff that Golob be removed. But to no avail, since he was formally accredited as a journalist and no one could touch him (Udovič, 2016, 761ff; Žmuc-Kušar, Golob, 1992, 149ff).

Innovativeness at the outset of Slovenian diplomacy first transpired with the use of offices of Slovenian companies as political representations in countries of strategic interest. Furthermore, diplomatic innovativeness can be seen in the way Slovenian representatives worked: some would send messages home through faxes or through third persons, others would operate in semi-secret ways, with some sort of parallel diplomacy, some would look for niche opportunities for Slovenian diplomacy and politicians to break through with their ideas or to always tell their "truth" about the SFRY in a new way. Extensive information about this can be found in the memoirs of Slovenian diplomats published on the 20th anniversary of the country's international recognition (MFA, 2012). Even more will be revealed in the future in diplomatic archives, when they are open to public. Nevertheless, we already have at least an outline of how diplomatic inventions and pragmatism were formed. Both are reflected in the fact that all of Slovenian diplomacy was distinctly pragmatic at first—from Zvone Dragan carrying documents with him from Belgrade to Ljubljana to deputy minister Zoran Thaler clearly admitting at the

46 Sočan received a copy of the memo as a gift when leaving Brussels in 1996.

47 Kunič (2017) links the ambassador's favourable attitude towards Slovenia to him being married to a Slovene and later even moving to Slovenia, while his daughter now works for the Slovenian Ministry of Foreign Affairs.

48 For more on diplomatic innovations of Slovenes in the Yugoslav diplomatic system, see also Udovič (2016).

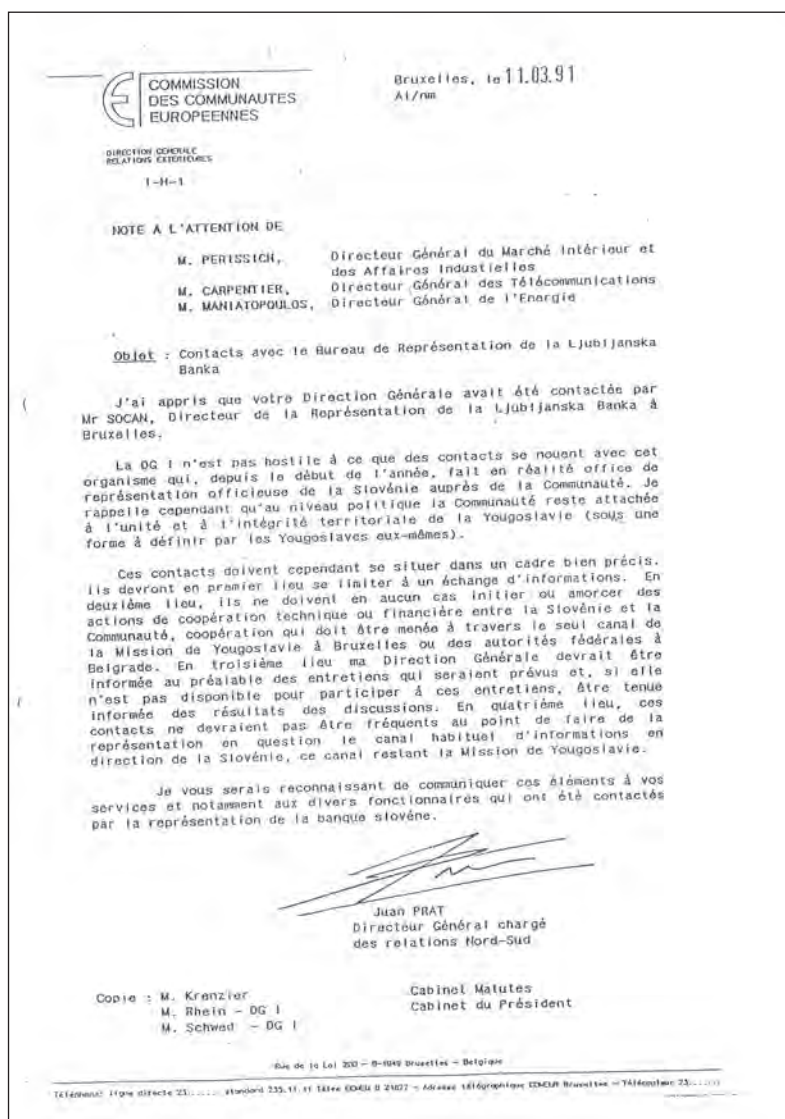

Figure 1: A copy of the memo received by Sočan after leaving Brussels in 1996 (Sočan, 2017)

18th sitting of the Sociopolitical Chamber that Slovenian foreign policy must above all be pragmatic. At the time it was not problematic that a representative appointed by the Executive Council would reside and work in the offices of Ljubljanska banka d.d., which is a company and is not supposed to pursue state goals (which, as we know, it did). The pragmatism of foreign policy and the emerging Slovenian diplomacy can further be seen in the choice of staff to head the Slovenian foreign affairs in the milestone years. Taking a look at the trio at the top of the SCIC, we see that it combined extensive experience and knowledge of international economy (Vojka

Ravbar), foreign policy expertise, youthful engagement and desire for success (Zoran Thaler) with political skill, vehemence and fervour (Dimitrij Rupel). According to many diplomats, Rupel takes much of the credit for Slovenia's relatively quick international recognition. As two diplomats jokingly told the author in a private conversation, he was *"an elephant in a china store, tactless, pushy, and above all a foreign minister that was needed at the time. Undiplomatic. With gloves on or diplomatically, Rupel would surely achieve much less than he did. We've got to give him that."*⁴⁹ Rupel himself agrees with such a depiction in his memoirs, particularly

49 The author's notes from lunches with two former ambassadors, January 2011 and March 2012. This assessment is also confirmed by Lorenci (1990) and Dragan (2012).

in some of the parts where he describes his discussions with ambassadors or his counterparts.⁵⁰

And finally, with respect to political openness, personal engagement and pragmatism of the emerging Slovenian diplomacy, we should highlight the words of SCIC deputy secretary Vojka Ravbar, who described the beginnings of Slovenian diplomacy as *"interesting, because everything had to be designed anew, since Slovenia had no one to copy from"*. In this sense, she found it important to highlight the decisive contribution of *"some Slovenian diplomats (then still in the Yugoslav services)"* to the development of Slovenian (economic) diplomacy who *"knew how to explain to foreign states (and statesmen) what was going on in Slovenia. [...] It actually happened quite often that we would go negotiate in a particular country even before we were recognised in order to ensure the survival of the Slovenian economy."* Trust was key, since *"not much was signed, and a lot was agreed. What contributed most to this were the atmosphere in society and the consensus that much needed to be done in unity for the economy to survive, even if views differed."*⁵¹ The atmosphere in society and the engagement in fact allowed Slovenian diplomacy to evolve from its *ad hoc* beginnings into a serious institution of an independent state. Its peak was reached on 22 May 1992 when Slovenia became the 176th member of the United Nations Organisation.

CONCLUSION

The beginnings of the diplomacy of an independent state cannot be analysed without their historical framework. Although the federal and state constitutions allowed Slovenia to start considering its activities beyond the boundaries of the SFRY in the first place, they also—precisely because of the SFRY's federal set-up—prevented Slovenia from developing its foreign policy and diplomatic missions sooner. Consequently, they started emerging *illegally*, mostly under the umbrella of Ljubljanska banka d.d., which had been capable of seeing beyond (merely) its economic interests already since it was strengthened in the late 1960s (Svetličič, Rojec, 2003; Kavčič, 2001). But the possibility of Slovenian paradiplomacy through the offices of Slovenian companies abroad only existed because the federal authorities gave such activities a silent approval. It would be naïve to think that in a diplomatic system strongly interlinked with secret services (Frlec, 2012; Udovič, n.d.)⁵² the federal services would be unaware of the exact activities of international cooperation secretariats of the individual republics and state-owned companies, such as Ljubljan-

ska banka d.d. We could venture to say even more – that Ljubljanska banka d.d. formed its foreign policy platform because this was beneficial for both Slovenian and Yugoslav authorities. This is because the latter, in the need of diversified access to international finance and imported goods, set up a sort of a parallel economy (Bizilj, 2009a; 2009b; 2009c), which allowed the SFRY not only internal political survival, but also gave political elites certain added value. Taking into consideration the development of the SFRY after 1945, and especially its positioning between the two geopolitical blocs, we can conclude that Slovenian paradiplomacy was not created *ab ovo*, but was a result of different forces and processes taking place on several levels within the SFRY. Consequently, it is impossible to determine the starting point of the etatisation of Slovenia's paradiplomacy. However, we can determine that its development accelerated with the liberalisation of international trade in the late 1960s and early 1970s (Svetličič, Rojec, 2003; Jaklič, Svetličič, 2005), and then developed progressively all the way to its institutionalisation on 26 June 1991.

Naturally, the SCIC and Slovenian companies abroad were not the only ones to contribute to the development of Slovenian diplomacy, but largely also Slovenian diplomats in the Yugoslav services, who had an extremely important role already from the establishment of these services. They held the most responsible positions – from foreign ministers to state secretaries, but they also took some of the most exposed postings, such as New York, Vienna or Bonn. Along with representing the interests of federal diplomacy, they would always incorporate Slovenian interests, or as Frlec (2012; 2017) puts it *"the patriotism of Slovenes working for the FSFA at the time is therefore unquestionable: it was perfect"*.⁵³ This, of course, was easier in 1990, and increasingly difficult in 1991. Representatives of Slovenian companies abroad, on the other hand, had no need to beat around the bush or sugar-coat and tone down their messages, and they were able to pass them on directly and clearly. The problems they faced in some cases were lack of interest (Abidjan) or a default negative attitude (Rome, Brussels). However, there were also distinctly positive examples (Bratislava Bonn, and Prague) where their work was met with support and they were even *de facto* treated as political representatives of the newly emerged state – even if they had no formal rights. Some personal ties remained strong also after this period, and contributed greatly to the development of diplomatic and friendly relations with particular states. An illustration of the good and tightly knit relations is that Borut Meršak was the only foreigner who was invited to the 70th birthday of Czechoslovak par-

50 E.g. Rupel's engagement for the recognition by the US and his discussion with the Vatican's Cardinal Secretary of State Angelo Sodano (Rupel, 1992).

51 Udovič (n.d.).

52 In this case the notes were from a conversation on the functioning of the federal intelligence agency in Yugoslav diplomacy.

53 It is interesting that Slokar (2016) does not share this view that Slovenes in the federal services worked primarily for their compatriots, as he describes that, working in Belgrade in those crucial years, he often encountered obstacles set by fellow countrymen.

liamentary speaker Alexander Dubček (Meršak, 2017). In any case, it was these ties and the trust of host countries in Slovenian paradiplomats that contributed to a wide international recognition and acknowledgement of the quality of the emerging Slovenian diplomacy.

The final question, which is rarely presented in diplomatic studies, relates to the personality of diplomats and their role in the processes of implementing a state's diplomacy. Harold Nicolson (in Berridge et al., 2001) once said that an ideal diplomat was characterised by *"truth, accuracy, calm, patience, good temper, modesty and loyalty"*. But with newly emerging diplomacies at least one of these is a problem, loyalty. To whom should Slovenian diplomats in the federal services be

loyal—the Slovenian or the federal authorities? And if they should be loyal to the Slovenian authorities, does that not conflict with the requirement of being loyal to their employer, the federal services? Or even more, what if – as in the case of Slovenia – the national authorities advise a representative to stay in the federal services in order to better serve the interests of the newly emerging state? Is this not an even clearer violation of loyalty to one's sovereign? These are extremely difficult questions that diplomatic representatives had to face, and above all decide on when the diplomacy of the Republic of Slovenia was being established. And these decisions were not easy, and especially, it is much easier to assess them now than it was to take them in those pivotal times.

"GOVORILI SMO RESNICO O JUGOSLAVIJI ...": O SLOVENSКИH (PARA)DIPLOMATIH V LETIH 1990–1992

Boštjan UDOVIČ

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, Kardeljeva ploščad 5, 1000 Ljubljana, Slovenija
e-mail: bostjan.udovic@fdv.uni-lj.si

POVZETEK

Članek se ukvarja z vprašanjem oblikovanja *paradiplomacije Republike Slovenije* in vzpostavljanjem samostojnega diplomatskega aparata Republike Slovenije. Bistvo članka je ugotoviti, kako so delovali posamezniki, ki jih je za to, da bi predstavljali »resnico o dogajanju v Jugoslaviji«, kooptirala slovenska novonastajajoča diplomacija. Med njimi velja izpostaviti tako diplomate, ki so uradno še delovali v zvezni diplomatski službi, kot tudi podjetnike, ki so zastopali interese slovenskega gospodarstva, pa seveda – noviteto v diplomatskih odnosih – predstavnike vlade in ministrstva za zunanje zadeve, ki so svoje naloge vršili ne kot je običajno »v imenu države«, ampak (vsaj pravno-formalno) v imenu »vlade« oz. »ministra za zunanje zadeve«. Članek, poleg osvetlitve diplomatskih momentov 1989–1992 prinaša tri ključne ugotovitve. Prvič, v začetkih snovanja slovenske diplomacije so izjemno pomembno vlogo imela predstavništva slovenskih podjetij, ki so vzpostavljala platformo za oblikovanje diplomacije Slovenije. Drugič, Slovenci v zveznem sekretariatu za zunanje zadeve so bili izjemni podporniki osamosvojitve, tako da so močno delovali tudi v smeri tega, da bi Slovenija imela karseda največ informacij za oblikovanje svojih pozicij ob osamosvojitvi in v času iskanja mednarodne podpore za mednarodno priznanje. Tretjič, v začetkih nastanka diplomacije samostojne slovenske države je bilo potrebnega veliko entuziazma ter diplomatskih invencij in inovacij, ki so potem, ko se je oblikoval diplomatski aparat, bile ukalupljene v celoten sistem in posledično izzvenel v (le) zgodovinski spomin. Vse te ugotovitve pa nismo pomembne same po sebi, ampak nastavljajo zrcalo poznejšim stranpotem vzpostavljanja in oblikovanja diplomacije Republike Slovenije. Zdi se namreč, kar je delno poudarjeno tudi v članku, da se je vsaka faza oblikovanja slovenske diplomacije, oblikovala ab ovo, kar pomeni, da imata slovenska zunanja politika in diplomacija izredno pomanjkljiv zgodovinski spomin. To pa vodi do tega, da stvari lahko postanejo neučinkovite in nejasne ter podvržene vsakemu ministru za zunanje zadeve in njegovim preferencam.

Ključne besede: diplomacija, Socialistična federativna republika Jugoslavija, Slovenija, paradiplomacija

SOURCES AND BIBLIOGRAPHY

AS–2167 – Archives of the Republic of Slovenia (AS), fond Rupel Dimitrij (AS 2167).

Black, J. (2010): A History of Diplomacy. London, Reaktion Books Ltd.

Bonutti, K. (2015): Med izbiri in zgodovino: spomini goriškega Slovenca. Gorica, Goriška Mohorjeva.

Bučar, B. (1994): Slovenska zunanja politika med Evropo in Balkanom. Teorija in praksa, 31, 11/12, 1063–1068.

Bučar, B. (2007): Spremembe diplomacije v XXI. stoletju. Teorija in praksa, 44

Bizilj, L. (2009a): Vzporedna ekonomija, 1. oddaja, 10 August 2009. RTV Slovenija. <http://4d.rtvlo.si/arhiv/vzporedna-ekonomija/41650145> (23 March 2017).

Bizilj, L. (2009b): Vzporedna ekonomija, 2. oddaja, 17 August 2009. RTV Slovenija. <http://4d.rtvlo.si/arhiv/vzporedna-ekonomija/42269287> (23 March 2017).

Bizilj, L. (2009c): Vzporedna ekonomija, 3. oddaja, 24 August 2009. RTV Slovenija. <http://4d.rtvlo.si/arhiv/vzporedna-ekonomija/42842878> (23 March 2017).

Družbenopolitični zbor (1991): 18. zasedanje Družbeno političnega zbora. 22. april 1991. Ljubljana, Skupščina RS.

Džananović Miščaršija, N. (2017): Interview conducted on 3 May 2017, Sarajevo.

Frlec, B. (2017): Interview conducted on 24 February 2017, Ljubljana.

Kirn, R. (2012): Spomini na začetke slovenske diplomacije. Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Slovenia. http://www.mzz.gov.si/si/20_obletnica_mednarodnega_priznanja_republike_slovenije/spomini_slovenskih_diplomatov/roman_kirn/ (23 March 2017).

Kunič, J. (2017): Interview conducted on 22 February 2017, Ljubljana.

Ljubljanska banka (1991): The Annual Report of Ljubljanska banka d.d. for 1990. Ljubljanska banka, Ljubljana.

Ljubljanska banka (1992): The Annual Report of Ljubljanska banka d.d. for 1991. Ljubljanska banka, Ljubljana.

Meršak, B. (2017): Interview conducted on 25 February 2017, Bratislava.

Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Estonia (2016): Foreign Ministers of the Baltic states and Iceland celebrated the 25th anniversary of restoring diplomatic relations. <http://www.vm.ee/en/news/foreign-ministers-baltic-states-and-iceland-celebrated-25th-anniversary-restoring-diplomatic> (25 March 2017).

Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Lithuania (2014): Establishment and Renewal of diplomatic Relations. http://www.mfa.gov.lv/data/file/e/diplomatic_relations.pdf (25 March 2017).

Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Slovenia (MFA) (1992): Letno poročilo za leto 1991. Ljubljana, MFA.

Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Slovenia (MFA) (2000): Letno poročilo za leto 1999. Ljubljana, MFA.

Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Slovenia (MFA) (2012): Letno poročilo za leto 2011. Ljubljana, MFA.

Sočan, L. (2017): Interview conducted on 23 February 2017, Ljubljana.

Udovič, B. (2015): Priprave za predavanja. Ljubljana, Fakulteta za družbene vede.

Udovič, B. (n. d.): Zapiski s pogovorov z diplomati in drugimi pomembnimi akterji v povezavi s slovensko diplomacijo. Ljubljana, osebni arhiv avtorja.

Uradni list SFRJ 39/1972: Uradni list SFRJ št. 39/1972. Ljubljana, Uradni list SFRJ.

Uradni list SFRJ 17/1973: Uradni list SFRJ št. 17/1973. Ljubljana, Uradni list SFRJ.

Uradni list SFRJ 5/1980: Uradni list SFRJ št. 5/1980. Ljubljana, Uradni list SFRJ.

Ustava SRS (1974): Ustava Socialistične republike Slovenije. Ljubljana, Uradni list SRS.

Vienna Convention on Diplomatic Relations (1961): Done in Vienna on 18 April 1961. Entered into force on 24 April 1964. United Nations, Treaty Series, vol. 500, 95.

Zbor občin (1991): 19. Zasedanje Zbora občin. 9. maj 1991.

Anderson, M. S. (1993): The Rise of Modern Diplomacy 1450–1919. London, Longman.

Anomeit, H. & R. Boardman (1979): Foreign Policy making in Communist Countries. Westmead, Saxon House.

Arbeiter, J. (2016): Simbolika in značilnosti diplomatskega protokola Evropske unije kot sredstva pozicioniranja Evropske unije v mednarodnih odnosih. Magistrsko delo. Ljubljana, Fakulteta za družbene vede.

Bebler, A. (2011): Mednarodno priznanje Slovenije. Okrogla miza Slovenskega politološkega društva.

Benko, V. (2000a): Zgodovina mednarodnih odnosov. Ljubljana, Fakulteta za družbene vede.

Benko, V. (2000b): Znanost o mednarodnih odnosih. Ljubljana, Fakulteta za družbene vede.

Berridge, G. R., Keens-Soper, M. & T. G. Otte (2001): Diplomatic Theory from Machivelli to Kissinger. Houndmills, Palgrave.

Capuder, A. (1999): Pariški dnevnik. Ljubljana, Družina.

Cerar, B. (2000): Diplomacija za kulisami: dnevniški zapisi Slovenca v jugoslovanski diplomaciji od avgusta 1990 do avgusta 1991. Piran, samozaložba.

Cerar, B. (2011): Opazovalci. Ljubljana, Ministrstvo za obrambo.

Conversi, D. (2004): Boj za priznanje samostojnosti. Teorija in praksa, 41, 3–4, 712–730.

Čačinovič, R. (1985): Poslanstva in poslaništva: od Rakičana do Madrida in nazaj. Maribor, Obzorja.

Čačinovič, R. (1994): Slovensko bivanje sveta: razvoj in praksa diplomacije. Ljubljana, Enotnost.

Čavoški, J. (2014): Od Alpa do Himalaja: ambasador Dušan Kveder i razvoj jugoslovensko-indijskih odnosov. *Annales, Series historia et sociologia*, 24, 4, 625–636.

Dragan, Z. (n. d.): Zvone Dragan: politik in diplomat. Osnutek.

Dragan, Z. (2012): Začetno obdobje slovenske diplomacije (1990–1992). Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Slovenia. http://www.mzz.gov.si/si/20_obletnica_mednarodnega_priznanja_republike_slovenije/spomini_slovenskih_diplomatov/zvone_dragan/ (23 March 2017).

Frlec, B. (2012): Prispevek k nastajanju slovenske diplomacije, Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Slovenia. http://www.mzz.gov.si/si/20_obletnica_mednarodnega_priznanja_republike_slovenije/spomini_slovenskih_diplomatov/dr_boris_frlec/ (23 March 2017).

Glaudić, J. (2011): The Hour of Europe: Western Powers and the Breakup of Yugoslavia. New Haven, Yale University Press.

Grobovšek, B. (2000): Homo diplomaticus slovenicus. Ljubljana, Cankarjeva založba.

Grobovšek, B. (2007): Razmišljanja o Sloveniji. Ljubljana, Cankarjeva založba.

Grobovšek, B. (2014): Zakaj Slovenija ni Švica. Tomišelj, Alpmedia.

Huseynov, R. (2017): Baltic States are no longer ex-Soviet. *Foreign Policy News*. <http://foreignpolicynews.org/2017/01/24/baltic-states-no-longer-ex-soviet/> (25 March 2017).

Jaklič, A. & M. Svetličič (2005): Izhodna internacionalizacija in slovenske multinacionalke. Ljubljana, Fakulteta za družbene vede.

Jazbec, M. (1998): Konzularni odnosi. Ljubljana, Fakulteta za družbene vede.

Jazbec, M. (2001): The Diplomacies of New Small States. Aldershot, Ashgate.

Jazbec, M., Lukšič-Hacin, M., Pirnat, Ž. & M. Stefanović Kajzer (2009): Enake možnosti v slovenski diplomaciji. Ljubljana, Založba ZRC SAZU.

Jazbec, M. (2011): Osnove diplomacije. Ljubljana, Fakulteta za družbene vede.

Jović, D. (2003): Jugoslavija, država koja je odumrla: uspon, kriza i pad Kardeljeve Jugoslavije, 1974–1990. Zagreb, Prometej.

Jurić Pahor, M. (2013): Prehajati meje: vpogledi v nastanek in razvoj kulture dialoga in miru v prostoru Alpe-Jadran. *Annales, Series Historia et Sociologia*, 24, 1, 171–186.

Kavčič, N. (2001): Pot v osamosvojitve. Ljubljana, samozaložba.

Kirn, R. (2012): Spomini na začetke slovenske diplomacije. Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Slovenia. http://www.mzz.gov.si/si/20_obletnica_mednarodnega_priznanja_republike_slovenije/spomini_slovenskih_diplomatov/roman_kirn/ (23 March 2017).

Klabjan, B. (2013): »Transnacionalne politike, nacionalna diplomacija«? Slovenci in delovna skupnost Alpe-Jadran, 1978–1991. *Acta Histriae*, 21, 3, 409–426.

Kosin, M. (2000): Začetki slovenske diplomacije z Italijo: 1991–1996. Ljubljana, Fakulteta za družbene vede.

Kunič, J. (2004): Ambasador vseh. Ljubljana, Tuma.

Lazarevič, Ž. & J. Prinčič (2000): Zgodovina slovenskega bančništva. Ljubljana, Združenje slovenskih bank.

Lorenci, J. (1990): Dimitrij Rupel. Ljubljana, Partizanska knjiga.

Mal, P. (2009): Slovenska diplomacija ob uri nič. Ljubljana, Fakulteta za družbene vede.

Mattingly, G. (2010): Renaissance Diplomacy. New York, Penguin Books.

Mikša, F. (2014): Njegova Ekscelenca Christian Grasset. Domžale, MIŠ.

Mitić, M. (1978): Diplomacija: delatnost, organizacija, veština, profesija. Beograd, Zavod za udžbenike.

Nećak, D. (2013): Ponovna navezava diplomatskih stikov med Zvezno Republiko Nemčijo in Socialistično Federativno Republiko Jugoslavijo ter reakcija Nemške Demokratske Republike nanjo. *Acta Histriae*, 21, 3, 377–388.

Nećak, D. (2014): Slovenski diplomati v nemško-jugoslovanskih odnosih 1949–1973. *Annales, Series Historia et Sociologia*, 24, 4, 703–712.

Osolnik, M. (1992): Diplomacija kot poklic. Teorija in praksa, 29, 5–6, 572–580.

Petrović, V. (2014): Josip Broz Tito's Summit Diplomacy in the International Relations of Socialist Yugoslavia 1944–1961. *Annales, Series historia et sociologia*, 24, 4, 577–592.

Pirjevec, J. (1995): Jugoslavija: 1918–1992: nastanek, razvoj ter razpad Karadjordjevićeve in Titove Jugoslavije. Koper, Lipa.

Pirjevec, J. (2003): Jugoslovanske vojne: 1991–2001. Ljubljana, Cankarjeva založba.

Pirjevec, J. (2011): Tito in tovariši. Ljubljana, Cankarjeva založba.

Pirjevec, J. & J. Ramšak (2014): Od Mašuna do New Yorka: 20. stoletje skozi pričevanja štirih slovenskih diplomatov. Koper, Univerzitetna založba Annales.

Potemkin, V. P. (1947–1948): Zgodovina diplomacije I, II. Ljubljana, DZS.

Radeljić, B. (2012): Europe and the Collapse of Yugoslavia: The Role of Non-State Actors and European Diplomacy. London, I. B. Tauris.

Radić, R. (2014): Jugoslavija i Vatikan 1918–1992. godine. *Annales, Series Historia et Sociologia*, 24, 4, 691–702.

Rahten, A. (2011): Očrt slovenske diplomacije ali diplomacije Slovencev. Teorija in praksa, 48, 3, 646–667.

Rahten, A. (2013): Slovenski diplomati v začetnih letih jugoslovanskega stalnega predstavništva pri OZN. *Acta Histriae*, 21, 3, 389–408.

Rahten, A. (2014): Kraljevi ali maršalovi diplomati? Politične dileme in opredelitve slovenskih diplomatov na prehodu iz monarhistične v komunistično Jugoslavijo. *Annales, Series Historia et Sociologia*, 24, 4, 563–576.

Ramšak, J. (2014): "Socialistična" gospodarska diplomacija: dejavnost Socialistične republike Slovenije na področju mednarodnih ekonomskih odnosov 1974–1980. *Annales, Series historia et sociologia*, 24, 4, 733–748.

Ramšak, J. (2015): Poskus drugačne globalizacije: slovensko gospodarstvo in dežele v razvoju 1970–1990. *Acta Histriae*, 23, 4, 765–782.

Režek, M. (2014): Vroča jesen 1956: sueška kriza, madžarska vstaja in vloga Jugoslavije. *Annales, Series historia et sociologia*, 24, 4, 601–614.

Rupel, D. (1992): Skrivnost države: spomini na domače in zunanje zadeve 1989–1992. Ljubljana, Delo.

Rupel, D. (1993): Odčarana Slovenija: knjiga o slovenski pomladi in jeseni. Ljubljana, Mihelač.

Rupel, D. (2001): Srečanja in razhajanja: optimistični zapiski o slovenskih zunanjih zadevah v prvem desetletju. Ljubljana, Nova Revija.

Rupel, D. (2011): Slovenija na svetovnem prizorišču. Ljubljana, Slovenska matica.

Selinič, S. (2014): Jugoslovenska diplomatija 1945–1950: stvaranje partijske diplomatije. *Annales, Series Historia et Sociologia*, 24, 4, 553–562.

Simoniti, I., Brglez, M., Jager Agius, I., Kovač, I. & A. Polak Petrič (2015): Diplomatsko pravo – izbrane konvencije. Ljubljana, Fakulteta za družbene vede, Ministrstvo za zunanje zadeve RS.

Slokar, J. (2016): Listi iz dnevnika – Slovenci v Beogradu ob osamosvajanju Slovenije. Ljubljana, Modrijan.

Svetličič, M. & M. Rojec (2003): Facilitating transition by internationalization: outward direct investment from Central European economies in transition. London, Abingdon, New York, Routledge.

Šabič, Z. (2016): Ko opravljaš najbolj nemogočo službo na svetu: vloga Generalnega sekretarja v Organizaciji združenih narodov. *Teorija in praksa*, 53, 3, 810–830.

Udovič, B. (2009): Ekonomska varnost in ekonomska diplomacija: primer tujih neposrednih investicij Nove Ljubljanske banke na trgih Zahodnega Balkana, PhD thesis. Ljubljana, Ekonomska fakulteta.

Udovič, B. (2013): Zgodovina (gospodarske) diplomacije. Ljubljana, Fakulteta za družbene vede.

Udovič, B. (2016): »Vodili smo bitko za uresničenje našega načrta...«: prispevek slovenskih stalnih predstavnikov k Organizaciji združenih narodov. *Teorija in praksa*, 53, 3, 761–776.

Udovič, B. & M. Brglez (2011): Slovenske diplomatske študije med diplomatsko prakso in teorijo. In: Udovič, B. et al. (eds.): *Diplomacija med teorijo in prakso*. Ljubljana, Fakulteta za družbene vede, 11–47.

Udovič, B., Lovec, M. & M. Brglez (2015): Foreign policy and diplomacy of selected EU countries: an introductory study. In: Udovič, B. & N. Hočevar (eds.): *Foreign Policy and diplomacy of selected (EU) countries*. Ljubljana, Faculty of Social Sciences, 8–20.

Udovič, B. & M. Brglez (2016): Proučevanje diplomacije med tnalom (znanosti) in nakoalcom (stroke). In: Zidar, A., Štiglic, S. & A. Polak Petrič (eds.): *Slovenske misli o mednarodnih odnosih in pravu: prispevki ob 80-letnici dr. Ernesta Petriča*. Ljubljana, Fakulteta za družbene vede, 43–69.

Volk, V. (2013): Od naroda do države in nazaj: pet esejev o razpadu Jugoslavije, pravici do samoodločbe. Ljubljana, samozaložba.

Zupančič, R. (2016): Preprečevanje, prepričevanje, obžalovanje: ZDA, razpad SFRJ in diplomatsko (ne) priznanje neodvisnosti in samostojnosti Republike Slovenije (1990–1992). *Teorija in praksa*, 53, 2, 312–344.

Životić, A. (2014): Insistiranje na principima? Jugoslavija i počeci rata u Koreji (1950–1951). *Annales, Series Historia et Sociologia*, 24, 4, 593–600.

Žmuc Kušar, J. & I. Golob (1992): Drugod in tukaj. Ljubljana, Prešernova družba.

VLOGA PRIPADNIKOV SLOVENSKIH AVTOHTONIH MANJŠIN V SOSEDNJIH DRŽAVAH IN SLOVENSKIH IZSELJENCEV V OSAMOSVAJANJU SLOVENIJE

Matjaž KLEMENČIČ

Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenija
e-mail: matjaz.klemencic@um.si

IZVLEČEK

Avtor članka poskuša odgovoriti na vprašanje, koliko so aktivnosti zamejskih Slovencev in slovenskih izseljencev prispevale, da so njihove nove domovine priznale neodvisnost Slovenije. Na podlagi originalnih arhivskih virov, časopisnih prispevkov in dostopne literature ugotavlja, da so pripadniki slovenskih avtohtonih manjšin v zamejstvu ter slovenski izseljenci takrat pokazali veliko zanimanje za Slovenijo in so v prizadevanjih za priznanje slovenske neodvisnosti s strani njihovih novih domovin pokazali visoko stopnjo enotnosti. Čeprav priznanje Slovenije primarno ni bilo rezultat njihovih pritiskov na vlade držav njihove poselitve, je treba priznati dosežke teh skupnosti, ki so vplivale na politiko svojih držav do Slovenije.

Ključne besede: Slovenija, slovenske avtohtone manjšine, slovensko izseljenstvo, mednarodna skupnost, osamosvojitve, mednarodno priznanje

IL RUOLO DELLE MINORANZE SLOVENE NEGLI STATI VICINI E DELLA DIASPORA SLOVENA NELL'AFFERMAZIONE DELLA SLOVENIA INDIPENDENTE

SINTESI

L'articolo si propone di illustrare le attività delle minoranze slovene in Italia, Austria e Ungheria e dai membri della diaspora slovena ai fini del riconoscimento internazionale della Slovenia. A quanto risulta dall'attenta disamina di fonti d'archivio e di fonti provenienti dalla stampa e da indagini preliminari, le menzionate comunità mostrarono grande interesse per il percorso imboccato dalla Slovenia e si impegnarono molto presso i rispettivi stati per cercare di favorirne il riconoscimento. Le campagne intraprese dagli sloveni stanziati all'estero non furono tuttavia determinanti per l'effettivo riconoscimento internazionale, ciononostante non va però sottovalutata l'influenza che esercitarono sulla politica dei rispettivi stati di residenza a favore di una Slovenia indipendente.

Parole chiave: Slovenia, minoranze autoctone slovene, diaspora slovena, comunità internazionale, indipendenza, riconoscimento internazionale

UVOD

Slovenija je začela proces osamosvajanja v enem od prelomnih obdobij svetovne zgodovine, ki sta ga zaznamovala padec berlinskega zidu novembra 1989 in v povezavi z njim konec hladne vojne. Odločitev Slovenije in Hrvaške za neodvisnost je precej vznemirila mednarodno skupnost. Najbolj zaskrbljeni so bili politiki držav Evropske skupnosti (ES; po 1992 Evropske unije – EU), saj so se bali množice priseljencev iz srednjevzhodne in vzhodne Evrope ter Sovjetske zveze. Strah so utemeljevali z dejstvom, da se je samo v letih 1989 in 1990 z omenjenih območij priselilo v zahodno Evropo 1,3 milijona ljudi (Ghosh, 2000, 8). Še bolj je mednarodno skupnost skrbelo, da bi morebiten razpad Jugoslavije destabiliziral ves Balkan in okreplil separatistične težnje v drugih državah. Skrbela jih je tudi Sovjetska zveza, katere jedrska oborožitev bi ob morebitnem razpadu lahko ostala brez nadzora. Zato si je mednarodna skupnost na vse načine prizadevala ohraniti ozemelsko celovitost Jugoslavije (Klemenčič, 2009; Pirjevec, 1995, 422–425).

V prid osamosvojitvi Slovenije ni bila niti Helsinška sklepna listina, temeljni dokument in politična podlaga za delovanje Organizacije za varnost in sodelovanje v Evropi (OVSE), s katero so se podpisnice, tudi Jugoslavija, med drugim zavezale k nedotakljivosti državnih meja v Evropi.¹

Niti grožnje vodstva Jugoslovanske ljudske armade (JLA), da si za ohranitev državne enotnosti lahko privoščijo tudi 100.000 človeških žrtev, niso omajale stališč mednarodne skupnosti (Benson, 2001, 159; Ramet, 1992, 255–257). To potrjuje izjava italijanskega zunanjega ministra Giannija De Michelisa, ki je spomladi 1991 slovenskim sogovornikom dejal: »*Gospoda moja, v Evropi ni več prostora za nove države in vi se zagotovo ne želite preseliti na drugo celino*« (Reuter, 1993, 333). Slovenije in Hrvaške niso podpirale niti ZDA, kar je nakazoval poziv ameriškega državnega sekretarja Jamesa Bakerja članicam OVSE 18. junija 1991 v Berlinu, naj storijo vse za ohranitev enotnosti držav v vzhodni Evropi (New York Times, 19. 6. 1991, A13). Tri dni pozneje je Baker med obiskom v Beogradu izjavil, da želijo ZDA enotno in demokratično Jugoslavijo (Hutchings, 1997, 311), ter poudaril, da ZDA ne bodo priznale enostranske razglasitve neodvisnosti Slovenije in Hrvaške.² Izjavo so jugoslovanske oblasti razumele kot podporo za akcijo proti Sloveniji in JLA je nastopila s silo, ko sta Slovenija in Hrvaška 25. junija 1991 razglasili neodvisnost (Woodward, 1995, 161).

V teh razmerah so slovenski politiki kmalu po prvih demokratičnih volitvah v Sloveniji obiskali predstavnike slovenskih avtohtonih manjšin in pomembnejše naselbi-

ne slovenskih izseljencev po svetu ter vzpostavili stike z voditelji slovenskih organizacij in jih prosili za podporo ob morebitni razglasitvi slovenske neodvisnosti (Klemenčič, 1996, 401). Tedaj je prišlo tudi do sprememb v političnem delovanju med zamejskimi Slovenci in slovenskimi izseljenci v odnosu do stare domovine. Ti so se, z izjemo v ZDA, kjer so imeli svoje organizacijske strukture, organizirali v Svetovnem slovenskem kongresu (SSK), ki so ga po zgledu Judov organizirali kot ustanovo civilne družbe. Namen SSK je bilo povezovanje in združitev Slovencev doma in po svetu na temelju zavezanosti slovenstvu, ne glede na njihovo politično prepričanje. Ena najpomembnejših akcij SSK pod vodstvom Bojana Brezigarja iz Trsta je bila kampa-nja za priznanje neodvisnosti Slovenije v času od 26. junija do 15. januarja 1992. Ustanovni kongres SSK je v Ljubljani zasedal ravno v dneh razglasitve neodvisnosti Republike Slovenije in udeleženci so tako bili priče napada JLA na Slovenijo. Po vrnitvi v svoje domovine so aktivirali slovenske skupnosti v prizadevanjih za priznanje neodvisnosti Slovenije (Klemenčič, 1996, 574; Bonutti, 2015, 230–231).

Ob tem se zastavlja vprašanje, koliko so aktivnosti zamejskih Slovencev in slovenskih izseljencev prispevale, da so njihove domovine priznale neodvisnost Slovenije. Dejstvo je, da so slovenski politiki takrat ob vseh pomembnejših korakih prosili predstavnike slovenskih manjšin in izseljencev za podporo ter sodelovanje, saj so bili ti takrat praktično edini, na katere so se lahko oprli. Slovenci zunaj Republike Slovenije so v ključnih trenutkih po svojih močeh poskušali vplivati na politike v svojih novih domovinah, da bi podprli Slovenijo, nekateri pa so prevzeli tudi vlogo prvih diplomatskih predstavnikov Republike Slovenije.

SLOVENCi V ITALIJI

Slovenska manjšina v Italiji je z odobranjem sprejela razglasitev neodvisnosti Slovenije in hkrati ostro obsodila agresijo JLA na Slovenijo. Že 28. junija 1991 so njeni predstavniki v pismu predsedniku italijanske vlade Giuliju Andreottiju in zunanjemu ministru De Michelisu italijansko vlado pozvali, naj Italija kot predsedujoča ES ukrene vse »za *takojšnje prenehanje oboroženega nasilja*« in priznanje neodvisnosti Slovenije ter Hrvaške.³ Med podpisniki je bil tudi senator Stojan Spetič, ki je v senatu predsednika vlade med drugim vprašal, zakaj vlada ne začne postopka za priznanje Slovenije in Hrvaške, saj bi to pomagalo »*k ponovni vzpostavitvi dialoga in postopnemu vključevanju suverenih držav v zvezno strukturo*« (Primorski dnevnik, 1. 7. 1991, 3).

Podobne zahteve so bile izražene tudi 30. junija 1991 na množičnih protestnih shodih v Trstu in Gorici.

1 Helsinki Final Act. Conference on Security and Co-operation in Europe, Helsinki, 1975, <http://www.osce.org/helsinki-final-act?download=true> (15. 1. 2017).

2 New York Times, 22. 6. 1991: Baker Urges End to Yugoslav Rift, A1, A4.

3 Primorski dnevnik, 29. 6. 1991: Ustaviti agresijo, 1.

Pobudnice za tržaško prireditve na trgu Unità so bile italijanske in slovenske manjšinske organizacije (Novi list, 4. 7. 1991, 3). Po protestnem shodu je bil sprejet sklep o ustanovitvi posebnega kriznega štaba, ki naj bi koordiniral akcije v podporo okupirani Sloveniji (Primorski dnevnik, 1. 7. 1991, 5).

Predstavniki slovenske manjšine v Italiji so sodelovali tudi s predstavniki slovenskih manjšin v Avstriji in na Madžarskem. Rezultat sodelovanja je skupna izjava, v kateri je bil tudi poziv državam, »*katerih državljani smo*«, in celotni mednarodni skupnosti, naj spoštuje »*slovensko odločitev za samostojnost, suverenost in neodvisnost*« (Novi list, 1. 8. 1991, 1).

V času, ko je bila italijanska vlada še zadržana do diplomatskega priznanja Slovenije, so organizacije slovenske manjšine iskale podporo pri predstavnikih drugih narodnih manjšin v Italiji. Tako se je tajnik stranke Slovenska skupnost Ivo Jevnikar v Aosti sestal s predstavniki stranke francosko govoreče manjšine, Unione Valdôtaine (Primorski dnevnik, 20. 7. 1991, 3), 22. julija 1991 pa ga je v Bocnu sprejel predsednik pokrajinskega odbora Južne Tirolske Louis Durnwalder. V delegaciji sta bila še podpredsednik slovenskega parlamenta Vitodrag Pukl in član komisije za mednarodne odnose Žare Pregl (Novi list, 1. 8. 1991, 1–2). Izkazalo se je, da so osebna poznanstva imela pomembno vlogo pri političnih ter osebnih stikih na deželni in državni ravni. Tako je na pobudo Bojana Brezigarja v začetku julija Ljubljano obiskala delegacija dežel Furlanije–Julijske krajine s predsednikom Adrianom Biasuttijem, Veneta s predsednikom Gianfrancom Cremonesejem in Trentina–Zgornjega Poadižja s predsednikom Tarcisio Andreolijem (Primorski dnevnik, 3. 7. 1991, 10). Dokler spoznanje o nujnosti diplomatskega priznanja Slovenije ni prodrlo tudi v sam politični vrh italijanske države, je imela slovenska osamosvojitev največje zagovornike v predstavnikih omenjenih dežel (Kristen, 2007a, 185–287).

Nekateri poslanci italijanskega parlamenta so se za priznanje Slovenije zavzeli že 2. julija v poslanski zbornici. Ob poslancih manjšin so bili to še nekateri poslanci krščanskih demokratov in Demokratične stranke levice ter tajnik liberalne stranke Renato Altissimi (Primorski dnevnik, 5. 7. 1991, 3; CDRS, 2. 7. 1991, 85027–85030; 3. 7. 1991, 85053–85075). Zahteve Slovenije je podpirala tudi zunajparlamentarna Severna liga s predsednikom Umbertom Bossijem. Velik premik k podpori Slovenije se je zgodil ob jesenski parlamentarni razpravi (CDRS, 25. 9. 1991, 87180–87199; CDRS, 8. 10. 1991, 87658–87662; CDRS, 23. 10. 1991, 88530–88600). Še pred tem je na naslov kabineta predsednika vlade Andreottija prišlo tisoče razglednic z napisom »Si al riconoscimento delle Repubbliche di Slovenia e Croazia«, ki jih je v dvajset tisoč izvodih natisnilo goriško združenje Italia–Slovenia (Primorski dnevnik, 29. 9. 1991, 9). 23. oktobra 1991 je Poslanska zbornica sprejela resolucijo o smernicah italijanske zu-

nanje politike, v kateri je bilo med drugim zapisano, naj vlada prizna Slovenijo in Hrvaško ter naj si prizadeva za čim večjo zaščito italijanske manjšine v obeh državah, a zagotovi tudi ustrezno manjšinsko varstvo Slovincem v Italiji (Primorski dnevnik, 24. 10. 1991, 9). Pozneje je italijanska politika začela diplomatsko priznanje pogovarjati s slovenskim in hrvaškim podpisom tristranskega sporazuma (Kristen, 2007a, 287). V tej pat poziciji je Sloveniji šla na roko odločitev Nemčije, da bo decembra 1991 priznala Slovenijo, ne glede na pomisleke Italije in nekaterih drugih članic ES (Gombač, 1996, 145). Tako je Italija z drugimi članicami ES Slovenijo priznala 15. januarja 1992.

SLOVENCİ V AVSTRIJI

Zaradi geografske, zgodovinske, prometne in gospodarske povezanosti avstrijske Koroške s Slovenijo so zlasti na Koroškem pa tudi na avstrijskem Štajerskem ter na Dunaju zavzeto spremljali proces demokratizacije in osamosvajanja Slovenije. Z družbenimi spremembami v Sloveniji se je že zgodaj identificiral zlasti krščansko-demokratski del slovenske manjšine. Zaradi ideološke bližine in osebnih povezav s predsednikom slovenske vlade Lojzetom Peterletom sta Karl Smolle, poslanec avstrijskega parlamenta, ter Borut Sommeregger omogočala slovenskim politikom stike z avstrijskimi politiki in postavljala zametke slovenske diplomatske mreže v Avstriji (Stergar, 2005, 37). Tako je na Dunaju že 1. novembra 1990 začelo pod vodstvom Smolleja delovati »Predstavništvo Republike Slovenije v Avstriji«, ena najpomembnejših komunikacijskih točk, preko katere je Slovenija zlasti med »desetdnevno vojno« seznanjala svet z dogodki na svojem ozemlju (Klemenčič, Klemenčič, 2010, 369–381).

Primere podpore koroških Slovencev demokratizaciji in osamosvajanju Slovenije je bilo mogoče najti v uvodnikih Janka Kulmescha in Jožeta Wakouniga v *Našem tedniku* že poleti 1988, ob začetku vojaškega sodnega »procesa proti četverici« (Naš tednik, 22. 7. 1988, 2–3). Takrat so se s protestno izjavo oglasili tudi koroški slovenski literati, ob sklepu procesa pa je bilo 18. septembra 1988 v Celovcu organizirano solidarnostno zborovanje. Septembra 1989 so koroški Slovenci pozdravili ustavne spremembe v Sloveniji, od januarja do konca marca 1990 pa so sodelovali na zborovanjih novih slovenskih političnih strank. Na Demosovih shodih niso spregovorili le predstavniki koroške slovenske »desnice« (Karl Smolle, Borut Sommeregger, Reginald Vospernik, Janko Zerzer), ampak tudi »levice« (Feliks Wieser, Marjan Sturm). Predstavniki osrednjih organizacij koroških Slovencev so 23. in 26. decembra 1990 sodelovali pri ugotavljanju in razglasitvi rezultatov plebiscita o slovenski državni suverenosti. Vse od takrat so si na Dunaju in v evropskih krogih prizadevali za priznanje suverenosti in državne samostojnosti Slovenije (Stergar, 2005).

Različno pa so se do jeseni 1991 na dogodke v Sloveniji odzivali avstrijski politiki. Medtem ko je kancler Franz Vranitzky sledil politiki evropskih socialističnih strank v podpori enotni Jugoslaviji, je bil zunanji minister Alois Mock iz ljudske stranke zagovornik mednarodnega priznanja Slovenije in Hrvaške (Klemenčič, 2009, 158–159). Tako ni bilo presenečenje, da se predstavniki zvezne vlade slovesnosti ob razglasitvi slovenske samostojnosti niso udeležili. Slovesnosti se je udeležilo več deželni glavarjev, med njimi tudi le nekaj dni prej izvoljeni koroški deželni glavar Christof Zernatto (Klemenčič, Klemenčič, 2010, 402–403).

Zelo intenzivna je bila dejavnost koroških Slovencev med »desetdnevno vojno«. Poleg številnih solidarnostnih in protestnih izjav ter pisem so v Celovcu in na Dunaju pripravili več zborovanj. Do konca leta 1991 so se nato vrstile akcije za zbiranje materialne in denarne pomoči za odpravo posledic vojne v Sloveniji, predvsem pa akcije za mednarodno priznanje Slovenije (Klemenčič, Klemenčič, 2010, 393–398).

SLOVENCi NA MADŽARSKEM

Tudi porabski Slovenci so se aktivno vključili v procese za priznanje Slovenije kot neodvisne države. Pri tem so imeli pomembno vlogo voditelji Zveze Slovencev na Madžarskem, (apolitične) osrednje organizacije porabskih Slovencev, čeprav je bila ta ustanovljena šele oktobra leta 1990 (Munda Hirnök, 2007, 289). Že tri dni po razglasitvi slovenske samostojnosti so pomembnejšim madžarskim politikom ter osrednjim madžarskim medijem poslali odprto pismo, v katerem so od madžarske vlade zahtevali obsodbo agresije JLA in diplomatsko priznanje Slovenije.⁴ Nanj se je že 3. julija odzval odbor Madžarskega demokratskega foruma v Železni županiji. Ker je bilo sodelovanje med Železno županijo in Slovenijo že v preteklosti razvito v okviru Skupnosti Alpe-Jadran in so se predstavniki Železne (in tudi Zalske) županije udeležili slovesnosti ob razglasitvi neodvisnosti Slovenije, so člani odbora izrazili politično podporo diplomatskemu priznanju Slovenije in pripravljenost ji pomagati.⁵

Pozen odgovor predsednika madžarskega parlamenta⁶ in Urada predsednika Republike Madžarske⁷ na odprto pismo priča, da je Madžarska takrat čakala na reakcije mednarodne skupnosti. Ta previdna stališča niso presenetila, saj je Madžarska mejila na tri repu-

blike nekdanje Jugoslavije (zdaj samostojne države), s katerimi jo vežejo zgodovinske in druge vezi. V vseh živijo pripadniki madžarske manjšine in Madžarska se je bala, da bi razpad Jugoslavije poslabšal položaj manjšin (Munda Hirnök, 2007, 295). To potrjuje tudi izjava takratnega madžarskega zunanjega ministra Géze Jeszenszkega, da Madžarska želi »prijateljske« odnose s Slovenijo in Hrvaško ter »korektne« s Srbijo (Klemenčič, 2009, 157).

SLOVENSki IZSELJENCI V ZAHODNI EVROPI

Za priznanje neodvisnosti Slovenije so se zavzemali tudi slovenski izseljenci v državah zahodne Evrope. V **Nemčiji** so priznanje Slovenije od nemške vlade zahtevali tako posamezniki kot tudi Slovenci, združeni v kulturnih društvih. 1. julija so organizirali mirovni shod v Ingolstadtu, kjer je okrog petsto udeležencev sprejelo resolucijo, v kateri so od mestnega sveta Ingolstadta zahtevali priznanje neodvisnosti Slovenije. Predlagali so, da bi resolucijo sprejela tudi bavarski deželni ter nemški državni parlament. Franz Götz, predstavnik Socialdemokratske stranke, je poslance bavarskega deželnega parlamenta dejansko seznanil z dogodki v Sloveniji (Klemenčič, 1996, 578). Za ustavitev nasilja JLA v Sloveniji in za priznanje slovenske neodvisnosti so si prizadevali tudi člani združenja Pro Slovenia iz Ulma⁸ in slovenski izseljenci v pokrajini Baden-Württemberg.

Pomembno je bilo tudi delovanje dr. Dušana Nendla,⁹ ki je 31. julija 1991 v pismu nemškemu zunanjemu ministru Hansu-Dietrichu Genscherju zahtevo po priznanju Slovenije podkrepil tudi z gospodarskimi interesi Nemčije in Evropske gospodarske skupnosti. Zanimivo je, da je Nendl že novembra 1987 Genscherja¹⁰ v pismu opozoril na nevarnost »libanonizacije« Jugoslavije (Klemenčič, 1996, 578). Omeniti je treba še tržaškega Slovenca Petra Merkuja, elektroinženirja pri Siemensu. Leta 1991 je v pismih predsednikom držav in vlad ter zunanjim ministrom držav ES, predsedniku Češkoslovaške Vaclavu Havlu, predsedniku ZDA Georgeu Bushu st., generalnemu sekretarju OZN ter Svetemu sedežu v Vatikanu zagovarjal neodvisnost Slovenije in politike pozival k diplomatskemu priznanju Slovenije.¹¹

V **Veliki Britaniji** je skupina intelektualcev različnih narodnosti novembra 1990 ustanovila »Komite za zaščito demokracije v Jugoslaviji«, ki je 19. januarja 1991 organiziral protestni shod pred jugoslovanskim

4 AZSM, Pismo Jozsefa Hirnöka, predsednika Zveze Slovencev na Madžarskem, Fodorju Gáborju, predsedniku odbora za človekove pravice, manjšine in verske zadeve, 28. 6. 1991.

5 AZSM, Pismo Gusztáva Heckenasta, predsednika Madžarskega demokratskega foruma za Železno županijo, Jozsefu Hirnöku, 3. 7. 1991.

6 AZSM, Pismo Szabada Györgyja, predsednika Državnega zbora Madžarske, Jozsefu Hirnöku, 7. 8. 1991.

7 AZSM, Pismo Lašzla Regéczy-Nagyja, vodje urada predsednika Madžarske, Jozsefu Hirnöku, 2. 8. 1991.

8 ASIM, Apel združenja Pro Slovenia, 11. 7. 1991.

9 Dušan Nendl (1925, Dravograd – 2010, Celje) je 1966 doktoriral na Univerzi v Aachnu, kjer je bil do leta 1976 zaposlen kot znanstveni asistent. Nato se je kot razvojni inženir zaposlil v MAN-u, kjer je ostal do leta 1991, ko se je vrnil v Slovenijo.

10 Kopiji obeh pisem sta v avtorjevi lasti.

11 AINV, Fond Merku, mapa »Mednarodna korespondenca 1991/1992«.

veleposlaništvom v Londonu, 9. marca pa na london-skem Trafalgar Squaru. Ob napadu JLA na Slovenijo se je slovenski del komiteja preoblikoval v Slovenski krizni center. Ta nepolitična skupina, ki je brez vnaprej določenega programa in brez formalnega članstva delovala za priznanje slovenske samostojnosti, je 29. junija ustanovila glasilo *The Slovenian Newsletter* kot odgovor na nenaklonjeno britansko javno mnenje do neodvisnosti Slovenije (Klemenčič, 2005, 269).

7. julija je Konferenca za Veliko Britanijo SSK na Trafalgar Squaru organizirala shod v podporo neodvisnosti Slovenije. Govorniki so bili tudi predstavniki nekaterih britanskih političnih strank: liberalne, laburistične, stranke Zelenih itd. Izraz podpore so organizatorjem shoda poslali tudi predsednik Litve Vytautas Landsbergis, predsednik Liberalno-demokratske stranke Paddy Ashdown, podpredsednik Konservativne stranke sir Geoffrey Pattie idr. Med shodom je bilo zbranih okrog tisoč podpisov za peticijo predsedniku vlade Johnu Majorju (*The Slovenian Newsletter*, 17. 7. 1991, 5). Poleg peticij in zbiranja podpisov je bilo pomembno tudi parlamentarno lobiranje. Šele po zaslugi posameznikov in skupin, ki so lobirale za Slovenijo, so mnogi Britanci uvideli, da ne poznajo ozadja jugoslovanske krize (Klemenčič, 2005, 270).

Priznanje Slovenije so v pismih, ki so jih pošiljali britanskim politikom, članom evropskega parlamenta in nekaterim mednarodnim ustanovam, zahtevali tudi mnogi posamezniki. Tako je Joe Pogatchnik, glasbenik iz Bedforda, v imenu slovenske skupnosti v Bedfordshireu 29. junija 1991 pisal predsedniku vlade Johnu Majorju in zahteval, naj Velika Britanija in države ES priznajo Slovenijo.¹² Pismo s podobno vsebino je bilo z Urada Republike Slovenije v Veliki Britaniji 17. oktobra 1991 poslano tudi predsednikom držav in vlad ter zunanjim ministrom držav Britanske skupnosti narodov [Commonwealth].¹³ Podobno vsebino je imel tudi dopis Andrewa Hartleyja, ki so ga člani Slovenskega kriznega centra poslali vsem britanskim parlamentarcem. Odgovor poslancev je bil zelo raznolik: nekateri so podpirali samostojnost Slovenije, drugi so ji nasprotovali. S poslanci, ki so Sloveniji izkazali naklonjenost, so bili navezani tesnejši stiki. Tako je Zvezdan Pirtošek oktobra 1991 komisiji za zunanje zadeve britanskega parlamenta predložil mnenje o razmerah v Jugoslaviji. Na pobudo Sloveniji naklonjenih poslancev je bil parlamentu predložen osnutek za priznanje Slovenije, s katerim so bili poslanci seznanjeni 20. novembra (Klemenčič, 2005, 271). Velika Britanija je Slovenijo priznala 15. januarja 1992 skupaj z drugimi državami ES.

V **Franciji** so ugledni astrofizik slovenskega rodu Janez Zoreč, univerzitetni profesor zgodovine dr. Georges

Castellan in baron Jean De Miceli s skupino slovenskih ter francoskih somišljenikov novembra 1990 v Parizu ustanovili društvo Francija–Slovenija. Člani društva so med aprilom in junijem 1991 organizirali več obiskov slovenskih politikov v Franciji. Po intervenciji JLA v Sloveniji so člani društva natisnili letak, v katerem so pojasnili razloge za razglasitev neodvisnosti Slovenije, in ga v 100.000 izvodih poslali mnogim vplivnim Francozom. Na dogodke v Sloveniji so se odzvali tudi slovenski izseljenci iz Aumetza. Na pobudo tamkajšnjega Združenja delavcev slovenskega rodu [Association des Travailleurs Slovène d'Origine] so v začetku julija 1991 poslali pismo francoskemu predsedniku Françoisu Mitterandu in jugoslovanskemu ambasadorju v Parizu, v katerem so zahtevali končanje intervencije JLA v Sloveniji.¹⁴ Pismo s podobno vsebino je jugoslovanskemu ambasadorju v Parizu poslal tudi Anton Pišlar, predsednik omenjenega društva iz Aumetza.

V **Švici** so se člani društva Pro cultura Slovenica skupaj z drugimi slovenskimi izseljenci posvetili informiranju švicarske javnosti o dogodkih v Sloveniji in zahtevi Slovenije po samostojnosti. V ta namen je bila v začetku oktobra 1991 v Schaffhausnu tudi slovesna maša za samostojno Slovenijo, ki jo je vodil pater Robert Podgoršek. Udeležilo se je več kot 2.000 vernikov, od tega polovica delavcev na začasnem delu v Švici in številni domačini, ki so podpirali Slovenijo v njenih prizadevanjih za neodvisnost. Dan pred tem so predstavniki slovenskih klubov in urednik *Zürcher Nachrichten* izročili predsedniku švicarske konfederacije peticijo s 5.800 podpisi z zahtevo za priznanje samostojne Slovenije (Slovenec, 10. 10. 1991, 9).

V Nieuwegeinu na **Nizozemskem** so slovenski izseljenci 7. julija 1991 organizirali Komite za priznanje Slovenije. V njegovo delovanje so se vključili tudi člani Konference za Nizozemsko pri SSK. Namen komiteja je bil informirati nizozemsko javnost in s pomočjo peticij pri nizozemski vladi vplivati na priznanje Slovenije. Eno od peticij so posredovali predstavnikom vseh strank nizozemskega parlamenta, s katerimi so se sestali 11. julija 1991. Na srečanju je nizozemski zunanji minister Van der Broek govoril o posredovanju na Brionih, vsi predstavniki strank pa so od članov komiteja dobili informacije o vzrokih za osamosvojitve Slovenije.¹⁵ O omenjenih vzrokih je predsednik komiteja Frank van Krevel 9. avgusta objavil zapis v najvplivnejšem nizozemskem dnevniku.¹⁶ Septembra 1991 je komite pripravil obisk slovenske in hrvaške delegacije pod vodstvom podpredsednika skupščine Republike Slovenije Vaneta Gošnika in predsednika hrvaškega parlamenta Žarka Domjana na Nizozemskem. Obe delegaciji sta

12 ASIM, Pismo Josepha Pogachnika britanskemu ministrskemu predsedniku Johnu Majorju, 29. 6. 1991.

13 AKSK, Pismo Urada Republike Slovenije v Veliki Britaniji »to the Heads of State, Prime Ministers and Ministers, The Commonwealth Nations«, 17. 10. 1991.

14 ASIM, Pismo tajnika Združenja delavcev slovenskega porekla v Aumetzu, Ivana Tolmajnerja, Slovenski izseljenski matici, 10. 7. 1991.

15 ASIM, Pismo predsednika Komiteja za priznanje Slovenije Franka van Krevela Gabi Heimar, 30. 7. 1991.

16 ASIM, Pismo predsednika Komiteja za priznanje Slovenije Franka van Krevela Gabi Heimar, 9. 8. 1991.

bili gostji na zasedanju zunanjepolitičnega odbora nizozemskega parlamenta, pred katerim je evropsko politiko ob razpadu Jugoslavije predstavil zunanji minister Van den Broek. Obe delegaciji sta nato sodelovali še na okrogli mizi o razpadu Jugoslavije na nizozemski televiziji (Klemenčič, 1996, 581).

Podporo slovenski neodvisnosti so izrazili tudi Slovenci na **Švedskem**, ki so 29. junija 1991 skupaj s hrvaškimi izseljenci pripravili protestna shoda pred švedskim parlamentom v Stockholmu in Malmöju, 30. junija pa oblikovali odbor za priznanje neodvisnosti Slovenije in poslali protestna pisma članom švedske vlade ter vsem političnim strankam. 5. julija je delegacijo Slovencev in Hrvatov sprejel sekretar zunanjega ministrstva Pierre Schori. 6. in 13. julija so znova organizirali protestne shode po vseh večjih švedskih mestih. Na pobudo Slovencev je poleti 1991 v švedskih časopisih izšlo tudi več člankov, ki so obravnavali dogodke v Sloveniji (Klemenčič, 1996, 581).

SLOVENSKI IZSELJENCI V ZDA

Že ob prvih demokratičnih spremembah v Sloveniji so tudi v ZDA »progresivne« organizacije začele sodelovati z organizacijami »konservativnih« slovenskih Američanov. Tudi več skupin slovenskih izseljencev se je organiziralo na novo in januarja 1990 v Clevelandu ustanovilo Združenje slovenskih Američanov. Namen združenja je bil informirati slovenske Američane, kako lahko vplivajo na ameriško politiko do Jugoslavije, in podpirati demokratizacijo Slovenije ne glede na politične stranke, ki so takrat nastajale v Sloveniji. Konec marca 1990 je združenje odprlo svoj sedež v Euclidu v Ohio. Istočasno so nekateri desno usmerjeni slovenski Američani organizirali tudi Ameriško-slovenski svet, ki ga je vodil dr. Mate Roesemann, z namenom podpreti (zlasti finančno) dve od petih političnih strank Demokratične opozicije Slovenije (Demos), in sicer Slovensko kmečko zvezo in Slovenske krščanske demokrate. Zbrali so okrog 100.000 USD (Klemenčič, Kristen, 1999, 9–10).

Že pred plebiscitom so slovenski Američani sodelovali v zaslišanjih ameriškega Kongresa o Jugoslaviji. Tako je pred senatnim zunanjepolitičnim odborom 14. februarja 1990 urednik *Ameriške domovine* Rudolph M. Susel izrazil upanje, da bo Slovenija postala neodvisna država s svobodnim podjetniškim in večstrankarskim političnim sistemom. Karl Bonutti pa je pred evropskim podkomitejem Odbora za zunanjo politiko Senata ZDA

21. februarja 1991, torej že po plebiscitu v Sloveniji, zahteval podporo ZDA v prizadevanjih Slovenije za neodvisnost (Klemenčič, 1995, 377–378; Bonutti, 2015, 228–229).¹⁷ Za hitrejše reševanje jugoslovanskega vprašanja sta se zavzemala tudi kongresnika slovenskega rodu Dennis Eckart iz Clevelanda in James Oberstar iz Minnesote. Bila sta pobudnika kongresne resolucije, v kateri je dvanajst podpisnikov izrazilo zaskrbljenost zaradi položaja v Jugoslaviji. Posredovana je bila državnemu sekretarju Jamesu Bakerju,¹⁸ ki pa se zanjo ni zmenil in se je, kot že omenjeno, ob obisku Jugoslavije junija 1991 zavzemal za njen nadaljnji obstoj.

Po napadu JLA na Slovenijo, ki je osupnil ameriško javnost, je kongresnik Eckart 27. junija 1991 v govoru v Predstavniskem domu od State Departmenta in predsednika ZDA zahteval, naj podpreta demokracijo v Sloveniji ter ukrepata zoper nasilje JLA.¹⁹ 1. julija 1991 so se predstavniki voditeljev slovenskih bratskih podpornih organizacij, slovenskih župnij in slovenskih kulturnih organizacij na pobudo sodnika Charlesa Ipavca, predsednika Federacije Slovenskih narodnih domov, in Matjaža Jančarja²⁰ sestali v Slovenskem narodnem domu v Clevelandu in ustanovili organizacijo Združeni Američani za Slovenijo [United Americans for Slovenia]. Njen namen je bil vplivati na vlado ZDA, naj vendarle prizna slovensko neodvisnost. Do konca leta 1991 se je vanj vključilo 659 društev ter organizacij ameriških Slovencev. Pomembno je, da so njihovi predstavniki uspeli vzbuditi zanimanje za Slovenijo tudi pri neslovenskih organizacijah, na primer pri zastopnikih medijev ter ameriškem Rdečem križu (Klemenčič, Kristen, 1999, 16).

Že 4. julija 1991 so se v prostorih Ameriške dobrodelne zveze zbrali številni prostovoljci, ki so organizirano napisali številna pisma zveznim senatorjem, članom Kongresa in predsedniku ZDA z zahtevo po priznanju Republike Slovenije (Prosveta, 24. 7. 1991, 1; Ameriška domovina, 8. 8. 1991, 2). Temu je sledilo prepričevanje visokih uradnikov ameriškega Kongresa in ameriške administracije, v svojih zahtevah pa so slovenski Američani izkoristili tudi zveze kongresnikov slovenskega rodu Eckarta in Oberstarja. Tako sta senator John H. Glenn iz Ohia in Eckart poslala skupno resolucijo z zahtevo po priznanju Slovenije predsedniku Georgeu Bushu. Glenn je ob tej priložnosti izdajatelju in založniku časopisa *Ameriška domovina* Jimu Debevcu izrazil globoko razočaranje nad dejstvom, da ZDA ne priznavajo Slovenije kot samostojne države. Tudi guverner zvezne države Ohio George Voinovich je v pismu že 28. junija 1991 prosil predsednika Busha za

17 Integralno besedilo Bonuttijevega govora je objavljeno v Bonutti, 2015, 292–295.

18 NARA, Congress of the United States, House of Representatives, Pismo Dennisa E. Eckarta et al. državnemu sekretarju Jamesu A. Bakerju III, 20. 5. 1991.

19 NARA, Congressional Record, vol. 127, no. 101, 16757: Support Democracy and Market Reform for All Peoples, 27. 6. 1991.

20 Matjaž Jančar je bil do začetka desetdnevne vojne za Slovenijo jugoslovanski generalni konzul v Clevelandu. Nato je odstopil in že čez nekaj dni postal slovenski predstavnik v Clevelandu. Vse organizacije ameriških Slovencev je pozval, naj podprejo Slovenijo v njenih prizadevanjih za neodvisnost in mednarodno priznanje. ASIM, Poziv Matjaža Jančarja vsem Slovenskim ameriškim organizacijam in vsem Američanom slovenskega porekla, 5. 7. 1991.

posredovanje v zvezi z dejavnostjo JLA v Sloveniji,²¹ v pismu z dne 3. julija pa ga je opozoril, da je leta 1988 ob predsedniški kampanji govoril o problemu zatiranih narodov na primeru Litovcev, in ga vprašal, zakaj ni njegova reakcija v jugoslovanskem primeru podobna, kot je bila reakcija proti Iraku.²²

Med desetdnevno vojno v Sloveniji, posebej pa še, ko se je razdivjala vojna na Hrvaškem, so ameriški Slovenci in ameriški Hrvati priredili številne demonstracije v podporo slovenski in hrvaški neodvisnosti. Potekale so v mnogih mestih ter pred zgradbama ameriškega Kongresa in Združenih narodov. Američani slovenskega rodu iz skoraj vseh slovenskih naselbin v ZDA ter številni njihovi neslovenski prijatelji so pošiljali na tisoče peticij in zahtev po priznanju slovenske neodvisnosti (Klemenčič, 2011, 44). Zanimivo je, da so organizirali poseben odbor za priznanje Slovenije kot samostojne države tudi na tihomorski obali. Vodila sta ga Mark Ryavec in Frank Vidregar, tedanji podpredsednik Slovenske narodne podporne jednote. Odbor je julija 1991 skupaj s Hrvati organiziral demonstracije pred mestno hišo v Los Angelesu. Mestni sveti ameriških mest, v katerih so slovenski ter hrvaški priseljenci in njihovi potomci imeli določen vpliv, so neodvisnost Slovenije in Hrvaške priznali z resolucijami (Klemenčič, Kristen, 1999, 18).

Ko je oktobra 1991 potekel trimesečni moratorij ES na uveljavljanje slovenske neodvisnosti, so slovenski Američani 8. oktobra 1991 preko posebnih telefonskih linij zasuli Belo hišo s tisoči klicev (Ameriška domovina, 31. 10. 1991, 1), akcijo pa so ponovili 10. in 12. februarja 1992, saj so ZDA še vedno odlašale s priznanjem Slovenije. ZDA so Slovenijo, skupaj s Hrvaško ter Bosno in Hercegovino, priznale aprila 1992 (Klemenčič, 2011, 44).

SLOVENSki IZSELJENCI V KANADI

Zaradi »[...] potrebe po razumevanju [...] sedanjega položaja kanadskih Slovencev vis-a-vis Slovenije kot centra slovenstva in perspektive slovenskega naroda pri uveljavljanju slovenske suverenosti [...]«²³ je bil 25. maja 1990 ustanovljen Kanadski slovenski kongres (KSK). Šlo je za preoblikovanje obstoječe Konference združenih Slovencev Kanade, ustanovljene leta 1989. KSK je pod svojim okriljem kmalu združil večino kanadsko-slovenskih organizacij.²⁴ Ob KSK je treba omeniti še Zvezo slovenskih društev, ki je v južnem Ontariu delovala že od leta 1985. 10. decembra 1990 se je preoblikovala v Vseslovenski odbor (VSO), katerega namen je bil zbiranje pomoči za odpravo posledic poplav v Sloveniji.

Združeval je kanadske Slovence ne glede na politično in svetovnonazorsko opredelitev (Trebše Štolfa, 2005, 158).

Kljub zanimanju za dogajanja v domovini, je vojna v Sloveniji presenetila vse Slovence v Kanadi. Ker je bilo vodstvo KSK in VSO takrat v Sloveniji, je Jože Slobodnik, predsednik Slovenske gospodarske zbornice v Kanadi,²⁵ poskrbel, da so se Slovenci hitro organizirali. Junija 1991 je bil ustanovljen Slovenski informacijski center, ki je pod vodstvom Cvetke Kocjančič opravil pomembno delo na področju informiranja kanadske javnosti o dogodkih v Sloveniji in pomagal pri organizaciji prireditev v podporo Sloveniji (Klemenčič, 1996, 574–575).

Pomembno vlogo so imeli tudi slovenski duhovniki. Torontski nadškof slovenskega rodu Alojzij Ambrožič je že 28. junija pisal kanadskemu premierju Brianu Mulroneyju in ga pozval, naj kanadska vlada stori vse za prekinitev spopadov v Sloveniji in za začetek pogajanj jugoslovanske vlade s Slovenijo in Hrvaško.²⁶ Istega dne je okrog tri tisoč slovenskih, hrvaških in makedonskih izseljencev protestiralo pred parlamentom province Ontario v Torontu (Slovenska država, junij–julij 1991, 4), v Edmontonu v provinci Alberti pa so se predstavniki Slovensko-kanadskega društva sestali s predsednikom provincialne vlade in ga prosili, naj pri kanadski vladi posreduje za priznanje Slovenije. Podobna zborovanja Slovencev so 30. junija potekala tudi v Londonu in Hamiltonu v Ontariu, 1. julija zvečer pa je bila v cerkvi Marije Brezmadežne v Torontu maša za domovino, ki jo je daroval torontski nadškof Ambrožič. V svojem nagovoru je poudaril, da bi moral svet podpreti neodvisni državi Slovenijo in Hrvaško. Izjavo v podporo neodvisni Sloveniji nadškofa Ambrožiča je v naslednjih dneh objavil tudi časopis *Toronto Star* (Klemenčič, 2002, 114).

6. julija je v središču Toronta okrog tisoč Slovencev mirno opozarjalo javnost in oblasti na nasilje v Sloveniji ter na Hrvaškem. Podobna zborovanja so bila organizirana po glavnih mestih vseh provinc, kjer živijo slovenski izseljenci. Zborovanje v podporo mednarodnemu priznanju Slovenije je konec julija organizirala tudi Slovenska mladina. Na njem so počastili spomin na žrtve agresije JLA na Slovenijo (Trebše Štolfa, 2005, 160).

Po koncu vojne v Sloveniji so mnogi kanadski Slovenci v pismih pozivali predsednika vlade Mulroneyja ter ministrico za zunanje zadeve Barbaro McDougall k priznanju neodvisnosti Slovenije. V tem okviru moramo omeniti zlasti pisma Staneta Kranjca. Pisma s podobno vsebino so pošiljali tudi mnogi Kanadčani neslovenskega rodu, priznanje Slovenije pa so podpirali tudi nekateri člani parlamenta (Trebše Štolfa, 2005, 161). Kanadski

21 ASIM, Pismo Georgea V. Voinovicha, guvernerja Ohia, predsedniku ZDA Georgeu Bushu, 28. 6. 1991.

22 ASIM, Pismo Georgea V. Voinovicha, guvernerja Ohia, predsedniku ZDA Georgeu Bushu, 3. 7. 1991.

23 AKSK, Pristopna izjava Kanadskemu slovenskemu kongresu.

24 AKSK, Kongresne misli – občasno glasilo Kanadskega slovenskega kongresa, 2, 2 (maj 1991), 2.

25 23. oktobra 1990 jo je ustanovilo trideset kanadskih podjetnikov slovenskega porekla.

26 AKSK, Pismo Alojzija Ambrožiča, nadškofa v Torontu, Brianu Mulroneyju, predsedniku vlade Kanade, 28. 6. 1991.

politiki so ta pisma²⁷ obravnavali resno (Klemenčič, 2002, 118). Konec novembra 1991 sta Kanado obiskala zunanji minister Republike Slovenije Dimitrij Rupel in vodja kabineta slovenske vlade Andrej Logar. Med obiskom, ki so ga organizirali predstavniki slovenske izseljenske skupnosti, sta se sestala z zunanjo ministrico McDougall. Čeprav ni bil sprejet noben obvezujoč dokument glede priznanja Slovenije, je obisk dosegel svoj namen, saj je bil vzpostavljen neposreden stik med zunanjima ministrstvom obeh držav (Ameriška domovina, 12. 12. 1991, 5). Kanada je Slovenijo priznala 15. januarja 1992 skupaj z državami EU.

SLOVENSKI IZSELJENCI V ARGENTINI

V času vojne za Slovenijo in prizadevanj za njeno diplomatsko priznanje so tudi v Argentini začeli sodelovati pripadniki obeh ideološko razdeljenih emigracij: primorske, večinoma levičarske, ki se je v Argentino priselila deloma iz ekonomskih razlogov in deloma zaradi raznarodovalnega pritiska italijanskega fašizma, ter slovenske politične emigracije, ki se je v Argentino priselila po drugi svetovni vojni. Skupno nastopanje se je kazalo zlasti v navezovanju stikov z ustvarjalci javnega mnenja in pomembnimi osebnostmi argentinske družbe ter v organiziranju manifestacij in kulturnih prireditev, kar naj bi argentinsko javno mnenje obrnilo v prid slovenskim in hrvaškim željam. Pri tem je imela pomembno vlogo Zedinjena Slovenija, krovna politična organizacija slovenske politične emigracije. Njeno lobbiranje je tedaj segalo do najvplivnejših predstavnikov argentinskega političnega, gospodarskega, kulturnega in cerkvenega življenja (Kristen, 2007b, 303–304), na kar so, med drugim, kazali osnutki senatnih resolucij, ki so jih v argentinskem parlamentu pripravili nekateri senatorji. V resolucijah so izražali »obžalovanje zaradi vojaške intervencije« in pozivali sprte strani k pogajanjem za mirno rešitev krize.²⁸ Slovenske zahteve sta podprla tudi argentinski Nobelov nagrajenec za mir Adolfo Pérez Esquivel in pisatelj Ernesto Sábato. Njuno pismo v argentinskih časnikih je zelo odmevalo v argentinski javnosti. Kljub temu je nekdanji jugoslovanski vicekonzul v Buenos Airesu Marko Sjekloča ocenil, da je argentinska vlada »pokazala večjo naklonjenost do slovenskih in hrvaških zahtev, kakor javno mnenje« (Sjekloča, 2004, 265).

Slovenski izseljenci v Argentini so konec junija in v začetku julija 1991 pripravili tudi več manifestacij v podporo slovenski neodvisnosti. 30. junija so se množično udeležili manifestacije na trgu San Martín v Buenos Airesu, dva dni prej pa so skupaj s hrvaškimi izseljenci protestirali pred jugoslovanskim veleposlaništvom. Protest je neposredno prenašala ena izmed argentinskih

televizijskih postaj. Manifestacije v podporo Sloveniji so potekale tudi v Barilochoh in Mendozi (Žigon, 2002, 198; Kristen, 2007b, 304–305). Med dejavnostmi Slovencev v Mendozi je treba omeniti enourno oddajo Radia Nacionala, s katero so 1. julija argentinsko javnost seznanili s slovensko željo po neodvisnosti, že dan prej pa je lokalni časopis *Giario los Andes* objavil daljši prispevek z naslovom »E Slovenia, su historia y sus anhelos«. 6. julija so na protestnem shodu razdelili dva tisoč letakov, 3. julija pa jih je sprejel generalni tajnik vlade province Mendoze, dr. Louis Abrego (Klemenčič, 1996, 536).

Akcije slovenskih izseljencev v Argentini in njihovih potomcev niso ostale neopažene, saj je Argentina kot prva država na južnoameriškem kontinentu Slovenijo in Hrvaško priznala že 16. januarja 1992.

SLOVENSKI IZSELJENCI V AVSTRALIJI

Po demokratičnih spremembah v Sloveniji so Slovenci v Avstraliji na pobudo Stanke Gregorič in Alfreda Brežnika ustanovili Slovenske narodne svete za Viktorijo, Novi Južni Wales, Canberro, Queensland in Južno Avstralijo. Ti so se 28. julija 1990 združili v Avstralsko slovensko konferenco za Svetovni slovenski kongres (ASK SSK). Decembra 1990 je Brežnik v Sydneyju odprl Slovenski informacijski urad, s ciljem seznanjati avstralsko javnost z dogodki v Sloveniji (Gregorič, 1995, 10). Ob relativno dobri informiranosti so avstralski Slovenci že 27. januarja 1991 skupaj s hrvaškimi ter albanskimi priseljenci s Kosova v Melbournu, Sydneyju in Canberri protestirali proti uporabi JLA pri reševanju jugoslovanske krize, avstralskega ministra za zunanje zadeve Garetha Evansa pa pozvali, naj posreduje za mirno rešitev krize (Gregorič, 1995, 14). Maja 1991 so se predstavniki ASK SSK in hrvaške ter makedonske skupnosti sestali s premierjem Bobom Hawkom, ki je izrazil zaskrbljenost ob dogodkih v Jugoslaviji, slovenska predstavnik Marjan Kovač in Alfred Brežnik pa sta se zanimala zlasti za reakcije avstralske vlade ob morebitni razglasitvi neodvisnosti Slovenije (Klemenčič, 1996, 576–577).

Ob napadu JLA na Slovenijo so avstralski Slovenci pripravili več protestov v Melbournu, Adelaidu, Sydneyju in Brisbanu. S prvega, ki so ga s hrvaškimi izseljenci pripravili 28. junija pred poslopjem avstralskega parlamenta v Canberri, so Johnu Douthu, osebnemu tajniku ministra za zunanje zadeve Avstralije, predali pismo, v katerem so se zavzeli za ustavitev spopadov v Sloveniji in priznanje Slovenije ter Hrvaške. Istega dne je delegacija obiskala še ambasadi ZDA in ES (Gregorič, 1995, 36–37). Drugemu sekretarju ameriške ambasade Robertu Carlsonu so predali pisno zahtevo, naj ZDA prevzamejo pobudo za ustavitev nasilja v Sloveniji, katerega naj bi po njihovem prepričanju spodbudil

27 Korespondenco med Stanom Kranjcem (podpredsednik KSK), Leandrom V. Skofom (tajnik KSK), Williamom S. Pavlichem in Stephenom S. Pavlichem (oba Slovenski informacijski center) ter kanadskim premierjem Brianom Mulronejem in zunanjo ministrico Barbaro McDougall hrani avtor prispevka.

28 Kopije osnutkov resolucij hrani ASIM.

ameriški državni sekretar Baker ob obisku v Beogradu (Klemenčič, 1996, 577).

29. junija je ASK SSK organizirala podpisovanje peticij, avstralski Slovenci in pripadniki drugih izseljenskih skupnosti pa so začeli akcijo pošiljanja 13.000 dopisnic avstralskemu ministru za zunanje zadeve Evansu (Gregorič, 1995, 54). Slovenski izseljenci so neodvisnost Slovenije zahtevali tudi v številnih pismih, ki so jih pošiljali avstralskim politikom ter avstralskim medijem.²⁹ Protestna pisma in peticije so avstralski politiki jemali resno, saj je predsednik vlade Hawke 4. julija na tiskovni konferenci v Canberri med drugim izjavil, da bo Avstralija priznala Slovenijo in Hrvaško, če bosta »zadostili vsem kriterijem državnosti po mirni poti« (Slovensko pismo, julij–september 1991, 67).

Avstralski Slovenci so podporo za priznanje Slovenije iskali tudi pri vodji opozicije v senatu Robertu Hillu in njegovih sodelavcih, s katerimi so se sestali 22. avgusta v Canberri. Člani opozicije so izkazali naklonjenost demokratizaciji Slovenije in Hrvaške, glede diplomatskega priznanja pa so ostali precej zadržani. Delegacija slovenskih izseljencev se je udeležila tudi razprave v parlamentu, kjer so poslanci liberalne stranke zahtevali priznanje Slovenije in Hrvaške, sprejet pa je bil tudi predlog opozicije o odpoklicu avstralskega veleposlanika v SFRJ (Slovensko pismo, julij–september 1991, 77–80). Med prizadevanja za priznanje Slovenije s strani Avstralije spadajo tudi obiski avstralskih Slovencev pri Garryju Handu, ministru za priseljevanje in etnične zadeve. Po teh obiskih je minister Hand izdal navodilo, da lahko prebivalci iz Slovenije dobijo vstopne vizume za Avstralijo na avstralski ambasadi na Dunaju (Gregorič, 1995, 56), s čemer so avstralske oblasti »tiho« priznale, da Slovenija ni več del Jugoslavije.

Konec leta 1991 in v začetku leta 1992 so avstralski Slovenci organizirali še nekaj odmevnih akcij. Omeniti je treba zlasti večer z avstralskimi parlamentarci, ki ga je 13. decembra 1991 organiziral Slovenski narodni svet Viktorije, večerjo s člani avstralskega parlamenta, združenimi v »Parlamentarians for Slovenia and Croatia«, ki jo je 26. novembra v Canberri organiziralo Slovensko-avstralsko društvo, ter protest slovenskih in hrvaških izseljencev v Canberri 2. januarja 1992 ob obisku ameriškega predsednika Busha (Slovensko pismo, julij–september 1991, 22). Te akcije slovenskih izseljencev so ob zaostrovanju razmer na območju Jugoslavije pripomogle, da je Avstralija priznala Slovenijo že 16. januarja 1991.

SLOVENSki IZSELJENCI V DRUGIH DRŽAVAH

V prizadevanja za priznanje Slovenije so se aktivno vključili tudi slovenski izseljenci v deželah, kjer so živeli

v relativno majhnem številu. Tako so izseljenci na **Novi Zelandiji** julija 1991 naslovili pismo na novozelandsko vlado in na predsedujočega ES van der Broeka, v katerem so izrazili željo za priznanje neodvisnosti Slovenije.³⁰ Pismo z enakimi zahtevami so oktobra 1991 poslali tudi novozelandskemu ministru za zunanje zadeve Donu McKinnonu. Ta jim je v svojem odgovoru zagotovil, da bodo bodoče akcije njegove vlade glede priznanja nekdanjih jugoslovanskih republik kot neodvisnih držav »konsistentne z akcijami celotne ES«.³¹

Tudi skupina Slovencev iz **Južnoafriške republike** se je z zahtevo po priznanju Slovenije obrnila na vlado te države.³²

ZAKLJUČEK

Iz navedenega je razvidno, da so pripadniki slovenskih avtohtonih manjšin v zamejstvu in slovenski izseljenci v tem obdobju pokazali veliko zanimanje za Slovenijo. Mogoče je celo reči, da je šlo pri Slovencih v tistih trenutkih za renesanso narodne zavednosti.

Zanimivo je, da so na dogodke v Sloveniji v letih od 1990 do 1992 reagirali slovenski izseljenci tudi v deželah, kjer so živeli v relativno majhnem številu, na primer v Južnoafriški republiki ali na Novi Zelandiji. Reakcije slovenskih izseljencev v deželah, kjer jih je bilo relativno veliko in kjer so bile njihove skupine do sredine osemdesetih let 20. stoletja v odnosu do stare domovine politično zelo diferencirane, so v prizadevanjih za priznanje slovenske neodvisnosti s strani njihovih novih domovin pokazale visoko stopnjo enotnosti. Ob tem je treba opozoriti tudi na pomembno vlogo, ki so jo v teh državah odigrali politiki slovenskega rodu, na primer Dennis Eckart iz ZDA, ki je ob izbruhu vojne v Sloveniji takoj v govoru v predstavniškem domu ameriškega Kongresa izrazil prizadetost ob napadu jugoslovanske armade na Slovenijo.

Omeniti je treba, da priznanje Slovenije, Hrvaške ter Bosne in Hercegovine januarja 1992 s strani držav ES, pozneje pa tudi s strani ZDA in vseh drugih držav, primarno ni bilo rezultat pritiskov slovenskih izseljenskih skupnosti na vlade svojih držav. Kljub temu pa je treba priznati in priznavati dosežke teh skupnosti, ki so vplivale na politiko svojih držav do svojih starih domovin. To so priznali tudi vsi pomembnejši slovenski politiki, ki so tako predstavnikom manjšin kot predstavnikom slovenskih izseljenskih skupnosti ob diplomatskem priznanju Slovenije s strani njihovih držav naselitve poslali zahvalna pisma. Posebnega pomena pa je vpliv dejavnosti slovenskih skupnosti v zamejstvu in izseljenstvu na stopnjo njihove kohezivnosti in zavest pripadnosti Slovenstvu.

29 AASK, Pismo Marjana Kovača predsedniku vlade Avstralije R. Hawku, 27. 6. 1991; ASNS, Pismo Anice Markič vsem avstralskim medijem, 3. 7. 1991.

30 Delo, 26. 7. 1991: Peticiji Slovencev iz Nove Zelandije, 2.

31 ASIM, Pismo zunanjega ministra Nove Zelandije Dona McKinnona Antonu Pavelicu, 21. 10. 1991.

32 ASIM, Pismo Jožeta Vogelnika uredništvu Rodne grude, 5. 7. 1991.

THE ROLE OF MEMBERS OF SLOVENIAN INDIGENOUS MINORITIES IN NEIGHBORING COUNTRIES AND SLOVENIAN EMIGRANTS IN SLOVENIA'S INDEPENDENCE

Matjaž KLEMENČIČ

University of Maribor, Faculty of Arts, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenia
e-mail: matjaz.klemencic@um.si

SUMMARY

The author attempts to answer the question to what extent the activities of the Slovenians in neighboring countries and Slovenian emigrants contributed to their new home countries recognitions of the independence. On the basis of original archival sources, newspaper articles and available literature it was confirmed that the international community at the crossroads of the 1990s, did not favor the emergence of new nation-states. The Slovenians living outside the Republic of Slovenia were at that time practically the only ones on which the Slovenians from Slovenia in those crucial moments could rely. As a result, Slovenian politicians then asked the representatives of the Slovenian minorities and Slovenian emigrants for the support and co-operation in all important steps. These were the key moments in their efforts to influence the policy in the new home countries to recognize the independence of Slovenia.

Members of indigenous Slovenian minorities in neighboring countries and Slovenian immigrants of all generations then showed a lot of interest in Slovenia and a high degree of unity in seeking the recognition of Slovenian independence by their new homelands. Although the international recognition of Slovenia was primary not the result of their pressure on the governments of the countries of their settlement, it is necessary to recognize the achievements of these communities that affected the policies of their countries towards Slovenia.

Keywords: Slovenia, Slovenian indigenous minorities, Slovenian emigrants, international community, independence, international recognition

VIRI IN LITERATURA

- AASK** – Arhiv Avstralske slovenske konference, Melbourne (AASK).
- AINV** – Arhiv Inštituta za narodnostna vprašanja, Ljubljana (AINV).
- AKSK** – Arhiv Kanadskega slovenskega kongresa, Toronto (AKSK).
- Ameriška domovina = American Home.** Cleveland, American Home, 1919–2008.
- ASIM** – Arhiv Slovenske izseljenske matice, Ljubljana (ASIM).
- ASNS** – Arhiv Slovenskega narodnega sveta, Melbourne (ASNS).
- AZSM** – Arhiv Zveze Slovencev na Madžarskem, Szentgotthárd = Monošter (AZSM).
- CDRS** – Camera dei Deputati, Resoconto Stenografico (CDRS) [Italijanska poslanska zbornica, stenografski zapisniki zasedanj]. <http://storia.camera.it/> (13. 2. 2017).
- NARA** – National Archives and Records Administration, Washington D. C. (NARA).
- Naš tednik.** Celovec = Klagenfurt, Narodni svet koroških Slovencev, 1949–2003.
- New York Times.** New York, The New York Times Co., 1851–.
- Novi list.** Trst, Zadruga z o.z. Novi list, 1954–1995.
- Primorski dnevnik.** Trst, Založništvo tržaškega tiska: Družba za založniške pobude, 1945–.
- Slovenec.** Ljubljana, Slovenec, 1991–1996.
- Slovenska država.** Toronto, Slovenian National Federation of Canada, 1950–2001.
- Slovensko pismo = Slovenian Letter.** Melbourne, Slovenski narodni svet, 1990–1992.
- The Slovenian Newsletter.** London, Slovenia Crisis Centre, 1991–1994.
- Benson, L. (2001):** Yugoslavia: A Concise History. New York, Palgrave.
- Bonutti, K. (2015):** Med izbiri in zgodovino: Spomini goriškega Slovenca. Gorica, Goriška Mohorjeva družba.
- Ghosh, B. (2000):** Towards a New International Regime for Orderly Movements of People. V: Ghosh, B. (ur.): Managing Migration: The Time for a New International regime? Oxford, Oxford University Press, 6–12.
- Gombač, B. M. (1996):** Slovenija, Italija: Od preziranja do priznanja. Ljubljana, Debora.
- Gregorič, S. (1995):** Naša bitka za Slovenijo – Avstralija. Melbourne, Slovenski narodni svet Viktorija.
- Hutchings, R. L. (1997):** American Diplomacy and the End of the Cold War: An Insider's Account of U.S. Policy in Europe, 1989–1992. Baltimore, Johns Hopkins University Press.
- Klemenčič, M. (1995):** Slovenes of Cleveland: The Creation of a New Nation and a New World Community Slovenia and the Slovenes of Cleveland, Ohio. Novo mesto, Dolenjska založba.
- Klemenčič, M. (1996):** Izseljenske skupnosti in ustanavljanje novih držav v vzhodni srednji Evropi: primer Slovencev. Zgodovinski časopis, 50, 3, 391–409 in 50, 4, 573–583.
- Klemenčič, M. (2002):** Delovanje slovenskih izseljencev v Kanadi za neodvisno Slovenijo. Objava virov s komentarjem. Razprave in gradivo, 40, 106–209.
- Klemenčič, M. (2005):** Delovanje slovenskih izseljencev iz Velike Britanije za neodvisno Slovenijo. V: Klemenčič, M., Kristen, S., Munda Hirnök, K., Stergar, J. & M. Trebše Štolfa: Viri o demokratizaciji in osamosvojitvi Slovenije IV: Slovenci v zamejstvu in po svetu ter mednarodno priznanje Slovenije (Viri, 20). Ljubljana, Arhivsko društvo Slovenije, 269–278.
- Klemenčič, M. (2009):** The International Community and the FRY/Belligerents, 1989–1997. V: Ingraio, C. W. & T. A. Emmert (ur.): Confronting the Yugoslav Controversies: A Scholars' Initiative. West Lafayette, Purdue University Press, 153–198.
- Klemenčič, M. (2011):** The Reactions of Immigrants from the South Slavic Lands and their Descendants in the USA to the Dissolution of Yugoslavia (1989–1993). Dve domovini, 33, 37–53.
- Klemenčič, M. & S. Kristen (1999):** Delovanje slovenskih izseljencev v ZDA za neodvisno Slovenijo = The Activity of Slovene Migrants to the USA for Independent Slovenia. Razprave in gradivo, 34, 9–28.
- Klemenčič, M. & V. Klemenčič (2010):** Die Kärntner Slowenen und die Zweite Republik: Zwischen Assimilierungsdruck und dem Einsatz für die Umsetzung der Minderheitenrechte. Celovec, Ljubljana, Dunaj, Mohorjeva = Klagenfurt, Laibach, Wien, Hermagoras.
- Kristen, S. (2007a):** Delovanje slovenskih izseljencev v Argentini za neodvisno Slovenijo. Razprave in gradivo, 53/54, 278–287.
- Kristen, S. (2007b):** Prizadevanje Slovencev v Italiji za mednarodno priznanje Slovenije. Razprave in gradivo, 53/54, 298–307.
- Munda Hirnök, K. (2005):** Prispevek porabskih Slovencev k osamosvajanju Slovenije. Razprave in gradivo, 53/54, 288–296.
- Pirjevec, J. (1995):** Jugoslavija 1918–1992: Nastanek, razvoj ter razpad Karadjordjevićeve in Titove Jugoslavije. Koper, Založba Lipa.
- Ramet, S. P. (1992):** Nationalism and Federalism in Yugoslavia 1962–1991. Bloomington, Indiana University Press.
- Reuter, J. (1993):** Jugoslawien: Versagen der internationalen Gemeinschaft? Südosteuropa, 42, 6, 333–343.
- Sjekloča, M. (2004):** Čez morje v pozabo: Argentinci slovenskih korenin in rezultati argentinske asimilacijske politike. Celje, Fit media.
- Stergar, J. (2005):** Delovanje koroških Slovencev v Avstriji za neodvisno Slovenijo. V: Klemenčič, M., Kristen, S., Munda Hirnök, K., Stergar, J. & M. Trebše

Štolfa: Viri o demokratizaciji in osamosvojitvi Slovenije IV: Slovenci v zamejstvu in po svetu ter mednarodno priznanje Slovenije (Viri, 20). Ljubljana, Arhivsko društvo Slovenije, 37–56.

Trebše Štolfa, M. (2005): Prispevek kanadskih Slovencev k osamosvajanju Slovenije. V: Klemenčič, M., Kristen, S., Munda Hirnök, K., Stergar, J. & M. Trebše Štolfa: Viri o demokratizaciji in osamosvojitvi Slovenije IV: Slovenci v zamejstvu in po svetu ter mednarodno priznanje Slovenije (Viri, 20). Ljubljana, Arhivsko društvo Slovenije, 157–196.

Woodward, S. L. (1995): Balkan Tragedy: Chaos and Dissolution after the Cold War. Washington, D.C., The Brookings Institution.

Žigon, Z. (2002): Vloga Slovencev v tujini pri osamosvajanju. V: Perovšek, J. & B. Šatej (ur.): Slovenska osamosvojitev 1991: pričevanja in analize. Ljubljana, Državni zbor Republike Slovenije; Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 179–190.

VLOGA MILANA KUČANA V SLOVENSKI ZUNANJI POLITIKI

Božo REPE

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, Slovenija
e-mail: bozo.repe@guest.arnes.si

IZVLEČEK

Milan Kučan se je mednarodno uveljavil med desetdnevno vojno za Slovenijo in v pogajanjih s t. i. evropsko trojko v Zagrebu in na Brionih ter v času sprejetja Brionske deklaracije. Tedaj je odigral pomembno vlogo pri prekinutvi spopadov v Sloveniji in v prizadevanjih za njeno mednarodno priznanje. Za poosamosvojitveni čas položaj enega izmed nacionalnih voditeljev razpadle Jugoslavije, ki se jih je – razen med dobrimi poznavalci razmer – držal približno enak sloves nacionalistov, ni bil najboljši izhodišče za graditev statusa upoštevanja vrednega državnika. Vendar je Kučan svoj talent za politiko znal še enkrat prenesti tudi na zunanjepolitično področje. Zagovarjal je dobro sodelovanje z nekdanjimi republikami SFRJ in Balkanom, srednjeevropsko povezovanje, dobre odnose tako z Rusijo kot ZDA ter vstop Slovenije v EU in Nato. Dejaven je ostal tudi po upokojitvi, bil je soustanovitelj Mednarodnega etičnega kolegija, v katerem so dejavni bivši državniki.

Ključne besede: Milan Kučan, zunanja politika, osamosvojitve, razpad Jugoslavije, Brionska deklaracija, Badinterjeva komisija, mednarodno priznanje, srednjeevropsko povezovanje, Balkan

IL RUOLO DI MILAN KUČAN NELLA POLITICA ESTERA SLOVENA

SINTESI

Milan Kučan si è affermato sulla scena internazionale durante la guerra dei dieci giorni slovena, nel corso delle trattative con la cosiddetta troika europea a Zagabria e Brioni e al tempo dell'approvazione della Dichiarazione di Brioni. In quell'occasione giocò un ruolo importante sia nell'interruzione degli scontri in Slovenia che negli sforzi per ottenerne il riconoscimento internazionale. Essendo uno dei leader nazionali della Jugoslavia disgregata e, in quanto tale, considerato – al di fuori dei circoli bene informati – alla stregua dei nazionalisti, per Kučan non era facile acquisire rispetto come statista nella fase che seguì la secessione slovena. Kučan, tuttavia, fu in grado di applicare nuovamente il proprio talento politico anche nel campo estero. A favore della collaborazione con le ex repubbliche jugoslave ed i Balcani, della cooperazione centro-europea, del coltivare buoni rapporti sia con la Russia che con gli Stati Uniti nonché fautore dell'ingresso della Slovenia nell'UE e nella NATO, Kučan è rimasto attivo anche dopo il pensionamento, co-fondando un collegio etico internazionale, cui hanno collaborato altri ex statisti.

Parole chiave: Milan Kučan, politica estera, indipendenza, dissoluzione della Jugoslavia, Dichiarazione di Brioni, Commissione Badinter, riconoscimento internazionale, cooperazione centro-europea, Balcani

Milan Kučan je imel kar nekaj izkušenj v mednarodni politiki še preden je leta 1990 postal predsednik Predsedstva Socialistične republike Slovenije (SRS).¹ Največkrat je bil član jugoslovanskih delegacij ali pa jih je vodil. V času pred koncem Jugoslavije so ga celo predlagali za zunanjega ministra, toda to je bil le maneuver, da bi ga v ključnih trenutkih izločili iz jugoslovanske politike.

Ko je Milan Kučan postal predsednik Predsedstva SRS, je bila zunanja politika stvar federacije; republike so imele zgolj omejene pristojnosti in še pri teh so bile pogosto ovirane.² Mednarodni stiki so bili omejeni na državnike sosednjih držav, v glavnem iz Avstrije. Po nastopu funkcije predsednika se je v tujino odpravil tudi na več neformalnih obiskov. Novembra 1990 se je udeležil pogovora s predsednikom nemške liberalne stranke (FDP) grofom Ottom von Lamsdorfom (1988–1993), vodstvom stranke in z nekdanjim gospodarskim ministrom iz FDP Hansom Friedrichsom v Frankfurtu. Prva država, ki jo je Kučan obiskal po izvolitvi za predsednika Predsedstva SRS aprila 1990, je bila Madžarska, kjer je bil avgusta; oktobra je bil v Izraelu in decembra v Kataloniji. Marca 1991, ko se je jugoslovanska kriza bližala vrelišču, je bil na dvodnevni obiskih na Dunaju in v Nemčiji, kjer je imel v deželi Baden-Württemberg

predavanje in pogovore z deželnim predsednikom Erwinom Teufelom. Malo pred razglasitvijo slovenske osamosvojitve je imel pogovore z nemškim zunanjim ministrom Hans-Dietrichom Genscherjem, od 10. do 12. junija pa je bil v Rimu, kjer se je srečal tudi s papežem Janezom Pavlom II.³ Pogoste stike je imel z Giannijem De Michelisem, zunanjim ministrom Italije, takrat predsedujoče Evropskemu svetu. Ta je Kučanu na obisku v Ljubljani 1. decembra 1990 – pred tem je obiskal Beograd – jasno povedal, da slovenska pot v evropske integracije vodi preko Beograda.⁴ Do pomladi 1991 je jugoslovanska diplomacija še uspešno prepričevala tujino, da so konflikti notranjepolitična zadeva in da njeno vmešavanje ni potrebno, kar je bilo razvidno tudi iz pogovorov z ameriškim zunanjim ministrom Jamesom Bakerjem v Beogradu 21. junija 1991, ki so pomenili vrh pritiska ZDA na Slovenijo, da ostane v Jugoslaviji.⁵ Podobni so bili pred tem tudi nasveti Evropske skupnosti (ES) in nemškega zunanjega ministra Genscherja, ki je na srečanju s Kučanom 20. marca v Bonnu Sloveniji »močno svetoval«, naj ne hiti in ne dela enostranskih potez, ampak naj išče možnosti za ohranitev Jugoslavije na drugačnih ustavnih podlagah.⁶

Med desetdnevno vojno in po pogovorih v Zagrebu in na Brionih s t. i. evropsko trojko⁷ ter po sprejetju Bri-

- 1 Članek je nastal v okviru raziskovalnega projekta J6-6832 Slovenski diplomati in zunanjepolitični vidiki osamosvajanja Republike Slovenije, 1980–1992.
- 2 OAMK, Beseda predsednika: osebno poročilo Milana Kučana ob koncu predsedniškega mandata, Ljubljana, december 2002. Glej tudi: Repe, 2015.
- 3 OAMK, Poročilo o delovanju predsednika RS ter o organizaciji in delu Urada predsednika RS v obdobju 1992–2002 (primopredajno poročilo), Ljubljana, december 2002.
- 4 APR, Zabeležka o pogovoru predsednika predsedstva RS Milana Kučana z ministrom za zunanje zadeve Republike Italije Giannijem de Michelisom v Benetkah, 23. 2. 1991.
- 5 APR, Zabeležka pogovora predsednika predsedstva RS Milana Kučana z Jamesom Bakerjem III., državnim sekretarjem za zunanje zadeve ZDA, Bg., 21. 6. 1991, zapisal Marjan Šiftar, Lj., 24. 6. 1991. Na seji so sodelovali še Warren Zimmermann, Dimitrij Rupel in Matjaž Kovačič (podsekretar v ministrstvu za mednarodno sodelovanje), po Ruplovem pričevanju pa tudi Margaret Tutweiler, ki je slovenski zapisnik ne omenja. Pogovor se je precej zavlekel, kar je vznejevoljilo Slobodana Miloševića, ki je bil za pogovor na vrsti za Kučanom. Slovenska stran je naredila še en zapisnik z istim naslovom in napačno datacijo 20. 6. 1991; napisala sta ga Marjan Šiftar in Matjaž Kovačič, hrani ga Ministrstvo za zunanje zadeve. Zapisnika imata nekaj različnih poudarkov, vsebinsko pa se bistveno ne razlikujeta. V besedilu sem upošteval oba zapisnika, prav tako tudi Zimmermannove in Bakerjeve spomine (Zimmermann, 1998, 131–135, 139; Baker III. in DeFrank, 1995).
- 6 OAMK, Zabeležka razgovora predsednika predsedstva RS Milana Kučana z zunanjim ministrom Nemčije g. Hansom Dietrichom Genscherjem, Bonn, 20. 3. 1991; Poročilo o obisku predsednika predsedstva RS Milana Kučana v Nemčiji, 19. in 20. 3. 1991; Zabeležka o sodelovanju predsednika predsedstva RS na seji odbora nemškega parlamenta za zunanjo politiko, Bonn, 20. 3. 1991. Glej tudi: Libal, 1997, 6.
- 7 Evropska trojka je bila v obravnavanem času predstavica zunanje politike Evropske skupnosti (ES), to je naslednice Evropske gospodarske skupnosti (EGS) in predhodnice Evropske unije (EU), uradno sicer iz EGS v ES preimenovane z uveljavitvijo t. i. Maastrichtskega sporazuma leta 1993, vendar se je izraz ES uporabljal že v letih pred uveljavitvijo Maastrichtskega sporazuma. Evropsko trojko so v tem prehodnem času sestavljali zunanji ministri aktualne predsedujoče države Sveta ES, države, ki je predsedovala pred njo in države, ki je bila za predsedovanje na vrsti naslednja (mandat vsakokratne države je trajal šest mesecev). Med Maastrichtskim sporazumom in t. i. Lizbonsko pogodbo (sprejeta 2007, uveljavljena 2009) se je sestava spremenila, t. i. trojko so sestavljali zunanji minister predsedujoče države Sveta EU, generalni sekretar Sveta EU in visoki predstavnik EU za zunanjo in varnostno politiko (ki je običajno predsedoval tudi Svetu ministrov za zunanje zadeve članic, to je enemu od desetih svetov ministrov tedaj 28 članske EU). Leta 2010, v času ekonomske krize, se je izraz trojka začel uporabljati za predstavnike Evropske komisije, Evropske centralne banke in Mednarodnega monetarnega sklada, ki so nekaterim državam (Irska, Portugalska, Španija in še posebej Grčija, Slovenija se je temu komaj izognila leta 2013) vsilile ostre varčevalne in druge ekonomske ukrepe. V času razpada Jugoslavije in osamosvojitve Slovenije so t. i. trojko najprej sestavljali Gianni De Michelis, zunanji minister Italije, Jacques Poos, zunanji minister Luxembourga in Hans van den Broek, zunanji minister Nizozemske, potem je De Michelisa zamenjal portugalski zunanji minister João de Deus Pinheiro. V času brionskih pogajanj in sprejetja Brionske deklaracije je trojko vodil Hans van den Broek.

onske deklaracije⁸ je Kučan odigral eno od ključnih vlog v prizadevanjih za mednarodno priznanje (Repe, 2002, 350–392; Repe, 2015, 432–453). Zlasti Brionska deklaracija, s katero se je slovenska delegacija – čeprav jo je razumela kot ultimat – strinjala, je bila eden njegovih ključnih dosežkov. Tako zaradi deklaracije same, ki je Slovenijo prvič neformalno postavila v položaj mednarodnega subjekta, kot morda še bolj, ker je uspel o strinjanju z njo prepričati slovenske politike in preprečiti, da bi prevladali jastrebi, ki so hoteli nadaljevanje vojne. Brionska deklaracija je upoštevala načelo, da lahko o prihodnosti Jugoslavije odločajo samo njeni narodi. To je bilo tedaj zelo aktualno in polemično pravno in politično vprašanje: ali imajo pravico do samoodločbe republike ali narodi? Če so to narodi (ne pa tudi manjšine), kot je bilo določeno v jugoslovanski ustavi, je bilo ključno vprašanje, na kakšen način naj se to izvede. Kučan je zagovarjal stališče, da se samoodločbe ne sme uresničiti na škodo drugih narodov. Ali imajo pravico do odcepitve iz življenja v eni državi tudi Srbi v Bosni in Hercegovini ter na Hrvaškem (kjer do t. i. božične ustave, sprejete 22. decembra 1990, Srbi niso bili manjšina,

pač pa konstitutiven narod)? Vprašanje je na Balkanu in marsikje drugje seveda še vedno aktualno, npr. ali imajo to pravico Albanci v Makedoniji in Črni Gori? Kučan je zagovarjal tudi stališče, da so Jugoslavijo prostovoljno ustvarili njeni narodi in se zato tudi narodi edini lahko odločijo za njeno razdružitev in za način, kako to storiti. Da gre torej za razdružitev (dissolution) in ne odcepitev (secession). Torej za akt, kot ga opredeljuje Dunajska konvencija o nasledstvu držav glede državnega premoženja, arhivov in dolgov (Vienna Convention on Succession of State Property, Archives and Debts). To definicijo je nato sprejela tudi večina slovenskih politikov, čeprav so dr. Jože Pučnik in drugi dolgo govorili o odcepitvi Slovenije. Ideja tedanjega predsednika predsedstva oz. prej in potem njenega člana iz Srbije dr. Borisava Jovića (ki je sicer spomladi 1991 tudi odstopil, da bi JLA omogočil uvedbo izrednih razmer, a sta Slobodan Milošević in srbska politika ta odstop potem preklcala), je bila, da naj zvezna skupščina sprejme zakon o odcepitvi. V praksi bi to pomenilo: Jugoslavija ostane kot mednarodni subjekt, Slovenija, ki se želi odcepiti, naj za odhod finančno plača, v mednarodnih odnosih pa

8 Brionska deklaracija je dokument, ki je bil sprejet 7. julija 1991 pod političnim pokroviteljstvom EU in s katerim so bili na slovenskem ozemlju po desetih dneh ustavljeni spopadi med JLA in slovenskimi oboroženimi enotami (Teritorialna obramba, milica), Slovenija pa je v zameno za dobo treh mesecev zamrznila osamosvojitvene aktivnosti. Brionska deklaracija ima tri dele: splošna načela, ki naj bi zagotovila mirno rešitev jugoslovanske krize, in dva aneksa. Prvi aneks je o režimu in varnosti na slovenskih mejah, o carinah, nadzoru zračnega prometa, načinih za prekinitev ognja in o izpustitvi ujetnikov. Drugi je o ustanovitvi neoborožene večnacionalne opazovalne misije v Sloveniji in (eventualno) tudi na Hrvaškem (o mandatu misije in njegovem trajanju, sestavi in načinu delovanja, obsegu aktivnosti, strukturi in načinu poveljevanja, pravnih in praktičnih vprašanjih v zvezi z misijo).

Na pogajanjih 7. julija 1991 so z evropske strani sodelovali Van den Broek, Poos in De Pinheiro, slovensko delegacijo so sestavljali France Bučar (predsednik skupščine), Milan Kučan (predsednik predsedstva), Janez Drnovšek (slovenski član predsedstva SFRJ), Lojze Peterle (predsednik izvršnega sveta) in Dimitrij Rupel (republiški sekretar za mednarodno sodelovanje). Zvezno vlado so zastopali predsednik ZIS Ante Marković, zvezni sekretar za zunanje zadeve Budimir Lončar, zvezni sekretar za notranje zadeve Petar Gračanin in pomočnik zveznega sekretarja za obrambo, sicer Slovenec, admiral Stane Brovet. Zvezno predsedstvo so zastopali Stipe Mesić (Hrvaška), Bogić Bogičević (BiH), Vasil Tupurkovski (Makedonija) in Branko Kostić (Črna Gora). Srbijo je zastopal Borisav Jović, ki pa ni ostal na skupnem zaključnem delu pogajanj. Srbsko stališče je bilo, da jo pogajanja ne zadevajo neposredno, ker ni vpletena v spopade, kljub temu pa je Jović sodeloval na sestanku federalne skupine s slovensko delegacijo, neformalno pa se je z Drnovškom na njegovo pobudo tudi dogovoril o umiku JLA iz Slovenije. Hrvaška predstavnika sta bila predsednik Franjo Tuđman in zunanji minister Davorin Rudolf. Celotno pogajanje se je začelo ob 8. uri zjutraj in je trajalo šestnajst ur. Pogajalci so se v tem času uradno sestali štirikrat, vmes pa so bila interna posvetovanja. Predstavniki ES so imeli prvi sestanek s Slovenci, nato s Hrvati, nato z Jovićem kot predstavnikom Srbije, nato s člani predsedstva in predstavniki zvezne vlade skupaj.

Brionska deklaracija v nasprotju s splošnim prepričanjem sicer ni klasična mednarodna pogodba, ki bi jo podpisale in žigosale vpletene strani, pač pa dokument, ki ga je sestavil Hans Van den Broek in ga dostavil pogajalcem ter s katerim so se udeleženci pogajanj na zaključnem sestanku strinjali zgolj ustno. Je pa glede na vsebino dokumenta – čeprav brez podpisov in pečatov – prvi mednarodni dokument, ki smiselno, ne pa (še) mednarodno pravno, priznava mednarodno subjektiviteto Slovenije.

Podpisu deklaracije se je upiral zlasti predsednik ZIS Ante Marković, Hrvaška je, podobno kot Srbija, menila, da je neposredno ne zadeva (a je v pogajanjih in pri sprejemu vseeno sodelovala). Slovenski delegaciji je (tudi v kontekstu pričakovanih reakcij doma) skrb zbujal zlasti nejasno definirani člen, ki govori o tem, da je treba na mejah vzpostaviti stanje, ki je veljalo pred 25. junijem 1991, nekateri pa se niso strinjali tudi s trimesečnim moratorijem, ker naj bi Slovenijo znova tiščal v Jugoslavijo. Na koncu je na Brionsko deklaracijo po načelu »vzemi ali pusti« (ki ga je zahteval van den Broek, saj bi sicer v slednjem primeru ES posredniško vlogo opustila) pristala. Do novega zapleta in možnega propada dogovora je nato prišlo, ker republiški sekretar za obrambo Janez Janša ni hotel izpustiti ujetnikov JLA in je to storil šele na zahtevo celotnega slovenskega predsedstva, ki pa ga je bilo zaradi omejenih komunikacij zelo težko dobiti (na Brionih je bila namreč le ena zunanja telefonska zveza, seveda močno oblegana). V vladajočem Demosu in pri njegovem predsedniku Jožetu Pučniku je bilo sprva stališče do Brionske deklaracije izrazito negativno, vendar so na koordinaciji strank in poslanskih klubov, ki ga je 8. in nato še enkrat 9. julija sklicalo predsedstvo, deklaracijo vendarle potrdili. V prid sprejemu se je isti dan opredelil tudi izvršni svet. Deklaracijo so uradno najprej sprejeli na večini poslanskih klubov, 10. julija 1991 pa po burni razpravi, ki jo je prenašala televizija, vsi trije zbori skupščine. Zanj je glasovalo 181 delegatov, proti 11, vzdržalo se jih je 7. Veliko je k tej odločitvi po eni strani prispevala reprezentativna sestava slovenske delegacije na Brionih, po drugi pa pritisk evropskih strank in posamičnih držav, zlasti tistih, ki so Slovenijo podpirale (Nemčija, Avstrija). Deklaracija je Sloveniji zagotovila mir, vojna pa se je čez poletje razplamela in nadaljevala na Hrvaškem. (Več o pogajanjih in Brionski deklaraciji glej: Repe, 2002, poglavje Tretja evropska misija: Brioni, str. 350–356; Repe, 2015, str. 376–385. Besedilo deklaracije in druge dokumente povezano s pogajanjmi v: Repe, 2004, dokumenti od št. 52 do dok. št. 62, Brionska deklaracija dok. št. 54).

naj se znajde, kakor hoče. Do sprejetja takega zakona potem ni prišlo.

Že brionska deklaracija je izhajala iz ugotovitve, da je v Jugoslaviji nastala nova situacija, ki terja natančnejši nadzor in pogajanja med različnimi stranmi, da je treba pogajanja začeti najkasneje 1. avgusta 1991, in to po načelih Helsinške deklaracije in Pariške listine, in da morajo ta vsebovati tudi vprašanje spoštovanja človekovih pravic ter pravico narodov do samoodločbe v skladu z načeli mednarodnega prava, a tudi tistimi, ki se nanašajo na ozemeljsko celovitost države. Nekaj mesecev kasneje je prišlo do haaške mirovne konference,⁹ ki je po načrtih lorda Petra Carringtona¹⁰ še nekako hotela skrbeti za Jugoslavijo, čeprav v ohlapni obliki.¹¹

Po neuspehu haaške konference, je teža odločitve v zvezi z Jugoslavijo prevzela Badinterjeva komisija,¹² a je Carrington že 12. novembra 1991 priznal, da bo priznanje republik, ki si to želijo, neogibno. Badinterjeva komisija je 7. decembra 1991 priznala jugoslovanskim republikam pravico do državnosti, če izpolnijo pogoje,

ki jih je postavila in s tem v bistvu potrdila Kučanovo stališče. Do uradnega priznanja ES 15. januarja 1992 se je potem dogajanje v zvezi s priznanjem odvijalo zelo hitro, čeprav ne povsem gladko. Je pa vendarle treba tudi dodati, da je politična odločitev v prid priznanju Slovenije prevladala, še preden je Badinterjeva komisija, ki je bila sicer odločilnega pomena, o tem oblikovala svoje mnenje. Glavno vlogo v dolgotrajnih diplomatskih bojih je imela Nemčija. Mnoge države s tem niso bile zadovoljne in so skušale priznanje bodisi preprečiti ali odložiti. Po srečanju v Maastrichtu decembra 1991 je bila Nemčija že trdno odločena, da bo Slovenijo in Hrvaško priznala še pred božičem, in to je kancler Helmut Kohl javno povedal v nemškem parlamentu. Nemčija se je zaradi tega znašla pod hudimi pritiski mednarodne politike. V nasprotno smer so jo želeli prepričati vsi od generalnega sekretarja OZN Javierja Péreza de Cuéllarja, Carringtona in ameriške administracije do Francije in Velike Britanije (Genscher, 1995; Libal, 1997; Ivanković, 1993).

9 Mednarodna konferenca o Jugoslaviji se je na pobudo ES začela septembra 1991 v Haagu in se je končala v začetku novembra, vodil jo je lord Peter Carrington. Vse do njenega konca je bilo mogoče občutiti prizadevanja za obnovo Jugoslavije. Od Slovencev sta na glavnih plenarnih zasedanjih nastopala Kučan in Rupel. Konferenca se je končala neuspešno. Vojna na Hrvaškem se je med njenim trajanjem stopnjevala, pojavljali so se prvi konflikti tudi v Bosni in Hercegovini. Carrington je rešitev jugoslovanske krize videl v sklenitvi svobodne zveze suverenih in neodvisnih republik z mednarodno identiteto, ki bi zagotavljala zaščito človekovih pravic in poseben status določenim skupinam in področjem. V okviru splošne ureditve krize bi bilo mogoče priznanje neodvisnosti na podlagi obstoječih meja tistim republikam, ki to želijo. Carringtonov predlog je bil za Slovenijo sicer deloma sprejemljiv, še posebej njegovo stališče, da republike lahko postanejo države z mednarodno subjektiviteto. Bojazen pa je obstajala zaradi pritiska k formiranju carinske unije kot temelja za nekakšno gospodarsko skupnost jugoslovanskih republik, kar bi ne nazadnje za sabo potegnilo tudi vprašanje proračuna takšne tvorbe in vrsto drugih vprašanj. Carringtonov predlog je bil zavrnjen zaradi Miloševićevega nasprotovanja (sprejela pa ga je Črna Gora, kar je povzročilo srbsko-črnogorski konflikt). Okrnjeno jugoslovansko predsedstvo, predsednik ZIS Ante Marković in jugoslovanski zunanji minister Budimir Lončar so na konferenci imeli zgolj še simbolično vlogo. Še v času konference so v OZN imenovali posebnega odposlanca Cyrus Vancea (v času predsedovanja Jimmyja Carterja med 1977 in 1980 ameriški zunanji minister). Reševanje jugoslovanske krize je nato šlo v dve smeri: v ES je odnos do razpada Jugoslavije in definiranje statusa bivših jugoslovanskih republik prevzela t. i. Badinterjeva komisija (na katero se je z nekaterimi vprašanji za mnenje obračal že Carrington v času haaške konference); OZN pa je (sicer skupaj z ES) ustanovila Mednarodno konferenco za bivšo Jugoslavijo, ki si je neuspešno prizadevala predvsem za zaustavitev vojn na jugoslovanskem ozemlju in ni več neposredno zadevala Slovenije. Konferenca je začela delovati avgusta 1992 v Londonu (zato se uporablja izraz londonska konferenca, čeprav je sicer imela sedež v Švici), razpuščena pa je bila januarja 1996, sprva jo je vodil Cyrus Vance, nato pa Thorvald Stoltenberg (norveški laburistični politik, obrambni minister med letoma 1979–1981 in minister za zunanje zadeve v letih 1987–1989 in 1990–1993). Sopredsednika sta bila lord David Owen (britanski laburistični in nato socialdemokratski politik, minister za zunanje zadeve 1977–1979) in nato Carl Bildt (švedski konservativni politik in diplomat, predsednik vlade 1991–1994, zunanji minister 2006–2014, sopredsedujoči na mirovni konferenci v Daytonu novembra 1995, visoki predstavnik za BiH takoj po koncu vojne, med decembrom 1995 in junijem 1997).

Haaška konferenca je bila tako po mnenju mnogih strokovnjakov za mednarodno politiko zadnja priložnost za ohranitev Jugoslavije vsaj v nekakšni ohlapni obliki, saj naj bi bila večina vprašanj usklajenih in naj bi zato moral biti Carrington bolj energičen pri sprejetju sporazuma. Vendar so bila takrat srbska osvajanja na vrhuncu, spopadi na Hrvaškem so se stopnjevali, Dubrovnik je bil že večkrat napaden, Vukovar je bil tik pred padcem, boji so se selili v bližino Osijeka, ES pa ni imela nobenih mehanizmov, da bi Srbijo v karkoli prisilila.

10 Britanski konservativni politik, pripadnik najvišjega kroga britanske plemiške elite. Med drugim obrambni (1970–1974) in zunanji (1979–1982) minister Velike Britanije (odstopil je zaradi falklandske vojne); generalni sekretar Nata (1984–1988).

11 APR, Magnetogram 76. seje predsedstva RS, 17. 10. 1991.

12 Badinterjevo komisijo (uradno: Arbitražna komisija Konference o Jugoslaviji) je ustanovil Svet zunanjih ministrov tedanje EGS (kasnejše ES in EU) 21. avgusta 1991. Komisijo je vodil francoski pravnik in predsednik ustavnega sodišča Robert Badinter. V njej so bili tudi Roman Herzog, tedaj predsednik nemškega ustavnega sodišča in poznejši nemški predsednik Aldo Corasaniti, predsednik italijanskega ustavnega sodišča Francisco Tomás, predsednik španskega ustavnega sodišča in Irene Petry, predsednica belgijskega ustavnega sodišča. Komisija se je sprva imenovala Badinter–Herzogova komisija, Herzog pa je tudi izdelal osnovne smernice za njeno delovanje, vendar ni postal njen predsednik, ker države članice EGS (po maastrichtskem sporazumu ES) večinoma niso odobravale nemškega pritiska, da se čim prej priznata Hrvaška in Slovenija. Komisija je za Konferenco o Jugoslaviji izdelala skupaj petnajst mnenj, prvo o tem, da je Jugoslavija v procesu razpadanja (kar je v primeru Slovenije in Hrvaške v nadaljevanju obravnave pomenilo, da ne gre za odcepitev). Postavila je tudi kriterije, ki so jih posamične republike morale izpolnjevati, če so zaprosile za mednarodno priznanje. V sedmem mnenju je ES priporočila, naj prizna Slovenijo. Zvezne republike Jugoslavije (zveze Srbije in Črne Gore) po priznanju štirih republik ni razglasila za naslednico SFRJ, pač pa za novo državo. Na koncu je ugotovila tudi, da se je proces razpadanja SFRJ končal in da s tem SFRJ ne obstaja več, države naslednice pa se morajo sporazumeti o sukcesiji.

Kučanova prva velika preizkušnja na mednarodnem področju so bili torej diplomatski nastopi v procesu osamosvajanja in tik pred osamosvojitvijo. Takrat se je povezal z nekaterimi vodilnimi politikami, kot so Helmut Kohl (krščanski demokrat, kancler Zvezne republike Nemčije in nato združene Nemčije), Hans-Dietrich Genscher (liberalec, notranji (1969–1974) in zunanji (1974–1992) minister ter podkancler Zvezne republike Nemčije in nato združene Nemčije, poleg Helmuta Kohla glavni arhitekt nemške združitve), François Mitterrand (socialist, predsednik Francije z doslej najdaljšim stažem, 1981–1995), in to velikokrat po stranskih poteh in osebnih zvezah. Pot do Mitterranda, na primer, mu je odprl slikar Zoran Mušič, osebni prijatelj francoskega predsednika. Kučan se je odpravil na več obiskov in se pogovarjal z nekaj tujimi državniki.

Za poosamosvojitveni čas položaj enega izmed nacionalnih voditeljev razpadle Jugoslavije, ki se jih je – razen med dobrimi poznavalci razmer – držal približno enak sloves nacionalistov, ni bil najboljši izhodišče za graditev statusa upoštevanja vrednega državnika. K temu je treba prišteti tudi majhnost Slovenije. Še večji problem pa so bili večtrnost slovenske zunanje politike, nejasna delitev pristojnosti na zunanjepolitičnem področju, pa tudi prizadevanja dela slovenske politike zmanjšati Kučanov vpliv na zunanjepolitičnem področju ali ga čim bolj omejiti (s tem prepričanjem je bila pisana tudi nova slovenska ustava). Vendar je Kučan svoj talent za politiko v času osamosvojitve znal prenesti tudi na zunanjepolitično področje. Z nekaterimi državniki se je povezal tudi prijateljsko, na primer s češkim predsednikom in nekdanim disidentom Václavom Havlom, madžarskim predsednikom in pisateljem Árpádom Gönczem, poljskim predsednikom Aleksandrom Kwaśniewskim, avstrijskim predsednikom Heinzem Fischerjem, hrvaškim predsednikom Stipetom Mesićem in izraelskim predsednikom in Nobelovim nagrajencem Šimonom Peresom. Prijateljske stike je imel tudi z Adam Michnikom.

Kot predsednik republike je uradno obiskal trideset držav oziroma njihovih najvišjih predstavnikov, v nekatere države je potoval večkrat. Desetkrat je bil v Italiji, kjer se je srečal s Francescom Cossigo (krščanski demokrat, italijanski premier 1985–1992 in predsednik Italije 1985–1992), Luigijem Scalfarom (krščanski demokrat in nato član Demokratske stranke, predsednik Italije 1992–1999) in Carlom Ciampi (med drugo svetovno vojno pripadnik italijanskega odporiškega gibanja, prvi povojni nestranski predsednik vlade 1993–1994, predsednik Italije 1999–2006); v Vatikanu je bil na avdienci pri papežu; trikrat je obiskal ZDA, sedemkrat Madžarsko, sedemkrat Nemčijo in dvakrat Izrael. Številni obiski so bili tudi neuradni. Kučanovo mednarodno dejavnost so zaznamovala tudi številna multilateralna srečanja. Večkrat je bil razlog za njegovo

Slika 1: Med pogajanji z evropsko trojko na Brionih, 7. julij 1991 (Foto: Joco Žnidaršič, OAMK)

pot v tujino članstvo Slovenije v mednarodnih vladnih in nevladnih organizacijah: šestkrat je bil na zasedanju Generalne skupščine OZN, sodeloval je na srečanjih v Svetu Evrope in Evropskem parlamentu ter na sestankih Nata v Bruslju. Uradni obisk v Sloveniji mu je vrnilo 37 šefov držav, med njimi dvakrat papež Janez Pavel II., Bill Clinton (demokrat, predsednik ZDA 1993–2001), Juan Carlos I (španski kralj od 1975, abdiciral 2014), Süleyman Demirel (večkratni predsednik turške vlade, predsednik države 1993–2000). Na delovnih obiskih je bilo dodatno 27 državnikov, eden najpomembnejših diplomatskih dogodkov je bil vrh Bush–Putin junija 2001 na Brdu pri Kranju. Gostil je štiri pomembnejša multilateralna srečanja, med njimi dve srečanju srednjeevropskih predsednikov, in imel desetine sprejemov predsednikov vlad, zunanjih in obrambnih ministrov, načelnikov generalštabov, funkcionarjev Nata, predstavnikov mednarodnih vladnih in nevladnih organizacij, parlamentarnih in drugih predstavnikov ter delovnih pogovorov s tujimi veleposlaniki.¹³ To je pač formalni okvir, ki ga lahko naštejejo tudi kasnejši predsedniki. Vendar je Kučan posebnost v tem, da je šlo za čas vzpostavljanja države, njenega mednarodnega priznanja, umeščanja Slovenije v mednarodni prostor, ko je bila slovenska zunanja politika neusklajena, zaznamovali so jo prerivanja in odrivanja ter negotovosti in protislovnosti v usmeritvah. Zato je imel Kučan v poosamosvojitveni slovenski diplomaciji in mednarodnih odnosih ozek manevrski prostor. »Prestižnost, protokolarna prerivanja in poskusi odrekanja reprezentativnosti funkcije predsednika republike pri predstavljanju države so bili v mandatih Milana Kučana precej pogosti,« je povedala Kučanova svetovalka Špela Furlan (Furlan, 2011). Prav tako je treba upoštevati, da tedanji politiki in diplomati tudi o zunanji politiki in

¹³ OAMK, Poročilo o delovanju predsednika RS ter o organizaciji in delu Urada predsednika RS v obdobju 1992–2002 (primopredajno poročilo), Ljubljana, december 2002.

sodelovanju s Kučanom pišejo in razlagajo s stališča svojih trenutnih oz. vsakokratnih kasnejših stališč. In da o dejavnosti dr. Janeza Drnovška, predsednika vlade v večjem delu Kučanovega mandata, praktično nimamo ne dokumentov in ne dovolj verodostojnih pričevanj, razen od Kučana in njegovih sodelavcev. »Z Drnovškom sta se tedaj srečevala izmenjaje, enkrat pri enem, drugič pri drugem. Sam sem tedaj vzpostavil dobro komunikacijo z generalnim sekretarjem LDS Gregorjem Golobičem, tako smo presegli marsikakšno zadevo že v začetku«, priča dr. Zdenko Roter, prav tako Kučanov svetovalec (Roter, 2009).

Seveda je v prehodnem času pomembna še vrsta drugih vprašanj. Ne zgolj mednarodno priznanje in pogojevanja v zvezi z njim, pač pa tudi utrditev mednarodnih aktov, ki so garantirali slovenske meje, kot so Osimski sporazumi, glede katerih je na koncu De Michelis s spretnim manevrom dosegel, da je bilo v Italiji v parlamentu doseženo slovensko nasledstvo o priznanju Osimskih sporazumov. Nasledstva Avstrijske državne pogodbe, ki ga je Kučan prav tako zagovarjal, se slovenska politika ni upala in ne upa rešiti. Nikoli ni upala zahtevati od podpisnic, da priznajo Sloveniji kot naslednici Jugoslavije vlogo sopodpisnice. Lahko domnevamo, da so bile v času osamosvojitve kot protiusluga pač dane Avstriji določene obljube tedanjih politikov kar zadeva Avstrijsko državno pogodbo, pa še marsikaj drugega, recimo vrnitev premoženja pripadnikom t. i. staroavstrijske manjšine.¹⁴

Pri mednarodni uveljavitvi sta bila očitna dva trenda: obračanje hrbta Balkanu in oddaljevanje od njega takrat, ko nas je najbolj potreboval in je svet od nas pričakoval večji angažma, ter zanemarjanje srednjeevropske povezave Slovenije. Kučan je zagovarjal ohranjanje dobrih odnosov z nekdanjimi jugoslovanskimi republikami. Tudi v konkretnih primerih, kot je Nova ljubljanska banka ali bilateralna ureditev mejnega vprašanja s Hrvaško, kjer je do osnovnega dogovora prišlo že s Franjem Tuđmanom (kasnejši sporazum Drnovšek–Račan), a ga je Hrvaška zavrnila. Ves čas od osamosvojitve in še po Tuđmanovi smrti, ko je bil predsednik Hrvaške Stipe Mesić, si je prizadeval za izboljšanje odnosov z njo in poudarjal, da ti odnosi nimajo samo mejnih razsežnosti, ampak da imata Slovenija in Hrvaška tudi veliko skupnih interesov. »Spadamo v isti civilizacijski, kulturni, duhovni prostor,« je povedal v radijskem intervjuju leta 2002. »Oboji smo se formirali kot sodobni narodi v srednjeevropskem kulturnem in civilizacijskem prostoru. Imamo, objektivno vzeto, enake interese tudi glede prihodnosti. Želimo v evropske integracije, biti del kultiviranega, demokratičnega, civiliziranega sveta, ki se ravna po vrednotah, ki so se oblikovale v duhovnem izročilu zahodnoevropske civilizacije.«¹⁵

Leta 1999 je Kučan podprl posredniško vlogo in načrt nekdanjega ameriškega sekretarja za obrambo Williama Perryja, leta 2001 pa tudi sporazum Drnovšek–Račan; oba sta temeljila na predpostavki o odprtem izhodu Slovenije v mednarodne vode in hkratnem stiku Hrvaške z italijansko mejo na morju. Sicer je Kučan načelno soglasje o tem dosegel že s Franjem Tuđmanom, a ni bilo uresničeno. V prepričanju, da je bilo Jadransko morje v nekdanji Jugoslaviji skupno, nikoli razdeljeno med republike, je zagovarjal stališče, da si državi delita skupne pravice, o tem, kako, pa je treba doseči dogovor, ki je lahko tudi političen. »In sicer je bilo s pokojnim predsednikom Tuđmanom kar veliko pogovorov o tej stvari, ki so v izhodišče zmeraj postavljali definiranje in legitimnost interesov ene in druge države,« je dejal leta 2010.

*Predsednik Tuđman je kot izhodišče zmeraj postavljal interes Hrvaške, da ima mejo z Italijo. Ključni razlog so Osimski sporazumi, optantsko vprašanje in nekatera druga zgodovinska vprašanja, ki jih ima Hrvaška z Italijo in jih imamo mi Slovenci drugačna. Naš interes, kot sem jaz to formuliral, je bil povezava slovenskega teritorialnega morja z odprtim morjem. In ni bilo oporekanja niti z naše strani njihovemu interesu niti njihovega oporekanja našemu. Na enem od teh razgovorov je bil z menoj takratni državni sekretar ministrstva za zunanje zadeve Iztok Simoniti, ki je o tem razgovoru, mislim da leta 1996, izrisal skico tistega, kar je bilo kasneje vsebina in rešitev tako imenovanega sporazuma Drnovšek–Račan. Čeprav je tista skica ležala kar nekaj let, menda štiri leta v predalu pri predsedniku vlade. Zakaj, o tem pač danes ne kaže izgubljati besed. Govorim zato, da bi povedal, da bi bila po mojem mnenju najboljša rešitev bilateralna.*¹⁶

Vprašanje morske meje s Hrvaško ni rešeno vse do danes.

Kučan je balkansko politiko povezoval zlasti z odpravljanjem nezaupanja v ZDA, ki so se z novo realnostjo le stežka sprijaznile in so v Sloveniji videle pomembnega krivca za razpad Jugoslavije, čeprav so Slovenijo priznale. »Kučan se je nekajkrat srečal s šefom Cie na njegovo željo, ker je ta želel slišati Kučanovo oceno razmer, posebej na Kosovu in v Srbiji,« je leta 2009 povedal Zdenko Roter in navedel nekaj pomembnih politikov iz Srbije in ZDA, s katerimi je Kučan redno komuniciral, čeprav je takrat v Sloveniji prevladovala težnja po oddaljevanju od držav nekdanje Jugoslavije. »On je, nasprotno, menil, da bo to znova pomemben gospodarski in politični prostor, slovensko naravno zaledje in je zato treba biti aktivno prisoten« (Roter, 2009).

14 To se da razbrati iz Arhiva Ministrstva za zunanje zadeve Republike Slovenije. Več o tem glej: Nečak idr., 2004.

15 OAMK, Intervju za 4. radijsko mrežo lokalnih radijskih postaj (magnetogram), Novo mesto, 29. 8. 2002.

16 OAMK, Magnetogram posnetka TVS3 iz pogovora Milana Kučana in zunanjega ministra Samuela Žbogarja z Jankom Lorencijem, Velika dvorana Mestne občine Ljubljana, 19. 5. 2010.

Kučan je po Roterju zagovarjal stališče – ob negodovanju in tudi nasprotovanju velikega dela domače politike –, da Slovenija ne sme obrniti hrbta Balkanu, temveč da po svojih zmožnostih prispeva k vzpostavljanju miru na Balkanu in z državami nekdanje Jugoslavije vzpostavlja normalne odnose. Tudi zato je bil dolga leta relevanten sogovornik tujih diplomatov glede razmer na Balkanu.

Spomladi 1999 je Nato vojaško posredoval v takratni Zvezni republiki Jugoslaviji (ZRJ), da bi srbsko vojsko in policijo prisilil k umiku s Kosova. Pred intervencijo je Kučan podpiral široko avtonomijo Kosova znotraj ZRJ, popolni samostojnosti Kosova pa ni bil naklonjen. »Obžalujem, da je prišlo do vojaškega posega v Srbiji,« je komentiral Natovo intervencijo,

a zgodilo se je, kar se je moralo zgoditi. Agresivna srbska nacionalistična politika že nekaj let ogroža mir v Jugovzhodni Evropi, povzroča humanitarno katastrofo in izziva demokratični svet. Nasilja na Kosovu, enako kot v Bosni in Hercegovini, očitno ni bilo mogoče zaustaviti drugače kot s silo. Spomini na Vukovar, Dubrovnik, Sarajevo, Srebrenico in druge kraje učijo, da je treba nasilje zaustaviti. Mislim, da je vojaško posredovanje Nata takšen mednarodni ukrep. Ta poseg ni sovražno dejanje proti srbskemu narodu. Mednarodna skupnost in Nato se z njim nista postavila na nobeno od sprtih strani. Ukrepala sta zgolj za zaščito civilnega prebivalstva in za politično in miroljubno rešitev spora. Dosežeta naj jo obe sprti strani ob pomoči in jamstvu mednarodne skupnosti in tako zavarujeta legitimne interese obeh narodov na Kosovu. Slovenija si bo še naprej prizadevala za takšno rešitev. Svojo varnostno in obrambno politiko bo prilagodila novim razmeram, ki izvirajo iz nastalega položaja in iz mednarodne odgovornosti naše države.¹⁷

Po skoraj dveh mesecih Natovih letalskih napadov je Kučan za Radio France International (RFI) izjavil, da je to intervencija proti režimu, ki dolgo in flagrantno z državnim nasiljem krši človekove pravice in da so razlogi za intervencijo zoreli več let. V intervenciji je videl uveljavljanje načela, za katero se je zavzel že na milenijskem zasedanju OZN leta 2000, to pomeni, da so človekove pravice višja vrednota, kot sta klasična suverenost posameznih držav in načelo nevmešavanja v njihove notranje zadeve. Razmere bi od mednarodne skupnosti terjale, da na novo premisli celoten sistem mednarodnih odnosov, še posebej vrednoto varovanja suverenosti držav in univerzalno veljavo človekovih pravic. Ni se strinjal z mnenji, da gre za ameriški diktat, za nepremišljeno akcijo brez jasnega političnega cilja ali za ohranjanje Nata in s tem ameriške dominacije v

Evropi: Evropa je imela dovolj časa, da spozna pravo naravo konflikta v nekdanji Jugoslaviji, pa tudi širše na Balkanu, vendar njen velik del ni bil sposoben ali ni želel prepoznati pravih vzrokov. Ocenil je, da Evropa ni želela prepoznati agresivnega nacionalizma s konkretnimi teritorialnimi ambicijami, uveljavljanja principa kri in zemlja, osvajanja novega nacionalnega »lebensrauma«. Po njegovem mnenju je bilo za zaustavitev nasilja, s katerim je hotela Srbija reševati svoje nacionalno vprašanje in ustvariti Veliko Srbijo, dovolj časa. Konflikt z Albanci na Kosovu je v zgodovini vedno homogeniziral srbski narod in tudi glede vprašanja Kosova je bilo dovolj časa za iskanje rešitve v času, ko je trajalo nasilje Srbije proti Hrvaški ter Bosni in Hercegovini. Evropa je imela tudi dovolj institucij za reševanje problema, še zlasti Organizacijo za varnost in sodelovanje v Evropi, pa je ta »par excellence« evropski problem prenesla na OZN in vanj vpletla ves svet, tako da je na koncu ostala le opcija z intervencijo ZDA ali Nata. Že tretjič v zgodovini 20. stoletja so morale ZDA intervenirati v konfliktih, ki so jih povzročile evropske države in njihova nesposobnost, da probleme same rešijo politično po demokratični poti in svoje parcialne interese podredijo skupnemu interesu za mirno rešitev. Opozoril je še na napetosti med Makedonci in Albanci v Makedoniji, ki jo je prav v tistem času obiskal, in na tamkajšnje zelo težavne razmere zaradi množice beguncev, ki so bile blizu humanitarne katastrofe.

Rešitev za Balkan je Kučan sicer videl v trifaznem procesu: najprej je treba prekiniti nasilje in zagotoviti premirje, potem bi sledila obnova življenja, kar je predvideval Pakt stabilnosti za jugovzhodno Evropo in kar naj bi pripeljalo tudi do razvoja in gospodarske stabilnosti, potem pa bi se evropske države morale odločiti o politični prihodnosti Balkana. Če bi bili prejšnji točki uresničeni, bi obstajala tudi realna možnost, da se tem državam odpre demokratična in realna perspektiva vključitve v Evropsko unijo.¹⁸

Kučan je podpiral tudi Črno goro in ji pomagal pri utiranju poti na mednarodna srečanja, vendar je sprva njeno mesto videl v ZRJ, pod pogojem, da se ta demokratizira. Junija 1999, ko je na uradni obisk v Slovenijo prišel ameriški predsednik Bill Clinton, je Kučan kljub Drnovškovemu nasprotovanju na srečanje na Brdu pri Kranju povabil tudi črnogorskega predsednika Mila Đukanovića. Od leta 2000 je tudi javno podpiral črnogorsko pravico do samoodločbe, če se bo Črna gora tako odločila. Kot predsednik in tudi kasneje (leta 2010 je postal posebni poročevalec slovenske vlade za Bosno in Hercegovino in tudi napisal poročilo o razmerah v njej) je bil še posebej pozoren do dogajanja v Bosni in Hercegovini. V izjavah, intervjujih, v dvostranskih pogovorih, na mednarodnih forumih in drugih srečanjih je opozarjal na razsežnosti vojne katastrofe, na igno-

17 OAMK, Izjava predsednika Republike Slovenije Milana Kučana ob posredovanju zveze Nato na Kosovu, Ljubljana, 24. 3. 1999.

18 OAMK, Telefonski intervju predsednika republike Milana Kučana za RFI (povzetek), Ljubljana, 20. 5. 1999.

rantsko ravnanje Evropske unije in na negotovost usode Bosne in Hercegovine kot države tudi po angažiranju ZDA, intervenciji Nata ter vzpostavitvi miru na podlagi daytonskega sporazuma. Zaradi njegovega angažiranja je aprila 2005 osem nekdanjih sarajevskih županov bosansko vodstvo pozvalo, naj se angažira pri izbiri novega visokega predstavnika mednarodne skupnosti v Bosni in Hercegovini, ki bi leta 2006 prevzel mandat po Britancu Paddyju Ashdownu in predlagalo Milana Kučana, do česar pa ni prišlo. Po drugi strani so mu nekateri prav zaradi navedenega poročila osem let po mandatu očitali, da želi Bosno in Hercegovino razdeliti. Jelko Kacin, tedaj poročevalec evropskega parlamenta za Srbijo, je v intervjuju za Oslobođenje Kučanu očital, da podpira odcepitvene težnje Republike srbske.¹⁹ Tudi hrvaški politični analitik Davor Gjenero (ki poročila tedaj najverjetneje sploh ni videl, saj je bilo tajno in je prvič v celoti objavljeno v knjigi Milan Kučan, prvi predsednik) je v hrvaškem časniku Vjesnik zapisal, da je Kučan naklonjen razdelitvi Bosne in Hercegovine. Gjenero je poročilo povezal tudi z legitimiziranjem neodvisnosti Kosova, neobveznim stališčem Mednarodnega sodišča v Haagu o Deklaraciji o neodvisnosti Kosova, ki da nikakor ne sme biti precedens za legitimiziranje neodvisnosti Republike srbske.²⁰ Kučan je te očitke v različnih medijih zavrnil.

Kučan je hkrati zagovarjal tudi srednjeevropsko povezovanje. Srednjo Evropo je videl kot nekakšno naravno slovensko zaledje, ki ga povezuje skupna zgodovinska, kulturna in politična tradicija, ter menil, da bi tesnejše sodelovanje med državami regije omogočilo njihov večji prispevek k razvoju evropskih integracij ter okrepil njihov položaj v Evropski uniji. Zato je podpiral idejo, da bi Slovenija sodelovala z višegrajsko skupino, in se o tem dogovarjal tudi s predsedniki držav, ki so se vanjo povezale. A ta poskus je propadel. Tedaj mu je doma nasprotoval zlasti Drnovšek. Šlo je za sicer upravičeno, a danes pozabljeno dejstvo, da je Slovenija iz socializma izšla neprimerno bolj razvita in usmerjena na zahod, zaradi česar naj bi tudi hitreje prišla v Evropsko unijo.

Šlo je za nekakšno ,aristokratsko vzvišeno pozo', češ oni so svetlobna leta za nami, sodelovanje z njimi nas bo vleklo nazaj. Sam sem se zelo zavzemal za sodelovanje. Višegrajsko skupino so Poljska, Češka, Slovaška in Madžarska ustanovile predvsem zato, da bi usklajevale stališča glede odhoda Rdeče armade iz teh držav ter presegle nekdanje gospodarske delitve znotraj SEV-a. Želele so vzpostaviti celovito gospodarsko menjavo ter obenem okrepiti sinergijo pri naporih za hitrejšo vključitev v Nato in EU. To niso bili naši problemi, ker nismo pripadali vzhodnoevropskemu bloku, a so bili moji sogovorniki naklonjeni sodelovanju,

zlasti glede skupne poti v evropske integracije. Velik del moje energije v prvem mandatu je šel za uveljavitev teh usmeritev (Kučan, 2008; Kučan, 2011).

To sicer niso bili problemi Slovenije, ker ni pripadala vzhodnoevropskemu bloku. A, kot priča Kučan, so bili njegovi sogovorniki naklonjeni sodelovanju in skupni poti v evropske integracije.

Kučanovo sodelovanje se je začelo s tedanjimi predsedniki Avstrije, Češke, Nemčije in Madžarske – Thomasom Klestilom, Václavom Havlom, Richardom von Weizsäckerjem in Árpádom Gönczem in nadaljevalo še s predsednikoma Slovaške in Poljske. Aprila 1994 so se v Litomyšlu na Češkem srečali predsedniki sedmih srednjeevropskih držav, poleg prej omenjenih torej še Michal Kováč (Slovaška), Lech Wałęsa (Poljska) in Milan Kučan. Pogovarjali so se predvsem o prihodnosti srednje Evrope v perspektivi evropskega združevanja pa tudi o Balkanu in Rusiji. Sicer neformalna skupina se je nato redno srečevala in imela v letih širjenja Evropske unije in Nata pomemben vpliv na lajšanje težav in predsodkov do tranzicijskih držav, ki so se vključevale v integracijo. Kasneje, ko so se ji postopoma pridružili predsedniki držav jugovzhodne Evrope, Ukrajine, Romunije, Moldavije in drugih, pa je začela njena prvotna vloga bledeti. To je bilo povezano tudi z iztekom mandatov nekaterih uglednih predsednikov, ki so v srečanjih videli smisel in so jim s svojimi pogledi dajali težo. Tradicija srečanj srednjeevropskih predsednikov se je torej začela v konkretnih zgodovinskih razmerah – v času po padcu berlinskega zidu in razkroju komunizma. Srednja Evropa je bila polna upov in pričakovanj, a tudi negotovosti o prihodnosti, upoštevajoč neskončno zapleteno in bolečo preteklost njihovih narodov in držav. Predsedniki srednjeevropskih držav so nekako čutili svoj del soodgovornosti za iskanje. Najbolj jasno je izstopalo zavzemanje za preraščanje evropske razdelitve z integracijo novih držav v Evropsko unijo. Današnja nacionalistična, tudi dezintegracijska stališča višegrajske skupine in še nekaterih (zlasti baltskih) držav je treba gledati v aktualnem kontekstu nacionalističnih in neofašističnih sprememb v teh državah, pa tudi zgodovinsko obremenjenih odnosov z Rusijo. Tedanji voditelji so bili večinoma drugačni (Repe, 2015, 434–437).

Izpostavimo še tri zunanjepolitične teme iz Kučanove dejavnosti.

Zagovarjal je dobre odnose z Rusijo. Predvsem iz strateških razlogov, a tudi zato, ker je Rusija depozitar Avstrijske državne pogodbe, vendar mu je predsednik vlade Janez Drnovšek potovanje v Moskvo, ki bi te stike okrepila, kljub Jelcinovemu vabilu preprečil.

Močno je zagovarjal tudi vstop v Evropsko unijo in se pri tem angažiral. Z nekaj rezervami je zagovarjal

19 Oslobođenje, 22. 1. 2012: Jelko Kacin, izjavitelj Evropskega parlamenta za Srbijo: Kučana diskreditira podpora Dodiku, 4.

20 Vjesnik, 19. 3. 2011: Unitaristička i disolucijska opasnost za konsocijacijsku perspektivu BiH, 9.

Slika 2: Med prvim srečanjem predsednikov srednjeevropskih držav v Litomyšlu na Češkem, 15. april 1994: Milan Kučan, Árpád Göncz (Madžarska), Richard von Weizsäcker (Nemčija), Václav Havel (Češka), Thomas Klestil (Avstrija), Lech Wałęsa (Poljska), Michal Kováč (Slovaška) (OAMK)

tudi vstop v Nato, ki je tedaj še iskal svojo novo identiteto. Kučan je članstvo videl predvsem kot priložnost za vzpostavljanje drugačnih razmerij med civilno družbo in vojsko v sami Sloveniji. Tu je treba spomniti na militaristične težnje tedanjega obrambnega ministra, na delovanje vojaških in paravojaških obveščevalnih služb, poseganje vojske v civilno sfero (t. i. afera Depala vas). Glede članstva Slovenije v Natu je bilo sprva precej nejasnosti. Zastavljalo se je vprašanje, kaj naj bi Nato v prihodnosti pomenil in kako bo za svojo obrambo skrbela in se organizirala pravkar nastala Evropska unija. V tistem času se je v Sloveniji vzpostavil konstrukt, da naj bi osamosvojitve samoumevno pomenila tudi željo po vstopu v Nato, čeprav so bili volilni programi vseh strank pred prvimi večstrankarskimi volitvami povsem drugačni. Slovenija pa je po osamosvojitvi imela tudi zelo različne obrambne koncepte. Nastala je skovanka »evroatlantske povezave«, oba referendum sta bila povezana, spregra politike in večine medijev ter velika

sredstva vložena v propagando pa so z močno enostransko razpravo poskrbeli, da je uspel tudi referendum o Natu. Kučan je kampanjo podprl. »Sloveniji in nam vsem bodo na razpolago ista demokratična orodja, kot so na razpolago tistim, ki so že člani tako EU kot Nata. Od nas samih, od naše sposobnosti, od zagotavljanja enotnosti navznoter, ko gre za vitalne interese države in nacije, je odvisno, ali bomo s temi orodji znali zagotavljati svoje interese ali ne. Članstvo samo po sebi to ne zagotavlja. Je pa priložnost, je možnost! In za to da bi to priložnost dobili, za to smo se zavzemali. Navsezadnje sta ti dve stvari smiselno vrojeni, po svoji vsebini, v samo rojstvo države, v plebiscit: da želimo samostojno državo. Goto-vo je nismo želeli zato, da smo izoliran otok v svetu«, je dejal v enem od sicer številnih javnih nastopov v podporo obeh integracij.²¹

Strastni in nekritični zagovorniki vstopa v Nato so mu sicer pripisovali krivdo za težave pri vstopanju v Nato in zatrjevali, da je bil v resnici proti. Tedanji zunanji

21 OAMK, Intervju Devane Jovan in Leona Horvatiča z Milanom Kučanom za Radio Koper Capodistria, 26. 11. 2002.

minister Dimitrij Rupel je 27. novembra 2015 v oceni knjige Milan Kučan, prvi predsednik zapisal:

Še večja je zgodba o vključevanju Slovenije v NATO (str. 438–444), pri čemer Repe za podkrepitev svojih in Kučanovih stališč uporablja dolge traktate publicista Vlada Miheljaka. Repe pa se ne ukvarja z dogodkoma, ki sta resno nasprotovala članstvu Slovenije v NATO. Slovenska levica je to članstvo dejansko sprejemala s stisnjenimi zobmi, pri čemer je Kučan na sestanku z nemškim kanclerjem Kohlom 28. maja 1997, tik pred odločitvijo, ali naj Slovenija leta skupaj s Česko, Madžarsko in Poljsko postane članica NATO, odgovoril, da Slovenijo zanima predvsem članstvo v Evropski uniji. Potem, ko je izpadla iz igre za NATO, so slovenski t.i. levičarji - v osebi veleposlanika pri OZN Türka - leta 1998 državo včlanili v protinatovski klub New Agenda Coalition, od koder jo je izvelkel Janez Drnovšek.²²

Na drugi strani so mu tisti redki nasprotniki, ki so se vstopu v Nato upali tudi javno zoperstaviti, npr. dr. Vlado Miheljak, očitali podporo, čeprav ob razumevanju, da bi kot predsednik države težko ravnal kaj drugače. Morda o njegovih tedanjih stališčih še najbolje govori njegov nastop v slovenskem parlamentu. V prepričanju, da sam vstop ne rešuje dokončno vseh vprašanj, je opozoril, da bo morala Evropa, če bo hotela prispevati k svetovnemu miru, najprej zagotavljati mir in varnost znotraj svojega območja in zasnovati tudi posebno obliko sodelovanja z Rusijo. »V naših polemikah in pri opredeljevanju državljanov pa ni težko ugotoviti, da je v naši zavesti še zmeraj zakoreninjen Nato iz časov hladne vojne s takratno vlogo in nalogami,« je povedal januarja 2002.

Prevladuje predstava o ideološkem vojaškem paktu in organizaciji velikih, težko oboroženih armad z ogromnim jedrskim arzenalom, sposobnim vzdrževati ravnotežje strahu s Sovjetsko zvezo in Varšavskim paktom, in ne premislek o Zvezi, ki se spreminja v obrambno in varnostno integracijo sicer manjših, a dobro povezanih, mobilnih nacionalnih oboroženih sistemov, ki zagotavljajo skupno varnost in lahko tudi elastično vstopajo v krizna žarišča Evrope in sveta zaradi vzpostavljanja miru, obrambe in uveljavitve demokratičnih vrednot evro-ameriškega civilizacijskega izročila.

Premalo je vstopilo v našo zavest dejstvo, da se zveza prenavlja in gradi svoj vrednostni sistem, ki je trdno zasidran v evropski demokratični tradiciji. NATO se je spremenil in se še spreminja. Kako se bo spremenil, kakšna bo njegova prihodnja vloga, njegovo razmerje do obrambno-varnostnih struktur EU, do mirovniških sil Združenih narodov, bo odločila razprava držav članic Nato. Ta razprava bo v veliki meri določila tudi prihodnost Slovenije. V našem interesu je, da v tej razpravi aktivno sodelujemo.²³

Referendum o pristopu Slovenije k Natu in Evropski uniji je bil izveden 23. marca 2003. Za pristop k Natu je glasovalo 66 % volivcev, za pristop k Evropski uniji pa skoraj 90 %.

Ta dva procesa sem videl povezana kot prizadevanje Slovenije, da postane trdnejša demokratična država in da se hkrati zavaruje v odnosu do Balkana in tamkajšnjega stanja ne vojne ne miru. Je pa Nato začel spreminjati svojo vlogo v smer, na katero sam nisem računal in zaradi česar so se v javnosti stvari močno polarizirale. Glede referendumskega rezultata za EU ni bilo dvomov, glede vstopa v Nato pa jih je bilo kar precej. Razumel sem dileme, vendar sem bil prepričan, da bo Slovenija svojo in skupno varnostno politiko kot članica zaveznitva lažje (so)oblikovala znotraj kot pa zunaj njega. Tudi to je bil eden od argumentov, s katerimi sem skušal prepričevati javnost, naj na referendumu glasuje za vstop v Nato, tudi s Stanovnikom [Janez Stanovnik, takratni predsednik Zveze združenj borcev za vrednote NOB Slovenije – op. B. R.] sem se dogovoril in sva skupaj predstavila argumente za vstop v Nato (Kučan, 2008).

Tako je za nazaj pričal Kučan.

Predsedniški mandat se je Kučanu iztekel pred vstopom v obe integraciji, a do tedaj so bile vse ključne odločitve v zvezi z vstopom že sprejete. Tudi po upokojitvi je ostal mednarodno aktiven, med drugim je z vidnimi mednarodnimi politiki dr. Stéphanom Hesselom, Michelom Rocardom in drugimi ustanovil Mednarodni etični kolegij bivših državnikov. »Milan Kučan nas je in me je veskozi presenečal s preciznostjo svojih pogledov in močjo svojih prepričanj«, je zapisal eden najbolj znanih in vplivnih francoskih socialističnih politikov Michel Rocard (Rocard, 2015, 10).²⁴

22 <https://www.portalplus.si/mobile/1232/prvi-predsednik-in-prvi-pisatelj>. Vpogled 24.12. 2017.

23 OAMK, Govor predsednika republike Milana Kučana na javni predstavitvi mnenj o vključevanju Slovenije v NATO, Državni zbor RS, Odbor za obrambo, 16. 1. 2002.

24 O posameznih zunanjepolitičnih vidikih obdobja ob razpadu Jugoslavije oz. osamosvajanju Slovenije so izšla tudi nekatera druga dela, npr. Drnovšek, 1996; Glaudrić, 2011; Pirjevec, 2003; Roter, 2013; Rupel, 1992.

THE ROLE OF MILAN KUČAN IN SLOVENIAN FOREIGN POLICY

*Božo REPE*University of Ljubljana, Faculty of Arts, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, Slovenia
e-mail: bozo.repe@guest.arnes.si

SUMMARY

Milan Kučan had quite a bit of experience in international affairs even before becoming the President of the Presidency of the Republic of Slovenia. He was most often a member of Yugoslav delegations or he headed them. Before Yugoslavia came to an end, he was even nominated for foreign minister. At the time when he became the president of the Presidency, foreign policy was overseen by the federation, whereas the international policy of republics was limited to the neighbouring countries or their provinces. Kučan's first big trial in the international arena was diplomatic appearances during the process of attaining independence and just before independence was actually attained. During the Ten-Day War and negotiations with the so-called European Troika in Zagreb and on the Brioni Islands, and during the adoption of the Brioni Declaration, he played an important role in putting an end to hostilities in Slovenia and in the efforts for Slovenia's international recognition. The Brioni Declaration in particular, with which the Slovenian delegation agreed – even though it was understood as an ultimatum – was one of his key international achievements. In the period following the attainment of independence, being one of the national leaders of the dissolved Yugoslavia, who were more or less branded as nationalists – except among those who knew the situation well, was not the best starting point for building the status of a noteworthy statesman. On top of that there was the smallness of Slovenia, the multi-tiered Slovenian foreign policy, the ambiguous division of jurisdiction in the field of foreign policy, and the efforts of a segment of Slovenian politicians to reduce Kučan's influence in the field of foreign policy or to limit it as much as possible (the new Slovenian constitution was written with that thought in mind). Nevertheless, Kučan was once again able to transfer his talent for politics to the field of foreign policy even after the attainment of independence. He advocated good cooperation with the former republics of the SFRY, the integration of Central European countries, good relations with Russia and with the USA, and the entry of Slovenia into the EU and NATO. He remained active even after retirement; he co-founded the International Ethical, Scientific and Political Collegium, in which former statesmen were actively involved.

Keywords: Milan Kučan, foreign policy, independence, disintegration of Yugoslavia, Brioni Declaration, Badinter Commission, international recognition, Central European integration, Balkans

VIRI IN LITERATURA

Ampak: mesečnik za kulturo, politiko in gospodarstvo. Ljubljana, Nova revija, 2000–2010.

APR – Arhiv Predsednika Republike (APR).

Furlan, Š. (2011): Špela Furlan, r. 1952, svetovalka predsednika države. Intervju (ustni in pisni). Zvočni in pisni zapis pri avtorju.

Kučan, M. (2008): Milan Kučan, r. 1941, predsednik države. Intervju. Zvočni zapis pri avtorju.

Kučan, M. (2011): Milan Kučan, r. 1941, predsednik države. Intervju (pripravila Mojca Šetinc Pašek za dokumentarni film RTV Slovenija Portret: Milan Kučan). Magnetogram pri avtorju.

OAMK – Osebni arhiv Milana Kučana (OAMK).

Oslobođenje. Sarajevo, Oslobođenje, 1943–.

Roter, Z. (2009): Zdenko Roter, r. 1926, svetovalec predsednika države. Intervju. Zvočni zapis pri avtorju.

Sobotna priloga. Ljubljana, Delo, 2000–.

Vjesnik. Zagreb, Narodne novine press d. o. o., 1940–2012.

Baker, J. A. & T. M. DeFrank (1995): The Politics of Diplomacy: Revolution, War, and Peace, 1989–1992. New York, Putnam.

Drnovšek, J. (1996): Moja resnica. Ljubljana, Mladinska knjiga.

Genscher, H.-D. (1995): Erinnerungen. Berlin, Siedler.

Glaurdić, J. (2011): The Hour of Europe: Western Powers and the Breakup of Yugoslavia. New Haven, Yale University Press.

Ivanković, N. (1993): Bonn: druga hrvatska fronta. Zagreb, Mladost.

Libal, M. (1997): Limits of Persuasion: Germany and the Yugoslav Crisis, 1991–1992. London, Prager.

Nečak, D. idr. (ur.) (2004): Slovensko–avstrijski odnosi v 20. stoletju. Ljubljana, Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete.

Pirjevec, J. (2003): Jugoslovanske vojne 1991–2001. Ljubljana, Cankarjeva založba.

Repe, B. (2002): Jutri je nov dan: Slovenci in razpad Jugoslavije. Ljubljana, Modrijan.

Repe, B. (2004): Viri o demokratizaciji in osamosvojitvi Slovenije III: Osamosvojitev in mednarodno priznanje (Viri, 19). Ljubljana, Arhivsko društvo Slovenije.

Repe, B. (2015): Milan Kučan, prvi predsednik. Ljubljana, Modrijan.

Rocard, M. (2015): H knjigi. V: Repe, B.: Milan Kučan, prvi predsednik. Ljubljana, Modrijan, 9–11.

Roter, Z. (2013): Padle maske: od partizanskih sanj do novih dni. Ljubljana, Sever & Sever.

Rupel, D. (1992): Skrivnost države. Spomini na domače in zunanje zadeve 1989–1992. Ljubljana, Delo, Novice.

Zimmermann, W. (1998): Izvor pogube: Jugoslavija in njeni uničevalci: zadnji ameriški veleposlanik pripoveduje, kaj se je zgodilo in zakaj. Ljubljana, Mladinska knjiga.

original scientific article
received: 2017-05-06

DOI 10.19233/ASHS.2017.53

SLOVENIA AND THE UN IN THE CORRESPONDENCE OF THE SECRETARY-GENERAL JAVIER PEREZ DE CUELLAR, 1991–1992

Kornelija AJLEC

University of Ljubljana, Faculty of Arts, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, Slovenia
e-mail: kornelija.ajlec@ff.uni-lj.si

ABSTRACT

The article highlights the relations among the Slovene and broader Yugoslav political leaderships with the Cabinet of the Secretary-General of the United Nations (the UN) through a correspondence kept in the fond of Javier Perez de Cuellar. The UN, which became involved in the developments in Yugoslavia relatively late, was promptly being informed and asked to intervene throughout the independence process by the diplomats of the newly independent republics. Contrary to the expectations, however, the UN, under the leadership of de Cuellar, took over a more visible role in the process of disintegration rather late.

Keywords: the United nations, Yugoslav disintegration, the European Community, Javier Perez de Cuellar, Cyrus Vance, Non-Alignment Movement

LA SLOVENIA E L'ONU NELLA CORRISPONDENZA DEL SEGRETARIO GENERALE JAVIER PEREZ DE CUELLAR, 1991–1992

SINTESI

Nell'articolo l'autrice analizza i rapporti tra la leadership politica slovena e in generale quella jugoslava con il gabinetto del segretario generale dell'Organizzazione delle Nazioni Unite (ONU) a quanto risulta dalla corrispondenza conservata presso il fondo di Javier Perez de Cuellar. L'ONU, coinvolta relativamente tardi negli sviluppi della situazione jugoslava, ne era tuttavia puntualmente informata. Per tutto il processo di indipendenza, inoltre, le furono rivolte richieste d'intervento da parte dei diplomatici delle varie neo-nate repubbliche. Sotto la guida del de Cuellar l'ONU però, contrariamente alle aspettative, assunse soltanto in un secondo momento un ruolo più visibile nel processo di dissoluzione della Jugoslavia.

Parole chiave: Organizzazione delle Nazioni Unite, dissoluzione jugoslava, Comunità europea, Javier Perez de Cuellar, Cyrus Vance, movimento dei non allineati

One of the key roles in the historical breakup of Yugoslavia was taken over by then Secretary-General of the United Nations (the UN) Javier Perez de Cuellar, who, by then, was already approaching the completion of his second mandate and was dealing with the issue of his succession.¹ In 1982, he was appointed Secretary-General as a compromise candidate, after the Eastern Bloc with China at the helm, did not support de Cuellar's predecessor Kurt Waldheim for his third term. As a compromise candidate, he steered between the wishes of the Western and Eastern Blocs, as well as the Non-Aligned Movement, which later crucially affected the delay of the recognition process of Slovenia and Croatia's independence.

The archive units reveal that the Cabinet of the Secretary-General intervened in the developments in Yugoslavia fairly late. In 1989, when the streets and squares in Ljubljana were full of protesters, who welcomed the May Declaration, and while the Rallies of Truth took place at various locations in Yugoslavia, the correspondence with the Secretary-General concerning Yugoslavia mainly revolved around the forthcoming session of the Non-Aligned Movement. The meeting was held in September 1989 in Belgrade; however, the Yugoslav situation was not a part of the official agenda. Even in the second half of the 1990, when Slovenes had already elected their first democratic government and were regularly implementing new constitutional amendments and legislation, the correspondence did not revolve around these events. After October 1990, Yugoslavia fades away from the correspondence completely.

Globally, this period was marked by the Persian Gulf crisis, in which the UN was actively involved. During the time of the plebiscite, the crisis focus of the Middle East was already peaking. Therefore, the UN headquarters in New York became the centre of attention for structuring the international coalition against Iraq, which essentially made the situation in Yugoslavia fade into the background. This way, in January 1991, the meetings between the representatives of Yugoslavia and the UN revolved around the Gulf War. Yugoslavia, as one of the leading countries of the Non-Aligned Movement, which included almost two-thirds of UN member states, had an important role in this matter – at least in principle.

CONTACTS OF THE UN WITH STATE ACTORS IN YUGOSLAVIA UNTIL THE DECLARATION OF SLOVENIA'S INDEPENDENCE

Nonetheless, Slovene leadership tried to inform the UN's leadership about the importance of the plebiscite

Image 1: Javier Perez de Cuellar, UN Secretary-General in 1982 (Photo: Rob Bogaerts, www.gahetna.nl)

tary decision days and months after the plebiscite. The earliest letter addressing this issue was found in the personal archive of the former president Milan Kučan, and not in the UN's archive. It was sent by Kučan, then a representative of the presidency of the Socialist Republic of Slovenia (SRS), on 18 March 1991, to the Secretary-General. In the letter, he stressed that living in Yugoslavia as such, was no longer possible for the Slovene people. He called for the structuring of a new Yugoslav community, or else the only other alternative was to seek a way towards independence.² Thus, the president also added the *Resolution of the Proposal on*

1 The paper was written as part of the research project J6-6832 *Slovene Diplomats and Foreign Policy Aspects of the Independence Process of the Republic of Slovenia, 1980–1992* under the team leadership of Prof. Dr. Jože Pirjevec. Additionally, it was made possible by the Fulbright Visiting Scholar Program, which enabled me to study at the UN Archives and Records Management Section in New York City. For all the help I would like to extend my gratitude to Dr. Dušan Nečak and Dr. Božo Repe, as well as to Dr. Kota Yoshitome for all the talks, the staff at the UN archives, and the Cabinet of the former President, Milan Kučan, for enabling me to use one of the documents.

2 OAMK, The letter by Milan Kučan to Secretary General de Cuellar, March 18, 1991.

3 Resolucija o predlogu za sporazumno razdružitev SFRJ.

4 ARMS, AG-019, S-1024-0097-07, The letter by Davorin Rudolf to the Secretary-General, 9th May 1991.

Agreed Dissolution of SFRY,³ which was adopted by the Slovene Assembly on the 20 February 1991. With it, Slovenia called for separation of the Yugoslav republics into two or more sovereign and independent states, which the republics would perform gradually, consensually and in a reasonable period of time (ULRS 1). The letter did not end with inclinations for the UN to intervene and resolve the situation, but with a request to consider the attached document.

However, a much more urgent letter was sent to the Secretary-General two months later, on 9 May 1991, by the Minister of Foreign Affairs of the Socialist Republic of Croatia (SRC), Davorin Rudolf. The Minister wrote a three-page letter to the Secretary-General, notifying him on the situation in Yugoslavia, particularly in Croatia. This had happened just before the changing of the position for the President of the Federal Presidency of SFRY, which according to the priority order, was supposed to be occupied by the Croatian representative, Stjepan Mesić. Overshadowed by the presidency exchange, Rudolf reported to the Secretary-General about the increasing violence in Croatia. For the first time in the correspondence, the letter demanded that the UN took the position in which it condemned the use of force, violence and intimidation rather than viewing the outbreak of violence in Yugoslavia as an internal matter. Additionally, it asked the UN to take on the role of mediator between the conflicting parties.⁴

The reply to the above-mentioned letter was not found in the Secretary-General archive. Combats between the Croatian police force and pro-Serbian units continued to escalate, still, not much was done by the UN and other major players, apart from calls to calm the situation. The Gulf War was still at the forefront of the UN's focus, even though the date of Slovenia's implementation of the plebiscitary decision was rapidly approaching. The day after Slovenia and Croatia had declared independence on 25 June 1991, the European Community (EC) became actively involved in the situation in Slovenia – with the support of the United States of America (the USA), the Conference on Security and Cooperation in Europe (CSCE), and the UN. At the same time, the contacts between Slovene diplomats intensified.

CONTACTS DURING THE SLOVENIAN INDEPENDENCE WAR

Peter Millionig did not have a formal diplomatic title. He was a liaison officer of the Republic of Slovenia in the USA, appointed by the government of the DEMOS coalition and not by the Ministry of Foreign Affairs (Zupančič, 2016, 326). Yet, the first official letter addressing the war in Slovenia, kept in the Secretary-General's archive, was

his. Millionig sent the letter on the day of the outbreak of war, 27 June 1991, and according to him, he followed the instructions of the then Slovenian Prime Minister, Alojz Peterle. He informed de Cuellar about the movements of armoured vehicles of the Yugoslav People's Army (YPA) to the Slovene border crossings with Austria, Italy and Hungary, as well as towards the capital. Moreover, he notified the Secretary-General that the Slovene government was determined to fight against the invaders until they were driven out. Only then would the government decide on further negotiations.⁵ He concluded the letter with a request for intervention to end the violent conflicts, which was the first such appeal to come from the Slovene representative.⁶

The day after Slovenia's declaration of independence, 26 June the Slovene President of Presidency, Milan Kučan, sent the letter to the Secretary-General. However, the letter was not preserved in the revised correspondence, but instead in the daily newspaper *Delo* (26. 6. 1991). In the letter, Kučan informed the Secretary-General that the Slovenian Assembly had adopted a constitutional law on the secession from SFRY. With this decree, the Slovene forces were immediately claiming sovereignty on their territory. Concurrently, Kučan notified the Secretary-General that the Assembly had adopted a *Declaration on the foreign policy of the Republic of Slovenia*⁷ based on the principles of the UN Charter. In this respect, the president also formally applied for the right of entry of the Republic of Slovenia into the UN, along with establishing the observation mission for Slovenia at the UN in both New York and Geneva (*Delo*, 26. 6. 1991; Repe, 2014, 330), undoubtedly for better coordination of diplomatic activities and international recognition of Slovenia.

Two days later, however, on 28 June, Kučan informed de Cuellar about the war in Slovenia. He wrote that the YPA was carrying out air strikes on Slovene territory and that he was forced to order the territorial defence to implement self-defence. Kučan argued that Slovenia was entitled to take these measures on the basis of Article 51 of the UN Charter, which provides that every member state may resort to self-defence. Moreover, he added that the YPA and the Yugoslav government were in violation of Article 39 of the UN Charter, which provides that the Security Council determines whether a violation of peace has taken place and needs armed forces as a response. Nonetheless, the Security Council did not make any decisions regarding the war in Slovenia. He concluded the letter by asking de Cuellar to get the Chairman of the Security Council to convene an extraordinary session due to hostilities towards Slovenia.⁸ The Secretary-General's reply was not preserved in the correspondence. Nevertheless, Kučan's call for the extraordinary session is mentioned in the first paragraph

5 Later, de Cuellar also took the position on the necessity of securing the ceasefire first and then negotiating the Yugoslav disintegration.

6 ARMS, AG-019, S-1024-0097-07, The letter by Peter Millionig to the Secretary-General, 26th June 1991.

7 Izjava o zunanji politiki Republike Slovenije.

8 ARMS, AG-019, S-1024-0097-07, The letter by Milan Kučan to the Secretary-General, 28th June 1991.

of the chapter on the Yugoslav war in de Cuellar's autobiography. He wrote that the Security Council did not respond to Kučan's request, thus, it is possible to assume that de Cuellar did forward it to the Security Council (De Cuellar, 1997, 477).

However, it was not really expected for the above-mentioned request to have any effect at that time in any case, since the international community reacted negatively to the actions of Croatia and Slovenia. Only a few days prior to the declaration of their independence, on 19 June at the CSCE meeting, the foreign ministers adopted the *Statement on the Situation in Yugoslavia*, in which they gave support to united Yugoslavia (CSCE 1). On 21 June, the US Secretary of State, James Baker, said in Belgrade that "*the US or any other state will not recognize unilateral secession of Slovenia and Croatia.*" He added that "*borders can only be changed by consensus*" of every party involved (Baker, 1995, 482–483). Two days before the declaration of independence, the foreign ministers of the EC followed Baker's position. Having returned to the USA, Baker suggested to President George H. W. Bush that the USA, together with other European allies, keep the policy of non-recognition of any republic which would/had declared independence unilaterally (Fabry, 2002, 155).

In the following days, a ten-day war was fought in Slovenia, while negotiations with the ministerial troika⁹ of the EC simultaneously took place. Namely, the UN with de Cuellar at the helm renounced the leading role in the negotiations to the EC and generally kept out of the situation in Yugoslavia. For the next couple of months, de Cuellar merely observed the situation from the sidelines and gathered information. In this respect, a rather interesting document was sent to de Cuellar by Janez Stanovnik on 8 July, just a day after the signing of the Brioni Agreement.¹⁰

DIPLOMACY AT THE TIME OF THE INDEPENDENCE MORATORIUM

Stanovnik was a member of several delegations of Yugoslavia at the UN; in addition, he was an economic advisor for the Yugoslav permanent mission in New York for many years. He held his main position as an Executive Secretary of the UN Economic Commission for Europe for 15 years (Udovič, 2016, 767). Becoming a member, and then President of the Presidency of the SRS, he was also an expert on the situation in Yugoslavia. Therefore, it was not unusual that the Secretary-General paid attention when he presented first-hand information on the developments in Yugoslavia. Stanovnik was perhaps the

only Slovene politician who could afford to write such a personal letter, owing to his reputation in the UN. In fact, he was supposed to present his viewpoint in person at the meeting in Geneva, however, he was unable to arrive in time from Slovenia due to restrictions in road passages and difficulties crossing the Slovene borders.

As stated by Stanovnik, he sent the letter as a friend and a former colleague, and not as a politician, much less as a diplomat. At the beginning of his five-page letter, he expressed his beliefs that the only way out of the Yugoslav crisis was a transition into complete democracy and a market economy. Likewise, he wanted the changes in Slovenia to positively influence the remaining parts of Yugoslavia and, thus, enable its further unity. However, according to him, this was impossible due to Serbian nationalism, firm viewpoints concerning Kosovo by Slobodan Milošević and the aggressions of the YPA. Stanovnik criticised the lack of mechanisms for resolving conflicts by the EC and the absence of the UN representative during negotiations in the Brioni Agreement, while simultaneously, he called for accelerated integration of Slovenia to the EC. Namely, he considered the Slovene market too small to maintain a successful economy. Finally, he expressed hope that the Secretary-General would help Slovenia achieve international recognition, which was, according to him, the only way to prevent further conflicts in Slovenia.¹¹ Four days later, de Cuellar replied to Stanovnik with best wishes and a promise to consider his perspectives, but the letter did little to change his perspective on Yugoslavia.¹²

De Cuellar and the UN still maintained the viewpoint that the war in Slovenia was an internal matter of Yugoslavia, since Slovenia and Croatia had not been recognised by any state at that moment. However, there were different points of view amongst individual European countries as well as in the EC. The latter wanted to stabilise the situation on its own, and for that reason it circumvented the French President, François Mitterrand, and the British Prime Minister, John Major, who proposed that the situation in Yugoslavia should be considered by the UN Security Council as well. The USA also opposed the involvement of the Security Council. They argued this would give Germany a larger forum to achieve the international recognition of Slovenia and Croatia (Pirjevec, 2003, 83).

One of the more prominent Slovene diplomats in the UN was Ignac Golob. At one point he was a UN press secretary and he served as Yugoslavia's ambassador to the UN from 1982 to 1986, however, during the process of international recognition of Slovenia, he was not accredited as such at the UN. When Slovenia declared

9 The ministerial troika of the EC consisted of the foreign minister of Luxembourg, Jacques Poos, the foreign minister of the Netherlands, Hans van den Broek, and the foreign minister of Italy, Gianni de Michelis.

10 Kučan also notified de Cuellar on the Brioni Agreement on 10 July: ARMS, AG-019, S-1024-0097-07, The letter by Milan Kučan to the Secretary-General, 10th July 1991.

11 ARMS, AG-019, S-1024-0097-07, The letter by Janez Stanovnik to the Secretary-General, 8th July 1991.

12 ARMS, AG-019, S-1024-0097-07, The letter by the Secretary-General to Janez Stanovnik, 15th July 1991.

its independence, he was a Yugoslav ambassador in Mexico. He concurrently represented Yugoslavia in the UN Conference of the Secretary-General Committee on Disarmament. He resigned from this position on 3 August, writing a letter to de Cuellar, in which he also expressed willingness to take some other function in the UN if the Secretary-General considered it necessary.¹³ With this in mind, he probably hoped for a new position and a chance to lobby in favour of the recognition of Slovenia. The Secretary-General, however, did not grant him any of such functions and therefore Slovenia was left with no representative in the biggest international organisation in the world, even though, Slovene politicians had been trying to establish temporary representative bodies since the declaration of independence. Nevertheless, Golob was not deterred by this, so he returned to the UN palace with the media accreditation granted by the Slovene newspaper *Dnevnik*. Thus, he became a correspondent from the UN palace (Lisjak, 2002) and gained access to the most important diplomats, through whom he secretly lobbied for Slovenia's recognition. In 1992 he stated that he went to New York with the intention to

*bring the problems of Slovenia to all the diplomats here. If a person is not present, no one thinks of them. Out of sight, out of mind. Hence: here we are in sight and closer to mind... Everyone wants to know what Slovenia is, what it wants and what its position in the Yugoslav territory is. On the other hand, the UN is an organization of countries, including Yugoslavia, and this organization does not thoughtlessly like to give recognition to the new states. However, in the case of Slovenia, like it or not, they will have to confer recognition. Very soon, they will have to confirm it.*¹⁴

Golob was clearly successful. This was observed by the pro-Serbian representatives as well, who tried to remove him from the UN by force (Lisjak, 2002). Serbia strived for the Security Council to stay out of the Yugoslav situation. By doing so, it had a greater manoeuvring space which allowed progress of the great Serbian goals, particularly in Croatia. This likewise suited de Cuellar, however, the international community increasingly started to pressure the Security Council. On 21 September 1991, de Cuellar received a letter from Anders Björck, the president of the Council of Europe. In the letter, Björck called for moving of the UN's "effective military units" to Yugoslavia to attain peace. This position was taken by the Council of Europe in its Resolution

969.¹⁵ However, the UN was not yet ready to take this step, partly due to the pressure coming from Serbia and the USA, which argued that the international intervention should be left to Europe.

THE UN FORMALLY ACTIVATES

Finally, Belgium, France, Great Britain, and Austria, in accordance with the EC declaration, adopted on 19 September 1991, submitted a proposal to convene a session of the UN Security Council regarding the events in Yugoslavia. The session took place on 25 September, until then however, intense diplomatic lobbying proceeded. On 24 September de Cuellar received a letter from Stjepan Mesić, then President of the Presidency of SFRY, who was in an unpleasant position as a Croat while performing his function. Mesić welcomed the decision to convene a session of the Security Council concerning Yugoslavia. During the war in Slovenia, Mesić had already strived via Germany for the Security Council to do so. Nevertheless, his first call to convene the session was prevented due to intervention of the Non-Aligned Movement group of states, which had de Cuellar's full support (Repe, 2002, 304). He also added in the letter that as President of the Presidency he had absolutely no control over the YPA anymore. He, therefore, advocated that the Security Council, in accordance with the Council of Europe resolution, sent peacekeeping forces to Yugoslavia. As reported by him, the EC was not able to provide such forces and that the only agent to do that was the UN. He suggested that the UN forces should go to the Croatian border territory along Bosnia and Herzegovina, Serbia, and Montenegro. According to him, this would prevent the continuation of the war.¹⁶

The letter sent by Mesić was significant since he was prevented from attending the Security Council session, even though he was *de iure* the leading politician in Yugoslavia, *de facto*, however, he was anything but. Instead, the foreign minister of SFRY, Budimir Lončar, attended the session in New York. Together with the pro-Serbian orientated diplomatic corps, Lončar had already started lobbying in favour of united Yugoslavia via the Non-Aligned Movement.¹⁷ With the support of the Non-Aligned Movement member states, Lončar secured a meeting with de Cuellar the evening before the session. The record shows that Yugoslavia wanted the further negotiations for peace to be held under the patronage of the EC. Namely, at the meeting, Lončar emphasised for the first time that the conflict became an international problem, not as a result of different nationalist movements in Yugoslavia, but due to the interference

13 ARMS, AG-019, S-1024-0097-07, The resignation letter by Ignac Golob from the position of the member of the Conference of the Committee of the Secretary-General on Disarmament, 3rd August 1991.

14 Delo, 23. 5. 1992: Dolga pot do 'srca' sveta.

15 ARMS, AG-019, S-1024-0097-07, The letter by Anders Björck to the Secretary-General, 21st September 1991.

16 ARMS, AG-019, S-1024-0097-07, The letter by Stjepan Mesić to the Secretary-General, 24th September 1991.

17 ARMS, AG-019, S-1024-0097-07, The note by J. P. Kavanagh to Viendra Dayal, 24th September 1991.

of international mediators.¹⁸ While only a month prior, the permanent representative of Yugoslavia in the UN, Darko Silović, argued there was no need for the Security Council to intervene in the Yugoslav conflicts at this moment,¹⁹ however, there was the need for the additional internationalisation and diplomatic mediation. According to Lončar, this was the viewpoint taken by the Serbian government in particular. This being said, one of the obstacles in the UN involvement in the Yugoslav crisis was dropped. However, de Cuellar remained hesitant, stating that he did not want to replicate the efforts of the EC's special envoy Lord Carrington.²⁰ Namely, de Cuellar considered himself an accomplished diplomat who might wear down Carrington's authority by intervening, compromising the peace negotiations, which according to him, "should not fail". With this viewpoint, de Cuellar argued in favour of united Yugoslavia, based on a new constitution and increasing rights to the minorities in different entities.²¹

The record between Lončar and de Cuellar also reveals that Lončar had access to a draft of the Resolution 713, adopted at the end of the Security Council session the following day. The Resolution was rather conservative since the Security Council surpassed the EC recommendation as well as the requests of Mesić on international military mediation. The Resolution provided that the situation in Yugoslavia compromises international peace and security. The only meaningful decision made by the Security Council was implementing the "*general and complete embargo on all deliveries on weapons and military equipment to Yugoslavia*" (Trifunovska, 1994, 350; Bethlehem, 1997, 2).²² De Cuellar and Lončar did not specifically talk about the embargo, even though the article concerning the embargo had already been written in the draft of the Resolution, also seen by Lončar.²³ Obviously, Yugoslavia did not oppose the article on the embargo regarding weapons. Meanwhile, Slovene politics was critical towards the resolution, since it assessed that through this provision Serbia had been given

advantage in the military armament (Pirjevec, 2003, 83). The provision also pushed the Croatian government to publicly strip Lončar of the right to represent Croatia in the international arena, while Silović was stripped of these rights in the UN.²⁴ De Cuellar later wrote in his autobiography that the embargo was adopted as a warning [to the European countries] against premature recognition of Slovenia and Croatia (De Cuellar, 1997, 477). De Cuellar's reasoning, however, was most likely pretend ignorance. Just a few hours before the Security Council session, there had formally been great changes at the top of Yugoslav politics. The representatives of Serbia, Montenegro, Kosovo, and Vojvodina convened a meeting in the Federal Presidency without its President Mesić, who could not make it to Belgrade due to barricaded roads. The Serbian-oriented members of the Presidency arbitrarily stripped Mesić of his right to represent Yugoslavia at the UN (Pirjevec, 2003, 85) which had actually already been taken away from him. Unlike de Cuellar, who made little effort to lobby for last minute changes to the Resolution 713, the US Secretary of State Baker was very clear in his statements during the session. For the first time he identified Serbia as the aggressor in the conflict (Bethlehem, 1997, 72). The Vice-President of the Serbian government, Budimir Košutić, reacted to Baker's statement the same night as he made a call to the Chef de Cabinet to the Secretary-General Virendra Dayal. Košutić defended Serbia's decisions to constitute the new Federal Presidency as an effort for democratic reconstruction of Yugoslavia while Slovenia and Croatia were using force to assert their move towards independence. Moreover, Košutić marked Baker's words as a distortion of *the real situation* in Yugoslavia.²⁵

However, the *real situation* in Yugoslavia was intensifying. The moratorium on the secession of Slovenia and Croatia was now coming to an end, which the YPA was aware of. In an effort to pressure Croatia, it performed strategic attacks on targets in Croatia and on 1 October, it issued an ultimatum to the Croatian govern-

18 ARMS, AG-019, S-1024-0097-08, Minutes of the meeting between the Secretary-General and Budimir Lončar, 24th September 1991.

19 ARMS, AG-019, S-1024-0097-08, The letter by Darko Silović to Jose Ayala Lasso, 9th August 1991.

20 Peter Carrington, the 6th Baron Carrington, is a distinguished British politician, who held the office of the British Minister of Defence, the Minister of Foreign Affairs, and the NATO Secretary-General position, during which he gained recognition by mediating the conflicts between Turkey and Greece in 1987. Due to his experience, the EC appointed him as the special envoy to lead the negotiations for ceasefire. On 7 September 1991, he convened the first peacekeeping session in the Hague. The highlight of his activities was the so-called Carrington-Cutileiro plan – respectively named after its second author, Jose Cutileiro, the coordinator of the Conference on Yugoslavia – in February 1992. The plan proposed recognition of the new republics, whilst respecting the rights of the minorities in each republic. Due to Serbia rejecting the plan – during this time, Serbia controlled a third of the Croatian territory – Carrington resigned (Meier, 1999).

21 ARMS, AG-019, S-1024-0097-08, Minutes of the meeting between the Secretary-General and Budimir Lončar, 24th September 1991.

22 ARMS, AG-019, S-1024-0097-09, The Resolution 713 (1991) adopted by the Security Council at its 3009th meeting, 25th September 1991.

23 The archive keeps three preserved copies of the resolution's draft, written by Great Britain, Belgium, France, and Austria. Two drafts carry the official UN header, while the third one does not. In the third draft, the article on embargo is stated as a new article. All three drafts are dated 24 September. The reports do not clearly show whether Lončar had another, earlier draft which excluded this article, or perhaps, he simply did not have any comments regarding this article. All the drafts are in the file ARMS, AG-019, S-1024-0097-07.

24 ARMS, AG-019, S-1024-0097-07, The Statement of the Croatian Government regarding the UN Security Council Resolution No. 713 on Yugoslavia, 27th September 1991.

25 ARMS, AG-019, S-1024-0097-07, Note of a telephone conversation between the Chef de Cabinet and the vice-president of the Serbian government, 1st October 1991.

ment to lift the blockade of the YPA barracks on its territory. On 2 October, the escalation of violence forced de Cuellar to issue an appeal to everyone involved to reduce violence and call for continuing the cooperation with Lord Carrington in peace negotiations.²⁶ However, only a day later, the ambassador of Yugoslavia, Silović, informed the Chef de Cabinet Dayal that the “working part of the Presidency”, also referred to as the “rump presidency” which excluded Bosnia and Herzegovina, Croatia, Macedonia, and Slovenia, declared it was taking over the full functions, including the supreme command of the armed forces.²⁷ Meanwhile, Croatia refused to lift the blockade of the YPA barracks and on 5 October, the UN received its first documented letter from the then President of Croatia, Franjo Tudman, who asked de Cuellar to intervene more firmly in the escalation of tensions.²⁸

On 7 October, the YPA bombed Banski dvori in an obvious assassination attempt on the President of Croatia and the whole Croatian government. That same night, de Cuellar and the British foreign minister, Douglas Hurd, had a telephone conversation regarding the incident. The latter stated that he “fears that the European efforts are exhausted”. Namely, all the efforts made by the EC did not give the desired result, although, the British obviously pressured de Cuellar in this way to force greater involvement of the UN in the conflict. Hurd said he also spoke to Lord Carrington, who agreed that de Cuellar had to report to the Security Council about the attacks on Banski dvori as well as on other Croatian towns, including Vukovar, which had already been under siege, and Dubrovnik. In addition, Hurd expressed his belief that this report was the opportune time for the Secretary-General to appoint a special envoy of the UN to Yugoslavia who should be an American. In other words, Hurd searched for a UN alternative to the EC’s Lord Carrington. De Cuellar replied that he was willing to report to the Security Council, yet, he needed to speak to Carrington in person first in order to make sure that Carrington truly agreed on appointing another special envoy, who would be a direct competition to him.²⁹

This way, under the pressure of European diplomacy, de Cuellar was forced to get involved in the situation more firmly. He did that unwillingly, while still having Lord Carrington and some sort of “spheres of interests” between the EC and the UN as an excuse. Clearly, de Cuellar was a big supporter of united Yugoslavia, which was evident in his actions and statements.

Image 2: Cyrus Vance, Special Envoy of the UN Secretary-General of the United Nations for Croatia and Bosnia and Herzegovina (www.wikipedia.org)

CHOOSING THE SPECIAL ENVOY

After discussion with Hurd, a short-term coordination on choosing the envoy took place. At the request of de Cuellar, a day later, on 8 October, this position was given to Cyrus Vance (Bethlehem, 1997, 456). However, before the Secretary-General made his decision public, he had consulted the US Secretary of State, Baker. De Cuellar portrayed Vance as a highly respected person in Yugoslavia and, as a former US Secretary of State himself, Vance knew practically every agent in the crisis. Baker upheld the candidate with no comments. At the same time, he urged de Cuellar to convene another session of the Security Council to extend sanctions against Yugoslavia, which was supposedly also supported by van den Broek, the President of the EC Council of Ministers. De Cuellar wished to avoid the convening of the session by explaining that the reports showed improvements of the situation in Yugoslavia “in the past 18 hours”, thus according to de Cuellar the call for the extraordinary session would not be necessary.³⁰ Therefore, de Cuellar

26 ARMS, AG-019, S-1024-0097-09, The Report of the Secretary-General pursuant to Paragraph 3 of Security Council Resolution 713 (1991), 25th October 1991.

27 ARMS, AG-019, S-1024-0097-07, Demarche by the permanent representative of Yugoslavia to Chef de Office of the Secretary-General, 3rd October 1991.

28 ARMS, AG-019, S-1024-0097-07, The letter by Franjo Tudman to the Secretary-General, 5th October 1991.

29 ARMS, AG-019, S-1024-0097-07, Minutes of the telephone conversation between the Secretary-General and the British foreign minister, 7th October 1991.

30 ARMS, AG-019, S-1024-0097-07, Minutes of the telephone conversation between the Secretary-General and the US Secretary of State Baker, 8th October 1991.

found another excuse which disabled the Yugoslav crisis discussion at the global level.

On the same day, the Secretary-General met the permanent Yugoslav representative Silović and informed him about Vance.³¹ Silović welcomed their choice and suggested that Vance meet both the now deposed President Mesić and his deputy, the Vice-President of Presidency, Branko Kostić, who took on full responsibility after establishment of “rump presidency”. Despite great prospects, the preserved archive sources display disappointing results of Vance’s position. The first mission in Yugoslavia was held on the line Belgrade, Brussels, Bonn, Sarajevo, Ljubljana, and Zagreb. The only evident conclusion of this mission was the adoption of a position on lifting the blockade on the barracks of the YPA in Croatia.³²

On 18 October, the Hague Conference session led by Lord Carrington took place, in which the mediators tried to impose a truce plan on all the parties involved, transforming Yugoslavia into a loose economic union with a single internal market and a joint external trade, which also respected the rights of minorities and different nations. At the same time, a special autonomous status would be given to the parts of Croatia where there was predominantly Serbian population³³ (Trifunovska, 1994, 356–365).

Slovenia was largely criticised at the session. Namely, Vance considered the Slovene representatives being too passive at the session.³⁴ This was perhaps a result of conversation with Lord Carrington and de Cuellar on 10 October. During the talk, Carrington stated that the Slovene nation did not want to have anything to do with other parts of Yugoslavia. The other five nations might find some common ground regarding a joint market, Slovenia, however, as noted by Carrington, did not wish for that either. He assessed that the Slovene position probably stemmed from the fact that with “*the exception of the Italian minority*” (sic!), there were no other minorities in Slovenia, especially Serbian or Croatian. Carrington, therefore, marked Slovenia as a somewhat lost republic that would never agree on the unity of Yugoslavia. In this respect, he was determined that the EC had to focus on keeping Croatia in Yugoslavia and to commit itself to protecting the right of the Serbian minority.³⁵ With such arguments, Vance might have thought of Slovenia as the main culprit for the bloody civil war in Yugoslavia.

Even the conversation with Kučan did not encourage Vance to change his views on Slovenia when he visited Ljubljana on 16 October. Kučan received Vance by saying: “*I am very glad to see you, but I am afraid that you may not have realized the difficulties of the task you have undertaken*”.³⁶ Kučan called for a joint solution, provided it took effect immediately. This could have been the adoption of some loose “*institutionalized mechanisms*”, with which Yugoslavia could overcome the existing political crisis³⁷ since Slovenia “does not seek recognition in order to harm others”. Although, he continued that “*Slovenia could not be the ‘hostage’ to the fact that no general solution is found*”, adding that Slovenia would not stay in Yugoslavia if the solution was not presented in a short time.³⁸

Vance, on the other hand, was determined that international recognition of both Slovenia and Croatia was harmful to the peaceful outcome of the Yugoslav crisis and that recognition was possible only after the signing of the peace treaty.³⁹ In accordance with Kučan’s views upon the arrival of Vance, Slovenia agreed with Carrington’s plan, particularly because it advocated recognition and independent international integration of those states which declared independence. Slovenia, however, did not agree upon the introduction of customs union and common Yugoslav institutions. In contrast, the Serbs completely rejected Carrington’s proposal and continued to persist on the unity of the Yugoslav Federation, which included all the republics and nations (Repe, 2002, 377; Trifunovska, 1994, 363–365).

The next session of the Hague Conference was held on 25 October, however, it did not lead to a successful outcome. Slovenia informed Carrington and van den Broek that it was ready to conclude treaties of non-aggression, demilitarisation, a free-trade zone, trade co-operation, energy as well as anything else beneficial for all the parties involved (Repe, 2002, 377; Trifunovska, 1994, 368–369). This way, Slovenia essentially did not give up its plan for complete secession from Yugoslavia, even though it attended the conference which tried to find the solution to reconstruct the Federation. Serbia also did not depart from its idea of a unified Yugoslavia. Thus, Carrington gave Serbia time to consider until 5 November, when an additional session of the Hague Conference was held. Nonetheless, Serbia rejected the adoption of the agreement again, which consequently

31 ARMS, AG-019, S-1024-0097-07, Minutes of a conversation between the Secretary-General and the permanent representative of Yugoslavia to the UN, 8th October 1991.

32 ARMS, AG-019, S-1024-0097-09, The Report of the Secretary-General pursuant to Paragraph 3 of Security Council Resolution 713 (1991), 25th October 1991, 25.

33 Ibid, 29–35.

34 Ibid.

35 ARMS, AG-019, S-1024-0098-12, Minutes of a meeting between the Secretary-General and Lord Carrington, the presiding at the peace conference on Yugoslavia, 10th October 1991, 5.

36 ARMS, AG-019, S-1024-0098-12, Note on the meeting of the honorable Cyrus R. Vance with the president of the Republic of Slovenia, Milan Kučan, 16th October 1991, 1.

37 Ibid, 5.

38 Ibid, 4.

39 ARMS, AG-019, S-1024-0098-01, The letter by Dimitrij Rupel to the Secretary-General, 6th November 1991, 4.

allowed Slovenia to actually act out less visible diplomacy and to work from the background only.

Vance's opinion on the passive Slovene diplomacy was also reflected in his reports to the Secretary-General, in which he did not pay too much attention to Slovenia. However, Ernest Petrič, at the time an official Slovenian representative to the USA,⁴⁰ reported to the Slovene government that Vance got his information from the American ambassador in Belgrade. That was Warren Zimmermann, who claimed that Slovenia was in violation of the arms embargo – which proved to be true – and there had to be economic sanctions imposed against Slovenia as well as Serbia for violating the Resolution of the Security Council (Repe, 202, 379). On November 6th, the Slovene foreign minister Dimitrij Rupel responded to the Zimmermann's accusations in a letter sent to de Cuellar. Initially, he supported the calls for introducing another embargo, this time on oil, against Serbia, but at the same time, he rejected the idea of implementing this same embargo against Slovenia. He considered it to be unreasonable to impose sanctions against those agents that were not directly involved in the conflicts between the Serbs and the Croats. Doing so, he referred to the Slovene cooperation in the observation mission of the EC and also to cooperation of Slovenia at the Hague Conference despite the expiry of the three-month long moratorium on independence. Concurrently, he stressed that the Serbian embargo and confiscation of Slovene products in the Yugoslav market had already inflicted harm on the Slovene economy.⁴¹

The EC, however, with the Rome Declaration, adopted on 8 November, finally took the position in favour of introducing the oil embargo. The foreign ministers of the EC – with complaints coming from France, Great Britain, Italy, Spain, and Greece – came to a conclusion to cease economic cooperation with Yugoslavia and Slovenia, together with suggesting the oil embargo to the Security Council (Trifunovska, 1994, 378–380; Pirjevec, 2003, 95). Vance, however, performed some key discussions in the region in the following days.

VIEWS ON THE RECOGNITION OF NEW REPUBLICS

The first official talk between Vance and Milošević was held on 6 November and it still revolved around

federative Yugoslavia, although, without Slovenia and Croatia. He claimed that many Muslims also wanted a unified Yugoslavia alluding to Bosnia and Herzegovina being a part of smaller federative Yugoslavia.⁴² A day later, Vance met the Prime Minister of Hungary, József Antall, who supported the recognition of new republics if a truce could not be achieved.⁴³ On the same day, Vance additionally met the Austrian Chancellor Franz Vranitzky, who supported the new sanctions against Yugoslavia. He stated that Austria was, otherwise, willing to recognise both republics directly after declaring independence, but was unable to do so due to the moratorium. Now, however, he expressed disappointment that the Carrington plan was not adopted and therefore, supported further sanctions. He was not clear, though, on whether Austria had been ready to recognise Slovenia and Croatia together with other European countries or individually.⁴⁴ Vance arrived at the Vatican on 8 November, where he spoke to Cardinal Angelo Sodano. The latter lobbied for the UN peacekeeping mission and simultaneously supported individual recognition of the independent republics.⁴⁵

After the talks, Vance returned to New York and reported to de Cuellar. During this time, he became acquainted with a letter, sent by the Vice-President of the "rump presidency" Kostić, in which he requested that the UN immediately send peacekeeping forces to Croatia.⁴⁶ Clearly, the letter fairly surprised him as it did de Cuellar and the President of the Security Council. Regarding the matter, Vance agreed with the Secretary-General to present the letter to the public as a letter sent to the President of the Security Council, with neither date nor signature, even though it contained both pieces of information. At the same time, Vance told the press that the "rump presidency", which he described as the most likely author of the letter, could not speak on behalf of all eight members of the Presidency.⁴⁷ Vance told de Cuellar that "some sort of monitoring" would have to be performed, although de Cuellar responded with dissatisfaction, saying this would be subjected to high risk.⁴⁸ Oddly enough, de Cuellar still argued that Vance acted solely as a support to Carrington, but did add that Slovenia and Croatia would ultimately become internationally recognised.⁴⁹ At the same time, he expressed concerns

40 After international recognition of Slovenia, Petrič also became the first Slovenian Ambassador to the USA.

41 ARMS, AG-019, S-1024-0098-01, The letter by Dimitrij Rupel to the Secretary-General, 6th November 1991.

42 ARMS, AG-019, S-1024-0098-01, Notes on a meeting of the special envoy of the Secretary-General and the president of the SR of Serbia, 6th November 1991.

43 ARMS, AG-019, S-1024-0098-01, Notes on a meeting between the special envoy of the Secretary-General and the prime minister of Hungary, 7th November 1991.

44 ARMS, AG-019, S-1024-0098-01, Notes on a conversation between Cyrus Vance and the Chancellor of Austria, 7th November 1991.

45 ARMS, AG-019, S-1024-0098-01, Notes on a conversation between Cyrus Vance and cardinal Angelo Sodano and Archbishop Jean-Louis Taurano, 8th November 1991.

46 ARMS, AG-019, S-1024-0098-01, The letter by Banko Kostić to the Secretary-General, 9th November 1991.

47 ARMS, AG-019, S-1024-0098-01, Notes on a meeting between the Secretary-General and the special envoy, 11th November 1991, 5.

48 Ibid, 2.

49 Ibid, 4.

about Carrington's statement on the above-mentioned recognitions (ARMS 31, 1).⁵⁰ However, both de Cuellar and Vance were committed to introducing the oil embargo, which was likewise supported by the US Deputy Secretary of State, Lawrence Eagleburger. As reported by Vance, only the Italian Prime Minister, Giulio Andreotti, expressed hesitation on the embargo. De Cuellar, however, reassured Vance that he was soon meeting Andreotti for a working lunch, during which they would end up on "*the same page*".⁵¹

In the following talks, Vance progressively focused on Serbia accepting the peacekeeping forces, which, as already mentioned, had international support. The permanent representative of Yugoslavia at the UN, Silović, confirmed that the "*rump presidency*" had indeed strived for the arrival of the UN peacekeeping forces and that was why de Cuellar also expressed willingness to start the talks in the Security Council for initiating the process of moving the forces. Nevertheless, Silović and de Cuellar collided regarding the matter of the location to which the forces would be directed. Silović advocated the viewpoint of the "*rump presidency*" that the forces should be located in Croatia to "*protect the Serbian population*", whereas the Croatian side wanted the forces on the border crossings between Croatia and Serbia, Bosnia and Herzegovina, and Montenegro. De Cuellar responded that the location of the forces would be determined by the Security Council.⁵²

In the meantime, Vance performed a few similar meetings throughout Europe and, together with the Secretary-General, engaged in a few informal talks with the Security Council member states. After that, during the Security Council session on 27 November 1991, they adopted the Resolution 721 (UN 1; Trifunovska, 1994, 414–415; Bethlehem, 1997, 2). With this, the Security Council authorised Vance to prepare "*the ground*" for the arrival of the peacekeeping forces in the territory of Croatia. Contrary to de Cuellar's wishes, the Resolution did not impose new sanctions against Yugoslavia. However, prior to the beginning of the session, Vance had already brought up the issue of the oil embargo at the informal negotiations, although interestingly enough, he did it according to the Slovene principle, which was to make the embargo selective.⁵³ Vance, therefore, opposed the perspectives of de Cuellar and the US diplomacy, which determined that sanctions should be imposed against all the Yugoslav republics.⁵⁴

THE MAASTRICHT MEETING AND THE RECOGNITION OF SLOVENIA

After the adoption of the Resolution, Yugoslavia was slightly pushed into the background from the European spotlight. During the period between the 9 and the 11 December,⁵⁵ a meeting of the European Council was held in Maastricht. During the session they discussed the future of the EC and a detailed integration of Europe into a union. During the meeting, it became completely evident that, by Christmas time, Germany intended to formally recognise Slovenia and Croatia. Apprehensive that Germany might try to influence the other eleven states at the conference, de Cuellar tried to influence these talks. Therefore, the more the EC started to incline towards the immediate recognition of Slovenia and Croatia, the harder the Serbian side pressured the UN. This was a critical period, since de Cuellar, a very effective advocate of the unified Yugoslavia, was soon to retire from the Secretary-General position. On the first day of the Maastricht session, de Cuellar wrote a letter to van den Broek, who also held the presidential position in the Council of the Foreign Ministers in the EC. In the letter, he stated that Vance had reservation towards the premature recognition of "*some Yugoslav republics*". He specifically emphasised that he did not want to question the nations' right to self-determination; however, he feared that the selective recognition of independence would negatively impact the situations in Bosnia and Herzegovina and Macedonia. For this reason, he suggested to van den Broek to avoid the unilateral actions of the twelve EC states.⁵⁶

The letter immediately received a critical response by the German Foreign Minister, Hans Dietrich Genscher, who was also the President of the CSCE at that time. He argued that such public statements and discordant fronts would lead to the escalation of violence in Yugoslavia.⁵⁷ The two letters gave rise to a verbal war between de Cuellar and Genscher, which did not lead to consensus. On 15 December, the Security Council once again discussed the placement of the peacekeeping forces in the Croatian territory, which was finally adopted with the Resolution 724 (UN 2; Trifunovska, 1994, 429–431; Bethlehem, 1997, 2–3). With this Resolution, however, the Security Council still did not declare the recognition of Slovenia and Croatia, although, it did not explicitly forbid it either, even though some member states of the

⁵⁰ Ibid, 1.

⁵¹ Ibid, 5.

⁵² ARMS, AG-019, S-1024-0098-02, Notes on a meeting between the Secretary-General and the permanent representative of Yugoslavia, 14th November 1991.

⁵³ ARMS, AG-019, S-1024-0098-02, Notes of an informal meeting of the Security Council in Conference room 7, 13th November 1991.

⁵⁴ ARMS, AG-019, S-1024-0098-01, Notes on a meeting between the Secretary-General and the special envoy, 11th November 1991, 4.

⁵⁵ The official documents specify the date of the meeting between 9 and 10 December, however, the leaders and the foreign ministers held the session until the early morning hours on 11 December.

⁵⁶ ARMS, AG-019, S-1024-0098-03, The letter by Secretary-General to van den Broek, 10th December 1991.

⁵⁷ ARMS, AG-019, S-1024-0098-03, The letter by Hans Dietrich Genscher to the Secretary-General, undated.

Image 3: The flag raising ceremony at the UN building in New York City on 22nd May 1992. Secretary-General Butros Butros Ghali speaks at the podium. On his right are president of Republic of Slovenia, Milan Kučan, and behind him Dimitrij Rupel, Foreign minister of Slovenia. On his left are General Assembly President Samir S. Shihabi and President of Croatia, Franjo Tudjman (www.unmultimedia.org)

Security Council tried to force this article. Furthermore, the Security Council was particularly pressured by the group of states belonging to the Non-Aligned Movement, which demanded that the Security Council maintain the territorial and political unity of Yugoslavia.⁵⁸ De Cuellar expressed his belief that the reaffirmation of the arms embargo by the Security Council in the Resolution was the most imperative matter at that moment. This, however, once again compromised the self-defence of Croatia, Bosnia and Herzegovina, and Slovenia. In this way, the Security Council reiterated the call for reasonable diplomacy and against the recognition of Slovenia and Croatia (De Cuellar, 1997, 491, 494).

Only one day after that, on 16 December, the EC adopted the decision, i.e. the Brussels Agreement, on the recognition of Slovenia and Croatia. With this declaration, the EC states agreed to give recognition to both republics on 15 January 1992 (Trifunovska, 1994, 431–432). Van den Broek informed de Cuellar about the declaration with a report, in which he stated that they carefully contemplated de Cuellar's warnings about the consequences of "premature, selective and uncoordinated"⁵⁹ recognition.

This was, however, completely rejected by the twelve states, claiming that they would grant recognition only after a one-month period, only to those states seeking recognition, and in the form of a joint recognition.⁶⁰ A following report to the Secretary-General on the situation in Yugoslavia, after the adoption of the Brussels Agreement, stated that the above-mentioned events brought immediate escalation of violence in Bosnia and Herzegovina, just like de Cuellar and Vance warned.⁶¹

In accordance with the declaration's provisions, Slovenia, Croatia, Bosnia and Herzegovina, and Macedonia applied for a formal recognition by the EC on 19 December. On the same day, Serbia requested that the Security Council held an extraordinary session, in which it would discuss the EC decision that determined the ultimate disintegration of Yugoslavia.⁶² This, however, was not granted.

On 24 December, the initial talk between the departing Secretary-General de Cuellar, the special envoy for Yugoslavia, Vance, and the newly-elected Secretary-General of the UN, Butros Butros-Ghali took place. The talk revolved around the unilateral actions of the EC

58 ARMS, AG-019, S-1024-0098-03, Statement by the Non-Aligned Movement on Yugoslavia sent by Sarko Silović to the Secretary-General, 14th December 1991.

59 ARMS, AG-019, S-1024-0098-03, The letter by Secretary-General to van den Broek, 10th December 1991.

60 ARMS, AG-019, S-1024-0098-03, The letter by van den Broek to the Secretary-General, 17th December 1991.

61 ARMS, AG-019, S-1024-0098-03, Note to the Secretary-General, 17th December 1991, 1.

62 ARMS, AG-019, S-1024-0098-03, The letter by the vice-president of the Presidency of SFRY Branko Kostić to the President of the Security Council, 19th December 1991.

regarding the recognition of Slovenia and Croatia, along with the preparations to direct the UN peacekeeping forces to Croatia. Ghali's viewpoint was predominantly against the independence of the new republics. He believed Yugoslavia had a regional problem, which should entirely be a matter for the EC, including the direction of the peacekeeping forces.⁶³ Ghali, therefore, took the pro-Serbian perspective, in which he considered the war in Yugoslavia a civil war. On the whole, this resembled de Cuellar's positions before September 1991.

CONCLUSION

When the European countries gave recognition to Slovenia and Croatia, the Slovene diplomacy instantly set its focus outside of Europe, particularly towards the USA since its recognition played the key role in the integration of Slovenia in the UN. The USA, however, decided to wait, mainly because it wanted to see if the UN missions would be successful in the coming months.⁶⁴

Nonetheless, the UN forces operated rather passively and did not alleviate the violence in Bosnia and Herzegovina, let alone prevent it. In the following interviews, Ghali tried to shift responsibility for lobbying against the recognition and introduction of the new republics to the UN, by saying that the Security Council and its permanent member states, respectively, determined these matters, not the Secretary-General (Janežič Ambrožič, 2012).

De Cuellar also relativized his pro-Serbian viewpoints after a while. He spoke about a delicate relationship between the EC and the UN. The former supposedly hindered the UN involvement by occupying the conflict resolution process of the Yugoslav crisis. Eventually, however, the European politics finally concluded that the UN reaction was needed since the EC did not have the Yugoslav trust (De Cuellar, 1997, 478). Having said that, de Cuellar probably meant Serbia, after all, Slovenia and Croatia had put more trust in the decisions taken by the neighbouring states and the USA. He argued that the peace project in Yugoslavia was, according to him, the key ingredient in succeeding with the further integration of Europe, which he supported, and for that reason, he strived only for the supporting role to Lord Carrington in the Resolution 713. He continued to condemn Germany's efforts to recognise Slovenia and Croatia since their declaration of independence. In his opinion, Genscher forced the twelve states to recognise the new republics regardless of their readiness to take this step. He described the adoption of the Brussels Agreement as

a sudden and unexplained change of perspectives of the twelve states. Even after the war, he advocated that the premature recognition of the republics was one of the reasons for war in Bosnia and Herzegovina. He believed that this step only prevented the sanctions against the Serbian violence in Croatia, which in turn only gave courage to the Serbs in Bosnia and Herzegovina. According to him, the UN peacekeeping forces were not supposed to be involved before the EC managed to negotiate truce, which would only be achievable without the recognition (De Cuellar, 1997, 478–495).

However, regardless of the reluctance of both de Cuellar and Ghali, the Slovene integration in the UN as a full member was also delayed by several other reasons. In the opinion of Ignac Golob, the biggest reason was the outbreak of war in Bosnia and Herzegovina. The fact that Slovenia was no longer involved in the armed conflicts and was rather stable in the first half of 1992, despite the political aggravations in the collapse of the DEMOS Coalition; it also became slightly neglected by the international community. Still, Belgrade successfully lobbied with the member states of the Non-Aligned Movement.⁶⁵ In March 1992, Milan Kučan sent a letter to the Secretary-General, in which he justified the Slovene request for UN membership. Golob delivered it to the Secretary-General Cabinet no earlier than on 5 May⁶⁶ (Trifunovska, 1994, 566) almost a month after the USA had given recognition and a week after China (27 April 1992), which did it as the last permanent member state of the Security Council. In the application, Kučan wrote that Slovenia had full control over its territory and was executing peaceful politics. Therefore, he asked for the request to be put on the agenda of the Security Council and the General Assembly sessions, so in the future Slovenia could fulfil its international responsibilities and actively cooperate in achieving the goals of the international organisation⁶⁷ (Trifunovska, 1994, 566).

On 18 May, the Security Council adopted the Resolution 754 (Bethlehem, 1997, 8), in which it proposed to the General Assembly to accept Slovenia to the UN. The General Assembly did that on 22 May 1992⁶⁸ (Trifunovska, 1994, 579). Following Slovenia, UN membership was also given to Bosnia and Herzegovina, and Croatia. The three newly-accepted member states instantly demanded removal of the Federal Republic of Yugoslavia from the organisation. Taking this step, Slovenia became an equal counterpart in the international community.

63 ARMS, AG-019, S-1024-0098-03, Note on the conversation on Yugoslavia held at the Secretary-General's residence, 24th December 1991, 4.

64 According to the Resolution 727, adopted on 8 January 1992, the Security Council first sent 50 observers to Yugoslavia (UN 3; Trifunovska, 1994, 470–471; Bethlehem, 1997, 4), and afterwards, according to the Resolution 749, adopted on 7 April 1992, they also sent the UNPROFOR peacekeeping forces (UN 4; Trifunovska, 1994, 522–523; Bethlehem, 1997, 6).

65 Delo, 20. 3. 1992: Dolga pot Slovenije v OZN.

66 Delo, 23. 5. 1992: Dolga pot do 'srca' sveta.

67 Delo, 7. 5. 1992: Prošnja Slovenije za članstvo v OZN.

68 Delo, 23. 5. 1992: Dolga pot do 'srca' sveta.

SLOVENIJA IN ORGANIZACIJA ZDRUŽENIH NARODOV V KORESPONDENCI
GENERALNEGA SEKRETARJA JAVIERJA PEREZA DE CUELLARJA, 1991–1992

Kornelija AJLEC

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, Slovenija
e-mail: kornelija.ajlec@ff.uni-lj.si

POVZETEK

Članek obravnava slovenska prizadevanja za mednarodno priznanje in enakopravno članstvo v OZN. Skozi prizmo arhivskih virov v fondu generalnega sekretarja Javierja Pereza de Cuellarja odstira stališča generalnega sekretarja, ki so bila zadržana in pogosto skladna s stališči držav Gibanja neuvrščenih ter pro-srbskega jugoslovanskega vrha. Slovenski diplomati, podobno kot hrvaški, v tem času niso uradno sodelovali v razpravah Varnostnega sveta OZN. Njihova vloga je bila posledično skrčena na pisemsko komunikacijo ter lobiranje preko držav, ki so podpirala mednarodno priznanje novo-osamosvojenih republik. Pri tem je zlasti pomembna vloga sosednjih držav, pa tudi Nemčije, Velike Britanije in Francije. Slednji sta namreč že zelo zgodaj želeli, da bi se Varnostni svet vpletel v jugoslovanski konflikt. To je Varnostni svet nazadnje storil konec septembra 1991, ko je uvedel embargo na prodajo orožja Jugoslaviji. Medtem je bil generalni sekretar ves čas pod vplivom jugoslovanskih politikov, ki so si prizadevali za ohranitev enotnosti. Ti so se vsaj ob eni priložnosti srečali z generalnim sekretarjem na predvečer zasedanja Varnostnega sveta, kjer so družno koordinirali želen potek zasedanja. Prav tako so na Varnostni svet pritiskale države Gibanja neuvrščenih, ki so tudi želele ohraniti enotno Jugoslavijo. Na zapleteno razmerje moči kažejo tudi poročila in pogovori posebnega odposlanca OZN za Jugoslavijo Cyrusa Vancea, ki si je neuspešno prizadeval za mediacijo v konfliktu. Pri tem pa je negativno ocenjeval vlogo slovenskega političnega vrha, kljub več srečanjem in dejstvu, da je Slovenija pristajala na pogajanja za mirno razrešitev spora.

Ključne besede: Organizacija združenih narodov, razpad Jugoslavije, Evropska skupnost, Javier Perez de Cuellar, Cyrus Vance, Gibanje neuvrščenih

SOURCES AND BIBLIOGRAPHY

ARMS – United Nations Archives and Records Management Section (ARMS), fond Secretary-General Javier Perez de Cuellar, 1982–1991 (AG-019).

OAMK – Osebni arhiv Milana Kučana [Personal archive of Milan Kučan] (OAMK).

CSCE 1 – Conference on Security and Co-operation in Europe (CSCE), Summary of Conclusions of Berlin Meeting of the CSCE Council, 19–20 June 1991, Statement on the situation in Yugoslavia, 9. <http://www.osce.org/mc/40234?download=true> (November 2017).

Delo. Ljubljana, Delo, 1959–.

Janežič Ambrožič, M. (2012): 20 let Slovenije: Po svoji poti. Documentary film. Ljubljana, TV Slovenia. <http://4d.rtvsl.si/arhiv/dokumentarni-filmi-in-oddaje-informativni-program/126269508> (April 2017).

ULRS 1 – Uradni list Republike Slovenije [Official Gazette of the Republic of Slovenia] (ULRS), Publication 283, 22nd February 1991, 267–268. http://www.uradni-list.si/dl/vip_akti/1991-02-0283.pdf (November 2016).

UN 1 – United Nations (UN), Resolution 721 (1991) of 27 November 1991. [http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/721\(1991\)](http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/721(1991)) (November 2016).

UN 2 – UN, Resolution 724 (1991) of 15 December 1991. [http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/724\(1991\)](http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/724(1991)) (November 2016).

UN 3 – UN, Resolution 727 (1992) of 8 January 1992. [http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/727\(1992\)](http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/727(1992)) (November 2016).

UN 4 – UN, Resolution 749 (1992) of 7 April 1992. [http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/749\(1992\)](http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/749(1992)) (November 2016).

Baker, J. A. & T. M. DeFrank (1995): The Politics of Diplomacy: Revolution, War and Peace, 1989–1992. New York, Putnam.

Bethlehem, D. & M. Weller (eds.) (1997): The Yugoslav Crisis in International Law: General Issues, Part I. Cambridge, Cambridge University Press.

De Cuellar, J. P. (1997): Pilgrimage for Peace: A Secretary-General's Memoir. New York, St. Martin's Press.

Fabry, M. (2002): International Norms of Territorial Integrity and the Balkan Wars of the 1990's. *Global Society*, 2, 145–174.

Lisjak, M. (2002): V spomin: Ignac Golob. *Dnevnik*, 13. 11. 2002. <https://www.dnevnik.si/36202> (November 2016).

Meier, V. (1999): Yugoslavia: A History of Its Demise. London, Routledge.

Pirjevec, J. (2003): Jugoslovanske vojne 1991–2001. Ljubljana, Cankarjeva založba.

Repe, B. (2002): Jutri je nov dan: Slovenci in razpad Jugoslavije. Ljubljana, Modrijan, 2002.

Repe, B. (2004): Viri o demokratizaciji in osamosvojitvi Slovenije III: Osamosvojitvev in mednarodno priznanje (Viri, 19). Ljubljana, Arhivsko društvo Slovenije.

Trifunovska, S. (ed.) (1994): Yugoslavia through Documents: From its Creation to its Dissolution. Dordrecht, Martinus Nijhoff Publishers.

Udovič, B. (2016): Vodili smo bitko za uresničenje našega načrta: Prispevek slovenskih stalnih predstavnikov k Organizaciji združenih narodov. *Teorija in praksa*, 3, 761–776.

Zupančič, R. (2016): Preprečevanje, prepričevanje, obžalovanje: ZDA, razpad SFRJ in diplomatsko (ne)priznanje neodvisnosti in samostojnosti Republike Slovenije (1990–1992). *Teorija in praksa*, 2, 312–344.

SAMOUMEŠČANJE SLOVENSKIH INTELEKTUALCEV V SIMBOLNO GEOGRAFIJO EVROPE V OSEMDESETIH LETIH

Marko ZAJC

Inštitut za novejšo zgodovino, Kongresni trg 1, 1000 Ljubljana, Slovenija
e-mail: marko.zajc@inz.si

IZVLEČEK

Osemdeseta leta sta v Sloveniji (in Jugoslaviji) zaznamovali globoka gospodarska kriza in kriza jugoslovanskega samoupravnega socializma. Slovenska kulturniška opozicija je vzpostavljala stike z disidenti Vzhodne Srednje Evrope prek pojma Srednje Evrope. Strukturna nostalgija (H. Grandits) za izgubljenim svetom Srednje Evrope ni bila politični program, ampak ideološka vez z Zahodom. »Mitteleuropa« so razumeli kot del Zahoda, ki je bil, kot je poudaril Kundera, potisnjen na vzhod z nesrečno delitvijo Evrope v Jalti. Zanimivo je, da so levičarski, ne-nacionalistični kritiki režima iskali »pravo« samoupravljanje tudi v Vzhodni Evropi. Upor Solidarnosti na Poljskem v letih 1980–1981 so si razlagali kot izvirni »boj za delavsko samoupravljanje« in opozicijo stalinizmu. Glavni namen članka je predstaviti zapletenost in ambivalentnost samoumeščanja slovenskih intelektualcev v osemdesetih letih. Problemiziral bom poenostavljene teze o samoumeščanju slovenskih intelektualcev preko analize in predstavitev izbranih del razumnikov z različnimi političnimi prepričanji. Nekateri ugledni intelektualci, ki so problematizirali slovensko simbolno geografijo v osemdesetih, so bili ob koncu desetletja močno vpleteni v diplomatsko in zunanje politično sfero.

Ključne besede: simbolna geografija, Slovenija, Jugoslavija, intelektualci, osemdeseta leta

L'AUTO-COLLOCAZIONE DELL'INTELLIGHENZA SLOVENA NELLA GEOGRAFIA SIMBOLICA DELL'EUROPA NEGLI ANNI OTTANTA

SINTESI

In Slovenia e Jugoslavia gli anni Ottanta furono contrassegnati da una profonda crisi economica e dall'incrinarsi del socialismo autogestito jugoslavo. L'opposizione culturale slovena, dal canto suo, era intenta a stringere contatti con i dissidenti dell'Europa centro-orientale tramite la nozione di Europa centrale. Questa nostalgia strutturale (H. Grandits) per il perduto mondo dell'Europa centrale non va tuttavia classificata come programma politico, ma piuttosto come nesso ideologico con l'Occidente. Gli intellettuali sloveni concepivano difatti la "Mitteleuropa" come parte integrante dell'Occidente, come un'area sospinta ad est suo malgrado dall'infelice divisione dell'Europa a Yalta, per usare le parole di Kundera. È interessante notare tuttavia che la classe intellettuale di sinistra, non nazionalista e critica del regime, cercava le radici della "vera" autogestione anche nell'Europa orientale. La protesta di Solidarność in Polonia tra il 1980 e il 1981 fu infatti interpretata come genuina espressione della "lotta per l'autogestione operaia" e dell'opposizione allo stalinismo. Scopo principale del presente articolo è illustrare la complessità e l'ambivalenza dell'auto-collocazione politico-geografica degli intellettuali sloveni negli anni Ottanta. Nell'articolo, mediante la presentazione e l'analisi di opere scelte di alcuni intellettuali dalle diverse convinzioni politiche, si esaminano criticamente le spesso banalizzate tesi circa l'auto-collocazione dell'intelligenza slovena. Alcuni tra gli intellettuali più in vista che negli anni Ottanta si erano soffermati sulla geografia simbolica slovena divennero, verso la fine del decennio, fortemente coinvolti nella diplomazia e politica estera.

Parole chiave: geografia simbolica, Slovenia, Jugoslavia, intelligenza, anni Ottanta

SIMBOLNA GEOGRAFIJA
IN JUGOSLOVANSKE ŠTUDIJE

Pojem (oziroma metafora) simbolne geografije ima vidno vlogo v postjugoslovanskih študijah, še zlasti v intelektualni tradiciji, ki bi jo lahko uvrstili pod kategorijo postkolonialnih in orientalističnih študij.¹ Uporabo pojma za prostor nekdanje Jugoslavije sta zakoličila Milica Bakić-Hayden in Robert M. Hayden v začetku devetdesetih let dvajsetega stoletja, ko sta razvila koncept gnezdenja orientalizmov (Bakić-Hayden, 1995). V smislu kulturnih reprezentacij naj bi orientalizmi "gnezdili" od severozahoda proti jugovzhodu. Gre za hierarhizacijo raznih Drugih, za katero je značilno, da je v vsaki regiji tendenca, da se na kulture in religije, ki so bolj vzhodno ali južno, gleda kot na bolj primitivne (Bakić-Hayden, Hayden, 1992). Zanimivo je, da najbolj znana teoretičarka balkanizma Marija Todorova pojem simbolne geografije uporablja zgolj izjemoma (Todorova, 2009). Po drugi strani je pojem priljubljen pri raziskovalkah in raziskovalcih medijske/diskurzivne krajine pred, med in po vojnah na ozemlju bivše Jugoslavije v devetdesetih letih (Mihelj, 2008; Vezovnik, Šarić, 2015).

Omenjenima avtorjema se pogosto očita, da sta v obdobju razpada Jugoslavije in vojn stala na prosrbskem stališču. Da očitki niso povsem brez osnove, je razvidno že iz njunega seminalnega teksta iz leta 1990, kjer kritično obravnavata zgolj slovenske in hrvaške nacionalistične izjave, ne pa tudi srbskih oz. drugih (Bakić-Hayden, Hayden, 1992). Antropolog in pravnik Robert Hayden je na Sodišču za vojne zločine v Haagu leta 1996 kot ekspert zagovarjal stališče, da ja za razpad Jugoslavije odgovorna Slovenija, ki je septembra 1989 sprejela amandmaje k ustavi. Kot je ugotovil nemški zgodovinar Holm Sundhaussen, Hayden na pričanju ni omenil sprememb srbske ustave marca 1989. Tezo, da so takratni slovenski ustavni amandmaji pomenili začetek konca Jugoslavije in da je bila po tem dejanju vojna "neizogibna", opredeli Sundhaussen za historično nevzdržno (Sundhaussen, 2012, 276). Čeprav lahko utemeljeno dvomimo v Haydnovo nevtralnost, pa se je ideja "gnezdenja orientalizmov" dodobra uveljavila v subalternih in postkolonialnih študijah. Njunih tez v tem članku ne omenjamo zato, ker bi jih nekritično prevzemali kot edino "pravo" izhodišče za razpravo, ampak zato, ker sta avtorja najbolj znana "uporabnika" pojma simbolne geografije v jugoslovanskih študijah.

Čeprav sodobna intelektualna zgodovina poudarja razmerje med družbenimi/političnimi/ekonomskimi strukturami in idejami, postavlja v center zanimanja ideje in ne same intelektualce (Collini, 2016). Historiografija, ki se ukvarja z intelektualno opozicijo v nekdanjih vzhodnoevropskih socialističnih državah kaže večjo občutljivost do obravnave intelektualcev kot akterjev

v zgodovini. Kanadska raziskovalka Barbara Falk je v monografiji o opozicijskih intelektualcih v Čehoslovaški ter na Poljskem in Madžarskem že v uvodu opozorila, da so se intelektualci v teh deželah zavestno oklepali tradicionalne vloge moralnih in političnih avtoritet, ki naj bi bila (poleg političnega angažmaja) značilna za Srednjo Evropo (Falk, 2003, XXVII). Michal Kopeček pa je izpostavil diskurz človekovih pravic, ki je omogočal intelektualcem v Vzhodni Evropi skupni "jezik". Poleg tega so ti v različnih nacionalnih okoljih razvili nenavadno mešanico diskurza človekovih pravic in nacionalizma, kar je nedvomno povezano z uveljavljeno vlogo intelektualcev kot nacionalnih avtoritet v Srednji Evropi (Kopeček, 2012). Da ne bo pomote, slovenska osemdeseta leta niso iznašla simbolne geografije. Slovenska tradicija politične in intelektualne misli ima dolgo zgodovino geografskega samoumeščanja, še preden se je izoblikovala prva Jugoslavija: od ilirističnih/jugoslovanskih in avstroslavističnih idej (Zajc, 2009), pa vse do trialističnih konceptov in znane Cankarjevega predavanja v ljubljanskem mestnem domu leta 1913 (Rahten, 2012).

SIMBOLNA GEOGRAFIJA KOT PREDMET KRITIKE

Pričujoči prispevek ni rezultat sistematične zgodovinske analize samoumeščanja slovenskih intelektualcev v simbolno geografijo Evrope, ampak stranski produkt raziskovanja jugoslovanstva v osemdesetih letih. Tega bi lahko opredelili kot delujoči nesporazum. Uradno jugoslovanstvo je bilo poslednja meja kompromisa med relevantnimi akterji, torej je bilo vedno "izpogajano" med različnimi, tudi povsem nasprotnimi pogledi. Da bi dosegli sporazum o skupnih izhodiščih je bilo jugoslovanstvo vedno zastavljeno na način, ki je omogočal različne interpretacije in to do mere, ko je sporazum o tem, kaj jugoslovanstvo je (oziroma, bi moralo biti) dobil značaj nesporazuma, ki je deloval. Posebnost mojega predloga z vidika historiografije o Jugoslaviji je v tem, da ne verjamem v eno jedro jugoslovanske ideologije, ampak opozarjam na kontekstualnost in fluidno naravo jugoslovanstva (Zajc, 2016). V raziskavi o slovenskem jugoslovanstvu sem slovenske intelektualke in intelektualce iz metodoloških razlogov razdelil na tri provizorične kategorije: »režimski« (npr. vplivni intelektualci starejše generacije, ki so aktivni v ZKS in imajo politične funkcije), »disidentski« (npr. Nova revija, srednja generacija) in »levo-liberalni« (npr. Mladina, del ZSMS, mlajša generacija). Meja med kategorijami ni mogoče določiti, obstajajo intelektualci, ki jih ni mogoče uvrstiti v nobeno od omenjenih kategorij (Zajc, 2015).

Vzemimo na primer intelektualni krog Mladine. Kje jih najdemo? Že na prvi pogled je očitno, da jim jasna geografska umeščenost v simbolni zemljevid Evrope ne pomeni veliko. V začetku osemdesetih so

1 Prispevek je nastal v okviru dela na raziskovalnem programu Idejnopolični in kulturni pluralizem in monizem na Slovenskem v 20. stoletju (št. P6-0281), ki ga sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

doma predvsem v ostrih pokrajinah marksistične teorije družbe, kjer je nacionalizem nekaj najslabšega, kar se ti lahko zgodi, prav tako ne cenijo razprav o geografsko-kulturnih evropskih regijah. Zaželen domovina je predvsem Jugoslavija, kjer bi se moral razvijati pravi samoupravni socializem, ne pa zgolj milejša oblika partijske diktature. Jugoslovanstva se niso bali. Urednik Nikola Damjanić je v Mladini v letu 1981 veliko pisal o nacionalni problematiki v Jugoslaviji. V zvezi z dilemami glede popisa prebivalstva leta 1981, se je jasno zavzel za uporabo nacionalne opredelitve Jugoslovan brez narekovajev: *"Vsak je lahko to, kar čuti, da je, in nihče mu nima pravice vsiljevati kakšno nacionalno pripadnost, če se čuti samo državljana Jugoslavije"* (Damjanić, 1981a). Damjanić se je, poleg citiranja jugoslovanskega tiska, v svoji argumentaciji skliceval skoraj izključno na Titova in Kardeljeva dela, čeprav so pri Mladini v naslednji številki o nacionalni tematiki izprašali mladega strokovnjaka Rudija Rizmana, ki je bil mnenja, da iz individualnega opredeljevanja ljudi za to, da so v nacionalnem pogledu Jugoslovani, ne gre delati problemov (Damjanić, 1981b). Že v tem obdobju lahko opazimo osnovne značilnosti Mladininega načina spopadanja z nacionalno problematiko: po eni strani je očitna skepsa do nacionalnega, po drugi pa je jasno razviden interes po razumevanju fenomena nacionalnega. Pri čemer se (s pomočjo teorije) komentatorji ukvarjajo predvsem z vprašanjem, kaj nacionalno (slovenstvo, jugoslovanstvo) je in ne s tem, "kje" je. Če je Mladinino jugoslovanstvo v naslednjih letih nekoliko zbledelo, pa to še ne pomeni, da je izpuhtelo. Upoštevati je tudi potrebno, da se je poleg družbene klime spreminjala tudi generacija Mladinih komentatorjev. Če nekaterih že sredi desetletja več ne najdemo med pisci (npr. N. Damjanić), pa so drugi ostali zvesti komentatorji družbe tudi v obdobju 1987–1991 (npr. D. Štrajn, T. Mastnak).

Način, kako so se mladi marksistični intelektualci spoprijemali s simbolno geografijo v prvi polovici osemdesetih let, je lepo razviden iz epizode iz leta 1983. Za slovensko samoumeščanje v "civilizacijski" zemljevid Evrope je takrat poskrbel novinar in urednik Mirko Čepič, ki je v reviji 7D meditiral o razvitih in manj razvitih v Jugoslaviji. Izpostaviti je potrebno, da Čepičeva razmišljanja niso bila izvirna, ampak kvečjemu tipična za slovensko javnost v času stabilizacijskih varčevalnih ukrepov. V slovenskih revijah in časopisih so se v začetku osemdesetih let komentatorji občasno spraševali, kdo v Jugoslaviji prispeva več in kdo manj (Nešović, 1983). Za odgovor na vprašanje, kako so bile razširjene Čepičeve teze v tedanji slovenski javnosti, bi bila potrebna posebna historično-diskurzna študija.

Po Čepičevem mnenju se dihotomija razviti/nerazviti sklada z razliko med "turškim" in "srednjeevropskim" odnosom do dela. Čeprav je bil osnovni namen Čepičevega prispevka racionalizacija preprostih razlik med "delavnimi" in "manj delavnimi" v jugoslovanski federaciji, pa je Čepič poskušal razumeti razlike na

"nevtralen" način, kot rezultat dolgega zgodovinskega razvoja. V zgodovinsko argumentacijo je Čepič vključil tako zgodovinsko-strukturne, kot versko-kulturne razloge za današnje stanje. Osmanski imperij naj bi gojil neustvarjalnost z vero v kismet (usodo), *"To je filozofija preživeti, ne pa ustvarjati, ne prizadevati se, za naslednje rodove, ne graditi, temveč jemati, kar je dano. In ker je sistem jemati postal državna filozofija, je bil vsakdo, ki je kaj ustvaril, v strahu, da mu bo to odvzeto. In ker se je to tudi res dogajalo, so se ljudje vprašali, zakaj bi delali. Kako naj odpravimo petstoletno zlo nedela!"*. Nedelo pa potrebuje tudi svoje nasprotje: delo (oziroma pridnost). Vendar na strani "dela" zadeve niso bile tako preproste. Avstrijci so razvijali na "osvobojenih območjih" (in ne osvojenih) gospodarstvo šele takrat, ko ni bilo več nevarnosti turškega plenjenja. *"Tako je nastal tampon"*, trdi Čepič, *"širok tri do petsto kilometrov, v katerem niso spodbujali gospodarstva. Ni naključje, da so iz varnostnih razlogov gradili svojo industrijo najprej na Češkem, nato v Avstriji, pri nas na Slovenskem in delno na Hrvaškem pa so dovolili gospodarski razvoj šele v 18. in 19. stoletju, ko je povsem minila nevarnost turškega plenjenja. Od tod naš počasnejši gospodarski razvoj."* Z izletom na področje habsburške gospodarske politike je Čepič dosegel dvoje: postavil je jasno zgodovinsko dihotomijo med nedelom in delom, ki se (ne slučajno) sklada z jugoslovansko sodobnostjo, obenem pa je utemeljil razloge za zaostajanje Slovenije za razvitim delom Evrope (Čepič, 1983, 7). Čepičevo geografsko členitev "razvoja" in "dela" od severovzhoda proti jugovzhodu bi se prav gotovo dalo interpretirati s pomočjo (že omenjenega) koncepta gnezdenja orientalizmov.

Kot izobraženi časnika je Čepič izpostavil tudi pestro migracijsko zgodovino Balkana ter razlike med poljedelci in živinorejci. Prvi so prisiljeni ustvarjati za neko obliko tržišča, drugi pa so napol nomadi z rodovno ureditvijo. Seveda je civilizacija temeljila predvsem na plečih poljedelcev, kar Čepič utemelji z marksističnimi argumenti (razvoj proizvodnih sredstev). Vendar turbulentne razmere na nemirnem Balkanu niso dovoljevale poljedelcem, da bi lahko v miru ustvarjali civilizacijo. Dinamika razvoja je bila naslednja: vojne in kuge so iztrebile poljedelce, na njihovo mesto pa so se "spustili" živinorejci, ki so prevzeli poljedelski način življenja. *"Toda še preden so prevzeli civilizacijske navade, so bili zopet predmet vojne vihre, lakote in kuge."* In tako se je vrtel peklenski krog dalje, današnji poljedelci na nekdanjih turških območjih še vedno niso prevzeli *"tiste večstisoletne civilizacije, ki jo poznamo med prebivalstvom bodisi Francije ali Nemčije"* (Čepič, 1983, 7).

Orientalistično meditiranje v tedniku 7D pa angažiranih intelektualcev blizu ZSMS in Mladine ni pustilo ravnodušnih. Igor Bavčar, Srečo Kirn, Lev Kreft in Tomaž Mastnak so v Mladini objavili oster odgovor na Čepičeva izvajanja. Bolj kot razlog za odziv, je zanimiv način, ki so ga ogorčeni mladinski razumniki izbrali. Zavračanje Čepičevih konceptov so pokazali v obliki nekakšne deklaraci-

je, pri čemer je bil diskurz deklaracije izrazito pobalinski in žaljiv do Mirka Čepiča (označili so ga za "napihnjene pisuna"), hkrati pa je bil nedvomno intelektualen in politično angažiran v marksističnem smislu. Čepičeve teze so povzeli v karikirani obliki: *"Slovenci smo pridni, dela vajeni in tako pametni, da smo že neznansko voljni ukloniti glavo vsakemu, tudi delovnemu redu in disciplini. Naš vzor so mirne, z delom preobremenjene množice zahodnih mravelj tja od karavanške meje pa do japonske Fudžijame. Vsi drugi narodi, na ono jutrovo stran od Sotle dalje, so zaostali bebci, ki ne morejo vztopiti v krog civiliziranih narodov brez naše, na delo privajajoče palice"* (Bavčar et al., 1983, 6). Kaj je najbolj motilo marksistične mladince? Kakšna je njihova kritika Čepičevega orientalizma? V prvi vrsti je očitno, da so reagirali kot teoretsko izobraženi in angažirani jugoslovanski komunisti. Očitno je tudi, da so na svoj način identificirali orientalizem (ne da bi ga tako imenovali) in tudi gnezdenje orientalizmov. Mladinski intelektualci so Čepičevo razglabljanje z gnušom zavrnili kot slovenski nacionalizem in imperializem, kot *"program razbijanja enotnosti združenih delavcev."* Svojo pozornost so umerili predvsem na vprašanje dela. Kot pravoverni marksisti so se vprašali kdo v Čepičevi shemi dela za koga: *"To, kar Čepič prikazuje kot zgodovinski karakter in zgodovinsko prednost Slovencev, ni nič drugega, kot poveljevanje namišljene podvrženosti slovenskih delavcev kapitalu. Nič ne prija tehnobirokratski dušici bolj kot lajna razvitih delovnih navad, povezana v butaro kulta reda, discipline in dela."* Kritiko slovenskega orientalizma so pisci zaključili s tremi vznesenimi gesli: *"Boj slovenskemu tehnobirokratskemu imperializmu! Boj vsem jugoslovanskim nacionalizmom in unitarizmom! Živela proletarska revolucija"* (Bavčar et al., 1983, 6)!

V začetku osemdesetih je Mladina odkrivala marksistični revizionizem Vzhodne Evrope, predvsem pa jih je fascinalal upor Solidarnosti na Poljskem, ki so ga interpretirali kot poizkus "pravega" delavskega samoupravljanja. Eden izmed najbolj vidnih predstavnikov te intelektualne struje je bil Tomaž Mastnak (Mastnak, 1982, 34). Čeprav je odločno zavračal simbolno geografijo, je tudi on umeščal Slovenijo in Jugoslavijo v širši simbolni geografski prostor. Mladina je 3. februarja 1983 objavila celotno razpravo o slovenskem nacionalizmu na Marksističnem centru CK ZKS, pri kateri je sodeloval tudi Mastnak. Slednji je (med razpravo o slabi slovenski znanstveni produkciji) zavrnil intelektualce, ki poudarjajo preveliko nekritičnost do zahoda. Po njegovem je vpliva z zahoda odločno premalo, predvsem pa manjka poznavanje zahodne leve teorije. Razlog za nezadovoljivo stanje na področju družbene kritike naj bi bila prevelika prisotnost vzhodne teorije, oz. vzhodne ideologije. *"Od takomenovanega vzhodnega ideološkega spektra se pač še nismo enamacpirali. Ta neprevladana dediščina nam vedno znova udarja na dan"* (Mastnak, 1983, 23). Mastnakov primer lepo kaže, da so imeli tudi levičarski (oziroma post-marksistični), "hiper-teoretski" mladi intelektualci svoj sistem simbolne geografije (za-

hodna teoretska levica – dobro, vzhodna teorija – slabo). To mapiranje v simbolni zemljevid Evrope se je, čeprav je imelo povsem drugačne vzgibe, v določenih potezah skladalo z mapiranjem nacionalističnih intelektualcev (glej nadaljevanje). Očitno je za to skladnost dveh različnih intelektualnih trajektorijev poskrbela razdeljenost Evrope na osi vzhod – zahod. Razpadanje evropskega "realnega" socializma v osemdesetih je prav tako družilo nacionalistične in postmarksistične intelektualce v taboru kritikov obstoječega socializma, čeprav se eni ob drugem nikoli niso počutili lagodno.

Zanimanje za Vzhodno Evropo in nastajajočo opozicijo se je v tem krogu nadaljevalo do konca desetletja in še dlje (Mastnak, 1992, 17). Kot je ugotovil ameriški zgodovinar Patrick Hyder Patterson, so v letih 1989/1990 Mladinini pisci, ki so Vzhodno Evropo odlično poznali, ugotavljali, da Jugoslavijo ta prostor v procesu demokratizacije prehiteva, kar jih je nekoliko frustriralo, saj so bili vajeni vloge pionirjev demokratizacije v komunistični Evropi (Hyder Patterson, 2000, 430). Kljub temu lahko trdimo, da geografija ni bila glavna skrb postmarksističnih intelektualk in intelektualcev. Mladinina domovina ni sklenjen prostor, gre za razdrobljeno deželo svobode, nekakšen punk'n'roll kosmopolitizem, kjer si vsak izbere svoj ritem in svojo družbo, za deželo človekovih pravic in avantgarde. London, Berlin, Beograd, Priština, prostori svobode so lahko kjerkoli. Gre za nekakšen vzporedni prostor Novih družbenih gibanj (NDG), ki pa ne more pobegniti iz geografskih prostorov. Politolog Žiga Vodovnik opredeljuje omenjeno držo kot *"postideološki anarhizem"*. Postideologija NDG v osemdesetih je odprta za *"modifikacije, saj prosto razpolaga z idejami in praksami in jih poljubno prevzema, revidira in opušča za čim boljše doseganje zastavljenih ciljev"* (Vodovnik, 2014, 419).

SIMBOLNA GEOGRAFIJA KOT KRITIKA

Če sta bili družbena kritika in svoboda glavna okupacija omenjenega kroga, lahko isto trdimo tudi za krog kritičnih intelektualcev okoli Nove revije. In vendar je ozračje tukaj povsem drugačno. Svoboda, kritika in umetnost imata v tem okolju drugačen značaj. Svoboda posameznika se prav tako visoko ceni, vendar posameznik ni izgubljen na tem svetu. Posameznika z vso silo v geografski prostor umešča fenomen naroda. Narod prav tako terja svobodo. To svobodo pa ne ovirajo drugi jugoslovanski narodi, ampak leninistična diktatura ene politične opcije. Kritizira se nadvlada razrednega nad narodnim (Bučar, 1987, 150), ki tlači vse narode in tudi proizvaja nacionalizem v Jugoslaviji (Urbančič, 1987, 36).

Čeprav je bila občutljivost do Srednje Evrope in habsburške dediščine močno prisotna že pred letom 1984, pa je bila razprava Milana Kundere *Tragedija Srednje Evrope* prava glasba za ušesa razumnikov Nove revije (Kundera, 1984). To pa ne pomeni, da so idejo Srednje Evrope sprejemali brezpogojno in brez kritične distance (Rus, 1986, 1028). Znameniti prispevek je bil v

Novi reviji objavljen že nekaj mesecev po izvirni objavi v the New York Review of Books (24. aprila 1984).

Strukturna nostalgija (Grandits, 2015, 134) za izgubljenim svetom Srednje Evrope pred komunizmom ni bila politični program, ampak ideološka vez z zahodom. "Mitteleuropa" naj bi bila del zahoda, ki je bil, potisnjen na vzhod z nesrečno delitvijo Evrope v Jalti. Če je imela ideja Srednje Evrope namen izvati splošno uveljavljeno percepcijo o enotnem vzhodnoevropskem bloku, pa je imela v slovenskem intelektualnem prostoru ideja drugačen prizvok. Hrepenenje po Srednji Evropi je bilo nekoliko protislovno: veliko napora se je investiralo v prikazovanje Slovenije kot posebnega primera (kot skoraj "zahod"). Po drugi strani pa je dojemanje Srednje Evrope kot zahoda pod komunizmom postavljalo Jugoslavijo v isti okvir kot države Varšavskega pakta.

V jugoslovanskem kontekstu se je kot privlačna podoba prikazovala stara dihotomija Srednja Evropa – Balkan. Lahko bi torej rekli, da je bila ideja Srednje Evrope, ki je nastala zaradi napetosti na osi vzhod – zahod, v slovenskem primeru pojmovana na osi sever – jug. Tega so se pri Novi reviji dobro zavedali. Dimitrij Rupel je leta 1986 razdelil Srednje Evropejce na dve kategoriji: "zahodnega tipa" in "vzhodnega tipa", kamor je vključil kot primer Čehe in Slovence. Čeprav se Rupel strinja s Kundero, da Srednjo Evropo povezujejo skupni kulturni cilji in navade, pa se po njegovem ne sme zanemariti razlik med političnimi sistemi Avstrije, Čehoslovaške in Jugoslavije. Slovenci so seveda "poseben problem", realno so uvrščeni v jugovzhodno Evropo, kamor so si v zgodovini tudi želeli, ta kontekst pa naj bi se (po Ruplu) izkazal za problematičnega na ravni realizacije. "*Slovenec, državljani Jugoslavije, se čuti bližje Avstrijcu, so-Srednjeevropejcu kot sodržavljanu Srbu, katerega pogledi so utemeljeni na jugovzhodni evropski tradiciji,*" je samozavestno posploševal Rupel (Rupel, 1986a, 1376).

Toda pri interpretaciji tega koncepta v krogu Nove revije moramo biti previdni. Nedvomno so gojili posebno vrsto sofisticiranega slovenskega nacionalizma. Narod pojmujejo perenalistično (kot trajen fenomen) in celo primordialno, kot etnično določeni človeški rod, na-rod. Nacija pa je sinteza etnične in družbenoekonomske strukture, zgodovinski subjekt, ki se dovrši v ustanovitvi svoje lastne države (Urbančič, 1987, 47). Čeprav so sprejemali dihotomijo Srednja Evropa – Balkan, Srednja Evropa ni nujno pomenila anti-Jugoslavije. Sredi osemdesetih lahko opazimo tendenco po uskladitvi ideje Srednje Evrope z novo, tretjo Jugoslavijo. Marjan Rožanc je v znanem eseu o "lepi smrti slovenskega naroda", napisanem za tribuno Slovenski narod in slovenska kultura (10. januar 1985), poudaril, da morajo Slovenci "sprejeti, če ne vzljubiti Jugoslavijo, ki je ta trenutek še vedno naša edina politična varianta, obenem pa stremeti k narodni državi, ki je naša neodtujljiva srednjeevropska dediščina" (Rožanc, 1988, 53).

Na znamenitem sestanku novorevijašev s srbskimi nacionalističnimi intelektualci 15. Novembra 1985 v gostilni Mrak, ki ga je skrbno posnela slovenska SDV, so novorevijaši večkrat problematizirali slovensko "kulturno" geografijo. Na primer. Rožanc je srbskim gostom (Čosiću, Markoviću in Tadiću) razložil, da si Slovenci želijo, "da Slovenija postane Evropa", od Srbov pa pričakujejo, da se tudi oni evropeizirajo. Srbi bi morali rešiti konflikt z Albanci glede Kosova, saj jih ta spor "balkanizira", istočasno pa "balkanizira" celotno Jugoslavijo. Ne nazadnje, je pristavil Rožanc, imamo tudi Slovenci svojo "zibelko", torej Koroško, izven svojih meja. Srbski gosti nad tem niso bili navdušeni, rajši so slovenskim gostiteljem prebrali peticijo kosovskih Srbov. Slovensko premikanje po civilizacijskih pokrajinah pa je srbskim gostom podrobneje razložil Taras Kermavner, ki je bil sicer kritičen do nacionalnega ekskluzivizma: Slovenci so v kulturno zgodovinskem smislu Srednje Evropejci. Da bi preživeli kot narod, so se morali Slovenci orientirati proti Evropi in se usmeriti na vzhod. Če bi ostali v Evropi, bi postali Nemci. Glavna krivda Slovencev je, da so iskali možnost nacionalne identitete v slovanizaciji. Iskali so Rusijo, celo Bolgare, pristali pa so pri Srbih, ki jih niti niso poznali. Pri Rožancu in Kermavnerju lahko opazimo pojmovanje Slovencev kot nekakšnega kolektivnega individuum, ki se premika po civilizacijskih pokrajinah, gre enkrat v Evropo, drugič na Balkan, se enkrat usmerja na vzhod in drugič na zahod. Čeprav je sprejemal to pozicijo, pa je France Bučar pred srbskimi kolegi problematiziral pojem Evrope. Si želimo Evrope 19. stoletja, ali Evropo 21. stoletja? Po njegovem se nova Evropa integrira na povsem drugačnih temeljih, na temeljih različnosti, ne pa na temelju nasilne homogenizacije.²

SIMBOLNA GEOGRAFIJA KOT POLITIKA

Zdi se, da je Srednja Evropa je zares postala anti-Jugoslavija šele proti koncu osemdesetih, ko se je slovenski javnosti uveljavilo prepričanje, da politična kriza v Jugoslaviji (predvsem vzpon Miloševića) dokazuje civilizacijsko neusklajenost "Srednje Evrope" z "Balkanom". V tem orientalističnem ozračju je bilo veliko razprav o kulturnih in civilizacijskih krogih, kar prav gotovo ni prispevalo k mirni rešitvi jugoslovanskih kriz (Bakić-Hayden, 1992, 10).

Jugoslovanska kriza pa je poleg političnih razprav spodbujala tudi literarno domišljijo tistih slovenskih književnikov, ki so se zanimali za simbolno oz. civilizacijsko geografijo. Za primer vzemimo kratko zgodbo Dimitrija Rupla z naslovom "1991". Naslov ne bi bil nič posebnega, če ne bi bila zgodba objavljena že leta 1986 v Novi reviji. Se je Rupel vrnil v prihodnost? Futuristično zgodbo pripoveduje narator v prvi osebi približno desetletje po letu 1991, ko je slovenski narod sprejel usodno odločitev. Vse se je začelo, razlaga narator, ko sta se tega leta v jugoslovanskem parlamentu sporekla slovenski in

2 AS-1589/IV, 2637, 37, Predstavniki meščanske desnice iščejo elemente za skupno delovanje, 18. 11. 1985.

makedonski odposlanec. Makedonec naj bi trdil, da so za slovensko razvitost odgovorni predvsem ugodni geografski pogoji v Sloveniji, slovenski predstavnik pa mu je zabrusil nazaj, če je tako, naj se Makedonci preselijo v Slovenijo, Slovenci pa naj gredo v Makedonijo. Plaz se je sprožil in o morebitni preselitvi so razpravljali najvišji slovenski organi, ki so sklenili da se bodo Slovenci (če bodo tako želeli bratski narodi) tudi umaknili iz ozemlja Slovenije, vendar ne bodo nikogar izpodrivali ali ogrožali. Do rešitve slovenskega vprašanja je prišel narator, ki je predlagal, naj Slovenci prodajo svoje ozemlje najboljšemu ponudniku, z izkupičkom pa kupijo primerljivo ozemlje v ZDA, kjer bi *"živeli po svojem okusu in nihče nam ne bi mogel ničesar očitati."* Ameriška zvezna država Slovenija bi se lahko nahajala nekje med državama New York in Connecticut, kjer je podnebje podobno našemu. Slovenski očaki so za izpeljavo posla seveda izbrali naratorja, ki v začetku ni bil uspešen, vendar mu je z vztrajnostjo le uspelo navezati stike z vodstvom finančnega imperija "Kissinger Associates Incorporated". V 69-tem nadstropju Rockefellerjevega nebotičnika je narator predstavil finančnemu imperiju rešilno idejo, ki bo pomenila model za rešitev žarišč napetosti, hkrati pa bo navrgla milijarde dolarjev. Ostalo je zgodovina. *"Preselitev Slovencev je bila potemtakem povsem na mojih ramenih,"* se je spominjal narator: *"da pa hočem to breme nositi, sta mi narekovala trma in ljubezen do naroda"* (Rupel, 1986b, 162–170).

Futuristična (in satirična) kratka proza bi bila danes zanimiva, tudi če je ne bi napisal bodoči prvi zunanji minister samostojne Slovenije. Ne glede na fantastičnost ima Ruplova zgodbica marsikaj skupnega z njegovimi publicističnimi razpravami o simbolni geografiji. V skladu z "novorevijaško" intelektualno tradicijo (slovenski) narod pojmuje kot relativno homogeno celoto, ki se premika (v Ruplovi zgodbi dobesedno) po pokrajinah zahvaljujoč nesebični volji velikih mož. Narod je vodljiva in relativno enotna množica z določenimi lastnostmi, ki ga razlikujejo od drugih narodov. Ko je Rupel aprila 1990 zaprisegel kot zunanji minister še nesamostojne Republike Slovenije, se je moral namesto umeščanju v simbolno geografijo, posvetiti predvsem konkretnemu umeščanju Slovenije v mednarodno diplomatsko okolje (Lorenci, 1990, 35).

V tem obdobju (po oblikovanju prve demokratične vlade in pred plebiscitom) se je v Vilenici odvijalo peto srednjeevropsko pisateljsko srečanje *Vilenica '90*. Za slovensko državo, ki je težila k popolni samostojnosti, je bil literarni festival v danem zgodovinskem trenutku izvrstna priložnost za umeščanje Slovenije v "enakopravno družino evropskih narodov". Srečanje je potekalo pod geslom Srednja Evropa Evropi, pisatelji pa so razpravljali o literaturi in demokraciji. Referat je predstavil tudi Dimitrij Rupel, deloma v vlogi angažiranega intelektualca, deloma v vlogi zunanjega ministra. Ruplov govor bi lahko opredelili kot zanimivo sintezo simbolne in

"real-politične" geografije. Glavno skrb je Rupel namenil uskladitvi ideje evropskega povezovanja z težnjami po samostojni slovenski državi. Slovenija stremi k mednarodni uveljavitvi Slovenije kot države slovenskega naroda. Slovenska država po Ruplu ni za to, da bi v združeni Evropi funkcionirala kot regija, saj bi tedaj *"Evropa Slovenijo upravljala preko Beograda. [...] Estonijo pa preko Moskve"*. Nova Evropa bo morala omogočiti svobodno oblikovanje življenja vsakega naroda. Ministra Rupla več ne skrbi, ali bo Slovenija postala del Evrope, ampak kakšen status bo v politični (in simbolni) geografiji imela. Slovenija mora vstopiti v Evropo enakopravno. Ruplu je jasno, da lahko Slovenija to stori samo kot priznana in samostojna država: *"Evropa ni isto in Jugoslavija ni isto kot ZDA. ZDA so narod držav, medtem ko je Jugoslavija država narodov, Evropa pa bo nemara nekoč nekakšna postmoderna država evropskih narodov. Slovenci bomo tudi iz kulturnih razlogov vedno nasprotovali asimilaciji ali tistemu modelu, ki ga poznamo pod imenom 'topilni lonček'."* Čeprav Rupel tega ne izreče, bi lahko njegov pogled na evropsko povezovanje strnili takole: bodoča združena Evropa bo Evropa nacionalnih držav, narodi brez države ne bodo imeli enakopravnega statusa. In kam se je izgubila opevana Srednja Evropa? Še vedno je tam, v duhovnih pokrajinah simbolnega zemljepisa, kjer predstavlja vse, za kar so se borili intelektualci pod jarmom komunizma. Slovenci *"sodimo v postmoderno Evropo na enakopraven način,"* je bil odločen Rupel: *"smo nepogrešljiv člen in ključni dejavnik vsega tega čudovitega gibanja. Mislim na pomlad srednjeevropskih in vzhodnoevropskih narodov, mislim na odkritje tistih kulturnih kvalitet, ki se jim reče dostojanstvo posameznika, častivrednost narodne osebe, ki se jim reče politična zrelost in smisel za sožitje razliknosti."*³

* * *

Kje so bili slovenski intelektualci/intelektualke v osemdesetih letih? Kje je bila njihova domovina? Odgovor na to vprašanje ni preprost, pa naj imamo še tako različne poglede na intelektualno sceno v osemdesetih. Vsekakor ne smemo podleči skušnjavi in na silo iskati geografsko umeščenost slovenskih intelektualk in intelektualcev kot historičnih akterjev družbenih in političnih procesov v osemdesetih. O geografski samo-umeščenosti lahko govorimo predvsem za tiste akterje, ki jih je simbolna geografija zanimala, oziroma so se z njo tudi ukvarjali, se z njo mučili, jo razvijali in predstavljali javnosti. Pomemben je še en moment: tudi če so se akterji umeščali v geografijo Evrope in se ukvarjali z vprašanji, kot so: kje smo mi, kje je Balkan in kje je Srednja Evropa, so lahko imeli do geografske umeščenosti povsem različen odnos. Za nekatere je bila simbolna geografija življenjskega pomena, za druge je bila zgolj zanimiv fenomen za filozofsko in družboslovno analizo. Ali za politično satiro in provokacijo oblasti.

3 Delo, 14. 9. 1990: Slovenija mora živeti v okviru prenovljene Evrope, 5.

SELF-POSITIONING OF SLOVENIAN INTELLECTUALS INTO A SYMBOL GEOGRAPHY OF EUROPE IN THE 1980s

Marko ZAJC

Institute of Contemporary History, Kongresni trg 1, 1000 Ljubljana, Slovenia
e-mail: marko.zajc@inz.si

SUMMARY

Eighties in Slovenia (and Yugoslavia) were marked by a deep economic crisis and a crisis of Yugoslav self-management socialism. Slovenian cultural opposition was establishing connections with CEE dissidents through the notion of Central Europe (M. Kundera, E. Busek, E. Brix). The process of the detachment of Yugoslavism from Slovenianism in the 80's was in close relation to the new sensibility for the Habsburg legacy. The structural nostalgia (H. Grandits) for the lost world of Central Europe before communism was not a political program, but an ideological link to the west. "Mitteleuropa" was seen as a part of the west, as emphasised by Kundera himself, pushed to the east by the misfortune of Yalta division of Europe. The feel for Central Europe was somewhat contradictory: a lot of effort was invested to present Slovenia as a special case (as almost west). On the other hand, accepting the perception of Central Europe under Soviet communism framed Yugoslavia in the same category as the Warsaw Pact countries. Dissidents gladly accepted the dichotomy Central Europe – The Balkans, but it remains unclear whether Central Europe had just represented "anti-Yugoslavia" or had it still been in accordance with the Slovenian version of Yugoslavism. Interestingly, the leftist, non-nationalist intellectual critics of the regime were also searching for a "true" self-management by discovering of the dissident East. The revolt of the Solidarity movement in Poland 1980-81 was interpreted as a grass-root "fight for workers self-management" and opposition to Stalinism. The main purpose of the paper is to present complexity and ambivalence of the self-positioning of Slovenian intellectuals in the 1980s. Some of the most renowned intellectuals, who were problematizing Slovenian symbol geography in 1980s, became by the end of the decade increasingly associated with the milieu of diplomacy and foreign policy.

Keywords: symbol geography, Yugoslavia, Slovenia, Intellectuals, 1980s

VIRI IN LITERATURA

AS–1589 – Arhiv republike Slovenije (AS), Centralni komite Zveze komunistov Slovenije (fond 1589).

Bakić-Hayden, M. & R. M. Hayden (1992): Orientalist Variations on the Theme "Balkans": Symbolic Geography in Recent Yugoslav Cultural Politics. *Slavic Review*, 51, 1, 1–15.

Bakić-Hayden, M. (1995): Nesting Orientalisms: The Case of Former Yugoslavia. *Slavic Review*, 54, 4, 917–931.

Bavčar, I. et al. (1983): Zoper "slovenske" večernice. *Mladina*, 10. 2. 1983, 6.

Bučar, F. (1987): Pravna ureditev položaja Slovencev kot naroda, *Nova revija* 5, 57, 150–160.

Čepič, M. (1983): Manj razviti II. *Mladina*, 10. 2. 1983, 7.

Collini, S. (2016): The Identity of Intellectual History. V: Whatmore, R., Young, B. (ur.): *A Companion to Intellectual History*. Oxford, Wiley Blackwell, 7–18.

Damjanić, N. (1981a): Jugoslovan ali "Jugoslovan". *Mladina*, 5. 2. 1981, 14–15.

Damjanić, N. (1981b): Nacionalno vprašanje. *Mladina*, 26. 2. 1981, 14–15.

Delo. Ljubljana, ČGP Delo, 1959–.

Falk, B. (2003): The Dilemmas of Dissidence in East-Central Europe, Citizen Intellectuals and Philosopher Kings. Budapest, New York, Central European University Press.

Grandits, H. (2015): Gewandelte Wissensordnungen, neu gefasste Nostalgien: Zur Aneignung »vergänger« Raummuster in Ostmittel- und Südosteuropa nach 1989. V: von Hirschhausen, B. et al. (ur.): *Phantomgrenzen, Räume und Akteure in der Zeit neu denken*. Göttingen, Wallstein.

Hyder Patterson, P. (2000): The East is Read: the End of Communism, Slovenian Exceptionalism, and the Independent Journalism of Mladina. *East European Politics and Societies*, 14, 2, 411–459.

Kopeček, M. (2012): Human Rights Facing a National Past. Dissident "Civic Patriotism" and the Return of History in East Central Europe, 1969–1989. *Geschichte und Gesellschaft* 38, 4, 573–602.

Kundera, M. (1984): Tragedija Srednje Evrope, *Nova revija*, 3, 3456–3468.

Lorenci, J. (1990): Sodobniki, Dimitrij Rupel. Ljubljana, Partizanska knjiga.

Mastnak, T. (1982): новейший этап сталинизма. *Časopis za kritiko znanosti*, 10, 49, 34–37.

Mastnak, T. (1983): Kult dela in nacionalizem kot akomodacija na krizo. *Mladina*, 3. 2. 1983, 23.

Mastnak, T. (1992): Vzhodno od raja, Civilna družba pod komunizmom in po njem. Ljubljana, DZS.

Mihelj, S. (2008): The Media and the Symbolic Geographies of Europe: The Case of Yugoslavia. V: Uricchio, W. (ur.): *We Europeans? Media, Representations, Identities*. Bristol, Intellect Books, 159–176.

Nešović, B. (1983): Nacionalizmi in maske: zakaj kdo koga sumniči. *Teleks*, 20. 1. 1983, 22.

Rahten, A. (2012): Jugoslovanska velika noč: slovenski pogledi na balkanski vojni (1912–1913) in jugoslovansko vprašanje. Ljubljana, GV Založba.

Rožanc, M. (1988): Svoboda in narod, *Dnevniški zapiski*. Maribor, Založba Obzorja.

Rupel, D. (1986a): Življenje v Srednji Evropi. *Nova revija*, 4, 52/53, 1372–1388.

Rupel, D. (1986b): "1991". *Nova revija*, 4, 46/47, 162–170.

Rus, V. (1986): Boljševizem in titoizem. *Nova revija*, 5, 50/51, 1019–1028.

Sundhaussen, H. (2012): Jugoslawien und seine Nachfolgestaaten, Eine ungewöhnliche Geschichte des Gewöhnlichen. Wien, Köln, Weimar, Böhlau Verlag.

Todorova, M. (2009): *Imagining the Balkans*. Updated Edition. Oxford, Oxford University Press.

Urbančič, I. (1987): Jugoslovanska "nacionalistična kriza" in Slovenci v perspektivi konca nacije. *Nova revija* 5, 57, 30–56.

Vezovnik, A. & L. Šarić (2015): Introduction: Constructing Balkan Identity in Recent Media Discourses. *Slavic Review*, 74, 2, 237–243.

Vodovnik, Ž. (2014): Demokratizacija in nova družbena gibanja. *Teorija in praksa*, 51, 2/3, 415–433.

Zajc, M. (2009): "Panslavizem, panslavizem, bi kričalo od vseh strani!": k zgodovini slovanstva, slovenstva in nemškega strahu pred panslavizmom 1788–1861. *Prispevki za novejšo zgodovino*, 49, 1, 31–42.

Zajc, M. (2015): Slovenian Intellectuals and Yugoslavism in the 1980s: propositions, theses, questions. *Südosteuropäische Hefte*, 4, 1, 46–65.

Zajc, M. (2016): Razumevanje jugoslovanstva v Sloveniji (in Slovenije v jugoslovanstvu) v začetku osemdesetih let. *Prispevki za novejšo zgodovino*, 56, 2, 129–144.

SPECIALNA VOJNA. PRISPEVEK O UKREPIH JUGOSLOVANSKIH ORGANOV ZA NOTRANJE ZADEVE PRI NADZORU DRŽAVNE MEJE IN V BOJU PROTI »ZUNANJIM« IN »NOTRANJIM SOVRAŽNIKOM«

Gregor JENUŠ

Ministrstvo za kulturo, Arhiv Republike Slovenije, Sektor za varstvo arhivskega gradiva posebnih arhivov, Zvezdarska 1,
1002 Ljubljana, Slovenija
e-mail: gregor.jenus@gov.si

Darko FRIS

Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenija
e-mail: darko.fris@um.si

IZVLEČEK

Prispevek obravnava dejavnosti povojnega jugoslovanskega enopartijskega komunističnega režima pri vzpostavitvi varnostnega sistema na slovenski (jugoslovanski) meji. Na podlagi analize arhivskega gradiva iz Arhiva Republike Slovenije v Ljubljani in Vojnega arhiva v Beogradu ter literature avtorja predstavi način vzpostavitve sistema varovanja državne meje proti Avstriji in Italiji ter predstavi načine pridobivanja agentov za vodenje t. i. »specialne vojne« proti »zunanjim« in »notranjim sovražnikom« režima. Z analizo statističnih podatkov organov za notranje zadeve predstavi razsežnosti bega prebivalstva in razloge zanj ter dejavnosti varnostnih organov, da bi to početje preprečili. V zaključku na primeru načrta vdora organov državne varnosti v prostore celovške Mohorjeve družbe leta 1986 in 1988 predstavi metode dela Službe države varnosti pri poskusu pasivizacije politične emigracije v zamejstvu.

Ključne besede: specialna vojna, Služba državne varnosti, nadzor meje, agentura, politična emigracija, Socialistična republika Slovenija

UNA GUERRA SPECIALE. CONTRIBUTO RIGUARDO LE AZIONI DEGLI ORGANI JUGOSLAVI PER GLI AFFARI INTERNI NEL CONTROLLO DEL CONFINE DI STATO E NELLA LOTTA CONTRO I NEMICI «INTERNI» ED «ESTERNI»

SINTESI

Nel contributo vengono presentate le attività del regime comunista postbellico jugoslavo a partito unico volte all'instaurazione di un sistema di sicurezza sul confine sloveno (jugoslavo). Con l'analisi della documentazione conservata presso l'Archivio della Repubblica di Slovenia di Lubiana e l'Archivio militare di Belgrado, oltre che della letteratura di settore, i due autori presentano le modalità di instaurazione del sistema di controllo del confine di stato con l'Austria e l'Italia. Vengono quindi espone le modalità di acquisizione di agenti per impegnarli nella direzione della cosiddetta «guerra speciale» contro i nemici «interni» ed «esterni» del regime. Analizzando i dati statistici degli organi competenti per la gestione degli affari interni, gli autori affrontano i diversi aspetti della fuga della popolazione e le relative ragioni di essa, oltre che alle attività degli organi per la sicurezza volte a prevenirla. Infine, sull'esempio del piano per l'invasione degli organi di sicurezza nei locali della Casa editrice Mohorjeva (Mohorjeva družba) di Klagenfurt nel 1986 e nel 1988, vengono presentati i metodi del lavoro del Servizio di sicurezza nazionale (Služba državne varnosti) nel tentativo di passivizzare l'emigrazione politica oltreconfine.

Parole chiave: guerra speciale, Servizio di sicurezza nazionale, controllo dei confini, agenti segreti, emigrazione politica, Repubblica Socialista di Slovenia

UVOD¹

Jugoslovanski enopartijski komunistični režim je prve povojne trenutke izkoristil za hiter in temeljit obračun z najnevarnejšimi političnimi nasprotniki ter si tako utrjeval oblast. V znamenju obračuna s sovražniki od včeraj in danes (Pirjevec, 1995, 166; Deželak Barič, 2016, 282–283), se je jugoslovanska oblast po vojni sprva lotila obračuna s tako imenovanimi vojnimi zločinci in kolaboracijo, kasneje pa z dejanskimi ali potencialnimi političnimi in razrednimi nasprotniki, torej tistimi, ki so predstavljali oviro v procesih konsolidacije oblasti ali pri izpeljavi družbenopolitičnih reform (Koncilija, 2015, 324; Deželak Barič, 2016, 283–285). Z eksemplarnimi kaznimi so ljudem poskušali pokazati, kdo drži vajeti v svojih rokah (Pirjevec, 1995, 166; Deželak Barič, 2016, 285–286) in pridobiti politično legitimnost, češ da je bil obračun moralna dolžnost v funkciji vzpostavljanja pravega in pravičnega državnega reda (Koncilija, 2015, 24; Deželak Barič, 2016, 286). Lovro Šturm je ta čas označil kot »čas revolucionarnega nasilja in strahovlade, ki ga je partija potrebovala za osvojitve svoje oblasti in za njeno utrditev. [...] Zanj so značilne množične hude neposredne kršitve temeljnih človekovih pravic in onemogočanje temeljnih svoboščin, velikokrat z grobo silo« (Jančar, 1998, 70). Ena izmed značilnosti povojnih procesov in obračunavanja z nasprotniki jugoslovanskega enopartijskega komunističnega režima je bila tudi ta, da so bili javni in so uživali veliko publiciteto (Repe, 2004, 85; Melik, Jeraj, 2016, 455–460). V obdobju najostrejše represije med letoma 1945 in 1953 so tako s temi dejanji posredno vzpodbudili beg tako imenovanih »notranjih sovražnikov« iz države.²

Zaradi strahu pred »imperialisti«, ki naj bi grozili, da bodo vsak trenutek napadli Federativno ljudsko republiko Jugoslavijo (FLRJ), je povojni jugoslovanski enopartijski komunistični režim ravno v obdobju najostrejše represije pričel z izgradnjo varnostnih mehanizmov za varovanje meje. Ukleščena med zahodne in vzhodne pokroviteljske težnje je namreč Jugoslavija, oz. njena politika, postajala vse bolj "nevrotična" in agresivna. Če je FLRJ do leta 1948 v notranji politiki še zvesto posnemala Sovjetsko zvezo, se je to z nastopom informbirojevske krize drastično spremenilo (Pirjevec, 1995, 171, 175). Odnosi med Jugoslavijo in Sovjetsko zvezo so se poslabšali, slednje pa je povzročilo, da so se proti Jugoslaviji obrnile tudi nekdanje »zaveznice« sovjetskega bloka. V FLRJ je tako (posebno po 1949) vladal strah pred sovjetskim oboroženim posegom, ki so ga stopnjevali nenehni incidenti na jugoslovanskih mejah (Režek, 2005, 23).

Jugoslavija se je po drugi svetovni vojni tako soočala z dvema strahovoma. Grozila naj bi ji invazija »zunanjega« sovražnika, soočala pa se je tudi z grožnjo akcij tako imenovanega »notranjega« sovražnika. Slednji naj bi, da bi si zagotovil lastno varnost, bežal čez mejo, kjer naj bi se povezoval in v poskusu zrušitve jugoslovanskega enopartijskega komunističnega režima konsolidiral z »zunanjim sovražnikom« in postal eno od sredstev za doseg njihovih ciljev. Da bi povečala svojo »varnost« je Jugoslavija po vojni močno povečala nadzor nad svojim mejnim območjem in mejo ter nanjo postavila razdelano mrežo agentov in drugih predstavnikov represivnih organov, ki naj bi jo varovali pred »nevarnostmi«. Zastavlja pa se vprašanje: Pred kom so represivni organi, ki so bili nameščeni na meji, dejansko varovali državno mejo? Ali je Jugoslavija v desetletjih po vojni resnično bila tako ogrožena s strani »zunanjih sovražnikov«, ali je šlo le za pretiravanje in ustvarjanje izrednih razmer, ki bi opravičevale represivne metode povojnega jugoslovanskega enopartijskega komunističnega režima in s tem obračun z »notranjim sovražnikom«?

VAROVANJE DRŽAVNE MEJE

S koncem druge svetovne vojne je Jugoslavija prevzela skrb za mejo na kopnem in na morju s sedmimi državami in tako nadzirala ogromen mejni korpus. Meja na kopnem je obsegala albansko s 465 km, avstrijsko s 325 km, bolgarsko s 536 km, grško s 262 km, italijansko in mejo s Svobodnim tržaškim ozemljem (STO) (do leta 1954) s 265 km, madžarsko s 623 km in romunsko s 577 km. K temu pa je potrebno prišteti še morsko mejo, ki je obsegala več kot 4.900 km (ter še več kot 1.850 km meje v zalivih in na otokih).³ S tem je povojna Jugoslavija postala pomembna sila na Balkanu. »[...] Geografski položaj Jugoslavije [je že] sam po sebi, še posebej pa v koncepciji obeh blokov o možnem južnem bojišču, dovolj zanimiv. V tem okviru je prostor Slovenije neposredna ločnica obeh blokov med Padsko in Panonsko nižino«, so zapisali varnostni organi v svojem poročilu leta 1950.⁴

Da bi lahko institucionalizirala nadzor državne meje, je povojni jugoslovanski enopartijski komunistični režim njen nadzor razdelil med 5 sektorjev in le-te dodelil v upravljanje »lokalnim« Upravam državne varnosti (UDBA – srb. Uprava državne bezbednosti) v Sloveniji, na Hrvaškem, v Srbiji, Makedoniji in Črni Gori (Dornik Šublej, 2013, 455–458). UDBA je bila ustanovljena leta 1946, potem ko je bil *Oddelek za zaščito naroda* (OZNA),⁵ ki je kot varnostno-obveščevalna služba ob-

1 Razprava je nastala v okviru raziskovalnega programa *Preteklost severovzhodne Slovenije med srednjo Evropo in evropskim jugovzhodom* št. P6-0138 (A) in raziskovalnega projekta *Kontemporalnost razumevanjskega konteksta ter izražanje osebne in družbene svobode* J7-8283 (A). Oba financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

2 O politični represiji in procesih na Slovenskem v povojni Jugoslaviji glej: Koncilija, 2015, 195–320; Melik, Jeraj, 2016, 455–460.

3 VA, VBA, tehnična enota (t.e.) 8, KO – 6.3.02, Sastanci i savetovanja KOS 1950, nedatirano, 82003102701–82003102708; VA, VBA, t.e. 7, KO – 6.3.02, Sastanci i savetovanja KOS 1949, 1949, 82003100788 – 82003100828.

4 VA, VBA, t.e. 8, KO – 6.3.02, Sastanci i savetovanja KOS 1950, nedatirano, 82003102701–82003102708.

stajal med letoma 1944 in 1946, ukinjen in razdeljen med UDBO, ki je bila pristojna za državno varnost, in vojaško *Kontraobveščevalno službo* (KOS).⁶

Meje je država delila na 5 sektorjev glede na administrativno delitev ozemlja med:

- UDBO za Slovenijo, ki je nadzirala italijansko in avstrijsko mejo ter del madžarske;
- UDBO za Hrvaško, ki je nadzorovala večji del meje z Madžarsko, Jadransko obalo in mejo s STO oz. Italijo;
- UDBO za Srbijo, ki je nadzorovala del madžarske meje, celotno romunsko, del bolgarske in del albanske;
- UDBO za Makedonijo, ki je nadzorovala del bolgarske, del albanske in celotno grško mejo;
- UDBO za Črno Goro, ki je nadzorovala del albanske meje in del jadranske obale.⁷

Za politiko jugoslovanskega enopartijskega komunističnega režima do leta 1948 je značilno zvesto posnemanje Sovjetske zveze (Pirjevec, 1995, 171). Podpisani poveljni sporazumi o vojaškem in političnem sodelovanju so Jugoslaviji dajali upanje o enakopravni povezavi s Sovjetsko zvezo, ki pa se je kaj hitro pokazala kot navidezna, saj je bilo slednje v nasprotju s Stalinovimi pogledi na države pod sovjetskim vplivom (Režek, 2005, 15), ki so bile razumljene kot »sovjetski sateliti«. Ti »sateliti« tako vsaj v prvih letih po drugi svetovni niso predstavljali sovražnika Jugoslavije. Slednja je tako pri nadzoru svojih meja posebno pozornost neposredno po vojni posvečala predvsem svoji severni in južni meji. Jugoslavija je tako živela v strahu pred zahodnimi zavezniki, ki naj bi grozili, da bodo vsak trenutek napadli državo (Pirjevec, 1995, 173, 175). Prav tako pa je jugoslovanski enopartijski komunistični režim bil mnenja, da so bile te meje zaradi ideološko nasprotnega značaja njenih sosednjih držav (Avstrija, Grčija in Italija) najbolj

izpostavljene za prodor sovražnih zahodnih kapitalističnih idealov v jugoslovansko državo, s čimer bi lahko »zunanji sovražniki« spodkopali oblast enopartijskega režima (Ateljević, 1983, 131).⁸ Meje k socialističnim sosedam vsaj do izbruha informbirojevske krize niso ocenjevali za tako izpostavljene, saj, saj so bile vse po vrsti podrejene Sovjetski zvezi in s tem »vzgojene« v duhu sovraštva proti zahodnemu demokratičnemu svetu, ki je grozil, da s svojim kapitalističnim načinom življenja in demokratičnimi svoboščinami »zastupi« državljane vzhodnega bloka. Italija in Avstrija sta za Slovence, kakor tudi za prebivalce drugih jugoslovanskih republik, predstavljali "obljubljeno deželo". Čeprav je velik del Slovencev ob koncu druge svetovne vojne želel, da bi po letih okupacije zaživel svobodno življenje, se njihove želje niso uresničile. Nasprotniki komunizma so zato povojni komunistični režim enačili s totalitarnima režimoma, pod katerima je slovensko prebivalstvo živelo med vojno, zato so v strahu pred represijo, zapornimi kaznimi ali celo smrtjo tvegali nevaren beg čez državno mejo (Jenuš, Cankar, 2014, 44). Tega pa jim povojni jugoslovanski enopartijski komunistični režim ni mogel dopustiti. Po mnenju komunističnih oblasti »politični nasprotniki revolucije«, med katere so prištevali zlasti tako imenovane razredne sovražnike, kot so razlašeni buržoazni razred, ostanki meščanskih strank, kvizlinške organizacije (in njihovi ostanki) ter tudi Cerkev, niso mogli ostati neodkriti (Vodušek Starič, 2011, 425; Grieser-Pečar, 2016, 408–409).⁹

V internem delavnem gradivu, ki so ga pripravili v okviru Šolskega centra *Republiškega sekretariata za notranje zadeve* (RSNZ), ki je izobraževal nove kadre slednjega, so leta 1978 glede sovražnikov jugoslovanskega enopartijskega komunističnega režima zapisali:

Že v toku NOB, posebno pa še v posameznih fazah našega razvoja, so začele nastajati sile, ki

5 Po II. zasedanju *Antifašističnega sveta narodne osvoboditve Jugoslavije* (AVNOJ) novembra 1943 je bilo pri *Nacionalnem komiteju osvoboditve Jugoslavije* (NKOJ) ustanovljeno *Poverjeništvo za notranje zadeve*, ki so mu bile zaupane pristojnosti javne in državne varnosti. Poverjeništvo je tako pričelo z oceno in reorganizacijo varnostno-obveščevalne službe, ki je bila do tedaj na Slovenskem deloma v rokah *Varnostnoobveščevalne službe* (VOS). Vodja partizanskega gibanja Josip Broz – Tito je 13. maja 1944 izdal navodilo, v katerem je ugotavljal, da se je do tedaj z obveščevalno-varnostno dejavnostjo države ukvarjala cela vrsta organizacij in so bile po njegovem mnenju pristojnosti preveč razpršene, kar je oteževalo pregled nad njihovim delovanjem. Zato je bilo potrebno ustanoviti močno in enotno organizacijo, ki bi opravljala obveščevalno službo v inozemstvu in na dotedanjem okupiranem ozemlju. S tem namenom je bila ustanovljena OZNA. Ker se ta reorganizacija ni mogla zgoditi čez noč, je *Predsedstvo Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta* (SNOS) že 19. februarja 1944 ukinilo VOS, ki je deloval od leta 1941. OZNA, ki je s tem nasledila VOS, je bila organizirana po vojaških načelih in je imela štiri odseke: Prvi odsek (obveščevalni) je zbiral podatke in organiziral centre v ustanovah sovražnika; Drugi odsek (kontraobveščevalna dejavnost na osvobojenem in zasedenem ozemlju) je kontroliral in nadziral dejavnost raznih skupin v *Narodnoosvobodilnem gibanju* (NOG) in delovanje diplomatov; Tretji odsek (kontraobveščevalna dejavnost v vojski) je vodil nadzor v vojaških ustanovah; Četrti odsek (statistično tehnični). Posebno pozornost je OZNA posvečala vlogi rasti in okrepitevi/zaščiti komunističnega družbeno-političnega sistema. Ves kader za OZNO je tako prihajal samo iz vrst najbolj prekaljenih borcev *Narodnoosvobodilne vojske* (NOV), ki so bili izključno člani *Komunistične partije* (KP) (Čaleta, 2010, 170). Pozneje je bil ustnovljen tudi Peti odsek, ki je imel nalogo organizirati finančno-materialne zadeve (Pučnik, 1996, 89). Že med vojno se je pričela kazati tendenca, da komunistično vodstvo svojim lastnim kadrom ni popolnoma zaupalo, zato je tudi njim posvetilo določen nadzor (ARS, AS 1931, t.e. 2242, Napad na Jugoslavijo in posebnosti revolucionarnega gibanja, 1978, 15–17).

6 ARS, AS 1931, t.e. 2242, Napad na Jugoslavijo in posebnosti revolucionarnega gibanja, 1978, 22.

7 VA, VBA, t.e. 8, KO – 6.3.02, Sastanci i savetovanja KOS 1950, nedatirano, 82003102701–82003102708.

8 ARS, AS 1931, t.e. 2242, Edo Kranjčević: Specialna vojna, 1978, 6.

9 ARS, AS 1931, t.e. 2242, Izvor, nosilci, oblike in metode izpodkopavanja ustavne ureditve, 1978, 1–4.

so brez izbiranja sredstev skušale ogroziti naš socialistični razvoj. Vse te sile so svojo dejavnost usmerile k rušenju našega družbenopolitičnega sistema. Cilj jim je bil isti, kljub temu da niso nastopali iz istih političnih platform. Razredni sovražnik, je svojo kontrarevolucionarno pot prešel v dveh fazah: v prvi fazi je razredni sovražnik takoj po osvoboditvi, kombiniral svojo sovražno dejavnost z [sic.] političnim delovanjem buržoaznih politikov in klera, z delovanjem ilegalnih skupin in band, ki so hotele zanetiti kontrarevolucijo in sprožiti zunanjo intervencijo. V drugi fazi od l. 1950 dalje, ko ugotovijo, da se Jugoslavije in njenega ustavnega sistema ne da zrušiti z [sic.] silo, govorijo o čakanju na boljše dni. Mislijo, da je naš sistem mogoče zrušiti z [sic.] splošno vojno med kapitalizmom in socializmom. Svojim somišljenikom pa svetujejo naj prodirajo v vse pore našega družbenopolitičnega življenja.¹⁰

Politična in varnostna situacija se je dodatno zapletla po letu 1948. Konec septembra 1947 so se predstavniki komunističnih partij Sovjetske zveze, Jugoslavije, Bolgarije, Češkoslovaške, Madžarske, Poljske, Francije in Italije zbrali na posvetovanju v Szklarski Porębi, kjer so ustanovili Informacijski biro komunističnih partij, ali krajše Informburo oz. Kominform. Slednji naj bi predstavljal nekakšno medpartijsko posvetovalno telo, s katerim bi lahko zagotovili učinkovitejšo izmenjavo izkušenj. Dejanski cilj pa je bil institucionalizirati socialistični tabor in ga še tesneje vezati na avtoriteto Sovjetske veze (Režek, 2005, 16–17). Tovrstno postopanje pa se ni skladalo s Titovim pogledom na odnose znotraj sovjetskega bloka, ki je, kot ugotavlja zgodovinar Pirjevec, poskušal Jugoslaviji postaviti svoje suvereno mesto, zaradi česar je s posameznimi državami (Bolgarija, Poljska, Češkoslovaška, Madžarska in Romunija) poskušal splesti lastno mrežo dogovorov. Slednje seveda ni bilo po godu Stalinu, ki je znotraj Informburoja spomladi 1948 sprožil »gonjo« proti Jugoslaviji in njenim neposlušnim voditeljem v poskusu, da bi jih discipliniral. A neuspešno. (Pirjevec, 1995, 179–181; Režek, 2005, 18). Da je spor s Stalinom dokončen, so doumeli celo najbolj zagrizeni jugoslovanski komunisti jeseni 1949, ko je Sovjetska zveza preklicala sporazum o prijateljstvu in sodelovanju. Članice Informburoja pa so v novi resoluciji vrh jugoslovanskega enopartijskega komunističnega režima označile za vohune v službi zahodnih imperialistov

ter pričele povečevati vojaški pritisk na jugoslovanskih mejah (Režek, 2005, 23).

Meje so postale ene prvih in najvažnejših točk boja z nasprotniki jugoslovanskega enopartijskega komunističnega režima. Na posvetu UDBE leta 1949 v Beogradu je bilo izpostavljeno, da je bilo prodiranje preko državne meje v desetletju po drugi svetovni vojni mogoče skozi ilegalne prodore, zaradi česar so območju na meji in onkraj nje pričeli posvečati veliko pozornost ter jo varovali z več tisoč vojaki, agenti in miličniki.¹¹

Povojni jugoslovanski enopartijski komunistični režim je na mejah vzpostavil sistem mejnih postojank. Na slovensko-italijanski in slovensko-avstrijski meji je vzpostavil sistem 43 le-teh, ki so imele nalogo izvajati nadzor nad mejo in mejnim območjem. Vsaka mejna postojanka je morala imeti izdelano natančno karto terena za sektor, ki ga je pokrivala, prav tako je morala imeti izdelan sistem postojank, kamor so vodili zajete posameznike ali skupine na zaslišanja, in najpomembnejše, morala je imeti natančen pregled nad mesti, ki so bila primerna za ilegalni prehod meje, ki so bili razpršeni po mejnih točkah in v širšem obmejnem pasu.¹²

Organi in normativi varovanja državne meje in mejnega pasu so se v povojni Jugoslaviji oblikovali postopno. Sprva je po vojni skrb za mejo prevzel *Korpus narodne obrambe Jugoslavije*,¹³ ki je skrbel za nadzorovanje gibanja oseb v mejnem pasu in imel za nalogo preprečiti beg prebivalstva iz Jugoslavije. Postopoma pa so mu v petdesetih in šestdesetih letih 20. stoletja dodali tudi razvejan sistem agentov in informantov, ki je mejno območje spreminjal v mejno trdnjavo, preko katere je v desetletjih po drugi svetovni vojni bežalo verjetno več deset tisoč Jugoslovancev, več deset tisoč pa jih je končalo v rokah jugoslovanskih represivnih organov.¹⁴

Z *Zakonom o gibanju na meji*¹⁵ je že leta 1947 povojni jugoslovanski enopartijski komunistični režim sprejel odlok, s katerim je bil vzpostavljen petnajst kilometrski obmejni pas, v katerem je bilo zadrževanje in gibanje brez posebnega dovoljenja omejeno (ali kar prepovedano). Stalno so se v tem pasu tako lahko zadrževali le posamezniki z dovoljenji, oz. tisti, ki so imeli tam kakšno nepremičnino. Hkrati sta s tem zakonom UDBA in KOS dobili podlago za razširitev delovanja v čezmejnem pasu (denimo v Avstriji ali Italiji), saj so predvidevali, da so elementi, ki so državo ogrožali, prihajali zlasti iz teh mejnih območji, kjer naj bi se »nekontrolirano zbirali in organizirali akcije proti

10 ARS, AS 1931, t.e. 2242, Izvor, nosilci, oblike in metode izpodkopavanja ustavne ureditve, 1978, 1.

11 VA, VBA, t.e. 7, KO – 6.3.02, Sastanci i savetovanja KOS 1949, 1949, 82003100788 – 82003100828.

12 VA, VBA, t.e. 7, KO – 6.3.02, Sastanci i savetovanja KOS 1949, 1949, 82003100788 – 82003100828.

13 *Korpus narodne obrambe* (KNOJ) je bil s poveljem maršala Tita ustanovljen 15. avgusta 1944. Njegove naloge so bile usmerjene v varovanje reda na osvobojenem ozemlju in boj proti ostankom ustaških, četniških in drugih band na osvobojenem ozemlju, zavarovanje centralnih organov oblasti, zavarovanje pristanišč in državnih mej, zavarovanje komunikacij itd. KNOJ je bil neposredno podrejen poverjeniku za narodno obrambo, ki ga je vodil preko načelnika OZNE in po letu 1946 UDBE (ARS, AS 1931, t.e. 2242, Napad na Jugoslavijo in posebnosti revolucionarnega gibanja, 1978, 17).

14 VA, VBA, t.e. 7, KO – 6.3.02, Sastanci i savetovanja KOS 1949, 1949, 82003100788 – 82003100828.

15 SL SFRJ, št. 101/1947.

Jugoslaviji».¹⁶ V mejnem območju Italije in Avstrije naj bi se tako naselili zlasti pripadniki politične emigracije. Jugoslovanski represivni organi so ločili dve »vrsti« političnih emigrantov; takšnih, ki so »[...] zaradi politične neprilagojenosti družbenim stvarnostim (nestrinjanjem z družbenopolitičnim sistemom) zapustili izvorno družbo« in emigrirali v tujino, kjer so se proglasili za nasprotnika obstoječega družbenega reda v matici, ter ekstremne politične emigrante, ki so poskušali s »[...] svojo aktivnostjo (sovražnim delovanjem, vojaškimi akcijami, terorizmom, povezovanjem s tujimi obveščevalnimi službami itd.) spremeniti družbeni sistem v domovini«.¹⁷ Ekstremni politični ekstremizem se je med pripadniki politične emigracije kazal zlasti v delovanju tako imenovanih ilegalnih skupin, ki so iz področja zamejstva prehajale čez mejo Italije in Avstrije (Bajc, 2010, 377, 381). Na Slovenskem je med leti 1945 in 1949 nastalo in delovalo okoli 35 ilegalnih skupin in organizacij, za katere zasledimo različna poimenovanja, najpogosteje pa bande, tolpe in Matjaževo gibanje (Čoh, 2015, 102; Premk, 2005). Minister za notranje zadeve Ljudske republike Slovenije, Boris Kraigher, je julija 1947 ilegalne skupine označil kot »[...] špijanske organizacije, diverzantske kriminalne banditske organizacijski jih pošiljajo razni hujškaški anglo-ameriški elementi iz inozemstva« čez mejo v Jugoslavijo (Čoh, 2015, 102).

Predpostavke, na kateri so organi javne in državne varnosti gradili vzroke preganjanja ilegalnih skupin, so med drugim bile, da so se ilegalne skupine v povojnem obdobju formirale v mejnem območju Italije in Avstrije, kjer naj bi jih pridobile in podpirale obveščevalne službe »imperialističnih držav« in jih izkoriščale za spletke in akcije proti Jugoslaviji. Delovale pa naj bi s ciljem zrušiti jugoslovanski družbeno politični sistem. Cilj pa naj bi hotele doseči s političnimi, vojaškimi, obveščevalnimi in propagandnimi akcijami (Čoh, 2015, 102).¹⁸

Med pomembno nalogo organov državne in javne varnosti je tako sodil tudi nadzor in »čiščenje« sumljivih posameznikov. V analizi varovanja državne meje proti Avstriji in Italiji je KOS ob koncu petdesetih let 20. stoletja zapisala:

Če mejni prehodi in mejni pas niso učinkovito zavarovani, omogoča to, da se razne bande, ki državi želijo škodovati, povezujejo z lokalnim prebivalstvom, ki ima svoje nepremičnine ob mejni

črti. Ti jim pri vračanju čez državno mejo nudijo zatočišča, ali celo pomagajo skozi nenadzorovane kanale.¹⁹ Stike tovrstni posamezniki ali skupine navežejo z lokalnim prebivalstvom zlasti v času turistične sezone, ko praktično nenadzorovano, pred očmi UDBE, bivajo tudi po dva meseca v mejnem pasu in planirajo svoje podvige. In ravno tukaj leži velika slabost organizacije mejnega nadzora.²⁰

Prav tako pa je KOS leta 1949 ocenjeval, da so organi javne in državne varnosti imeli velike težave pri legalnih prehodih čez državno mejo, saj so tudi ti predstavljali tveganje, »[...] saj še do sedaj nimamo dobro izobraženega kadra in sredstev za prepoznavanje raznih ponarejenih dokumentov, prav tako pa tudi ne tehnike za solidno kontroliranje vozil, ladij, in tako vedno obstaja nevarnost, da kdo pobegne iz države, ali vanjo vstopijo posamezniki, ki delujejo proti državi.«²¹

VZPOSTAVITEV MREŽE AGENTOV V MEJNEM OBMOČJU

UDBA in KOS sta zato povojnemu jugoslovanskemu enopartijskemu komunističnemu režimu kot najvažnejše sredstvo oz. najmočnejše orožje v boju proti sovražnikom države (bande, teroristi, ubežniki) predstavila pomen vzpostavitve dobre mreže agentov (Vodušek Starič, 2011, 426–427). Ta je v glavnem delala prikrito, »v ilegali«, in je po vojni doživljala številne spremembe. Težava agenture je sprva ležala predvsem v njeni malostevilnosti. Četudi so agenti odkrili ilegalno skupino, ki je poskušala prečkati mejo, so velikokrat bili omejeni z odzivnim časom in ukrepi, saj niso imeli učinkovite mreže, ki bi jim lahko nudila ustrezne okrepiteve. Slednje se je spremenilo leta 1949, ko je Jugoslavija zaradi informbirojske krize in grožnje napada sovjetskih socialističnih satelitov, bila prisiljena reorganizirati državno-varnostni sistem (Repe, 2003, 32). Leta 1949 je zato Jugoslavija sprejela načrt, ki je predvideval, da naj bi se v najkrajšem možnem času mreža agentov na meji okrepila. KOS je tako predlagal, da naj bi se na mejnem območju vzpostavilo:

- agenturo, ki bi nadzorovala tajne kanale in se povezovala z lokalnim okoljem (»ŠPICLJI«);
- agenturo, ki bi se povezovala s KOS, KNOJ in

16 VA, VBA, t.e. 8, KO – 6.3.02, Sastanci i svetovanja KOS 1950, nedatirano, 82003102706–82003102707.

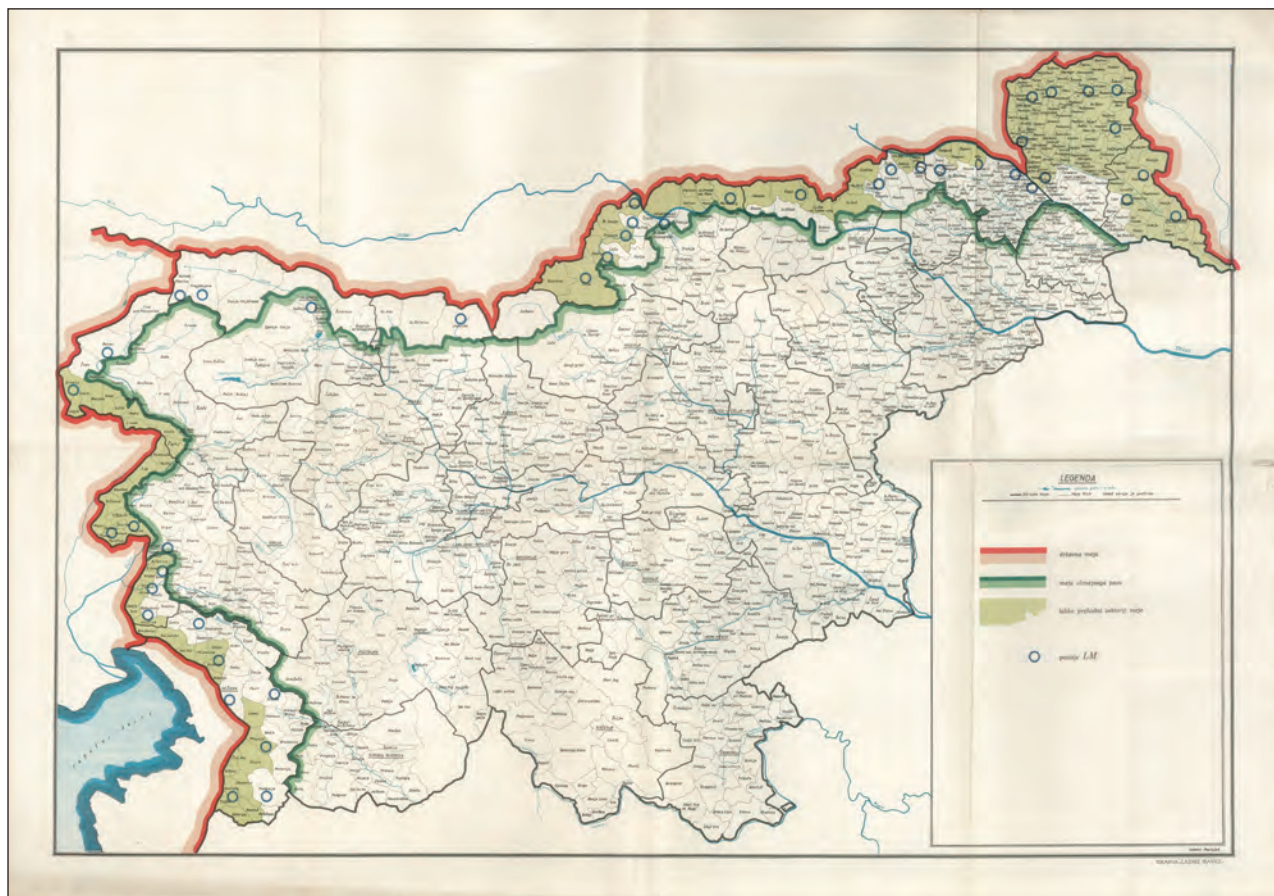
17 ARS, AS 1931, t.e. 2242, Varnostni sistem, Sovražna politična emigracija in metode njenega delovanja, Politična emigracija na Zahodu, 1.

18 ARS, AS 1931, t.e. 487, Mapa Teroristične organizacije in bande v SFRJ, Istoriat kontrarevolucionarnih terorističnih organizacija i banditizma, 12.10.1950, 1–5.

19 MNZ je v poročilu za leto 1952 zapisala, da je samo v tem letu odkrila in »eliminirala« 69 tihotapskih kanalov za pobeg preko meje, na katerih je bilo dejavnih 296 oseb. Večina teh odkritih kanalov naj bi ležala na območju proti Avstriji (ARS, AS 1931, t.e. 1440, Poročilo Ministrstva za notranje zadeve za leto 1952, 9). Število kanalov naj bi se iz leta v leto spreminjalo. Leta 1958 naj bi tako naraslo na 198, v letu 1959 pa upadlo na »le« še 118 (ARS, AS 1931, t.e. 1440, Letno poročilo Državnega sekretariata za notranje zadeve Ljudske republike Slovenije za leto 1959, 31), ter do leta 1961 ponovno naraslo na 131 kanalov (ARS, AS 1931, t.e. 1440, Letno poročilo Državnega sekretariata za notranje zadeve Ljudske republike Slovenije za leto 1961, 12).

20 VA, VBA, t.e. 8, KO – 6.3.02, Sastanci i svetovanja KOS 1950, nedatirano, 82003102706–82003102707.

21 Prav tam.

Slika 1: Zemljevid Ljudske republike Slovenije z vrisanim mejnim območjem iz leta 1948 (ARS, AS 1529, Osebna zbirka Borisa Kraigherja, 1948)

mejno milico in bi omogočala hitro intervencijo (»INFORMANTI«);

- agenturo, ki bi bila popolnoma avtonomna in bi lahko akcije izvajala neodvisno (»AGENTI«).

Agenti »ŠPICLJI«, ki naj bi spremljali skrivne tiho-tapske poti, s pomočjo katerih bi lahko posamezniki ali skupine poskušale vstopiti ali zapustiti Jugoslavijo, so bili pridobljeni iz vrst lokalnega prebivalstva. Ti domačini naj bi imeli dovolj potrebnega poznavanja terena in v lokalnem okolju naj ne bi izstopali, zato so za organe državne varnosti bili izjemno koristni. Prav tako naj bi ti »informanti« pogosto prihajali v stik z disidenti, saj bi jim lahko ponudili pomoč v obliki potrebnih informacij, o tem kje naj bi v mejnem območju bila mesta za neopazno prečkanje meje, ali jim celo nudili skrišališče. V primerih, ko bi disidenti z njimi navezali stike, bi se ujeli v past državne varnosti. Predvideno je bilo, da bi »špiclji« bili civilisti, s katerimi sta UDBA ali KOS navezala

stike, da bi jih pridobila za svoje namene. Pogosto naj bi namreč ti posamezniki sami prišli v konflikt z zakonom in bili prisiljeni sodelovati z organi državne varnosti, da bi se izognili kaznim. Z organi državne varnosti so po poročilih KOS, ki jih hrani Vojni arhiv v Beogradu, praviloma navezovali stike preko agentov »informantov«, ki so jim posredovali informacije. So pa bili ti »špiclji« tudi sami predmet nadzora s strani organov državne varnosti, saj jim niso popolnoma zaupali.²²

Agenti »INFORMANTI« naj bi služil kot vezni člen med KOS, KNOJ in mejno milico. Pridobljeni naj bi bili iz vrst javnih uslužbencev, ki so delali v mejnem pasu. Zaradi narave njihovega dela naj bi bili običajno izbrani med poštarji, cariniki ali drugimi javnimi uslužbenci v mejnem območju. Njihove naloge naj bi obsegale spremljanje mreže »špicljev« in ugotavljanje, ali so bili kompromitirani ter tako za državno varnost neuporabni, posredovanje nalog in zbiranje informacij o možnih škodljivih dejavnosti v mejnem območju. Pri

22 VA, VBA, 8, KO – 6.3.02, Sastanci i savetovanja KOS 1950, nedatirano, 82003102701–82003102708; VA, VBA, 8, KO – 6.3.02, Sastanci i savetovanja KOS 1950, 1949, 82003100788 – 82003100828.

Tabela 1: Število vojakov Korpusa narodne obrambe Jugoslavije in sodelavcev organov za notranje zadeve na mejah z Italijo in Avstrijo leta 1949 (ARS, AS 1931, MFŽ A-10-5, Letno poročilo Državnega sekretariata za notranje zadeve in državno varnost za leto 1949)

Leto 1949	Republika Avstrija	Republika Italija	Svobodno tržaško ozemlje	Skupaj
Vojaki KNOJ	942	672	514	2.128
Agenti in sodelavci tajne politične policije	1.446	969	531	2.946
Pripadniki KNOJ in agencija skupaj	2.388	1.641	1.045	5.074

tem kadru naj bi bilo pomembno predvsem tudi to, da se mu je omogočilo na videz normalno življenje (odhodi v mesto, itd.).²³

Najpomembnejša oblika agentov naj bi bili posamezniki, ki naj bi delovali v ilegali in naj bi sami izvajali akcije. Za te agente naj bi bilo pomembno, da so bili pridobljeni iz vrst nekdanjih pripadnikov JA, da so bili člani KP, ki so imeli dovoljenje za nošenje orožja. Tudi za tovrstne agente je veljalo, da naj bi bili rezidenti okolja, v katerem so delovali, le s to razliko, da so jih organi državne varnosti oskrbeli z lažnimi identitetami in dokumenti. Tovrstni agenti so imeli pravico, da so vsakogar, ki se jim je zdel sumljiv in je predstavljal grožnjo državi, legitimirali in ga privedli do organov KOS, KNOJ ali milice. V primerih skrajne nevarnosti jim je bilo dovoljeno, da uporabljajo svoje orožje.²⁴

Jugoslovanski enopartijski komunistični režim se je boja proti ilegalnim skupinam loteval tudi tako, da je v organizacije poskušal vrniti sodelavce (prim. kurirji, podporniki), ki jih je za sodelovanje pridobil na podlagi groženj, ali obremenilnega materiala v primeru zajetja. V analizi, ki je nastala leta 1950, so organi državne varnosti zapisali, da so bili s tovrstnimi akcijami v letih 1945 in 1949 zelo uspešni. Tako naj bi v navedenem obdobju ubili 114 in ujeli 516 pripadnikov ilegalnih skupin, uspešni pa naj bi bili tudi pri njihovih podpor-

nikih. Teh naj bi ubili 15 in sodili 1.065 (Čoh, 2015, 102).²⁵

Zemljevid, ki je nastal leta 1948, dobro prikazuje obmejno območje Ljudske republike Slovenije ter tiste dele meje, kjer so organi za notranje zadeve pričakovali največjo frekvenco prebegov. Označen je tudi okvirni (uradno 15 km) obmejni pas, ki je bil vzpostavljen z *Zakonom o gibanju na meji* in je vpeljeval poostren režim bivanja in gibanja.²⁶

Podatki Državnega sekretariata za notranje zadeve in državno varnost za leto 1949 – torej obdobje, ko se je sistematično varovanje mejnega območja šele vzpostavljalo, kažejo, da je za varovanje meje proti Avstriji in Italiji samo v tem letu skrbelo več kot 5.000 vojakov Korpusa narodne obrambe Jugoslavije in tajnih agentov.²⁷

NOTRANJI IN ZUNANJI SOVRAŽNIKI IN »SPECIALNA VOJNA«?

Zastavlja se vprašanje: Pred kom so navedene enote varovale državno mejo? Ali je Jugoslavija v desetletjih po vojni resnično bila tako ogrožena s strani »zunanjih sovražnikov«, ali je šlo le za pretiravanje in ustvarjanje izrednih razmer, ki bi opravičevale tovrstne metode povojnega jugoslovanskega enopartijskega komunistič-

23 VA, VBA, 8, KO – 6.3.02, Sastanci i savetovanja KOS 1950, nedatirano, 82003102701–82003102708; VA, VBA, 8, KO – 6.3.02, Sastanci i savetovanja KOS 1950, 1949, 82003100788 – 82003100828.

24 VA, VBA, 8, KO – 6.3.02, Sastanci i savetovanja KOS 1950, nedatirano, 82003102701–82003102708; VA, VBA, 8, KO – 6.3.02, Sastanci i savetovanja KOS 1950, 1949, 82003100788 – 82003100828.

25 ARS, AS 1931, t.e. 487, Mapa Začetek in konec banditizma na Štajerskem, 1950, 7.

V fondu AS 1931 Arhiv RS hrani vrsto poročil, v katerih so npr. opisani dogodki na področju avstrijske Koroške tudi v kasnejšem obdobju, npr. v sedemdesetih letih 20. stoletja. Šlo je za obdobje, ki je bilo zaznamovano z ostrimi nacionalnimi boji med slovensko manjšino in avstrijskimi nacionalističnimi skrajneži. *Uprava službe državne varnosti* (USDV) je z velikim zanimanjem spremljala to dogajanje, saj naj bi po njihovem mnenju avstrijski nacionalistični skrajneži poskušali »[...] neposredno prikazati SR Slovenijo kot center, od koder se vodijo akcije slovenskih ekstremnih nacionalistov na Koroškem. Slednje pa je posredno metalo slabo luč tudi na jugoslovansko USDV in posredno njej pripisovalo krivdo za izvedene dogodke« (ARS, AS 1931, MFŽ A-21-31, Indikativni bilten 1973, Oris situacije v Avstriji, 29–33). Poudariti je treba, da je USDV, kot navaja tudi Igor Omerza, prav gotovo bila odgovorna za številne akcije, ki so bile v sedemdesetih in osemdesetih izvedene v evropskih državah, zato je tale skrb, da bi se jo z njimi povezovale iz vidika odgovornosti za »specialno vojno« sicer upravičena, nikakor pa ne utemeljena (Omerza, 2011). Konce osemdesetih let je tako denimo postalo jasno, da je USDV nezakonito vdrla tudi v prostore Mladine, ko je poskušala pasivizirati njeno delovanje in kompromitirati njene sodelavce (Jenuš, 2007, 61, 76–78). O dogodkih na avstrijskem Koroškem in povezavah z aktivnostmi ekstremne emigracije glej tudi: ARS, AS 1931, MFŽ A-21-25, Operativne in splošne informacije 1971; ARS, AS 1931, MFŽ A-21-32, Indikativni bilten 1974; ARS, AS 1931, MFŽ A-21-38, Indikativni bilten 1975.

26 ARS, AS 1529, Osebna zbirka Borisa Kraigherja.

27 ARS, AS 1931, MFŽ A-10-5, Letno poročilo Državnega sekretariata za notranje zadeve in državno varnost za leto 1949.

nega režima, da bi lahko izvedla obračun z »notranjim sovražnikom«?

Izhajajoč iz arhivskega gradiva UDBE in KOS, ki ga hranita Arhiv Republike Slovenije in Vojni arhiv v Beogradu, je mogoče slutiti, da Jugoslavija pri varovanju meje ni nastopala le proti tako imenovanemu »zunanjemu sovražniku«, oz. posameznikom in skupinam, ki bi želele priti na njen teritorij, bodisi zaradi obveščevalnih in sabotažnih akcij, ampak tudi proti lastnemu prebivalstvu, ki je poskušalo z begom čez mejo državo zapustiti.²⁸ Država se je tako soočala z novo oblike vojne, t.i. »specialne vojne«, katere namen je bil izkoreninjenje tako »zunanjih« kot potencialnih »notranjih sovražnikov« na strani jugoslovanskih organov državne varnosti, in spodbijanje jugoslovanskega enopartijskega komunističnega režima na strani njenih nasprotnikov (Ateljevič, 1983, 117–118).²⁹ Povojni jugoslovanski enopartijski komunistični režim se je tako lotil obračuna z univerzitetnimi profesorji, študenti in drugimi izobraženci, predvsem pa tudi s pripadniki katoliške Cerkve (Režek, 2005, 21; Griesser-Pečar, 2016, 408).

Že samo poimenovanje »specialna vojna« nam pove, da gre za posebno obliko boja, ki se tako po uporabljenih sredstvih kot po metodah, ciljih in področjih, zoper katere je usmerjena, razlikuje od klasične, to je konvencionalne vojne. Za »konvencionalno vojno« največkrat poenostavljeno trdimo, da je to nadaljevanje politike z drugimi, to je nasilnimi sredstvi. To praviloma pomeni, da se je neka država ali gibanje odločilo za uporabo nasilnih oziroma vojaških sredstev za doseg svojih ciljev v tistem trenutku, ko svojih ciljev ne more doseči s političnimi sredstvi (diplomacijo, pogajanja, pogodbami, ekonomskim pritiskom). Osnovna metoda vsake »konvencionalne vojne« je tako oborožen boj, ki predstavlja neko vrsto množičnega nasilja. Tudi pri »specialnem« vojskovanju se uporablja nasilje, vendar ne toliko v obliki oboroženega boja, marveč kot nasilje posebne vrste, ki se manifestira v različnih oblikah pritiskov kot npr. propagandni, policijski, ekonomski, politični (Mello, 2010, 2–3).

[...] *Specialno vojskovanje [je] kompleks, celota organiziranih nasilnih in subverzivnih aktivnosti, učinkovanj in pritiskov na praktično vseh sektorjih družbenega življenja, še posebej pa na ideološko-političnem in diplomatskem področju, v kulturi, prosveti in znanosti, v ekonomiki, na področju propagande in*

*informiranja, na sektorjih varnosti in obrambe itd., ki je uperjeno zoper državo in njeno družbenopolitično ureditev [...].*³⁰

Specialno vojskovanje služi v tem kontekstu tako zunanjemu kot notranjemu sovražniku, saj lahko pripomore k ustvarjanju notranjih kriz, gospodarskih težav, dezorientaciji javnega mnenja in s tem ruši ugled ali stabilnost državne oblasti.³¹

Ob koncu sedemdesetih in v začetku osemdesetih let 20. stoletja so organi državne varnosti ocenjevali, da je Jugoslavija v povojnem obdobju bila objekt pritiskov, ki naj bi prihajali tako iz Vzhoda kot iz Zahoda in so se kazali zlasti v delovanju »[...] *inspiriranih notranjih destruktivnih sil*«. Zlasti intenzivni naj bi bili pritiski neposredno po osvoboditvi v obliki pritiskov raznih organiziranih band (Čoh, 2015; Premk, 2005), v času in po resoluciji Informbiroja (1948–1953), nato po madžarski (1956), bližnje-vzhodni (1967) in češkoslovaški krizi (1968) (Bajc, 2014; Pelikan, 2010) ter predvsem v obdobju sprejemanja nove jugoslovanske ustave.³²

Posebno vlogo pri vodenju te »specialne vojne« so organi državne varnosti pripisovali sovražni politični emigraciji. Po interni razdelitvi so jugoslovanski organi za notranje zadeve³³ emigracijo delili na naslednje strukture:

- izseljenci oz. trajno izseljeni ekonomski emigranti;
- zamejci oz. narodne manjšine v zamejstvu, ki jih loči od države matičnega naroda;
- zdomci oz. občasni ekonomski emigranti ali delavci na začasnem delu v tujini;
- politični emigranti.³⁴

V začetku petdesetih let 20. stoletja je prišlo zahvaljujoč informbirojevski krizi in »specialni vojni« do številnih sprememb v organizacijski strukturi jugoslovanske obveščevalne službe in državne varnosti, zaradi česar je postalo prehajanje meje nevarnejše in zahtevnejše. S tem se je pričela spreminjati tudi socialna struktura tistih, ki so prehajali mejo v Slovenijo proti demokratičnim zahodnim državam. Če so pred spremembami prevladovali domnevni pripadniki »starega režima«, so od začetka petdesetih pa do konca sedemdesetih (začetka osemdesetih) let 20. stoletja bežali v glavnem delavci, učenci in dijaki, po mnenju UDBE in KOS v glavnem mladi ljudje.³⁵

28 ARS, AS 1931, t.e. 2242, Napad na Jugoslavijo in posebnosti revolucionarnega gibanja, 1978, 1–11.

29 Za definicijo pojma "specialna vojna" glej: ARS, AS 1931, t.e. 2242, Edo Kranjčević: Specialna vojna, 1978, 1–21.

30 ARS, AS 1931, t.e. 2242, Edo Kranjčević: Specialna vojna, 1978, 3.

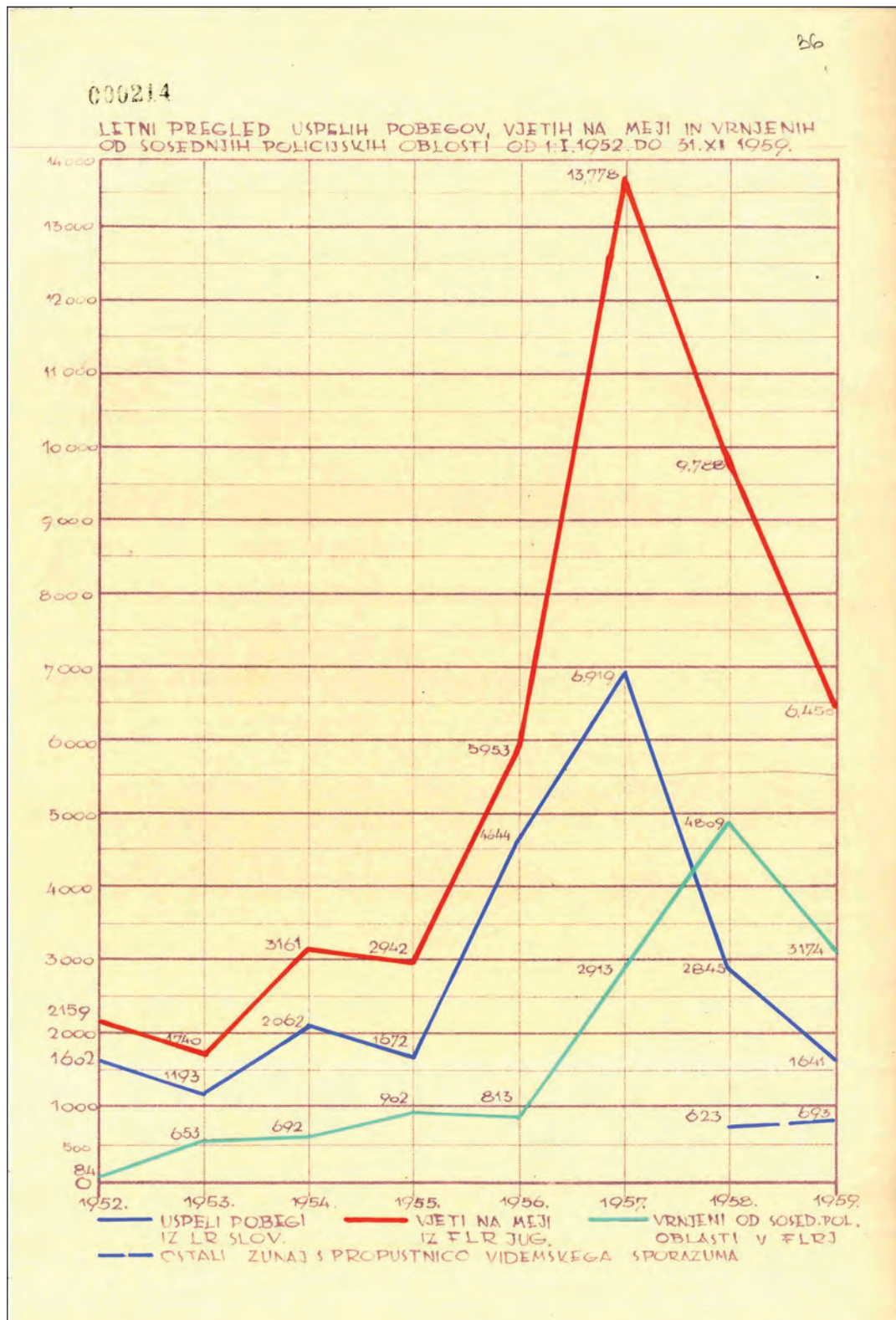
31 Prav tam, 2.

32 Prav tam, 11.

33 Ti so od leta 1953 združevali državno varnost, javno varnost in ljudsko milico (ARS, AS 1931, t.e. 2242, Varnostni sistemi danes in njegovi nosilci, Strokovni dejavniki varnostnega sistema, 1978, 8).

34 ARS, AS 1931, t.e. 2242, Varnostni sistem, Sovražna politična emigracija in metode njenega delovanja, 1978, 1.

35 VA, VBA, t.e. 10, KO – 6.3.02, Svetovanja OB JNA 1955, Pukovnik Zdravko Vujnović: Problemi obezbeđenja granice, nedatirano, 82003201375–82003201384.

Slika 2: Letno poročilo Državnega sekretariata za notranje zadeve Ljudske republike Slovenije o številu ljudi, ki so poskušali pobegniti preko slovenske meje v petdesetih letih 20. stoletja, 1959 (ARS, AS 1931, t.e. 1440, Letno poročilo Državnega sekretariata za notranje zadeve Ljudske republike Slovenije za leto 1959)

Tabela 2: Število poskusov pobega prebivalstva čez državno mejo v petdesetih letih (ARS, AS 1931, t.e. 1440, Letno poročilo Državnega sekretariata za notranje zadeve Ljudske republike Slovenije za leto 1959)

	Ujeti na meji iz FLRJ	Uspeli pobegi iz LRS	Vrnjeni v FLRJ	Ostali v tujini na podlagi videmskega sporazuma ³⁶	Skupaj	% po letih
1952	2.159	1.206	84	/	3.845	4,5
1953	1.740	1.193	653	/	3.586	4,3
1954	3.161	2.062	692	/	5.915	7
1955	2.942	1.672	902	/	5.516	6,6
1956³⁷	5.953	4.644	813	/	11.410	13,6
1957	13.778	6.919	2.913	/	23.610	28,2
1958	9.788	2.845	4.809	623	18.065	21,5
1959	6.450	1.641	3.174	693	11.958	14,3
Skupaj	45.971	22.578	13.956	1.316	83.905	100,0

Intenziteta pobegov se je zaradi številnih pritiskov povojnega jugoslovanskega enopartijskega komunističnega režima iz leta v leto večala. Vrhunec pobegov iz Jugoslavije je bil dosežen prav gotovo v petdesetih letih 20. stoletja. Slednje prikazujejo tudi podatki KOS, ki pričajo o tem, da so obmejni represivni organi postajali pri »lovu« na notranjega sovražnika in po njihovem mnenju sovražno emigracijo iz leta v leto bolj uspešni. Iz poročila KOS iz leta 1955 je razvidno, da je med leti 1945 in 1948 bilo pri poskusu ilegalnega prečkanja meje ujetih »le« 1.330 prestopnikov letno, od 1949 do 1953 pa po 2.100 prestopnikov letno. Leta 1954 je to število naraslo že na 3.241 posameznikov. Da bi lahko lažje razumeli odstotke ljudi, ki so ilegalno prehajali mejo z Italijo, Avstrijo in STO je UDBA navajala sledeče podatke: tako naj bi tekom leta 1946 iz teritorija NR Slovenije ilegalno preko meje pobegnilo 1.654 posameznikov, v enakem obdobju pa je bilo na meji proti Avstriji, Italiji in STO ujetih 1.119 posameznikov. Leta **1947** je to razmerje bilo 1.900 : 1.656; **1948** – 1.094 : 1.526; **1949** -925 : 2.127; **1950** – 1.025 : 1.831; **1951** – 1.628 : 2.644; 1952 – 1.206 : 2.159³⁸; **1953** – 1.183 : 1.740; in v prvih

mesecih **1954** 1.122 : 3.241.⁴⁰ Iz navedenih podatkov je razvidno, da je bilo razmerje med ujetimi in tistimi, ki so mejo uspešno prebežali po letu 1949, praviloma v korist jugoslovanskih organov za notranje zadeve.

Ministrstvo za notranje zadeve je v poročilih za leto 1951 zapisalo, da je uspehe za povečano število uspešnih ujetij na meji, mogoče deloma pripisovati tudi spremembam v tiralični službi in formiranju posebnega oddelka za tiralično službo kot operativne enote, ki je sodelovala pri varovanju mejnih prehodov. V poročilih lahko podrobneje razberemo nacionalno strukturo oseb, ki so jih organi javne in državne varnosti tega leta ujeli na meji. Zaradi poskusa pobega preko meje je bilo leta 1951 aretiranih 2.644 oseb od tega: »928 Slovencev, 465 Srbov, 910 Hrvatov, 61 iz BiH, 17 Makedoncev, 16 Črnogorcev in 247 inozemcev. Med aretiranimi inozemci so večinoma izstopali politični emigranti iz informbirojevskih držav, ki so pribežali v našo državo z namenom, da bi pobegnili v zahodnoevropske države«. Žal za te osebe podrobnejših podatkov o nacionalnosti nimamo.⁴¹ Slabih devet let kasneje, leta 1960, lahko v podobnem poročilu organov za notranje zadeve vidimo porast števila oseb, ki

36 Na podlagi 7. člena t. i. Londonskega memoranduma, z dne 5. oktober 1954, sta vladi FLRJ in Republike Italije dne 20. avgusta 1955 v Vidmu podpisali sporazum, ki je uvedel olajšave obmejnega prometa in prehajanja meje za rezidente v 10 km mejnem pasu.

North Atlantic Treaty Organization Archives Online (NATO Archives Online), digitalizat C-M(54)104, Memorandum of Understanding between the Government of Italy, the United Kingdom, The United States and Yugoslavia regarding the free territory of Trieste, 5. 10. 1954; ARS, AS 1931, t.e. 1440, Poročilo Državnega sekretariata za notranje zadeve za leto 1955, 10.

37 Glej tudi: ARS, AS 1931, t.e. 1440, Poročilo Ministrstva za notranje zadeve za leto 1956, 4.

38 Kot razloge za pobege oseb v letu 1952 je MNZ navajal, da je 351 oseb pobegnilo zaradi političnih razlogov, 28 zaradi kaznivih dejanj, 15 zaradi izoginitve prestajanja zaporne kazni, 93 pred nastopom vojaškega roka, 628 pa zaradi avanturizma in sorodstvenih vezi v tujini. ARS, AS 1931, t.e. 1440, Poročilo Ministrstva za notranje zadeve za leto 1952, 9.

39 VA, VBA, t.e. 10, KO – 6.3.02, Svetovanja OB JNA 1955, Pukovnik Zdravko Vujnović: Problemi obezbeđenja granice, nedatirano, 82003201375–82003201384.

40 ARS, AS 1931, t.e. 1440, Poročilo Ministrstva za notranje zadeve za leto 1951, 7–8; ARS, AS 1931, t.e. 1440, Poročilo Ministrstva za notranje zadeve za leto 1952, 8–9.

41 ARS, AS 1931, t.e. 1440, Letno poročilo Državnega sekretariata za notranje zadeve Ljudske republike Slovenije za leto 1960, 12.

so bežale preko meje LRS. Tega leta so organi za notranje zadeve obravnavali pri poskusu pobega čez državno mejo LRS obravnavali 9.909 oseb. 5.501 primerov na jugoslovansko-avstrijski, 4.408 primerov na jugoslovansko-italijanski in le 15 na jugoslovansko-madžarski meji. »Pri preprečevanju pobegov smo obravnavali 1.514 Slovencev, 1.358 Srbov, 3.935 Hrvatov, 68 Makedoncev, 46 Črnogorcev in 601 oseb iz BiH.«³⁹

Grafikon prikazuje bilanco poskusov pobega prebivalstva čez državno mejo v petdesetih letih prejšnjega stoletja.⁴² Do druge polovice petdesetih let je število oseb, ki so bežale čez mejo, strmo naraščalo, prav tako tudi število ujetih. Enote, ki so varovale mejno območje in državno mejo, so se namreč iz leta v leto povečevale.

Le predstavljamo si lahko, kakšne stiske in pritiske so posamezniki morali doživljati, da so se odločali za nevarno in protizakonito pot čez mejo. V tujini jih je namreč povečini čakala negotova prihodnost, če so jih zajeli jugoslovanski organi za notranje zadeve, pa gotova zaporna kazen, če ne še hujše posledice (Jenuš, Cankar, 2014, 45). Organi za notranje zadeve so razloge za beg državljanov čez mejo iskali drugje. Organi državne varnosti naj bi se tako zlasti v obdobju petdesetih in šestdesetih letih povečano ukvarjali z borbo proti tuji in emigrantski propagandi, ki so jo v duhu »specialne vojne« smatrali za rak rano jugoslovanskega komunističnega režima. Propaganda naj bi tako ustvarjala utvare o boljšem življenju v tujini, kar naj bi pospeševalo nagnjenja posameznikov k emigraciji, »[...] k pobegom in kritikarskim odnosom do naše stvarnosti.«⁴³ Emigracija naj bi tako pri propagiranju pobegov iz države, izpostavljala visok standard v zahodnih državah in osebam, ki so nameravale pobegniti, dajala navodila, kako naj bi se obnašali na zaslišanjih v azilnih taboriščih, da naj bi jim bil priznan politični azil.⁴⁴

Veliko bolj kot uspeli pobegi izstopa podatek o osebah, ki so bile na mejah ujete in obravnavane zaradi poskusa bega iz države. V več kot polovici primerov namreč pobegi niso bili uspešni. Slednje glede na napore in osebje, ki je na mejnem območju delovalo, ali glede na mrežo agentov, ki so jo represivni organi uspeli zgraditi v mejnem območju, niti ne preseneča.

Zanimivo je, da organi za notranje zadeve, predvsem organi državne varnosti (USDV), pri osebah, ki so uspešno pobegnile iz Jugoslavije niso preprosto zamahnili z roko. Te osebe so namreč po njihovem mnenju predstavljale resno grožnjo jugoslovanskemu komunističnemu režimu, saj so se, predvsem kadar je šlo za politične emigrante, aktivno vključevali v skupine nasprotno jugoslovanskemu komunističnemu režimu,

ki so nastajale v zamejstvu in med izseljenci. Organi državne varnosti so slednje tudi izpostavljali kot enega najpomembnejših elementov, ki je družil sicer razdeljeno politično emigracijo zunaj Jugoslavije.

OPERACIJA 'LUČKA' – PRIMER AKCIJE ORGANOV DRŽAVNE VARNOSTI NA AVSTRIJSKEM KOROŠKEM

Na avstrijskem Koroškem in Štajerskem naj bi po podatkih organov državne varnosti delovala zelo dobro organizirana slovenska/jugoslovanska manjšina. Del te manjšine naj bi s svojimi subverzivnimi akcijami lahko ogrozil jugoslovanski enopartijski komunistični režim. Tako naj bi se oblikovala dva centra, preko katerih so v Jugoslavijo »vnašali« sovražne agente, v petdesetih letih tudi bande in ilegalne skupine, predvsem pa za režim škodljiv propagandni material (Čoh, 2015, 103–104). Ti centri naj bi bili v Lipnici in v Celovcu, vodili naj bi jih slovenski emigranti oz. avstrijski konvertiti.⁴⁵ Slovenska politična emigracija naj bi se po mnenju organov državne varnosti »v svojem delovanju proti SFRJ posluževala le sovražno propagandne subverzivne dejavnosti.«⁴⁶

Avstrija je zaradi skupne zgodovine in obstoječe slovenske manjšine bila za tovrstno delovanje idealna. Jugoslaviji sovražni elementi, torej ekstremna politična emigracija, so se namreč med njimi lahko zelo dobro skrili. Organi jugoslovanske državne varnosti so ravno zato mejo z Avstrijo zelo dobro nadzorovali in so število agentov, ki je nadzorovalo delovanje slovenske manjšine, nenehno povečevali. Centri SDV iz Kranja, Ljubljane, Slovenj Gradca, Celja in Maribora so tako v osemdesetih letih 20. stoletja (predvsem v obdobju 1981–1985) samo za pokrivanje problematike koroških Slovencev imeli registriranih 34 sodelavcev. Zanimivi so podatki o njihovi starostni strukturi, državljanstvu in razlogi zaradi katerih so bili pridobljeni za sodelovanje. 22 jih je imelo avstrijsko, le 12 jugoslovansko državljanstvo. Avstrijski državljani so bili povečini pridobljeni iz vrst koroških Slovencev. Izstopa, da so kot razloge za sodelovanje navajali patriotizem, le en agent je sodeloval izključno zaradi materialnih koristi, eden pa je bil pridobljen na podlagi obremenilnega materiala. Večina jih je bila starih med 31 in 50 let (19), sedem jih je bilo mlajših od 30, osem pa starejših od 50. Nameščeni so bili v Beljaku, Bistrici, Borovljah, v Žihpolju, Velikovcu, Škocjanu, Rebcah, Železni Kapli, Žitarji vasi, Libučah, Pliberku in Šentjanžu. V »objekte«, v katerih so delovali so bili nameščeni kot zaposleni v mednarodnih podjetjih, tiskarnah, založniških hišah, ki so jih nadzorovali, ali pa so bili člani kulturnih oz. prosvetnih združenj.⁴⁷

42 ARS, AS 1931, t.e. 1440, Letno poročilo Državnega sekretariata za notranje zadeve Ljudske republike Slovenije za leto 1959.

43 ARS, AS 1931, t.e. 1440, Poročilo Državnega sekretariata za notranje zadeve za leto 1957, 2.

44 ARS, AS 1931, t.e. 1440, Poročilo Državnega sekretariata za notranje zadeve za leto 1960, 11.

45 VA, fond VBA, t.e. 8, KO – 6.3.02, Sastanci i savetovanja KOS 1950, 1949, 82003100810–82003100828.

46 ARS, AS 1931, t.e. 2242, Varnostni sistem, Sovražna politična emigracija in metode njenega delovanja, 1978, 1.

47 ARS, AS 1931, t.e. 2554/4, Analiza uporabe sodelavske mreže, usmerjene v kontraobveščevalno zaščito slovenske manjšine na avstrijskem Koroškem, 20. 6. 1986, 2–10a.

Na podlagi razdelitve organov državne varnosti so pokrivali zlasti dve skupini: Zvezo slovenskih organizacij (ZSO), ki je veljala za prosocialistično usmerjeno, in so jo sestavljali Zveza koroških partizanov, Zveza slovenske mladine, Slovenski dijaški dom, Slovenski vestnik; v drugi skupini je bil Narodni svet koroških Slovencev (NSKS), v katerega so uvrščali Koroško dijaško zvezo, Krščansko kulturno zvezo, Naš tednik, Mohorjevo družbo, Modestov dom in Tinje, ki so jih povezovali s »klerikalnimi« strukturami in s tem za Jugoslaviji sovražne elemente.⁴⁸ Iz vidika »specialne vojne« in »sovražne propagandne subverzivne dejavnosti« je bila posebno zanimiva zlasti Mohorjeva družba v Celovcu. Slednja je kot katoliška, cerkvena ustanova v očeh povojnega jugoslovanskega enopartijskega komunističnega režima v celotnem obdobju po drugi svetovni vojni veljala za »najnevarnejšega« nasprotnika jugoslovanske socialistične ureditve in imela pomembno mesto med slovensko politično emigracijo (Filipič, 2013, 87) ter se je angažirala na značilno »klerikalnih« pozicijah.⁴⁹ »Po podatkih, s katerimi razpolaga SDV je aktivnost Mohorjeve družbe v Celovcu mnogokrat v nasprotju z uradno manjšinsko politiko, kot tudi politiko matice [...]«. ⁵⁰ »[...] V njej delajo koroški Slovenci, duhovniki in nekateri slovenski politični emigranti. Njeno vodstvo je med drugim povezano s slovensko politično emigracijo v evropskih in prekomorskih državah in z vodstvom NSKS.«⁵¹ Tiskarna Mohorjeve družbe je vsa povojna leta tiskala emigrantske publikacije in izdajala list *Naša luč*, *Koledar Mohorjeve družbe* itd. Poseben trn v peti povojnega jugoslovanskega enopartijskega komunističnega režima je bilo predvsem dejstvo, da je Mohorjeva družba tiskala literaturo, ki je spominjala na poboje domobrancev po drugi svetovni vojni in odkrito kritizirala [...] jugoslovansko in slovensko totalitarno državno ureditev« (Filipič, 2013, 88). Zlasti dela kot so prva knjiga o škofu Rožmanu Jakoba Kolariča iz leta 1967, *Slovenija včeraj, danes, jutri* Cirila Žebota iz leta 1967 ter knjiga Tomaža Kovača *V rogu ležimo pobiti* iz leta 1968, so nedvomno dela, ki jih je jugoslovanska državna varnost ocenjevala kot izrazito protikomunistično propagando in s tem nevarno sredstvo v tako imenovani »specialni vojni« (Filipič, 2013, 89).

Že leta 1974 je SDV uvedla operacijo »Lučka«, s katero naj bi bila izvedena [...] pasivizacija Mohorjeve

družbe v klerikalnem smislu, prenehanje tiskanja in izdajanja emigrantske literature ter revije *Naša luč*« (Jenuš, 2013, spletni vir). Operacija je postala agresivnejša v začetku osemdesetih let 20. stoletja. Med leti 1982 in 1985 sta delovanje Mohorjeve družbe neposredno spremljala dva sodelavca, posredno pa petnajst sodelavcev SDV. Vendar organi državne varnosti v Mohorjevi družbi niso imeli neposredno nameščenega vira, zaradi česar je po njihovem mnenju učinkovitost nadzorovanja njene sovražne dejavnosti bila zmanjšana. Menili so, da se

[...] ob poročanju o splošnem dogajanju izgubljajo varnostno relevantni podatki. [...] Da bi presegli obstoječe stanje in dejansko izgradili operativno učinkovito sodelavsko mrežo na avstrijskem Koroškem, je poleg stalnega pridobivanja novih sodelavcev nujno potrebno prestrukturirati obstoječo mrežo sodelavcev, [...] natančneje opredeliti varnostno problematiko na Koroškem, preorientirati in ožje usmeriti posamezne sodelavce.⁵²

Ker naj bi tudi Mohorjeva družba po mnenju organov državne varnosti v svojih publikacijah postajala vse agresivnejša in so se zaradi tega napadi na jugoslovanski državni sistem večali, so se odločili ukrepati. Z nalogo nadzorovanja delovanja Mohorjeve družbe in njenega vodstva in v »[...] skladu z interesi SDV za operativni prodor v desno krilo slovenske manjšine (NSKS)« je bil novembra 1985 v Mohorjevo družbo vtihotapljen sodelavec s kodnim imenom »Klaus« (Filipič, 2013, 91, 92), ki je svoje ugotovitve redno sporočal SDV v Jugoslaviji in iz Ljubljane prejemal navodila za svoje nadaljnje akcije.⁵³ Že februarja 1986 je bil izdelan prvi osnutek za »[...] izvedbo operativno tehničnega posega 2050 TP in 622 FN, ter izvedbo ogleda za montažo OTS 418 N v prostorih Mohorjeve družbe [...] s ciljem pridobitve in dokumentiranja operativno zanimivih dokumentov, ki kažejo na njuno subverzivno dejavnost proti SFRJ«. ⁵⁴

Ohranjeno arhivsko gradivo operativno tehničnega posega, ki ga je načrtovala slovenska SDV, in ga hrani Arhiv RS, se bere kot kriminalni roman ameriškega avtorja Toma Clancyja, a žal ne predstavlja fikcije, temveč nudi zanimiv vpogled v postopke priprave operacije nekdanje jugoslovanske tajne politične policije; od vstopa v objekt (928 KS), izvedbe in varovanja akcije,

48 ARS, AS 1931, t.e. 2554/4, Analiza uporabe sodelavske mreže, usmerjene v kontraobveščevalno zaščito slovenske manjšine na avstrijskem Koroškem, 20. 6. 1986, 3.

49 ARS, AS 1931, t.e. 2253/2, Operacija Plebiscit, RTZ 211, 16.

50 Prav tam, 2.

51 Prav tam, 16.

52 ARS, AS 1931, t.e. 2554/4, Analiza uporabe sodelavske mreže, usmerjene v kontraobveščevalno zaščito slovenske manjšine na avstrijskem Koroškem, 20. 6. 1986, 16–17, 20, 22.

53 ARS, AS 1931, t.e. 2253/2, Operacija Plebiscit, RTZ 211, str. 2.

54 2050 TP – tajna preiskava osebne prtljage, garderobe, pregled avtomobila, privatnega stanovanja, poslovnih prostorov itd; 622FN – fotografitiranje dokumentov, oseb itd. v akcijah; OTS – operativno tehnična sredstva; 418 N – montaža brezžičnega oddajnika, kontrola dogajanja v določenem prostoru, vgraditev mikrofona z radio oddajnikom [prisluškovalna naprava]. Več o tem posegu glej: ARS, AS 1931, t.e. 2253/2, Operacija Plebiscit, RTZ 211; ARS, AS 1931, t.e. 2253/2, Operacija Plebiscit, RTZ 211, Operativni plan izvedbe akcije 2050 TP in 622 N, ter izvedbo ogleda za montažo OTS 418 N v inozemstvu, 20. 2. 1986.

uporabe tehničnih sredstev, do javljanja v centralo. Prvotni načrt, ki je bil pripravljen 20. februarja 1986, je predvideval vstop v prostore Mohorjeve družbe, iskanje in fotografiranje »obremenilnega materiala«, namestitve prisluškovalnih naprav in neopažen odhod. »[...] Poseg bo potekal hitro in temeljito, predvsem pa brez vsakršnih glasovnih komunikacij, ropota, itd.«⁵⁵ Vendar se SDV s tem načrtom ni strinjala, saj so domnevali, da je delovanje Mohorjeve družbe spremljala tudi avstrijska varnostna služba, za katero so menili, da naj bi imela v prostorih Mohorjeve družbe nameščene prisluškovalne naprave (PTS – prisluškovalna tehnična sredstva). Zato so 26. februarja 1986 izdelali dodaten načrt, ki je prvotnemu dodal tudi nov cilj, to je iskanje sovražne korespondence, ki bi kompromitirala slovensko politično emigracijo, in observacijsko ekipo, ki naj bi spremljala okolico poslojpa Mohorjeve družbe in »[...] v primeru, ko realno ugotovi prisotnost avstrijskih varnostnih organov (njihov prihod v času trajanja posega in postavitve zased), o tem obvesti ekipo v objektu [...]«, prav tako pa so se odločili, da bodo na dan posega spremljali »[...] UKV komunikacije avstrijskih varnostnih organov na relaciji Celovec–Bovec–Ljubelj«. ⁵⁶ Do konca maja 1986 je nato SDV načrt večkrat dopolnjevala, preverjala »kritične« točke in zbirala dodatne informacije. Ker Mohorjeva družba s kvaliteto dela sodelavca »Klavs« ni bila zadovoljna in se mu je obetala prekinitev delovnega razmerja (po navedbah Hanzija Filipiča naj bi se to zgodilo 31. julija 1986; Filipič, 2013, 92), je bila slovenska SDV prisiljena ukrepati, a je za izvedbo posega vendarle potrebovala odobritev s strani SDV Zveznega sekretariata za notranje zadeve SFRJ. Za to je po nujni depeši zaprosila 6. junija 1986 in »zeleno luč« prejela 13. junija 1986.⁵⁷ Na podlagi te odobritve je bil tako poseg načrtovan 20. ali 27. junija 1986. Zanimiv pa je tudi način javljanja v centralo.

Ekipa se bo iz Avstrije iz javne telefonske govornice javila v Center dvakrat (organizirano bo stalno dežurstvo) in sicer [...] ,nakupila sva že skoraj vse' – smo tik pred kontaktom s sodelavcem in je vse v redu (okoli 16.40 ure); ,se sva zapravila in se vračava' – vse je v redu, poseg je izvršen, ekipa se vrača proti državni meji (klic med 20.00 in 20.30 uro).

V primeru, da bi opazovalna ekipa odkrila prisotnost avstrijskih varnostnih organov pa naj bi ekipa v centralo sporočila, »[...] da je Peter slabe volje, ker ni dobil vsega materiala za delavnico«. ⁵⁸ Milan Ateljević v delu *Specialna vojna. Obramba in zaščita* predstavlja način dela umešča med t. i. akcije »prikrievanja in prebega« (»evasion and escape«). Tovrstne akcije naj bi imele cilj, da bi pripadniki specialnih formacij prikrili in zavarovali posameznike ali skupine, ki delujejo na nasprotnikovem ozemlju Ateljević, 1983, 164). Iz arhivskega gradiva, ki ga hrani Arhiv RS žal ni razvidno, ali je do izvedbe predmetne akcije dejansko prišlo. Razvidno je le, da so organi državne varnosti le dan pred načrtovano izvedbo načrt akcije zaradi nepredvidenega spremenjenega režima zapiranja vrat še enkrat popravili (Filipič, 2013, 98–100).⁵⁹

Vendar to ni bila zadnja akcija, ki je bila usmerjena v pasivizacijo delovanja Mohorjeve družbe. Leta 1988 so se organi državne varnosti odločili za ponoven poseg, ki je predvidel vdor v prostore Mohorjeve hiše v Celovcu. Pri tem so se po podatkih, ki so razvidni iz ohranjenega arhivskega gradiva v Arhivu RS, opirali na informacije, ki so jih pridobili od sodelavca »Klavs« že leta 1986. V Mohorjevo družbo so le dve leti pred demokratičnimi spremembami na Slovenskem infiltrirali dva sodelavca – »Bildo« in »Reinhard«, sam postopek izvedbe akcije pa je bil podoben tistemu iz leta 1986.⁶⁰ Čeprav je SDV tudi tokrat akcijo skrbno načrtovala in 26. maja 1988 od SDV Zveznega sekretariata za notranje zadeve SFRJ prejela odobritev, ni znano, ali je bila na posled izvedena.⁶¹

ZAKLJUČEK

Konec druge svetovne vojne je za večino Slovencev pomenil osvoboditev izpod okupatorja, manjšini pa prinesel okupacijo Slovenije s strani narodnoosvobodilne vojske in njihovih zaveznikov. Slednje je povzročilo, da smo bili ob koncu vojne priča »eksodusu« na pripadnikov nemške manjšine, domobrancev, četnikov ter ideoloških ali političnih nasprotnikov nastajajočega jugoslovanskega enopartijskega komunističnega režima. Bežalo je med 20. in 25 tisoč oseb, med njimi pa niso bile le vojaške osebe, ampak tudi civilisti. Jugoslovanski

55 ARS, AS 1931, t.e. 2253/2, Operacija Plebiscit, RTZ 211, Operativni plan izvedbe akcije 2050 TP in 622 N, ter izvedbo ogleda za montažo OTS 418 N v inozemstvu, 20. 2. 1986.

56 ARS, AS 1931, t.e. 2253/2, Operacija Plebiscit, RTZ 211, Dopolnitev plana izvedbe operativno tehničnega posega 2050 TP in 622 N, ter izvedbo ogleda za montažo OTS 418 N v Mohorjevi družbi v Celovcu, 26. 2. 1986.

57 ARS, AS 1931, t.e. 2253/2, Operacija Plebiscit, RTZ 211, OO Plebiscit – izvedba operativno tehničnega posega v Mohorjevi družbi v Celovcu – soglasje, 6. 6. 1986; ARS, AS 1931, t.e. 2253/2, Operacija Plebiscit, RTZ 211, Vassa depessa str. pov. br. II-BM-RTZ-211/1224-86 od 6. 6. 1986 godine, 13. 6. 1986.

58 ARS, AS 1931, t.e. 2253/2, Operacija Plebiscit, RTZ 211, Dopolnitev operativnega plana izvedbe ogleda za montažo OTS 418N in izvedbe akcije 2050TP in 622FN v inozemstvu, 19. 6. 1986.

59 ARS, AS 1931, t.e. 2253/2, Operacija Plebiscit, RTZ 211, Dopolnitev operativnega plana izvedbe akcije 2050TP in 622FN, ter ogleda za montažo 418N in v inozemstvu, 26. 6. 1986.

60 ARS, AS 1931, t.e. 2253/2, Operacija Plebiscit, RTZ 211, Operativni plan izvedbe observacije objekta Mohorjeve družbe v Celovcu, 6. 5. 1988.

61 ARS, AS 1931, t.e. 2253/2, Operacija Plebiscit, RTZ 211, Akcija 'Rain', 26. 5. 1988.

enopartijski komunistični režim je povojna leta izkoristil za konsolidacijo svoje oblasti in strnitev svojih vrst. Z eksemplarnimi kaznimi in javnimi procesi je ustrahoval vse potencialne nasprotnike novega režima ter hkrati obračunal s tistimi, ki so se mu zoperstavili med vojno ali tik po njej.

V drugi polovici petdesetih let je bila Jugoslavija tako soočena z novim valom »beguncev«, ki so poskušali bežati v zahodne demokratične države, kjer naj bi, kot so v svojih poročilih zapisali organi državne varnosti, zavedeni z zahodno sovražno propagando, pričakovali boljše življenje. Jugoslovanski enopartijski komunistični režim se je po drugi svetovni vojni lotil izgradnje mehanizmov za varovanje svojih meja, saj je država zaradi svojega geopolitičnega položaja bila ukleščena med vzhodne in zahodne zaveznike. Na mejo je postavila organe javne in državne varnosti ter razvejano mrežo »agentov«, ki naj bi bili »sredstvo« v tako imenovani »specialni vojni« proti »zunanjim« in »notranjim« sovražnikom režima.

V arhivskem gradivu organov javne in državne varnosti, ki ga hranita Arhiv RS v Ljubljani in Vojni arhiv v Beogradu, je mogoče razbrati, da se je jugoslovanski enopartijski komunistični režim v petdesetih in šestdesetih letih boril zlasti proti osebam, ki so državo

hotele zapustiti, o čemer pričajo podatki o številu oseb ujetih na meji. Med razlogi, zakaj naj bi osebe bežale čez mejo, so organi državne varnosti navajali številne vzroke, eden ključnih pa naj bi bil nestrinjanje ali nasprotovanje komunistični oblasti. Zaradi tega so organi državne varnosti menili, da bi se te osebe lahko pridružile politični emigraciji, ki je delovala v zamejstvu, in se s tem poistovetili z »zunanji« sovražniki, ki so hoteli zrušiti jugoslovanski enopartijski režim. Slednje naj bi poskušali na različne načine (akcije, vdori v ozemlje, propaganda); slovenska politična emigracija naj bi se tako posluževala zlasti »sovražne« propagande.

Da bi preprečili širitev sovražne propagande, so organi za notranje zadeve namenili veliko navora. Med pripadnike slovenske politične emigracije v zamejstvu so »infiltrirali« lastne agente, ki so imeli nalogo preprečiti objave propagandnega materiala ali njegovo distribucijo ter organom za notranje zadeve sporočiti imena tistih, ki so sodelovali v Jugoslaviji nasprotnih mrežah. Poskusi pacifikacije politične emigracije so trajali vse do konca osemdesetih let prejšnjega stoletja, kar nam prikazuje operacija »Lučka«, ki so jo proti Mohorjevi založbi v Celovcu uvedli organi državne varnosti leta 1974.

A SPECIAL WAR. A CONTRIBUTION ON THE MEASURES OF THE YUGOSLAV BODIES FOR INTERNAL AFFAIRS IN THE CONTROL OF THE STATE BORDER AND THEIR FIGHT AGAINST THE »EXTERNAL« AND »INTERNAL ENEMIES«

Gregor JENUŠ

Ministry of Culture, Archives of the Republic of Slovenia, Sector for special archives, Zvezdarska 1, 1002 Ljubljana, Slovenia
e-mail: gregor.jenus@gov.si

Darko FRIS

University of Maribor, Faculty of Arts, Department of History, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenia
e-mail: darko.fris@um.si

SUMMARY

The article deals with the activities of the postwar Yugoslav communist one-party regime in the establishment of a security system on the Slovenian (Yugoslav) border. Based on the analysis of archival records from the Archives of the Republic of Slovenia in Ljubljana, Military archives in Belgrade and literature, the authors analyze how the system of state border protection in Slovenia (Yugoslavia) towards its western democratic neighbors Austria and Italy has been developed. They furthermore present activities of the Yugoslav state security service in recruiting agents for the so called »Special war« against »external« and »internal enemies« of the post-war Yugoslav communist one-party regime. By analyzing the statistics of the Yugoslav internal affairs bodies, they present the dimensions of the flight of population and reasons for it; they also present the activities of the internal affairs bodies in order to prevent them. On the case of the Hermagoras Society in Klagenfurt (Austria), they present the attempt of the Yugoslav State security service to infiltrate the society in 1986 and 1988 in order to sabotage the work of the political emigration abroad.

Keywords: special war, State Security Service, border control, agents, political emigration, Socialist Republic of Slovenia

VIRI IN LITERATURA

ARS, AS 1529 – Arhiv Republike Slovenije (ARS), fond Osebna zbirka Borisa Kraigherja (AS 1529), leto 1948.

ARS, AS 1931 – ARS, fond Republiški sekretariat za notranje zadeve SRS (AS 1931).

NATO Archives Online – North Atlantic Treaty Organization Archives Online, 1954, internetni vir: <http://archives.nato.int/memorandum-of-understanding-between-government-of-italy-united-kingdom-united-states-and-yugoslavia-regarding-free-territory-of-trieste;isad>

SL, SFRJ – Službeni list Socialistične federativne republike Jugoslavije.

VA, VBA – Vojni arhiv Ministarstva odbrane Republike Srbije, Beograd (VA), fond Vojno bezbednosna agencije (VBA).

Ateljević, M. (1983): Specialna vojna. Obramba in zaščita. Beograd, ČZO Poslovna politika.

Bajc, G. (2010): Vloga in delovanje politične emigracije iz osrednje Slovenije v povojnem Trstu. V: Štih, P. & B. Balkovec (ur.): Migracije in slovenski prostor od antike do danes. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 376–394.

Bajc, G. (2014): Dietro le quinte della visita di Tito a Roma nel 1971: Il contesto locale e internazionale letto della diplomazia Britannica. *Annales. Series historia et sociologia*, 24, 4, 713–732.

Čaleta, D. (2010): Intelligence Errors of the Yugoslav people's Army in the Independance Process of the Republic of Slovenia. *Studia Historica Slovenica*, 10, 1, 153–180.

Čoh, M. (2015): "Bande" in slovenska emigracija v avstrijskih begunskih taboriščih: 1945–1949. *Dve domovini/Two Homelands*, 41, 101–112.

Deželak Barič, V. (2016): Priprave in izvedba revolucionarnega prevzema oblasti na Slovenskem leta 1945. *Studia Historica Slovenica*, 16, 2, 382–396.

Dornik Šublej, L. (2013): Ozna in prevzem oblasti 1944–46. Ljubljana, Modrijan, Arhiv Republike Slovenije.

Filipič, H. (2013): Načrtovana udbovska posega v Mohorjevi hiši v Celovcu. Koledar Mohorjeve družbe v Celovcu za navadno leto 2013. Celovec, Mohorjeva družba v Celovcu, 87–104.

Griesser-Pečar, T. (2016): Katoliška Cerkev na Slovenskem leta 1945. *Studia Historica Slovenica*, 16, 2, 399–418.

Jančar, D. (ur.) (1998): Temna stran meseca. Kratka zgodovina totalitarizma v Sloveniji 1945–1990. Ljubljana, Nova revija.

Jenuš, G. (2007): Proces proti četverici in Odbor za varstvo človekovih pravic. *Studia Historica Slovenica*, 7, 1–2, 61–91.

Jenuš, G. (2013): Mohorjeva družba v Celovcu v primežu jugoslovanske tajne politične policije »Operativni plan izvedbe operativno tehničnega posega 2050 TP in 622 FN, ter ogled za montažo OTS 418 N v inozemstvu« http://www.arhiv.gov.si/si/delovna_podrocja/razstavna_dejavnost/arhivalije_meseca/arhivalija_meseca_november_2013/ (10. 4. 2017).

Jenuš, G. & T. Cankar (2014): Jugoslovanski berlinski zid. Slovenska državna meja po drugi svetovni vojni v primežu represivnih organov. *Slovenski zgodovinski magazin*, 1, 48–53.

Koncilija, Ž. (2015): Sodni procesi na Slovenskem v dveh Jugoslavijah. Ljubljana, Inštitut za novejšo zgodovino.

Melik, J. & M. Jeraj (2016): Slovensko kazensko sodstvo v letu 1945. *Studia Historica Slovenica*, 16, 2, 449–465.

Mello, P. (2010): In Search of New Wars: The Debate about a Transformation of War. *European Journal of International Relations XX (X)*, 1–13.

Omerza, I. (2011): Od Belce do Velikovca ali kako sem vzljubil bombo. Celovec, Mohorjeva družba v Celovcu.

Pirjevec, J. (1995): Jugoslavija (1918–1992). Nastanek, razvoj ter razpad Karadjordjevičeve in Titove Jugoslavije. Koper, Lipa.

Pelikan, J. (2010): Titovi pogovori v Moskvi aprila 1968 in češkoslovaška kriza. *Acta Histriae*, 18, 1–2, 101–126.

Premk, M. (2005): Matjaževa vojska 1945–1950. Ljubljana, Društvo piscev zgodovine NOB Slovenije.

Pučnik, J. (ur.) (1996): Iz arhivov slovenske politične policije. Ljubljana, Veda.

Repe, B. (2003): Rdeča Slovenija. Tokovi in obrazi iz obdobja socializma. Ljubljana, Založba Sophia.

Repe, B. (2004): Politična represija v socialistični Sloveniji. Prispevki za novejšo zgodovino, 44, 1, 83–94.

Režek, M. (2005): Med resničnostjo in iluzijo. Slovenska in jugoslovanska politika v desetletju po sporu z Informbirojem. Ljubljana, Založba Modrijan.

Vodušek Starič, J. (2011): Boris Kraigher – od revolucionarja do ministra. *Studia Historica Slovenica*, 11, 2–3, 405–438.

ZASTRTA ZNAMENJA: VPRAŠANJE DISIDENTSTVA KATOLIŠKE CERKVE V SLOVENIJI V OBDOBJU »VZHODNE POLITIKE« IN REVIIA ZNAMENJE

Aleš MAVER

Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenija
e-mail: ales.maver@um.si

Anton RAVNIKAR

Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenija
e-mail: tone.ravnikar@guest.arnes.si

IZVLEČEK

Prispevek obravnava vprašanje disidentstva Katoliške cerkve v Sloveniji v sedemdesetih letih 20. stoletja, v obdobju »vzhodne politike« papeža Pavla VI. Pri tem skušata avtorja položaj v Sloveniji umestiti v širši jugoslovanski, pa tudi srednje- in vzhodnoevropski okvir. Razlike med posameznimi okolji so bile seveda znatne, v Jugoslaviji predvsem med Slovenijo in Hrvaško. Čeprav so razmere po podpisu protokola med Socialistično federativno republiko Jugoslavijo in Svetim sedežem junija 1966 nekaterim katoličanom omogočile nekoliko več manevrskega prostora v javnosti, se bolj ali manj kaže, da je šlo za manjšino. Tudi pisanje revije Znamenje, ki ga prispevek postavlja v ospredje, potrjuje navedeno tezo, saj je do javne besede prihajal le del katoliške skupnosti, drugi pa so bili obsojeni na javni molk.

Ključne besede: vzhodna politika, Katoliška cerkev v Sloveniji po drugi svetovni vojni, Pavel VI., Vekoslav Grmič, Revija Znamenje, disidentstvo

I SEGNI VELATI: LA QUESTIONE DELLA DISSIDENZA ALL'INTERNO DELLA CHIESA CATTOLICA IN SLOVENIA DURANTE IL PERIODO DELLA «OSTPOLITIK» E LA RIVISTA ZNAMENJE

SINTESI

L'articolo presenta la questione del dissenso all'interno della Chiesa cattolica in Slovenia negli anni settanta, durante il periodo della «Ostpolitik» la quale venne promossa in particolare dal Papa Paolo VI. La situazione in Slovenia gli autori cercano di confrontarla con il contesto jugoslavo più ampio e con quello dell'Europa centrale e orientale. Le differenze in diversi ambiti erano parecchie; per quanto riguardava la Jugoslavia in particolare tra la Slovenia e la Croazia. Sebbene dopo la firma del protocollo tra la Repubblica socialista federativa di Jugoslavia e la Santa Sede nel giugno 1966 la situazione ha permesso una certa apertura verso alcuni gruppi di cattolici, risulta abbastanza evidente che erano solamente una minoranza. Pure gli interventi pubblicati dalla rivista Znamenje («Il segno») – si tratta del tema centrale dell'articolo – confermano la tesi, che solo una parte della comunità cattolica aveva avuto la possibilità di esprimersi pubblicamente, mentre gli altri erano stati condannati al silenzio.

Parole chiave: »Ostpolitik«, Chiesa cattolica in Slovenia nella dopoguerra, Paolo VI, Vekoslav Grmič, rivista »Il segno« (»Znamenje«), movimenti dissidenti

UVOD¹

Znani poljski disident Adam Michnik, ki mu res ni mogoče obesiti posebne naklonjenosti do poljskega katolištva, je zapisal:

Ne mitizirajmo vloge Cerkve. Njena podpora opoziciji [...] nikakor ni bila absolutna. Morda je bila protikomunistična, a ni verjela, da se bo komunizem zrušil. Nasprotno, kazalo je, da bo preživel, in to je zahtevalo skrbno prilagajanje na cerkveni strani. Ne krivim škofov. [...] Kar zadeva njih, je bilo to precej razumno. Ugovarjam pa [...] prikazovanju zgodovine Cerkve kot neprekinjenega vala demokratične opozicije (Sebestyen, 2009, 104–105).

Če je omenjeno moč zatrditi o položaju na Poljskem, kjer je Katoliška cerkev kljub sovjetski prevladi in vsiljenemu komunističnemu režimu vseskozi ostala sila, s katero je morala oblast računati in ji dovoliti precej maneverskega prostora, je odgovor na vprašanje o tem, v kolikšni meri lahko disidentstvo pripišemo Cerkvi na Slovenskem, še veliko bolj zapleten. Po eni strani že zato, ker je bilo opozicije, ki bi jo sploh mogla podpirati, v Sloveniji bistveno manj kot na Poljskem in je oprijemljive oblike zadobila bistveno pozneje.

A Cerkev v Sloveniji niti ni imela takšnega izhodiščnega položaja in ugleda kot višje na severovzhodu. Drugačno kot na Poljskem je bilo (kot ob vseh omejitvah pravilno ugotavlja Kerševan, 1989, predvsem 53–54) že razmerje med katoliško vero in oblikovanjem posebne slovenske narodne zavesti, čeprav zaradi tega katoliški monolit vsaj od protireformacijskih časov ni bil nič manj izrazit (glej tudi v Kolar, 2015). Vendar se je deloma zaradi pretiranega povezovanja pripadnosti katolištvu s pripadnostjo katoliški stranki (prim. zlasti tozadevna, v začetku štiridesetih let 20. stoletja zapisana mnenja ljubljanskega generalnega vikarja Ignacija Nadraha v Nadrah, 2010, zlasti 170–175; gl. še Ambrožič, 2011, zlasti 604) in zaradi novega, katolištvu nenaklonjenega državnega okvira po prvi svetovni vojni, ki je ustvaril ugodne okoliščine za močnejši prodor nekaterih po drugi svetovni vojni bistveno bolj izraženih laicističnih zamisli, omenjeni monolit skrhal že v obdobju Kraljevine SHS in Kraljevine Jugoslavije (prim. Košir, 2002, predvsem 260 ss.; Dolinar, 2007, predvsem 242–244; Kolar, 2014, predvsem 375–376; Maver, 2014b, 506–508). Dodatno je stvari kajpak poslabšal dokaj izrazit razkol v katoliški skupnosti sami v drugi polovici tridesetih let 20. stoletja, ki ni mogel pozitivno vplivati na odzivanje Katoliške cerkve kot gotovo najmočnejše posamične organizacije na Slovenskem na katastrofo okupacije (prim. Maver, 2014a, 57–58; podrobneje npr. v Kladnik, 2013; Kolar, 2014). Nekatere pomembne

sporne odločitve med njo so oslabile njen ugled v javnosti, medvojno in povojno komunistično nasilje pa je stopnjevalo še bistveno kadrovsko ošibitev (prim. zlasti Griesser Pečar, 2005; Griesser Pečar, 2016; Bizilj, 1991, zlasti 94–95), kar zagotovo ni ostalo brez vpliva na razmere še v sedemdesetih letih 20. stoletja, o katerih bo poglobljeje spregovoril prispevek.

V njem nameravamo ob analizi pisanja katoliške revije *Znamenje* poskusiti vsaj deloma odgovoriti na vprašanje, v kolikšni meri je hotela in mogla katoliška skupnost v Sloveniji v obdobju »vzhodne politike«² papeža Pavla VI. razvijati alternativne kulturne, celo politične koncepte tistim vladajočim strukturam. Najina začetna domneva je, da je bilo tega manj kot v okoljih, kjer je bil družbeni ugled Katoliške cerkve iz zgodovinskih razlogov večji kot na Slovenskem, denimo na Poljskem ali (v jugoslovanskem okviru) na Hrvaškem. Seveda bo lahko odgovor ob analizi pisanja zgolj ene revije, in še to v časovno zelo omejenem obdobju, zgolj fragmentaren.

Iz vseh zgoraj navedenih in še kakšnega razloga pa ni pretirano trditi, da je bila Cerkev za po drugi svetovni vojni vladajoče strukture na Slovenskem, ki so imele za nameček same boljše izhodišče kot na Poljskem, manj neprijeten nasprotnik kot tam. To je potrebno pri ocenjevanju njenega disidentstva nedvomno upoštevati in se ne ustavljati le pri oceni oblasti, po kateri je katoliška skupnost vseskozi predstavljala pomembnega nasprotnika, zaradi česar ji je posvečala nadpovprečno pozornost (prim. zlasti Bizilj, 1991; pa tudi Deželak Barič, 2016; Griesser Pečar, 2016).

POLOŽAJ CERKVE NA SLOVENSKEM POD KOMUNIZMOM V SREDNJE- IN VZHODNOEVROPSKEM OKVIRU

Potem ko se je po letu 1945 glavnina srednje- in vzhodnoevropskih katoličanov znašla pod prevlado že v izhodišču sovražnih komunističnih režimov, se je njihov položaj od države do države precej razlikoval. Le malo dvoma je o tem, da se jim je daleč najslabše godilo v Albaniji in takoj za tem v Sovjetski zvezi (o tem prim. zlasti Solchanyk, Hvat, 1990). In če je Albanija uradno prepovedala vsakršno versko prepričanje, so bile zunaj nje takšne radikalne obravnave ponekod deležne grško-katoliške skupnosti. Pri njihovi ukinitvi in ohranjanju takšnega nenaravnega stanja je ob interesu (sovjetskih in romunskih) državnih oblasti veliko vlogo odigrala pravoslavna cerkev in se takšnega stališča zlasti v primeru največje tovrstne skupnosti, ukrajinskih uniatoev, držala vse do zadnjega in tako rekoč še čez, čeprav vsaj od delitev Poljske ni bilo nobenega pokazatelja, da bi se grkokatoliki v zahodni Ukrajini dejansko želeli vrniti k domnevni matici (prim. o zgodovinskih izhodiščih ukrajinskega uniata Malmenvall, 2014; 2016), na kar so se

¹ Razprava je nastala v okviru raziskovalnega programa *Preteklost severovzhodne Slovenije med srednjo Evropo in evropskim jugovzhodom* št. P6-0138 (A) in projekta *Kontemporalnost razumevanjskega konteksta ter osebe in družbene svobode* št. J7-8283 in projekta, ki ju financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

ruski pravoslavni hierarhi vedno sklicevali (prim. zlasti Solchanyk, Hvat, 1990, 74 ss.).

Kar zadeva katoliške skupnosti, ki formalno niso bile prepovedane, ni zgolj enega kriterija, po katerem bi bilo moč razvrstiti države zunaj omenjenih Sovjetske zveze in Albanije. Če upoštevamo tisto, kar je bilo najpomembnejše za Vatikan, se pravi, normalno delujočo redno cerkveno hierarhijo, so bile daleč pred vsemi deželami Poljska, Madžarska in Socialistična federativna republika Jugoslavija (oziroma v veliki meri že Federativna ljudska republika Jugoslavija), do neke mere vsaj po letu 1972 celo Nemška DR, kjer pa je bilo katoličanov zunaj enklave Eichsfeld le malo (prim. Goeckel, 1990). Kar zadeva zgolj diplomatske stike s Svetim sedežem, je bila SFRJ prva, ki jih je v celoti normalizirala (Stehle, 1990, 345). Po drugi strani je bila Jugoslavija ob Sovjetski zvezi in seveda Albaniji med okolji, kjer je oblast vložila največ truda v omejevanje javne navzočnosti katoliške ter pravzaprav vsakršne religioznosti, kar se je nenazadnje kazalo v doslednem izgonu verskih praznikov iz uradnega koledarja, ki drugod v srednji Evropi skoraj ni imel ustreznic in ga je le slabo prekrivalo sklicevanje na versko pestrost jugoslovanske države (prim. Kerševan, 1989, 131 in drugod). Veliko truda so jugoslovanske, nemara še posebej slovenske oblasti vložile še v ustrezno prečiščevanje jezika, saj se niso ustavile zgolj ob temeljitem prekrščevanju krajev s pretirano po krščanski dediščini zaudarjajočimi imeni (z glavnim valom sredi petdesetih let, ko je denimo celo Nova Cerkev morala postati Strmec), marveč pred posegi za »versko nevtralnost« besedil vnetih niso bile varne niti Andersenove pravljice (prim. o podobnih pojavih Bizilj, 1991; in med vrsticami Lodrant, 1979).

Po drugi strani je bil jugoslovanskim katoličanom prihranjen pojav podtalne mreže duhovnikov in večjega razkola med v režimska društva včlanjenimi duhovniki in vsemi ostalimi, kar je močno zaznamovalo predvsem Cerkev na Češkoslovaškem (prim. Reban, 1990, predvsem 145 ss.). Razkorak med člani Cirilmetodijskega in poznejšega Slovenskega duhovniškega društva in ostalimi je na Slovenskem sicer obstajal, a je ostal brez najbolj dramatičnih posledic (gl. Griesser Pečar, 2002, 296–297; Rosa, 2003; Čipić Rehar, 2007). Ravno tako ni prišlo do v tolikšni meri drastičnega omejevanja redovnega življenja, kot se je denimo dogajalo na Češkoslovaškem in celo na Madžarskem, kjer je bil položaj Cerkve nasploh med ugodnejšimi.

Ko presojamo splošni položaj Katoliške cerkve v Sloveniji med letoma 1945 in 1990, moramo imeti, podobno kot za medvojno obdobje, pred očmi tudi širši okvir skupne (jugoslovanske) države. Omenjeno je bilo, da je bila njena verska heterogenost pogosto uporabljana kot alibi za omejevanje izražanja verskih prepričanj v javnosti. Smernice verske politike so bile kajpak v osnovi enotne,

a kot je v podrobnostih obstajala razlika v obravnavi posameznih verskih skupnosti zaradi njihovih posebnosti, so obstajale razlike v položaju katoliške skupnosti v različnih zveznih enotah. V štirih med njimi (Slovenija, Hrvaška, Bosna in Hercegovina in Vojvodina) so predstavljali katoličani vsaj številčno silo, s katero je bilo treba računati (čemur bi bilo moč dodati še v okvir Cerkve na Hrvaškem vključeno črnogorsko Boko Kotorsko).

Primerjave so seveda nevhvaležne, a že hiter pregled institucionalnih možnosti, zgolj na področju verskega tiska in šolstva, pokaže, da sta Slovenija in Bosna in Hercegovina tozadevno (precej) zaostajali za Hrvaško (prim. Griesser Pečar, 2016). Če je bilo katoličanom v Bosni in Hercegovini že zaradi manjšinskega položaja znotraj zvezne enote še posebno težko (prim. Lučić, 2012), je bil pritisk oblasti na Slovenskem vsaj v nekaterih valovih komaj kaj manjši (prim. Bizilj, 1991, 94 ss.; in za obdobje do 1960 Griesser Pečar, 2005). Razlike med republikami zanimivo odražajo precejšnja odstopanja pri deležu duhovnikov, vključenih v režimu prijazna duhovniška društva. Če jih je bila v Bosni in Hercegovini (pri tem zlasti v Bosni) včlanjena precejšnja in v Sloveniji vsaj v začetku blaga večina, je bil delež duhovnikov v stanovskem društvu na Hrvaškem vedno majhen. Izjema je bila hrvaška Istra, a tam je imelo društvo drugačen položaj (Ramet, 1990, 192).

Katoliški cerkvi na Hrvaškem je bilo bržkone v prid, da pred drugo svetovno vojno ni bila močno ali sploh ne navezana na daleč najmočnejšo hrvaško stranko HSS (Hrvatska seljačka stranka) in pravzaprav niti na nobeno drugo stranko ne, kar za Cerkev v Sloveniji in njen odnos do SLS kajpak ne velja.² Po drugi strani je bilo moč Cerkvi na Hrvaškem očitati sodelovanje z oblastmi Neodvisne države Hrvaške med drugo svetovno vojno (gl. npr. Radelić, 2012, zlasti 39–41; Radić, 2014, 694). So pa imeli hrvaški katoličani v osebi zagrebškega nadškofa Alojzija Stepinca nedvomno močno simbolno in vsaj do procesa leta 1946 tudi nesporno vodstveno figuro, glede katere se zdi, da je komunističnemu režimu kljub vsemu vložene-mu trudu v očeh znatnega dela hrvaške javnosti nikdar ni uspelo v zadostni meri očrtni (prim. o tej točki Ramet, 1990, predvsem 184 ss., za »uradni« pogled oblasti na Stepinčevo prevladujočo vlogo v zgodnjem povojnem obdobju pa denimo Roter, 1976, 277–279). Zdi se, da se je v njegovo »spreobračanje« spočetka nekaj napora zdelo vredno vložiti celo samemu Titu (prim. nedavno Akmadža, 2013, predvsem 23–26), kar priča o tem, da so komunistične oblasti v njem videle upoštevanja vrednega nasprotnika. Kaj podobnega bi o cerkvenih voditeljih slovenskih katoličanov, ki so ostali na slovenskem ozemlju, verjetno težko zatrili. Pomembno je še, da ni javni spomin na Stepinca znotraj katoliškega občestva nikdar zamrl (oblast je kljub prvotni prepovedi sočasno dovolila njegov pokop v zagrebški stolnici; Akmadža, 2013,

2 Podobno je veljalo za strankarsko (ne)navezanost Cerkve na Poljskem, saj tam katoliške stranke v ozkem pomenu besede ni bilo praktično do začetka 21. stoletja (prim. Maver, Friš, 2013, 188).

239–240). Ljubljanski škof Anton Vovk se je moral leta 1959 na pritisk oblasti odreči celo zvonjenju za svojim predhodnikom Gregorijem Rožmanom in objavi novice o njegovi smrti, medtem ko so bili o dveh župnikih, ki sta za škofom vseeno zvonila, obveščeni skoraj vsi republiški in državni organi (Bizilj, 1991, 86 s.).

Razmislek o disidentstvu Katoliške cerkve na Slovenskem v obdobju komunistične dominacije mora spričo vsega povedanega upoštevati nekaj omejitev, sicer lahko hitro privede do izkrivljenih sklepanj. Bistveno omejitev pomeni pri tem dosledno izrinjanje katoliških vsebin iz javnega prostora, o čemer je že bil govor. Tudi možnosti verskega tiska, ki je obstal ali po drugi svetovni vojni na novo zaživel (tu gre predvsem za tednik *Družina*, mesečnik *Ognjišče* in reviji *Cerkev v sedanjem svetu* ter *Znamenje*; gl. Valenčič, 2001, 145–146), so bile, kar zadeva načrtovanje širše družbene problematike, zelo omejene (strnjeno Bizilj, 1991, 45).

Ob tistem, kar je na papir slednjič le prišlo, pa se je potrebno verjetno v veliko primerih odločati med (vsaj) tremi možnostmi. Pogosto je treba računati s tem, da drugačno besedilo od objavljenega sploh ne bi moglo iziti.³ Omenjeno v primeru *Znamenja* (enako tudi *Mohorjevega koledarja*) drži za veliko večino jubilejnih zapisov ali nekrologov o ljudeh iz vrhov državnega oblastnega aparata, nesporno še za marsikakšno drugo besedilo.

Drugič je potrebno upoštevati, da je javni »ostrakizem«, ki je po drugi svetovni vojni zadel Cerkev v Sloveniji in Jugoslaviji, javno besedo omogočal le delu katoliške skupnosti. Pri tem bi bilo napak najprej pomisliti na največje prilagodljivce, saj je ob branju *Znamenja* denimo hitro jasno, da so v prvih vrstah ljudje, ki so bili zaradi svojih stališč (poenostavljeno jim navadno rečemo krščanskosocialistična) v cerkveni srenji iz časa med svetovnima vojnoma odrinjeni na rob, in njihovi miselni dediči. Zato njihova naklonjenost socializmu, socialistični družbi in samoupravljanju v večini primerov ne more veljati zgolj za pozo. Vendar bi bilo sočasno zgrešeno, če bi iz njihovega pisanja sklepali na utrip celotne katoliške skupnosti v tedanji Sloveniji; verjetno njihovi pogledi niti večinski niso bili. Dejstvo namreč ostaja, da je bil na javni molk, bodisi zaradi odhoda iz Slovenije bodisi zaradi režimske prisile, obsojen prav tisti del katoličanov, ki je bil pred drugo svetovno vojno nosilec prevladujočih pogledov in teženj. Iz tega razloga je še danes izražano mnenje posameznikov o sedemdesetih letih 20. stoletja kot »zlati dobi« dialoga znotraj Cerkve in z oblastjo sicer nedvomno potrebno upoštevati (precej ga izraža Kovačič Peršin, 2012, zlasti 91–92, čeprav ga občasno relativizira), a ga ni moč prenašati na celoto.

Šele na tretjem mestu je slednjič moč razmišljati o tem, da gre pri objavah, kakršne pač so, za pretiran oportunizem in pomanjkanje poguma, ki ga je Michnik

v svojih zgoraj navedenih mislih očitno zaznaval pri Cerkvi na Poljskem in zlasti pri njenem episkopatu.

»VZHODNA POLITIKA« PAVLA VI.

Seveda so nove razmere v srednji in vzhodni Evropi po koncu druge svetovne vojne predstavljale precejšen izziv za vodstvo svetovne Cerkve. V zgodovinopisju se vedno znova izpostavlja dihotomija med pristopoma papeža Pija XII., ki naj ne bi bil naklonjen kakršnemu koli sporazumevanju z novimi komunističnimi gospodarji katoliškega evropskega vzhoda, in zlasti njegovega nekdanjega tesnega sodelavca, papeža Pavla VI. (prim. npr. Banac, 2013, 113–115), čeprav naj bi temelje za spremembo postavil že Janez XXIII.

Pojem »vzhodna politika« se v širšem pomenu sicer uporablja že za vatikanska prizadevanja za vzpostavitev vsaj osnovnih pogojev za delovanje Katoliške cerkve v Sovjetski zvezi po prvi svetovni vojni, ko se je pod sovjetsko peto znašlo sicer še razmeroma malo katoličanov, zlasti v zahodnih republikah Belorusiji in Ukrajini (gl. Stehle, 1990, predvsem 348 ss.). V ožjem smislu se besedna zveza po analogiji z zunanjepolitičnim obratom zahodnonemškega kanclerja Willyja Brandta v šestdesetih in zgodnjih sedemdesetih letih 20. stoletja (o tem prim. pri nas Nečak, 2013) skoraj izključno nanaša na zbliževanje med Svetim sedežem in deželami socialističnega bloka, za katero je bil ob Pavlu VI. najzaslužnejši poznejši dolgoletni državni tajnik Agostino Casaroli (Grmič, 1987, 98). Vatikan naj bi pri tem s svojim razumevanjem za nekatere želje srednje- in vzhodnoevropskih socialističnih režimov največ dosegel v odnosih z Madžarsko in SFRJ, čeprav je nekaj koncesij iztržil tudi v Sovjetski zvezi, na Češkoslovaškem in NDR (prim. Stehle, 1990, 351–354).

Jugoslovanski primer v okviru »vzhodne politike« v glavnem velja za zglednega (o njem nedavno Akmadža, 2013, 282–324, 373–379). Normalizacijo odnosov, temeljito porušeni po Stepinčevem imenovanju za kardinala konec leta 1952, je napovedal že memorandum škofov pod vodstvom beograjskega nadškofa Josipa Ujčića takoj po Stepinčevi smrti leta 1960 (Akmadža, 2013, 254–256; Radić, 2014, 696–697; Pacek, 2016). Ko se je v urejanje odnosov vključil Sveti sedež, so večletna pogajanja leta 1966 slednjič pripeljala do podpisa protokola, nekakšne stopnje pred formalnim meddržavnim sporazumom, ki mu je štiri leta pozneje sledila za socialistični evropski prostor izjemna vzpostavitev polnih diplomatskih odnosov, vse skupaj pa je okronal Titov obisk pri Pavlu VI. marca 1971 (prim. Grmič, 1987, 98–99; Radić, 2014, 699; in zlasti Bajc, 2014). Upoštevati je kajpak potrebno, da sta večina pogajanj in sklepanje protokola potekala v ozračju velikih pričakanj med celotno jugoslovansko katoliško skupnostjo, povezanih z drugim vatikanskim

³ Rokopise za *Družino* je bilo denimo potrebno v tiskarno dostaviti kar štirinajst dni pred izidom, kar je odpiralo možnosti za njihovo »pregledovanje« in gotovo narekovalo tudi precej samocenzure (gl. Bizilj, 1991, 45).

cerkvenim zborom. Predvsem liturgična reforma in uvedba ljudskih jezikov v katoliško bogoslužje sta naleteli na navdušen sprejem, tako v Sloveniji kot na Hrvaškem (Lah, 2001, zlasti 15; Šanjek, 1996, zlasti 478–484). Omenjeno vzdušje je hkrati kajpak določalo prepričanje o možnostih za dejansko izboljšane položaja vernikov v jugoslovanski družbi.

A tu takoj trčimo ob omejitve »vzhodne politike«. Podobno, kot se porajajo dvomi o dolgoročnih učinkih vatikanske prilagoditve v primeru Kádárjeve Madžarske, ki je ob koncu precej nepietetno pometla s pogumnim (sicer pogosto še v avstro-ogrske kategorijah mislečim) kardinalom Józsefom Mindszentyjem in na površje napolnila oblastnikom precej všečnejšega nadškofa Lászla Lekaija (gl. László, 1990, zlasti 169 ss.), velja za SFRJ. Seveda so tedanji »verniki« sporazuma in celotne papeževe in Casarolijeve vzhodne politike na cerkveni strani tudi še po več desetletjih ohranili prepričanje v pravilnost tovrstne usmeritve in v desetletju med podpisom sporazuma in izvolitvijo izrazitega protikomunista Karola Wojtyły na Petrov sedež gledali obdobje (zamujenih) velikih priložnosti (zlasti Grmič, 1987; Kovačič Peršin, 2012).

Podrobnejši pogled verjetno neizogibno pokaže, da je šlo za sporazumevanje, ki je bilo povsem v skladu s temeljno usmeritvijo celotne, ne le Pavlove politike do katolištvu načeloma nenaklonjenih režimov. Zelo dobro jo je opisal Hansjakob Stehle (1990, 345–346):

A zakaj Vatikan noče prekiniti dialoga niti s skrajno neprožnimi partnerji? Odgovor se skriva v rimskokatoliškem pogledu, ki ga protestanti ne delijo, da so hierarhične strukture nujne. Brez papeža ne more biti škofov, brez škofov ne duhovnikov, brez duhovnikov ne zakramentov (z izjemo krsta želja ali krvi), brez zakramentov (ki jih morejo veljavno podeliti celo nevrredni duhovniki) pa ni zveličanja duš. Ta dogmatična načela iz umestitve škofov in splošnih poroštov za institucije naredijo osrednjo težavo vse vatikanske vzhodne politike. Ker je Katoliška cerkev v svoji samopodobi javna organizacija in ne skrivni kult, mora imeti zakonske možnosti, da pod slehernim režimom svobodno izvršuje svoje poslanstvo.

Tu smo takoj neposredno soočeni z omejitvami uspešnosti vzhodne politike v Jugoslaviji po letu 1970. Sveti sedež in katoliška hierarhija sta gotovo dosegla izboljšanje stanja zase, ki se je med drugim odrazilo v na novo zarisanih mejah škofij in predvsem v ureditvi novih cerkvenih pokrajin, med katerimi je bila tudi slovenska (gl. Dolinar, 2002, 17–18; Akmaž, 2013, 349–357). Po Grmičevem mnenju (1987, 103) je pozitivno vzdušje

v meddržavnih odnosih med Vatikanom in SFRJ narekovalo še hitro obnovo samostojne koprške škofije in preureditev meja poreško-puljske škofije po podpisu Osimskih sporazumov (o tem tudi Vogrin, 2006).

Ne glede na omenjeno se zastavlja vprašanje, v kolikšni meri, če sploh, je sporazum olajšal sproščeno versko življenje v socialistični družbi povprečnega jugoslovanskega in v tem okviru slovenskega katoličana. Idilično sliko, kot so jo denimo v *Znamenju* ponujali nekateri privrženci vzhodne politike Pavla VI.,⁴ je težko odkupiti, čeprav se zdi, da razlike med lastnim optimističnim dojemanjem in položajem dobršnega dela katoliške skupnosti ni razumel niti škof Vekoslav Grmič (Maver, 2013, zlasti 613 s.). V oči pa vsekakor bode precejšen razkorak med razmeroma sproščenimi odnosi med vrhom vesoljne Cerkve in jugoslovanskim vodstvom, s katerim so ravno tako uspešno sodelovali nekateri jugoslovanski škofje, ter med povečanjem težav v vsakdanjem verskem življenju (prim. vrsto zgledov pri Akmaži, 2013, zlasti 411–430). Kajpak to ni bilo brez zveze z razvojem odnosov med državo in Cerkvijo nepovezanim obračunom s partijskim »liberalizmom« in hrvaško pomladjo, do katerega je prišlo skoraj sočasno z vrhuncem v odnosih med Titom in Pavlom VI. (Gabrič, 2008; zlasti Banac, 2013, 125–131).

Značilno je kardinal Franjo Šeper, Stepinčev naslednik in v tem času že prefekt kongregacije za verski nauk, na kosilu v dubrovniškem hotelu Argentina s predstavniki oblasti, povezanim s praznovanjem tisočletnice prenosa relikvij sv. Blaža (Vlaha) v Dubrovnik februarja 1972, izrekel pomenljive besede, češ da nadaljnji razvoj odnosov med Cerkvijo in državo ne sme ostati na ravni državnih voditeljev in škofov, marveč morajo biti normalni, se pravi svobodni, ravno na najnižji ravni, v bazi (Akmaž, 2013, 402). Bistvo njegovega govora je na zasedanju jugoslovanske škofovske konference naslednji dan takratni zagrebški nadškof Franjo Kuharić povzel v krilatico »Tito i papa se rukuju a raja strada« (Akmaž, 2013, 403).

Čeprav je torej politična oblast javnosti vseskozi dopovedovala, da so resnična težava zgolj ambicije nekaterih škofov po politični moči, je z episkopatom razmeroma lahko dosegla sporazum, saj je ta v Jugoslaviji pač še bolj kot na Poljskem menil, da bo prevlada komunizma še dolga, kakor je poljskim škofom nekoliko oponesel Michnik. Bolj ali manj jasno je, da sta v enakem duhu delovala drugi vatikanski koncil in administracija papeža Pavla VI.

In če je Milan Kučan kot član Minikoordinacije za spremljanje dejavnosti Katoliške cerkve v Sloveniji leta 1978 »zastavil osnovno vprašanje, ali lahko politika Cerkve, ki ima šibko podlago, ker temelji le na realizaciji v hierarhiji, dobi dovolj podpore tudi med vernimi mno-

4 Za zgled navajam uvodnik Splošna usmeritev revije v letu 1979 (Znamenje 8, 6, 473), kjer je med drugim rečeno: »Razprava o tem položaju [položaju verskih skupnosti, op. avtorjev] in o izvajanju zakona o pravnem položaju verskih skupnosti v SR Sloveniji je v skupščini SRS pokazala, da se veren človek resnično lahko včleni kot enakopraven član v samoupravno socialistično družbo in da so primeri zaviranja v tem pogledu vedno bolj redki.«

žicami ali ne» (navedeno po Bizilj, 1991, 14–15), je šlo v njegovem spraševanju prejkone za preslikavo podobe iz imaginarija tedanjih vladajočih struktur. Slovenski škofje, med katerimi takrat ni bilo izrazite vodstvene osebnosti, oziroma je bil najbolj karizmatičen in najagilnejši tedanji član episkopata pod Alpami, Vekoslav Grmič, najbolj naklonjen ne samo sporazumevanju z oblastjo, marveč očitno tudi njenim družbeno-političnim konceptom (prim. Pacek, 2017), so pač bili še precej obvladljivejši in predvidljivejši sogovornik od preračunljivih poljskih (pa tudi hrvaških) kolegov po Michnikovo. Otoplitev odnosov ni brez razloga veljala bolj njim kot povprečnemu verniku.

Po drugi strani so morali slovenski navdušenci nad vatikanskim »odpiranjem« najpozneje ob odločnem posegu italijanske škofovske konference in samega Pavla VI. v italijanski predvolilni boj leta 1976 ugotoviti, da je (bilo) to odpiranje povsem pragmatične vrste in da pred papeževim domačim pragom ne pride v poštev niti, če je na drugi strani uglašeni evrokomunist Enrico Berlinguer⁵ (prim. razočarano besedilo v *Znamenju* Gornik, 1976).

ZNAMENJE MED PREPRIČANJEM, KONFORMIZMOM IN DISIDENTSTVOM

Revija *Znamenje* morda res ni najbolj tipična predstavica katoliškega tiska, obstoječega v Sloveniji po drugi svetovni vojni in predvsem v obdobju »vzhodne politike«. Navsezadnje jo je celo oblast dojemala kot vsaj delno opozicijo uradnemu verskemu tisku (Griesser Pečar, 2010, 452).

Seveda je ob nastanku leta 1971 na svoj način nasledila *Novo pot*, glasilo Cirilmetodijskega društva, ki so ga škofje večino časa gledali postrani, in med njenimi pobudniki so se z Janezom Janžekovičem, Edvardom Kocbekom in tedaj mladim in podjetnim škofom Vekoslavom Grmičem (prim. Reher, 2005, 13) znašle nekatere uradni socialistični doktrini najbolj naklonjene javne osebnosti iz vrst katoliške skupnosti. A zaradi številnih katoliških intelektualcev (predvsem sicer iz duhovniških vrst), zbranih ob njem, je *Znamenje* sorazmerno dober lakmusov papir o tem, koliko z mantrami vladajočih struktur ne povsem kompatibilnih vsebin je bilo iz katoliških vrst v Sloveniji moč vsaj v javnem prostoru pričakovati v času domnevne sprostitev odnosov med državo in (uradno) Cerkvijo v sedemdesetih letih 20. stoletja. Pri tem je seveda treba nujno upoštevati omenjene omejitve, pa tudi tisti splošni okvir, o katerem dobro razmišlja Janez Juhant (2001).

Že bežen pregled gradiva v reviji nas prepriča, da je bilo pravzaprav edino področje, kjer so sodelavci *Znamenja* od druge polovice sedemdesetih let razmeroma dosledno kritizirali trende v socialistični družbi, vse

vidnejše državno propagiranje ateizma. Podoba je, da je slednje kljub otoplitvi odnosov med uradno Cerkvijo in državo ravno v sedemdesetih letih doživljalo v povojni Jugoslaviji enega od vrhuncev (vrsto primerov iz tega izvirajočih sporov med Cerkvijo in oblastmi na terenu navaja Akmadža, 2013, zlasti 411–419).

Predvsem mlajši teologi so kritizirali teoretična izhodišča marksističnega ateizma in njegovo povezovanje z znanstvenim pogledom na svet. Poznejši ljubljanski nadškof Anton Stres (1975, 20) je v prispevku *Znanost in vera* leta 1975 med drugim zapisal: »Že zdavnaj zastarela scientistična ideologija pa pri nas še ni izumrla, v veliki prav zato ne, ker jo v **želji po čim popolnejši ateizaciji družbe** [kreпки tisk avtorjev] mnogi s pridom uporabljajo in tako ohranjajo pri življenju.« V isti številki se je ateističnih razlag o nastanku izjemno kritično lotil tudi takratni profesor na Teološki fakulteti v Ljubljani Franc Rode. Pri tem Marxu prav nič ne prizanaša, kar za poznejše letnike *Znamenja* ni ravno običajno. Rode očetu marksizma med drugim poočita:

V Marxovem pojmovanju je neka domneva, o kateri niti najmanj ne dvomi, namreč, da je naravi treba priznati neko bistvenost [kreпки tisk je povzet po objavljenem besedilu, op. avtorjev]. Se pravi, da pripisuje materiji iste lastnosti, kot jih teologi pripisujejo Bogu. Materija je ontološko zadostna, biva sama na sebi, ima v sebi razlog svojega bivanja in se razvija neodvisno od kogarkoli. Če je tako, potem se strinjam z Marxom, da je povpraševanje po nekem drugem bitju, ki bi razložil obstoj materije, odveč. Zanima me samo, v imenu česa pripisuje Marx naravi božanske attribute. Izkušvena znanost mu za to ne daje najmanjšega povoda (Rode, 1975, 30).

Pristaviti je potrebno, da sodelovanje Rodeta, ki je bil med ustanovitelji revije, in Stresa v *Znamenju* proti koncu desetletja močno upade.

Ker so se zahteve po nujnosti ateističnega prepričanja zlasti pedagoških delavcev, pa tudi drugih javnih uslužbencev, stopnjevale, se je o tej temi leta 1978 oglasil celo *spiritus movens Znamenja* Vekoslav Grmič. Razlog za njegov poseg je bil članek Franceta Strmčnika v *Naših razgledih*, v katerem je avtor izpostavil prav zgoraj navedeno zahtevo. Grmič na načelni ravni resda ni proti marksizmu v šoli, saj »sem zagovornik socialistično angažirane šole in nimam nič tudi proti marksistično angažirani šoli, dokler taka angažiranost ne včlenjuje indoktrinacije ateizma« (Grmič, 1978b, 448). A ker opaža, da »veje iz nje [namreč Strmčnikove razprave, op. avtorjev] duh, ki ga doslej nismo bili vajeni« (Grmič, 1978b, 447), pisanje iz *Naših razgledov* vseeno kritično prečeše in razmeroma nejevoljno ugotavlja:

5 Italijanske parlamentarne volitve leta 1976 so bile najbolj dramatične po letu 1948. Po dolgem obdobju stalne rasti so se italijanski komunisti znašli na pragu relativne večine. Nazadnje je razmeroma tesno zmagala krščanska demokracija, a le na račun hude oslavitve ostalih sredinskih in levosredinskih strank »ustavnega loka« (gl. recimo Nohlen in Stöver, 2010, 1037 in 1085).

Strmčnikova stališča glede šole so nevarna predvsem v dveh ozirih. Prvič so voda na mlin nasprotnikov socializma, ki se skrivajo za svojimi religioznimi prepričanji kot razlogi, zakaj zavračajo socializem. Drugič pa pomeni takšna indoktrinacija nekega svetovnega nazora skoraj isto kakor spodkopavanje njegovih temeljev, se pravi, da je učinek prav nasproten od tistega, ki bi ga želeli doseči (Grmič, 1978b, 448).

Za takratnega kapitularnega vikarja mariborske škofije je značilna skrb, da bi imeli od pretiranega pritiska na učitelje korist nasprotniki socializma (podrobneje v Maver, 2013).

V naslednji številki *Znamenja* je škof poročal o pismu nekega bralca, ki je očitno kritiziral Grmičevo opredelitev za socializem, kar je slednjega spodbudilo, da je razložil svoje razumevanje marksizma. Prispevek in svoj poseg v debato o marksistično angažirani šoli je značilno sklenil z navajanjem misli Milana Kučana iz *Dela*, kjer se je tedanji predsednik republiške skupščine zavzel za marksistično vzgojo mladine, ki bi pomenila »predvsem vzgajati jo za samostojno in kritično presojanje in analiziranje sveta in razmer, v katerih živi, in še posebej za revolucionarno akcijo za spreminjanje tega sveta« (Grmič, 1978c, 550). S tovrstnim zaključkom je svoji zmerni kritiki Grmič nadal tako rekoč še dodatno uzdo.

Tudi sicer je potrebno reči, da od *Znamenja* iz druge polovice sedemdesetih let zmanj pričakujemo kakršen koli alternativni model v družbi prevladujoči ideologiji že na kulturni, kaj šele kajpak na politični ravni. Roke si revija nekako zveže že s tem, ko katolištvo domala demonstrativno podreja slovenski narodni pripadnosti. Tako Jože Rajhman leta 1979 kot »pravilno formulo« za razrešitev dihotomije, ki je tako zaposlovala zlasti vzhodnoštajerske katoliške mislece 20. stoletja (prim. Maver, 2013), ponavlja trideset let stara stališča Janeza Janžekoviča, zapisana kmalu po koncu druge svetovne vojne: »Nam (katoličanom) je narod prvo. Najprej moramo živeti, potem moremo živeti krščansko« (Rajhman, 1979, 405). In nadaljuje:

Mislim, da je ta pot bila potrebna, da bi videli, [...] da je razvoj znotraj krščanstva samega, posebej seveda v pokoncilski dobi, pokazal nevzdržnosti nekdanjih 'katoliških' stališč v slovenskem katolicizmu, posebno ko je koncil spregovoril o avtonomiji zemeljskih danosti, med katere po splošnem mnenju spadata tudi pojma narod in narodnost. Zavedati pa bi se morali, da je slovenska Cerkev v svoji zgodovini ta pojma preveč 'izkoriščala' v svoje stranske namene, da sta se ta pojma že zdavnaj izkristalizirala zunaj Cerkve kot samostojna enota, da se ne bomo več mogli z njima 'poigravati', temveč bomo ob vedno znova resnični 'historia docet' znali iskati zase svoj prostor v slovenskem narodu (Rajhman, 1979, 406).

Ob tej vnaprejšnji odpovedi podmeni, da sta narodnost in vera enakovredni vrednoti, kajpak ni bilo

težko narediti naslednjega koraka, dokajšnje potopitve v nekatere temeljne postulate tedanje prevladujoče ideologije državnih struktur, ki so imeli takrat najbolj v rokah usodo naroda. O omenjeni potopitvi bo še nekaj govora, tukaj pa si človek skoraj ne more kaj, da ne bi opazil določenega razkoraka med stališči na straneh *Znamenja* in poskusom ovrednotenja razmerja med narodno in versko pripadnostjo tudi v reviji kdaj v pohvalnem tonu navajanega hrvaškega kapucinskega teologa Tomislava Janka Šagija-Bunića.

Slednji je deset let pred Rajhmanom o navedenem razmerju razmišljal v *Glasu Koncila*. Res je potrebno upoštevati, da je svoj prispevek napisal, ko se je bližal vrhunec nacionalne evforije med hrvaško pomladjo, vendar to ne odpravlja temeljnih razlik med pristopoma. Teologu gre namreč predvsem za to, da bi katolištvo osvobodil pretirane navezanosti zgolj na (en) narod:

Jasno je, da krščanstvo ne more obstajati v neakšni čisti ali abstraktni obliki, ne da bi si nadelo konkretno obliko. Toda vseskozi se mora zavedati svoje specifičnosti, tistega, kar v svojem bistvu je, zaradi česar se ne bo nikoli znašlo v skušnjavi, da bi se nacionaliziralo. Očitno je torej, da tega, kar imenujemo domovina hrvaškega naroda, ne moremo razumeti, ne more pa niti obstajati, brez prispevka, ki ga je narod sam zase ustvaril, oplojen s katoliško vero, in brez tistih duhovnih in kulturnih vplivov in zvez z drugimi narodi, ki mu jih je posredovala Katoliška cerkev. To pa še zdaleč ne pomeni, da bi lahko Katoliška cerkev preprosto zanikala vse ostalo, kar živi in deluje v hrvaškem narodu, ali narod sam poistovetila s seboj (Banac, 2013, 230).

In naprej: »Če je krščanstvo povsem drugačna raven zbiranja ljudi in povsem drugačna vrsta preživljanja skupnosti od nacionalne skupnosti, to nikakor ne pomeni, da morejo biti kristjani zunaj naroda in nacije, da smejo biti brez zanimanja in odgovornosti za neko zemeljsko domovino« (Banac, 2013, 230). Ni potrebno posebej poudarjati, koliko večja katoliška samozavest veje iz navedenih (in še drugih) opredelitev hrvaškega teologa, ne da bi seveda moral zato dajati v nič narodno pripadnost, kakor se zdi, da Rajhman niža vrednost delnic (katoliške) vere, da bi poudaril pomen naroda (res pa najdemo nastavke Šagijevega bližjega razmišljanja pri Rebernik, 1975, zlasti 390, kjer je govor o koroški problematiki.)

Podobne težnje opažamo pri odnosu do preteklosti katoliške skupnosti na Slovenskem, pa tudi v svetovnem merilu. Težko bi rekli, da je v *Znamenju* zaslediti kakšno izrazitejšo željo po izoblikovanju zgodovinske zavesti, ki se ne bi v vsem ujemala s tisto v javnosti prevladujoče socialistične ideologije. To poudarjam zato, ker je sočasna Cerkev na Hrvaškem veliko stavila na ohranjanje kolektivnega zgodovinskega spomina, ki se je, ne glede na dejstvo, da je bilo vsaj v obdobju hrvaške pomladi celo v uradni zgodovinski spomin pripuščeni več

mejnikov, nevezanih na socialistično ali revolucionarno preteklost, v nekaterih bistvenih točkah razlikoval od uradno propagiranega. Viden dokument teh prizadevanj je v obravnavanem obdobju pastirsko pismo hrvaških škofov iz leta 1976 s pomenljivim naslovom *Trinaest stoljeća kršćanstva u Hrvata* (za besedilo gl. Banac, 2013, 238–272, v našem kontekstu zlasti zanimivo 261–269), v katerem Banac (2013, 129) ponovno prepozna rokopolis Šagija-Bunića.

Česa podobnega v *Znamenju* ni najti. Iz zgodovine vesoljne in domače Cerkve sodelavci izpostavljajo predvsem tisto, kar se prilega uradnemu dojemanju svetovne in slovenske zgodovine. Odločni kritiki »konstantinskega kršćanstva« je bil med drugim zoperstavljen »prakomunizem« prve Cerkve, Jezus iz Nazareta pa naj bi imel s svojim naukom v mislih prav (bržkone jugoslovanski) socializem: »Kristusu je šlo za novega človeka in novi svet pravičnosti in ljubezni, za svet bratstva, enakosti in svobode. Šlo mu je najprej za uresničenje vrednot, ki jih danes zagovarja socializem« (Grmič, 1979, 294).

Podobno kot v globalnem kontekstu so v domačem slovenskem bile iz preteklosti naklonjene pozornosti deležne predvsem razvojne silnice, ki so se stek(a)le v bazen socialistične misli. Omeniva naj obširno pisanje o Bohinjskih tednih v organizaciji predvojnih krščanskih socialistov in njihovih somišljenikov (prim. zlasti Vodnik, 1979; Dolenc, 1979; pa do neke mere Cajnkar, 1975), zapis o obletnici Kocbekove revije *Dejanje* (Musek, 1978) ali daljša članka o (v ozračju predvojne Cerkve kajpak) spregledanih socialnih pobudah ravno tako za krščanski socializem vnetega predvojnega disidenta med duhovniki Stanka Cajnkara (Dolenc, 1977a in 1977b). Seveda je bilo v drugi polovici sedemdesetih let do neke mere disidentsko že takšno izpostavljanje lika in dela Edvarda Kocbeka (glej tudi Griesser Pečar, 2013).

Številni drugi tokovi druge polovice 19. in 20. stoletja, za katere bi lahko danes rekli, da so bili za slovensko katolištvo vsaj tako formativni kot navedeni, so bili deležni kritike in pogosto stereotipne obravnave. Oglejmo si nekaj misli iz prispevka Jožeta Rajhmana z naslovom *Nova pota slovenske evangelizacije*:

Značilna za drugo polovico 19. stoletja je dokončna ločitev duhov, za kar utegne imeti največ zaslug Mahnič, čeprav so liberalci kazali precej razumevanja za težnje nasprotne stranke, ko so izjavljali s Tavčarjem in Stritarjem, 'očetom slovenskega liberalizma', da so verni. [...] Propadla so prizadevanja ljubljanskega škofa Pogačarja in štajerskega duhovnika Božidarja Raiča, ki sta svarila pred preozko, nestrpnostjo in bojovito skupino fanatičnih katoličanov. Toda tudi znotraj Mahničevega kroga se je izoblikovala skupina mladih, ki je iskala v smeri socialnega in demokratskega radikalizma; imenovali so se krščanski

socialisti. Ozkost mahničevsko pojmovane Cerkve je tudi značilnost prve polovice 20. stoletja, le da se je razcep med konservativci in liberalci še poglobil. [...] Povsem razumljivo je – če gledamo v našo cerkveno preteklost iz zornih kotov doslej prehojene poti – da je bila slovenska Cerkev povsem nepripravljena na dogodke, ki so zamajali Evropo in Slovenijo posebej v temeljih socialnega in svetovnonazorskega reda. Cerkev s takšnim programom se tudi ni mogla po osvoboditvi uspešno včleniti v zanjo nov proces ločitve Cerkve in države (Rajhman, 1978, 384–385).

Nekoliko širokogrudnejše obravnave so bili deležne le razmere na Primorskem, kjer je bil poudarek na odporu primorske duhovščine proti fašizmu (gl. Juvančič, 1976a in 1976b). Celo konservativnost in lojalnost do cerkvenih in posvetnih oblasti goriškega nadškofa Frančiška Borgia Sedeja je bila dobrohotno sprejeta.

Če so se sodelavci *Znamenja* skoraj povsem odrekli tistemu delu slovenske katoliške preteklosti, ki ni kazala v smer (krščanskega) socializma, je kajpak razumljivo, da so tudi v svoji sodobnosti videli perspektivo katoliške skupnosti v čim uspešnejši včlenitvi v samoupravno socialistično kolesje, še več, pogosto kar v sprejemanju modela samoupravnega socializma kot udejanjenja najpristnejših krščanskih idealov. Na programski način je bila takšna usmeritev izražena v uvodniku v tretjo številko leta 1975, ob praznovanju tridesete obletnice osvoboditve. Že tedaj se je članka sicer pri nekaterih držal slab sloves besedila, ki da ga je naročila oblast (prim. Griesser Pečar, 2010, 452).⁶ Iz uvodnika (*S pogledom v preteklost zaupamo v prihodnost*) v tretji številki leta 1975 je kljub navedeni omejitvi vredno navesti nekaj odlomkov:

Ko kristjan veruje v svojo popolno in dokončno osvoboditev v Kristusu, se hkrati zaveda relativnosti vseh zgodovinskih osvoboženj. Ta vera in zavest ga spodbujata, da se dejavno vključi v vsak resnični osvobodilni proces in vanj prinese svoj kritični odnos do vsake družbene stvarnosti; [...] pomaga drugim, da se nikoli ne zadovoljijo z doseženim in vztrajajo v stanju nenehne revolucije, stalnega napredka. Pogled na sedanost nas navdaja z veseljem in ponosom nad potjo, ki jo je naša družba prehodila v teh tridesetih letih. [...] Vsekakor pa smemo reči, da mnogo novih pridobitev presega pričakovanje. Pri tem ne mislimo samo na snovne in družbene dobrine, temveč tudi na duhovne vrednote, ki jih je prinesel socializem, ali pa je vsaj omogočil njihov razvoj. To velja npr. za razvoj krščanske misli, ki se je osvobodila političnih kalupov neke stranke in je tako prenehala biti njena ideologija. [...] In prav pri spreminjanju miselnosti imamo kristjani posebno vlogo: priznati bi morali, da ima osvobo-

6 V nastajanje tovrstnih naročenih prispevkov v katoliškem tisku ponuja dober uvid iz svojih izkušenj Kovačič Peršin, 2012, 194–195.

ditev pred tridesetimi leti velik pomen tudi s krščanskega vidika. Danes bi nam moralo biti na dlani, da je socializem v našem svetu in času najboljša in najpravičnejša družbena ureditev. Zato moramo pri njegovem uresničevanju in utrjevanju po svojih močeh sodelovati in tako spreminjati miselnost ljudi v luči socialističnih vrednot, ki so tudi krščanske (Znamenje 1975, 5, 3, 193).

Nad besedilom bi resda lahko zamahnili kot prigodniškim poklonom režimu, toda podobne misli, nekatere celo zaostrene, najdemo tudi v naslednjih letnikih. Škof Grmič denimo v članku s pomenljivim naslovom *Preroštvo v slovenski Cerkvi danes razmišlja takole:*

Slovenska Cerkve bi morala poudariti krščanske ideale v socializmu in se zavzeti za njihovo uresničitev. [...] Vse, kar vsebuje marksistični pogled na svet, bi morala Cerkve na novo razmisliti, tudi kritiko religije, materializem in razredni boj, če bi hotela do teh nazorov zavzeti pravilno stališče. Morala bi celo marksistično izrazoslovje, kolikor je le mogoče, uporabiti v oznanjevalni in teološki govorici nasploh (Grmič, 1978a, 294).

Ni šlo niti brez kazanja s prstom na duhove zavračane preteklosti: *»Prav tako ne smemo seveda prezreti, da Cerkve pri nas še vedno hudo trpi zaradi integriteta. Preveč se ozira v preteklost in premalo oblikuje svoje delo tako, da bi bilo primerno za sedanost in bi bilo usmerjeno v prihodnost. [...] [P]remalo se zavzema za pozitivne vrednote socializma« (Grmič, 1978a, 295). Za konec sledi še recept: »Marksistični socializem je današnje znamenje časa, ki poziva nas kristjane, da damo ustrezne odgovore nanj. Smeli bi trditi, da je za Cerkve naravnost preskusni kamen, koliko je v njej preroškega duha, prav oblika tega odgovora« (Grmič, 1978a, 295).*

Jože Rajhman je skoraj sočasno priporočal slovenski katoliški skupnosti, naj si vzame k srcu diagnozo Edvarda Kardelja:

E. Kardelj skuša Cerkvi odpreti oči [sic!], ko nadaljuje: 'Za veliko večino delovnih ljudi – vernikov je socializem postal stvar njihovega najglobljega prepričanja, ker se popolnoma zavedajo, kaj sta socializem in socialistično samoupravljanje prinesla delovnemu človeku. [...] Vse to je vplivalo na določena pozitivna razvrščanja znotraj cerkve, zlasti še v najširših množicah vernikov, kar vse ustvarja možnosti za nadaljnje omejevanje in zmanjševanje omenjenih konfliktov' (Rajhman, 1978, 386).⁷

Na podlagi navedene diagnoze Rajhmanu ne preostane drugega, kot da približe: *»Možnosti za Cerkve v socialistični družbi so »socialistične«, se pravi, da mora*

Cerkve najprej spoznati, potem pa tudi ravnati v smislu socialističnih načel, včleniti se mora v 'delovni proces' družbe, ki postaja v resnici prek samoupravljalnega organizma vedno bolj socialistična« (Rajhman, 1978, 386–387).

Občasno se je kak sodelavec revije prav po otroško razveselil pohvale kakšnega visokega slovenskega funkcionarja:

Druga misel, ki jo je Mitja Ribičič povedal, pa je tale: 'Čedalje več je primerov, da se posamezni duhovniki (pa tudi vodilne cerkvene strukture) zelo pozitivno vključujejo v vse naše družbene probleme, zlasti v socialni politiki, kajti vera ima pri nas veliko tradicijo, zato nam lahko pomaga pri reševanju nekaterih stvari.' Tukaj ne gre samo za neko priznanje, temveč za nekaj več. Gre za pričakovanje, gre za iskreno povabilo vernim, duhovnikom, Cerkvi. Verni naj resnično sodelujejo v samoupravnem sistemu, pri graditvi socializma. Tako bodo tudi dokazali, da jih vera ne odvrca od tega dela, temveč nasprotno, daje jim pobude zanj (Grmič, 1976a, 438).

Ob koncu si je vredno ogledati še nekaj v *Znamenju* izraženih mnenj o aktualnih zunanjepolitičnih vprašanjih. V drugi polovici sedemdesetih let je bila recimo še kako aktualna problematika slovenske manjšine na avstrijskem Koroškem, zlasti ob popisu posebne vrste leta 1976 (o tem podrobneje Klemenčič, Klemenčič, 2010). V *Znamenju* so temu istega leta namenili kar precej prostora.

Značilno je bilo, da so skušali – ob pohvalam jugoslovanske ureditve in uradnim jugoslovanskim stališčem – predvsem prikazati ponemčevalno vlogo Katoliške cerkve na Koroškem in omajati prepričanje o iskrenih namenih krške škofije s sinodo leta 1972 (gl. zlasti Zalokar, 1975 in 1976; Rebernig, 1975). Škof Grmič je v besedilu z naslovom *Prastrah ali prakrivda?*, ki ga je izrekel tudi na protestnem zborovanju na mariborski enoti Teološke fakultete, med drugim povedal:

Posebno priljubljena fraza za opravičilo tega početja pa je danes v Avstriji trditev, da je vseh problemov v tej zvezi kriv komunizem v Jugoslaviji. To frazo ponavljajo politiki, strokovnjaki za manjšinska vprašanja in celo velikonemško usmerjeno vodstvo celovske škofije. Res je seveda, da bi vsi ti hoteli imeti za soseda drugačno Jugoslavijo, kakor je sedanja, in sicer zato, da bi potem nemoteno zatirali Slovence in Hrvate. [...] Cerkvena oblast, ki je dolgo časa poniževala slovenske duhovnike in pomagala pri potujčevanju in 'obrambi pred komunizmom', je v zadnjem času s sinodalnimi predpisi vrgla nekaj peska v oči tistim, ki so se čutili preganjane, a v resnici je ostalo vse pri starem (Grmič, 1976b, 473–474).

⁷ Rajhman navaja po delu Edvarda Kardelja (1978, 127).

Kar zadeva širši svet, je večina pisanja *Znamenja* v obravnavanem obdobju dosledno odražala jugoslovansko neuvrščenost in zanimanje za države v razvoju. Posebej priljubljena je bila teologija osvoboditve v Latinski Ameriki, veliko zapisov je bilo tudi o razvoju v Aziji in Afriki (samo kot zgled tovrstnega pisanja Levičnik, 1979). Od evropskih državah je bila v soju žarometov – razen Avstrije – večinoma Italija s svojimi političnimi in cerkvenimi pretresi. Takratni bralec je lahko sorazmerno veliko izvedel o duhovnikih, ki so se navduševali nad Berlinguerjevim evrokomunizmom. Med njimi je kajpak prednjačil Giovanni Franzoni, nekdanji opat benediktinskega samostana pri sv. Pavlu zunaj obzidja, ki je izrazil podporo italijanski komunistični partiji in bil slednjič laiziran (prim. zlasti Vodeb, 1976a in b). Omenil sem že silno razočaranje nad stališčem italijanske škofovske konference in posebej Pavla VI. do ključnih političnih volitev 1976, na katerih je obstajala možnost komunistične zmage. Po mnenju Lojzeta Gornika je nju-no ravnanje vrglo senco na celotno papeževu »vzhodno politiko«:

Upravičeno si lahko socialistične dežele mislijo, da je vatikanska diplomacija do njih le taktika, ker pač Cerkvi v nekem trenutku druga ne preostane, da pa bi bila takoj drugačna, kakor hitro bi bilo mogoče ali bi obstajalo upanje, da bo prišlo do notranjih sprememb v državi; kar ne pomeni nič drugega kakor skrivaj podpirati težnje, ki so socializmu nasprotni (Gornik, 1976, 338).

Končno so v *Znamenju* sorazmerno naklonjeno spremljali prve mesece pontifikata Karola Wojtyły. Povzeli so celo navdušen zapis omenjenega Giovannija Franzonija o prelomnosti izvolitve Neitalijana na Petrov sedež (Franzoni, 1978). A navdušenje je začelo kmalu pojenjati. Ambrozij Kodelja (1979) je komaj leto po papeževem nastopu kritiziral navduševanje nad Cerkvijo

na Poljskem v tedniku *Družina*, medtem ko je Peter Požauko (1979) že opozarjal na prevladovanje nekaterih konservativnih teženj pri papežu.

ZAKLJUČEK

Ko človek skuša pod pisanjem *Znamenja* v obdobju, o katerem je tekla beseda, potegniti črto, nima lahke naloge. Besedil, ki bi lahko že na prvi pogled obveljala za disidentska, je malo, kar je pravzaprav pričakovano. Seveda se je lahko socialistični oblasti, ki je v sedemdesetih letih po vsej Jugoslaviji, zlasti pa v Sloveniji in na Hrvaškem, naredila precej korakov v smer še večje dominacije ateističnega miselnega blaga v javnosti (prim. ob že navedenem še Kovačič Peršin, 2012, 195), zdelo tudi drugače. Obravnavana revija se je namreč kljub vsem simpatijam do jugoslovanskega socializma prav tej njegovi komponenti razmeroma dosledno upirala. Če navedeno odmislimo, je razvijala le malo konceptov, ki bi odstopali od uradno prevladujočih. To velja tako za razlago lastne katoliške preteklosti kot za razumevanje sedanjosti.

Nedvomno je bilo tako tudi zato, ker so reviji v vsem obdobju dajali pečat sodelavci, ki so bili bodisi soustvarjalci krščanskosocialističnega toka v slovenskem katolištvu v obdobju med svetovnima vojnama bodisi njegovi dediči. Prenekatero zaostreno misel, zlasti v jubilejnih zapisih, je slednjič potrebno pripisati zahtevam oblasti. Vsekakor pa *Znamenje* tako rekoč z ničimer ni pokazalo, da si predstavlja obdobje, ko jugoslovanskega socialističnega modela ne bi bilo več. V tem se njegovo pisanje pravzaprav ujema s tistim, kar je Michnik poočital poljskim škofom, in se vsaj deloma razlikuje od nekaterih sočasnih zapisov iz katoliških logov na Hrvaškem, v katere je bilo vendarle vključenih več lastnih vsebin, ki se navezujejo na predsocijalistični čas ali gredo vsaj nekoliko mimo tedaj uradno zaželenih okvirjev.

HIDDEN SIGNS: THE QUESTION OF DISSIDENCE OF THE CATHOLIC CHURCH IN SLOVENIA DURING THE PERIOD OF »OSTPOLITIK« AND THE »ZNAMENJE« MAGAZINE

Aleš MAVER

University of Maribor, Faculty of Arts, Department of History, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenia
e-mail: ales.maver@um.si

Anton RAVNIKAR

University of Maribor, Faculty of Arts, Department of History, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenia
e-mail: tone.ravnikar@guest.arnes.si

SUMMARY

The paper discusses the question of dissident behaviour of representatives of the Catholic Church in Slovenia during the second half of 1970s, whereby the main attention is paid to the examination of texts published in the Catholic magazine Znamenje (»Sign«) founded in 1971.

In the first part, the foundations and historical context of the »Ostpolitik« pursued especially by the Pope Paul VI and his Secretary of State Agostino Casaroli are explained. Some comparisons regarding the position of the Catholic Church in different Central and Eastern European environments are drawn as well. The authors argue that, in general, the Vatican »Ostpolitik« of the 1970s, bringing different forms of appeasement in relationship to the socialist states of Central and Eastern Europe (most notably represented by the »normalization« of the said relationship between the Holy See and Yugoslavia) mainly benefited the Church hierarchy, but did not substantially change (sometimes even increasingly difficult) position of common believers.

The second part is dedicated to the analysis of some crucial texts, published in the magazine Znamenje, generally between 1975 and 1979, until after the papal election of John Paul II. The question, whether any form of alternative cultural or even political vision to the state sponsored socialist model could be traced in the magazine during the said period, is main focal point of the author's analysis.

It can be shown that cases of an outspoken dissidence are very rare. This can be attributed to various factors, including system limitations together with a self-imposed censorship and structure of contributors, since great part of them were followers of the Christian socialist current in Slovenian Catholicism. Nevertheless, the magazine pretty vigorously opposed the alleged »atheisation« of society, especially in the area of education. On the other hand, contributors frequently denounced (historical) currents in Slovenian Catholicism which had prevailed before the World War II. Hence, contributors of the magazine somehow also curtailed a possible base for the development of alternative cultural models which were at least to some degree maintained visible from publications of the Catholic Church in Croatia in the same period. Similarly, the magazine closely followed the official Yugoslav line in foreign politics, e. g. emphasizing developments in non-aligned countries and sympathizing with currents in Italian Catholicism of the 1970s advocating cooperation with communists.

Keywords: »Ostpolitik«, Catholic Church in Slovenia after the World War II, Paul VI, Vekoslav Grmič, Sign – Znamenje, magazine, dissidence

VIRI IN LITERATURA

- Cajnkár, S. (1975):** Opombe ob robu knjige Svoboda in nujnost Edvarda Kocbeka. *Znamenje*, 5, 2, 109–125.
- Dolenc, J. (1977a):** Nezaželene Cajnkárjeve socialne pobude. *Znamenje*, 7, 5, 397–412.
- Dolenc, J. (1977b):** Nezaželene Cajnkárjeve socialne pobude. *Znamenje*, 7, 6, 473–484.
- Dolenc, J. (1979):** Odmevi na »Bohinjska tedna« 1937 in 1939. *Znamenje*, 9, 4, 298–327.
- Franzoni, G. (1978):** Neitalijan: Kako je bilo mogoče? *Znamenje*, 8, 6, 536–537.
- Gornik, L. (1976):** Senca nad Vatikanom in njegovo politiko. *Znamenje*, 6, 4, 338–341.
- Grmič, V. (1976a):** Religiozno prepričanje ni v nasprotju s socializmom. *Znamenje*, 6, 5, 438–439.
- Grmič, V. (1976b):** Prastrah ali prakovina? *Znamenje*, 6, 6, 473–475.
- Grmič, V. (1978a):** Preroštvo v slovenski Cerkvi danes. *Znamenje*, 8, 4, 289–296.
- Grmič, V. (1978b):** »Marksistična izhodišča osnovne šole«. *Znamenje*, 8, 5, 447–448.
- Grmič, V. (1978c):** Socialistično angažirana šola in marksizem. *Znamenje*, 8, 6, 549–550.
- Grmič, V. (1979):** Zgodovinska obremenjenost in prenova. *Znamenje*, 9, 4, 290–297.
- Juvančič, I. (1976a):** Goriška duhovščina v spopadu s fašizmom. *Znamenje*, 6, 5, 408–426.
- Juvančič, I. (1976b):** Goriška duhovščina v spopadu s fašizmom (II). *Znamenje*, 6, 6, 520–543.
- Kardelj, E. (1978):** Smeri razvoja političnega sistema socialističnega samoupravljanja. Ljubljana, ČZP Komunist.
- Kodelja, A. (1979):** Med poljskim krščanstvom in poljskim katolicizmom. *Znamenje*, 9, 6, 557–558.
- Levičnik, A. (1979):** Puebla de los Angeles. *Znamenje*, 9, 2, 91–94.
- Lodrant, J. (1979):** De omnibus rebus et de quibusdam aliis. *Znamenje*, 9, 4, 386–388.
- Musek, V. (1978):** Pred štiridesetimi leti. *Znamenje*, 8, 6, 534–535.
- Nadrah, I. (2010):** Spomini in semeniška kronika 1941–1944. Ambrožič, M. (ur.). Ljubljana, Arhivsko društvo Slovenije.
- Požauko, P. (1979):** Janez Pavel Superstar: utrinki ob podobah svetega očeta. *Znamenje*, 9, 6, 555–557.
- Rajhman, J. (1978):** Nova pota slovenske evangelizacije. *Znamenje*, 8, 5, 383–391.
- Rajhman, J. (1979):** Slovenski »Nacionalizem in krščanstvo«. *Znamenje*, 9, 5, 399–409.
- Rebernik, M. (1975):** Etično moralni vidik ponemčevanja koroških Slovencev. *Znamenje*, 5, 5, 388–397.
- Rode, F. (1975):** Ateistične razlage o nastanku religije. *Znamenje*, 5, 1, 26–34.
- Stres, T. (1975):** Znanost kot vera. *Znamenje*, 5, 1, 20–25.
- Vodeb, R. (1976a):** »Primer Franzoni«. *Znamenje*, 6, 4, 344–348.
- Vodeb, R. (1976b):** Franzoni laiziran. *Znamenje*, 6, 5, 445–450.
- Vodnik, F. (1979):** Bohinj: ob štiridesetletnici neke vizije. *Znamenje*, 9, 6, 485–499.
- Zalokar, J. (1975):** Pot krške škofije proti prepadu. *Znamenje*, 5, 5, 385–388.
- Zalokar, J. (1976):** Moralni razpad krške škofije. *Znamenje*, 6, 4, 365–368.
- Znamenje 1975 – S pogledom v preteklost zaupamo v prihodnost [uvodnik].** *Znamenje*, 5, 3.
- Akmaž, M. (2013):** Katoliška Crkva u komunističkoj Hrvatskoj 1945.–1980. Zagreb, Despot Infinitus.
- Ambrožič, M. (2011):** Politična dejavnost knezoškofa Jegliča v očeh sodobnikov. *Studia Historica Slovenica*, 11, 2–3, 581–611.
- Bajc, G. (2014):** Dietro le quinte della visita di Tito a Roma nel 1971: il contesto locale e internazionale letto dalla diplomazia britannica. *Annales, Series Historia et Sociologia*, 24, 4, 713–732.
- Banac, I. (2013):** Hrvati i Crkva. Kratka povijest hrvatskog katoličanstva u modernosti. Zagreb, Profil.
- Bizilj, L. (1991):** Cerkev v policijskih arhivih. Ljubljana, samozaložba.
- Čipić Rehar, M. (2007):** Odnos Mihaela Toroša do CMD. V: Škulj, E. (ur.): Torošev simpozij v Rimu. Celje, Celjska Mohorjeva družba, 227–238.
- Deželak Barič, V. (2016):** Priprave in izvedba revolucionarnega prevzema oblasti na Slovenskem leta 1945. *Studia Historica Slovenica*, 16, 2, 367–398.
- Dolinar, F. M. (2002):** Cerkvenoupravna podoba Slovenije. V: Benedik, M., Juhant, J. & B. Kolar (ur.): Cerkev na Slovenskem v 20. stoletju. Ljubljana, Družina, 7–24.
- Dolinar, F. M. (2007):** Die Position der katholischen Kirche unter den Slowenen 1848–1937 unter besonderer Berücksichtigung der Region Krain. V: Drobess, W., Stauber, R. & P. G. Tropper (ur.): Mensch, Staat und Kirche zwischen Alpen und Adria 1848–1938. Einblicke in Religion, Politik, Kultur und Wirtschaft einer Übergangszeit. Klagenfurt/Celovec, Ljubljana/Laibach, Wien/Dunaj, Hermagoras/Mohorjeva družba, 239–245.
- Gabrič, A. (2008):** »Maspok« in Slovenci. *Studia Historica Slovenica*, 8, 2–3, 457–476.
- Goeckel, R. F. (1990):** The Catholic Church in East Germany. V: Ramet, P. (ur.): Catholicism and Politics in Communist Societies. Durham, London, Duke University Press, 93–116.
- Griesser Pečar, T. (2002):** Duhovščina med nacizmom, fašizmom in komunizmom. V: Benedik, M., Juhant, J. & B. Kolar (ur.): Cerkev na Slovenskem v 20. stoletju. Ljubljana, Družina, 285–298.
- Griesser Pečar, T. (2005):** Cerkev na zatožni klopi. Sodni procesi, administrativne kazni, posegi »ljudske oblasti« v Sloveniji od 1943 do 1960. Ljubljana, Družina.

- Griesser Pečar, T. (2010):** Lavantinska škofija v novi Jugoslaviji. *Studia Historica Slovenica*, 10, 2–3, 429–462.
- Griesser Pečar, T. (2013):** Škof dr. Maksimiljan Držečnik. *Studia Historica Slovenica*, 13, 2–3, 585–601.
- Griesser Pečar, T. (2016):** Katoliška Cerkev na Slovenskem leta 1945. *Studia Historica Slovenica*, 16, 2, 399–418.
- Grmič, V. (1987):** Dvajset let po podpisu protokola med SFRJ in Vatikanom. *Prešernov koledar 1988*, 98–105.
- Juhant, J. (2001):** Konformizem in odpor. Cerkev na Slovenskem med odporom režimu in konformizmom. V: Kvaternik, P. (ur.): *V prelomnih časih. Rezultati mednarodne raziskave Aufbruch (1995–2000). Cerkev na Slovenskem v času komunizma in po njem (1945–2000)*. Ljubljana, Družina, 257–276.
- Kerševan, M. (1989):** Religija in slovenska kultura. Ljudska religioznost, civilna religija in ateizem v Sloveniji. Ljubljana, Partizanska knjiga.
- Kladnik, T. (2013):** Podpolkovnik Ernest Peterlin. *Studia Historica Slovenica*, 2–3, 569–583.
- Klemenčič, V. & M. Klemenčič (2010):** Die Kärntner Slowenen und die Zweite Republik. Zwischen Assimilierungsdruck und dem Einsatz für die Umsetzung der Minderheitenrechte. *Klagenfurt/Celovec, Ljubljana/Laibach, Wien/Dunaj, Mohorjeva/Hermagoras*.
- Kolar, B. (2014):** Cerkveno dogajanje v Ljubljani med svetovnimi vojnama. *Studia Historica Slovenica*, 14, 2–3, 357–377.
- Kolar, B. (2015):** Slovenian Members of Religious Orders and Communities in the United States as a Link between the Catholic Community in Slovenia and in the United States. *Studia Historica Slovenica*, 15, 1, 105–126.
- Košir, B. (2002):** Cerkev in njen odnos do političnih ureditev. V: Benedik, M., Juhant, J. & B. Kolar (ur.): *Cerkev na Slovenskem v 20. stoletju*. Ljubljana, Družina, 255–270.
- Kovačič Peršin, P. (2012):** Duh inkvizicije. Slovenski katolicizem med restavracijo in prenovo. Ljubljana, Društvo 2000.
- Lah, A. (2001):** Sprejem 2. vatikanskega koncila v Sloveniji. V: Kvaternik, P. (ur.): *V prelomnih časih. Rezultati mednarodne raziskave Aufbruch (1995–2000). Cerkev na Slovenskem v času komunizma in po njem (1945–2000)*. Ljubljana, Družina, 9–31.
- László, L. (1990):** The Catholic Church in Hungary. V: Ramet, P. (ur.): *Catholicism and Politics in Communist Societies*. Durham, London, Duke University Press, 156–180.
- Lučič, I. (2012):** Komunistička represija nad Hrvatima u Hercegovini. V: *Represija i zločini komunističkog režima u Hrvatskoj. Zbornik radova*. Zagreb, Matica hrvatska, 289–327.
- Malmenvall, S. (2014):** Florentinski koncil (1438–1439). Uspehi in neuspehi reševanja uniatskega vprašanja. *Bogoslovni vestnik*, 74, 3, 385–397.
- Malmenvall, S. (2016):** Razvoj cerkvene organizacije v Kijevski Rusiji do sredine 12. stoletja. *Bogoslovni vestnik*, 76, 3–4, 547–558.
- Maver, A. & D. Friš (2013):** Historical development of the party landscape in Slovenia and Croatia between 1990 and 2007. *Studia Historica Slovenica*, 13, 1, 185–222.
- Maver, A. (2013):** Paradoks Vekoslava Grmiča. *Studia Historica Slovenica*, 13, 2–3, 603–619.
- Maver, A. (2014a):** Die Rolle des Klerus im nationalen Emanzipationsprozess der Slowenen. V: Jakir, A. & M. Trogrlić (ur.): *Klerus und Nation in Südosteuropa vom 19. bis zum 21. Jahrhundert*. Frankfurt am Main, Peter Lang, 49–58.
- Maver, A. (2014b):** V (ne)znanem novem svetu. Paberki iz verskega življenja v Celju med svetovnimi vojnama. *Studia Historica Slovenica*, 14, 2–3, 505–518.
- Nečak, D. (2013):** "Ostpolitik" Willyja Brandta in Jugoslavija (1963–1969). Ljubljana, Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- Nohlen, D. & P. Stöver (ur.) (2010):** Elections in Europe. A Data Handbook. Baden-Baden, Nomos Verlagsgesellschaft.
- Pacek, D. (2016):** Nekateri bistveni vidiki odnosa med Svetim sedežem in Jugoslavijo v obdobju 1953–1970. V: Kolar, B. (ur.): *Miscellanea (Acta Ecclesiastica Sloveniae, 38)*. Ljubljana, Teološka fakulteta, 361–383.
- Pacek, D. (2017):** Okoliščine imenovanja dr. Franca Krambergerja za mariborsko-lavantinskega škofa ordinarija. *Bogoslovni vestnik*, 77, 1, 53–65.
- Radelič, Z. (2012):** Rat, država, nacija i revolucija: bitne pretpostavke komunističke represije u Hrvatskoj. V: *Represija i zločini komunističkog režima u Hrvatskoj. Zbornik radova*. Zagreb, Matica hrvatska, 21–49.
- Radić, R. (2014):** Jugoslavija i Vatikan 1918–1992. godine. *Annales, Series Historia et Sociologia*, 24, 4, 691–702.
- Ramet, P. (1990):** The Catholic Church in Yugoslavia, 1945–1989. V: Ramet, P. (ur.): *Catholicism and Politics in Communist Societies*. Durham, London, Duke University Press, 179–206.
- Reban, M. J. (1990):** The Catholic Church in Czechoslovakia. V: Ramet, P. (ur.): *Catholicism and Politics in Communist Societies*. Durham, London, Duke University Press, 142–155.
- Reher, S. (2005):** Iskalec resnice iz ljubezni. V: Grmič, V.: *Poslednji spisi. Misli o sodobnosti*. Ljubljana, Unigraf, 5–14.
- Rosa, J. (2003):** Alojz Kocjančič v Cirilmetodijskem društvu katoliških duhovnikov in v Slovenskem duhovniškem društvu. V: Obid, A., Bajc, G. & B. Klabjan (ur.): *Življenje in delo Alojza Kocjančiča, slovenskega istrskega pesnika, pisatelja in duhovnika. Prispevki s Posveta Slovenski istrski pesnik, pisatelj in duhovnik Alojz Kocjančič, Izola, 18. novembra 2002*. Koper, Univerza na Primorskem, Znanstveno raziskovalno središče, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, 85–100.

Roter, Z. (1976): Katoliška cerkev in država v Jugoslaviji 1945–1973. Sociološki teoretični modeli in raziskovalni model. Ljubljana, Cankarjeva založba.

Šanjek, F. (1996): Krščanstvo na hrvatskom prostoru. Pregled religiozne povijesti Hrvata (7.–20. st.). Zagreb, Kršćanska sadašnjost.

Sebestyen, V. (2009): Revolution 1989. The Fall of the Soviet Empire. London, Weidenfeld & Nicholson.

Solchanyk, R. & I. Hvat (1990): The Catholic Church in the Soviet Union. V: Ramet, P. (ur.): Catholicism and Politics in Communist Societies. Durham, London, Duke University Press, 49–92.

Stehle, H. (1990): Papal Eastern Diplomacy and the Vatican Apparatus. V: Ramet, P. (ur.): Catholicism and Politics in Communist Societies. Durham, London, Duke University Press, 343–355.

Valenčič, R. (2001): Zamolčani in preganjani. Cerkev in mediji. V: Kvaternik, P. (ur.): V prelomnih časih. Rezultati mednarodne raziskave Aufbruch (1995–2000). Cerkev na Slovenskem v času komunizma in po njem (1945–2000). Ljubljana, Družina, 139–160.

Vogrin, M. (2006): Uresničitev dolgoletnih želja – samostojna škofija. V: Pirjevec, J., Klabjan, B. & G. Bajc (ur.): Osimska meja. Jugoslovansko-italijanska pogajanja in razmejitve leta 1975. Koper, Založba Annales, 265–271.

SLOVENSKI GLAS IN BRANKO PISTIVŠEK POD NADZOROM SLUŽBE DRŽAVNE VARNOSTI

Darko FRIŠ

Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenija
e-mail: darko.fris@um.si

David HAZEMALI

Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenija
e-mail: david.hazemali1@um.si

IZVLEČEK

Avtorja na podlagi prvič uporabljenega arhivskega gradiva analizirata delovanje Službe državne varnosti pri nadziranju slovenskega emigrantskega mesečnika Slovenski glas, ki ga je izdajal Branko Pistivšek. Obravnavana je tudi problematika samooklicanih "slovenskih narodnih predstavništev v zahodni Evropi". Študija ugotavlja, da si je v Nemčiji živeči politični emigrant Branko Pistivšek, vnet zagovornik neodvisne slovenske države ter oster nasprotnik Jugoslavije in komunističnih oblasti, skušal z izdajanjem časnika Slovenski glas utreti pot v sam vrh slovenske politične emigracije.

Ključne besede: Slovenski glas, Branko Pistivšek, Služba državne varnosti, slovenska politična emigracija, samostojna slovenska država

SLOVENSKI GLAS E BRANKO PISTIVŠEK SOTTO IL CONTROLLO DEL SERVIZIO DI SICUREZZA NAZIONALE

SINTESI

I due autori hanno preso in esame le fonti finora non utilizzate del Servizio di sicurezza nazionale (Služba državne varnosti) per analizzare le modalità di controllo della rivista mensile Slovenski glas che veniva pubblicata da Branko Pistivšek. Presentano anche la questione delle autoproclamate "Rappresentanze nazionali slovene nell'Europa occidentale". Nel saggio risulta che l'emigrante politico in Germania Branko Pistivšek, fervente sostenitore di uno stato sloveno indipendente e accanito avversario della Jugoslavia come pure delle autorità comuniste, aveva tentato con la pubblicazione del foglio Slovenski glas di raggiungere i vertici stessi dell'emigrazione politica slovena

Parole chiave: Slovenski glas, Branko Pistivšek, Servizio di sicurezza nazionale, l'emigrazione politica slovena, stato sloveno indipendente

UVODNA IZHODIŠČA¹

Arhiv republike Slovenije (ARS) v fondu SI AS 1931, Republiški sekretariat za notranje zadeve, ki predstavlja preostanek sicer v veliki meri uničenega arhivskega gradiva nekdanjih slovenskih organov za notranje zadeve in tudi Službe državne varnosti (SDV), hrani gradivo z naslovom *Pregled subverzivne propagande*, ki so ga pripravljali v V. odseku službe. V njem najdemo tudi informativni pregled manj znanega slovenskega političnega emigrantskega mesečnika *Slovenski glas*, ki ga je med letoma 1978 in 1986 v Münchnu izdajal in urejal slovenski emigrant Branko (ob rojstvu Franc, tudi Branimir) Pistivšek. Tega izjemno zanimivega gradiva do sedaj raziskovalci delovanja SDV in slovenske politične emigracije še niso posebej raziskovali, zato tudi ne čudi, da je *Slovenski glas*, ne pa njegovega urednika, do sedaj bežno v svoji raziskavi omenjal le Janez Nared (Nared, 2001, 165). Pistivška je moč najti v objavljenem arhivskem gradivu Andreja Rota (Rot, 2009) ter delu Igorja Omerze (Omerza, 2017).

Iz vzemši bežnih omemb v omenjenih delih je tako o mesečniku kot o njegovem izdajatelju in uredniku, ki je *Slovenski glas* poosebljal, dostopno relativno malo virov. Za prikaz Pistivškove izrazite antijugoslovanske držbe, njegovega močnega slovenskega nacionalizma, neomajne podpore ideji samostojne slovenske države in zavirljive pisne in publicistične dejavnosti je bilo ob redkih izvodih številnih mesečnika, ki jih v nepopolnih zbirkah hranita Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani (NUK) ter Knjižnica Dušana Černeta v Trstu, ključnega pomena troje gradiv: (1) *Dokumentacija o nastanku mesečnika* (Pistivšek, 1990), v kateri je avtor prikazal vzroke za nastanek in svoj pogled na kulturno-politični pomen *Slovenskega glasu* in posredno tudi svojo idejnopolitično usmerjenost;² (2) „*Informativni pregledi*“ za *Slovenski glas*, ki jih je periodično pripravljala Uprava za analitiko (UA) Republiškega sekretariata za notranje zadeve (RSNZ) Socialistične republike Slovenije (SRS); ter (3) dosje Službe državne varnosti MA 3280-38 o glasilu *Slovenski glas* in njegovem izdajatelju. Slednji kažejo na pomen, ki ga je tajna politična policija nekdanje enopartijske komunistične oblasti posvečala slovenski politični emigraciji (SPE) (takšna poročila obstajajo ali pa so obstajala za vsako še tako nepomembno glasilo SPE), obenem pa nudijo vpogled v sistematizacijo in metode analize slovenskega emigrant-

skega tiska s strani SDV. Pri raziskavi so bili pregledani tudi Pistivškovi prispevki v drugem tisku slovenske politične emigracije, zlasti v severnoameriški *Slovenski državi*. Do verjetno pomembnega gradiva v Pistivškovi zapuščini, ki obsega 21 arhivskih škatel in jo hranijo v Arhivu raziskovalnega inštituta Studia Slovenica, dostop, žal, ni bil mogoč.³ V nadaljnjih raziskavah pa upava tudi na uporabo tega gradiva.

Izhajajoč iz dostopnega gradiva in podprto z izbrano literaturo so v študiji primera *Slovenskega glasu* in slovenskega političnega emigranta Branka Pistivška postavljeni pod zgodovinsko drobnogled sistematizacija, metode, analize in nadzor slovenskega emigrantskega tiska s strani SDV. Pod deklarativno ravnijsko skuša študija v obravnavano tematiko vpeti še problematiko t. i. (samooklicanih) „slovenskih narodnih predstavništev v zahodni Evropi“.

BRANKO PISTIVŠEK – POSKUS BIOGRAFSKE ČRTICE

Prepričan sem, da bo slovenska mladina izbrisala iz naše narodne zgodovine ostudni madež jugoslovanskega izdajstva nad slovenskim narodom, ki so ga zagrešili naši očetje, dedje in pradedi s tem, da so sledili goljufiji ilirstva in jugoslovanstva (Pistivšek, 1990, VII).

O Branku Pistivšku se je pred odkritjem dosjeja Službe državne varnosti MA 3280-38 vedelo zgolj sledeče: rodil se je 11. novembra 1920 v Sv. Štefanu nad Štorami. Med drugo svetovno vojno je bil mobiliziran v nemško vojsko in preživel vse grozote vojne. Po kapitulaciji nacistične Nemčije se ni vrnil v domovino, temveč se je naselil v okolici Münchna. Zaposlil se je v bavarski prestolnici kot monter v podjetju Siemens (Klasinc Škofljanec, 2006, 144–145). Poročil se je s Poljakinjo,⁴ v Sloveniji pa je imel sestro in nečaka (Pistivšek, 1990, IV). Njegovo življenjsko delo je brez dvoma urejanje in izdajanje mesečnika *Slovenski glas*, ki je izhajal med letoma 1978 in 1986. Umrl je 23. decembra 1993 Münchnu, dve leti po nastanku slovenske države, za katero si je tako prizadeval (Klasinc Škofljanec, 2006, 145).

To sila skromno biografsko zabeležko lahko sedaj dopolnimo s pričevanji „tajnih sodelavcev“ (ovaduhov) SDV ter t. i. identifikacijskimi poročili, ki očitno temeljijo na izčrpnem povpraševanju, zasliševanju in celo arhivskem delu agentov SDV.⁵ Izhajajoč iz „identifika-

1 Razprava je nastala v okviru raziskovalnega programa *Preteklost severovzhodne Slovenije med srednjo Evropo in evropskim jugovzhodom* št. P6-0138 (A) in raziskovalnega projekta *Kontemporalnost razumevanjskega konteksta ter izražanje osebne in družbene svobode* J7-8283 (A). Oba financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

2 Na tem mestu se zahvaljujeva dr. Gregorju Jenušu iz Arhiva Republike Slovenije, Heleni Janežič, vodji Zbirke tiskov Slovencev zunaj Republike Slovenije Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani, ter Lučki Kremžar-De Louis, ravnateljici Knjižnice Dušana Černeta v Trstu, za pomoč pri iskanju gradiva.

3 Sodeč po *Vodniku po starem arhivskem gradivu Studia slovenica* (Klasinc Škofljanec, 2006), ki ga je uredila Andreja Klasinc Škofljanec, ta hrani Pistivškov osebni dosje, njegove osebne dokumente, korespondenco, osnutke člankov in fotografije.

4 Slovenska Država, februar 1994: Grobovi: Branko Pistivšek, 4.

5 Na izbrani strani dokumenta sta agenta Rafael Mohorko ter Silvo Marič zapisala, da so v Zgodovinskem arhivu v Celju brskali po dokumentaciji v povezavi s Pistivškom in našli kazenski spis v zvezi s ponarejanjem denarja (ARS, AS 1931, MA 3280–83, Slovenski glas, 24).

cijskega poročila“ iz leta 1987 je SDV po poročanju nekega „Vrtnarja“⁶ ugotovila, da je Branko Pistivšek, rojen kot Franc, v zgodnjih otroških letih odraščal pri rejniški družini Kajba. Njegov rejnik Franc Kajba je bil prav tako med izprašanimi.⁷ Pistivškovo biografijo nadaljuje agent SDV Rafael Mohorko, ki je v „identifikacijskem poročilu“ iz leta 1983, temelječem na pričanjih neidentificiranih Ivana Gradišnika in Franca Plahute, zapisal, da se je družina Pistivšek okoli leta 1935, ko se je 15-letni Franc (Branko) vrnil iz rejništva, preselila z Babne gore v Javornik, v hišo s številko 12. Iz poročila agenta Mohorka sledi, da si je mladi „Pistivšek pridobil zaupanje okolice s svojo bistrumnostjo in naprednostjo. Zavzemal se je za slovensko besedo, mnogo čital, rad pa je pomagal sosedom“. Že v dijaških letih naj bi dopisoval v katoliški časopis „Domoljub“, vendar pa prispevkov ni objavljaval pod svojim imenom, pač pa jih je podpisoval neimenovani novinar, s katerim je bil v navezi. „Pri vsakokratni izdaji časopisa, v kolikor je bil v njem njegov članek, se je rad pohvalil,“ sta se spominjala informatorja. Tik pred vojno naj bi s prijateljem celo zbrala nekaj slovenskih knjig in jih zakopala. Pistivškovo življenjsko zgodbo nadaljuje informator „Vrtnar“ (njegov nečak), ki mu je Pistivšek v enem od redkih pisem domačim opisal revščino v času odraščanja in težko mladeniško obdobje, ko je po smrti očeta leta 1937 moral sam skrbeti za mater in sestro Marijo. Naslednja omemba Branka Pistivška sega v leto 1938, ko je bil obsojen na sedemmesečno zaporno kazen domnevno zaradi ponarejanja „nekaj sto dinarskih bankovcev“. Že omenjeni agent SDV, Mohorko, in kolega Silvo Marič sta ob tem zapisala, da je bilo iz kazenskega spisa, ki so ga našli v Zgodovinskem arhivu v Celju, razvidno, da je Pistivšek „imel talent za pisanje in risanje ter da je želel pred vojno študirati, kar pa zaradi slabega materialnega stanja ni bilo možno“. ⁸

Ob prihodu nemških okupacijskih sil je bil najprej mobiliziran v „Abeitsdients“ (najverjetneje Reichsarbeitsdienst, posebno nemško paravojaško organizacijo, ki je skrbela za indoktrinacijo ter manjšanje brezposelnosti z militarizacijo), stacioniran v Leobnu, od tam pa v nemško vojsko. Neki drugi ovaduh z delovnim imenom „Trubar“ je leta 1982 poročal, da naj bi se Pistivšek boril na vzhodni fronti. „Trubar“ nadaljuje, da naj bi Pistivšek po vojni uspešno „dokončal srednjo izobrazbo“ na gimnaziji v Ukrajini, kjer „naj bi se šolali podobni pripadniki kvizlinških enot iz Ukrajine“. Ne oziraje se na vprašljivost slednjega se je po drugi svetovni vojni za Pistivškom izgubila vsaka sled do leta 1950, ko bi naj po navedbi Mohorka služboval kot novinar v Angliji. Že

v začetku petdesetih let zasledimo Pistivška v Zahodni Nemčiji (po enih informacijah kot nemškega državljan, po drugih pa kot emigranta, ki je dobil politični azil),⁹ kjer se je poročil s Poljakinjo po imenu Satija in tam deloval do smrti.¹⁰

Ob naštetih dejstvih se najprej poraja vprašanje, zakaj se je Pistivšek odločil, da se ne vrne v Slovenijo in ostane v povojni Nemčiji. V svojih javno dostopnih spominih ni zapisal nobenega oprijemljivega biografskega podatka, kar gre pripisati – kot bomo videli v nadaljevanju – njegovemu strahu pred SDV. Njegova doslej prva najdena publicistična aktivnost sega v leto 1951, ko je za čikaško glasilo slovenske politične emigracije v ZDA *Slovenska država*, objavil kratek prispevek, ki ga velja navesti v glavnini:

*Po naključju sem dobil vaš velezanimivi list „Slovenska država“. [...] Vsebinska in program je sijajen: borba proti komunizmu, proti potujčevanju, zlasti pa zahteva po zedinjeni in neodvisni slovenski državi. Ne razumem pa, kako se more še kdo protiviti neodvisni in zedinjeni slovenski državi. Ne prenehajte pozivati na sodelovanje vse, od dr. Kreka pa do vseh skupin, razen tistih, ki so privedli našo domovino v današnje stanje. Neumorno širite našo idejo med mladino po vsem svetu. Vaš pokret se ne sme nazivati stranka, temveč vseslovenski državni pokret. Pomagajte širiti knjige Družbe sv. Mohorja. Denar za Mohorjevo družbo na Koroškem je jez, ki naj ustavi nemško prodiranje na jug. Delajte, kajti vsak košček naše slovenske zemlje je vreden tisočerega truda in napora.*¹¹

Še bolj povedne pa so besede, s katerimi je takrat tridesetletni Pistivšek zaključil svoj prispevek: „Ko dovršim svoje študije, se postavim v Vaše borbene vrste za slovensko državo, zedinjeno, svobodno in neodvisno od Blatnega jezera do Tilmenta, pa od Visokih Tur do našega sinjega Jadrana“.¹² Iz zapisanega je več kot očitno, da je Pistivšek že v prvih letih svojega bivanja v Nemčiji razvil izrazito slovensko nacionalistično držo, ki je temeljila na ideji združene in neodvisne slovenske države.

O njegovi izobrazbi iz ohranjenega in dostopnega gradiva ne moremo z gotovostjo dajati zaključkov. Pojavljajo se namreč različne informacije, po katerih bi naj Pistivšek po prihodu v Nemčijo študiral na neki ekonomski in pravni fakulteti ali pa „pravo/slavistiko/zgodovino“ – vse troje v Münchnu in to hkrati.¹³

Ne oziraje se na izobrazbo najdemo Pistivška po drugi svetovni vojni pri nemškem podjetju Siemens, kjer bi

6 Kot bomo videli v nadaljevanju, lahko za „Vrtnarja“ sklepamo, da gre za njegovega nečaka Antona Pistivška.

7 ARS, AS 1931, MA 3280–83, Slovenski glas, 24.

8 Prav tam, 18, 24, 25.

9 Prav tam, 6, 10.

10 Prav tam, 18.

11 Slovenska Država, 20. 2. 1951: Odmevi po širnem svetu: Muenchen, Nemčija, 4.

12 Prav tam.

13 ARS, AS 1931, MA 3280–83, Slovenski glas, 6, 11.

Slika 1: Redka znana fotografija slovenskega političnega emigranta in urednika mesečnika Slovenski glas Branka Pistivška. V izvirniku je podnaslovljena z „Urednik Slovenskega glasa že snuje nove načrte za nove podvige“ (Pistivšek, 1990, 104)

naj bil na začetku zaposlen kot monter. Toda kot razkriva ovaduh „Vajda Peter“, je „kasneje postal tehnični risar, nato pa do upokojitve delal na risanju ahen, ki se prilagajajo oziroma nameščajo na posamezne stroje“. ¹⁴ Drugi vir („Hanzi“) navaja, da je v Siemensu zasedal „vodečo delovno mesto“ in da je bil v podjetju „človek poverjenja“, ki ima okrog vratu „kartico s svojo sliko – znak nesmetanega kretanja na delovnem področju Simensa (sic.)“. ¹⁵

Po razdoru med slovensko politično emigracijo ¹⁶ glede geopolitične prihodnosti Slovenije se je Pistivšek

pridružil t. i. „radikalni independistični struji“ (Ruda Jurčec, ¹⁷ Jože Kessler, Mirko Javornik, France Dolinar) ter močno obsodil tiste, ki so prihodnost Slovencev videli v kakršnikoli drugi državni tvorbi, ki ne bi bila suverena in zgolj slovenska. Z dvema vidnejšima predstavnikoma te struje, Rudom Jurčecem ter Francetom Dolinarjem, se je Pistivšek kasneje razšel, o čemer priča korespondenca med Jurčecem in Dolinarjem. Slednji je v pismu Jurčecu z dne 5. septembra 1973 za Pistivška, zanimivo, med drugim zapisal, da je „vedenja delovodskega“ (Rot, 2009, 332). Ta podatek je še kako pomenljiv, saj iz poročil SDV vemo, da je „Delovodja“ postalo Udbino kodno ime za Pistivška. ¹⁸

Preziral je tako jugoslovansko komunistično oblast in zagovornike le-te, kot vse tiste slovenske politične emigrante, ki so še naprej stavili na sicer spremenjeno, a vendar skupno jugoslovansko državo. Tukaj gre v prvi vrsti za t. i. „Alternativo“, po mnenju Pistivška skupino projugoslovansko usmerjenih slovenskih političnih emigrantov „jugoslovanarjev“, ki so se združevali okrog v Veliki Britaniji živečega dr. Ljuba Sirca. ¹⁹ Na vrhuncu svoje publicistične dejavnosti, to je v osemdesetih letih, je na seznam preziranih uvrstil še preostale predstavnike slovenske politične emigracije, izvzemši redke posameznike (Javornika, Dolinarja, Franca Jeze in morda še koga). Ni pa nasprotoval povezovanju Slovenije z drugimi državami v t. i. krščansko zvezo, kakršno je zagovarjal njegov veliki vzornik Lambert Ehrlich. ²⁰ Po njegovem bi naj „nova“ Slovenija sploh ne imela predsednika države, temveč bi kot „neodvisna Valukova kneževina“ postavila na čelo vladarja z (očitno) neomejenim stažem ²¹ in se kot taka odpovedala principom demokratičnega parlamentarizma.

Zanimivo je, da je bil Pistivšek, ki je bil sodeč po zapisu v nekrologu, objavljenem v Slovenski državi, globoko veren, ²² oster nasprotnik „progressivne in modernistične“ jugoslovanske duhovščine, ki ji je očital

¹⁴ Prav tam, 11.

¹⁵ Prav tam, 6.

¹⁶ V začetku petdesetih let se je slovenska independistična miselnost konsolidirala tudi med slovensko emigracijo v Argentini (Nared, 2001, 149). Med prve pristaše slovenskega državnega gibanja iz argentinske skupine uvrščamo Pavla Verbica, Tineta Duha in Jožeta Kesslerja (Kristen, 2007, 300); ti so leta 1952 v Buenos Airesu ustanovili društvo Dom, leto kasneje pa so začeli izdajati revijo Slovenska pot, ki je imela slovenska narodno-kulturna sporočila. Leta 1965 je Tine Duh začel izdajati Smer v slovensko državo, ki se je leta 1985 združil s Slovensko državo v Torontu (Novak, 1995, 302). Za razliko od Slovenske poti je Duhov časopis odkrito propagiral Slovensko državno gibanje (SDG) (Novak, 1995, 302). V Argentini se je v tem času formirala tudi radikalnejša skupina pobudnikov za samostojno slovensko državo. Ti so se zbrali okrog Ruda Jurčeca in njegovega časopisa Sij slovenske svobode. Do razdora z Žebotovo strujo je prišlo, ker so Jurčec in privrženci (Jože Kessler iz Argentine in Mirko Javornik iz ZDA (Novak, 1995, 302) ter France Dolinar iz Rima (Kristen, 2007, 300) nasprotovali kakršnikoli ideji o mednacionalni (jugoslovanski) državni tvorbi; pristati so bili pripravljeni zgolj in samo na samostojno in neodvisno slovensko državo (Ramšak, 2010, 965). Sklepati gre, da se je Branko Pistivšek zgledoval prav po slednjih.

¹⁷ Jurčecev Sij slovenske svobode je bil za Pistivška „najboljši slovenski list, ki je izhajal pred Slovenskim glasom“ in to kljub temu da je urednika v prispevkih verbalno napadel, o čemer pričajo poročila SDV (ARS, AS 1931, t. e. 2314, Uprava za analitiko – UA, Recenzije emigrantskega in tujega tiska – RETT, Informativni pregled 4. in 5. številke Slovenskega glasa, avgust 1983, 2).

¹⁸ ARS, AS 1931, t. e. 2314, UA, RETT, Informacija o kaznivih dejanjih in prekrških s političnim obeležjem, prekinitev dela, anonimnih pisanjih, pomembnejših akcijah in operativnih ukrepih Službe državne varnosti v mesecu maju 1982, 3.

¹⁹ ARS, AS 1931, MA 3280–83, Slovenski glas, 7, 13.

²⁰ ARS, AS 1931, t. e. 2314, UA, RETT, Informativni pregled 4. in 5. številke Slovenskega glasa, avgust 1983, 1–3.

²¹ Slovenski glas, januar 1983: Branko Pistivšek, Privid naše svobode (1): Slovensko vladarstvo, 4.

²² Po pripovedovanju neimenovanega duhovnika naj bi se udeleževal celo po več maš dnevno. Vendar lahko pri tej izjavi ocenimo, da nedvomno gre za pretiravanje, saj že zaradi službe (in obširne publicistične dejavnosti) za kaj takega ne bi imel časa. Za Pistivška hkrati vemo, da ni bil župljan slovenske župnije v Münchnu (Pistivšek, 1990, IV); Slovenska država, februar 1994: Grobovi: Branko Pistivšek, 4.

„nezmotljivost“ in „klerikalno jugopolitiko“ (Pistivšek, 1990, 2). S svojo radikalnostjo pa je po mnenju SDV presegal celo „najbolj ekstremne strukture klerikalne slovenske politične emigracije“.²³

V svoji ekstremni slovenski „nacionalistični“ drži je Pistivšek gojil izrazito sovraštvo do Srbov in drugih „južnjakov“, ki so živeli v SR Sloveniji.²⁴ Zanje je skoval neverjetna poimenovanja, ki so kombinacija tvorjenja *ad hoc*, arhaizmov in pridiha srbohrvaščine. Med drugim jih je označil za „srbske izžemalce“, „balkansko golazen“ ter „srbijanske novoturke“, za njihovo domnevno načrtno izpodrivanje Slovencev z območja slovenskega etničnega prostora pa si je izmislil besedno zvezo „barbarska jugookupacija“.²⁵ Takšno izrazoslovje in podobne skovanke ter nenaklonjenost priseljencem z Balkana so prav tako značilnost tako Münchenskega Akcijskega odbora za neodvisno Slovenijo (AONS)²⁶ kot Slovenskega narodnega predstavništva v Švici (SNP), kar odpira cel kup novih vprašanj, ki bi zahtevala podrobnejše raziskave.

PISTIVŠEK IN AKCIJSKI ODBOR ZA NEODVISNO SLOVENIJO V MÜNCHNUTER SLOVENSKO NARODNO PREDSTAVNIŠTVO V ŠVICI

Pri analizi povezav med Brankom Pistivškom in AONS v Münchnu ter SNP v Švici izhajamo iz hipoteze, da se predstavniško telo v Švici ni nikoli manifestiralo v obliki združenja večje ali manjše skupine slovenskih emigrantov, ki bi pravno-formalno ustanovili društvo ali gibanje, temveč je za imenom in deklariranim idejno-političnim programom stal ravno Pistivšek, ki se je želel na takšen način še bolj uveljaviti med slovensko politično emigracijo. Da bi podobno trdili za Münchenski AONS, ni dokazov, čeprav vse smernice kažejo na to.

Med redkimi viri, ki jamčijo za obstoj Münchenskega AONS, sta glasilo tega odbora, ki se je imenovalo *Slovenska svoboda*, ter severnoameriško glasilo *Sloven-*

ska država. Tudi zgodovinar Marjan Drnovšek (2001) v svojem prispevku o organiziranosti slovenske politične emigracije v zahodni Evropi namreč Münchenskega odbora in njegovega glasila ne omenja, niti ju ne omenja noben drug raziskovalec slovenske emigracije. Prva omemba v znanstveni literaturi je v prispevku Janeza Nareda (2001), ki citira *Slovensko državo*. Najverjetneje je izhajalo samo v letu 1964; omenjeni letnik hranita Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani ter tržaška Knjižnica Dušana Černeta, ki prav tako hrani največ letnikov Pistivškovega *Slovenskega glasu*. V edinem obstoječem letniku, ki ga je analiziral Nared (2001), je uredništvo zapisalo, da je *Slovenska svoboda* glasilo

vseh poštenih, demokratičnih in domoljubnih Slovencev, ki so se odpovedali političnim mitom in oportunitizmu ter so odločeni po svojih močeh prispevati k temu, da bo tudi slovenski narod končno zaživel svobodno in neodvisno življenje (Nared, 2001, 151).²⁷

Njihov cilj je bila osvoboditev Slovenije „izpod jarma ‚titove‘ Jugoslavije“ (Nared, 2001, 151),²⁸ ki bi jo preoblikovali v samostojno demokratično državo s kombinacijo načrtovanega in tržnega gospodarstva. Tako strukturirana bi nova Slovenija postala navezana na Zahod preko Severnoatlantskega zavezištva NATO in Evropske skupnosti (Nared, 2001, 151). Podobno idejno-politično držo je izražalo predstavništvo AONS v Münchnu v objavah v *Slovenski državi*. Ob omembah demokratične državne ureditve kot edine alternative obenem svari pred terorjem „s strani vlade oziroma Titove klike“.²⁹ Nadalje opozarja, da bo „grabežljivi srbski imperializem s titovskim predznakom [...] poskusil še vse mogoče, da bi paraliziral naš boj za neodvisno Slovenijo“.³⁰ V navedeni oceni o „grabežljivem srbskem imperializmu“, kakor tudi podobnih skovankah („petolizniški kult parazitskega diktatorja“,³¹ „titovsko-srbskemu

23 ARS, AS 1931, t. e. 2314, UA, Informativni prikaz prejetega in zaseženega emigrantskega, izseljenskega, verskega in zamejskega tiska v SR Sloveniji v letih 1978–1981, junij 1982: Emigrantsko-revanšistični tisk, 6.

24 Slovenski glas, 1983: Branko Pistivšek, Privid naše svobode (1): Slovensko vladarstvo, 4; ARS, AS 1931, t. e. 2314, UA, RETT, Slovenski glas: Informativni pregled 7. številke, oktober 1983, 3.

25 ARS, AS 1931, t. e. 2314, UA, RETT, Slovenski glas: Informativni pregled 7. številke, oktober 1983, 6.

26 V šestdesetih letih so slovenske independistične ideje vzniknile v evropskih državah in drugod po svetu, medtem ko v domovini zaradi „zaverovanosti v „jugoslovanski mit“, represije in konformizma“ le-teh še ni moč zaslediti (Ramšak, 2010, 978). V Trstu, ki je po drugi svetovni vojni obveljal kot zbirališče katoliško usmerjenih slovenskih emigrantov, se do sredine petdesetih let ni oblikovala močnejša celica pristašev slovenskega independizma (Volk, 1998, 96). Šele s Pistivškovim sodobnikom, Hajdinčanom Francem Jezo, ki je postal ključna oseba leta 1961 ustanovljenega AONS, je tudi Trst postal generator slovenskega independističnega gibanja (Ramšak, 2010, 966). Skoraj istočasno bi naj v Münchnu prišlo do ustanovitve istoimenskega predstavniškega telesa, ki ga je SDG prepoznalo za svoje evropske predstavnike (Nared, 2000, 151). Delovanje tako Münchenskega AONS kot leta 1971 ustanovljenega SNP, katerega član je zagotovo bil tudi Pistivšek, saj je urejal njegov mesečnik *Slovenski glas*, sta v veliki meri nedokumentirana in nejasna. To še posebej velja za SNP, čigar sam obstoj je vprašljiv.

27 Citirano iz: Slovenska svoboda, 1. 8. 1964: Resnica in pogum, 1.

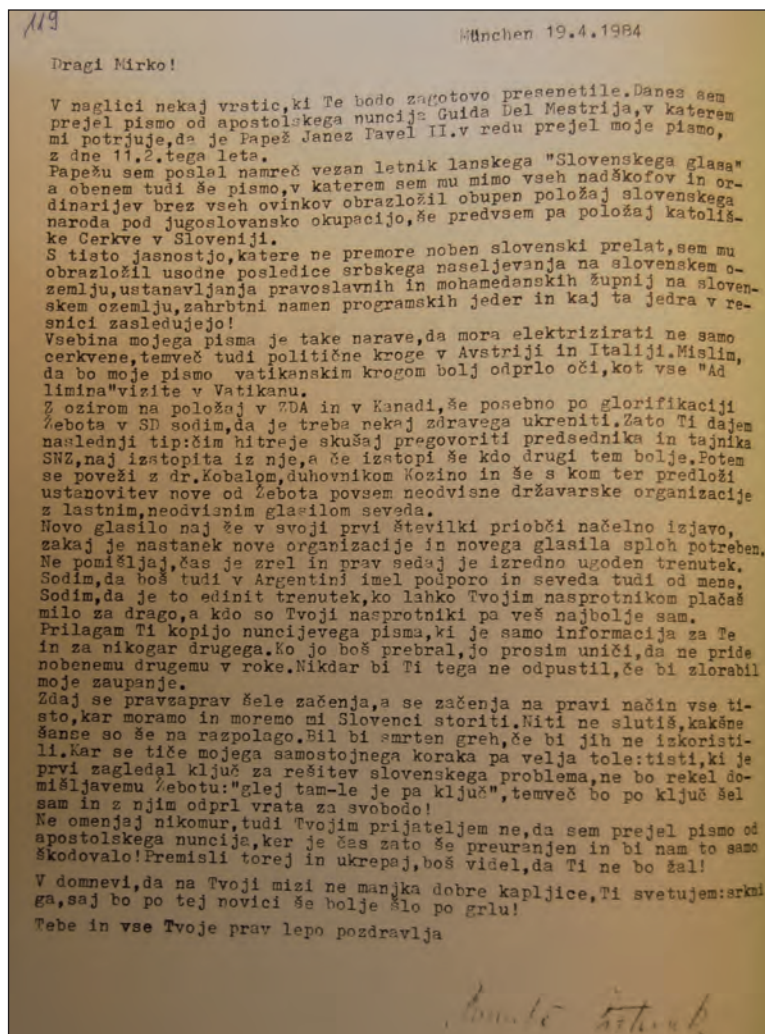
28 Citirano iz Slovenska svoboda, 1. 8. 1964: Boj proti titovskemu totalitarizmu, 3.

29 Slovenska država, 1. 8. 1966: Korak bliže k slovenskemu cilju, 1.

30 Slovenska država, 1. 7. 1963: Poslanica slovenskemu narodu za leto 1963, 2.

31 Prav tam, 1.

32 Prav tam, 1.

Slika 2: Pismo Branka Pistivška Mirku Javorniku z dne 19. aprila 1984 (Pistivšek, 1990, 119)

okupatorju“,³² „srbskim čaršijskim nacionalizmom“),³³ se kaže vpliv Branka Pistivška, za katerega vemo, da je v *Slovenski državi* objavljala podobne prispevke že v petdesetih letih.

Nadaljnja jezikovna in stilistična analiza omenjenih prispevkov bi zelo verjetno potrdila to domnevo, saj že bežna analiza odslikava časovno odmaknjenost avtorja od takratne sodobne norme slovenskega knjižnega jezika, ki se kaže ob omenjenih skovankah še v obliki pravopisnih napak (umanjkanje vejice pred relativniki, predlogi *s/z*), nenaravnemu besednemu redu, številnim mašilom in prisotni t. i. domačnosti, vse to pa je podobna analiza, ki jo je opravila SDV in se prav tako navezuje na Pistivška (in je podrobneje predstavljena v

nadaljevanju), potrdila kot verjetne jezikovne značilnosti njegovega pisanja. Ključno pri iskanju povezav s Pistivškom je tudi omenjanje strahu pred „*srbizacijo Slovenije*“. Po mnenju „uredništva“ AONS v Münchnu ne sme „*slovenska zemlja* [...] *postati v imenu ‚bratstva in enotnosti‘ kolonija za naseljevanje Srbov*“, ki naj bi jih v takratni Sloveniji bilo že več kot 100.000.³⁴ Če to svarilo postavimo ob bok *ad hoc* tvorjenim, arhaičnim in srbohrvaškim skovankam ter Pistivškovi izraziti protisrbski drži – v „srbizaciji“ Slovenije je videl tolikšno nevarnost, da je o tem pisal celo papežu,³⁵ leta 1984 pa v pismu tudi enemu njegovih redkih, če ne edinemu prijatelju – že omenjenemu Mirku Javorniku, slovenskemu političnemu emigrantu iz ZDA – se tako v

33 Slovenska država, 1. 8. 1966: Korak bliže k slovenskemu cilju, 2.

34 Slovenska država, 1. 7. 1963: Poslanica slovenskemu narodu za leto 1963, 1.

35 Pismo Branka Pistivška Mirku Javorniku z dne 19. 4. 1984 (Pistivšek, 1990, 119 (v kazalu navedeno pod stran 121)).

uredništvu Münchenskega AONS kot tudi v njihovem glasilu zrcali njihče drug kot Pistivšek. Sklepati gre, da je Pistivšek ob ustanovitvi AONS v Trstu leta 1961 (Ramšak, 2010, 966) izkoristil trenutek in vsaj deklarativno ustanovil lastno verzijo odbora v domačem Münchnu. Dokumenti SDV razkrivajo, da sta bila Pistivšek in Franc Jeza, ki je bil idejni vodja istoimenskega tržaškega predstavniškega telesa, sodelavca.³⁶ Politična policija je Pistivška evidentirala med letoma 1965 in 1973 kot člana *Akcijskega odbora za neodvisno Slovenijo* s sedežem v Trstu in ga spremljali v okviru akcije „Separatist“, kar je bilo kodno ime za Franca Jezo.³⁷ Povezavo obeh mož bi bilo potrebno podrobneje raziskati, še posebej zato, ker je SDV v eni svojih analiz namignila, da bi lahko „isti ljudje“ stali tako za *Slovenskim glasom* kot za zborniki Jeze (*Alternativa*, *Iniciativa*, *Demokracija* in *Akcija*).³⁸ Kar pa zadeva AONS iz Münchna, iz obstoječih virov ne moremo povsem izključiti hipotetičnih drugih članov in deklarirati Pistivška za edinega akterja, lahko pa to z veliko mero gotovosti trdimo za švicarsko SNP.

Prva omemba SNP v znanstveni publicistiki je že omenjeni prispevek Nareda (2001), pri čemer gre za povzemanje prve številke *Slovenskega glasu* iz leta 1978. SNP bi se naj bil formiral marca leta 1971 ali nekaj prej, ko so domnevno sprejeli svoj program, ki ga velja navesti v celoti:

1. Najvišji cilj slovenskega naroda, ki ga zastopa v celoti SNP (*Slovensko narodno predstavništvo*) je in ostane združitev vsega slovenskega ozemlja v neodvisni slovenski državi.
2. Izločitev Republike Slovenije (RS) iz sklopa jugoslovanskega državnega ozemlja predstavlja za nas šele prvo stopnjo naše narodne združitve.
3. Suverena Slovenija pomeni za nas znotraj svoboda in na zunaj od nikogar odvisna slovenska država. Ta pojem vključuje naravno tudi neodvisnost od vseh ideoloških in političnih središč v svetu.
4. Podlaga neodvisne slovenske države bodi dejavno krščanstvo in demokratična svoboda. Zato odklanjamo z vso odločnostjo socializem v vseh njegovih oblikah in odtenkih, ker izkušnja uči, da

socializem vodi vedno v nasilje.

5. Za vsa slovenska vprašanja še posebej vprašanja slovenskih državnih mej je pristojno edinole Slovensko narodno predstavništvo (SNP) in nihče drug.
6. Obramba slovenskih življenjskih interesov je najvišja moralna norma, kateri še morajo brezpogojno podrediti vsi drugi interesi. Zato je ta norma obvezna za vsakega resničnega Slovenca, brez ozira, kje se nahaja.
7. SNP odklanja vse dosedanje politične stranke in skušine, ker so se doslej blamirale s svojo politično nesposobnostjo.
8. V odnošajih s sosedi smo pripravljeni sodelovati le na podlagi dejavnega krščanstva, ki ga zahtevamo tudi od drugih.
9. Poprava krivic, ki so bile skozi stoletja storjene Slovincem, je edini znak resničnega prijateljstva. Retoriko lepih obljub brez dejanj odločno odklanjamo.
10. Prijatelji slovenskega naroda so samo tisti, ki so pripravljeni se nesebično zavzeti za naše pravice. Vse drugo je samo propagandistična goljufija.
11. SNP bo povzelo potrebne ukrepe, če ne bo v ugodnem trenutku nepripravljeno.
12. SNP bo razširilo in poglobilo že obstoječe vezi t osvobodilnimi gibanji v srednji in vzhodni Evropi. Ker nas ogroža skupni sovražnik in skupna nevarnost.
13. SNP bo imenovalo Ustavni Odsek, kateremu bo poverjena izdelava prve začasne demokratične ustave Slovenije.
14. Pravosodni odsek SNP bo pripravil državljanski in kazenski zakonik, Šolski odsek pa učbenike za vse vrste šol po osvobojenju.
15. Propagandnemu Odseku SNP bo poverjena naloga razpečevanja tiska ter širjenje pravih informacij o vseh slovenskih vprašanjih.³⁹

Program je bil prvič objavljen leta 1978 v prvi številki mesečnika *Slovenski glas*, katerega je nek dr. Marijan Drevenšek⁴⁰ z objavo programa posredno priznal za uradni list njihovega predstavniškega telesa.

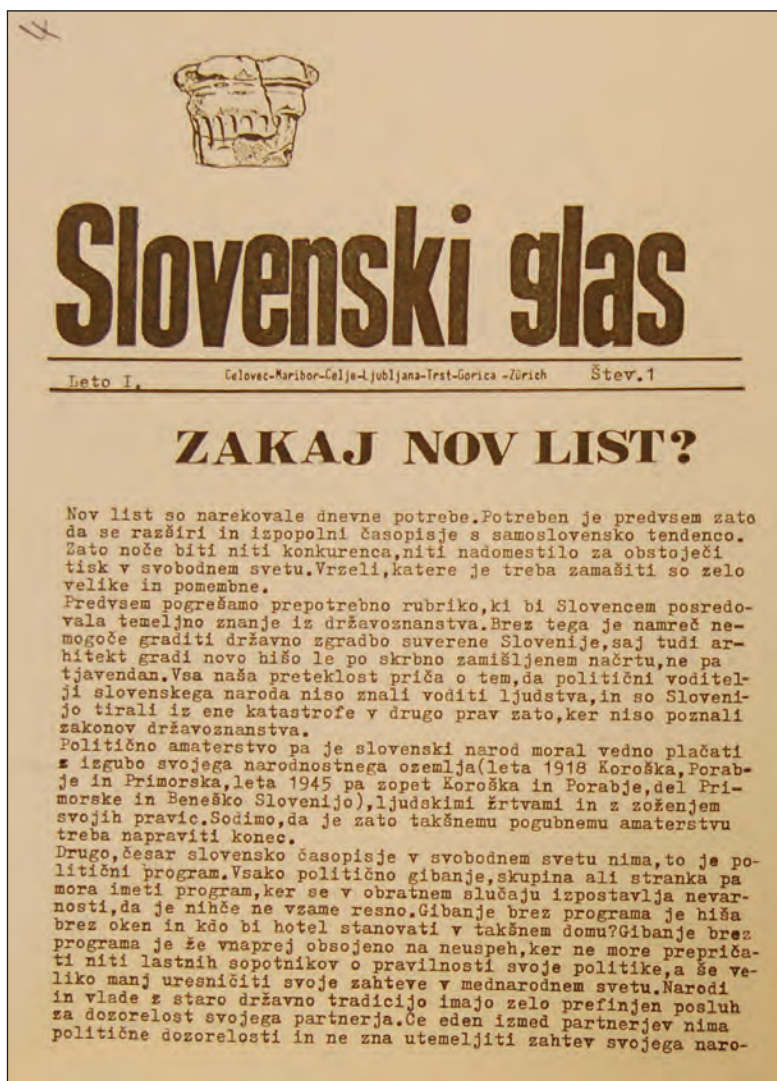
36 „*Akcijski odbor za neodvisno Slovenijo v Trstu* [podčrtano v originalu]. Dejavnost skupine je zasnovana na liniji samostojne slovenske države in deluje samostojno v odnosu na „Gibanje za samostojno slovensko državo“ v Kanadi, čeprav medsebojne zveze obstajajo (JEZA – ŽEBOT). Osnovna dejavnost je sovražna propaganda preko tiskanega materiala (pošiljanje lista „Slovenska svoboda“ in letakov v Slovenijo in po inozemstvu), v zadnjem obdobju pa tudi čisto ekstremna s pozivi k oboroženemu odporu, sabotazam, diverzijam itd. V skupini delujejo emigranti in pripadniki mlajše generacije manjšine v Italiji in na Koroškem. Glavne pozicije so v Trstu, Celovcu, Münchnu, Fribourgu in v Švedski. Neke identificirane zveze obstajajo tudi v Angliji. Skupina je močen organizator propagandnih akcij. Najaktivnejši člani: JEZA Franc, MLJAČ Franc, BANDELJ Sergej, MAVER Mario, RUDOLF Ivan – vsi v Trstu, PISTIVŠEK Branko – München, VRTAČIČ Ludvik – Fribourg, LIPUŽ Florijan, NAHTIGAL Maks – Celovec, TOMAŽIČ Vinko – Švedska. Skupina se informativno obdeluje.“ (ARS, AS 1931, MA 3200-11, Pregled ekstremne politične emigracije v Evropi, Poročilo Pregled važnejših emigrantov po državah, s. d., 137, 138, 168).

37 ARS, AS 1931, MA 3200-11, Pregled ekstremne politične emigracije v Evropi, Poročilo Pregled važnejših emigrantov po državah, s. d., 137, 138, 168; ARS, AS 1931, t. e. 2314, UA, RETT, Značilnosti emigrantskega glasila Slovenski glas, 10. številka, 5. letnik, januar 1983, 2.

38 ARS, AS 1931, MŽ SDV, Uprava za analitiko, MA 701, Ideja samostojne in neodvisne Slovenije, 3.

39 Slovenski glas, jul

40 Na seznamu evidentiranih in nadzorovanih oseb strani SDV ni nobenega Marijana Drevenška. To potrjuje tudi ovaduh „Trubar“, ki trdi, da je bil to zgolj Pistivškov psevdonim (ARS, AS 1931, MA 3280–83, Slovenski glas, 10).

Slika 3: Uvodnik k prvi številki mesečnika Slovenski glas z naslovom Zakaj nov list? (julij 1978, 1)

Program sam po sebi je v marsikateri točki podoben idejno-politični usmerjenosti Münchenskega AONS, kar je ugotovila tudi Služba za analitiko RSNZ RS, ki je v poročilu za leto 1979 zapisala:

V Švici je obnovila aktivnost skupina, ki se je želela prikazati kot enotna fronta slovenske zdomske populacije na Zahodu. V njej so znani emigranti, ki so bili aktivni v akcijskem odboru za svobodno Slovenijo. Z novim nazivom Slovenski glas in z istoimenskim časopisom so skušali povečati svojo aktivnost in se tudi tesneje povezovati z emigracijo drugih narodov SFRJ.⁴¹

⁴¹ ARS, AS 1931, A-13-12, RSNZ – SRS – 1979, Letno poročilo, 5.

⁴² 5. Za vsa slovenska vprašanja še posebej vprašanja slovenskih državnih mej je pristojno edinole Slovensko narodno predstavništvo (SNP) in nihče drug (Slovenski glas, julij 1978: Naš politični program, 3).

Če natančneje analiziramo omenjeni program, pa lahko ugotovimo, da predvsem v točkah, ki omenjajo krščanstvo kot podlago za novo Slovenijo, znova vidimo neizpodbitno sled Pistivškovih nazorov in ideologije. K naštetim dokazom velja prišteti še ugotovitve Marije Prelc Tratnik, ki v svojem zaključnem delu (2014) potrjuje našo hipotezo, da se v Švici v tistem času ni formiralo nobeno slovensko predstavniško telo s tem imenom, ki bi imelo svoj politični program ali združevalo Pistivška in druge akterje slovenske politične emigracije. Na podlagi teh dokazov sklepamo, da je domnevno v Švici delujoče Slovensko narodno predstavništvo bilo le samooklicana izpostava Pistivška, ki je z objavo

progama želel razvrednotiti vsa druga predstavniška telesa slovenske emigracije⁴² najverjetneje zaradi osebne zamere do Ruda Jurčeca (in še koga), ker ta domnevno ni želel objaviti omenjenega programa v *Siju slovenske svobode* leta 1971 in ga je celo označil za „absolutno nesprejemljivega“.⁴³

USTANOVITEV GLASILA SLOVENSKI GLAS IN NJEGOVI DOMNEVNI SODELAVCI

*Slovenija ali Slovenci bodo svobodni šele, ko bodo zvonili zvonovi od Gospe Svete (Koroška) do Bele Krajine (hrvaška meja), Blatnega morja in Stare gore [...].*⁴⁴

Leta 1978 je Pistivšek, ki je že imel uredniške izkušnje s *Slovensko svobodo*, začel izdajati (novo) glasilo *Slovenski glas*, s katerim je imel namen „nuditi Slovence v domovini in po svetu idejno in politično prevzgojo“ (Pistivšek, 1990, IV). V slovenski politični emigraciji je videl potrebo po „najbolj radikalnem opozicijskem glasilu svobodnega mišljenja“ (Pistivšek, 1990, II) in to le s „samoslovensko tendenco“.⁴⁵ Od drugih glasil slovenske politične emigracije, kot je bilo npr. že omenjeno *Sij slovenske svobode*, bi se naj *Slovenski glas* razlikoval po tem, da je imel svoj politični program, torej program SNP, ter posebno rubriko, imenovano „državoznanstvo“, ki naj bi služila njegovemu poslanstvu – „idejni in politični prevzgoji (Slovencev)“ (Pistivšek, 1990, IV).

V *Slovenskem glasu* je bilo večkrat poudarjeno, da je glasilo nastajalo znotraj kroga večjega števila urednikov in avtorjev prispevkov: „Izšolani v zahodnih visokih šolah, prežeti od svobodnjaškega duha in resnične demokracije, si nismo več pustili striči peruti“ (Pistivšek, 1990, III). V oči bode ne samo uporaba množine, temveč tudi stavek „Izšolani v zahodnih visokih šolah“, ki ga v malo spremenjeni obliki in združenega v poved zapiše Marijan Drevenšek (Pistivšek) v uvodniku prve številke *Slovenskega glasu*: „Za časnikarski poklic je potrebna temeljita izobrazba, ki jo časnikar dobi šele z resnim študijem na visoki šoli“.⁴⁶ Iz česar je mogoče sklepati, da je želel Pistivšek z navajanjem akademskih nazivov domnevnih piscev (npr. ing. Rudolf Rozman, dr. Drevenšek) povzdigniti pomen *Slovenskega glasu* in SNP.

Kljub Pistivškovim trditvam, da je pri nastajanju časopisa *Slovenski glas* sodelovalo več avtorjev, pa lahko na podlagi temeljite analize vsebine in dikcije objavljenih prispevkov sklepamo, da je omenjeni časopis last in rezultat dela njega samega. Da je temu res tako,

potrjuje tudi leta 1983 nastala jezikovna in stilistična analiza prispevkov Drevenška s strani SDV in primerjava rezultatov s podobno analizo pisne produkcije Pistivška in štirih drugih avtorjev prispevkov *Slovenskega glasu*: Petra Kolška, A. Gostenčnika,⁴⁷ Draga Verstovška in Rudolfa Rozmana. Prav pri vseh so odkrili naslednje iste jezikovne in stilistične napake:

- (1) Za besedje so značilni arhaizmi ali starinske oblike („bode“ namesto bo, „amerikanski“ namesto ameriški), srbohrvatizmi („neobhodno“, „osporavan“, „odnošaj“), uporaba t. i. novotvorb („skomplicirano“, „v skladju“); stereotipna je večina začetkov stavkov („Se razume, da ...; „A ...“; „O ...“; „Je ...“ ipd.);
- (2) pri skladnji prednjači napačen besedni vrstni red („V najboljšem primeru služi zborovanje cilju se odločiti ...“);
- (3) v vseh člankih se pojavljajo iste pravopisne napake (zadrega pri pisanju n, v, l – gnjiloba, povdarjen, pokolj; nevedčnost uporabe predlogov s/z – z knežjim, s zaljubljenimi; umanjkanje vejic itd.);
- (4) med glasoslovnimi napakami prednjači napačna uporaba naglasa (npr. pri besedi „hote“).⁴⁸

Poročilo UA zaključuje, da gre pri vseh „zelo verjetno samo za enega pisca, ali kvečjemu dva“,⁴⁹ kar kasneje potrjuje tudi Pistivšek sam, ki piše, da *Slovenski glas* „ni delo nobenega kolektiva, temveč delo enega samega človeka; to je namreč moje osebno delo v najpopolnejšem pomenu besede. Vse sem moral opraviti sam“ (Pistivšek, 1990, IV). Piše tudi: „... ne predstavljam nikogar in živim izven vsake slovenske organizacije“ in nadaljuje, da si je ob pisanju nadel psevdonima Drago Verstovšek in Rudolf Rozman (Pistivšek, 1990, VI), torej imena dveh oseb, za katere so pri SDV že vsaj od leta 1982 dvomili, da dejansko obstajajo.⁵⁰ Enako smo že ugotovili tudi za dr. Marijana Drevenška.

OBLIKOVNA IN VSEBINSKA ZASNOVA GLASILA SLOVENSKI GLAS

Po tehnični zasnovi je bil *Slovenski glas* ciklostirani mesečnik, za katerega se domneva, da ga je Pistivšek najverjetneje razmnoževal na delu, saj naj bi kot tehnični risar oz. „delovodja“ v Siemensu s svojo službeno kartico imel dostop do vseh prostorov v podjetju, tudi do kopirnih strojev.⁵¹ Za to bi naj imel celo dovoljenje svojega nadrejenega, kar pa odpira številna nova vpra-

43 Slovenski glas, julij 1978: Naš politični program, 3.

44 ARS, AS 1931, MA 3280–83, Slovenski glas, 16.

45 Slovenski glas, julij 1978: Zakaj nov list?, 1.

46 Prav tam.

47 Ime ni poznano.

48 ARS, AS 1931, t. e. 2314, UA, RETT, Slovenski glas: Informativni pregled 7. številke, oktober 1983, 5–8.

49 Prav tam, 5.

50 ARS, AS 1931, t. e. 2314, UA, RETT, Značilnosti 7. in 8. številke Slovenskega Glasa, november 1982, 1.

51 ARS, AS 1931, MA 3280–83, Slovenski glas, 11.

šanja, npr. ali je bil za izdajanjem njegovega mesečnika veliko večji interes, kot na prvi pogled odslikavajo dostopni podatki.

Ovadu „Hanzi“ se je leta 1982 tudi vprašal, ali za Pistivškom morda ne stojijo ameriški krogi. Šel je celo tako daleč, da je obtožil Pistivška, da skupaj z Združenimi državami Amerike čaka na propad Jugoslavije.⁵² Pistivšek sam pa je v spominih zapisal, da naj bi ga leta 1980 v spremstvu slovenskega emigranta, pisatelja in profesorja dr. Andreja Kobala obiskal tudi agent ameriške CIE (Pistivšek, 1990, IV). Neki drugi ovadu s kodnim imenom „Peter Skalar“ je leta 1986 potrdil sume SDV, ko je poročal, da mu je Pistivšek priznal, da ima občasne stike z nemškimi varnostnimi organi, ki bi naj bili njegovemu delu celo naklonjeni.⁵³

Iz poročila nekega Ivana Jeliča (morda je bil ovadu SDV) je Pistivšek za razmnoževanje svojega mesečnika uporabljal „fototehniko“, to je delo z matricami v obliki negativov, kar bi se naj „naučil od nekega Levstika iz Rima“.⁵⁴ Tukaj je šlo za Vinka Levstika, premožnega rimskega hotelirja, slovenskega političnega emigranta in nekdanjega domobranskega častnika, ki bi naj po poročanju ovaduha „Trubarja“ tudi (verjetno ob Mirku Javorniku) financiral izdajanje *Slovenskega glasu*.⁵⁵

Po trditvah „Hanzija“ iz leta 1982 je Pistivšek *Slovenski glas* izdajal v nakladi 3500 izvodov, cena letne naročnine je znašala 100 DEM.⁵⁶ Pistivšek sam je interesom zagotavljal, da ima glasilo široko mrežo zaupnikov ter vzpostavljene uspešne podtalne kanale za distribucijo v Sloveniji in na Hrvaškem,⁵⁷ veliko število glasil pa je brezplačno razpošiljal na različne naslove, predvsem raznim emigrantskim združenjem, drugim časopisom in zainteresiranim institucijam.⁵⁸ Nasprotno pa zatrjuje poročilo SDV leto kasneje, da je bila naklada *Slovenskega glasu* nizka in seznam naročnikov maloštevilen. Poleg tega so se v SDV takrat tudi pohvalili, da so bili državni organi pri lociranju in

zaplembah mesečnika, ki da ima „nacionalistično, separatistično in šovinistično politično opredelitev“, izjemno uspešni, zaradi česar se v Sloveniji izvodi praktično niso pojavljali.⁵⁹ Takšnim trditvam poleg pričanj „Hanzija“ oporekajo tudi Pistivškova pisma svojim naročnikom, ki jih je na poti v Slovenijo prestregla SDV. V enem od takih, datiranih z 21. novembrom 1982, se Pistivšek pohvali s tem, da prihajajo naročila celo iz Amerike, Kanade, Argentine in Avstralije.⁶⁰ Še posebej zagreti za njegov mesečnik naj bi bili independistično usmerjeni Hrvati. Zanje je Pistivšek zapisal, da jim *Slovenski glas* po vsebini celo bolj odgovarja kot njihova glasila.⁶¹

Oblikovno so se številke mesečnika razlikovale po naslovnih straneh (ponekod je manjkal kraj izdaje ali pa se je le-ta menjal, München namesto Bern, podobno velja za „uredništvo“), številu avtorjev in prispevkov ter številu strani in slikovnega materiala. Edino konsistentnost lahko vidimo v uvodnih odgovornega urednika. Vsebinsko so uvodniku sledili prispevki z najrazličnejšo vsebino, od 1) že omenjenih idejno-političnih samorefleksij in kritik jugoslovanskega režima (domnevna „srbizacija“, „programska jedra“⁶² ipd.) ter slovenske politične emigracije,⁶³ preko 2) tistih z zgodovinsko tematiko⁶⁴ do 3) prevodov prispevkov tujih časnikov in publikacij, predvsem hrvaških, nemških in poljskih (med drugim *Naša luč*, *Poruka*, *Die Welt*, *Nova Hrvatska*, *Hrvatska budućnost* in *Kroatische Berichte*).⁶⁵ Kot četrta skupina prispevkov se je pojavljala kategorija „razno“, pri kateri je šlo za strokovne in poljudne prispevke iz najrazličnejših panog. O Pistivškovem slogu, predvsem pa jeziku pisanja je bilo povedanega že precej, zato naj zadostuje ena redkih znanih kritik *Slovenskega glasu* katerega slovenskega političnega emigranta – v Kanadi živečega univerzitetnega profesorja, sociologa dr. Rudolfa Čuješa, ki je Pistivškov mesečnik, specifično njegovo izrazoslovje, označil za „revolver žurnalizem“, češ da ga preveč

52 Prav tam, 8.

53 Prav tam, 21.

54 Prav tam, 4.

55 Prav tam, 10.

56 Prav tam, 8.

57 Prav tam, 12.

58 Prav tam, 8.

59 ARS, AS 1931, t. e. 2314, UA, RETT, Značilnosti 12. številke Slovenskega glasa, april 1983, 1; ARS, AS 1931, t. e. 2314, UA, Informativni prikaz prejetega in zaseženega emigrantskega, izseljenskega, verskega in zamejskega tiska v SR Sloveniji v letih 1978-1981, Emigrantsko-revanšistični tisk, 6.

60 ARS, AS 1931, MA 3280–83, Slovenski glas, 12.

61 Prav tam, 12.

62 Leta 1982 je Vlada SFRJ v Beogradu izdala t. i. PROGRAMSKA JEDRA, po katerih naj bi, kakor v vojski, tudi v šolah po vsej državi uporabljali en jezik - srbski. V „programskih jedrih“ je Pistivšek videl še posebej veliko grožnjo za obstoj slovenskega jezika in kulture. O nevarnosti teh se je leta 1984 razpisal tudi v reviji *Misli* – glasilu Zveze slovenske akcije (ZSA) za obrambo slovenskega jezika v Avstraliji. Dostopno na spletu: http://www.glasslovenije.com.au/verweb/Misli/misli2013/mislijanFeb_2013.pdf. (vpogled: 1. 3. 2017). Glej tudi ARS, AS 1931, MA 3280–83, Slovenski glas, 11.

63 Pistivškova ostra kritika je bila uperjena praktično zoper vse vidnejše predstavnike slovenske politične emigracije, tako pristašev independistične misli kot seveda predstavnikov projugoslovanskega tabora.

64 Država Slovencev, Hrvatov in Srbov, pomen Rudolfa Maistra, Lamberta Ehrlicha, Antona Korošca in drugih vidnejših Slovencev, druga svetovna vojna, poveljni poboji itd.

65 ARS, AS 1931, t. e. 2314, UA, RETT, Slovenski glas: Značilnosti števil 11. in 12. (1983) in 1 in 2 (1984), marec 1984, 6.

spominja na „nivo polemike med klerikalci in liberalci v dobi pred Aleksandrovo diktaturo“.⁶⁶

Ta ocena in omenjene pravopisne in slogovne pomanjkljivosti pa so diametralno nasprotje poročanja „Hanzija“, ki je v enem svojih poročil leta 1982 zapisal, da Pistivšek obvlada več jezikov, da je izjemno inteligenten in „načitan“, rad govori, predvsem pa da je *Slovenski glas* „najboljši časopis slovenskih emigrantov“. Tudi ob prebiranju redkih zaseženih Pistivškovih pisem, v katerih se bodisi zahvaljuje za naročnino na njegov mesečnik bodisi pošilja izvode v propagandne namene, ni zaslediti večjih pravopisnih ali drugih jezikovnih napak.⁶⁷

BRANKO PISTIVŠEK IN SLOVENSKI GLAS V „KREMLJIH“ SLUŽBE DRŽAVNE VARNOSTI

V obdobju od konca sedemdesetih do prve polovice osemdesetih let je Pistivšek pod okriljem lastne založbe – „Knjižnice Slovenskega glasa za razširjanje slovenskega kulturnega in političnega obzorja“ – izdal več knjig in zbirk prispevkov, pri katerih je šlo bodisi za izbrane prispevke iz *Slovenskega glasu* bodisi za prevode prispevkov tujih avtorjev (nekateri od njih najdemo tudi v slovenskem informativnem knjižničnem sistemu COBISS oz. na policah slovenski knjižnic).⁶⁸ Njegova publicistična, prevajalska in samooklicana narodnozavedna vloga je dosegla svoj vrh februarja leta 1982, ko je pod okriljem hrvaškega agronoma, novinarja in publicista dr. Jureta Petričevića in hrvaške politične emigracije v Evropi nastopil na mednarodnem simpoziju v Bernu, kjer je zavzel „odločno slovensko stališče“ (Pistivšek, 1990, VII).

Konec leta 1981 so *Slovenski glas* predstavili na mednarodnem knjižnem sejmu v Frankfurtu njegovi hrvaški kolegi, saj se ga Pistivšek iz zdravstvenih razlogov ni mogel udeležiti. Na knjižnem sejmu naslednje leto je *Slovenski glas* predstavil Pistivšek sam, o čemer pričajo tudi fotografije v njegovih spominih. Ideja o postavitvi stojnice s slovenskim emigrantskim tiskom je bila po pričevanju informatorja SDV „Tubarja“, ki naj bi se novembra istega leta pogovarjal z Milanom Javornikom, Pistivškova. Po trditvah „Trubarja“ je Javornik Pistivška takrat prvič spoznal osebno in ga kasneje tudi obiskal doma v Münchnu:

*Predvidoma spomladi letos naj bi PISTIVŠEK stopil v pismene stike z JAVORNIKOM v ZDA in ga prosil, da mu pošlje 20 izvodov svoje knjige ‚Pero in čas‘, kar naj bi JAVORNIK tudi storil. To ga je zainteresiralo, da bi PISTIVŠKA spoznal, le ta pa je poznanstvo izkoristil za uresničitev ideje o razstavljanju slovenskega emigrantskega tiska na frankfurtskem sejmu. Inicijator za to naj bi bil PISTIVŠEK, ki je to organiziral preko hrvaške emigrantske skupine (Trubar trdi, da podrobnosti ne ve), JAVORNIK pa je prispeval za to razstavo literaturo, ki jo je lahko nabavil v ZDA.*⁶⁹

Predstavitev svojega glasila na frankfurtskem knjižnem sejmu je Pistivšek ocenil kot preboj, s katerim je po njegovi oceni *Slovenski glas* postal eno najpomembnejših glasil slovenske politične emigracije, njega pa je začela nadzirati SDV (Pistivšek, 1990, VI).

Če je prva Pistivškova trditev morda plod nekritične samohvale, je druga domneva pravilna: republiški sekretar RSNZ SRS Branko Bračko je v dokumentu 15. junija 1982, naslovljenem na Zvezni sekretariat za notranje zadeve Socialistične federativne republike Jugoslavije (SFRJ), zares predlagal, da bi bilo potrebno izvesti operativno obdelavo za Pistivška (v obdelavi poimenovanega s kodnim imenom „Delovodja“) in ga opisal kot

*slovenskega političnega emigranta v Münchnu, zaposlenega v tovarni „Simmens“ [sic.], ki sodeluje pri urejanju sovražne publikacije ‚Slovenski glas‘, ter deluje s protikomunističnih, separatističnih in nacionalističnih pozicij.*⁷⁰

Čeprav je SDV v času pred letom 1982 že registrirala glasilo *Slovenski glas*, je o njem do takrat vedela le to, da je „izhajal nekje v Evropi“, niso pa vedeli niti, kdo ga izdaja, niti od kod natančno izvira.⁷¹

Dokaz, da je Pistivšek leta 1982 s svojim nastopom na frankfurtskem knjižnem sejmu vzbudil pozornost SDV, je tudi vpis njegovega imena v *Evidenco dosjejev opazovanih oseb* (3. del) – najdemo ga pod zaporedno številko 16902 pod imenom Pistivšek Branimir, roj. 13. 11. 1920; število posnetkov ni zabeleženo, pod rubriko *Spremembe – opombe* pa je vpis „ČRTANO“, kar pomeni, da je bil njegov osebni dosje uničen in ga v ARS

66 Pismo Rudolfa Čuješa Branku Pistivšku z dne 16. 1. 1984 (Pistivšek, 1990, 116).

67 ARS, AS 1931, MA 3280–83, Slovenski glas, 28–29.

68 Branko Pistivšek, Zapiski. 1., Belgrajski dogovor v luči raznih mnenj, knjiga (München, [B. Pistivšek], 1967); Branko Pistivšek, Zapiski. 2., Albanija in njena zgodovina, knjiga (München, [B. Pistivšek], 1970); Branko Pistivšek, Vestnik: znanstveni zbornik, [Baltijske ustave]. 1. zvezek, knjiga (München, B. Pistivšek, 1970); Branko Pistivšek, Slowenien: Informationen ueber Slowenien. Mappe 1, zbornik (München, [B. Pistivšek], 1988); in že citirano: Branko Pistivšek, Dokumentacija o nastanku mesečnika „Slovenski glas“. Del 1, zbornik (Muenchen, [B. Pistivšek], 1990).

69 ARS, AS 1931, MA 3280–83, Slovenski glas, 3.

70 ARS, AS 1931, t. e. 2314, UA, RETT, Informacija o kaznivih dejanjih in prekrških s političnim obeležjem, prekinitvah dela, anonimnih pisanjih, pomembnejših akcijah in operativnih ukrepih Službe državne varnosti v mesecu maju 1982, 3.

71 ARS, AS 1931, t. e. 2314, UA, Informativni prikaz prejetega in zaseženega emigrantskega, izseljenskega, verskega in zamejskega tiska v SR Sloveniji v letih 1978–1981, junij 1982: Emigrantsko-revanšistični tisk, 5, 6.

med arhivskim gradivom Službe državne varnosti ni več mogoče najti.⁷²

V dosjeju SDV o *Slovenskem glasu* (MA 3280–83) najdemo potrditev, da so ga v Nemčiji že jeseni 1982 natančno opazovali. Tajni sodelavci SDV so podatke in dokaze o Pistivškovem „sovražnem delovanju“ zbirali na najrazličnejše načine, nekateri med njimi (npr. „Trubar“, „Hanzi“, „Peter Skalar“, „Peter Vajda“, „Flora“) so si pod krinko interesa za njegove ideje in delo pridobili Pistivškovo zaupanje in se z njim tudi sestajali in/ali dopisovali. O tem priča tudi dokument, ki ga je sestavil neimenovani sodelavec (ovaduh) SDV v Münchnu (najbrž „Hanzi“), 16. oktobra tega leta, ko sta se s Pistivškom srečala v restavraciji „Rauchfang“ na Hohenzollenstr. 14. V poročilu je zabeležen točen naslov Pistivškovega domovanja („Friedrichstr. 33/III Schwabing“) in natančen opis opazovane osebe (poročilo je očitno napisano na nemškem pisalnem stroju brez sičnikov in šumnikov):

Branimir PISTIVSEK [...]

Star: 62–64 let

Doma: Celje ali okolica [...]

Visok: 174–76 cm

Schlank

Lasje temno Brinet-na blond

na celu malo zaliskov

na desnem Usesu napravo za boljši sluh

Oblecen normalno ali dobro

Rabi Ocala za citanje

Kadi Stovensand cigarete nekih 5–7 komadov na uro
Cevlji 42–43 stev.

Ozenjen [...]

Govori vec jezikov [...]

Telefona nima radi MIRU in s tem prisili, da se mu [osebe, ki bi želele z njim vzpostaviti kontakt] pismo javljajo (Zmeraj je treba imeti kaj v rokah – PISMO je dokaz – telefon NE) obenem vecji stroški s telefonom

Prva presoja osebe Pistivška (inteligenten – rad govori – konzervativen Slovenec – zavzema se za VSE čisto Slovensko – zagrizen nasprotnik SRBOV in vseh kolaboraterjev Srbov [...]) se tudi opaza da bi hotel

VISOKO priti ali leteti – povdarja Obzorje dobrih VEZ med Slovenci v Svetu – ter odločno STALISCE SG [glasilo Slovenski glas] – to je njegova LINIJA in lastnistvo.

On zelo dosti investira v SG in dela okoli tega [...] ima dosti ljudi Slovencev kateri ga finansijski podpirajo Pistivsek rad dobro je in Pije zmeraj Vino – to mu je kakor pravi Domaca Slovenska kapljica [...].⁷³

V istem dosjeju najdemo tudi dokument „Identifikacija PISTIVŠKA in druge zadeve“, sestavljen v Službi državne varnosti – center Celje za potrebe identifikacije opazovane osebe, v katerem sta informatorja Gradišnik in Plahuta, s katerima je agent SDV leta 1983 opravil 5 informativnih razgovorov, mladega Pistivška iz predvojnih let opisala kot „osebo vitke postave, visoko okoli 180 cm, nekoliko redkejših las z visokim izbočenim čelom, nekoliko slokim nosom potisnjenim navzdol (ne kljukastim). Značilne so bile tudi obrvi, nekoliko dvignjene in rahlo štrleča ušesa.“ Na novejši Pistivškovi fotografiji, ki jima jo je pokazal agent Mohorko, sta ga takoj prepoznala, povedala sta samo, da je *razlika izpred predvojnih let v starosti, nekoliko večji čelni pleši* ter nekoliko bolj suhljatem obrazu.⁷⁴

V svojih spominih je Pistivšek zapisal, naj bi v osemdesetih letih SDV nad njim vršili silovit pritisk. Agente SDV je videl povsod in v vsakomur, ki je pristopil k njemu in ga povprašal po mesečniku *Slovenski glas*. Prepričan je bil, da so o njem poizvedovali pri njegovih sodelavcih v Siemensu, med slovensko politično emigracijo v Argentini ter med župljani slovenske župnije v Münchnu, zasliševali in spremljali pa bi naj tudi njegovo sestro Marijo in nečaka Antona⁷⁵ v Sloveniji – vse njegove domneve in še več o mreži ovaduhov in metodah pridobivanja informacij potrjuje tudi gradivo v ohranjenem dosjeju SDV, pri čemer je treba posebej poudariti, da je v zapisih agentov SDV večkrat zabeleženo, kako je Pistivšek pri vseh stikih (z nastavljenimi ovaduhi) „izredno previden“ in „ne reagira niti na najmanjšo provokacijo [...]“.⁷⁶ Čeprav je bil praktično ves čas pod nadzorom SDV, je po pričevanju agenta „Petra Skalarja“, ki ga je junija 1986 „spráševal tudi o njegovih izkušnjah glede kontrole Udbe“, trdil, da so ga najmanj 4 krat opazovali.

72 ARS, Evidenca dosjejev opazovanih oseb, OD 16902, Branko Pistivšek. Prim.: ARS, AS 1931, t. e. 2871-2872, Evidenca dosjejev opazovanih oseb, 3. del (401–578): www.arhiv.gov.si/fileadmin/arhiv.gov.si/pageuploads/SDV_2014/Evidenca_dosjejev/2871_401_579_1.pdf (vpogled: 1. 3. 2017).

73 ARS, AS 1931, MA 3280–83, Slovenski glas, 6.

74 Prav tam, 18, 19.

75 Antona Pistivška prvič zasledimo v že omenjenem poročilu iz leta 1983. Agent Mohorko je zapisal, da je Anton živel na Javorniku št. 2. Pred „nekaj leti“ bi se naj zapletel v pogovor o njegovem stricu Francu (Branku). Ob tem je izdal, da z mamo Marijo prejmeta od strica pisma na vsakih pet let. Pri tem Mohorko doda, da je bil Anton videti „nekoliko zagrenjen in nezgovoren“. V poročilu iz leta 1987 omenjeni „Vrtnar“, ki je bil klasificiran kot zanesljiv vir, izčrpno poroča o Brankovi biografiji (nekaterih podatkov agenti SDV dotlej niso imeli na voljo), o tem, kako ga je v bližnji preteklosti skušal „zvabiti v past“ preko korespondence itn. Branko naj bi mu v pismu opisoval spomine iz otroštva in kasnejšega življenja, ob koncu pa ga pohvali za zagnanost „za dograditev hiše“. V ta namen bi mu naj Branko ob novem letu 1986 poslal 400 nemških mark. Še posebej slednje je še kako povedno, če v to zgodbo vključimo podatke ovaduha „Vajde Petra“, kateremu bi naj Branko izdal, da ima v Sloveniji nečaka šoferja, ki „zelo slabo živi in bi mu rad pomagal, pa ne najde možnosti za takšno pomoč“. V luči povedanega je malo verjetno, da bi za „Vrtnarjem“ stal kdo drug kot njegov nečak (ARS, AS 1931, MA 3280–83, Slovenski glas, 11, 18, 19).

76 Prav tam, 25.

Prvič bi naj skozi okno na cesti zagledal moškega, kako se sprehaja pred njegovim stanovanjem v Münchnu. Drugič bi se naj nek temnejši moški z izrazito brado zanimal o njem pri njegovi sosedu. Tretjič bi naj nekdo želel nasilno vstopiti v njegovo stanovanje. Kot zadnjega pa Pistivšek omenja nekega Bavčarja, ki bi naj delal za UDBO in s katerim naj bi bil v stikih 3 krat, od tega enkrat celo osebno.⁷⁷

Poleg nadzora izdajatelja in urednika Pistivška so analitiki SDV redno spremljali in analizirali tudi njegovo glasilo *Slovenski glas* in leta 1982 v poročilu zapisali, da gre pri tem mesečniku „vedno bolj za samorefleksijo posameznikov, kljub glasno poudarjeni odmevnosti glasila med Slovenci po vsem svetu in med ostalo emigracijo (predvsem hrvaško!)“.⁷⁸ Podobno so leta 1984, po več kot šestih letih izhajanja in (po oceni Pistivška) velikem preboju *Slovenskega glasu* med najpomembnejše edicije slovenske politične emigracije, v enem izmed „informativnih pregledov“ zapisali, da

*vsebinsko ksromna [sic.] publikacija ne more imeti nobenega posebnega odmeva, kar dokazuje, da je nastala le kot izživiljanje in samozadovoljevanje osamljenih posameznikov, ki se izgubljajo v mladostnih idealih in zagnanosti.*⁷⁹

Mnenja analitikov SDV so se očitno močno razlikovala od mnenj njihovih agentov na terenu, kot smo že videli pri ovadu „Hanziju“, ki je v *Slovenskem glasu* videl vse prej kot propadel poizkus. Ravno nasprotno – ob tem, da ga je označil za „najboljši časopis slovenskih emigrantov“, je še dodal, da velja za „najaktivnejše gibanje v emigraciji“, kar pa nosi težo.⁸⁰

Pistivškova „aktivnost“ je očitno vznemirila druge bolj etabrirane predstavnike slovenske politične emigracije, saj je dr. Ljubo Sirc po pričevanju sodelavca SDV „Hanzija“ že januarja 1983 iz Glasgova pisal Vinku Levstiku v Rim z vprašanjem, čemu podpira Pistivška. „Hanzi“ je v poročilu zapisal:

*[...] kajti SIRC je proti PISTIVŠKU. Po SIRČEVI oceni je PISTIVŠEK za slovensko emigracijo tisto, kar je VUKIĆ Ante za hrvaško. PISTIVŠEK ne more v slovensko emigracijo prinesiti nič dobrega, to pa zaradi tega, ker v bistvu samo razdiralno deluje.*⁸¹

Leto kasneje (1984) je skušal Pistivšek preko dr. Rudolfa Čuješa iz Kanade navezati stike s takrat najpomembnejšimi možmi slovenske politične emigracije

(Ciril Žebot, Stane Šušteršič, Matej Roesmann iz ZDA, Avgustin Kuk in Vladimir Mauko iz Kanade, Tine Duh iz Argentine). Čuješ je sicer Pistivškovo pobudo, ki se je nanašala na t. i. programska jedra, prenesel med omenjene posameznike, vendar je ta po Pistivškovih besedah naletela na gluha ušesa (Pistivšek, 1990, 116).

Čeprav analitiki SDV *Slovenskemu glasu* niso pripisovali kakšnega večjega subverzivnega pomena, so ga ves čas izhajanja redno spremljali, kar pa sploh ne preseneča, saj je SDV spremljala in analizirala ves emigrantski tisk – ne samo „sovražni“ tisk politične emigracije, temveč tudi tisk, ki so ga ocenjevali za naklonjenega SFRJ. Poleg tega smo v tem času tudi v Jugoslaviji doživljali pravo eksplozijo pisne produkcije z narodnozavedno in protiunitaristično vsebino (Valič Zver, 2012, 107), ki jo je bilo prav tako potrebno nadzorovati.

Slovenski glas je deklarativno prenehal izhajati leta 1986, čeprav SDV trdi, da je bila junijska številka letnika 1985 zadnja. Fizično obstajata tako letnik 1985 kot 1986, kar pa bi lahko pomenilo, da je Pistivšek poslednji letnik izdal po nekajletnem premoru ali pa ga je ciklostiral v zelo maloštevilni nakladi. V poročilih SDV lahko preberemo, da je bil Pistivšek (ki je bil leta 1986 star že 66 let in upokojen) primoran prenehati z izdajanjem glasila, ker si je s ciklostiranjem nabral za več kot pet tisoč nemških mark izgube. Poleg tega prenehanje izhajanja sovpada tudi s smrtjo njegove žene, ki ga je po mnenju agenta SDV hudo prizadela.⁸² Ova-duh „Vajda Peter“ je leta 1986 razkril, da so za Pistivška po njegovi upokojitvi skrbele naslednje organizacije: „Internationale Gesellschaft für Menschenrechtliste“ iz Frankfurta, „G2W Glaube im Zweiten Welt“ iz Švice, „Christian Solidarity International“ iz Bonna ter „Keston College“ iz New Yorka.⁸³ Te podatke bi bilo potrebno preveriti, saj v kolikor držijo, odpirajo premnoga, še danes aktualna vprašanja.

Izhajajoč iz arhivskega gradiva, ki ga hrani Arhiv Republike Slovenije, lahko z gotovostjo trdimo, da je SDV Pistivšku sledila še vse do leta 1990, saj je bilo zadnje (ohranjeno) poročilo SDV sestavljeno marca 1990, le dober mesec pred prvimi demokratičnimi volitvami. Glavni vir informacij o njegovem delovanju je bil slovenski pisatelj in ljubiteljski zgodovinar Vlado Habjan, s katerim sta vzpostavila stike zaradi skupnega interesa za preučevanje slovenske zgodovine. Habjan, ki je Pistivška februarja 1990 obiskal na njegovem domu v Münchnu, je sodelavcu SDV s kodnim imenom „Otmar“ poročal, da „*PISTIVŠEK izkazuje interes po kontinuiranih pisemskih stikih [...], v zadnjem času pa mu PISTIVŠEK*

⁷⁷ Prav tam, 22.

⁷⁸ ARS, AS 1931, t. e. 2314, RSNZ SRS, UA, RETT, Značilnosti 7. in 8. številke Slovenskega glasa, november 1982, 1.

⁷⁹ ARS, AS 1931, t. e. 2314, RSNZ SRS, UA, RETT, Značilnosti emigrantskega glasila Slovenski glas (10. številka), januar 1984, stran ni navedena.

⁸⁰ ARS, AS 1931, MA 3280–83, Slovenski glas, 16.

⁸¹ Prav tam, 13.

⁸² ARS, AS 1931, t. e. 2314, UA, RETT, Slovenski glas (Informativni pregled 5. in 6. številke, avgust 1985), 6.

⁸³ ARS, AS 1931, MA 3280–83, Slovenski glas, 23.

podobno, kot drugim v preteklosti, pošilja izrezke s svojimi komentarji, ki se nanašajo na dogodke v domovini. Prav tako pa je v spremnem pismu podal kratko oceno X. demokratičnih srečanj [na Dragi].“ Pri tem je omenil, da ima Pistivšek do „t. i. demokratičnih srečanj“ na Dragi kritičen odnos in jih ocenjuje kot prosrbske. Prav tako pa da se kritično izraža tudi do nekaterih Slovencev, predvsem do dr. Ljuba Sirca, ki je po njegovem mnenju še vedno vohun britanske tajne službe. Habjan je „Otmarju“ poročal tudi, da je Pistivšek na podlagi novic, ki jih vsakodnevno prebira, prišel do zaključka, „da ga Srbi imenitno lomijo in da bo MILOŠEVIĆ zapravlil poslednji drobec srbskega ugleda v svetu. Prav zato PISTIVŠEK ponovno kliče, naj živi svobodna in neodvisna Slovenija, za vse ostalo pa mu ni mar.“⁸⁴

* * *

Pistivšek je vse do svoje smrti leta 1993 ostal neutrudden zagovornik ideje neodvisne in združene slovenske države ter oster kritik skoraj slehernega posameznika slovenske politične emigracije, režima v domovini ter Srbov in nekaterih drugih narodov Balkana, ki so po njegovem s priseljevanjem ogrožali Slovence. V *Slovenski državi* so ob njegovi smrti objavili nekrolog, v katerem so ga opisali kot „skromnega idealista“, ki je „živel in delal za idejo slovenske države“ in nadaljevali:

Polnih 9 let – (od l. 1978 do l. 1986) – je izdajal kot razmnoženina mesečnik „SLOVENSKI GLAS“, neustrašen glasnik slovenske pokončnosti, odločnosti, svobode in državne neodvisnosti. [...] V svojem zadnjem pismu – 25. novembra 1993 – nas opozarja in hkrati opogumlja, da naj nadaljujemo z delom, ker da je „slovenska država – sicer mednarodno priznana – na šibkih nogah in da se „preoblečenci“ vsestransko prizadevajo (vse vrste afer!), da jo uničijo“ in pripeljejo nazaj v četrto Jugoslavijo. Bog mu bogato povrni za vse, kar je naredil za svoje bližnje, predvsem pa za slovensko samostojnost.“⁸⁵

Vest o njegovi smrti so objavili tudi v 39. številki glasila *Society for Slovene Studies*.⁸⁶

NAMESTO SKLEPA

V življenju posameznika so dejanja, ki prebijejo njegov ozki osebni okvir v tistem trenutku, ko je dejanje že posvečeno blagru skupnosti in postanejo last celotnega občestva. Zato epopeja „Slovenskega glasa“ ni več samo moja osebna zadeva, temveč zadeva celotnega slovenstva, ki ima pravico zvedeti zato, kaj je SG zahteval, kdo mu je nasprotoval in iz kakšnih motivov. Ne zavidam mojih današnjih

osebnih sovražnikov, niti sovražnikov „Slovenskega glasa“, spričo uničujoče obsodbe v bodočnosti, ko bode oceno mojega dela pisala trezna znanost, ne pa enooki in zaslepljeni ignoranti (Pistivšek, 1990, VI).

S temi besedami je Branko Pistivšek v svojih spominih zapustil najpopolnejši opis samega sebe. Kot oseba, ki je gojil izjemno ljubezen do neodvisne slovenske države, slovenstva in Boga, si je skušal utreti pot v sam vrh slovenske politične emigracije z ostro retoriko, uperjeno zoper pritiske nemškega nacionalizma nad Koroške Slovence, priseljevanje Srbov in drugih narodov z območja Balkana v Slovenijo ter še posebej zoper jugoslovansko komunistično oblast. Po vzoru znanih in vplivnih slovenskih narodnih voditeljev, kot sta bila Anton Korošec in Janez Evangelist Krek, je skušal Pistivšek konsolidirati svoje idejno-politične nazore v enovit političen program, ki ga je pod psevdonimom ali v sodelovanju z domnevnimi drugimi pisci in pod okriljem samooklicanega „slovenskega narodnega predstavništva“ deklariral za edinega, ki nosi težo, njegovo predstavniško telo pa za edino, ki ima to pristojnost, da naslavlja vsa slovenska vprašanja. S takšnimi dejanji in stališči je trčil v že izoblikovane smernice veliko močnejših krogov slovenske politične emigracije, ki ga niso sprejeli z odprtimi rokami. Pistivška to ni pokončalo, temveč ga je radikaliziralo. Njegovo glasilo je najbrž postalo najbolj radikalno izmed vseh glasil slovenske politične emigracije. Povsem verjetno je, da je na koncu poti *Slovenskega glasu* videl združeno in neodvisno slovensko državo, ki bi bila poseljena samo s Slovenci, prevzgojenimi na način, kot si ga je zamislil sam. Povedano z besedami zgodovinarja Janka Prunka si je Pistivšek vseskozi prizadeval, da bi se slovenska samozavest „stopnjevala do nove kvalitete“ (Prunk, 2007, 23).

S svojo idejno-politično usmerjenostjo in publicistično dejavnostjo je pristal na seznamu ljudi, ki jih je nadzorovala SDV, kar samo po sebi predstavlja grenko ironijo, saj je po eni strani v življenju storil vse, da bi postal prepoznaven med Slovenci v domovini in na tujem ter posledično zanimiv tudi za SDV, po drugi pa se je jugoslovanske tajne politične policije bal in je skušal z vsemi naporji ostati pred njo „neviden“. V SDV so ga od srede leta 1982, ko se je javno izpostavil na mednarodnem knjižnem sejmu v Frankfurtu, v okviru svojega prefinjenega sistema nadzora in zaježitve „neželenih in škodljivih“ elementov nadzorovali pod kodnim imenom „Delovodja“. Zato predstavljajo poročila SDV o „ciklostiranem“ glasilu politične emigracije *Slovenski glas* in Branku Pistivšku zelo poveden vir za delovanje tajne policije in njen odnos do slovenske politične emigracije in hkrati za pravo zakladnico informacij, ki jih ta študija sicer naslavlja, a hkrati odpira nova vprašanja.

⁸⁴ ARS, AS 1931, MA 3280–83, Slovenski glas, 28–29.

⁸⁵ Slovenska Država, februar 1994: Grobovi: Branko Pistivšek, 4.

⁸⁶ In Memoriam, Society for Slovene Studies Letter No. 39, 1996, Alberta, Kanada.

SLOVENSKI GLAS AND BRANKO PISTIVŠEK UNDER THE SURVEILLANCE OF THE STATE SECURITY SERVICE

Darko FRIŜ

University of Maribor, Faculty of Arts, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenia
e-mail: darko.fris@um.si

David HAZEMALI

University of Maribor, Faculty of Arts, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenia
e-mail: david.hazemali1@um.si

SUMMARY

Branko Pistivšek, the Germany-based Slovenian emigrant who was an ardent devotee of the idea of an independent Slovenian state, Slovenian national identity, and God, and who condemned and criticised the pressure of German nationalism on Carinthian Slovenians, the immigration of Serbs and other peoples from the Balkans to the Slovenian ethnic territory, and especially the Yugoslav communist authorities, tried to pave his way to the very top of the Slovenian political emigration with the editing of Slovenski glas. He found inspiration for his political views in the Slovenian Roman Catholic priest Lambert Ehrlich and his followers, who had started before the Second World War the Straža Catholic students' club. Having been rejected by influential members of the Slovenian political emigration, Pistivšek found solace in writing and translating articles, papers, and even books on a plethora of different topics within the four walls of his home in Munich. It is assumed that the State Security Service began to monitor him in the period between 1981 and 1982, under the code name "Delovodja". They managed to contain his monthly, and even though he never attracted substantial attention, the existence of the identified reports and the monitoring conducted by several informers indicate that Branko Pistivšek had indeed triggered their interest. It is clear that the State Security Service had developed a surveillance and containment system which not only meticulously monitored Slovenian and other South Slavic political emigrants across the globe, but also prevented their "harmful" written content from penetrating into the Slovenian homeland.

Keywords: Slovenski glas, Branko Pistivšek, State Security Service, Slovenian political emigration, Independent Slovenian state

VIRI IN LITERATURA

ARS, AS 1931, t. e. 2314 – Arhiv republike Slovenije, Ljubljana (ARS), fond Republiški sekretariat za notranje zadeve (AS 1931), Uprava za analitiko (UA), Recenzije emigrantskega in tujega tiska (RETT).

ARS, AS 1931, t. e. 2314 – ARS, AS 1931, UA, Informativni prikaz prejetega in zaseženega emigrantskega, izseljenskega, verskega in zamejskega tiska v SR Sloveniji v letih 1978–1981, junij 1982.

ARS, AS 1931, t. e. 2871-2872 – ARS, UA, Evidenca dosjejev opazovanih oseb, 3. del.

ARS, AS 1931, MA 3280-38 – ARS, AS 1931, Slovenski glas.

ARS, AS 1931, MA 3200-11 – ARS, AS 1931, Pregled ekstremne politične emigracije v Evropi, Poročilo Pregled važnejših emigrantov po državah, s. d.

ARS, AS 1931, MŽ SDV – ARS, AS 1931, UA, MA 701, Ideja samostojne in neodvisne Slovenije, 3.

Katoliški glas. Gorica, Trst, Katoliško tiskovno društvo, 1949–1995.

Slovenska država. Chicago, Illinois, Združene države Amerike, Toronto, Kanada, Slovenian National Federation of Canada, 1950–2001.

Slovenski glas. München, Nemčija, samozaložba, 1978–1986.

Drnovšek, M. (2001): Slovenski izseljenci in Zahodna Evropa do druge svetovne vojne. V: Trebše-Štolfa, M. & M. Klemenčič (ur.): Slovensko izseljenstvo: Zbornik ob 50-letnici Slovenske izseljenske matice. Ljubljana, Združenje Slovenska izseljenska matica, 281–290.

Klasinc Škofljanec, A. (2006): Vodnik po arhivskem gradivu Studia slovenica: Druga, dopolnjena izdaja. Ljubljana, Arhiv Republike Slovenije.

Kristen, S. (2007): Delovanje slovenskih izseljencev v Argentini za neodvisno Slovenijo. Razprave in gradivo, 53–54, 298–307.

Nared, J. (2001): Slovenska povojna politična emigracija in razvoj ideje o neodvisnosti Slovenije. Dve domovini, 13. Ljubljana, 133–163.

Novak, B. (1995): Geneza slovenske državne ideje med emigracijo. V: Grafenauer, B. et al. (ur.): Slovenci in država. Zbornik z znanstvenega posveta na SAZU. Ljubljana, SAZU, 295–305.

Omerza, I. (2017): Boris Pahor v žrelu Udbe. Celovec, Mohorjeva.

Pistivšek, B. (1990): Dokumentacija o nastanku mesečnika „Slovenski glas“. München, samozaložba.

Prunk, J. (2007): Slovenski narodni vzpon v 20. stoletju. Studia Historica Slovenica, 7, 1–2, 17–26.

Ramšak, J. (2010): Politična emigracija v Trstu in vprašanje samostojne Slovenije – Primer Franc Jeza. Acta Histriae, 18, 4, 961–986.

Rot, A. (ur.) (2009): Bojevnika za svobodo in slovenstvo. France Dolinar – Ruda Jurčec: epistolae 1947–1975. Ljubljana, Arhivsko društvo Slovenije.

Valič Zver, A. (2012): Nova revija as the Political Platform of the Slovenian Spring. Studia Historica Slovenica 12, 1, 101–124.

Volk, S. (1998): Slovenska politična emigracija v Trstu do leta 1954. Zgodovinski časopis, 52, 1, 87–109.

original scientific article
received: 2017-06-30

DOI 10.19233/ASHS.2017.58

NOVA REVIIJA V PRIMEŽU SLUŽBE DRŽAVNE VARNOSTI

Ana ŠELA

Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenija
e-mail: ana.sela3@gmail.com

Darko FRIŠ

Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenija
e-mail: darko.fris@um.si

IZVLEČEK

V začetku osemdesetih letih dvajsetega stoletja je bila slovenska kultura v pravem puščavnem vzdušju, ki ga je začela spreminjati t. i. kulturna intelektualna opozicija. Ta se je zbirala tudi okoli leta 1982 nastale Nove revije, ki je v svojih prispevkih poudarjala družbenopolitično kritiko. Zaradi prispevkov, ki so izražali vse večjo skrb piscev nad mračno prihodnostjo države ter kritiko kulturne politike, je bila že od vsega začetka pod strogim nadzorom tajne politične policije. Avtorja na podlagi prvič uporabljenega arhivskega gradiva Službe državne varnosti, ki ga hrani Arhiv Republike Slovenije, osvetljujejo dogajanje ob ustanovitvi revije in njenem delovanju ter s tem pomembno dopolnjujeta že obstoječe spominske in znanstvene prispevke, objavljene na to temo.

Ključne besede: Nova revija, kulturne revije, cenzura, Služba državne varnosti, intelektualna opozicija

LA NOVA REVIIJA NELLA MORSA DEL SERVIZIO DI SICUREZZA NAZIONALE

SINTESI

Nei primi anni ottanta del sec. XX la cultura slovena era in uno scenario povero di iniziative che grazie alla cosiddetta opposizione intellettuale culturale aveva incominciato a cambiare. Questa opposizione, raccolta intorno alla rivista Nova revija nata nel 1982, aveva messo in evidenza una critica socio-politica della società. Grazie ai contributi che esprimevano la crescente preoccupazione degli autori a causa di un futuro oscuro del paese e alla critica della politica culturale, la rivista subì fin dagli inizi la stretta sorveglianza da parte della polizia politica segreta. Analizzando le fonti finora non utilizzate del Servizio di sicurezza nazionale (Služba državne varnosti), custodite nell'Archivio della Repubblica di Slovenia, i due autori presentano gli eventi agli inizi della rivista e poi del suo funzionamento dando con ciò un notevole contributo al tema finora presente nei ricordi e nei contributi scientifici.

Parole chiave: Nova revija, riviste culturali, censura, Servizio di sicurezza nazionale, opposizione degli intellettuali

UVOD¹

V prvih desetletjih po drugi svetovni vojni je bilo kulturno življenje v Jugoslaviji postavljeno na stranski tir. Poskuse prebujanja so predstavljale predvsem kulturne revije, ki so bile zaradi družbenokritičnih tem velikokrat hitro zatrte s strani takratnega režima. Konkretnější premiki v smeri obujanja kritičnega glasu v medijih so se zgodili v osemdesetih letih 20. stoletja, ko je Jugoslavijo pretresala politična, gospodarska in nacionalna kriza. Kljub ustanovitvi številnih komisij za gospodarski in politični sistem, ki naj bi našle izhod iz vsesplošne krize, je Jugoslavija s svojim vodstvom že počasi tonila. Vsa nesposobnost in nedvomno neodločnost državnega vodstva je puščala določen politični prostor, ki so ga začeli zapolnjevati prav kulturniki. Ob vsesplošni krizi ali pa morda prav zaradi nje, se je slovenska kultura povzdignila ter začela opozarjati na napake režima in iskala predloge možnih rešitev. Pojavila se je potreba po ustvarjalnem premišljevanju o slovenski kulturi, družbi in umetnosti kot tudi potreba po branju takega premišljevanja. Pesniki, pisatelji, profesorji, humanisti in družboslovci so začeli izdajati dela, ki so govorila o dotedanjih tabujih, kritikah sistema in zgodovinskih dogodkih, ki so bili pred tem zaradi nasprotovanja komunistični oblasti izbrisani iz javnosti. Ena izmed takih politično in družbenokritičnih revij je bila tudi *Nova revija*. Zaradi prispevkov, ki so izražali vse večjo skrb piscev nad mračno prihodnostjo države ter kritiko kulturne politike, je bila že od vsega začetka pod budnim očesom oblasti. Ustanovitev *Nove revije* in njeno dejavnost je oblast ocenila kot »čisti opozicijski pojav«. Nase je skupaj z drugimi takrat izhajajočimi revijami (*Katedro*, *Tribuno* in *Mladino*) prevzela vlogo oblikovanja narodne in kulturne zavesti. Prav zato je bil njihov obstoj ves čas pod vprašajem. Tajna politična policija je imela *Novo revijo* vse od oktobra 1979, ko so jo prvič želeli ustanoviti, pa vse do slovenske osamosvojitve pod strogim partijskim in tožilskim nadzorom, nad avtorji člankov pa so se izvrševali stalni pritiski.

Problematika ustanovitve in izhajanja *Nove revije* ter njena vloga pri procesih demokratizacije v Sloveniji so bili že obravnavani v številnih spominskih in znanstvenih publikacijah, v pričujočem prispevku pa so dogajanja osvetljena in dopolnjena na podlagi prvič uporabljene arhivskega gradiva Službe državne varnosti (SDV), ki jo v fondu AS 1931, Republiški sekretariat za notranje zadeve Socialistične republike Slovenije hrani Arhiv Republike Slovenije.

KULTURNE REVILJE V KOMUNISTIČNEM REŽIMU

Oblast v Jugoslaviji je nevarnost za režim oz. »sovražno delovanje proti ustavni ureditvi v SR Sloveniji«

zaznavala v anarholiberalističnih skupinah, v tujih obveščevalnih, informativnih, propagandnih institucijah in trgovinskih pripadništvih, »fašističnih in nacističnih skrajnežih« in rimskokatoliški cerkvi, porast katerih je vidna predvsem v osemdesetih letih 20. stoletja.² V veliki meri je pri tem šlo za kulturnike, umetnike in predvsem kritično inteligenco, ki so v sistemu videli težave in naje poskušali opozoriti. V veliki meri so se zbirali okoli društev (npr. Društvo slovenskih pisateljev – DSP – ter Slovensko sociološko društvo), ki so opozarjala da je potrebno slovensko politično ureditev in slovenski odnos do jugoslovanske države opredeliti in utemeljiti na novo (Vodopivec, 2010, 405–406), ter okoli novoustanovljenih revij. Take skupine so tako v šestdesetih, sedemdesetih ter osemdesetih letih veljale za opozicijska gibanja in bile analizirane s strani Službe državne varnosti (SDV), ki jo je do leta 1988 nadzoroval Svet za varstvo ustavne ureditve pri predsedstvu Socialistične republike Slovenije (SRS), kasneje pa posebna skupščinska komisija (Repe, 2002a, 91–93). SDV je vsako leto napisala poročila o varnostnih razmerah, t. i. varnostne ocene, ki jih je nato obravnaval Svet za varstvo ustavne ureditve, ki je ocenjeval razne oblike sovražnega govora in nato sodstvu svetoval, kako ukrepati, nato pa še predsedstvo SRS. V sodelovanju z Upravo službo državne varnosti (za katero se je večkrat uporabljala ponareda kratica UDBA) je imenovana Uprava za analitiko Republiškega sekretariata za notranje zadeve (RSNZ) posredovala varnostne ocene, mesečne preglede sovražne dejavnosti, analitike ter tudi osebne informacije slovenskemu političnemu vrhu: predsedniku Predsedstva SR Slovenije, predsedniku Skupščine SRS, predsedniku Centralnega komiteja (CK) Zveze komunistov Slovenije (ZKS), sekretarju CK ZKS, predsedniku Izvršnega sveta Skupščine SRS, predsedniku Republiške konference Socialistične zveze delovnega ljudstva (SZDL), predsedniku Republiškega sveta Zveze sindikatov Slovenije, predsedniku Zveze združenj borcev Narodnoosvobodilne vojske (NOV) Slovenije, članom predsedstva CK ZKS in Predsedstva SRS, republiškemu sekretarju za notranje zadeve, predsedniku Vrhovnega sodišča SRS idr. Iz pregledanih arhivskih dokumentov je jasno, da je uprava svoje mesečna, poletna, semestralna in letna poročila opravljala vestno, pa tudi strogo zaupno in tajno (o tem pričajo natisnjena opozorila na začetnih straneh dokumentov »Državna tajnost!« ter »Strogo zaupno!«), velikokrat pa tudi z močno subjektivno noto. Poročila namreč velikokrat podajajo sodbo o izdanih člankih v »opozicijskih« revijah, kjer, kot bo razvidno v nadaljnjih primerih, skorajda užaljeno zanikajo objavljena stališča, mnenja ter očitke.

V začetku osemdesetih let so oblasti, kot že rečeno, zaznavale »sovražno delovanje« v določenih skupinah,

1 Razprava je nastala v okviru raziskovalnega programa *Preteklost severovzhodne Slovenije med srednjo Evropo in evropskim jugovzhodom* št. P6-0138 (A) in raziskovalnega projekta *Kontemporalnost razumevanjskega konteksta ter izražanje osebne in družbene svobode* J7-8283 (A). Oba financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

2 ARS, AS 1931, t. e. 2313, Uprava za analitiko (UA) 1982, MA 701, Varnostna ocena (januar–junij 1982), uvodna stran.

ki so se zbirale okrog revij, vendar večje nevarnosti za sistem niso predstavljale, saj jih je oblast kljub zaostrenim gospodarskim odnosom imela brez težav pod nadzorom. Vseeno so bili nanje pozorni, saj bi lahko zanetile »morebitne notranje nemire«. ³ Tradicija nadzora nad revijami v Jugoslaviji je segala do časa takoj po vojni, ko so začeli izhajati novi časopisi in revije. Slednje so bile velikokrat že takoj po ustanovitvi ukinjene in prepovedane. Med letoma 1945 in 1990 je bilo v Sloveniji več kot 30 sodnih prepovedi širjenja tiska, v Jugoslaviji pa ob neformalnih in neinstitucionalnih pritiskih na uredništva, ki jih je bilo v Sloveniji zagotovo več kot formalnih, nad 200 (Horvat, 1998, 126). Vsi zakoni o tisku so imeli našete prepovedne razloge, pri čemer je največkrat šlo za »širjenje neresničnih in razburljivih vesti« ter »raznašanje lažnivih, krivih ali razburljivih vesti ali trditev, ki povzročajo vznemirjanje med ljudmi ali ogrožajo javni red in mir« (Horvat, 1996, 410).

V šestdesetih letih za časa zaostrovanj v jugoslovanskem vrhu, se je slovensko časopisje s kulturnimi revijami udeleževalo s članki o kritičnih pogledih na politična, družbena in nacionalna razmerja (prevladovala so teme o demokratizaciji kulturnega in političnega prostora), ki jih je pisala slovenska kulturna inteligenca. Naklonjenost le-teh si je skušala pridobiti tudi oblast v Ljubljani, ki je urednikom in sodelavcem, ki so sodelovali z *Revijo 57* in *Besedo*, leta 1960 omogočila ustanovitev revije *Perspektive*, ki ji je sledilo še nekaj drugih novih ali prenovljenih pomembnih kritičnih revij, npr. *Problemi*, *Teorija in praksa*, *Tribuna*, *Dialogi* idr. (Vodopivec, 2010, 340; Režek, 1994). *Perspektive* so veljale za najbolj kritično in intelektualno najbolj dognano revijo, ki je odpirala mnoga relevantna in pomembno prispevale k spoznavanju, da jugoslovanska in slovenska različica socializma nista zadnji in najboljši dosežek na svetu, da položaj Slovenije v Jugoslaviji ni nekaj absolutnega (Repe, 1990, 95). Ko so kritični intelektualci svoje kritike radikalizirali in konkretizirali, so komunistični veljaki nanje močnejše pritisnili. Leta 1964 so oblasti z obtožbami, da se sodelavci *Perspektiv* poskušajo oblikovati v politično stranko, preprosto ukinile. Z uredniki, velikimi imeni slovenske književnosti (Janko Kos, Dominik Smole, Primož Kozak, Veljko Rus, Taras Kermauner, Dane Zajc, Tomaž Šalamun), so oblasti obračunale represivno: s policijo, političnimi grožnjami in z odstranjevanjem posameznikov iz javnega življenja, ki so režimu postajali neprijetni (Vodopivec, 2010, 340–341), npr. Jožeta Pučnika, ki je bil oster kritik

režima in klasičen intelektualce, so obsodili na dolgo zaporno kazen (Pesek, 2013, 254).

Ukinitvi revije so ugovarjali mnogi književniki in publicisti, zato se uredniki in sodelavci kulturnih revij niso vdali v usodo. Začeli so objavljati v revijah *Problemi*, pa v *Dialogih* (nekdanja *Naša obzorja*), *Teoriji in praksi*, *Prostoru in času*, ki je bila tako ali tako hitro diskvalificirana in onemogočena s strani oblasti (Bučar, 2011, 267–268), ter mesečniku krščanskih izobražencev *Reviji 2000* (Vodopivec, 2010, 254). Od leta 1963 pa vse do 1989 je bilo v Sloveniji prepovedanih 32 tiskanih del, proti urednikom ali piscem pa uvedenih več kot 40 kazenskih postopkov proti piscem ali urednikom (Horvat, 1998, 132). Med največkrat prepovedanimi so bili študentski časopisi v osemdesetih, predvsem *Tribuna*, ⁴ ki ji sledita *Mladina* ⁵ in *Katedra*. ⁶ Obtožbene prepovedi revij so največkrat temeljile na »žaljenju časti in ogleda tuje države«, »raznašanju neresničnih vesti, ki bi utegnile vznemiriti javnost« in »hudo žaljenje morale.« ⁷ Vsebina vseh omenjenih revij je izražala dvom o družbi tedanje oblasti, zato so te revije postale nevarne za sistem. Največkrat se je uveljavila sodna praksa, da so prepovedali izid določenega članka, vendar pa avtorji teh člankov, vsaj konec sedemdesetih in v osemdesetih letih največkrat niso bili ovađeni, kar pomeni, da se je stanje v osemdesetih že nekoliko liberaliziralo. Res je tudi, da je bila v Sloveniji prisotna večja toleranca do drugače mislečih, zaradi česar je bilo slovensko pravosodje leta 1988 deležno ostrih kritik s strani oblasti, češ da ne upoštevajo določb o t. i. verbalnem deliktu (Gabrič, 2002, 211) oz. 133. člena zakona, ki ga slovenska sodišča več ali manj niso uporabljala, vendar je prav ta člen, ki je omogočal zapiranje ljudi zgolj zaradi zapisanih ali izrečenih besed, postal simbol nedemokratske ureditve in nesvobode (Gabrič, 2008, 221–236).

Revije, ki so objavljale družbenokritične članke, so bile kljub delni liberalizaciji še zmeraj pod budnim strogim očesom oblasti. Še posebej v zgodnjih osemdesetih novo nastala *Nova revija*, ki je pomenila preboj kulturnih, kritičnih revij na Slovenskem v Jugoslaviji.

NOVA REVILJA

V razgledane mlade intelektualce je na prelomu iz sedmega v osmo desetletje dvajsetega stoletja prodrła zavest, da je potrebno stanje duha v državi tako na političnem kot kulturnem področju pri nas prevetrili in se soočiti z novimi spoznanji, do katerih se je sicer

3 ARS, AS 1931, t. e. 2313, UA 1982, MA 701, Varnostna ocena (januar–junij 1982), uvodna stran.

4 ARS, AS 1931, t. e. 2313, RTZ 857, mapa 1, Prošnja javnega tožilca za podatke o pravi identiteti avtorja članka v *Tribuni*, 194; Zoper sklep Temeljnega sodišča v Ljubljani, enote v Ljubljani, 195–198; Obtožni predlog zveznega javnega tožilca in prepoved razširjanja »*Tribune*«, 265–266.

5 ARS, AS 1931, t. e. 2313, RTZ 857, mapa 1, Informacija: Sporna 2. št. »*Mladine*«, 219; Horvat, 1998, 132.

6 ARS, AS 1931, t. e. 2313, RTZ 857, mapa 1, Odločba o začasnih prepovedih 26. in 27. številke *Mladine*, 235–237; Začasna prepoved »*Katedre*«, 231–233.

7 ARS, AS 1931, t. e. 2313, RTZ 857 – »*Deviacija*«, mapa 1, Odločba o začasnih prepovedih razširjanja študentskega časopisa »*Tribuna*«, 162–167.

potrebno še dokopati, za kar pa bo znova potrebno več svobode pri iskanju in razmišljanju (Bučar, 2011, 279). Problem je predstavljalo to, da je bil vsak poskus iskanja nekega skupnega interesa označen za segregacijo, sovražnost in egoizem. Kulturnega življenja v celoti sistemu sicer ni uspelo obvladovati, o tem priča obstoj posameznih revij (npr. *Prostor in čas, Perspektive*) (Senegačnik, 2010, 7), kar pa ne pomeni, da niso bile skrbno opazovane in nadzorovane. V takih razmerah je del slovenskih kulturnikov začel ugotavljati, da slovenski kulturni prostor in znotraj tega predvsem revijalna politika, nista urejena tako, »da bi odsevala vse kulturno snovanje,«⁸ zato je skupina vidnih intelektualcev različnih prepričanj v začetku osemdesetih vložila prošnjo za ustanovitev nove revije, z zelo povednim imenom *Nova revija*, s katero bi premostili kulturni zastoj zadnjih let (Pirjevec, 1995, 369).

Ustanovitev

Že leta 1979 se je pojavila potreba po sveži reviji, ki bi vzpodbujala »dinamičnost, diferenciranost, inovativnost, polemičnost ter tudi modni utrip, vedrino in odzivnost,«⁹ ter odpirala nova vprašanja, hkrati pa nadaljevala tradicijo intelektualnih opozicijskih revij (npr. *Revija 57 in Perspektive*) (Gabrič, 2006a, 1155; Repe, 2002a, 101). Dimitrij Rupel je zasnovo take revije posredoval tudi časopisu *Delo* oz. Jaku Koprivcu, tedanjemu glavnemu uredniku¹⁰, kjer pa je takrat niso sprejeli. Leto kasneje je skupaj še s petimi razumniki¹¹ Nikom Grafenauerjem, Tinetom Hribarjem, Andrejem Inkretom, Svetlano Makarovič in Borisom A. Novakom sestavil pobudo za ustanovitev nove slovenske revije, ki je bila s šestdesetimi podpisi (s tem številom so hoteli pokazati, da je zainteresiranih somišljenikov sicer še več) poslana pristojnim političnim organom (Lusa, 2012, 52). Poročilo Uprave za analitiko iz leta 1985 ocenjuje, da so bili podpisniki »pridobljeni v različnih družbenih sestavah«, pri čemer je bilo odločujoče tudi osebno poznanstvo. Pobuda je bila poslana predsedniku Republiške konference takratne SZDL Mitji Ribičiču, predsedniku Predsedstva SRS Viktorju Avblju, predse-

dniku Izvršnega sveta Skupščine SRS Antonu Vratuši, predsedniku Skupščine SRS Milanu Kučanu, predsedniku Izvršnega odbora Kulturne skupnosti Slovenije Ivu Tavčarju in predsedniku Društva slovenskih pisateljev Tonetu Pavčku ter glavnemu uredniku časopisa *Delo* Jaku Koprivcu (Gabrič, 2002, 206). Pobudo je podpisala večina oseb, ki so se že uveljavili kot pesniki, pisatelji, gledališki delavci, likovniki, glasbeniki, filozofi, sociologi idr., in jih je družilo prepričanje, da »le vrhunsko izobraženi kulturni delavci lahko ustvarjalno ter predvsem profesionalno vodijo in ocenjujejo dogajanja na kulturnem področju.«¹² Nekateri izmed njih so se zaradi politične represije že znašli v zaporih ali pa so morali zapustiti delovno mesto (Gabrič, 2002, 206).

O tem, kako so potekale priprave na *Novo revijo* in sam proces nastajanja, so v prvih številkah revije predstavili tudi sami avtorji, kjer so v kronologiji¹³ omenili, da so pobudo za *Novo revijo* podpirali redki (npr. Društvo slovenskih pisateljev). Mnogi starejši kulturni delavci (npr. Josip Vidmar) ter mladi marksisti (Lev Kreft, Tomaž Mastnak, tudi sodelavci revij *Tribuna* in *Problemi*)¹⁴ pa so jo v javnosti zavračali (Bajt, 1996, 386). Pri reviji *Problemi* so *Novi reviji* sicer priznali drznost – vendar ne v radikalnem pomenu – in pestrost, čeprav znova pišejo eni in isti ljudje. Očitajo ji, da objavlja pač dela, ki drugje ne smejo biti objavljena in zapišejo, da jih to »ne bo pripeljalo predaleč.«¹⁵ Povod za nezadovoljstvo drugih uredništev revij je bil najbrž ta, da je uredništvo *Nove revije* v uvodni strani zapisalo, da se je na Slovenskem zadnja leta nakopičilo veliko razlogov in dejstev, ki opominjajo, da obstoječe revije tako ali drugače ne zadostujejo več. Slovensko revijalno življenje ni urejeno tako, da bi ustrezalo resničnim potrebam tistega našega duhovnega snovanja in ustvarjanja, tiste mišljenjske in pesniške produkcije, ki se more in mora izražati javno prek revij (Arzenšek, 1982, 1).

Kakopak tudi pri oblasteh revija ni naletela na spodbudne besede. Kulturniki naj bi namreč kritizirali družbene razmere in s tem tudi samo oblast. Agent SDV-ja v poročilu o nastajanju *Nove revije* iz leta 1985 komentiral, da so avtorji v prvih številkah revije proces nastajanja prikazali na videz objektivistični način, v

8 ARS, AS 1931, t. e. 2313, RTZ 857, mapa 1, Značilnosti časopisa "Nova revija" (ali o "reviji novih kriterijev, novih razločkov in razločevanj"), Ljubljana, april 1985, 1.

9 ARS, AS 1931, t. e. 2313, RTZ 857, mapa 1, Značilnosti časopisa "Nova revija" (ali o "reviji novih kriterijev, novih razločkov in razločevanj"), Ljubljana, april 1985, 1.

10 »Pobuda za novo revijo (Kronologija)«, *Nova revija*, 1, 1982/83, 122

11 V viru ARS, AS 1931, t. e. 2313, RTZ 857, mapa 1, Značilnosti časopisa "Nova revija" (ali o "reviji novih kriterijev, novih razločkov in razločevanj"), Ljubljana, april 1985, 1, je sicer zapisano, da sta med »šestimi razumniki« oz. podpisniki namesto Borisa A. Novaka in Svetlane Makarovič bila Taras Kermauner ter Marjan Rožanc.

12 ARS, AS 1931, t. e. 2313, RTZ 857, mapa 1, Značilnosti časopisa "Nova revija" (ali o "reviji novih kriterijev, novih razločkov in razločevanj"), Ljubljana, april 1985, 2.

13 *Nova revija*, 1, 1982/83: Pobuda za novo revijo (Kronologija).

14 Pobudniki za *Novo revijo* so menili, da med obstoječim revijalnim tiskom ni bilo dialoga, niti polemike. Revije naj bi se v tistem času znašle v revijalni krizi. Še posebej so se obregli ob sodelavce srednje generacije revije *Problemi*, ki so jim očitali močno očitno politično ozadje (ARS, AS 1931, t. e. 2313 UA 1982, MA 701, Značilnosti časopisa "Nova revija" (ali o "reviji novih kriterijev, novih razločkov in razločevanj"), april 1985, 2–3).

15 *Delo*, 3. 6. 1982: *Nova revija*, 3.

bistvu pa tendenciozen, in sicer z dokumenti v nekaj številkah Nove revije. Površno branje, ki je vseskozi tudi povsem naravnano, dokumentov o nastanku omogoča jasn sklep o pritiskih pri nastajanju nove revije, kar pa je samo del celotne obravnave, 'restalinizacijskih' procesov pri nas – je nadaljeval agent SDV-ja in zaključil –, da so prav zaradi tega tendenciozne samorefleksije pogost propagandni instrument temeljnih protagonistov revije.¹⁶

Zaradi očitnega odklonilnega odnosa oblasti so razprave o potrebi take nove revije trajale kar dve leti. Močan adut za pobudnike pa je predstavljala poleg Društva slovenskih pisateljev tudi organizacija Zveze komunistov (Repe, 2002a, 101), tako je lahko Nova revija pravzaprav računala na pomoč oz. naklonjenost nekaterih osebnosti znotraj pomembnih institucij (Lusa, 2010, 344; podrobneje Lusa, 2012).

Kljub očitni nenaklonjenosti je bil novembra 1981 sestavljen *Akt o ustanovitvi Nove revije*, ki ga je novembra 1981 sprejela tudi Cankarjeva založba kot ustanoviteljica. Revija je naslednje leto marca dobila tudi finančna sredstva in takrat se je sestal tudi uredniški odbor. Glavni in odgovorni urednik je postal Tine Hribar, slovenski filozof in bivši urednik revij *Tribuna* ter *Problemi* (Bajt, 1996, 386). Prva številka Nove revije je s stoosemdevajsetimi stranmi izšla 27. maja 1982 in predstavili so jo v prostorih Društva slovenskih pisateljev.¹⁷ SDV je z veseljem ugotavljala, da revija niti v slovenskih, še manj pa v jugoslovanskih časnikih ni naletela na ugoden sprejem oz. da se manj omenja v tujih glasilih (npr. v zahodnonemškem časniku *Die Welt* in koroškem *Kleine Zeitung*) in nekaj več tudi v glasilih jugoslovanske politične emigracije (Uprava za analitiko je pregledala revije *Svobodna Slovenija*, *Slovenska država*, *Slovenski glas*, *Mladika*, *Naša luč*, *Katoliški glas*).¹⁸

Delovanje Nove revije

V prvih številkah Nove revije so se avtorji posvečali predvsem kritiki kulturne politike in v širšem smislu sistema. Revija je bila, kot že rečeno, povezana tudi z drugimi intelektualnimi krogi po Jugoslaviji, zlasti s srbskimi intelektualci, ki jim je nudila možnost objavljanja. V vsaki številki je namreč upoštevan vsaj en članek ustvarjalce iz druge republike.¹⁹ Na tak način je nasprotovala in se borila proti represivnim ukrepom

proti intelektualcem v drugih delih Jugoslavije. V varnostni oceni za polletje (januar–julij 1982) zapisovalec ocene omeni tudi poznavanje dejstva, da so nekateri sodelavci Nove revije, Kermauner, Rupel in Urbančič že dlje časa vzdrževali tesne osebne stike z nekaterimi »oporečniki« v Zagrebu in Beogradu.²⁰ V reviji je do leta 1985 čez dvesto različnih avtorjev, za glavne akterje revije pa so še zmeraj veljali Taras Kermauner, Dimitrij Rupel, Ivan Urbančič, Tine Hribar, Denis Ponž in Niko Grafenauer.²¹

Revija je hitro postala središče slovenske kulture in center intelektualne opozicije (Rupel, 1998, 4–5). Imela je moralno moč predvsem zaradi »kulturne, literarne in filozofske tvornosti visokega dometa svojih piscev in akterjev« (Šeligo, 1998b, 32). Poskušala je odpirati vprašanja, ki so se jim ljudje sicer izogibali, predvsem zaradi izkušenj in strahu pred preganjanjem. Obravnavala je namreč teme slovenskega nacionalnega vprašanja, svobode govora, smrtno kazni, cenzure, kulturniške svobode, preganjanja kulturnikov in avtorjev, zapornikov komunističnega režima, žrtev političnih čistk v času informbiroja idr. (Valič Zver, 2012, 107). Revija je bila v tem posebna, saj »se ne pusti goljufati, ne sodeluje pri manipulacijah.« Jože Pučnik je sodelavce Nove revije imenoval »žlahtni del javnosti, ki razmišlja s svojo glavo in se ne pusti slepiti, saj dojema splošni tok doživljanja [...] Ta razumniška javnost nastopa proti vsem oblikam manipulacije z ljudmi« (Pučnik, 1998, 2–3). Po mnenju Spomenke Hribar se je prav z ustanovitvijo Nove revije začela slovenska pomlad (Hribar, 1998, 29). Peter Jambrek doda, da je bila Nova revija »neke vrste duhovno in socialno zatočišče« in zbirališče ljudi, »katerih misli so tekle naravno, in idej, ki niso bile onesnažene in zavrtje zaradi delovanja uradnih resnic« (Jambrek, 1998, 8).

Po mnenju agentov Uprave za analitiko se je program Nove revije razvijal spontano, zdi se na temelju nekih metaintegrativnih idej in take enotnosti akterjev. Kritizilstvo, načelno spopadanje z levimi programi, zlasti pavšalna kritika kulturne politike Zveze komunistov, so se krepili z ekskluzivnim intelektualizmom in elitizmom. S svojimi nastopi so agresivno kazali, da so edino oni – kulturniki – lahko sodniki kulture, in z vidika »totalitarizma« so ga sami izvajali vsaj toliko, kot so ga očitali drugim. Pridobitve socialističnega razvoja so bile zunaj njihovega interesa.²²

16 ARS, AS 1931, t. e. 2313 UA 1982, MA 701, Značilnosti časopisa "Nova revija" (ali o "reviji novih kriterijev, novih razločkov in razločevanj"), april 1985, 4.

17 Delo, 28. 5. 1982: Izšla je prva številka Nove revije, 2.

18 ARS, AS 1931, t. e. 2313 UA 1982, MA 701, Značilnosti časopisa "Nova revija" (ali o "reviji novih kriterijev, novih razločkov in razločevanj"), april 1985, 51–52.

19 ARS, AS 1931, t. e. 2313 UA 1982, MA 701, Značilnosti časopisa "Nova revija" (ali o "reviji novih kriterijev, novih razločkov in razločevanj"), april 1985, 7.

20 ARS, AS 1931, t. e. 2313 UA 1982, MA 701, Varnostna ocena (januar–junij 1982), Sovražno delovanje proti ustavni ureditvi v SR Sloveniji, 3.

21 ARS, AS 1931, t. e. 2313 UA 1982, MA 701, Značilnosti časopisa "Nova revija" (ali o "reviji novih kriterijev, novih razločkov in razločevanj"), april 1985, 7.

22 ARS, AS 1931, t. e. 2313 UA 1982, MA 701, Značilnosti časopisa "Nova revija" (ali o "reviji novih kriterijev, novih razločkov in razločevanj"), april 1985, 54.

Več kot dve tretjini vsebin je bilo namenjenih prevodom, literaturi in literarni kritiki ter kulturni politiki, nekaj je bilo izvirnega leposlovja, ki je pogosto »posegalo na druga področja [...] kar odseva politično-propagandne učinke literature«. Pisci so se ukvarjali z ideološkimi problemi, filozofijo in problematizacijo konkretnih političnih vprašanj.²³ Posebej obravnavane teme pa so bile: problematika usmerjenega izobraževanja in skupnih jeder, nacionalizem, svoboda obveščanja in komuniciranja, o veri in cerkvi in o družbeni strukturi in položaju intelektualcev.²⁴

Vse te teme so pritegnile ušesa agentov Službe državne varnosti, še posebej, ker so avtorji v kritikah političnega prostora velikokrat javno imenovali ljudi, ki naj bi bili odgovorni za slabo stanje države. Oblast je skozi vsa 80. leta tako želela obračunati z novorevijaši. Tudi na to so v *Novi reviji* opozarjali – iz tega razloga je bilo to, da si bil naročnik take revije, terjalo precej poguma, saj je to pomenilo odraz kritičnega odnosa do takratnega stanja družbenih razmer (Bučar, 2011, 274), hkrati pa je morda ravno zaradi zanimanja za take teme naklada od začetnik 1000 izvodov zrastle na kar 2500.²⁵

SPREMLJANJE IN NADZOR

Kot vsa opozicijska gibanja je bila tudi *Nova revija*, ki je veljala za center kritične intelektualne opozicije, pod nadzorom državnih organov in političnih organizacij. Nadzor je deloval tako, da je t.i. Uprava za analitiko RSNZ v sodelovanju z Upravno službo državne varnosti podala osebne informacije, obvestila, varnostne ocene, mesečne preglede sovražne dejavnosti ipd., ki so bile posredovane slovenski politični eliti.

Skozi vsa osemdeseta leta so avtorji člankov v reviji doživljali napade in očitke, da prestopa okvire programske zasnove, da deluje politično-propagandno, provokativno.²⁶ Svet Socialistične republike Slovenije je ugotovil, da revije sicer zakonsko ne more prepovedati, vendar pa da so v njej prispevki, ki »terjajo precejšnje idejne, teoretične in politične konfrontacije« (Repe, 2002a, 101).

Nova revija je bila od vsega začetka pod ostrim nadzorom, o čemer pričajo t. i. varnostne ocene, ki so poročale o »sovražnih« in »opozicijskih« dejavnostih tako na področju kulture, umetnosti, znanstveno-raz-

iskovalni dejavnosti in v publicistiki. na kulturniškem, umetniškem, znanstveno-raziskovalnem in publicističnem ustvarjalnem področju tako po vsej Jugoslaviji (ko so npr. objavili »pesmi in tekste Gojka Gjoge ter poročila Odbora za zaščito umetniške svobode iz Beograda o primeru Gjogo' [...] in podprli skupino šestih obtoženih beograjskih intelektualcev' z objavo vrste dokumentov o tem primeru«),²⁷ kot predvsem na Slovenskem, saj naj bi bil »slovenski kulturni in politični prostor dovzetnejši za oporečniške nakane«.²⁸

Druga številka je zanetila še večji ogenj kot prva. Posebej v nos je državnim organom šel prispevek Tineta Hribarja z naslovom »Dve leti po pobudi«, v katerem je kritiziral kulturnopolitično dogajanje v sedemdesetih letih in novi kulturni politiki. Uprava za analitiko je prispevke v drugi številki označila za provokativne in demagoško politične in kot take, ki »želijo s »popularizacijo preživelih in polpreteklih anarholiberalističnih in drugih buržoaznih ideoloških recidivov« skušati stopnjo družbenopolitične tolerantnosti progresivnih socialističnih sil »do svojih nakan in politikantskih ambicij«. Prispevek Tineta Hribarja je SDV označila kot »heideggerjansko-platonistično jezikovno krinko«, češ da so vsa izražena stališča pravzaprav stališča pokojnega advokata slovenske kulturniške inteligence Dušana Pirjevca. Nazadnje zapisovalec poda še kritiko celotne kulturniške inteligence, ki je ustvarjala v *Novi reviji*, in tako zapiše:

*Jasno mora biti, da bo družbena akcija inteligence – in seveda tudi njena družbena kritika – napredna in ustvarjalna le, če bo del velike zgodovinske naloge, ki jo nosi delavski razredi oziroma delovni človek v socialističnih samoupravnih odnosih proizvodnje in delitve. Skratka, če pustimo ob strani probleme v zvezi s položajem inteligence, ki se nanašajo na materialna, politična in druga vprašanja vsakdanjega življenja, potem lahko rečemo, da obstaja problem o položaju inteligence kot sloja v socialistični družbi samo v enem pomenu: kot problem premagovanja elementov nasprotja med fizičnim in umskim delom.*²⁹

Veliko črnila so na Upravi za analitiko posvetili analizi *Sovražnega delovanja proti ustavni ureditvi*, pri čemer so pod drobnogled vzeli članke o ustanovitvi

23 ARS, AS 1931, t. e. 2313 UA 1982, MA 701, Značilnosti časopisa "Nova revija" (ali o "reviji novih kriterijev, novih razločkov in razločevanj"), april 1985, 8.

24 ARS, AS 1931, t. e. 2313 UA 1982, MA 701, Značilnosti časopisa "Nova revija" (ali o "reviji novih kriterijev, novih razločkov in razločevanj"), april 1985, 43–48.

25 ARS, AS 1931, RSNZ, t. e. 2313 UA 1982, MA 701, Značilnosti časopisa "Nova revija" (ali o "reviji novih kriterijev, novih razločkov in razločevanj"), april 1985, 7.

26 ARS, AS 1931, t. e. 2313 UA 1982, MA 701, Značilnosti časopisa "Nova revija" (ali o "reviji novih kriterijev, novih razločkov in razločevanj"), april 1985, 8–9.

27 ARS, AS 1931, t. e. 2313 UA 1982, MA 701, Značilnosti časopisa "Nova revija" (ali o "reviji novih kriterijev, novih razločkov in razločevanj"), april 1985, 11.

28 ARS, AS 1931, t. e. 2313 UA 1982, MA 701, Varnostna ocena (januar – junij 1982), Sovražno delovanje proti ustavni ureditvi v SR Sloveniji, 1.

29 ARS, AS 1931, t. e. 2313 UA 1982, MA 701, Mnenje o drugi številki *Nove revije* in prispevku Tineta Hribarja »Dve leti po pobudi«, 1–5.

Nove revije. Iz dokumenta o obdobju januar–junij 1982 je razvidno, da je služba spremljala revijo vse od njenega nastanka. Poslušali so npr. predavanja Tarasa Kermaunerja z naslovom *Ali je slovenska literatura res v krizi?*, kjer je med drugim analiziral revijo *Perspektive*. Da je SDV pozorno spremljala vsak korak novorevijašev priča tudi dejstvo, da je v varnostni oceni zapisano, da so določeni sodelavci imeli pogostejše stike z zagovorniki anarholiberalizma v ostalih jugoslovanskih republikah (npr. Veljko Rus, Dimitrij Rupel, Taras Kermauner in drugi). Veljko Rus je namreč sodeloval pri srečanju sociologov v Beogradu, kjer je problematiziral svojo odstranitev iz Univerze v Ljubljani, Dimitrij Rupel je sodeloval na tribuni o *Dialektičnem antibarbarstvu Miroslava Krleže*, ki ga je organizirala beograjska ŠKUC, tesnejše stike naj bi navezali tudi ob srečanju slovenskih sociologov in politologov v Mariboru.³⁰

Tudi naslednje številke je SDV pozorno spremljala. Tako beremo:

*Vsebinska usmeritev tretje in četrte številke ohranja značilnosti prvih dveh, v katerih vodilni protagonisti odkrivajo tendenco politične provokacije ter pod pluralistično frazo svobode mišljenja napadajo naš družbenopolitični sistem, samoupravljanje in Zvezo komunistov kot stalinistične cikle resnični ustvarjalnosti na kulturno-umetniškem, publicističnem in znanstveno-raziskovalnem področju.*³¹

Posebej so se obregnili ob izdajanje knjig (npr. *Zbornik o delu in življenju Edvarda Kocbeka*),³² pa zaradi menjave uredništva (izvolitev Dimitrija Rupla kot odgovornega in Nika Grafenauerja kot glavnega urednika revije), do katere so pri SDV zapisali, da prihaja zaradi zaostrenih odnosov oz. zaradi »vsebinske krize«³³ – čeprav vemo, da temu ni bilo tako. Pozornost varnostnih organov je bila uperjena ob obisku britanske novinark Nore Beloff, saj se je le-ta zanimala tudi za *Novo revijo*; tako tudi zaradi sodelovanja *Nove revije* z drugimi revijami, npr. *Dialogi*, *Celovski zvon*, in radijskimi postajami, *Radio Student*, radio *Deutsche Welle*. Analize so se posvečale kritikam v družbenokritičnih

člankih o kulturi, šolstvu, zgodovinopisju, tabu temah (Goli otok, Dachauski procesi, obsodbe Jožeta Pučnika, ukinitve *Perspektiv*, povojni poboji ipd.) ter provokativnim intervjujem (Omerza, 2015, 125–134, 140, 153).

Nova revija je delovala v veliki meri v sodelovanju z Društvom slovenskih pisateljev: nadzor nad kulturnim udejstvovanjem se je tako razširil tudi na člane tega društva. Še posebej za SDV sporna je bila javna tribuna, organizirana v Cankarjevem domu, z naslovom, ki se je dotaknil širše javnosti, *Slovenski narod in slovenska kultura*,³⁴ ki je potekala med 8. in 9. januarjem 1985 (Zlobec, 1985, 241). O tribuni, ki je sprožila res velik odmev, so SDV-jevci celo sestankovali 14. januarja, nato še na konferenci SZDL 29. januarja in ponovno 4. marca, ko so bili povabljeni člani predsedstva CK ZKS in drugi pomembni člani partije oz. oblasti. Sejo je vodil predsednik slovenskih komunistov Andrej Marinc (Omerza, 2015, 158–160). Tribuna je namreč odprla ključna vprašanja demokratizacije in nacionalnega programa, ki so bila dve leti kasneje sistematizirana v 57. številki *Nove revije* (Repe, 2007, 50–51).

Sicer velikokrat ni ostalo zgolj pri polemiziranju. Proti novinarjem in avtorjem so nemalokrat sprožili kazenske ovadbe. Leta 1987 je Uprava za analitiko analizirala članek Viktorja Blažiča z naslovom *Yugoslavia's security dilemmas* ali *Država na dražbi*. Po mnenju uprave naj bi avtor z izjavo, da je »Jugoslovanski oficirski kader, zlasti višji izrazito dogmatsko orientiran«, storil kaznivo dejanje. Sklep za kazensko ovadbo je bil posredovan Temeljnemu sodišču v Ljubljani, kjer pa ga je javni tožilec Boris Stadler zavrgel.³⁵ Ta članek je izšel v št. 61/62, 9. julija 1987, torej kmalu za tem, ko so bili objavljeni znani *Prispevki za slovenski nacionalni program* oz. 57. številka *Nove revije*. Sklepamo, da je bil sklep Temeljnega javnega tožilstva v Ljubljani izdan tako pozno zaradi polemik okoli 57. številke.

O posebni, »nacionalni«³⁶ številki *Nove revije* se je pisalo tudi med politično policijo, saj so o njej govorili že decembra na seji Sveta SRS za varstvo ustavne ureditve, kjer so poročali o tem, da je pripravljeno gradivo za nacionalno številko *Nove revije*, ki bo izšla februarja. (Omerza, 2015, 189–191). Februarja je res izšla poseb-

30 ARS, AS 1931, t. e. 2313 UA 1982, MA 701, Varnostna ocena (januar–junij 1982), Sovražno delovanje proti ustavni ureditvi v SR Sloveniji, 2–15.

31 ARS, AS 1931, t. e. 2313, UA 1982, MA 701, Varnostna ocena (november 1982), Aktivnosti notranjih oponentskih struktur in oporečniških struktur.

32 Kocbekov zbornik je izšel leta 1987 pri Založbi Obzorja v Mariboru, pod katerega se je kot urednik podpisal Dimitrij Rupel. Razpravo o Kocbeku je leta 1984 začela sociologinja Spomenka Hribar, ki se je v zborniku v spomin na pesnika zavzela za pomiritev med drugo svetovno vojno sprtih političnih strani, za postavitve spominskega obeležja vsem padlim v drugi svetovni vojni in za »spravo«³⁷ Slovencev doma in v emigraciji. Oblasti so izid zbornika preprečile (do 1987), niso pa več mogle zaustaviti širjenja ideje o »spravi«³⁸ Slovencev različnih usmeritev in nazorov, ki je postala kljub ogorčenemu nasprotovanju političnega vodstva in sprva tudi nemajhnega dela javnosti ena osrednjih slovenskih političnih tem (Štih, Simoniti, Vodopivec, 2008, 504; Rupel, 1987).

33 Agent Uprave za analitiko je leta 1985 »ugotavljal,«³⁹ da sta Rupel in Grafenauer želela *Novo revijo* sicer voditi nekoliko bolj »sistematično in daljnoročno«, vendar pa so »velike teme«⁴⁰ (npr. restalinizacija države) za revijo že izčrpane in v glavnem končane (ARS, AS 1931, t. e. 2313 UA 1982, MA 701, Značilnosti časopisa »Nova revija«⁴¹ (ali o »reviji novih kriterijev, novih razločkov in razločevanj«⁴²), april 1985, 11).

34 V 3. številki 33. letnika literarne revije Sodobnost (1985) so objavljeni vsi prispevki in referati avtorjev, ki so sodelovali na javni tribuni.

35 ARS, AS 1931, t. e. 2313, RTZ 857, mapa 1, Zavrnitev sklepa o kazenski ovadbi zoper Viktorja Blažiča, 283–285.

na številka *Nove revije*, ki je ne samo razburila oblast in širšo javnost, temveč odigrala tudi ključno vlogo pri kasnejši osamosvojitvi Slovenije.

Za »objekte napada« je SDV ocenjevala kritiziranje »ideologizacije kulture, dogmatizmov v kulturam nesvobodne kulture in vmešavanja politike v kulturo«, obenem »totalitarizma in represije, kazenske politike in mehanizmov podtikanja potvorb«, kot tudi »cerkveni, religiozni totalitarizem, birokratizem, despotizem, privatizacije«, pa »ideologizacije zgodovine, dogodkov med NOB in kulturne politik«, »problematike šolske reforme, jezikovnih jeder, nacionalnih problemov in šovinizma« ter razvijajoče se »antikulture«. ³⁶

Skozi vsa osemdeseta leta je SDV ne le skrbno prebirala članke, ki so izšli, jih komentirala in podajala sodbe o vsebini napisanega, temveč tudi pridobivala informacije o tem, kaj šele bo zapisanega, kakšne sprememb se bodo zgodile npr. v uredništvu; katere vsebinske tematike pripravljajo za naslednje številke, koga bodo povabili k pisanju in predvsem, na kak način bo vse skupaj škodilo sistemu. To lahko kaže na to, kako zelo ogroženo se je oblast tistega časa počutila in kako ignorantsko je vse očitke in izpostavljene težave, ki so jih tolikokrat analizirali, spregledala ali pa jih z represivnimi orodji skušala zakriti.

57. ŠTEVILKA

Prva odločitev za 57. številko, ki je svoje število posvetila ukinjeni *Reviji 57*, je, kot v prispevku *Dvajset let slovenske ustavnosti* zapiše Tine Hribar, padla že leta 1985 (Hribar, 2009, 17). Jeseni tega leta je *Nova revija* razpisala anketo o jugoslovanski krizi in k sodelovanju povabila okoli 40 strokovnjakov iz vse Jugoslavije. Niko Grafenauer in Dimitrij Rupel, ki sta takrat urednikovala pri reviji, sta želela pridobiti strokovne in celostne odgovore na vprašanja o vzrokih za jugoslovansko krizo z vidika nacionalnih vprašanj. Z odgovori, ki sta jih dobila in analizirala, sta bila vedno bolj prepričana, da je jugoslovansko krizo možno odpraviti le s temeljito spremembo komunističnega sistema (Pučnik, 2002, 77–78). Tako je intelektualni krog *Nove revije* začel pripravljati posebno številko, ki bo posvečena aktualnemu narodnemu vprašanju pri Slovencih (Gabrič, 2006b, 1171).

Napovedana številka bi morala iziti že leto prej, vendar je bilo s prispevki veliko dela, nekateri pa so tudi zamujali, zato je bila preložena (Hribar, 2009, 18) na 16. februar 1987. Po pobudi Tineta Hribarja so jo poimenovali *Prispevki za slovenski nacionalni program* (Hribar, 1995, 191). Uredništvo *Nove revije* je na uvodni strani zapisalo, da

gre za program, ki ga še ni, in katerega formulacija odločno presega vse kompetence revije ali njenih

sodelavcev. Gre za pobudo za drugačno razmišljanje o Slovencih, za novo koncepcijo slovenstva, ki naj bi se konstituiralo v ustanovah potencialno suverenega naroda in njegovem vsakdanjem življenju – glede na zahteve nove zgodovinske epohe (Nova revija, 1987, 2).

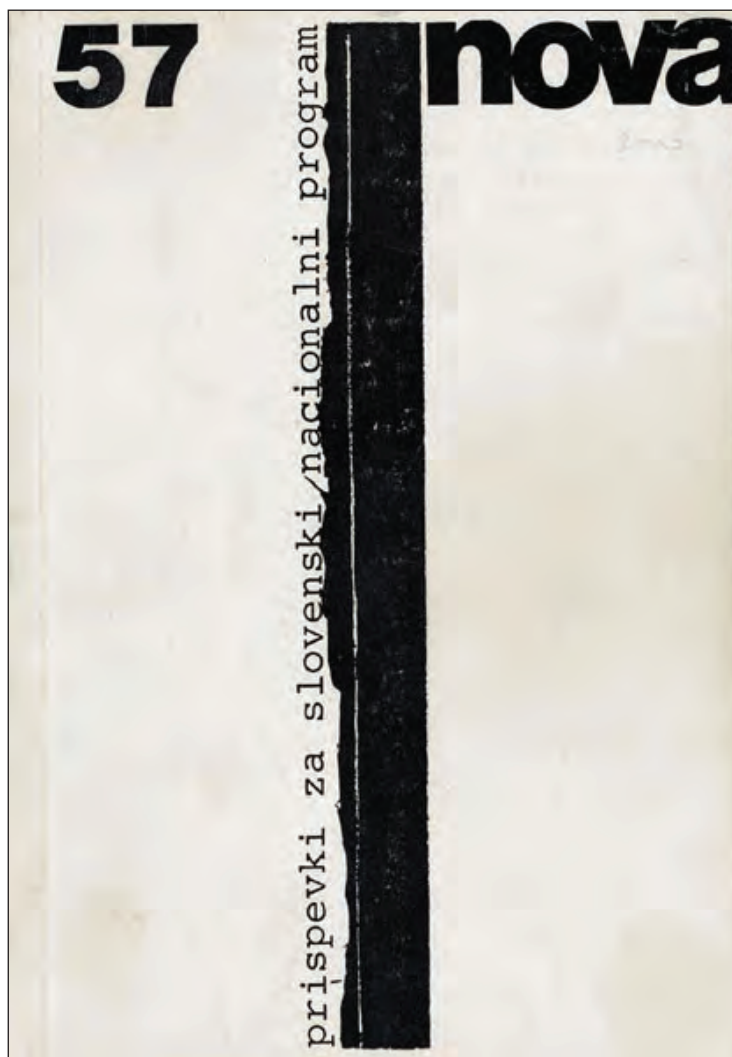
Vsebina revija je štela šestnajst prispevkov, filozofskih, socioloških in političnih razprav znanih slovenskih kulturnikov (Jože Pučnik, Tine Hribar, Ivo Urbančič, Dimitrij Rupel, France Bučar, Peter Jambreč, Spomenka Hribar, Veljko Namorš, Alenka Goljevšček, Gregor Tomc, Janez Jerovšek, Veljko Rus, Marjan Rožanc, Jože Snoj, Drago Jančar in Niko Grafenauer), ki so obravnavali tematiko slovenskega naroda, o spravi na Slovenskem, o slovenskem jeziku, civilni družbi, slovenskem socializmu in o pravni ureditvi položaja Slovencev, slovenski univerzi idr. (Nova revija, 1987). Glavna ideja revije je bila, da bi se morali Slovenci osamosvojiti, se otresti oblasti partije ter vzpostaviti odprti demokratični pravni in politični red, ki bo temeljil na svobodnem posamezniku, ki bo lahko brez strahu pred kaznijo s strani oblasti, svobodno izražal svoje mnenje (Hribar, 1987, 25–26). Kot je razvidno iz zapisanega so vse zahteve jasno nasprotovale Zvezi komunistov in njeni interpretaciji marksizma. Avtorji so namreč zahtevali spoštovanje pravice do samoodločbe, ureditve državnosti po željah slovenskega naroda, enakopravnost v vojaških zadevah ter svobodo civilni družbi, ukinitvev komunizma, večstrankarsko demokracijo in zmanjšanje sodnih procesov na federalni ravni (Valič Zver, 2012, 109). Precej odmeven je bil prispevek Jožeta Pučnika, ki je utemeljeval večjo suverenost, in sicer:

Neodtujljiva pravica vsakega naroda je, da je suveren, da si organizira svojo samostojno državo in da oboje brani pred velikoideološkim in velikodržavnim posegom. Pri tem je popolnoma vseeno, če gre pri ideologijah za črno, rdečo ali za zeleno internacionalo in pri velikodržavnosti za germanizem, panslavizem ali za jugoslovanstvo (Pučnik, 1987, 140).

Odmev 57. številke je bil zaradi »občutljivih«, a še kako pomembnih tem, res velik in jih tudi s strani številnih strokovnih mnenj lahko umestimo med aktivnejša dejanja, ki so prispevala k samostojnosti Slovenije, zagotovo pa so pomenili tudi začetek slovenske pomladi (Pesek, 2007, 45). Takoj po izidu je posebna številka postala osrednja tema političnih razprav, vihar pa je povzročila tudi v širši javnosti. Odzivi drugih jugoslovanskih republik, predvsem Srbije, so po večini nasprotovali stališčem iz kroga novorevijašev (Gabrič, 2006b, 1172).

Posebna številka je pretresla tako slovensko kot jugoslovansko javnost in politični vrh, ki je proti novore-

36 ARS, AS 1931, t. e. 2313 UA 1982, MA 701, Značilnosti časopisa "Nova revija" (ali o "reviji novih kriterijev, novih razločkov in razločevanj"), april 1985, 18–20.

Slika 1: 57. številka Nove revije

vijašem začel politično gonjo, ki je trajala vse od marca do junija 1987, češ da so separatisti in želijo razdreti federativno skupnost. Še posebej odločno je proti posebni številki protestirala Zveza združenj borcev NOV Slovenije, ki so strogo zavračali in grobo obsodili »antikomunistično« in zgodovinsko napačno interpretacijo Narodno-osvobodilnega boja ter zahtevala kazensko ovadbo zoper avtorje *Prispevkov*.³⁷

Tudi Predsedstvo CK ZKS je *Prispevke za slovenski nacionalni program* označilo kot prinašalce izrazito nedemokratskih, nesamoupravnih in protijugoslovanskih stališč. Trdno so bili prepričani, da bodo storili vse, da »se stališča nekaterih piscev prispevkov za slovenski

nacionalni program in druga podobna stališča, ki niso skladna s programskimi načeli SZDL, ne bodo uveljavila v družbeni praksi«. ³⁸

Kot ugotavlja Omerza,³⁹ za jugoslovanski, srbski in vojaški vrh so bili *Prispevki* dokaz za širjenje protirevucionalnosti in protijugoslovanskosti, zato so še povečali pritisk na slovensko politično vodstvo, od katerega so zahtevali, da proti piscem odločno in ostro nastopi, tudi s sodnim pregonom, saj je zvezni javni tožilec Miloš Bakić kmalu po izidu 57. številke izdal obtožnico in pozival k pregonu (Omerza, 2013, 243).

V Ljubljani na frontalni spopad z opozicijsko inteligenco niso bili pripravljeni. Omejili so se na or-

³⁷ Delo, 18. 3. 1987: Borci odločno protestirajo, 2.

³⁸ Delo, 27. 2. 1987: ZK je za dialog, ne za pogrom, 2.

³⁹ Igor Omerza je v svoji knjigi (2015) objavil nekatere dokumente Arhiva Republike Slovenije, ki se tičejo izida posebne številke Nove revije.

ganiziranje polemičnih, enostransko vodenih razprav v medijih in v okviru Socialistične zveze. Takoj po izidu posebne številke se je pri predsedniku CK ZKS Milanu Kučanu zbral vrh slovenske politike, ki je razpravljal o prispevkih in jih skrajno negativno ocenil. Seje in razprave so potekale še do polovice marca, na marsikatero izmed njih so povabili tudi pisce *Prispevkov za slovenski nacionalni program* (Omerza, 2015, 200–205).

Javni politično-medijski lov se je začel 20. februarja, ko je potekala tiskovna konferenca ob obravnavi vsebine 57. številke *Nove revije*, ki jo je sklical Jože Smole, predsednik SZDL. Na 68. seji Predsedstva Republiške konference SZDL Slovenije je njeno predsedstvo po večurnem zasedanju razrešilo glavnega urednika *Nove revije* Dimitrija Rupla in odgovornega urednika Nika Grafenauerja, ni pa ukinilo revije, kot so to zahtevali v Beogradu (Repe, 2002b, 139). V slovenskem političnem vrhu so se namreč zavedali, da bi represivni ukrepi protivorevišašem še okrepili opozicijo in javno nezadovoljstvo (Vodopivec, 2010, 423).

5. marca 1987 je ljubljansko tožilstvo, kljub temu da je partija javno sporočila, da pogromov nad revijo in avtorji ne bo, prejelo kazensko ovadbo Krajevnega združenja borčevske organizacije Josip Preskar iz Zagreba, ki so jo poslali 3. marca 1987 zoper »avtorje prispevkov v Novi reviji št. 57, zaradi kaznivih dejanj po členu 114, 113 in 134«. Želeli so sprožitev kazenskega postopka proti Niku Grafenauerju, Ivanu Urbančiču, Tinetu Hribarju in drugim avtorjem prispevkov posebne številke. Javni tožilec Franc Mazi pa je 23. v mesecu ovadbo posredoval republiškem sekretariatu za notranje zadeve oz. osebno »v roke Janezu Pibru«, naj preveri, ali gre za kazensko delovanje.⁴⁰ Šele 13. aprila je ljubljanskemu tožilstvu odgovoril načelnik oddelka Uprave za notranje zadeve mesta Ljubljana, Boris Stadler, ki je ugotovil, da

so bili vsi organi revije oblikovani v skladu z aktom in družbeno verificirani. Z aktom so bili opredeljeni tudi cilji Nove revije, vendar kljub oceni, da je uredniški odbor skupaj z glavnim in odgovornim urednikom prekršil določila ustanovitvenega akta, organe Nove revije ne gre šteti za družbo oseb, ustanovljeno za izvrševanje kaznivih dejanj v smislu 136. člena KZ SFRJ.

Pojasnil je, da je bila nacionalna številka pripravljena javno, nekateri avtorji pa celo niso imeli več od formalnega stika s sodelavci *Nove revije*. Opredelil je tudi vsebino *Prispevkov*, za katere je razlagal, da v osnovi niso bili nič novega, da je šlo »za že znana stališča, misli in ideje, ki so jih njihovi avtorji že javno

izrekli ali objavili,« v okviru posebne številke pa so ob tem nastopili zgolj »bolj izrazito«.⁴¹

Republiški tožilec Pavle Car je že naslednji dan za Milana Kučana pripravil obširno *Poročilo javnega tožilstva*, kjer je zapisal, da so bili preučeni vsi prispevki glavnega urednika Nika Grafenauerja in odgovornega urednika Dimitrija Rupla, celo pisma Ivana Urbančiča ter prispevki v *Delu* Tineta Hribarja in Franceta Bučarja, ter pojasnil, da je prispevke »obravnavalo izključno z vidika vprašanja kazensko-pravne odgovornosti avtorjev in članov uredniškega odbora«. Zavrnil je ovadbo za kaznivo dejanje združevanja za sovražno delovanje po 136. členu, saj zato ni bilo nikakršnega dokaza, pri čemer je s primeri iz prispevkov v 57. številki *Nove revije* obrazložil, da je šlo za »samostojna razmišljanja« in ne pripravo »za zunajnarodne špekulacije«. Zavrnil je tudi kaznivo dejanje sovražne propagande po 133. členu, saj po njegovem mnenju v *Prispevkih* ni bilo elementov kaznivega dejanja sovražne propagande, pri čemer je tožilec znova podal podrobne primere iz člankov Nika Grafenauerja, Tineta Hribarja, Ivana Urbančiča, Jožeta Pučnika, Franceta Bučarja in Petra Jambreka, omenil pa je tudi zapise drugih avtorjev. Prav tako je zavrnil 144. člen kaznivega dejanja kontrarevolucionarnega ogrožanja družbene ureditve in 134. člen, ki je govoril o vprašanju kaznivega dejanja in zbujanja narodnostnega sovraštva, razdora ali nestrpnosti. Za konec je dodal, da je na podlagi

*takšne analize posameznih prispevkov 57. številki Nove revije javno tožilstvo prišlo do zaključka, da ni podan utemeljen sum storitve kaznivih dejanj kot zakonita podlaga za sprožitev kazenskega postopka zoper nobenega od avtorjev prispevkov ali članov uredniškega odbora Nove revije.*⁴²

Republiško tožilstvo je torej ugotovilo, da ni bilo znakov kaznivih dejanj. To je kakopak razburilo Beograd, zato je zvezni javni tožilec Miloš Bakić v zveznem odboru za pravosodje julija 1987 zagrozil, da bo sam sprožil sodni postopek. Slovenski javni tožilec Pavle Car, ki je spisal *Poročilo*, je celo napovedal svoj odstop, če bi zvezni javni tožilec prevzel pregon proti Novi reviji. Šele 18. januarja 1988 je Bakić stopil v »akcijo« in spisal obtožnico proti Jožetu Pučniku, Ivanu Urbančiču, Spomenki Hribar, Tinetu Hribarju in Marjanu Rožancu zaradi protiustavne spremembe socialističnega samoupravnega družbenega reda, razbijanja bratstva in enotnosti in enakopravnosti narodov in narodnosti, rušenja oblasti delavskega razreda in zlonamernega neresničnega prikazovanja družbenopolitičnega položaja v državi

40 ARS, AS 1931, t. e. 2341, Vidiki kazenske odgovornosti avtorjev 57. številke Nove revije, Dopis Franca Mazija RSNZ, 23. 3. 1987.

41 ARS, AS 1931, t. e. 2341, Vidiki kazenske odgovornosti avtorjev 57. številke Nove revije, Odgovor za zaprosilo javnega tožilca v zvezi s kazensko ovadbo ZZB Josip Preskar, 1–2.

42 ARS, AS 1931, t. e. 2341, Vidiki kazenske odgovornosti avtorjev 57. številke Nove revije, Poročilo javnega tožilstva SR Slovenije o vsebini 57. številke Nove revije s kazenskopravnega aspekta, 1–11.

(Pučnik, 2002, 79). Zanimivo je, da se po tem ni zgodilo nič: v Arhivu Republike Slovenije ni sledu o ničemer drugem kot o tem, da so na seji vodstva jugoslovanske partije 9. februarja člani federalnega predsedstva dobili obtožnico, sklenili pa niso, razen tega, da so izvodi nove številke izginili iz knjižnic in knjigarn (Omerza, 2015, 250, 252).

Vseskozi je SDV seveda spremljala novorevijaše, ne samo v zvezi s *Prispevki*, temveč tudi njihov odnos z drugimi revijami ter odnos drugih kulturnih revij ali intelektualcev do *Prispevkov*. Poročevalec SDV-ja tako npr. omenil, da je Viktor Meier, znan novinar in publicist, (v informaciji imenovan »Toper«) o *Novi reviji* omenil, da je 57. številka ustvarila »neko demokratično atmosfero,« in je le-to potrebno podpirati.⁴³

Kakorkoli, o tem, kakšen vpliv in učinek »snežne kepe« je 57. številka *Nove revije* pustila, pričajo dogodki, ki so se kar vrstili po njenem izidu. Dne 25. aprila 1988 je Društvo slovenskih pisateljev v Cankarjevem domu sklicalo drugo javno tribuno o ustavnih spremembah in predlog, ki jih je v začetku leta 1987 objavilo predsedstvo SFRJ, Na javni tribuni so predstavili *Gradivo za slovensko ustavo* skupaj s *Tezami za ustavo republike Slovenije*, ki so jih pripravljali s Slovenskim sociološkim društvom. 15. februarja 1988 je DSP vztrajalo pri referendumu, na katerem naj bi državljani republike Slovenije zavrnili zvezne ustavne spremembe v celoti, dokler ne bi bila artikulirana ustava republike Slovenije, ki ne bo »derivat nobene nadredne« (Šeligo, 1998a, 3). Teze so bile objavljene v Časopisu za kritiko znanosti, popularno pa so jim rekli »pisateljska« ali »sociološko-pisateljska« ustava in je predstavljala ustavno alternativo, ki je kasneje postala temelj Ustave Republike Slovenije, ki je bila sprejeta 23. decembra 1990 (Pesek, 2007, 51–58).

Nova revija je svojo pot zaključevala tako, da je Nika Grafenauerja in Dimitrija Rupla za nekaj časa nadomestil Boris A. Novak, za njim pa so na uredniški stolček v dvojicah prišli še Jože Snoj, Spomenka Hribar in Tine Hribar, nenazadnje pa je urednikovanje znova prevzel Grafenauer (Omerza, 2015, 308), po mnenju katerega so *Prispevki* v *Novi reviji* pomenili disidentsko

intelektualno dejanje, ki je temeljilo na avtohtonem duhovnem premisleku. Osvetlili so položaj slovenskega naroda in družbe v kriznih razmerah. Intelektualcem iz kroga *Nove revije* se je zdelo nujno in neodložljivo, da pokažejo na vzroke in posledice kot tudi možnosti za izhod iz te zgodovinske krize. Šlo je za premislek o izhodu iz jugoslovanske krize glede na vitalne interese in zgodovinsko perspektivo Slovencev (Grafenauer, 1998, 2). Svoj *demokratično-osamosvojitveni pohod*, kot ga imenuje Igor Omerza, je *Nova revija* zaključila leta 1990, ko je 95. številko revije lahko poimenovala *Samostojna Slovenija* (Omerza, 2015, 578).

SKLEP

Raziskovanje politične gonje proti kulturnim revijam in pritiskov, ki so jih bili deležni avtorji določenih člankov, še nikakor ni zaključena ali povsem raziskana tema. Potrdimo lahko, da so kljub temu, da je bila oblast v Sloveniji do tiskane besede nekoliko tolerantnejša kot v drugih jugoslovanskih republikah, so bili sodne prepovedi in pregoni v osemdesetih še kako prisotni. Skozi osemdeseta leta so se razmere v Sloveniji sicer do neke mere že liberalizirale, k čemur je zagotovo pripomogla kulturniška inteligenca, ki se je zbirala okrog Društva slovenskih pisateljev in pa *Nove revije*, ki je s kritičnim očesom obelodanila dejansko politično stanje, kar je tedanja oblast zatirala in obsojala. A kljub ukinjanju revij in ustrahovanju se intelektualni »oporečniki« niso dali. Tako je kljub pritiskom s strani oblasti, zamenjavi uredništev in ustrahovanju uslužbencev *Nova revija* ne le preživela, temveč odigrala enega pomembnejših elementov pri tem, da imamo danes samostojno državo Slovenijo, čeprav je pri 57. številki oz. *Prispevkih* šlo zgolj za idejno osnovo. Zdržala je vse pritiske takratne komunistične oblasti in se kot visoko kvalificirana strokovna revija obdržala vse do leta 2010. Gonja proti *Novi reviji* je oživela slovensko opozicionalno politično javnost, ki se je najprej kazala v obliki raznih civilnih pobud, kasneje pa že političnih strank, ki so naposled pomenile izoblikovanje nove slovenskega politične opozicije.

43 ARS, AS 1931, t. e. 2594: Informacija: Nemška OS, »Negativ«, 25. 3. 1987, 1–2.

NOVA REVIJA IN THE CLUTCHES OF THE STATE SECURITY SERVICE

Ana ŠELA

University of Maribor, Faculty of Arts, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenija
e-mail: ana.sela3@gmail.com

Darko FRIŠ

University of Maribor, Faculty of Arts, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenija
e-mail: darko.fris@um.si

SUMMARY

Nova revija, the monthly magazine devoted to culture which was founded in 1982 with the signature of sixty Slovenian cultural workers and intellectuals, was one of the key elements that helped Slovenia achieve independence. Because of the critical views of the then political system and the topics that covered the secret history, the right to freedom of speech, national issues, the encroachment of human rights etc., the authors of the monthly were constantly monitored by the State Security Service (Slovenian SDV), and were often also subject to criminal proceedings against them. The SDV agents carefully monitored the authors and articles of Nova revija and prepared on a monthly, semi-annual, and annual basis general and also in-depth reports on the topics, ideas and controversies addressed by the authors in specific issues and likely in those to come. Also, they carefully monitored the editorial policy of the monthly and the opinion of the public and other cultural magazines regarding the articles in Nova revija. The cultural magazines had dealt with repressive institutions already in the 1950s, when attempts to set up magazines with taboo themes were quickly suppressed. Nova revija broke the stretch of cultural inactivity and resisted pressures and attempts for its abolishment. The 57th issue of the monthly, titled The Contributions for the Slovenian National Program, played a key role in the democratization of the Slovenian territory.

Keywords: Nova revija, cultural magazines, censorship, State Security Service, Intellectual opposition

VIRI IN LITERATURA

ARS, 1931 – Arhiv Republike Slovenije (ARS), fond Republiški sekretariat za notranje zadeve Socialistične republike Slovenije (AS 1931).

Delo. Ljubljana, Delo, d. o. o., 1955–.

Sodobnost. Ljubljana, Državna založba Slovenije, 1963–.

Arzenšek, V. et al. (1982): Nova revija. Nova revija, 1, 1–4.

Bajt, D. (1996): Nova revija. V: Drnovšek, M., Rozman, F. & P. Vodopivec (ur.): Slovenska kronika XX. stoletja. Knj. 2: 1941–1995. Ljubljana, Nova revija, 386.

Bučar, F. (2011): Čas velikih sprememb. Radovljica, Didakta.

Gabrič, A. (2002): Slovenska kulturnopolitična razhajanja med kulturno ustvarjalnostjo in politično akcijo 1980–1987. Zgodovinski časopis, 56, 1–2, 211.

Gabrič, A. (2008): Cenzura v Sloveniji po drugi svetovni vojni: od komunističnega Index librorum prohibitorum do ukinitve »verbalnega delikta«. Primerjalna književnost, 31, 221–236, 63–77.

Gabrič, A. (2006a): Kulturniška »opozicija« podira tabuje. V: Fischer, J. et al. (ur.): Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije: 1848–1992. Knj. 2. Ljubljana, Mladinska knjiga, Inštitut za novejšo zgodovino, 1153–1157.

Gabrič, A. (2006b): Zaostrenost mednarodnih odnosov. V: Fischer, J. et al. (ur.): Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije: 1848–1992. Knj. 2. Ljubljana, Mladinska knjiga, Inštitut za novejšo zgodovino, 1170–1173.

Grafenauer N. (1998): Nova revija in izzivi časa. Nova revija, 17, 199/200, 1–45.

Horvat, M. (1996): Prepovedi in zaplembe tiska. V: Drnovšek, M., Rozman, F. & P. Vodopivec (ur.): Slovenska kronika XX. stoletja. Knj. 2: 1941–1995. Ljubljana, Nova revija, 410.

Horvat, M. (1998): Prepovedi in zaplembe tiskane besede v Sloveniji 1945–1990. V: Jančar D. (ur.): Temna stran meseca, Ljubljana, Nova revija, 126–132.

Hribar, S. (1998): Nova revija in izzivi časa. Nova revija, 17, 199/200, 1–45.

Hribar, T. (1987): Slovenska državnost. Nova revija, 6, 57, 3–29.

Hribar, T. (1995): Nova, osamosvojitvena volja Slovencev. V: Grafenauer, B. et al. (ur.): Slovenci in država. Zbornik prispevkov z znanstvenega posveta na SAZU. Ljubljana, Slovenska akademija znanost in umetnosti, 279–294.

Hribar, T. (2009): Dvajset let slovenske ustavnosti. V: Hribar, T.: Izvori slovenske ustave, 2. Druga izdaja. Ljubljana, Državni svet Republike Slovenije. 17–19.

Jambrek, P. (1998): Nova revija in izzivi časa. Nova revija, 17, 199/200, 1–45.

Lusa, S. (2010): Slovenska demokratizacija v osemdesetih. V: Čepič, Z. (ur.): Slovenija – Jugoslavija, krize in reforme. Ljubljana, Inštitut za novejšo zgodovino, 334–346.

Lusa, S. (2012): Razkroj oblasti. Slovenski komunisti in demokratizacija države. Ljubljana, Modrijan.

Nova revija (1987): Prispevki za slovenski nacionalni program. V: Grafenauer, N. & D. Rupel (ur.). Nova revija, 6, 57.

Omerza, I. (2013): Gradniki demokratizacije Slovenije v 80. letih 20. stoletja. Studia Historica Slovenica, 12, 2–3, 575–580.

Omerza, I. (2015): Veliki in dolgi pohod Nove revije. Celovec, Mohorjeva založba.

Pesek, R. (2007): Osamosvojitve Slovenije. Ljubljana, Nova revija.

Pesek, R. (2013): Pučnik. Celovec, Mohorjeva družba.

Pirjevec, J. (1995): Jugoslavija 1918–1992. Nastanek, razvoj ter razpad Karadjordjevičeve in Titove Jugoslavije. Koper, Lipa.

Pučnik, J. (1998): Nova revija in izzivi časa. Nova revija, 17, 199/200, 1–45.

Pučnik, J. (2002): Politične priprave na osamosvojitve. V: Perovšek, J. (ur.): Slovenska osamosvojitve 1991. Ljubljana, Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 77–100.

Pučnik, J. (1987): Politični sistem civilne družbe. Nova revija, 6, 57, 130–142.

Repe, B. (1990): Obračun s Perspektivami. Ljubljana, Znanstveno in publicistično središče.

Repe, B. (2002a): Viri o demokratizaciji in osamosvojitvi Slovenije. I. del: Opozicija in oblast. Ljubljana, Arhivsko društvo Slovenije.

Repe, B. (2002b): Jutri je nov dan. Slovenci in razpad Jugoslavije. Ljubljana, Modrijan.

Repe, B. (2007): Politični razvoj v Sloveniji do leta 1989. Studia Historica Slovenica, 7, 1–2, 47–60.

Režek, M. (1994): Ideološko ozadje ukinitve Revije 57. Nova revija, 13, 151/152, 194–206.

Rupel, D. (ur.) (1987): Kocbekov zbornik. Maribor, Obzorja.

Rupel, D. (1998): Nova revija in izzivi časa. Nova revija, 17, 199/200, 1–45.

Senegačnik, B. (2010): Plovba na Itako. Nova revija, 29, 339/341, 4–9.

Šeligo, R. (1998a): Pisateljska ustava, njen nastanek in pomen. Nova revija, 17, 194/195, 3–5.

Šeligo, R. (1998b): Nova revija in izzivi časa. Nova revija, 17, 199/200, 1–45.

Štiš, P., Simoniti, V. & P. Vodopivec (2008): Slovenska zgodovina: družba-politika-kultura. Ljubljana, Inštitut za novejšo zgodovino.

Valič Zver, A. (2012): Nova revija as a Political Platform of the Slovenian Spring . On the Occasion of the 25th Anniversary of the 57th Edition of Nova revija. *Studia Historica Slovenica*, 12, 1, 102–124.

Vodopivec, P. (2010): Od Pohlinove slovnice do samostojne države. Ljubljana, Modrijan.

Zlobec, C. (1985): Slovenski narod in slovenska kultura. *Sodobnost*, 33, 3, 241.

SODOBNE UČNE METODE PRI POUKU ZGODOVINE

Dragan POTOČNIK

Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Slomškov trg 15, 2000 Maribor, Slovenija
e-mail: dragan.potocnik@uni-mb.si

IZVLEČEK

Prispevek obravnava sodobne učne metode pri pouku zgodovine. Ena od metod je delo z zgodovinskimi viri, ki dajejo pravo materialno podlago za razumevanje zgodovinskih dejstev in pojavov. Sodobni pouk zgodovine ne bi smel potekati le v učilnici, ampak je pomembno, da učenci izkusijo učenje z odkrivanjem tudi na terenu. Neposredno opazovanje zgodovinskih spomenikov v naravi, v arhivih ali muzejih je namreč za posredovanje zgodovine izrednega pomena. Takega mnenja so tudi anketirani učenci, saj je okrog polovice učencev mnenja, da je delo na terenu pomemben način spoznavanja preteklosti, tretjina jih meni, da le v določeni meri in le okrog 10% jih je mnenja, da delo na terenu ni pomembno. Za dosego večje aktivizacije, individualizacije in tudi večje življenjskosti pouka zgodovine je pomembno tudi delo z zgodovinskimi viri. Skoraj 70% anketiranih učencev želi, da bi pri pouku več delali z zgodovinskimi viri in le 28% si ne želi take oblike dela.

Ključne besede: sodobni pouk zgodovine, učne metode, zgodovinski viri, pouk zgodovine in sodobni mediji, metode dela na terenu – obisk arhiva, muzeja, ekskurzije

METODI MODERNI D'INSEGNAMENTO DELLA STORIA

SINTESI

Il contributo tratta i metodi moderni nell'insegnamento della storia. Uno dei metodi è quello di lavorare con le fonti storiche le quali offrono la base materiale per la comprensione dei fatti e dei fenomeni storici. L'insegnamento moderno della storia non dovrebbe svolgersi solamente in classe, ma risulta importante che gli alunni apprendano anche grazie alle rilevazioni sul campo. Fondamentali per trasmettere le nozioni di storia risultano l'osservazione diretta dei monumenti storici presenti in natura, negli archivi oppure nei musei. Di tale opinione sono anche gli alunni intervistati poiché circa metà di loro sostiene che il lavoro sul campo sia importante per conoscere il passato, un terzo di loro ritiene che lo sia in parte e circa il 10% che non sia importante. Per ottenere una maggiore attivazione, l'individualizzazione e una maggiore vitalità nell'insegnamento della storia è, inoltre, importante lavorare con le fonti storiche. Quasi il 70% degli alunni intervistati vorrebbe che durante le lezioni potessero usare le fonti storiche e solamente il 28% non vorrebbe tali forme di lavoro.

Parole chiave: insegnamento moderno della storia, metodi d'insegnamento, fonti storiche, insegnamento della storia e metodi moderni, metodi di lavoro sul campo – visita dell'archivio e del museo, escursioni

UVOD¹

Šolstvo se nenehno prenavlja, saj se spreminja tudi pojmovanje znanja, učenja in poučevanja. Posledica tega je, da učitelji ne morejo poučevati tako kot so včasih. Učenje je v preteklosti velikokrat pomenilo le zapomnjevanje določenih vsebin in podatkov, danes pomeni učenje proces izgrajevanja in osmišljanja znanj. Učitelji se morajo zavedati, da niso več le posredovalci znanja, ampak tudi organizatorji dela v razredu in svetovalci, ki usmerjajo delo učencev. Enostransko pojmovanje učenja kot sprejemanja znanja in poučevanja lahko presežemo z metodami in oblikami dela, ki omogočajo interaktiven odnos tako med učenci kot tudi med učiteljem in učenci. Z uporabo takih metod in oblik dela spodbujamo povezovanje in konstruiranje že usvojenih znanj in izkušenj, zastavljanje vprašanj, samostojno razmišljanje, razvijajo se komunikacijske veščine in sodelovalni odnos, občutek zaupanja. Učitelj s svojim delom tako ustvarja pogoje, ki omogočajo, da so učenci aktivni na spoznavnem, čustvenem in socialnem področju (Vodopivec, 2003, 5).²

Novi učni načrt za zgodovino, ki je bil sprejet leta 2011 temelji na procesno-razvojnem pristopu, s katerim se spodbuja aktivna vloga učencev pri pouku zgodovine. Eden izmed pglavitnih ciljev prenovljenega načrta je povečati kakovost pridobljenega znanja, in sicer z razvijanjem različnih strategij mišljenja, medtem ko je pri tradicionalnem pouku učenje potekalo mehansko.

Tudi vloga učitelja se je z uveljavitvijo novega učnega načrta spremenila. Učitelj ni več samo podajalec snovi, ampak usmerjevalec učnega procesa, ki spodbuja učence k samostojnemu pridobivanju znanja (Kukanja Gabrijelčič, 2016, 331–342).

Glavne posodobitve novega učnega načrta se nanašajo predvsem na vpeljevanje novih didaktičnih pristopov, ki prinašajo nove metode dela pri pouku zgodovine. Poudarjeno je zlasti delo z različnimi zgodovinskimi viri (materialnimi, pisnimi, ustnimi, slikovnimi) in zgodovinsko terensko delo, ki se lahko izvaja v arhivih, muzejih ali v okviru zgodovinskih ekskurzij. Poleg tega novi didaktični pristopi poudarjajo projektno delo, učenje z odkrivanjem, sodelovalno učenje, izkustveno učenje, medpredmetne povezave ipd. Nov učni načrt spodbuja tudi razvijanje digitalnih kompetenc pri pouku zgodovine, kar dosežemo z metodo dela z informacijsko komunikacijsko tehnologijo (Brodnik, 2013, 14–15).

SODOBNE UČNE METODE

Sodobne učne metode se v nasprotju s tradicionalnimi nanašajo na aktivno samostojno delo učencev pri pouku in domačem delu. Učitelj je v sodobnem pouku mentor, ki usposablja učence za samostojno pridobivanje znanja. Učenci so tako sistematično vključeni v učni proces od načrtovanja do evalvacije. Ravno ta premik od dejavnosti učitelja na učenca, je prinesel v učni proces višjo kakovostno raven (Karba, 2005, 18–19).

Tabela 1: Primerjalna analiza tradicionalnega in sodobnega pojmovanja učnih metod
Table 1: Comparative analysis of the traditional and modern concept of teaching methods

TRADICIONALNO POJMOVANJE UČNIH METOD	SODOBNO POJMOVANJE UČNIH METOD
Predvsem metodični postopki učitelja	Predvsem metodični postopki učitelja in učencev ter metodološki postopki
Predvsem metodični postopki učitelja	Nanašajo se na vse ravni učnega procesa
Temeljijo na tradicionalnem pojmovanju znanja, učenja in poučevanja	Temeljijo na sodobnem, pojmovanju znanja, učenja in poučevanja
Nanašajo se na: učne cilje, ki pojmujejo metodo kot poti do cilja; na notranjo logiko učne snovi; na didaktična sredstva; na razvojno stopnjo učencev; na učni čas; na učna načela (postopnost, nazornost, aktivnost, vzgojnost in trajno pomnjenje)	Nanašajo se na: učne cilje, ki pojmujejo metodo kot pot do cilja in sestavino cilja; na notranjo logiko učne snovi; na didaktična sredstva; na razvojno stopnjo učencev in njihove individualne sposobnosti; število učencev v razredu; učni čas; na ravnanje učitelja in učenca; na učiteljevo pomoč učencu; organizacijo in vodenje učnega procesa; na interakcijo med učiteljem in učencem ter med učenci; na odnos učitelja do učne snovi in poleg tradicionalnih še na sodobna učna načela (diferenciacija, soodgovornost učenca za učno delo, problemskost in uporabnost znanja, aktualizacija in načelo pozitivne usmerjenosti učencev)

1 Razprava je nastala v okviru raziskovalnega programa *Preteklost severovzhodne Slovenije med srednjo Evropo in evropskim jugovzhodom* št. P6-0138 (A).

2 Avtor se je zaradi obsežnosti tematike omejil na predstavitev metode samostojnega dela učencev z različnimi zgodovinskimi viri in na metode dela na terenu (obisk arhiva, muzeja in ekskurzije).

Med sodobne učne metode uvrščamo:

1. Metode samostojnega dela učencev z različnimi zgodovinskimi viri.
2. Metoda dela na terenu – obisk arhiva.
3. Metoda dela na terenu – obisk muzeja.
4. Metoda dela na terenu – ekskurzije.
5. Metoda igre vlog in simulacija.
6. Uporaba sodobne komunikacijsko-informacijske tehnologije – uporaba interneta.
7. Samostojno in skupinsko raziskovanje preteklosti v okviru projektnega dela (Potočnik, 2009, 105).

Z doslednim upoštevanjem sodobnih učnih metod bo pouk zgodovine ne le bolj življenjski, ampak bo mogoča pri pouku tudi večja aktivizacija in individualizacija.

Zgodovinski viri in njihova delitev

Psihološki, pedagoški in didaktični motivi učitelju narekujejo tudi, da skuša približati otrokom zgodovinsko snov iz prve roke. Ena od metod je delo z zgodovinskimi viri. Zgodovinska znanost namreč temelji na zgodovinskih virih, na njihovem kritičnem pretresu, primerjanju, ugotavljanju zanesljivosti in njihovem sintetiziranju. Prav zaradi tega je to dejstvo treba nujno upoštevati tudi pri pouku zgodovine in na prvo mesto med vsemi učnimi viri postaviti prav zgodovinske vire (Weber, 1987, 381).

Poznamo več vrst zgodovinskih virov. Med tiste, ki so primerni pri pouku zgodovine tako v osnovni kot v srednji šoli so:

- **materialni viri:** arheološke najdbe (ruševine gradov, mest, razni spomeniki, stanovanjski objekti, stari predmeti, novci, obleke itd.);
- **pisni viri:** v pouk zgodovine vključujemo raznovrstna pisna sporočila (dokumente, kronike, spominska pričevanja, časopisne članke, statistične preglednice in podobno);
- **ustni viri:** ljudsko izročilo, narodne pesmi in pravljice, šege in navade, pripovedi;
- **slikovni viri:** (dela slikarstva, kiparstva in arhitekture), literatura kot zgodovinski vir, fotografija kot zgodovinski vir, razglednica kot zgodovinski vir, karikatura kot zgodovinski vir, plakat, zgodovinske karte, diagrami in statistike;
- **sodobni mediji** (zvočni in video viri);
- **informacijsko-komunikacijska tehnologija pri pouku zgodovine** (internet, e-gradiva) (Potočnik, 2013a, 10–11).

Materialni viri

Materialni viri so ostanki preteklosti na terenu kot objekti in spomeniki ali izkopanine. Nahajajo se lahko

tudi v muzejih, kjer so zavarovani pred propadanjem oz. uničenjem. Materialni viri zahtevajo posebno obdelavo, ki jo imenujemo terensko, muzejsko in galerijsko delo. Ti viri so pomembni za pravilne zgodovinske predstave in sodbe ter nam v povezavi s pisnimi viri dajejo nazorno podobo o zgodovinskem dogajanju nekega obdobja (Weber, 1981, 69–70).

Med materialne vire sodijo arheološke najdbe. Med te najdbe uvrščamo ruševine gradov, mest, razne spomenike, nakit, posodo, obleke, novce itn. Večino materialnih virov je težko vključiti v pouk, ker se večina virov nahaja v muzejih ali na terenu, zaradi česar je za ogled in spoznavanje le-teh potrebno organizirati ekskurzije in učne ure v muzejih ter v arhivih.

Pisni viri

Pisni viri predstavljajo najpomembnejši vir za rekonstrukcijo preteklosti. Med številna pisna pričevanja spadajo med drugim: odlomki iz letopisov in kronik, stare listine, privilegiji in pravice iz zgodovine mest, odlomki iz mestnih knjig, zapiski državnih, deželnih in cerkvenih zborov in skupščin, izvlečki iz urbarjev, pisma ... idr.

Pri uporabi pisnih virov moramo ohraniti kritičnost. Napisanega ne moremo »nepreverjeno« prevzeti kot resnično izjavo. Potrebna je kritična presoja besedila, tako imajo lahko besedila pomembno sporočilnost, so pa napisana samo z ene presoje ali napačne presoje situacije. To je lahko odvisno od informacijskega stališča ali pa prevladujoče ideologije. Težava, ki jo predstavlja delo s pisnim virom, je lahko tudi ta, da je pisni vir navadno le izsek iz sklopa zgodovinskih dejstev, zato moramo vir primerno razmejiti, ga podkrepiti z novimi podatki in ga postaviti v njegov zgodovinski okvir (Bauer et al. 1998, 33).

V pouk zgodovine vključujemo raznovrstna pisna sporočila, ki jih pogosto povežemo tudi s slikami, kartami, grafikoni itd. Poleg pravih dokumentov uporabljamo tudi kronike, spominska pričevanja, zgodovinske poto-pise, časopisne članke, statistične preglednice in podobno. Uporabni pa so tudi odlomki iz poljudno in problemsko napisanih zgodovinskih del ter iz publicistično zasnovanih zgodovinskih knjig, pa tudi iz zgodovinskih romanov ali novel.

Za daljše in nekoliko zahtevnejše delo z viri potrebujemo zgodovinske čitanke, zbirke virov ali samostojen izbor takšnih gradiv.

Nekaj primerov pisnih virov, ki jih lahko uporabimo pri obravnavi kmečkih uporov v osnovni in srednji šoli:

- V srednji šoli bodo dijaki ob analizi teksta Pri-tožbe bohinjskih kmetov briksenškemu škofu (iz Situla, Katalog dokumentov, št. 13, Ljubljana 1973, str. 123, ugotovili, kakšen je bil položaj kmeta. Pomagamo si lahko tudi s listinami iz urbarjev. Prikaz in interpretacija ene same strani dobro ohranjenega našega urbarja iz 16. stoletja o vrstah in višini dajatev bosta učencem, ki so

- v vsakdanjem življenju vajeni konkretizacije, neprimerno jasneje odkrila bistvo fevdalnih dolžnosti našega takratnega kmeta.
- Dijaki v srednji šoli s pomočjo teksta Ferda Gestrina iz Kronike št. 1, leto 1973, str. 1–4, analizirajo vlogo trgovine v kmečkih uporih.
 - V osnovni šoli bomo uporabili vir Pritožbe kmetov v Slovenskih Konjicah, Zgodovinska čitanka za 6. razred, (DZS, Ljubljana 1986) str. 54. Tako bodo učenci ugotovili vzroke uporov.
 - Vzroke prvega slovenskega kmečkega upora obravnavamo v srednji šoli s pomočjo vira, ki omenja vzroke kmečkega upora. Citat iz Zgodovine habsburških vladarjev, ki sta jo napisala Fugger in Birken, najdemo v knjigi Boga Grafenauerja Boj za staro pravdo na Slovenskem, str. 35 (DZS, Ljubljana 1974). Ob analizi prebranega lahko dijaki sami ugotovijo vzroke.
 - Kmečki politični program spoznajo učenci na vseh stopnjah s pomočjo konjiške listine, ki jo najdemo v Zgodovinski čitanki za 6. razred, (DZS, Ljubljana 1986), na str. 55.
 - Učenci v osnovni šoli lahko sami ugotovijo razmerje upornikov do cesarja s pomočjo odlomka vira iz zgodovinske čitanke za 6. razred, (DZS, Ljubljana 1986), str. 54–57): Pritožbe kmetov na zboru v Konjicah. Učenci tako sami spoznajo in ovrednotijo kmečko zmoto.
 - S pomočjo kataloga dokumentov, str. 124–126, Situla 13, Ljubljana, 1973, ugotavljamo širjenje kmečkega upora.
 - S pomočjo Kataloga dokumentov, Situla 13, Ljubljana, 1973, str. 125; dijaki v srednji šoli ugotovijo, kako kaznujejo fevdalci uporne kmete.
 - Položaj slovenskega kmeta po upor 1515 prikažemo s pomočjo virov, npr. Pritožbe jese-niških kmetov in kmetov iz Hrušice cesarskim komisarjem proti belopeškemu gospodstvu, Situla 13, Ljubljana, 1973, str. 127.
 - Med viri za potek upora hrvaških in slovenskih kmetov leta 1573 lahko v srednji šoli uporabimo mnoga pisma, ki so jih pisali razni plemiči in meščani iz krajev, ki jih je zajel upor, in so v njih sporočali najnovejših dogodkih, ki so jim bili sami priče ali pa so o njih slišali. Uporabimo lahko:
 - Pismo Štefana Gregorijanca kranjskim dežel-nim stanovom, Situla 13, 1973, str. 129.
 - Osutek pisma kranjskih deželnih stanov nadvojvodu Karlu, Situla 13, 1973, str. 130.
 - Pripis deželnega upravnika k osnutku pisma kranjskih deželnih stanov nadvojvodu Karlu, Situla 13, 1973, str. 130.
 - Pismo Jošta Jožefa barona Thurna Kranjskim deželnim stanovom, Situla 13, 1973, str. 131.
 - Pismo Štefana Sibenaicherja Joštu Jožefu baronu Thurnu, Situla 13, 1973, str. 131.

- Pismo sevniškega tržana Geldriha, Zgodo-vinska čitanka za 6. razred, (DZS, Ljubljana 1986), str. 62–63.

Sekundarni viri

O sekundarnih pisnih virih govorimo, kadar ni neposrednega stika med avtorjem vira in dogodki ali stanji, marveč je med avtorjem vira ter dogodki ali stanji eden ali več posrednikov. Sekundarni pisni viri so torej poročila, ki črpajo svoje znanje iz ohranjenih in dostopnih poročil (Grafenauer, 1980, 252–257).

Sekundarno literaturo delimo na strokovno-znanstveno in poljudno-znanstveno. Kadar delamo s sekundarno literaturo, je treba najprej določiti, kaj pravzaprav obravnava tema, katero osrednje vprašanje zasleduje in do kakšnih spoznanj je prišla (osrednje sporočilo). Pri tem lahko zgodovinsko podajanje raziskujemo s pomočjo naslednjih vprašanj: Kaj je bilo ugotovljeno? Kaj je bilo s tem razloženo (analiza)? Kako se to vrednoti (interpretacija)? Nato sledi pregled besedila in kritična presoja le-tega. Pri tem je treba najprej raziskati členitev in miselni tok, da bi ugotovili, če obstajajo logični prehodi in sklepi. Nato lahko sledi analiza perspektive podajanja – ali avtor upošteva več perspektiv ali navaja za povezave med posameznimi dogodki zgolj en vzrok. Nato se lahko podrobneje posvetimo jeziku in pojmovanju besedila.

Kot zgodovinski vir nam lahko služi tudi literarno besedilo. V poštev pridejo odlomki iz leposlovnih del pisateljev, ki so med pisanjem literarnega dela tudi arhivsko proučili resnične zgodovinske razmere. Takšen besedno slikovit opis bo s svojo sugestivnostjo in z bogastvom umetniškega izraza zelo pritegnil učence, obogatil njihove predstave o določenih zgodovinskih razmerah ter jih motiviral k razmišljanju, ki bo izhajalo iz aktualnega in izkustvenega učenja. Zato ni potrebno učitelju zgodovine imeti preveč didaktičnih pomislov glede vključevanja takšnih del v pouk. Učence namreč spodbujajo k branju zgodovinskih besedil in jih motivirajo, izvajanja sklepov pa ponavadi ne omogočajo, sem spadajo npr. zgodovinski romani, novele, pesmi z zgodovinsko vsebino (Trškan, 2000, 3). Treba pa je skrbno izbrati krajše in didaktično uporabne odlomke. Besedila lahko beremo na začetku učne ure kot uvod v novo učno enoto, lahko so snov za reševanje novih učnih problemov ali pa jih pustimo za konec ure kot poglabitev učne snovi.

Ustni viri

Posebni viri, ki se uporabljajo predvsem pri proučevanju lokalne zgodovine so ustni viri. Pomagajo nam pri rekonstrukciji preteklosti in pomagajo razumeti kako so ljudje interpretirali preteklost. Omogočajo nam razumevanje o tem kaj se je dogajalo v preteklosti, hkrati pa nam sporočajo kako govoreči razume kaj se je zgodilo in kaj misli o tem. Ustni viri so si zelo različni in se lahko nanašajo na:

Slika 1: Fotografija kot zgodovinski vir (PAM)

- kolektivno znanje o preteklosti, ki se prenaša iz roda v rod (ustna tradicija),
- pripoved o dogodkih iz življenja posameznika, ki so zaznamovali njegovo življenje in mu dali smisel (ustna bibliografija),
- osebne spomine posameznika o določenih dogodkih, problematiki ali izkušnjah, ki jih je doživel v določenem obdobju svoje preteklosti,
- ustna poročila očividcev, zabeležena med dogodkom ali takoj po njem (Stradling, 2004, 216).

Učenci lahko pri pouku zgodovine zbirajo, analizirajo in interpretirajo ustne zgodovinske vire. Na ta način razvijajo spretnosti komuniciranja, sposobnost za vživljanje v ljudi, sposobnost za analizo ustnih virov (osebni vtisi, preverjanje pristnosti, zanesljivost vira itd.) in še posebej sposobnost za interpretacijo virov. Pri ustnih virih učenci razvijajo tudi raziskovalne spretnosti, spretnost izbiranja in sintetiziranja podatkov ter izdelovanja poročil. Učenci lahko ustne vire uporabljajo pri terenskem raziskovalnem in projektnem delu. Ustni viri pomagajo, da preteklost oživi in tudi ostane živa (Trškan, 2008, 98).

Slikovni viri

Tudi slike imajo tako kot pisni viri svojo vrednost kot zgodovinski vir informacij. Pouk, kjer se pojavljajo slikovni elementi, motivira učence (Trškan, 2001a, 3). Tak pouk je zanimiv, nudi estetske užitke, večja radovednost učencev in njihovo pripravljenost za nadaljnje delo, ustrezno slikovno gradivo ali karte omogočajo ob vizualni rekonstrukciji posameznih njihovih sestavin sistematično in postopno proučitev posameznih elementov učnega objekta, npr. gradbeni kompleks in funkcija srednjeveškega gradu.

Pomen slikovnega gradiva se kaže še posebej takrat, ko njihovo sporočilnost potrjujejo tudi pisani viri. Slikov-

no gradivo bi lahko razdelili na dokumentarno realistične slike, slikovne rekonstrukcije zgodovinskih objektov in situacij, fotografije, razglednice, karikature, abstraktne shematske slike, diagrami (Bauer et al. 1998, 38).

Didaktična vloga in pomembnost slike pri pouku zgodovine je tolikšna, kot je vloga oziroma pomen direktnega opazovanja predmetov ali dogodkov. Ker je slika statična in prikaže stanje, lahko pa je tudi dinamična in prikaže gibanje, je uporabnost slik pri pouku zgodovine zelo široka. Lahko jih koristimo v vseh etapah učne ure in pri vseh vrstah ure. Zaradi tega mora biti študij slik integriran del vsake učne ure, pri čemer naj nas vodi pot od motiva, preko analize do jasne predstave, vizualnega pomnjenja, zgodovinskega razumevanja snovi in na koncu do logičnega zaključka (Ferjan, 1988, 391).

Fotografija kot zgodovinski vir

Fotografije predstavljajo pri pouku zgodovine glavno ilustracijsko gradivo tako pri motivaciji kot pri obravnavanju nove učne snovi ali pri ponavljanju. Pri tem lahko učenci samostojno s pomočjo vprašanj analizirajo fotografsko gradivo. Najprej se morajo naučiti brati fotografijo, to pomeni, ugotoviti čas in kraj nastanka, avtorja fotografije in njeno velikost, potem pa opisati vsebino, kar pomeni, da morajo opisati kaj je v ospredju in ozadju fotografije, nato pa razložiti namen fotografa in nazadnje še vrednost fotografije (Trškan, 2001b, 3–5).

Razglednica kot zgodovinski vir

Stare razglednice so nam lahko v veliko pomoč tudi pri pouku zgodovine. Tudi tako si lahko učenci pri pouku zgodovine ogledajo podobo svojega kraja nekoč in to primerjajo s sedanjo podobo. Ugotavljajo nastale spremembe, odkrivajo novosti, sklepajo o posledicah ipd. (Trškan, 2001a, 3).

Slika 2: Plakat kot zgodovinski vir (PAM)

Karikatura

Karikatura je včasih dobrohotna, največkrat pa ostra, kritična. Poudarja vrline in odkriva napake. Posega v družbeno dogajanje, delovanje posameznika, njegovo zasebno in javno življenje. Pogosto služi uresničitvi določenega političnega, socialnega ali kulturnega programa in tako postaja nepogrešljiv del političnega ali kulturnega boja. So zelo efektne in metodično uporabne slike zgodovinskih osebnosti in pojavov. Če jih učitelj zgodovine pravilno interpretira, so za poživitev učne ure zelo uspešne. V pouk vnašajo živahnost, smeh, prav tako pa tudi karakterizirajo zgodovinsko osebo, čas in pojav (Stradling, 2001, 18).

Pomembno je, da učenci poznajo ozadje teme, saj bodo le tako lahko razumeli bolj pretanjene karikature. Karikaturist s karikaturjo poda svoje mnenje, ne dejstva.

Metodična vprašanja, ki se najpogosteje nanašajo na karikature, so naslednja: Kdo je prikazan na karikaturi in kaj dela? Ali so simboli na karikaturi, kaj predstavljajo? Zakaj so bili izbrani ti simboli? Kakšen je namen umetnika? Zgodovinsko ozadje? Sporočilo karikature? (Potočnik, 2013b, 117–119).

Plakat

Plakat je izdelek grafičnega oblikovanja s kombinacijo tekstovnih, likovnih in grafičnih elementov

v večbarvnem tisku. Pritrjen je na javnem prostoru z namenom sporočanja in obveščanja čim širše javnosti in sega vse od političnega, kulturnega, prireditvenega, turističnega do povsem reklamno-komercialnega. Plakat kot dokument časa je mogoče pri pouku zgodovine dobro metodično izkoristiti (Trškan, 2001a, 5).

Zgodovinske in geografske karte

Zgodovinske pojave je včasih nujno potrebno obrazložiti ob upoštevanju naravnih značilnosti prostora in drugih geografskih elementov, prav tako nas k uporabi zemljevidov sili dejstvo, da učenci v osnovni šoli, nekateri tudi kasneje, nimajo ustrezne prostorne predstave pokrajine.

Zgodovinske zemljevide, ki jih razumemo kot po-manjšan in poenostavljen tloris geografskega prostora, opredeljujemo na štiri načine. Po namembnosti so to stenski zemljevidi, zemljevidi atlasa, učbenika ali računalniški zemljevidi. Njegovi elementi obsegajo vse dimenzije zgodovine: politično zgodovino, gospodarske in socialno zgodovino kakor tudi kulturno zgodovino. Delo z zgodovinskimi kartami delimo v tri faze:

1. Orientacija:
 - Katera stvar je prikazana v določenem času in določenem prostoru?
 - Razlaga znakov: kaj pomeni določen znak.
2. Analiza:
 - Kaj je za določen zgodovinski prostor predstavljeno?
 - Kaj je prikazano za določen čas ali prostor?
 - Kaj je kako razdeljeno (kvantitativno, kvalitativno)?
3. Interpretacija karte:
 - Katere vzroke, razvoje in katere posledice lahko razberemo? Kakšno vlogo igrata pri tem prostorska zgradba in razdalja?
 - Kakšne nadaljnje zaključke lahko razberemo?
 - Kje so meje informacije? Kateri tematski, kvantitativni, kronološki in prostorski aspekti manjkajo? (Bauer et al., 1998, 71–72).

Diagrami in statistike

V 19. stoletju in začetku 20. stoletja je veliko zgodovinarjev videlo svoje glavno delo v opisih državnopolitičnih in vojaških dogodkov s ciljem, da oblikujejo zgladno obnašanje. Raziskovali so predvsem memorandume in dejanja velikih politikov kot tudi izjave višjih slojev, katere so našli v pisnih virih. Najkasneje od 70-ih let 20. stoletja pa se je interes spremenil. Od takrat je na primer v središču raziskave razvoj in učinek sistemov oblasti in njihova kritična ocena. Da bi na te vprašanja dobili vse odgovore, pa dosednji način ne zadošča. Oblast

se namreč ne naslanja samo na vodilne, temveč tudi na nižje sloje, njihove gospodarske, delovne in življenjske pogoje. Statistični podatki so tako postajali vse bolj zanimivi za zgodovinsko znanost (Cooper, 2000, 36).

POUK ZGODOVINE IN SODOBNI MEDIJI

Zvočni in video viri

Učitelj zgodovine ima na razpolago bogate tehnične možnosti in dobre učne pogoje za nazorno prikazovanje zgodovine. Uporablja lahko slikovno gradivo raznovrstnih avdiovizualnih sredstev, elementov iz zgodovinskih filmov na televiziji, dokumentarnih kulturno-zgodovinskih in arheoloških reportaž ipd.

Zvočni in video viri naj bi poživljali pouk zgodovine, vendar je treba tudi ta vir omejiti, da ne bi bilo opazovanja površno. Gradivo naj bo izbrano in predstavljeno v točno določenem učnem koraku. Z namenom, da dodatno argumentiramo že povedano. Ob koncu gledanja je potrebna analiza vidnega (Potočnik, 2013a, 123–124).

Filmi

Naloga dokumentarnih filmov je, da avtentično prikažejo zgodovinske teme. Izhodišče za takšne filme je arhivsko gradivo (avtentični filmski posnetki). Kot dopolnilo jim služijo fotografije, grafike, zemljevidi ali aktualni posnetki zgodovinskih zgradb. Dodajo se lahko tudi razne animirane računalniške grafike in podobno. Vse z namenom, da dobimo boljšo predstavo o nekem dogodku. Različica dokumentarnega filma je dokumentarno-igrani film. Naslanja se na skrbno izbrane vire in strokovno literaturo. Ta zvrst filma vsebuje tudi dramatične uprizoritve, zato prihaja tudi do umetnostne svobode. Namen teh filmov je, da se gledalec lahko poistoveti z osebami; tako se namerno želi zmanjšati distanca do zgodovinskih oseb, dogajanj in problemov. Nova različica filmov je združevanje dokumentarnega in dokumentarno-igranega filma. Kompilacijski filmi želijo ponazoriti preteklost na tak način, da posegajo po dokumentarnih posnetkih in jih dopolnijo z intervjuji prič ali z mnenji politikov in strokovnjakov (Bauer et al. 1998, 96).

Informacijsko-komunikacijska tehnologija (IKT) pri pouku zgodovine

Informacijsko-komunikacijska tehnologija in e-gradiva omogočajo izboljšavo pogojev poučevanja zgodovinskih procesov z uporabo sodobnih oblik šolskih gradiv: elektronska zgodovinska karta, interaktivne igre, 3-dimenzionalne predstavitve, animacije, filmi, kvizi itd.

S pomočjo računalniške tehnologije pa učenci ne samo dostopajo do interaktivnih vsebin, temveč jih lahko s pomočjo različnih programov tudi sami izdelajo in sestavljajo: časovni trak, plakat, spletne strani, brošure o zgodovini kraja, zbornik s prispevki učencev, pregle-

dnice in grafe, slikovne predstavitve, spletne strani itd. (Trškan, 2008, 231).

Internet pri pouku zgodovine

Uporaba interneta ponuja pri pouku zgodovine učencu zgodovine ter učitelju priložnost za urjenje spretnosti, ki jih potrebuje kot zgodovinar. Te spretnosti so pomembne, kadar zgodovinar išče med viri, ko je potrebno ločiti med primarnimi in sekundarnimi viri (Tiwari, 2008, 262–267).

Pri internetnih virih je vedno potrebno preveriti pristnost in zanesljivost podatkov ter tudi verodostojnost vira. Podatke je treba primerjati s podatki iz drugih virov in biti pozoren na njihovo morebitno pristranskost in izkripljenost. Učenec oz. učitelj zgodovine, ki uporablja internet pri učenju in poučevanju zgodovine, morata pri tem uporabljati enake metode kot pri raziskovanju dokumentov v arhivu, branju poročil očitvecev, analiziranju zapisov ali proučevanju spominov in dnevnikov ljudi, ki so bili neposredno vpleteni v določen zgodovinski dogodek (Stradling, 2004, 173).

Naloga učitelja je, da učence usposobi za učinkovito in pravilno uporabo interneta, tako da se lahko tudi sami lotijo lastnih raziskav. Učitelj mora učencem pri brskanju po internetu pomagati, jim dajati napotke, saj lahko le tako izboljšajo razumevanje določene vsebine ali zgodovinskega obdobja. Internet učencem ponuja priložnost za postavljanje vprašanj, analiziranje, kritično mišljenje, sklepanje, izoblikovanje prepričljivih razlag tega, kar se je zgodilo in zakaj se je zgodilo. Pripelje jih tudi do tega, da ugotovijo, da je razpoložljivi dokaz morda nepopoln in nedosleden ali pristranski ter ga je mogoče interpretirati na več načinov (Stradling, 2004, 185).

E-gradiva pri pouku zgodovine

Informacijska tehnologija bo po mnenju didaktikov zgodovine imela velik vpliv na poučevanje zgodovine. Zaradi potreb informacijske dobe morajo dijaki pridobiti nove spretnosti in znanje, čemur mora slediti tudi poučevanje zgodovine. S pomočjo uporabe informacijske tehnologije se pri pouku zgodovine spodbuja samostojno individualno in skupinsko raziskovanje preteklosti z uporabo različnih virov informacij. Z uporabo računalniške tehnologije učenci sprašujejo, analizirajo, argumentirajo in prihajajo do lastnih zaključkov (Rebernak, 2008, 91).

Informacijska tehnologija ponuja pri pouku zgodovine v glavnem tri možnosti, in sicer: internet, CD-ROM (zgoščenke z e-gradivi) in uporaba elektronske pošte. Vendar uporaba informacijske tehnologije pri pouku zgodovine ne bo nadomestila učitelja v razredu, ampak bo spremenila njegovo vlogo v razredu. V prihodnosti bodo učitelji zgodovine ne toliko posredovalci znanja in informacij, ampak predvsem organizatorji, koordinatorji in nadzorovalci učenčevega dela (Razpotnik, 2001, 104).

METODIČNE ZNAČILNOSTI DELA Z VIRI PRI POUKU ZGODOVINE

Vir lahko uporabimo v vseh fazah pouka: motivaciji, ponavljanju, utrjevanju, preverjanju, ocenjevanju znanja. Ob delu z zgodovinskimi viri se učenci lahko urijo v raznih spretnostih (npr. v branju, iskanju podatkov, opazovanju, ugotavljanju vrste vira, iskanju podatkov o avtorju in ozadju dogodkov, kritičnem presojanju in primerjavi z drugimi viri).

Kadar se učitelj odloči, da bo v učno uro vključil delo z zgodovinskimi viri, mora skrbno izbrati vsebino učno oziroma učno temo, ki jo bo določeni vir še posebej obogatil in konkretiziral. Zgodovinske vire v okviru pouka je potrebno uporabiti kot konkretno informacijo, poleg tega pa tudi za globinsko spoznavanje in problematizacijo določene vsebine, ki jo učenci obravnavajo. Uporaba zgodovinskih virov pri pouku ima predvsem ilustrativno vrednost in predstavlja dodatno gradivo za oživitve in podkrepitev zgodovinskih dejstev. Ob virih se učenci seznanjajo z raziskovalnimi metodami in načini interpretacije (Potočnik, 2013a, 72–74).

Pri učni metodi dela z viri na eni strani učenci ugotavljajo uporabnost, pristranskost ali zanesljivost vira, na drugi strani pa uporabljajo vire za informacije in dokazovanje. Vprašanja, ki se najpogosteje nanašajo na vire, se nanašajo na naravo primarnih ali sekundarnih virov, na razloge za nastanek vira, na izvor in namen avtorja vira ter na njegovo pristranskost. Pri opazovanju in analizi virov se učenci:

- naučijo razumeti in primerjati vire,
- naučijo se postavljati vire v zgodovinski kontekst ter oceniti zanesljivost in vrednost virov,
- navajajo se na razumevanje, da tako primarni kot sekundarni viri niso popolnoma zanesljivi in skušajo razumeti, zakaj je temu tako,
- naučijo se oceniti točnost, verjetnost in pristranskost virov,
- naučijo se ugotoviti glavne poudarke v virih oziroma podatke, ki jim lahko pomagajo odgovoriti na vprašanja,
- naučijo se umestiti vire v zgodovinsko obdobje,
- naučijo se izdelati zaključke in pokazati spretnosti uporabe različnih virov,
- naučijo se ugotoviti zakaj in kako so bili zgodovinski dogodki, ljudje, situacije različno interpretirane (Trškan, 2008, 94–95).

Pri pouku zgodovine učenci proučujejo predvsem pisne in slikovne zgodovinske vire. Tako v pouk zgodovine vključujemo razna pisna sporočila, ki jih pogosto povežemo tudi s slikami, fotografijami, zemljevidi, tabelami, grafikoni in drugimi pripomočki. Uporabljamo tudi avtentične dokumente, ki so za učence še posebej zanimivi, saj tako dobijo vpogled v zgodovino iz prve

roke. Poleg tega pa so za pouk zgodovine primerne tudi razne kronike, spominska pričevanja, časopisni članki, statistični podatki, potopisi in podobno. Uporabni so tudi odlomki iz poljudnoznanstvenih zgodovinskih del, iz zgodovinskih knjig, romanov in novel, ki pa morajo temeljiti na resničnem dogajanju. Kot vidimo je izbira pisnih virov izjemno bogata, vendar pa mora učitelj skrbno izbrati krajše in metodično uporabne odlomke. Pisni viri predstavljajo odlično dopolnilo osnovnega sporočila v učbenikih (Potočnik, 2009, 106).

Najpogostejša metoda dela z zgodovinskimi viri je metoda dela z zgodovinskimi besedili, ki poteka po več stopnjah:

1. učenci se v prvi stopnji naučijo brati besedilo, iskati podatke, ga opazovati itd.
2. V drugi stopnji učenci ugotavljajo vrsto pisnega vira (primarni, sekundarni) in vrsto tematike (uradna, verska, osebna itd.).
3. Poiščejo podatke o avtorju oziroma o njegovi bibliografiji.
4. Ugotavljajo ozadje dogodkov o katerih govori zgodovinsko besedilo.
5. Analizirajo oziroma opišejo glavne ideje in dogodke v besedilu.
6. Razložijo ideje in opise z lastnimi besedami, razložijo avtorjev prikaz ali prikritje resnice, razložijo avtorjeve namene.
7. Ugotavljajo posebnosti sporočila in vsebine besedila za takratni in sedanji čas.
8. Kritično primerjajo vsebine z drugimi viri (Trškan, 2004, 79).

Učenci se morajo torej naučiti brati besedila kritično, kar pomeni, da morajo v besedilu prepoznati predsodke avtorja besedila, avtorjev stil, vzdušje in ton, izluščiti pa morajo tudi sklepe, ki izhajajo iz besedila. Ena najpomembnejših stvari, ki jo mora učitelj naučiti je, da učenci ločijo v obravnavanem besedilu dejstva in stališča.

Metoda dela na terenu – obisk arhiva

Ena od možnosti, da sledimo zahtevam sodobnega pouka zgodovine in da naredimo pouk zanimiv in življenjski, je obisk arhiva. Šola oziroma učitelj zgodovine mora sodelovati z arhivskimi ustanovami. Nato se mora učitelj odločiti, katera razstava oziroma arhivsko gradivo je najbolj primerno za obisk oziroma za dopolnitev snovi, ki jo obravnava v razredu. Ob tem mora določiti tudi, katere olike, metode in cilje bodo ob obisku razstave realizirali. Sodelovanje šole in arhiva pa je koristno tudi za arhive, saj kvalitetno sodelovanje odpira tudi nove možnosti za delo v bodoče. Najbolj pomembno pa je tisto, kar so od tega odnesli učenci, ki so spoznali novo metodo v vzgojno-izobraževalnem procesu, z upoštevanjem njihovih interesov, potreb in sposobnosti. To pa je tudi dobra izkušnja za nadaljnje delo in za boljše poznavanje domačega okolja.

Metoda dela na terenu – obisk muzeja

Pri načrtovanju ogleda muzeja mora učitelj upoštevati več vzgojno-izobraževalnih ciljev. Ob tem moramo upoštevati:

- zunanja ali širša priprava, ki naj bo sestavljena iz naslednjih elementov: predhodna priprava, ogled muzeja ter pregled opravljenega dela,
- notranja ali ožja priprava, ki jo sestavljata dva elementa: tehnična in vsebinska priprava.

Tehnična priprava obsega ogled razstave, odločitev koliko učencev bomo peljali v muzej, katera razvojna stopnja učencev je vezana na razumevanje določene teme, koliko časa bo trajal ogled, ali bo samostojen, v blok uri ali v okviru ekskurzije ali kulturnega dne ter kako bomo prišli do muzeja. Vsebinska priprava pa zahteva od učitelja določitev izobraževalnih ciljev, določitev delovnih nalog, vodenje po muzeju, motivacija učencev pred odhodom v muzej, delo v šoli, ki je sestavljeno iz ustnega poročila ali pisne naloge (Trampuš, 1998, 17–21).

Metode dela na terenu – ekskurzije

Neposredno opazovanje zgodovinskih spomenikov v naravi, muzejih ter arhivih je za posredovanje zgodovine velikega pomena. Veliko učencev pravilno razume določene pojave in procese šele takrat, ko si jih ogledajo na terenu. Kljub temu, da so danes na razpolago številni učni pripomočki (slikovno gradivo), ne morejo nadomestiti dobro pripravljene ekskurzije (Ivanšek, 1994, 38–42).

Vrste ekskurzij

Ekskurzije, ki jih pripravljajo učitelji niso enake. Med seboj se razlikujejo po zahtevnosti, po stopnji aktivnosti učencev, po različni uporabi metod in oblik dela. Ločimo več vrst zgodovinskih ekskurzij:

1. Najenostavnejši so poučni ogledi in sprehodi, ki imajo pripravljalni značaj. Njihov namen je, da učence uvedemo v novo učno enoto. Običeje posamezne zgodovinske spomenike na terenu ali v muzeju. Takšne vrste ekskurzij oziroma ogledov so manj zahtevne in trajajo krajši čas – eno ali dve šolski uri.
2. Ekskurzije lahko pripravimo med obravnavanjem učne enote. Učenci si najprej pridobijo potrebno zgodovinsko znanje v razredu, kasneje pa ga poglobijo na ekskurziji. Na primer ob obravnavanju cehev si znanje poglobijo v muzeju ob ogledu cehovskih znakov, pravil, orodij.
3. Izvajamo tudi zaključne ekskurzije. Glavni namen teh je izpopolnitev in utrditev že znane

snovi. Takšne ekskurzije so geografsko bolj oddaljene, učenci si ogledajo več zgodovinskih spomenikov. Zaključne ekskurzije so vsebinsko bogatejše. Učencem bolj približajo problematiko, kij o z ogledom na terenu lažje razumejo.

4. Zelo pomembne so tudi domačijske ekskurzije, ki se izvajajo v domačem kraju (Potočnik, 2009, 121).

Cilji ekskurzije

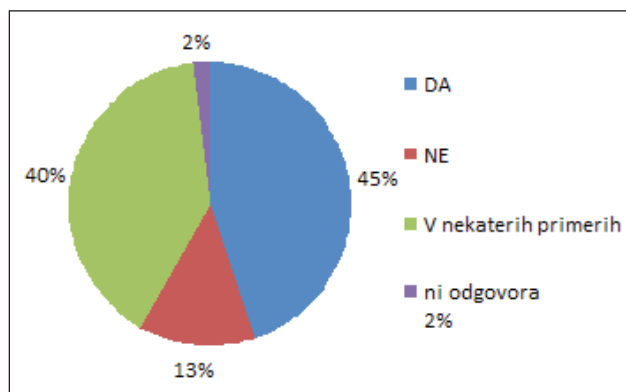
Vsaka ekskurzija ima določene vzgojno izobraževalne cilje, ki bi jih lahko strnili:

- razvijanje mišljenja z opazovanjem, primerjanjem, sklepanjem itd.,
- razvijanje mišljenja in sposobnosti samostojnega učenja in raziskovanja: zbiranje gradiva, urejanje, uporaba ustreznih raziskovalnih metod – delo z zgodovinskimi viri, statistična obdelava podatkov, opazovanje, analiziranje in sintetiziranje slikovnega in pisnega gradiva ter poročanje,
- razvijanje sposobnosti časovne orientacije in prostorskih predstav,
- spoznavanje sposobnosti časovne orientacije in prostorskih predstav,
- spoznavanje naravne in kulturne zgodovinske dediščine Slovenije,
- navajanje dijakov na delo v skupini in na posameznikovo individualno odgovornost za svoj del naloge (Potočnik, 2013a, 18).

Priprava ekskurzije

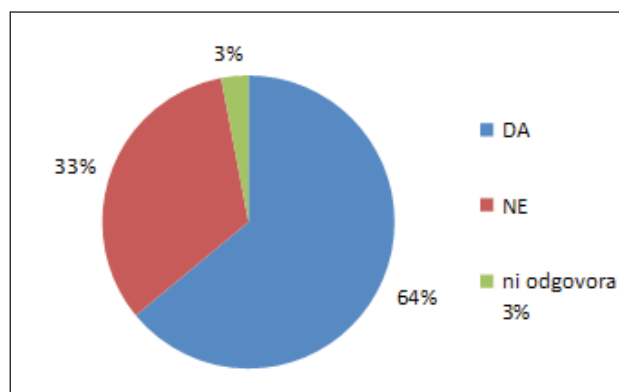
Priprava ekskurzije je osnova za uspešno izvedeno ekskurzijo. Vsebuje naj naslednje postopke in korake:

- delo in zahteve na ekskurzijah naj bodo medpredmetno usklajeni ter prilagojeni učnemu načrtu in posamezni učni snovi. Nato izdelamo podroben načrt (pregledamo časovno usklajenost, uredimo potrebno v zvezi s prevozi, najavami ipd.),
- priprava programa. V tej fazi je potrebno precizirati cilje. Skladno s podrobnim načrtom in cilji izberemo vsebine dela, ki jim določimo teoretično osnovo in metodično izvedbo. Upoštevamo interdisciplinarnost in časovno usklajenost. Ob tem si prizadevamo realizirati kognitivne cilje (npr. poznati pojme, dejstva ...) in tudi taksonomske kategorije (razumevanje, uporaba znanj, analiza in sinteza podatkov in znanj, vrednotenje pojavov, ipd.),
- priprava dijakov. Učitelj mora seznaniti učence s cilji in nalogami, ki jih bo potrebno opraviti.

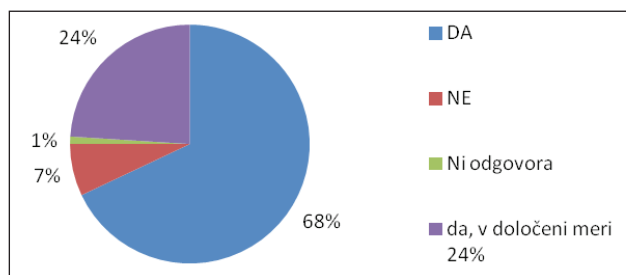
Graf 1: Pomembnost ekskurzij, obiskov muzejev in arhivov pri pridobivanju zgodovinskega znanja po mnenju sedmošolcev

Graph 1: Opinion of seventh-grade students on the importance of excursions and visits of museums and archives as part of history lessons

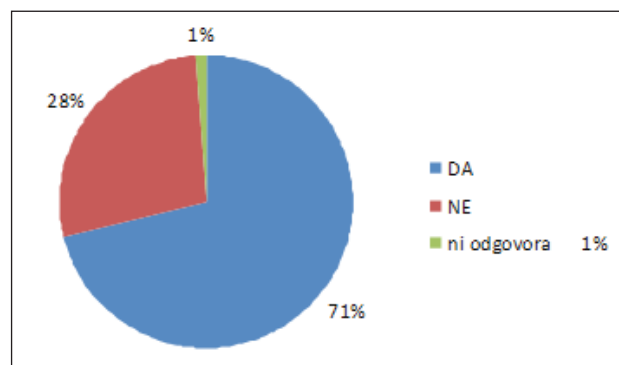
Graf 2: Ali sedmošolci želijo več dela s pisnimi viri?

Graph 2: Do seventh-grade students wish to work more with written sources?

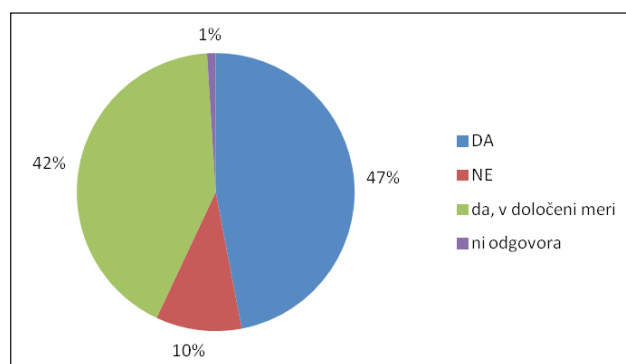
Graf 3: Pomembnost ekskurzij, obiskov muzejev in arhivov pri pridobivanju zgodovinskega znanja po mnenju osmošolcev

Graph 3: Opinion of eighth-grade students on the importance of excursions and visits of museums and archives as part of history lessons

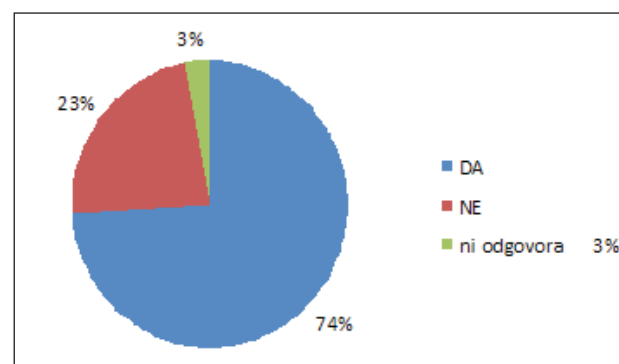
Graf 4: Ali si osmošolci želijo več dela s pisnimi viri?

Graph 4: Do eighth-grade students wish to work more with written sources?

Graf 5: Pomembnost ekskurzij, obiskov muzejev in arhivov pri pridobivanju zgodovinskega znanja po mnenju devetošolcev

Graph 5: Opinion of ninth-grade students on the importance of excursions and visits of museums and archives as part of history lessons

Graf 6: Ali si devetošolci želijo več dela s pisnimi viri?

Graph 6: Do ninth-grade students wish to work more with written sources?

Pogovoriti se je treba o poti in o tem na kaj morajo biti pozorni. Potrebno jih je pripraviti na to, da znajo opazovati, da znajo sami poiskati določene podatke in da ločijo pomembno od manj pomembnega. V ta namen pa dobijo tudi učne liste, ki jih morajo rešiti. Temu delu sledijo aktivnosti učencev (iskanje literature, virov, zbiranje in izbor materiala ipd.) (Potočnik, 2009, 122–125).

ANKETNI VPRAŠALNIK O POMENU ESKURZIJ, OBISKOV MUZEJEV IN ARHIVOV TER O POMEMBNOСТИ VIROV PRI POUKU ZGODOVINE

Metoda, problem

Namen pričujoče raziskave s pomočjo anketnega vprašalnika je bil ugotoviti, kaj menijo učenci o vpeljevanju novih didaktičnih pristopov, ki prinašajo nove metode dela pri pouku zgodovine. Kot je zapisano v uvodu gre zlasti za delo z različnimi zgodovinskimi viri (materialnimi, pisnimi, ustnimi, slikovnimi) in zgodovinsko terensko delo, ki se lahko izvaja v arhivih, muzejih ali v okviru zgodovinskih ekskurzij.

Hipoteze

Pri razreševanju problema raziskave so bile postavljene naslednje delovne hipoteze:

- H1: po mnenju učencev ekskurzije, obiski muzejev in arhivov predstavljajo eno od bistvenih prvin pri pouku zgodovine,
- H2: učenci izražajo potrebo po delu na terenu,
- H3: učenci izražajo potrebo po delu z zgodovinskimi viri.
- H4: po mnenju učencev je delo z zgodovinskimi viri pomembno, ker je tako pouk zgodovine bolj življenjski, večja je aktivizacija in tudi individualizacija.

Udeleženci

Raziskava je bila narejena na vzorcu 361 učencev (183 deklic in 178 fantov) dveh mariborskih osnovnih šol in dveh iz okolice mesta. Anketo so izpolnili učenci 7., 8. in 9. Razreda, in sicer 115 učencev 7. razreda, 129 učencev 8. razreda in 117 učencev 9. razreda.

Merski instrumenti

Avtor prispevka je uporabil slučajnostni vzorec iz konkretne populacije.

Učenci so odgovorili na vprašanja:

1. Pomembnost ekskurzij, obiskov muzejev in arhivov pri pridobivanju zgodovinskega znanja. Izbrali so med tremi kategorijami:

- da,
- ne,
- da, v določeni meri (v primerih, ki so povezani s krajevno zgodovino).

2. Viri in pouk zgodovine. Ali si učenci želijo več dela s pisnimi viri? Izbrali so med dvema kategorijama:

- da,
- ne.

RAZPRAVA

Ključne ugotovitve raziskave

Analiza anketnega vprašalnika potrjuje, da so glavne posodobitve novega učnega načrta zgodovine v osnovni šoli, ki se nanašajo predvsem na vpeljevanje novih didaktičnih pristopov in s tem na nove metode dela (delo z različnimi zgodovinskimi viri in zgodovinsko terensko delo, ki se lahko izvaja v arhivih, muzejih ali v okviru zgodovinskih ekskurzij), dobro sprejete tudi s strani učencev.

Analiza anketnega vprašalnika potrjuje teoretične predpostavke, da so ekskurzije, obiski muzejev in arhivov ter uporaba virov pri pouku zgodovine pomemben način spoznavanja preteklosti in da si učenci želijo več dela na terenu in več uporabe zgodovinskih virov pri pouku zgodovine.

Konkretni rezultati so pokazali, da je okrog polovice učencev mnenja, da so ekskurzije, obiski muzejev in arhivov pomemben način spoznavanja preteklosti, tretjina jih meni, da le v določeni meri (v primerih, ki so povezani s krajevno zgodovino) in le okrog 10 % jih je mnenja, da delo na terenu ni pomembno.

Skoraj 70 % učencev si želi, da bi pri pouku zgodovine več delali z zgodovinskimi viri, le 28 % si ne želi take oblike dela.

Najbolj pozitivno stališče do uporabe virov izražajo devetošolci, kar je gotovo odraz večjih možnosti uporabe zaradi obravnave sodobne zgodovine.

Hipoteze so bile potrjene:

- ekskurzije, obiski muzejev in arhivov predstavljajo eno od bistvenih prvin pri pouku zgodovine,
- učenci izražajo potrebo po delu na terenu,
- delo z zgodovinskimi viri je pomembno, ker je tako pouk zgodovine bolj življenjski, večja je aktivizacija in tudi individualizacija,
- učenci izražajo potrebo po delu z zgodovinskimi viri.

ZAKLJUČEK

Učitelj posreduje učne vsebine učencem, medtem ko ti z opazovanjem, s poslušanjem, z zapomnjevanjem in s ponavljanjem učno snov osvajajo. Pri tradicionalnem pouku tako prevladuje pri pridobivanju nove

učne snovi metoda ustne razlage, ki se dopolnjuje z učno metodo razgovora. Obe verbalni metodi pa dopolnjujemo z metodo opazovanja in demonstracije. Za povečanje nazornosti se uporablja še metoda grafičnega prikazovanja.

Opazovanje in na njem sloneče demonstriranje sta v učnem procesu osnovna učna metoda povsod tam, kjer izhajamo iz resničnosti ter želimo na osnovi tega priti do pravih pojmovnih predstav. Pri pouku zgodovine nam to omogoča delo z različnimi zgodovinskimi viri (materialnimi, pisnimi, ustnimi, slikovnimi) in zgodovinsko terensko delo, ki se lahko izvaja v arhivih, muzejih ali v okviru zgodovinskih ekskurzij. To naj bi postala stalna oblika učnovzgojnega dela. Glavne posodobitve novega učnega načrta se nanašajo prav na vpeljevanje novih didaktičnih pristopov, ki prinašajo sodobne metode dela pri pouku zgodovine.

Analiza anketnega vprašalnika potrjuje teoretične predpostavke, da so ekskurzije, obiski muzejev in arhivov ter uporaba virov pri pouku zgodovine pomemben način spoznavanja preteklosti in da si učenci želijo več dela na terenu in več uporabe zgodovinskih virov pri pouku zgodovine. Okrog polovice anketiranih učencev je mnenja, da so ekskurzije, obiski muzejev in arhivov pomemben način spoznavanja preteklosti, tretjina jih meni, da le v določeni meri (v primerih, ki so povezani s krajevno zgodovino) in le okrog 10% jih je mnenja, da delo na terenu ni pomembno.

Za dosego večje aktivizacije, individualizacije in tudi večje življenjskosti pouka zgodovine pa je pomembno tudi delo z zgodovinskimi viri. Takega mnenja so tudi učenci, saj si skoraj 70% anketiranih učencev želi, da bi pri pouku več delali z zgodovinskimi viri, le 28% si ne želi take oblike dela.

MODERN METHODS OF TEACHING HISTORY

*Dragan POTOČNIK*University of Maribor, Faculty of Arts, Slomškov trg 15, 2000 Maribor, Slovenia
e-mail: dragan.potocnik@uni-mb.si

SUMMARY

The paper considers modern methods of teaching history. One of the methods of teaching history is work with historical sources. There are several types of historical sources: material sources, written sources, oral sources, pictures, photographs, postcards, caricatures, posters, historical maps, diagrams, statistics, modern media (sound and video sources) as well as information and communication technology in history classes (the internet, e-materials).

Modern history classes should not be limited to the classroom, but should also include learning through direct experiences in the field. Field activities, such as direct observations of historical monuments in their original settings and visits to the archives and museums have many advantages, as they encourage active learning, develop skills of observation, investigation, analysis and comparison. Furthermore, they break the monotony of the lessons in the classroom and enable a more vivid learning of history. The study presented in the paper shows that around 50% of the surveyed pupils think that excursions and visits to museums or archives are an important way of learning about history, while a third of them think that they are important only to a certain degree (for learning about local history). Only 10% of pupils believe that field trips are not important.

Another way of achieving a greater engagement, individualization and more authentic history lessons is through the use of historical sources. The results of the survey show that almost 70% of pupils wish to work with historical sources more frequently in their history lessons, while only 28% have a negative attitude towards such methods of learning history.

Keywords: modern teaching of history, teaching methods, historical sources, teaching history and the modern media, methods of field work – visits to archives and museums, excursions

VIRI IN LITERATURA

PAM – Pokrajinski arhiv Maribor.

Bauer, V., Böttcher, C., Gleba, G., Günther-Arndt, H., Hoffmann, D., Hoffmann-Mosolf, S., Keitz, C., Schaap, K., Teghtmeier-Blank, R., Zwölfer, E. & N. (1998): Methodenarbeit im Geschichtsunterricht. Berlin, Cornelsen.

Brodnik, V. (2013): Posodobitve pouka v osnovnošolski praksi. Ljubljana, Zavod Republike Slovenije za šolstvo.

Cooper, H. (2000): The Teaching of History in Primary Schools. London, David Fulton Publishers.

Ferjan, T. (1988): Slika kot didaktično sredstvo. Sodobna pedagogika, 7–8, 391.

Grafenauer, B. (1980): Struktura in tehnika zgodovinske vede. Ljubljana, Filozofska fakulteta Univerza v Ljubljani.

Ivanšek, D. (1994): Pomen ekskurzij za vzgojno izobraževalno delo. Zgodovina v šoli, 4, 38–42.

Karba, P. (2005): Raziskovalno učenje pri pouku zgodovine v osnovni in srednji šoli. Zgodovina v šoli, 1, 11–14.

Kukanja Gabrijelčič, M. (2016): Nekatere vrzeli v obstoječem učnem načrtu za zgodovino iz vidika optimalnega razvoja učno uspešnih učencev. Annales, Series historia et sociologia, 26, 2, 331–342.

Potočnik, D. (2009): Zgodovina, učiteljica življenja. Maribor, Založba Pivec.

Potočnik, D. (2013a): Viri in pouk zgodovine. Maribor, Mednarodna knjižna zbirka Zora.

Potočnik, D. (2013b): Slikovni viri in pouk zgodovine. Didactica Slovenica, 28, 1, 71–85.

Razpotnik, J. (2001): Informacijska tehnologija pri pouku zgodovine. Pedagoška obzorja, 16, 2, 104–111.

Rebernak, B. (2008): Pomen IKT in e-gradiv pri pouku v sodobni šoli. Vzgoja in izobraževanje, XXXIX, 5, 91–93.

Stradling, R. (2001): Teaching 20th-century European history. Strasbourg, Council of Europe.

Stradling, R. (2004): Poučevanje evropske zgodovine 20. stoletja. Ljubljana, Zavod Republike Slovenije za šolstvo.

Tiwari, D. (2008): Methods of Teaching History. New Delhi, Crescent Publishing Corporation.

Trampuš, C. (1998): Obiščimo muzej. Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Znanstvenoraziskovalni inštitut Filozofske fakultete.

Trškan, D. (2000): Metoda dela z besedili pri pouku zgodovine. Zgodovina v šoli, IX, 3–4, 3–7.

Trškan, D. (2001a): Metoda dela s slikovnim gradivom pri pouku zgodovine. Zgodovina v šoli, 1, 3–6.

Trškan, D. (2001b): Uporaba fotografij za obravnavo nove učne snovi pri pouku zgodovine. Zgodovina v šoli, 4, 3–5.

Trškan, D. (2004): Didaktika zgodovine: gradivo za predavanja in vaje. Ljubljana, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino.

Trškan, D. (2008): Lokalna zgodovina – učenje z odkrivanjem. Ljubljana, Znanstvenoraziskovalni inštitut Filozofske fakultete.

Vodopivec, I. (2003): Sodelovalno učenje v praksi. Modeli poučevanja in učenja. Ljubljana, Zavod Republike Slovenije za šolstvo.

Weber, T. (1981): Teorija in praksa pouk zgodovine v osnovni šoli. Ljubljana, DZS.

Weber, T. (1987): Zgodovinski viri (pisni, materialni in statistični podatki) pri pouku zgodovine. Sodobna pedagogika, 38, 7–8, 381–384.

THE LIST OF CAPTIVES FROM THE TURKISH VESSEL BELIFTE AS A SOURCE OF INFORMATION ON THE SLAVE TRADE IN THE NORTH-WESTERN CAUCASUS IN THE EARLY 19TH CENTURY

Aleksandr A. CHERKASOV

International Network Center for Fundamental and Applied Research
East European History Society
Gorkogo str. 89a, office 4, 354000 Sochi, Russian Federation
e-mail: sochi003@rambler.ru

Vladimir G. IVANTSOV

Sochi state university
Sovetskaya str. 26a, Krasnodar Krai, 354000 Sochi, Russian Federation
e-mail: v-ivancov@rambler.ru

Michal SMIGEL

Matej Bel University
Tajovského str. 40, 97401 Banská Bystrica, Slovakia
e-mail: michal.smigel@umb.sk

Violetta S. MOLCHANOVA

International Network Center for Fundamental and Applied Research
Gorkogo str. 89a, office 4, 354000 Sochi, Russian Federation
e-mail: v.molchanova_1991@list.ru

ABSTRACT

The paper analyzes a unique information source on the slave trade in the Caucasus in the early 19th century – a list of slaves transported from Gelenzhan Kale (modern name Gelendzhik) to Istanbul. The list was compiled after the Turkish vessel was seized by the Russian military corvette “Krym”, a unit in the Black Sea Fleet. The list of names was uncovered in the State Archives of the Krasnodar Krai (GAKK), Krasnodar, Russia, and is introduced as a subject for scientific research for the first time. The paper also used the documents of the Central State Historical Archives of Georgia, Tbilisi, Georgia. The methodological basis of the paper is formed by principles of historicism and objectivity, customary for this kind of research, as well as analytical, probabilistic, statistical and comparative methods. At the end, the authors note that the slave trade was the most profitable business in the North-West Caucasus, and prisoners captured in Russia accounted for about 20% of Circassian exports in the early 19th century.

Keywords: corvette “Krym,” slave ship, North-Western Caucasus, Abazins, Circassians, slaves, captives, Russian Empire, Ottoman Empire

LA LISTA DEI PRIGIONIERI DELL'IMBARCAZIONE TURCA BELIFTE COME FONTE DI INFORMAZIONI SULLA TRATTA DI SCHIAVI NEL CAUCASO NORD-OCCIDENTALE AGLI INIZI DELL'OTTOCENTO

SINTESI

Il contributo analizza una fonte di informazioni unica relativa alla tratta di schiavi nel Caucaso nei primi dell'Ottocento: una lista di prigionieri trasportati da Gelenžan Kale (oggi Gelendžik) a Istanbul. La lista dei nomi, compilata dopo il sequestro della nave negriera turca da parte della corvetta militare russa “Krym”, un'unità della

Flotta del Mar Nero, fu scoperta negli archivi dello Stato del territorio di Krasnodar (GAKK), Russia, e prima d'ora non è mai stata proposta come oggetto di ricerca scientifica. Il contributo si avvale anche di documenti dell'Archivio storico centrale dello Stato di Tbilisi, Georgia. La metodologia del contributo si basa su principi di storicismo e oggettività, com'è consuetudine in questo tipo di ricerca, nonché su metodi analitici, probabilistici, statistici e comparativi. In conclusione, gli autori constatano che la tratta di schiavi fu l'attività economica più redditizia nel Caucaso nord-occidentale e i prigionieri catturati in Russia rappresentavano circa il 20 per cento delle esportazioni circasse agli inizi del XIX secolo.

Parole chiave: corvetta “Krym”, nave negriera, Caucaso nord-occidentale, Abazi, Circassi, schiavi, prigionieri, impero Russo, impero Ottomano

INTRODUCTION

In early July 1810, a Russian 18-gun corvette “Krym” from the Black Sea Fleet seized a Turkish ship “Belifte”, with human slaves on board, not far from Gelendzhik Bay. The Turkish vessel proceeded from Gelendzhik Bay to Istanbul. Our attention to the vessel is drawn by the fact that it was seized in the period of the classical slave trade, i.e., before the Black Sea coast of the North-Western Caucasus was integrated into the Russian Empire and the export slave trade was carried on only illegally. An important reminder is that the period, when “Belifte” was taken, saw the Russo-Turkish war of 1806–1812 under way. The corvette “Krym” was assigned to cruise the Caucasian coast in June and July and took part in the bomb attack of the fortifications of the Turkish fortress Gelendzhik Bay. After the seizure of the Turkish ship, a prize crew was landed on its board, which brought the vessel to Feodosia, and people on board were sent for quarantine clearance. After the quarantine, all those on board were interviewed and, based on the findings, a list was drawn up, which allowed us to have a glance of the slave ship in the early 19th century.

The compiled list is the most complete historical source, from the discovered and introduced into scientific circulation, about the character of the cargo on the slave ship from Circassia during the first half of the XIX century. Thus, the authors set the goal of analyzing the national, age and gender composition of sold slaves. In addition, the authors set a goal to trace the time of the Russian captives in slavery until the sale to the Ottoman empire.

The Russian and foreign historiography only covered the subject of the slave trade in the North-Western Caucasus episodically. The subject was only glossed

over in the context of the historical and geographical description of the region (Bronevskii, 1823), as well as the legal status of slaves in the Caucasus (Inozemtseva, 2010, 19–26). Even less attention was directed to the issue of the seizure of slave ships by the Black Sea Fleet's warships. According to some reports, merchant ships with human commodities left the coast of the North-Western Caucasus about once a week. Patrol ships of the Black Sea Fleet seized about 20 ships with smuggled “goods,” which proceeded from the north-west coast of the Caucasus. For example, one of such merchant ships was captured by a schooner of the Black Sea Fleet in November 1841. There were 148 people on board the ship, including highlanders: Male – 28 people, female – 17, girls – 48, male children – 5, female children – 32 (Berzhe, 1883, 524). This statistics did not take into account the ships seized during the Russo-Turkish wars.

Slaves were a main piece of merchandise in Circassia (Peisonel, 1927, 27). This was also the case in Abkhazia. In total, Circassia alone exported up to 4,000 slaves every year (Tsagareishvili, 1953, 127). This figure seems to be quite convincing.

MATERIALS AND METHODS

The materials used include documents stored at the State Archives of the Krasnodar Krai, Krasnodar, Russia, and the Central State Historical Archives of Georgia, Tbilisi, Georgia. One of the most valuable documents is the list of names of the prisoners captured in 1810 by the Russian corvette “Krym” on board the Turkish ship “Belifte” (GAKK, F. 249, Op. 1, D. 605, L. 2-4ob).¹ The list of names consists of 6 pages and has an attachment in the form of a cover letter addressed to Major General

1 Ob. = negotiable sheet

My Kind Sir, Fyodor Yakovlevich!

Corvette Krym took Turkish bejefte in the sea and brought her to Feodosia. It was packed with Abazin men and women bought in Abaza and several Russian subjects, who were carried to Constantinople. I requested Feodosia Commandant G. Geints that the Russians were let go wherever they belong; Abazin men and women were sent to you, to the Taman region, to exchange them in Ekaterinodar for our prisoners held by Circassians. Your Excellency, I would like to request you beforehand that upon notification from G. Heinz, you order to accept them and escorted to Ekaterinodar.

For your information, I am also enclosing a Copy of the list of those who exactly was taken on bejefte, which was delivered to me.

In addition, I have the honor to add my true respect to you.

My Kind Sir, Your
Excellency [signature].

No.1005
16 June 1810
Odessa
To His Exc. F. Ya. Bursak.

Image 1: The explanatory note to the list of persons captured on a slave ship (GAKK, F. 249, Op. 1, D. 605, L. 1)

Image 2: List of persons, captured on a slave ship (GAKK, F. 249, Op. 1, D. 605, L. 2-4ob)

The List of Names

of the captive people bought from the Circassian and other Turks both to sailors and passengers on a Turkish ship Belifte under the leadership of Skipper, Turk Khalil Ibragim, who was a Captain to these people on that ship that proceeded from Galenzhan Kale to Constantinople and was made captive by the Russian military Corvette Krym. The List was drafted in the Feodosian Port Quarantine Office.

Day 11 of July, 1810

No.			Age		
Male	Female		Male	Female	
1		Captain Khalil Ibragim Russian subjects bought by him in Abkhazia Black Sea sailor			
2		Nikif Ivanov	25		2 of them are from the Tatar Kuren Black Sea Cossack captured by Circassians.
3		Ivan Petrov Levenets	26		3 and 4 are from the Yekaterinodar Intlievsky Kuren captured by Circassians in the month of May this year 1810.
4		Danilo Antonov Pulago	25		
5		Ivan Petrov Gritsko	20		5 is a Kherson petty bourgeois who traveled from the Taman to Ekaterinodar in 1808 and was captured by Circassians.
6		Nikola Kosta Bondarev	25		6 and 7 do not remember their relatives
7		Underage Ivan Ivanov	8		
		Abazin women			
	1	Fat'ma		40	
		Her sons			
8		Smail	11		

9		Aslangirey	7		
10		Mustafa	7		
	2	Fatma		12	From Gelenzhan Kale
	3	Ayshe		20	
	4	Khava		20	
	5	Ayshe		9	
	6	Gomeshav		7	
	7	Khanife		6	
	8	Galo		5	
	9	Goshepalo		3	
11		Sailors Haji Mustafa Ali			
		Abazin women bought by him in Abazia			
	10	Seyme		9	
	11	Gal'		8	
12		Suleiman Khalil			
		Abazin woman bought by him in Abazia			
	12	Khanife		30	
13		Elkenji Megmet Khalil's			
14		Sergey Ivanov from Little Russia bought him in Abasia	20		Captured by Circassians this year near the Egorovskaya Fortress.
15		Megmet Osman's			
		Abazin woman bought by him			
	13	Fat'ma		11	From Gelenzhan Kale
16		Sekt Ibram Gassan			
17		Megmet Agmet			
18		Agmet Magmet			
19		Ibragim Khali			
20		Greek Tanas Jani			
		Turk passengers			
21		Kostandolu Megmet Mustafa			
	14	Russian subject, Little Russian Aleksandra Petrova, also known as Ksalum, bought by him in Abazia		23	Vedmedovsky Kuren, Kurak village, captured by Circassians in 1806.
	15	Aishe		8	From Gelenzhan Kale
	16	Dudu also known as Dzupez		18	
22		Stambazu Ismail Ibragim's			
		Abazin woman			
	17	Rakhme		23	From Gelenzhan Kale
	18	Circassian woman Govshepak		50	
23		Circassian man Gassan			
24		Sekt Magmet Usein's			
	19	Little Russian Praskovia Ivanovna also known as Aishe		9	Black Sea Governorate, Kanabrodskoye village, captured by Circassians in 1809.
		Abazin women			

	20	Khateche		24	
	21	Goshemav		12	From
	22	Gadzhipesh		9	
	23	Donsano		8	Gelenzhan
	24	Malek		5	
	25	Gadzhikosh		10	Kale
25		Circassian man Abram			
26		Trapezanly deze Megmer Gosuf's	10		
		Abazin women			
	26	Khanife		25	
	27	Fat'ma		18	
	28	Malek		22	
	29	Khat'zhe		18	
	30	Sheffe		10	
		Circassians			From
27		Aslanbek	10		
28		Kara Omer	8		Gelenzhan
29		Gassan	6		
30		Nogai	4		Kale
31		Worker Gassan Osman	25		
32		Osman Agmed's			
33		Russian subjects Little Russian Stepan Shalbraenko also known as Yusuf			Born in the town of Summy, Black Sea Governorate, captured in 1809.
	31	Woman Stefana Dadonova		40	
34		Her son Vasily	3		Captured with her son in the Black Sea Governorate, Steblevskaya Sloboda, in January this year.
35		Boys Ivan also known as Khshan	8		
36		Sidor also known as Smail	4		Do not remember their families.
		Abazin woman			
	32	Aishe		22	
	33	Dalezhadon		15	
	34	Fat'ma		16	
	35	Khatiche		22	
37		Her son Murat	1		
	36	Zelege		10	
	37	Khanife		8	
38		Circassian man Gassan	11		
39		Khamledyu Keyn's			
	38	Abazin woman Gashash		25	
40		Anapa resident Veluseyn's			
	39	Abazin woman Bezirgan		19	
	40	Balek also known as Assuae		12	
	41	Fat'ma		13	
41		Circassian man Mustafa Agmet	21		
42		Abazin man Shomav	30		

Table 1: Age of captives

Age	No. of years					Total
	1–10	11–20	21–30	31–40	41–50	
No. of people	28	19	16	2	1	66
%	42.4	28.8	24.3	3	1.5	100.0

F.Ya. Bursak, the Appointed Ataman of the Black Sea Cossack Army. In addition, an important source is the documents that examine the prices of slaves in the territory of Cherkessia and Abkhazia (TsGIAG, F. 545, Op. 1, D. 86, L. 139–140).

The scientific works of pre-revolutionary and contemporary authors are of great importance in the work. Embarking on the main part of our work, we felt it necessary to give here the full text of the cover letter (Image 1) and the list of names (Image 2) in the author's version of spelling.

Before providing our analysis of the above information, it is important to consider the discrepancies in the documents. For example, the cover letter specifies the Turkish ship as “bejefte” while the list as “Belifte.”

The methodological base of the paper is formed by principles of historicism and objectivity, customary for this kind of research, as well as analytical, probabilistic, statistical and comparative methods. The historical method enabled a picture of important phenomena and processes related to the slave trade that was carried on in the North-Western Caucasus in the early 19th century, and the analysis was based on diverse facts obtained during the study of the sources. The method of objectivity prevented us from jumping to radical judgments in the examination of the slave trade history.

RESULTS AND DISCUSSION

The list of names, general information

The list includes 83 people: 42 males and 41 females. The crew consisted of 10 people (the skipper and 9 sailors). By ethnicity, the crew had 9 Turks and 1 Greek. There were 6 Turkish merchants and 1 merchant from Anapa among the passengers. The rest people on board, i.e. 66 people, were slaves made captive in Russia or bought in Abazia and Circassia and sold to Gelenzhan Kale.

Of the 66 slaves, 15 were Russian subjects, 41 Abazins (bought in Abazia) and 10 Circassians. 25 males and 41 females. In total, 36 people did not reach the age of 16, i.e. 54.5%. The age of slaves varied from 1 to 50 years. The average age was 14.9 years. The average age for male slaves amounted to 13.8 years and for females 16.6 years. The Polish emissary Theophil Lapinskii wrote in the late 1850s:

The greatest demand is for children aged between 6 and 12 and young people, capable of military service, who are bought by Turks to enlist them in the army instead of themselves. Adults, especially beautiful young women, are also of great interest; however, they are considered to be wrong goods because these girls are not able to get accustomed to their new life in Turkey and languish there... Elderly people are very rarely sold (Łapiński, 1995, 105).

This account by T. Lapinskii, therefore, exactly corresponds to the description of the slaves on board the ship.

It is important to note that there were only 3 women with children: one with a one-year-old child, the second one with a 3-year-old child and the third one with three children (1 – 11 years old and 2 – 7 years old each). In other words, 31 children were sold into slavery without parents. A salient fact is that of the three mothers with children: one was a Russian subject captured by Circassians. The other two belonged to the Abazin tribe and were sold into slavery without their husbands. For example, Polish emissary Theophil Lapinskii noted: *“One by one sale is not customary in the country – they always sell the whole family. Individual sales can be found only in Turkey”* (Łapiński, 1995, 104–105). As an explanation, it was normal for the owner in Circassia to buy a wife to his serf. This, in turn, provided a formal basis, where necessary, to completely or partially sell members of a serf family. This explains the presence of a large number of children on slave ships.

The list indicates that “human” commodities were bought not only by merchants but by the crew members as well. Half the crew (5 people, including the skipper) carried their own “goods” to the Ottoman Empire. The crew's share amounted to 23 slaves (18 slaves belonged to the skipper and 5 slaves to 4 sailors), that is 34.8% of all slaves.

As for the Turkish merchants, the slave distribution was the following: Turkish merchants owned 38 slaves and the Anapa resident – 5 slaves. Slaves were equally distributed among merchants (See Table 2).

Slaves from Russian subjects

Characterizing slaves from among the Russian subjects, it is essential to note that all of them were made captive by Circassians.

Table 2: Distribution of slaves between slave traders

slave traders	Slaves			Total	%
	Russians	Abazins	Circassians		
Khalil Ibragim (skipper)	6	12	-	18	27,27
Haji Mustafa Ali (sailor)	-	2	-	2	3,03
Suleiman Khalil (sailor)	-	1	-	1	1,52
Elkenji Megmet Khalil (sailor)	1	-	-	1	1,52
Megmet Osman (sailor)	-	1	-	1	1,52
Kostandolu Megmet Mustafa (trader)	1	2	-	3	4,55
Stambazu Ismail Ibragim (trader)	-	1	2	3	4,55
Sekt Magmet Usein (trader)	1	6	1	8	12,12
Trapezanly deze Megmer Gosufa (trader)	-	5	5	10	15,15
Osman Agmed (trader)	5	7	1	13	19,7
Khamledyu Keyn (trader)	-	1	-	1	1,52
Anapa resident Veluseyn	-	4	1	5	7,58
Total	14	42	10	66	100

Table 3: Slaves from Russian subjects

No.	Captives			Date of capture	Notes
	Name, age	Gender	Social estate		
1	Nikola Kosta Bondarev, 25	M	-	~ 1790	Does not remember his family.
2	Aleksandra Petrova, 23	F	-	1806	Little Russian. Captured by Circassians near the Vedmedovsky Kuren, Kurak village, in 1806.
3	Aishe, 8	F	-	1806	Little Russian. Captured by Circassians near the Vedmedovsky Kuren, Kurak village, in 1806. Does not remember his family
4	Ivan Petrov Gritsko, 20	M	petty bourgeois	1808	From Chersonese. Captured by Circassians during his travel from the Taman to Ekaterinodar.
5	Praskovia Ivanovna, 17	F	-	1809	Little Russian. Black Sea Governorate, Kanabrodskoye village. Captured by Circassians.
6	Stepan Shalbraenko, 20	M	-	1809	Little Russian. Born in the town of Summ, Black Sea Governorate. Captured by Circassians.
7	Stefana Dadonova, 40	F	-	January 1810.	Captured with her son in the Black Sea Governorate, Steblevskaya Sloboda.
8	Vasily, 3 (Stefana Dadonova's son)	M	-	January 1810.	Captured with his mother in the Black Sea Governorate, Steblevskaya Sloboda.
9	Ivan Petrov Levenets, 26	M	-	May 1810.	Yekaterinodar Intlievsky Kuren captured by Circassians

10	Danilo Antonov Pulago, 25	M	-	May 1810.	Yekaterinodar Intlievsky Kuren captured by Circassians
11	Sergey Ivanov, 20	M	-	1810	Little Russian. Captured by Circassians near the Egorovskaya Fortress.
12	Ivan, 8	M	-	-	Does not remember his family
13	Sidor, 4	M	-	-	Does not remember his family.
14	Nikif Ivanov, 25	M	Cossack	-	Black Sea Cossack, Tatar Kuren, captured by Circassians
15	Ivan Ivanov, 8	M	-	-	Does not remember his family.

The data in Table 3 suggests the time spent by the Russian subjects in the slavery. Of 15 Russian subjects, 5 people do not remember their families, three of them were boys and one was a girl, aged between 4 and 8, and the fourth one was a 25-year-old man. The last example allows an assumption that Nikola Kosta (Konstantinovich – Auth.) Bondarev was made captive as a little child, and the event happened about 1790. This case demonstrates that the practice of taking Russian subjects prisoner and holding them captive existed already in the early 1790s. Nikola Bondarev spent in slavery for about 20 years until he was sold to Turkey.

Aleksandra Petrova, captured at the age of 19, and a girl captured at the age of 4, were held in slavery for 4 years before being sold to Turkey. Kherson petty bourgeois Ivan Gritsko spent 2 years in slavery until his sale to Turkey. One year in slavery was spent by Praskovia Ivanovna, captured by Circassians at the age of 16, and Stepan Shalbraenko, captured at the age of 19.

Five other captives – Stefana Dadonova with his son Vasily, Ivan Levenets, Danilo Pulago and Sergey Ivanov

were made prisoner by Circassians in 1810 and held in slavery less than six months until they were sold to Turkey.

Hence, of eleven prisoners for whom there are indications of dates of their capture, 6 were in slavery for the period of 1 to 20 years, and 5 were captured in the same year they were sold to Turkey. This circumstance may suggest that at least 40% of captives were taken prisoner to be sold to Turkey as soon as possible. In addition, Russian prisoners accounted for 22.7% of the total number of captives sold into slavery.

Slaves from Abazins

A feature characterizing the slave trade from among the Abazin population shows that the “human” commodities were almost exclusively women. For example, of 41 Abazin slaves, 36 were women, four boys were children of the sold Abazin women and only one was a 30-year-old Abazin man. Most Abazin slaves were children and adolescents up to 16 years of age – 58.5%.

Table 4: Slaves from Abazins, bought in Abazia

No.	Captives			Notes
	Name	Age	Gender	
1	Murat (son of Khatiche)	1	M	From Gelenzhan Kale.
2	Goshepalo	3	F	
3	Malek	5	F	
4	Galo	5	F	
5	Khanife	6	F	
6	Gomeshav	7	F	
7	Mustafa (son of Fat'ma No. 41)	7	M	
8	Aslangirey (son of Fat'ma No. 41)	7	M	
9	Khanife	8	F	

10	Gal'	8	F	
11	Donsano	8	F	
12	Gadzhipesh	9	F	
13	Aishe	9	F	
14	Seyme	9	F	
15	Sheffe	10	F	
16	Zelege	10	F	
17	Gadzhikosh	10	F	
18	Smail (son of Fat'ma No. 41)	11	M	
19	Fat'ma	11	F	
20	Goshemav	12	F	
21	Fatma	12	F	
22	Balek	12	F	
23	Fat'ma	13	F	
24	Dalezhadon	15	F	
25	Fat'ma	16	F	
26	Fat'ma	18	F	
27	Dudu	18	F	
28	Khat'zhe	18	F	
29	Bezirgan	19	F	
30	Aishe	20	F	
31	Khava	20	F	
32	Melek	22	F	
33	Aishe	22	F	
34	Khatiche (she has a son No. 1)	22	F	
35	Rakhme	23	F	
36	Khateche	24	F	
37	Khanife	25	F	
38	Gashash	25	F	
39	Khanife	30	F	
40	Shomav	30	M	
41	Fat'ma	40	F	

In the end, the large-scale practice of selling women from Abkhazia led to the fact that Russian ethnographic expeditions of the late 19th century found that the best Abkhazian female genotype in Abkhazia was sold to Turkey and men were acknowledged as more beautiful among Abkhazians (Narody Rossii, 1879, 368).

Slaves from Circassians

As distinct from the Abazin slaves, there were 9 males and only 1 female among the 10 Circassians. Most Circassian slaves were children and adolescents up to 16 years of age – 70 %. All of them were sold into slavery without parents.

Table 5: Slaves from Circassians

No.	Captives			Notes
	Name	Age	Gender	
1	Nogai	4	M	From Gelenzhan Kale.
2	Gassan	6	M	
3	Kara Omer	8	M	
4	Gassan	9	M	
5	Abram	10	M	
6	Aslanbek	10	M	
7	Gassan	11	M	
8	Mustafa Agmet	21	M	
9	Gassan Osman (worker)	25	M	
10	Govshepak	50	F	

Estimated cost of slaves

Another important aspect that should be mentioned here refers to the estimated cost of the “human” commodities.

The lowest adat ² sale and purchase prices were recorded at the Pshitli of the Psekupsky³ and Urupsky⁴ districts: for underage children of both sexes aged between 1 and 15, each year of life was priced at 10 rubles; ages between 15 and 45 priced at 200 rubles per person, at the age from 45 to 65, the price went down from 200 rubles to 10 rubles for each year. Abazins and Nogais and residents of the Zelenchuksky district in general⁵ (except for Kabardians) had somewhat higher prices. For example, while they had similar prices for underage children, peasants over 15 and up to 45 years old were valued at 300 rubles, and starting from the age of 45 to 70, the price of 300 rubles decreased by 10 rubles annually⁶ (TsGIAG, F. 545, Op. 1, D. 86, L. 139–139ob.).

The price was even higher in Karachay: the price of an adult male was 300 rubles; women cost 250 rubles and young women 300 rubles; children were sold not by age but by measurement: for example, a 4 karysh⁷ child cost 200 rubles, a 5 karysh child – 250 rubles and 6 karysh – 300 rubles. The price reduction was determined by the

old age, susceptibility to disease and decrepitude of the peasant but a certain age, from which decrepitude began, was not established by custom (TsGIAG, F. 545, Op. 1, D. 86, L. 139ob.–140). In Abkhazia, karysh referred to a hand measure and it was used to measure children for sale or for tax purposes (Cherkasov *et al.*, 2016, 58).

Slave prices were slightly higher in the Black Sea area than those in the interior regions of Circassia and Abkhazia. To calculate the total value of the “human” commodities, the basis should be the lowest prices for slaves in internal Circassia, in particular those stated by runaway Kabardians and Pshitli of the Psekupsky and Urupsky districts.

Slaves were valued in the Ottoman Empire based on such qualities as strength, beauty and slim body in the following order of priority: Circassian, Mingrelian, Georgian, Abkhazian (Bronevskii, 1823: 311). Egypt, in turn, which bought part of the slaves from Turkey, the decreased value for slaves ranked in a different manner: Circassians, Abkhazians, Mingrelians, Georgians, Russians, Poles, Hungarians, etc. (Blaramberg, 2010, 360). It should be noted that the slave trade was a good investment in the Black Sea region since the 14–15th century, when the coast was home to Genoese colonies (Khvalkov, 2017, 89–110).

² Adat as observed by the Caucasian communities refers to a customary practice.

³ Part of the modern Republic of Adygea.

⁴ Part of the modern Karachay-Circassian Republic.

⁵ Part of the modern Karachay-Circassian Republic.

⁶ These prices are set from the words of both owners and serfs.

⁷ Karysh is equivalent to almost 5 vershoks. Highlanders defined the term karysh as the largest distance between the tips of the thumb and little finger of the male hand. One vershok = 4.45 cm.

Table 6: Minimum value of the “human” commodities

Age of captives, in years	No. of people	Price per person, in rubles	Total value, in rubles
1	1	10	10
2	-	20	-
3	2	30	60
4	2	40	80
5	2	50	100
6	2	60	120
7	3	70	210
8	7	80	560
9	4	90	360
10	5	100	500
11	3	110	330
12	3	120	360
13	1	130	130
14	-	140	-
From 15 to 44 years old	30	200	6000
From 45 to 75 years old	1 (50 years old)	100	100
Total	66		8920

Hence, according to Table 6, the minimum value of 66 slaves amounted to 8,920 rubles in the domestic market of Circassia. To form a better understanding of this amount, it is necessary to clarify that a cow cost 3–4 rubles at the time. In other words, the equivalent of the “human” commodities on board the Turkish ship “Belifte” was more than 2.5 thousand cows. It is clear that it was simply impossible for other types of production in Circassia to compete with such prices for “human” commodities.

It is common knowledge that demand generates supply. Humans were the most profitable commodities in the Caucasus. In aristocratic societies, for example, in Abkhazia, princes took people in tax. The total number of slaves taken as taxes could reach 1% of the population annually (Cherkasov *et al.*, 2017, 70). Almost a similar situation was in place in aristocratic Circassia until 1785, i.e. until the civil war instigated by the uprising of shikh Mansur. In a later period, when the majority of Circassian tribes achieved independence from the aristocracy (the so called democratic tribes), slaves were received in internal and external raids. No centralized collection of people taxes was effective as it was the case in Abkhazia. Con-

cerning the Circassian decentralization, it resulted in a dramatic increase in manhunters. This business attracted free residents and nobles alike in Circassia.

An interesting fact is that a large batch of Abazins bought in Abkhazia turned up in Gelendzhik at one time. It is necessary to explain that the Abkhazian border lay about 300 kilometers away from Gelendzhik along the coast, which offers evidence of an extensive slave trade network available on the coast of the North-Western Caucasus.

CONCLUSION

A glimpse of the slave ship allowed us to draw the following conclusions:

1. The major part of the “human” commodities exported from the North-West Caucasus in the early 19th century included children and adolescents of the Abazin and Circassian tribes.
2. A significant component in the “export” was captives taken prisoner in Russia. According to available data, more than 40% of Russian cap-

tives did not stay in Circassia for long and were quickly sold to Turkey. In other words, it was about taking people captive to sell them to the Ottoman Empire only for financial benefit. The sale of prisoners captured in Russia accounted for over 20% of all people shipped to the Ottoman Empire at that time.

3. Slaves were the key export commodity transported from the North-Western Caucasus at the time under review. No other type of production

could even compare with the slave trade by the level of profitability.

ACKNOWLEDGEMENTS

This study was prepared within the framework of the laboratory of world civilizations of International Network Center for Fundamental and Applied Research. The theme is "Small nations in the extreme conditions of war and peace (historical and comparative study)".

SEZNAM UJETNIKOV NA TURŠKEM PLOVILU BELIFTE KOT VIR PODATKOV O TRGOVINI S SUŽNJI NA SEVEROZAHODNEM KAVKAZU V ZAČETKU 19. STOLETJA

Aleksandr A. CHERKASOV

Mednarodni center za temeljne in aplikativne raziskave
Vzhodnoevropsko zgodovinsko društvo
Gorkogo str. 89a, office 4, 354000 Sochi, Rusija
e-mail: sochi003@rambler.ru

Vladimir G. IVANTSOV

Državna univerza v Sočiju
Sovetskaya Str. 26a, Krasnodar Krai, 354000 Sochi, Rusija
e-mail: v-ivancov@rambler.ru

Michal SMIGEL

Univerza Matej Bel
Tajovského str. 40, 97401 Banská Bystrica, Slovaška
e-mail: michal.smigel@umb.sk

Violetta S. MOLCHANOVA

Mednarodni center za temeljne in aplikativne raziskave
Gorkogo str. 89a, office 4, 354000 Sochi, Rusija
e-mail: v.molchanova_1991@list.ru

POVZETEK

V prispevku je kot edinstveni vir informacij o trgovini s sužnji na Kavkazu v začetku 19. stoletja analiziran seznam sužnjev, ki so bili prepeljani iz pristanišča Gelenzhan Kale (danes poznano kot Gelendzhik) v Istanbul. Seznam je bil sestavljen zatem, ko je turško plovilo prevzela ruska vojaška korveta "Krym", sestavni del flote iz Črnega morja.

Seznam imen je bil odkrit v državnem arhivu Krasnodarske pokrajine (GAKK) v Krasnodarju (Rusija) in je prvič uporabljen v znanstveni raziskavi. V prispevku so bili uporabljeni tudi dokumenti iz zgodovinskega arhiva Gruzije v Tbilisiju. Metodološko je članek zasnovan na podlagi historiografskega načela objektivnosti z uporabo analitične, verjetnostne, statistične in primerjalne metode. Tovrstna metoda je omogočila pregled pomembnih pojavov in procesov povezanih s trgovino s sužnji, ki je potekala na severozahodnem Kavkazu v začetku 19. stoletja. Analiza temelji na različnih ugotovitvah, do katerih smo prišli med preučevanjem vira.

Tekom raziskave smo prišli do naslednjih zaključkov:

1. Večina oseb, ki so bile v začetku 19. stoletja kot sužnji odpeljane iz severozahodnega Kavkaza, so bili otroci in mladostniki, pripadniki ljudstev Abazinov in Čerkezov.
2. Pomemben delež »izvoza« so predstavljali ujetniki, ki so bili zajeti v Rusiji. Na podlagi razpoložljivih podatkov sklepamo, da več kot 40 % ruskih ujetnikov ni dolgo ostalo v Čerkeziji, saj so bili hitro prodani v Turčijo. Z drugimi besedami, ujetnike so prijeli, da bi jih lahko nato prodali v Otomansko cesarstvo ter se s tem finančno okoristili. Prodaja ujetnikov, ki so bili zajeti v Rusiji, je tedaj predstavljala več kot 20 % vseh tistih, ki so potovali v Otomansko cesarstvo.
3. Sužnji so bili v obravnavanem obdobju ključni izvozni »artikli«, ki so potovali iz severozahodnega Kavkaza. Po stopnji dobičkonosnosti se s to trgovino ni mogel primerjati noben drug produkt.

Ključne besede: korveta »Krym«, suženjska ladja, severozahodni Kavkaz, Abazini, Čerkezi, sužnji, ujetniki, Ruski imperij, Otomanski imperij

SOURCES AND BIBLIOGRAPHY

GAKK – State Archives of Krasnodar Region (GAKK), F. 249, Op. 1, D. 605, L. 1-4ob.

TsGIAG – Central State Historical Archives of Georgia (TsGIAG), F. 545, Op. 1, D. 86, L. 139–140.

Berzhe, A. P. (ed.) (1883): Acts of the Caucasus Archeographical Commission. In thirteen volumes (Vol. 9). Tiflis, Georgia, Tipografiya Glavnogo Upravleniya Namestnika Kavkazskogo.

Blaramberg, I. F. (2010): Historical, topographical, statistical, ethnographic and military description of Caucasus. Moscow, Izdatel'stvo Nadyrshin.

Bronevskii, S. (1823): The latest geographic and historical news about the Caucasus. V. 2 ch. Ch. 1. Moscow, Tipografiya S. Selivanovskogo.

Cherkasov, A. A., Ivantsov, V. G., Shmigel, M. & V. S. Molchanova (2016): Demographic characteristics of the Aristocratic Abkhazia in 1800–1860 years. *Bylye Gody*, 39, 1, 53–66.

Cherkasov, A. A., Ivantsov, V. G., Smigel, M. & V. S. Molchanova (2017): The Losses of the Russian Army during the Caucasian War (1801–1864): Historical and Statistical Research. *Bylye Gody*, 43, 1, 68–85.

Inozemtseva, E. (2010): On the social and legal status of slaves in the North Caucasus. Iran and the Caucasus, 14, 1, 19–26.

Khvalkov, I. A. (2017): Slave trade in the Black Sea area, 14th–15th centuries. *Historia Social*, 87, 89–110.

Łapiński, T. (1995): The mountaineers of the Caucasus and their struggle of liberation from the Russians. Nalchik, Russia, El-Fa.

Narody Rossii (1879): Peoples of Russia. Vyp. IV. SPb. Tipografiya tovarishchestva «Obshchestvennaya pol'za».

Peisonel', M. (1927): The study of trade on the Circassian-Abkhazian coast of the Black Sea in 1750–1762. Krasnodar, Izdanie Obshchestva izucheniya Adygeiskoi avtonomnoi oblasti.

Tsagareishvili, S. V. (ed.) (1953): Shamil – a protege of the Sultan Turkey and the english colonialists. Collection of documentary materials. Tbilisi, Gosizdat Gruzinskoi SSR.

OCENE
RECENSIONI
REVIEWS

**OCENE
RECENSIONI
REVIEWS**

Ines Unetič:

KULTURA VRTOV. OBLIKOVANE ZELENE POVRŠINE
V LJUBLJANI OD SREDINE 18. STOLETJA
DO ZGODNJEGA 19. STOLETJA. Ljubljana, Univerza v
Ljubljani, Znanstvena založba Filozofske
fakultete, 2016, 206 strani.

To speak about gardens and their dwellings means to speak about special spaces of the history of art. This is a space of art; a literary, sociable, social and political space. A space where people willingly change the nature with their interventions, so gardens are invariably viewed from the perspective of the relationship between man and nature, as a way of representation and integration of the nature in culture. The presence of gardens therefore testifies to their history and simultaneously to the history of the area into which they grew, their splendour and frequently their transformation as well.

The fact that studies about the art of gardens in Slovenia are few makes *Kultura vrtov* by Ines Unetič even more valuable. The historiographic overview of the garden art in the present book is explicit, as it employs the positioning and placement of gardens to portray the vivacious cultural and social life in the late 17th, 18th and early 19th century. The chapters are structured through the historic intersection of the emergence of the garden art of the capital and its close surroundings, and its integration in the broader European space and time. Categories such as space and time are inseparable in a certain sense. Both meet in the garden. Speaking of space, it can be physical as well as metaphysical. Although the former is subject to the rules of the land, its designer may be daring enough to change it and subject it to his own vision of placing nature into space. Change and changeability are certainly the constants of the design and life of gardens. Gardens have always been a reflection of the metaphysics of the period of their emergence; they form an intersection of ideas, which is partly revealed by the present study, too.

Each chapter focuses on the influences, examples and particularities of the gardens that emerged in Slovenia's capital Ljubljana and its surroundings. Noble gardens of Ljubljana certainly represented a status symbol of their owners. Numerous noble families dared to surround their homes with exquisitely designed gardens that are, as the author stresses, "*a clear indicator of the erudition and education of the nobility.*" Not much information has been preserved about the gardens of the palaces in the 17th century. The book points out the suburban, noble garden of the Auersperg family in Gradišče whose description we owe to Valvasor's *The Glory of the Duchy of Carniola* and which is an

example of early Baroque garden designs in the territory of Slovenia with a central axis. The Auerspergs also devoted a lot of attention to the roof garden of their palace in the city, which was extraordinary because of its opulence as well as because it contained potted orange and lemon trees. Libraries of noble families were of extreme importance for finding examples; the books about plants and spatial planning, i.e. garden design possessed by the nobility are clearly recognisable as a source of inspiration for the design. An example listed by the author is precisely the Auersperg garden in Gradišče, which combined the elements of German and Italian spaces: a perspectively-designed garden with a touch of intimacy; an inward-oriented world.

The 18th century Carniola was not unfamiliar with the imaginarium and repertoire of gardens made for nobility and the highest authorities after the example of royal gardens around Europe with Versailles as the unbeatable peak of magnificence. This century thus brings the examples of French garden, especially in the famous embroidery parterre and its patterns that were modified through time. These examples were also engendered by books, precisely a multitude of theoretical works about garden design that essentially influenced the development of the garden art at the time and the

expansion of the Baroque style to Carniola. Leopoldsrue or today's Cekin castle, which was owned by count Lamberg, represented a typical example of Baroque garden design with the central axis connected with the entrance to the castle followed by side axes and a transverse axis; the central part of the four-part surface was designed as an embroidery parterre. This garden evokes several examples: a rather precise Viennese example of the Strozzi palace that count Lamberg, as indicated by the author, had to be familiar with. One can also recognise details from the Althan garden palace in Vienna and from the garden of the Lietzenburg palace in Berlin, today's Charlottenburg.

A notable example among the gardens of noble families is that of Baron Codelli, who rearranged the former vegetable garden in 1749 into a geometrical segmented garden with the typical Baroque axis *"through an arranged avenue that reached as far as the thickly planted river bank."* It was rounded off by a rondo, the successor of Baroque bosquets. The book also acquaints readers with unrealised projects such as a splendid plan for the summer residence with garden of baron Raigersfeld in Poljane, the author's assumption being that the architectural plan was made by Francesco Robba, a sculptor working in Ljubljana.

Although Unetič does not point out this fact explicitly, it is evident that authors, designers of gardens, are difficult to identify in most cases, especially earlier ones; these were presumably the owners of palaces who were interested in garden design and who demonstrated their interest by their libraries and their selection of literature. Their actual impact on the formal garden design is still difficult to assess in most cases. The common denominator of all nobility's gardens is their intended function: these are spaces of emotional and sensual comfort as well as spaces of pleasure intended for celebrations and entertainment. The nobility of Ljubljana demonstrated their importance also through the idiom of the tamed nature. Gardens thus grew into an indispensable part of the city image.

The development of humanity occasionally encounters major changes, changes in paradigm. Ideological, religious, metaphysical as well as scientific contexts change. The same applies to the changes in mentality, culture and aesthetic expression of man. Enlightenment certainly brought about such changes at the end of the 17th and especially in the beginning of the 18th century: they were evident in the social field as well as in the development of technology and science. Reason and progress are actually Enlightenment terms *par excellence*, leaving their traces in the art of gardens with the development of technology and especially natural science. All those changes led to the emergence of a new garden style, landscape or English landscape style that developed from the tradition of relations between Great Britain and France and the still influential tradition of French Baroque gardens, as well as from newly establi-

shed connections with the Dutch and Northern German space. All circumstances of the time are reflected in the visual, garden expression and determine both its form and its contents: there emerge asymmetrical elements, winding paths and rivulets that are the first indicator of the deviation from the design of French Baroque gardens. A man is thus not only the measure, but also the counter-measure of nature; art is that which draws from inspiration and transcends nature. Intense changes opened the way to new aesthetic norms, new expression and new marks of garden art, too.

In the second half of the 18th century, the new garden style moves to the continent where it is marked by an immense interest in and enthusiasm about botanic, and cabinets of curiosities began to appear as a sign of intellectual erudition and scientific interest of many individuals. The German area as well as other parts of the continent saw a boom in the production of garden literature and publications, which was undoubtedly important for the development of the garden art in the territory of Slovenia as they constituted the foundation for the development of individual gardens. As pointed out by Unetič, the key point of interest for the Carniolan nobility was the Viennese court, from which they drew the interest in botanic and nature that became a fad at the end of the 18th century. The chief figures of the Enlightenment in the Slovenian territory were undoubtedly Žiga Zois and his brother Karl Zois, credited with the first botanical Alpine garden in Slovenia, naturalists Giovanni Antonio Scopoli and Baltazar Hacquet, and slightly later Ksaverij Wulfen and the indispensable Franc Hladnik, the founder of the lyceum botanical garden in Ljubljana. Intellectual enthusiasm undoubtedly brought about the upgrade of this garden that slightly later, in the early 19th century, became the only designed green area of Ljubljana with an educational function: in 1810, in the era of the French power, the Botanical Garden was established. There was also an extreme growth in the interest in new, foreign plant species that were, as a rule, placed in newly-made gardens – not only by intellectuals and natural scientists, but also by other owners of private gardens.

The new era brings another novelty: opening of a garden to the public, or a public park – willingness to open to the people something previously reserved for the chosen. The main credit for this achievement in Ljubljana certainly goes to Žiga Zois; when the author details the baron's gardens, readers catch a glimpse of some of his gardens of extraordinary dimensions that were still privately owned, but open to public; they had an extraordinary impact on the social and cultural life of the people of Ljubljana for they represented not only a place of recreation and comfort, but also a venue of social, ceremonial events. The area of these gardens is now built over, which evokes one of the essential components of the art of gardens: transience.

In the 19th century, it was the French authorities that made a clear mark in the design of green areas of Lju-

bljana that are still visible today. The author comprehensively illustrates the new, English landscape garden style in Ljubljana by examples such as highly interesting, but nowadays non-existent garden design of the episcopal or governor's garden by the Episcopal Palace dating to 1812 at the latest, which belongs among the earliest examples of new garden designs of the landscape design in the central Europe. Because the French authorities arranged their palace as a government palace, a private garden and a public promenade was arranged besides it. The same century saw the arrangement of public parks in Ljubljana, with Tivoli as the biggest among them and Zvezda with a star-like design that follows a typical element of French urbanism whose parks and avenues became an indispensable part of town planning; this also marks an indirect influence of the French on the green areas in Ljubljana. In this period, the city was enriched by numerous walkways such as Latterman's avenue, a "*promenade leading from the town to the Tivoli and Cekin mansions or to the foot of the Rožnik hill*"; the existing walkway from Kodeljevo to Fužine castle and back to town on the opposite bank of the Ljubljanica was upgraded, there was also a walkway from Prule to the Rakovnik palace and back to the Zvezda park, as well as a walkway to the popular Castle Hill.

Talking of time, a garden is extremely vulnerable; neither do plants defy time very well nor is it possible to avoid town planning changes that a city undergoes as a living organism. Therefore a garden is initially extremely changeable and vulnerable, and finally transient. The gardens examined and described in the book have, with a few exceptions, mostly disappeared or become a part of a differently planned space, possibly of a larger garden or park plan. It should not be forgotten that the only thing that now testifies to their existence is actually the available archival material. The value of Unetič's book is precisely in the examination of this material, so the book as a whole is an invaluable document of the development of designed green areas of Slovenia's capital related to historical circumstances in the 18th and 19th centuries. It should be mentioned that the present study is the first of the necessary stages of today's examination of the history of gardens since the history of gardens cannot be anything but interdisciplinary and requires a "panoramic approach". A garden is designed in a narrow, close connection with all components of the place where it is located; topography, hydrology, climate etc. Environmental archaeology helps us understand more and more that a garden is not an abstract image but a created, designed construction in interaction with the climate and consequently with the passage of time, in interaction with the environment, with that which surrounds it, and only in this context can a garden be understood in its full historic "volume", i.e. in the extensive, long history.

Just as we would reach for books and draw inspiration for the design and planting of gardens in the past,

we must now, to revive the representations of garden art, reach for *Kultura vrtov* by Ines Unetič to be able to take a retrograde trip to the sensitive heritage of the Slovenian capital Ljubljana from the mid-18th century to the early 19th century. A careful, minutious work and a considerable contribution to both the field of art history and the field of landscape architecture in Slovenia. A lavishly documented walk, a winding stroll among boxwoods, flowers and avenues of the past in the space that is also a part of our present.

Erika Bordon

Tomaž Grušovnik:
ETIKA ŽIVALI. O ČEZVRSTNI GOSTOLJUBNOSTI.
Koper, Annales, 2016, 235 strani.

Prve vtise po prebrani monografiji dr. Tomaža Grušovnika bi morda povzel v dveh vprašalnih stavkih, in sicer: Je etika živali v resnici etika družbe? Mar ni odnos med človekom in živaljo kompatibilen z vladanjem, ki preprečuje vsakršen pristop in na splošno predstavlja

našo kulturo? Sistematično dovršena ter brez apriornih kodiranih pomenov besed v najširšem pomenu izpostavlja pomen besed, s katerimi se sporočajo pomeni, ter tudi tišine, v kateri se poslušajo drugi kot drugi. Avtor *Etike živali*, dr. Tomaž Grušovnik, pravi o svoji knjigi, da »bi na to monografijo morali gledati kot na besedilo, ki odpira probleme, namesto da bi jih zapiralo« (17). Čeprav se zdi, da 'odpiranje problemov' velja predvsem za »močno različico etike živali«, to je pripravljenosti, »živalim pripisati zmožnost vsaj minimalnega moralnega vedenja« (23), je tudi za različice šibke etike živali, to je za »razširitev moralnega premisleka na živali« (21), prej ali slej značilna zaznava številnih nepotrebnih in problematičnih ravnanj ter tudi gladkih odrekanj, da bi lahko etika v njenem polnem pomenu, to je v opiranju moralnega ravnanja na pojmovni moralni premislek, imela kaj skupnega z živalmi. *Etika živali* je v tem pogledu v marsičem radikalen premislek o človeku, ali bolj o človeški družbi, ki si med drugim prilašča razumnost etičnega ravnanja kot nečesa bolj vzvišenega, ter s tem označi vzorce nereflektiranih etik kot absurdne ter neprimerljive normativnim vzorcem. »Ideja, da živali lahko vsaj včasih ravnajo moralno, najbrž naleti na teoretični odpor iz istih razlogov, kot je na odpor naletela že osrednja Darwinova ideja, po kateri med človekom in živalmi v nobenem pogledu ni radikalne ... ločnice« (23). Pomemben del monografije se na različne načine vrti okrog (nesmisla) človeških poskusov zanikanja sorodnosti med človekom in živalmi ter odkrivanju razlik na osnovi sorodnosti. Če je na eni strani *zanikanje* (denial) predvsem kulturna značilnost zahtev novoveške znanstvene kulture, ki trpi zaradi kognitivne disonance med spoznanim svetom ter tistim, ki spoznava – ter hoče vse spoznati na novo –, je na drugi strani prav dejstvo, da se vsako človekovo dejanje dogaja v jeziku – ki ima glede na izražanje telesa in telesnosti z živalmi oziroma življenjskimi oblikami najbolj sorodne poteze, ki jih je sposoben človek – prav jezik človekov etiški potencial *priznanja* sorodnosti in temu ustreznega ravnanja. *Etika živali* to temo predlaga v refleksiji o čezvrstni gostoljubnosti (155–204). Z njo avtor ponudi v razmislek novo 'etiko družbe', če parafraziram naslov monografije, ter znova pokaže na motiv, zakaj se je lotil razprave o etiki živali. Monografija, razdeljena v tri dele, se na širokem in vsaj deloma že dobro splošno poznanem področju etike živali ukvarja z nekaterimi pojmovnimi izzivi, ki jih v taki obliki in v tej vsebinski zasnovi drugod še ni, in so zato nov in dragocen prispevek ne le k razumevanju etike živali, temveč tudi k zaznavi stvarnih problemov človeškega spoznanja. Na misel mi prihaja stavek, ki sta ga Humberto Maturana in Francisco Varela leta 1981 napisala v *Drevesu spoznanja*: »Trdiva, da je bistvo vseh težav, s katerimi se dandanašnji otepamo, tiči prav v dejstvu, da se ne zanimamo za lastno spoznanje« (slovenski prevod 1998, str. 207).

Razlogi za formalno in vsebinsko razdelitev monografije so opredeljeni v uvodu (13–20). Tri poglavja

stopnjujejo problematiko ter tudi zaznavo svojskosti refleksije v etiki živali z ozirom na razumevanje pojava človeške družbenosti. Če bi na prvo poglavje (Šibka in močna različica etike živali, 21–118) še lahko gledali kot na učbenik o etiki (živali), je drugo poglavje (*Etika živali in zanikanje*, 119–154) že povsem v jedru zaskrbljenosti spričo dejstva, kako se porajajo stiske neznanja in pojavi zanikanja, ter da je prav za zaznavo etičnosti pojavov (problemov) značilno, da razlaganje in to, kar je v razlagi razloženo, pripadata istemu področju. Preprost uvid, da človek z vsem, kar počne, poraja svet skupaj z drugimi, naj bi človeka prepričal, da bi se etike živali lotil na način, kot ga predlaga tretje poglavje (*O čezvrstni gostoljubnosti*, 155–204), vendar je že v drugem poglavju monografije dokaj razločno, da se etike ni mogoče učiti, ter da je treba zato opustiti tudi zgornjo namero, da bi prvo poglavje imeli za učbenik. Etično mišljenje je subverzivno in potemtakem na las podobno odkrivanju pojava družbenosti, to je dejstva, da ljudi med seboj bolj povezuje negotovost kot gotovost ter da ne more biti dileme, ali je za utrditev veljavnosti zaznav, spoznanj in razlag potrebna skrbna pozornost do drugih ali ne. »Sili nas, da uvidimo, da bo svet drugačen le, če bomo drugače živeli. K vsemu temu nas obvezuje, zakaj ko se zavemo, da vemo, ne moremo več zanikati, da vemo« (H. Maturana in F. Varela, *Drevo spoznanja*, 204).

Predvsem glede na dejstvo, da je etika – ali bolje: etično mišljenje – subverzivna, se ne bi toliko zadrževal pri vsebinski predstavitvi monografije. Tako strukturna kot vsebinska razvejanost sta inovativni in vzorni in ne potrebujeata drugega kot povabilo k branju. Bolj kot lep, tekoč in berljiv jezik me je pritegnila avtorjeva refleksija o razmerju med etiko živali in človeško družbo, opisana na straneh od 198 do 201. Ni me le nagovorila, temveč mi na poseben način dala misliti v tistem delu, v katerem avtor eksplicira, kar je povedal že prej o paradoksnosti stiski zaradi nevednosti in o zanikanju (*denial*) kot poskusu pobega pred dejansko konstitutivno vednostjo, ki človeka po telesni strukturi povezuje s celotnim svetom življenja oziroma celotnim življenjem sveta. S tem vidikom, da gre namreč pri etiki živali za družbeno vprašanje oziroma za samo konstituiranje družbenosti, postavlja etiko živali za ogledalo etike družbe. Tudi okoljska etika ter malo kasneje zlasti bioetika sta konec šestdesetih let in v začetku sedemdesetih nastavljali zrcalo družbi na podoben način, a večinoma le bolj ali manj neuspešno. Še prej, že pred drugo svetovno vojno, se je podobno zrcalo – v smislu t. i. npravne znanosti (*sittliche Wissenschaft* pri V. von Weizsäckerju) – nastavljalo znanstveni sferi sodobne kulture, ki je podlegala *zanikanju* in s servilnostjo do oblasti pokazala na konstitutivni manko družbene vednosti. Leta 1948 je N. Wiener dal temu ogledalu ime *kibertika*, paralelnemu razvoju skrbi za spoznano, ki je tudi vodilo sistemske teorije L. von Bertalanffyja, se pravi nujnosti splošne teorije kompleksnih sistemov. Pri tem je odločilno vlogo igral t. i. *sense of place*, nekakšna potreba po interdiscipli-

narnosti *kot metodi*. Da gre pri tem za *etično mišljenje*, torej za *sense of place*, pove tudi nadgradnja kibernetike v *kibernetiko drugega reda* (kibernetika kibernetike), ki jo H. von Foerster leta 1974 opredeli kot »kibernetiko opazujočih sistemov« (Scott, 2003, 1365) oziroma opazovanje lastnega opazovanja. Ta posebna oblika zadolženosti za to, da človek ve, da ve, povsem razločno spodkopava razloge zanikanja – ali bolje: možnosti zanikanja zadolženosti za to, kar kdo ve –, ki se pri tem sklicuje na (raz)umsko spoznanje, ter hkrati pokaže na usodno regresijo spoznanja v civilizacijski zgodovini. Spričo etike živali – kot ene od oblik npravne znanosti – gre za tisto človeško ravnanje, ki najbolj bode v oči, ter tudi kaže, da so normativne etične teorije, neštete aplikativne etike in etični kodeksi le oblika absurdnosti sklicevanja na (raz)umsko spoznanje, ki ga spoznanje spoznanja ne zavezuje. Avtor to sijajno prikaže v analizi skepticizma. Sprememba na tem področju z uvedbo etičnega mišljenja je lahko le radikalna. Na številnih aktualnih področjih dejavnosti se je o etiki začelo govoriti kot o nečem, kar je že strukturno prisotno v telesnosti in česar se je treba *spomniti*. Etike se ni mogoče učiti niti je ni mogoče poučevati kot *predmeta*, ločenega od drugih, ali predmeta za posamezno področje. Ta pomen imajo tudi *etika kot prva filozofija* pri E. Levinasu, *krožnost med spoznanjem in fizično strukturo* pri M. Merleau-Pontyju, *nujnost radikalnega premisleka o temeljnih znanjih* pri G. Batesonu, *filozofija utelešenja* pri F. Vareli, podobni zasuki pri I. Prigoginu, S. Beeru, N. Luhmannu, S. Kauffmanu in drugih ter ne nazadnje tudi premiki v nevrofenomenologiji po odkritju zrcalnih nevronov. Osrednja značilnost človekovega prebivanja je prebivanje z drugimi, prebivanje v jeziku, jezikovno spoznanje oz. jezik pa je konstitutivno družbeni pojav. Podobno kot želi filozofija odgovoriti na (otroško) vprašanje: Kaj je to?, je sredi jezikovnega spoznanja že udeleženo konstituiranje družbe, ki lahko spozna(va)nje integrira kot spozna(va)nje oziroma kot novo strukturo. Krožnost med spoznanjem in strukturo je osrednje dejstvo, tudi dejstvo spremembe, ki se ga – ko je govor o etiki kot spominjanju – je treba spomniti v samo-referenčnem koraku (kibernetika drugega reda). Pa ne le to. Kar pri tem ni očitno in lahko aksiomatskemu sistemu, kot je družba, povzroči hude težave, je vprašanje, v kakšnem odnosu sta si konstituiranje družbe in samouresničenje vsakega posameznika, če je uresničenje posameznika tako globoko povezano s pojavom jezika in pripovedi. Če (ker) se je konstituiranje družbe pojavilo v razmerah, v katerih se je njen nastanek razumel kot stopnja samouresničenja posameznikov, ki so se začeli prebivati v sferi jezika (pogovora), je družba (družbenost) postala nepogrešljiva in konstitutivna za življenje in delovanje vsakega posameznika prav na način pogovora. Ni zanemarljivo, da je npr. L. Irigaray filozofijo poleg običajnega pomena, kot *ljubezen do modrosti*, razumela kot *modrost ljubezni*. Družbenost torej ni naključje, čeprav se bo zaradi angažmaja (raz)umskega spoznanja

konstituiranje človeške družbe začela imenovati kultura (zanikanja). Spomnim se predavanj o socialni antropologiji, ki jih je imela Vesna Godina in na njih med drugim pogosto govorila o pomenu besede »ne«. Zlasti mi je ostalo v spominu, kako velik pomen je pripisovala (ne)razumevanju ne-ja, po mojem (pre)velik pomen. Takrat mi je bilo še vseč zaradi polemičnosti situacije, ki so jo sprožale trdilne povedi, zdaj bi veliko raje slišal kaj o brezpogojnosti besede »da«.

Ranulph Glanville (1946-2014), eden vnetih zagovornikov kibernetike drugega reda, je v odnosu, v kakršnem so si aksiomatski sistem na eni in težka vprašanja, ki temu sistemu povzročajo hude težave, na drugi strani, v zanikanju videl enega ključnih znamenj kulture. Kultura se je potemtakem pojavila kot človekovo distanciranje od preostalega sveta, kot oblikovanje samozadostnega sveta, ko človek hodi v resnični svet le zaradi naravnih potreb, živi pa v samosvojem aksiomatskem sistemu. S tem problemom začenja svoj znamenit premislek o znanstvenem svetovnem nazoru in človeški 'naravi' tudi Hannah Arendt (*The human condition*, 1958), v katerem med drugim pravi: »Najbolj radikalna sprememba v človeških pogojih bivanja, ki si jo lahko zamislimo, bi bila emigracija človeštva z zemlje na kak drug planet. Tak dogodek, očitno ne več tako nemogoč, bi vključeval življenje v pogojih, ki so radikalno drugačni od teh, ki mu jih ponuja zemlja«. Ta popotnik bi bil še vedno človek, vendar pa bi v teh pogojih življenja izgubilo smisel vse, kar počne, zlasti tudi jezik. Da bi ta nov aksiomatski sistem lahko obstajal oziroma trajal, bi bil lahko le samo-referenčni (*self-reference*), popolnoma se nanašajoč samega nase (v jeziku), in sicer ko tudi najhujše težave obravnava kot svoje in s tem tudi nenehno reproducira opis samega sebe, ki se sooča s temi težavami.

Človekova samozadostnost je še daleč od tega. Samo-referenčnost je (bil) nov hevristični pojem, ki tematizira primer družbene etike – če je aksiomatski sistem družba –, in sicer tako, da ni zaobšel šibkosti etiškega opazovanja, zlasti normativnosti oziroma hierarhičnosti spoznanj. Logika zaporedja, ki jo ustvarja aksiomatski sistem, je lahko le nehierarhična. Hierarhična ureditev, ki razporeja stvari glede na njihovo medsebojno različnost in jih prvenstveno med seboj ločuje – in sicer na osnovi zanikanja –, preprosto ne uvidi zadrege zanikanja kot kulturnega pojava, ki obenem poraja specifično 'kulturo zanikanja', in si zato vsaj v smislu logičnega zaporedja ni mogoče predstavljati, da bi lahko etika (ali kaka druga oblika spoznanja) prevzela vlogo urejevalnega načela v širšem sistemu na osnovi priznanja (»da«). Nihče ne more ravnati samo-referenčno, če se ne loti vprašanj, ki mu povzročajo hude težave, kot svojih, to je na način oblikovanja svojega sveta z opazovanjem svojega opazovanja in spoznanjem lastnega spoznanja. Zanikati to bi bilo absurdno, a 'kultura zanikanja' počne ravno to. Značilna izjava Heinza von Foersterja, da so trde znanosti uspešne, ker imajo opraviti z mehkiimi problemi, medtem ko se mehke (humanistične) znanosti

soočajo s trdimi problemi, podčrtuje, da je osrednji pojem samo-referenčnosti krožnost, opazovanje lastnega opazovanja, ki je kot senca, ki je ne moremo preskočiti.

Spričo razočaranja, ki ga povzroča pripoznanje genealogije človeške kulture – kot kulture zanikanja, ki je okvir t. i. objektivnosti –, je najbolj naraven korak, ki si ga lahko zamišljamo, stik med kulturo in naravo, kakorkoli že lahko pojma opredeljujeta potrebo po trajnosti kulturnega obrata in polni participativnosti »preostalega sveta«.

Zdi pa se, da je naslednji korak, ki ga bo predlagal avtor, prevod pojmov, ki so nujno potrebni, da bi lahko človek prestopil prag začetnega nerazumevanja perpleksnosti izjav, ki človeštvu odmerjajo sfero (naj) višje razvite vrste organskega življenja, ter se soočil z vprašanjem, kdo je kot posameznik – singularna oseba, ki kljub vezanosti na zemeljske pogoje življenja ni zgolj na zemljo (ali družbo) privezano bitje, kolikor mislimo na Arhimedovo točko etiške zavesti –, in sicer brez zatekanja k idealni podobi človeka in seveda še manj k ideji o nadčloveku. Luce Irigaray je (npr. v *The way of love*, 2002) na primer predlagala kulturo želje po odnosu, ki priznava drugačnost v želji, da bi (se) vrnil in zaznal resnično kot nekaj nedokončanega in porajajočega se. Imenuje jo tudi »horizontalna transcendenca«, v nasprotju z vertikalno, ki označuje človeka kot ne-mirnega ter tudi kot zanikovalca, kolikor si hoče s tem zagotoviti položaj na hierarhični lestvici. Irigarayino razmišljanje o kulturi in želji bi lahko povezali v 'kulturo želje', človekove drže, ki ne priznava le pomembnosti odnosa z drugim kot poti svoje uresničitve, temveč sprosti tudi legitimnost samo-izražanja želje do te mere, da ta postane zaznava drugačnosti drugega in prebivanja z njim.

Naj sklenem z mislijo, ki jo tudi predlaga Luce Irigaray, ko govori o horizontalni transcendenci, da išče pot ljubezni, vključujoč geste ljubezni v jeziku, ki ne pomenijo 'ljubiti drugega', temveč 'ljubiti z drugim'. Ljubezen potem ni orodje, temveč je skupna pot, ki zahteva molčanje, da bi (se) lahko izrekli in (se) slišali ter (si) med seboj podelili skupni prostor-čas brez vnaprej preračunanih razmerij.

Anton Mlinar

Ana Ješe Perković:

ZAHODNI BALKAN NA POTI V EVROPO. PASTI
TRANZICIJE, DEMOKRATIZACIJE IN EVROPEIZACIJE.
Ljubljana, Znanstvena založba Filozofske fakultete,
2016, 237 strani.

V pričujoči znanstveni monografiji avtorica Ana Ješe Perković, doktorica socioloških znanosti in raziskovalka na Oddelku za sociologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, raziskuje, kot lahko razberemo že iz naslo-

va, izjemno aktualno tematiko s področja evropskih integracijskih/širitvenih procesov. V svoji študiji izhaja iz argumentirane trditve, da je imelo pogojevanje članstva za sprejem v EU (od vladavine prava do vzpostavitve tržnega gospodarstva) dokazano pozitivne učinke na demokratično tranzicijo post-socialističnih držav v Vzhodni Evropi na prehodu iz avtoritarnih režimov v parlamentarno demokracijo. Tega pa ne moremo trditi za države Zahodnega Balkana, kjer se je presenetljivo pokazalo, da je transformacijska moč EU mnogo manjša od pričakovane, saj smo priča tako počasnejšemu demokratičnemu napredku kot minimalnim družbenim spremembam. Posledično se monografija osredotoča na iskanje vzrokov/odgovorov za odmik od dosedanjih praks v širitvenih procesih EU. Avtorica se problematike loteva s pomočjo in uporabo več komplementarnih raziskovalnih pristopov, kot so interdisciplinarnost, historična sociološka in kritično diskurzivna metoda. Hkrati pa pri iskanju odgovorov ne prezre odločujočega nacionalističnega diskurza in se sprašuje, ali je lahko

Ana Ješe Perković

Zahodni Balkan na poti v EU.
Pasti tranzicije, demokratizacije
in evropeizacije

orodje pogojevanja članstva učinkovito v primerih, ko Evropska unija s svojimi pogoji spodkopava nacionalno identiteto in zmanjšuje priljubljenost domačih političnih elit pri volivcih. Kot kaže politična praksa se te nikakor niso pripravljene odreči določeni stopnji politične moči, zato z izpolnjevanjem pogojev odlašajo oziroma poskušajo ugoditi tako Evropski uniji kot domači javnosti in posledično izpolnjujejo pogoje le delno, navidežno. Potemtakem je potrebno iskati razloge za slabo implementacijo demokratičnih reform v kratkoročnih ciljih političnih elit, da se obdržijo na oblasti, kajti potrebne demokratične reforme bi namreč neprijetno zarezale v slabo delujoče družbene sisteme in bi zagotovo pomembno zmanjšale priljubljenost vsakokratne oblasti pri volivcih.

Svoja uvodna izhodišča in razmišljanja avtorica razvija v štirih vsebinskih poglavjih. V prvem (Širitev Evropske unije) opozori na referenčne razprave – potem ko predstavi proces evropske integracije v historičnem kontekstu (skozi pretekle širitve Evropske unije) –, ki so plod tako teoretskih zagat pri definiranju Evropske unije in evropeizacije (D. Dinan, N. Nugent, G. Pridham, B. Rosamond, C. Rumford idr.) kot tudi različnih pristopov – v luči širitvenih teorij (H. Grabbe, W. Mattli, F. Schimmelfennig, S. Smith idr.) – k širitvi EU. Za študij primera ji služi komparacija evropskega integracijskega procesa Srednje in Vzhodne Evrope ter Zahodnega Balkana na primeru Slovenije in Hrvaške.

V drugem vsebinskem poglavju (*Načelo pogojevanja članstva v Evropski uniji*) se ukvarja z učinki širitvenega procesa (evropeizacije), v katerem EU pravila, mehanizmi in kolektivno razumevanje vzpostavijo interakcijo z danimi strukturami v državi kandidatki oziroma potencialni kandidatki. Z drugimi besedami, tak proces lahko imenujemo tudi EU-izacija (le-ta je bila v primeru Srednje in Vzhodne Evrope močno povezana tudi s širšim procesom modernizacije in post-socialistične tranzicije), ki pomeni izpolnjevanje pristopnih zahtev EU in prevzem norm, politik in institucionalnih modelov EU v državah kandidatkah. Avtorica poudarja, da (formalno in neformalno) pogojevanje članstva v Evropski uniji predstavlja eno najbolj učinkovitih orodij zunanje politike EU v zadnjih petindvajsetih letih. Potem ko kritično primerja teoretske poglede na pogojevanje članstva v EU (C. Gordon, J. Hughes, G. Sasse, M. Vachudova idr.), predstavi analizo pogojevanja EU, ki jo je opravila na primeru Zahodnega Balkana. Izpostavi, da gre za nove mehanizme pogojevanja EU, ki so posledica specifičnih okoliščin razpada skupne jugoslovanske države in same tranzicije – prvenstveno s ciljem, da se zagotovi stabilnost in varnost v celotni regiji (Pakt stabilnosti, Svet za regionalno sodelovanje, sodelovanje z Mednarodnim kazenskim sodiščem v Haagu itn.). Avtorica v analizi zaključuje, da je pogojevanje članstva v Evropski uniji učinkovito orodje za demokratizacijo v post-socialističnih političnih sistemih samo v primeru, da se le-to izvaja dosledno in ne spodkopava nacionalne identitete

države kandidatke oziroma potencialne kandidatke. V nasprotnem primeru domače politične elite izpolnjujejo pogoje na način, da iščejo kompromis med izpolnjevanjem zahtev Evropske unije in pričakovani domače javnosti.

V tretjem vsebinskem poglavju avtorica – po uvodni predstavitvi najpomembnejših teorij demokratizacije, ki so jih prispevali R. Dahl, D. Della Porta, J. Linz, G. Pridham, A. Stepan, M. Vachudova, T. Vanhanen, idr. – kritično razgalja proces *demokratizacije v Jugovzhodni Evropi* oziroma na Zahodnem Balkanu ter vpliv EU na ta proces. V svoji analizi se je oprla na kazalnike različnih priznanih mednarodnih nevladnih organizacij in inštitutov, ki spremljajo in merijo stopnjo demokracije, človekovih pravic in svoboščin ter drugih karakteristik demokratične konsolidacije po celem svetu (indeks svobode medijev, indeks korupcije itn.). Seveda ne gre prezreti, da ima vsaka država svoje posebnosti glede na zgodovinske, socio-ekonomske, politične in kulturne okoliščine, pa tudi, da uporablja različne metodologije; kljub očitnim razlikam v pristopih, je uspešno identificirala skupne imenovalce za celotno regijo, in to za obdobje 2003–2013. Na podlagi zbranih in referenčnih podatkov/kazalnikov argumentirano zaključuje, da demokratična tranzicija na Zahodnem Balkanu še ni končana in da je napredek v tej smeri dostikrat le navidezen. Namreč demokratična država mora imeti zadostno mero izvršne odgovornosti, te pa na Zahodnem Balkanu primanjkuje. Evropeizacija in demokratična konsolidacija se ustavita, ko vlade uporabljajo retorično akcijo, demokratični mehanizmi pa niso implementirani. Glede na poročila Evropske komisije in nekaterih nevladnih organizacij, države Zahodnega Balkana formalno sprejemajo pravila EU, vendar je implementacija le-teh izredno šibka. Poleg tega tudi visoka stopnja korupcije političnih elit in njihova povezanost z organiziranim kriminalom še dodatno onemogoča demokratično konsolidacijo, poudarja avtorica. Hkrati pa ne gre prezreti, da so vlade na Zahodnem Balkanu manj zavzete za pridruževanje EU, kot so bile vlade Srednje in Vzhodne Evrope, pa tudi, da pristajajo na pravila EU le retorično, prvenstveno, da se ohranjajo na oblasti, s tem pa podaljšujejo proces demokratizacije in evropeizacije ter sejejo evroskepticizem, saj pridružiteni proces traja predolgo.

V četrtem vsebinskem poglavju nam avtorica predstavi opravljeno analizo študija primera: *Vpliv pogojevanja članstva EU na primeru hrvaškega sodelovanja z mednarodnim sodiščem v Haagu*. V svoji empirični raziskavi najprej opozori na posebnosti razvoja demokracije in procesa tranzicije na Hrvaškem v devetdesetih letih prejšnjega stoletja ter razvoja hrvaške nacionalne identitete; pri tem se je poslužila tudi metodološkega instrumentarija historične sociologije. Namreč na proces tranzicije, demokratizacije in vzpostavitev nove hrvaške nacionalne identitete so brez dvoma imeli velik vpliv določeni zgodovinski dogodki, kot npr. vzpon

Miloševićevega nacionalizma, razpad Jugoslavije, Domovinska vojna. V nadaljevanju sledimo avtoričini kritični diskurzivni analizi hrvaških političnih elit (zbranih iz tiskanih medijev) v času zaostrovanja pogojevanja s strani EU (2005) v primeru (ne)sodelovanja z mednarodnim haaškim sodiščem. Iz analize je razvidno, da se je od januarja 2005 do marca 2005 diskurz hrvaških vodilnih politikov spremenil od zmagovalnega, ko so jih evropski politiki trepljali po ramenih in jim obljubljali začetek pogajanj v marcu, do manipulativnega, ko so želeli dokazati, da so izpolnili pogoje EU, in viktimizirajočega/žrtvenega, ko se je začetek pogajanj začel odmikati, in so krivca za to iskali pri zunanjih akterjih. Politični diskurz elit se je torej spreminjal z namenom ohranjanja politične moči. Tako kot je pogojevanje EU vplivalo na nacionalno identiteto, je tudi ta vplivala na diskurz politikov, v katerem so želeli ugoditi Evropski uniji in izpolniti pogoje ter domači javnosti, ki jim je zagotavljala politično moč. Potemtakem sta dve ključni komponenti nacionalne identitete – domovinska vojna in evropskost – postali diametralno nasprotni, kar je vodilo v ambivalentnost identitete. Če strnemo, analiza je nazorno pokazala, da je pogojevanje članstva Hrvaške v EU z njenim sodelovanjem z mednarodnim sodiščem v Haagu trčilo ob nacionalno identiteto in izgubilo na svoji transformacijski moči.

Pričujoča monografija Ane Ješe Perković je zagotovo tehten znanstveni prispevek, ki je vsebinsko in metodološko ne samo obogatila novonastalo posebno (politično) sociologijo – *sociologijo evropskih integracij*, pač pa opravljena raziskava o specifičnosti demokratične tranzicije na Hrvaškem ponuja tudi izhodišče za širšo razpravo o evropskih perspektivah drugih držav Zahodnega Balkana, ki želijo vstopiti v EU. Ob povedanem seveda ne gre prezreti, da EU po malem izgublja motivacijo za nadaljnje širitve, potem ko se že dlje časa sooča z vrsto kriz: od finančne, begunske, do krize v odnosih z Rusijo (Ukrajina), Brexitom, itn. Skratka, dobili smo aktualno študijo, ki je vzbudila zanimanje tudi pri južnih sosedih; izšla bo v hrvaškem prevodu pri zagrebški založbi Sandorf.

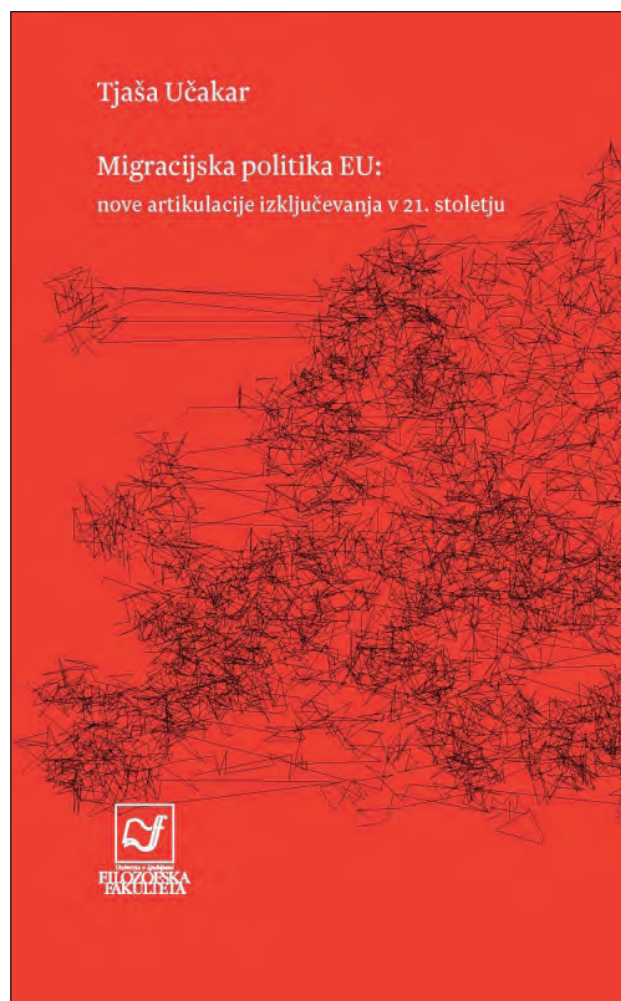
Avgust Lešnik

Tjaša Učakar:
MIGRACIJSKA POLITIKA EU: NOVE ARTIKULACIJE
IZKLJUČEVANJA V 21. STOLETJU. Ljubljana, Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2017, 205 strani.

Pričujoča znanstvena monografija Tjaše Učakar, doktorice socioloških znanosti in raziskovalke na Oddelku za sociologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, pronicljivo in sistematično obravnava aktualno migracijsko politiko EU. Vprašanja migracije predstavljajo

za Evropsko unijo eno od osrednjih tematik že odkar se je vzpostavila kot prostor prostega pretoka blaga, storitev in ljudi. Odnos do teh vprašanj se je v diskurzu evropskih politik, kot ugotavlja uvodoma, spreminjal od osredotočenosti na preprečevanje imigracije do upravljanja z migracijami ter povezovanja migracij z razvojnimi politikami in humanitarno dejavnostjo. Izhodišče monografije je avtoričina argumentirana trditev, da »migracije« predstavljajo za današnjo EU enega osrednjih izzivov, hkrati pa so Ahilova peta njenih temeljnih vrednot (spoštovanje človekovega dostojanstva, pravic in svoboščin), ki so podrejene diskurzom varnosti, ogroženosti in strahov, kar vodi v prevlado politike preprečevanja migracij, ki je zaznamovana z represivnimi ukrepi mejnih nadzorov, eksternalizacijo upravljanja in množenjem praks, ki izključujejo nezaželene imigrante in selektivno dopuščajo vstop tistim, ki zadovoljujejo potrebe na trgu dela in prispevajo h gospodarski rasti.

Na podlagi teh opažanj in ugotovljenih dejstev se raziskovalno sprašuje, kako evropske politike omogočajo takšno stanje stalne krize in ogroženosti ter kakšen diskurz uporabljajo, da lahko na eni strani vzpostavljajo

normativne okvirje EU, ki naj bi ohranjali Evropsko unijo kot unijo vrednot, na drugi strani pa producirajo ukrepe, ki so diametralno nasprotni tem istim temeljnim vrednotam. V tem miselnem okvirju je avtorica tudi postavila ključni raziskovalni cilj svojega dela, tj. razširitev razumevanja dosedanje migracijske politike EU – kot restriktivne, represivne in proti-evropske (kar je še vedno prevladujoča podmena kritične teorije migracij) – z novim razumevanjem udejanjanja evropskega apartheida v 21. stoletju, ki ga ne zaznamujejo zgolj represivne plati oblasti, temveč vse pogostejše tudi produktivne dikcije temeljnih evropskih vrednot in njenih deklarativnih humanističnih usmeritev. Hkrati si je zastavila nalogo, da – s pomočjo teoretsko-empirične raziskave – ne samo analizira dosedanje migracijsko politiko EU, ampak tudi opozori na tista polja, kjer bo v prihodnje treba iskati točke represije, izključevanja in zamejevanja članstva in pripadanja. V tem je tudi aktualnost njenega dela.

Avtorica svoja uvodna izhodišča in razmišljanja v nadaljevanju razvija v treh vsebinskih/problemskih poglavjih. V prvem, teoretskem delu – *Značilnosti migracijske politike EU* – opredeli ter kritično predstavi, analizira in med seboj primerja stališča referenčnih avtorjev in avtoric z različnih področij migracijskih študij – od sociologije, filozofije, politologije, ekonomije do varnostnih in upravnih ved (M. Albahari, É. Balibar, Z. Bauman, S. Benhabib, D. Bigo, W. Brown, K. Calavita, L. Chouliaraki, G. Delanty, E. Guild, J. Huysmans, G. Lahav, M. Schain, A. Triandafyllidou idr.) – z namenom ponazoritve temeljnih značilnosti evropske politike do migracij, ki jo opredeljujejo: varnost, mejni nadzor, eksternalizacija upravljanja z migracijo ter različni mehanizmi izključevanja.

Čeprav so migracije heterogen in kompleksen družbeni pojav, pa opravljena analiza in komparacija pritrjuje stališčem avtorice, da jih EU razume zelo ozko, kot problem, proti kateremu se je potrebno boriti in proti kateremu se je možno boriti. Izpostavlja, da je tovrsten »anti-imigracijski« diskurz, ki je usmerjen k zaježitvi in preprečevanju priseljevanja, v uradnih politikah in usmeritvah EU postal popolnoma normaliziran, sprejet kot dejstvo, o katerem se ne sprašuje in je hkrati tudi podlaga za vse ukrepe evropske migracijske politike. Kot največja grožnja so razumljene nedovoljene migracije, vendar avtorica opozarja, da tako politični diskurz kot konkretni ukrepi pogosto ne temeljijo na dejanskih podatkih o obsegu tovrstnih migracij, temveč na občutku ogroženosti; gre za t. i. »imigracijski kompleks«. K negativnemu dožemanju/sliki imigracije v EU prispevajo še posebej številni diskurzivni in nediskurzivni elementi, ki imigracijo v današnji EU konstruirajo kot izredno, ogrožajoče stanje; sočasno pa zapleten preplet mehanizmov izključevanja imigrantom onemogoča njihovo polnopravno članstvo v evropski politični skupnosti. Za povrh večina diskurzov in ukrepov na področju migracijske politike temelji na varnostnih okvirih in mehanizmih sekuritizacije ter kriminalizacije imigrantov.

Četudi se je v zadnjih letih diskurzu o varnosti pridružil tudi diskurz o razvojnem sodelovanju s tretjimi državami, je to sodelovanje še vedno tesno povezano z varnostnimi vprašanji preprečevanja nezakonitih imigracij ter selektivnim pripuščanjem na trg delovne sile. Tudi najnovejši diskurzi humanitarnosti zgolj skrivajo represivne ukrepe nadzora, ugotavlja avtorica, kajti glavno besedo pri postavljanju agende upravljanja z migracijami imajo strokovnjaki za varnost in notranja vprašanja; največji dosežki na tem področju pa so povezani z vzpostavitvijo schengenskega območja in agencije *Frontex*, ki naj bi skrbela za nadzor in obrambo zunanjih mej. Že na ravni poimenovanja še vedno obstaja opredelitev nezakonite migracije, ki vzpostavlja implicitno vez med migracijo in kršenjem zakona, čeprav imigrante v ilegalni položaj postavljajo šele restriktivni mejni režimi. Prek postavljanja mej in diskurza o teh mejah so imigranti predstavljeni kot tisti, ki so zunaj/Drugi in ki s svojim prihodom v evropski prostor predstavljajo nevarnost za ustaljeni red znotraj meja. Ilegalizacija, kriminalizacija in dehumanizacija imigrantov prispevajo k njihovi kulturni marginalizaciji v družbi (so »najnižji izmed razredov«) ter posledično onemogočajo drugačna razumevanja njihovega položaja v Evropi, zaključuje avtorica. Izbrani analitični, primerjalni in interdisciplinarni pristop se je pokazal za koristnega, saj je avtorici omogočil izris temeljnega »konceptualnega zemljevida« tematik in učinkov evropske migracijske politike.

V vsebinskem drugem (*Ključni dokumenti migracijske politike EU*) in tretjem poglavju (*Nova polja produkcije tujstva v migracijski politiki EU*) avtorica predstavi rezultate svoje izvirne(!) empirične raziskave, ki jo je opravila z uporabo historično primerjalne tekstualne analize temeljnih političnih dokumentov, ki tvorijo evropsko migracijsko politiko od pred-Maastrichtskega obdobja 1989 do »begunske krize« v letu 2015. Izbrani, inovativni pristop je podkrepila z ugotovitvijo, da je način, kako se neki družbeni pojav dojemata, primarno odvisen od javnih, predvsem političnih diskurzov, kajti naše izkušnje so določene z diskurzom o političnih dogodkih, ne pa z dogodki samimi; in prav zato politični jezik postane politična realnost. Politični dokumenti pa so rezultat nekega zgodovinskega razvoja vednosti, presek trenutnega stanja (dokumenti namreč vplivajo na trenutno stanje in ukrepe na terenu), saj ponujajo tudi vpogled v prihodnji razvoj (strategije, večletni programi, strateške usmeritve).

Namen tovrstne raziskave je bil, kot poudarja avtorica, da na eni strani poišče tiste točke v dokumentih, ki mehčajo ali ostrijo diskurz migracijske politike in predstavljajo odmike od represivnih dikcij ali ukrepov na terenu, na drugi strani pa sledi razvoju ključnih tematik in ugotovitvam, kako diskurzivne spremembe vplivajo na glavne razlagalne teme evropske politike do migracij, katere teme postajajo pomembnejše in kako to vpliva na hierarhijo vrednot migracijske politike. V tem

kontekstu je identificirala osem ključnih diskurzivnih premikov, ki spreminjajo način artikulacije migracijske politike: od nadzora k upravljanju, od grožnje k priložnostim, od nezakonitosti k migracijam in mobilnosti, od preprečevanja migracij k omogočanju mobilnosti, od notranjih k zunanjim zadevam, od odgovornosti do zagotavljanja mednarodne zaščite k preprečevanju zlorab, od varovanja k reševanju, od zunanjega terorizma k radikalizaciji navznoter. Na podlagi rezultatov analize ugotavlja, da ti premiki sicer navidezno širijo perspektive imigracije v EU, a prek prepleta različnih diskurzivnih elementov dejansko ne spreminjajo temeljnih predpostavk o ogroženosti EU in »drugosti« migrantov, temveč ohranjajo meje njihovega (ne)pripadanja ter odpirajo prostor represivnim ukrepom preprečevanja dostopa.

Analiza je tudi pokazala, poudarja avtorica, da gre pri teh diskurzivnih spremembah bolj za majhne diskurzivne premike, širjenje terminologije in vključevanje novih senzitivnosti, ki skupaj ustvarjajo vtis razvoja migracijske politike v smeri večje liberalnosti in humanosti, pa tudi, da se tematiki varnosti, ki prevladuje v devetdesetih letih, na začetku novega stoletja pridruži tematika koristnosti migracij, v zadnjem času pa še tematika humanitarnosti oziroma solidarnosti. Vendar, kot poudarja, novi tematiki ne spreminjata hierarhije temeljnih vrednot, ki določajo evropsko politiko do migracij (»varnost/svoboda«, »priložnost/ogroženost«, »humanost/izkoriščanje«), saj sta podrejeni sekuritarnim vidikom. Osnovna izhodišča in antagonizmi evropske migracijske politike, ki migracijo okvirjajo kot varnostno vprašanje, ki posledično narekuje uporabo represivnih ukrepov, se torej ne spreminjajo. Še več, premik v humanitarni diskurz ne pomeni, da so restriktivnim in sekuritarnim ukrepom zgolj dodani še humanitarni ukrepi, temveč da se tudi ukrepi nadzora in preprečevanja migracij prikazujejo kot ukrepi humanitarne pomoči, poudarja avtorica in dodaja, čeprav ta humanitarni diskurz postaja vse bolj izpostavljen, je zgolj druga plat medalje diskurza o varnosti, ki je v hierarhiji vrednot še vedno trdno na prvem mestu.

Potemtakem evropska politika do migracij, kot argumentirano zaključuje avtorica, ohranja temeljno dihotomijo, tj. dvojnost »znotraj/zunaj«, kjer polje »znotraj« označujejo »evropske« vrednote, kot so svoboda, varnost, pravice, humanost, medtem ko je polje »zunaj« prostor, od koder prihajajo vse nevarnosti in grožnje, označen s kršitvami, zlorabami, kriminalom. Razmejitve med znotraj in zunaj poteka geografsko po zunanjih mejah EU, politično pa sega v države izvora in tranzita, kamor EU prek zunanje politike izvaža svoje varnostne standarde. Dvojnost »znotraj/zunaj« se je najprej izrisovala prek dvojice vrednot »varnost/svoboda«, kjer naj bi povečanje svobode navznoter (s prostim pretokom in ukinjanjem notranjih mej) narekovalo ostrejšše ukrepe za ohranjanje varnosti na zunanjih mejah. Vendar ko so dokumenti začeli izpostavljati potencialne koristi migracij, poudarja avtorica, so na drugo stran postavili ogro-

ženost, ki naj bi jo predstavljale nezakonite migracije, pa tudi razrast sive ekonomije, ki naj bi bila povezana z bolj odprtimi sistemi sprejema. Toda če so koristi migracij vezane predvsem na ekonomske koristi, je ogroženost vezana predvsem na kulturo in vrednote. Pri tem je EU predstavljena kot akter humanosti in branik vrednot, nasproti »Drugim«, ki naj bi to humanost izkoriščali in ogrožali temeljne vrednote. Skratka, evropski sistemi odprtih in vključujočih migracijskih politik naj bi bili ogroženi zaradi nevarnosti nezakonite migracije, torej izkoriščanja vrednot humanosti in odprtosti, vrednote pravne države in zakonitosti naj bi ogrožala nevarnost zaposlovanja v sivi ekonomiji, vrednote vključevalnosti in integracije pa naj bi ogrožale skupine v EU, ki se radikalizirajo, zaključuje svojo sklepno misel avtorica.

Pričujoča monografija Tjaše Učakar je zagotovo tehten znanstveni prispevek na področju migracijskih študij, ki se tematsko umešča v novonastalo posebno (politično) sociologijo – *sociologijo Evropske unije*. Njena odlika je, da nam dobljeni in predstavljeni rezultati ponujajo celostni vpogled v širšo problematiko (i) migracijske politike EU, vključujoč tako stara kot nova spoznanja, dileme in prakse, s katerimi se (ne)uspešno sooča evropska asociacija v sedanjem času. Hkrati je delo s svojim metodološkim in empiričnim ozadjem izjemnega pomena, kot vir in podlaga za kritično nadgradnjo in nadaljevanje znanstvene razprave o (i) migracijskih politikah EU, še posebej, ker se soočamo s takimi procesi (kot so migracije), ki bodo stalnica, z večjo ali manjšo intenzivnostjo, tudi v prihodnje.

»Vprašanje migracijskih politik, ki naj bi upravljale z novo stvarnostjo 21. stoletja,« je po mnenju Ksenije Vidmar Horvat, avtorice *Spremne besede*, »ključno družbeno vprašanje, saj zadeva sociološko enigma družbe, ki bo nastajala vzporedno s sprejemanjem in odslavljanjem migrantov, in ki bo v konstelacijah zapiranja in odpiranja meja in poti po svojih ozemljih začrtovala človeški portret privilegijev.« Delo Tjaše Učakar nam prikazuje prvo skico tega portreta – benevolentne humanitarne drže, ki poziva k etičnemu odnosu, medtem ko uvaža pogojevanje, prepoved in izključevanje. To je nova resničnost, ki se ji bo moral neoliberalni človek, vaje tradicij socialne države, ko je šlo zanj, šele privaditi. Za migranta je to prvo izkustvo, ki ga pričaka na mejah post-humanistične Evrope. Pri branju tega dela bi nam moralo biti vsem, onim znotraj in onim zunaj meja, jasno, da je meja v 21. stoletju tisto mesto, kjer nastaja prihodnja družba. Ali bo to družba s prihodnostjo, bo odločila usoda migranta.

Avgust Lešnik

KAZALO K SLIKAM NA OVITKU

SLIKA NA NASLOVNICI: *Spomenik na kraju dogodka iz 27. junija 1991, ko je tank Jugoslovanske ljudske armade zapeljal čez hrvaški avto, datum, ki je danes poznan kot začetek spopadov hrvaške vojne za neodvisnost* (www.reddit.com/r/TankPorn/comments/41qsvh/a_red_zastava_750_fiat_600_triumphs_over_its/).

Slika 1: *Vojna za neodvisnost Slovenije* (<http://www.obramba.com/novice/kopno/kronologija-vojne-za-slovenijo-cetrti-dan-30-junij-1991/>).

Slika 2: *Vojaški udar Jugoslovanske ljudske armade* (<http://www.nspm.rs/politicki-zivot/vojni-udar-jna-mit-ili-realnost.html?alphabet=l>).

Slika 3: *Vojaški udar Jugoslovanske ljudske armade* (<http://www.nspm.rs/politicki-zivot/vojni-udar-jna-mit-ili-realnost.html?alphabet=l>).

Slika 4: *Vojna za neodvisnost Slovenije* (https://sh.wikipedia.org/wiki/Ratovi_u_bivšoj_Jugoslaviji).

Slika 5: *Vojna za neodvisnost Slovenije* (<http://www.obramba.com/novice/kopno/kronologija-vojne-za-slovenijo-peti-dan-1-julij-1991/>).

Slika 6: *Bosanski begunci, 1993* (https://sh.wikipedia.org/wiki/Ratovi_u_bivšoj_Jugoslaviji).

Slika 7: *Vojna za neodvisnost Slovenije* (<http://www.slovenskenovice.si/novice/slovenija/le-v-sloveniji-oprosceni-general-trifunovic-umrl>).

Slika 8: *Jugoslovanski tank* (<http://ilpiccolo.gelocal.it/trieste/foto-e-video/2015/02/12/fotogalleria/cannoni-blindati-e-carri-armati-serbi-all-asta-1.10852255#9>).

INDEX TO IMAGES ON THE COVER

FRONT COVER: *A memorial on the exact location of the event from June 27, 1991, when a Yugoslav People's Army tank ran over a Croatian car, indicating the start of the hostilities, resulting in the Croatian war of independence* (www.reddit.com/r/TankPorn/comments/41qsvh/a_red_zastava_750_fiat_600_triumphs_over_its/).

Figure 1: *The war for Slovenian independence* (<http://www.obramba.com/novice/kopno/kronologija-vojne-za-slovenijo-cetrti-dan-30-junij-1991/>).

Figure 2: *Military coup of the Yugoslav People's Army* (<http://www.nspm.rs/politicki-zivot/vojni-udar-jna-mit-ili-realnost.html?alphabet=l>).

Figure 3: *Military coup of the Yugoslav People's Army* (<http://www.nspm.rs/politicki-zivot/vojni-udar-jna-mit-ili-realnost.html?alphabet=l>).

Figure 4: *The war for Slovenian independence* (https://sh.wikipedia.org/wiki/Ratovi_u_bivšoj_Jugoslaviji).

Figure 5: *The war for Slovenian independence* (<http://www.obramba.com/novice/kopno/kronologija-vojne-za-slovenijo-peti-dan-1-julij-1991/>).

Figure 6: *Bosnian refugees, 1993* (https://sh.wikipedia.org/wiki/Ratovi_u_bivšoj_Jugoslaviji).

Figure 7: *The war for Slovenian independence* (<http://www.slovenskenovice.si/novice/slovenija/le-v-sloveniji-oprosceni-general-trifunovic-umrl>).

Figure 8: *Yugoslav tank* (<http://ilpiccolo.gelocal.it/trieste/foto-e-video/2015/02/12/fotogalleria/cannoni-blindati-e-carri-armati-serbi-all-asta-1.10852255#9>).

NAVODILA AVTORJEM

1. Revija ANNALES (*Anali za istrske in mediteranske študije* Ser. hist. et soc.) objavlja **izvirne** in **pregledne znanstvene članke** z družboslovnimi in humanističnimi vsebinami, ki se navezujejo na preučevanje *zgodovine, kulture in družbe* Istre in Mediterana. Vključujejo pa tudi *primerjalne in medkulturne študije* ter *metodološke in teoretične* razprave, ki se nanašajo na omenjeno področje.

2. Sprejemamo članke v slovenskem, italijanskem, hrvaškem in angleškem jeziku. Avtorji morajo zagotoviti jezikovno neoporečnost besedil, uredništvo pa ima pravico članke dodatno jezikovno lektorirati.

3. Članki naj obsegajo do 48.000 znakov brez presledkov oz. 2 avtorski poli besedila. Članek je mogoče oddati na e-naslov Annaleszdjp@gmail.com ali na elektronskem nosilcu (CD) po pošti na naslov uredništva.

Avtor ob oddaji članka zagotavlja, da članek še ni bil objavljen in se obvezuje, da ga ne bo objavil drugje.

4. Naslovna stran članka naj vsebuje naslov in podnaslov članka, ime in priimek avtorja, avtorjeve nazive in akademske naslove, ime in naslov inštitucije, kjer je zaposlen, oz. domači naslov vključno s pošto številko in naslovom elektronske pošte. Razen začetnic in kratic pisati z malimi črkami.

5. Članek mora vsebovati **povzetek** in **izvleček**. Izvleček je krajši (max. 100 besed) od povzetka (cca. 200 besed).

V *izvlečku* na kratko opišemo namen, metode dela in rezultate. Izvleček naj ne vsebuje komentarjev in priporočil.

Povzetek vsebuje opis namena in metod dela ter povzame analizo oziroma interpretacijo rezultatov. V povzetku ne sme biti ničesar, česar glavno besedilo ne vsebuje.

6. Avtorji naj pod izvleček članka pripišejo ustrezne **ključne besede**. Potrebni so tudi **angleški (ali slovenski) in italijanski prevodi** izvlečka, povzetka, ključnih besed, podnapisov k slikovnemu in tabelarnemu gradivu.

7. Zaželeno je tudi (originalno) **slikovno gradivo**, ki ga avtor posreduje v ločenih datotekah (jpeg, tiff) z najmanj 300 dpi resolucije pri želeni velikosti. Največja velikost slikovnega gradiva je 17x20 cm. Vsa potrebna dovoljenja za objavo slikovnega gradiva (v skladu z Zakonom o avtorski in sorodnih pravicah) priskrbi avtor sam in jih predloži uredništvu pred objavo članka. Vse slike, tabele in grafične prikaze je potrebno tudi podnasloviti in zaporedno oštevilčiti.

8. **Vsebinske opombe**, ki besedilo še podrobneje razlagajo ali pojasnjujejo, postavimo *pod črto*.

Bibliografske opombe, s čimer mislimo na citat – torej sklicevanje na točno določeni del besedila iz neke druge publikacije, sestavljajo naslednji podatki: *avtor, leto izida* in – če citiramo točno določeni del besedila – tudi navedba *strani*. Bibliografske opombe vključimo v glavno besedilo.

Celotni bibliografski podatki citiranih in uporabljenih virov so navedeni v poglavju *Viri in literatura* (najprej navedemo vse vire, nato literaturo). Pri tem avtor navede izključno dela ter izdaje, ki jih je v članku citiral.

Primer citata med besedilom:

(Kalc, 2010, 426).

Primer navajanja vira kot celote:

(Kalc, 2010).

Popolni podatki o tem viru v poglavju Literatura pa se glasijo:

Kalc, A. (2010): „Statistični podatki o Trstu“ ob tretji francoski zasedbi leta 1809. *Annales*, Ser. hist. sociol., 20, 2, 423–444.

Če citiramo več del istega avtorja iz istega leta, poleg priimka in kratic imena napišemo še črke po abecednem vrstnem redu, tako da se viri med seboj razlikujejo. Primer:

(Kalc, 2010a) in (Kalc, 2010b).

Bibliografska opomba je lahko tudi del vsebinske opombe in jo zapisujemo na enak način.

Posamezna dela ali navedbe virov v isti opombi ločimo s podpičjem. Primer:

(Kalc, 2010a, 15; Verginella, 2008, 37).

9. Pri **citiranju arhivskih virov** med oklepaji navajamo kratico arhiva, kratico arhivskega fonda / signaturo, številko tehnične enote in številko arhivske enote. Primer:

(ARS-1851, 67, 1808).

V primeru, da arhivska enota ni znana, se dokument citira po naslovu v *opombi pod črto*, in sicer z navedbo kratic arhiva, kratic arhivskega fonda / signature, številke tehnične enote in naslova dokumenta. Primer:

ARS-1589, 1562, Zapisnik seje Okrajnega komiteja ZKS Koper, 19. 12. 1955.

Kratic razložimo v poglavju o virih na koncu članka, kjer arhivske vire navajamo po abecednem vrstnem redu.

Primer:

ARS-1589 – Arhiv republike Slovenije (ARS), Centralni komite Zveze komunistov Slovenije (fond 1589).

10. Pri citiranju časopisnih virov med tekstom navdemo ime časopisa, datum izdaje ter strani: (Primorske novice, 11. 5. 2009, 26).

V primeru, da je znan tudi naslov članka, celotno bibliografsko opombo navedemo *pod črto*:

Primorske novice, 11. 5. 2009: Ali podjetja merijo učinkovitost?, 26.

V seznam virov in literature izpišemo ime časopisa / revije, kraj, založnika in periodo izhajanja.

Primer:

Primorske novice. Koper, Primorske novice, 1963–.

11. Poglavje o virih in literaturi je obvezno. Bibliografske podatke navajamo takole:

- Opis zaključene publikacije kot celote – knjige:

Avtor (leto izida): Naslov. Kraj, Založba. Npr.:

Šelih, A., Antić Gaber, M., Puhar, A., Renner, T., Šuklje, R., Verginella, M. & L. Tavčar (2007): Pozabljeni polovica. Portreti žensk 19. in 20. stoletja na Slovenskem. Ljubljana, Tuma, SAZU.

V zgornjem primeru, kjer je *avtorjev več kot dva*, je korekten tudi citat:

(Šelih et al., 2007).

Če navajamo določeni del iz zaključene publikacije, zgornjemu opisu dodamo še številke strani, od koder smo navedbo prevzeli.

- Opis prispevka v **zaključeni publikaciji** – npr. prispevka v zborniku:

Avtor (leto izida): Naslov prispevka. V: Avtor knjige: Naslov knjige. Kraj, Založba, strani od-do. Primer:

Lenarčič, B. (2010): Omrežna družba, medkulturnost in prekukulturnost. V: Sedmak, M. & E. Ženko (ur.): Razprave o medkulturnosti. Koper, Založba Annales, 245–260.

- Opis članka v **reviji**:

Avtor, (leto izida): Naslov članka. Naslov revije, letnik, številka strani od-do. Primer:

Lazar, I. (2008): Celejski forum in njegov okras. Annales, Ser. hist. sociol., 19, 2, 349–360.

- Opis **ustnega vira**:

Informator (leto izporočila): Ime in priimek informatorja, leto rojstva, vloga, funkcija ali položaj. Način pričevanja. Oblika in kraj nahajanja zapisa. Primer:

Žigante, A. (2008): Alojz Žigante, r. 1930, župnik v Vižinadi. Ustno izporočilo. Zvočni zapis pri avtorju.

- Opis **vira iz internetnih spletnih strani**:

Če je mogoče, internetni vir zabeležimo enako kot članek in dodamo spletni naslov ter v oklepaju datum zadnjega pristopa na to stran:

Young, M. A. (2008): The victims movement: a confluence of forces. In: NOVA (National Organization for Victim Assistance). [Http://www.trynova.org/victiminfo/readings/VictimsMovement.pdf](http://www.trynova.org/victiminfo/readings/VictimsMovement.pdf) (15. 9. 2008).

Če avtor ni znan, navedemo nosilca spletne strani, leto objave, naslov in podnaslov besedila, spletni naslov in v oklepaju datum zadnjega pristopa na to stran.

Članki so razvrščeni po abecednem redu priimkov avtorjev ter po letu izdaje, v primeru da gre za več citatov istega-istih avtorjev.

12. Kratice v besedilu moramo razrešiti v oklepaju, ko se prvič pojavijo. Članku lahko dodamo tudi seznam uporabljenih kratic.

13. Pri ocenah publikacij navedemo v naslovu prispevka avtorja publikacije, naslov, kraj, založbo, leto izida in število strani (oziroma ustrezen opis iz točke 10).

14. Prvi odtis člankov uredništvo pošlje avtorjem v **korekturo**. Avtorji so dolžni popravljeno gradivo vrniti v enem tednu.

Širjenje obsega besedila ob korekturah ni dovoljeno. Druge korekture opravi uredništvo.

15. Za dodatna pojasnila v zvezi z objavo člankov je uredništvo na voljo.

UREDNIŠTVO

ISTRUZIONI PER GLI AUTORI

1. La rivista ANNALES (Annali per gli studi istriani e mediterranei, Ser. hist. et soc.) pubblica **articoli scientifici originali e rassegne** dai contenuti sociologici e umanistici relativi allo studio della *storia, cultura e società* dell'Istria e del Mediterraneo. Include inoltre *studi comparativi e interculturali* nonché saggi *metodologici e teorici* pertinenti a questa area geografica.

2. La Redazione accetta articoli in lingua slovena, italiana, croata e inglese. Gli autori devono garantire l'ineccepibilità linguistica dei testi, la Redazione si riserva il diritto di una revisione linguistica.

3. Gli articoli devono essere di lunghezza non superiore alle 48.000 battute senza spazi, ovvero 2 fogli d'autore. Possono venir recapitati all'indirizzo di posta elettronica Annaleszdjp@gmail.com oppure su supporto elettronico (CD) per posta ordinaria all'indirizzo della Redazione.

L'autore garantirà l'originalità dell'articolo e si impegnerà a non pubblicarlo altrove.

4. Ogni articolo deve essere corredato da: titolo, eventuale sottotitolo, nome e cognome dell'autore, denominazione ed indirizzo dell'ente di appartenenza o, in alternativa, l'indirizzo di casa, nonché l'eventuale indirizzo di posta elettronica. Tranne sigle e acronimi scrivere in minuscolo.

5. I contributi devono essere corredati da un **riassunto** e da una **sintesi**. Quest'ultima sarà più breve (max. 100 parole) del riassunto (cca 200 parole).

Nella *sintesi* si descriveranno brevemente i metodi e i risultati delle ricerche e anche i motivi che le hanno determinate. La sintesi non conterrà commenti e segnalazioni.

Il *riassunto* riporterà in maniera sintetica i metodi delle ricerche, i motivi che le hanno determinate assieme all'analisi, cioè all'interpretazione, dei risultati raggiunti. Si eviterà di riportare conclusioni omesse nel testo del contributo.

6. Gli autori sono tenuti ad indicare le **parole chiave** adeguate. Sono necessarie anche le **traduzioni in inglese (o sloveno) e italiano** della sintesi, del riassunto, delle parole chiave, delle didascalie, delle fotografie e delle tabelle.

7. L'eventuale **materiale iconografico** (originale) va preparato in formato elettronico (jpeg, tiff) e consegnato in file separati alla definizione di 300 dpi a grandezza desiderata, purché non ecceda i 17x20 cm. Prima della pubblicazione, l'autore provvederà a fornire alla Redazione tutte le autorizzazioni richieste per la riproduzione del materiale iconografico (in virtù della Legge

sui diritti d'autore). Tutte le immagini, tabelle e grafici dovranno essere accompagnati da didascalie e numerati in successione.

8. Le **note a piè di pagina** sono destinate essenzialmente a fini esplicativi e di contenuto.

I **riferimenti bibliografici** richiamano un'altra pubblicazione (articolo). La nota bibliografica, riportata nel testo, deve contenere i seguenti dati: *cognome dell'autore, anno di pubblicazione* e, se citiamo un determinato brano del testo, anche le *pagine*.

I riferimenti bibliografici completi delle fonti vanno quindi inseriti nel capitolo Fonti e bibliografia (saranno prima indicate le fonti e poi la bibliografia). L'autore indicherà esclusivamente i lavori e le edizioni citati nell'articolo.

Esempio di citazione nel testo:

(Borean, 2010, 325).

Esempio di riferimento alla fonte, senza citazione:

(Borean, 2010).

I dati completi su questa fonte nel capitolo Fonti e bibliografia verranno riportati in questa maniera:

Borean, L. (2010): Collezionisti e opere d'arte tra Venezia, Istria e Dalmazia nel Settecento. *Annales, Ser. hist. sociol.* 20, 2, 323–330.

Se si citano *più lavori dello stesso autore* pubblicati nello stesso anno accanto al cognome va aggiunta una lettera in ordine alfabetico progressivo per distinguere i vari lavori. Ad es.:

(Borean, 2010a) e (Borean, 2010b).

Il riferimento bibliografico può essere parte della nota a piè di pagina e va riportato nello stesso modo come sopra.

Singole opere o vari riferimenti bibliografici in una stessa nota vanno divisi dal punto e virgola. Per es.:

(Borean, 2010a, 37; Verginella, 2008, 37).

9. Le **fonti d'archivio** vengono citate nel testo, *tra parentesi*. Si indicherà: sigla dell'archivio – numero (oppure) sigla del fondo, numero della busta, numero del documento (non il suo titolo). Ad es.:

(ASMI-SLV, 273, 7r).

Nel caso in cui un documento non fosse contraddistinto da un numero, ma solo da un titolo, la fonte d'archivio verrà citata *a piè di pagina*. In questo caso si indicherà: sigla dell'archivio – numero (oppure) sigla del fondo, numero della busta, titolo del documento. Ad es.:

ACS-CPC, 3285, Milanovich Natale. Richiesta della Prefettura di Trieste spedita al Ministero degli Interni del 15 giugno 1940.

Le sigle utilizzate verranno svolte per intero, in ordine alfabetico, nella sezione »Fonti« a fine testo. Ad es.:

ASMI-SLV – Archivio di Stato di Milano (ASMI), f. Senato Lombardo-Veneto (SLV).

10. Nel citare fonti di giornale nel testo andranno indicati il nome del giornale, la data di edizione e le pagine:

(Il Corriere della Sera, 18. 5. 2009, 26)

Nel caso in cui è noto anche il titolo dell'articolo, l'intera indicazione bibliografica verrà indicata *a piè di pagina*:

Il Corriere della Sera, 18. 5. 2009: Da Mestre all'Archivio segreto del Vaticano, 26.

Nell'elenco Fonti e bibliografia scriviamo il nome del giornale, il luogo di edizione, l'editore ed il periodo di pubblicazione.

Ad es.:

Il Corriere della Sera. Milano, RCS Editoriale Quotidiani, 1876–.

11. Il capitolo **Fonti e bibliografia** è obbligatorio. I dati bibliografici vanno riportati come segue:

- Descrizione di un'opera compiuta:

autore/i (anno di edizione): Titolo. Luogo di edizione, casa editrice. Per es.:

Darovec, D., Kamin Kajfež, V. & M. Vovk (2010): Tra i monumenti di Isola : guida storico-artistica del patrimonio artistico di Isola. Koper, Edizioni Annales.

Se *gli autori sono più di due*, la citazione è corretta anche nel modo seguente:

(**Darovec et al., 2010**)

Se indichiamo una parte della pubblicazione, alla citazione vanno aggiunte le pagine di riferimento.

Descrizione di un articolo che compare in un **volume miscelaneo**:

- autore/i del contributo (anno di edizione): Titolo. In: autore/curatore del libro: titolo del libro, casa editrice, pagine (da-a). Per es.:

Povolo, C. (2014): La giusta vendetta. Il furore di un giovane gentiluomo. In: Povolo, C. & A. Fornasin (eds.): Per Furio. Studi in onore di Furio Bianco. Forum, Udine, 179-195.

Descrizione di un articolo in una **pubblicazione periodica – rivista**:

autore/i (anno di edizione): Titolo del contributo. Titolo del periodico, annata, nro. del periodico, pagine (da-a). Per es.:

Cergna, S. (2013): Fluidità di discorso e fluidità di potere: casi d'internamento nell'ospedale psichiatrico di Pola d'Istria tra il 1938 e il 1950. Annales, Ser. hist. sociol., 23, 2, 475-486.

Descrizione di una **fonte orale**:

informatore (anno della testimonianza): nome e cognome dell'informatore, anno di nascita, ruolo, posizione o stato sociale. Tipo di testimonianza. Forma e luogo di trascrizione della fonte. Per es.:

Žigante, A. (2008): Alojz Žigante, r. 1930, parroco a Visinada. Testimonianza orale. Appunti dattiloscritti dell'intervista presso l'archivio personale dell'autore.

Descrizione di una **fonte tratta da pagina internet**:

Se è possibile registriamo la fonte internet come un articolo e aggiungiamo l'indirizzo della pagina web e tra parentesi la data dell'ultimo accesso:

Young, M. A. (2008): The victims movement: a confluence of forces. In: NOVA (National Organization for Victim Assistance). (15. 9. 2008). [Http://www.trynova.org/victiminfo/readings/VictimsMovement.pdf](http://www.trynova.org/victiminfo/readings/VictimsMovement.pdf)

Se l'autore non è noto, si indichi il webmaster, anno della pubblicazione, titolo ed eventuale sottotitolo del testo, indirizzo web e tra parentesi la data dell'ultimo accesso.

La bibliografia va compilata in ordine alfabetico secondo i cognomi degli autori ed anno di edizione, nel caso in cui ci siano più citazioni riferibili allo stesso autore.

12. Il significato delle **abbreviazioni** va spiegato, tra parentesi, appena queste si presentano nel testo. L'elenco delle abbreviazioni sarà riportato alla fine dell'articolo.

13. Per quanto riguarda le **recensioni**, nel titolo del contributo l'autore deve riportare i dati bibliografici come al punto 10, vale a dire autore, titolo, luogo di edizione, casa editrice, anno di edizione nonché il numero complessivo delle pagine dell'opera recensita.

14. Gli autori ricevono le **prime bozze** di stampa per la revisione. Le bozze corrette vanno quindi rispedite entro una settimana alla Redazione. In questa fase, i testi corretti non possono essere più ampliati. La revisione delle bozze è svolta dalla Redazione.

15. La Redazione rimane a disposizione per eventuali chiarimenti.

LA REDAZIONE

INSTRUCTIONS TO AUTHORS

1. The journal ANNALES (*Annals for Istrian and Mediterranean Studies*, Ser. hist et soc.) publishes **original** and **review scientific articles** dealing with social and human topics related to research on *the history, culture and society of Istria and the Mediterranean*, as well as *comparative and intercultural studies* and *methodological and theoretical discussions* related to the above-mentioned fields.

2. The articles submitted can be written in the Slovene, Italian, Croatian or English language. The authors should ensure that their contributions meet acceptable standards of language, while the editorial board has the right to have them language edited.

3. The articles should be no longer than 8,000 words. They can be submitted via e-mail (Annaleszdjp@gmail.com) or regular mail, with the electronic data carrier (CD) sent to the address of the editorial board. Submission of the article implies that it reports original unpublished work and that it will not be published elsewhere.

4. The front page should include the title and subtitle of the article, the author's name and surname, academic titles, affiliation (institutional name and address) or home address, including post code, and e-mail address. Except initials and acronyms type in lowercase.

5. The article should contain the **summary** and the **abstract**, with the former (c. 200 words) being longer than the latter (max. 100 words).

The *abstract* contains a brief description of the aim of the article, methods of work and results. It should contain no comments and recommendations.

The *summary* contains the description of the aim of the article and methods of work and a brief analysis or interpretation of results. It can contain only the information that appears in the text as well.

6. Beneath the abstract, the author should supply appropriate **keywords**, as well as the **English (or Slovene) and Italian translation** of the abstract, summary, keywords, and captions to figures and tables.

7. If possible, the author should also supply (original) **illustrative matter** submitted as separate files (in jpeg or tiff format) and saved at a minimum resolution of 300 dpi per size preferred, with the maximum possible publication size being 17x20 cm. Prior to publication, the author should obtain all necessary authorizations (as stipulated by the Copyright and Related Rights Act) for the publication of the illustrative matter and submit them to the editorial board. All figures, tables and diagrams should be captioned and numbered.

8. **Footnotes** providing additional explanation to the text should be written at *the foot of the page*. **Bibliographic notes** – i.e. references to other articles or publications – should contain the following data: *author, year of publication* and – when citing an extract from another text – *page*. Bibliographic notes appear in the text.

The entire list of sources cited and referred to should be published in the section *Sources and Bibliography* (starting with sources and ending with bibliography). The author should list only the works and editions cited or referred to in their article.

E.g.: Citation in the text:

(Blaće, 2014, 240).

E.g.: Reference in a text:

(Blaće, 2014).

In the section on *bibliography*, citations or references should be listed as follows:

Blaće, A. (2014): Eastern Adriatic Forts in Vincenzo Maria Coronelli's *Isolario Mari, Golfi, Isole, Spiaggie, Porti, Citta ... Annales, Ser hist. sociol.*, 24, 2, 239-252.

If you are listing *several works published by the same author in the same year*, they should be differentiated by adding a lower case letter after the year for each item.

E.g.:

(Blaće, 2014a) and (Blaće, 2014b).

If the bibliographic note appears in the footnote, it should be written in the same way.

If listed in the same footnote, individual works or sources should be separated by a semicolon. E.g.:

(Blaće, 2014, 241; Verginella, 2008, 37).

9. When **citing archival records** *within the parenthesis* in the text, the archive acronym should be listed first, followed by the record group acronym (or signature), number of the folder, and number of the document. E.g.:

(ASMI-SLV, 273, 7r).

If the number of the document can not be specified, the record should be cited *in the footnote*, listing the archive acronym and the record group acronym (or signature), number of the folder, and document title. E.g.:

TNA-HS 4, 31, Note on Interview between Colonel Fišera and Captain Wilkinson on December 16th 1939.

The abbreviations should be explained in the section on sources in the end of the article, with the archival records arranged in an alphabetical order. E.g.:

TNA-HS 4 – The National Archives, London-Kew (TNA), fond Special Operations Executive, series Eastern Europe (HS 4).

10. If referring to **newspaper sources** in the text, you should cite the name of the newspaper, date of publication and page:

If the title of the article is also known, the whole reference should be stated *in the footnote*:

The New York Times, 16. 5. 2009: Two Studies tie Disaster Risk to Urban Growth, 3.

In the list of sources and bibliography the name of the newspaper. Place, publisher, years of publication.

E.g.:

The New York Times. New York, H.J. Raymond & Co., 1857–.

11. The list of **sources and bibliography** is a mandatory part of the article. Bibliographical data should be cited as follows:

- Description of a non-serial publication – a book:

Author (year of publication): Title. Place, Publisher.

E.g.:

Darovec, D., Kamin Kajfež, V. & M. Vovk (2010): Among the monuments of Izola : art history guide to the cultural heritage of Izola. Koper, Annales Press.

If there are *more than two authors*, you can also use et al.:

(Darovec et al., 2010)

If citing an excerpt from a non-serial publication, you should also add the number of page from which the citation is taken after the year.

- Description of an article published in a **non-serial publication** – e.g. an article from a collection of papers:

Author (year of publication): Title of article. In:

Author of publication: Title of publication. Place, Publisher, pages from-to. E.g.:

Muir, E. (2013): The Anthropology of Venice. In: Dursteler, E. (ed.): A Companion to Venetian History. Leiden - Boston, Brill, 487-511.

- Description of an article from a **serial publication**:

Author (year of publication): Title of article. Title of serial publication, yearbook, number, pages from-to. E.g.:

Faričić, J. & L. Mirošević (2014): Artificial Peninsulas and Pseudo-Islands of Croatia. Annales, Ser hist. et sociol., 24, 2, 113-128.

- Description of an **oral source**:

Informant (year of transmission): Name and surname of informant, year of birth, role, function or position. Manner of transmission. Form and place of data storage. E.g.:

Žigante, A. (2008): Alojz Žigante, born 1930, priest in Vižinada. Oral history. Audio recording held by the author.

- Description of an **internet source**:

If possible, the internet source should be cited in the same manner as an article. What you should add is the website address and date of last access (with the latter placed within the parenthesis):

Young, M. A. (2008): The victims movement: a confluence of forces. In: NOVA (National Organization for Victim Assistance). [Http://www.trynova.org/victiminfo/readings/VictimsMovement.pdf](http://www.trynova.org/victiminfo/readings/VictimsMovement.pdf) (15. 9. 2008).

If the author is unknown, you should cite the organization that set up the website, year of publication, title and subtitle of text, website address and date of last access (with the latter placed within the parenthesis).

If there are more citations by the same author(s), you should list them in the alphabetical order of the authors' surnames and year of publication.

12. The **abbreviations** should *be explained* when they first appear in the text. *You can also add a list of their explanations at the end of the article.*

13. The title of a **review article** should contain the following data: author of the publication reviewed, title of publication, address, place, publisher, year of publication and number of pages (or the appropriate description given in Item 10).

14. The authors are sent the **first page proofs**. They should be returned to the editorial board within a week.

It is not allowed to lengthen the text during proof-reading. Second proof-reading is done by the editorial board.

15. For additional information regarding article publication contact the editorial board.

EDITORIAL BOARD

VSEBINA / INDICE GENERALE / CONTENTS

- Adi Bunyamin Zamzamin, Dahlan Ghani, Amir Aarieff Amir Hussin & Mohd Zaky Khairuddin:** Technological Advancement through Character Design: Darth Vader as Case Study 1
Lo sviluppo tecnologico tramite il design dei personaggi: Darth Vader come case study
Tehnološki napredek skozi oblikovanje filmskih in drugih likov: Darth Vader kot študija primera
- Pavel Jamnik, Petra Leben-Seljak, Borut Toškan, Matija Križnar, Stanislav Glažar, Bruno Blažina & Janez Bizjak:** Grobišče v Imenskem rovu / Rovu starih podpisov v Postojnski jami. So bili obiski Postojnske jame sredi 17. stoletja »turistični« ogledi grobišča? 11
La necropoli della galleria Imenski rov (Galleria dei nomi) / Rov starih podpisov (Galleria dei nomi antichi) delle Grotte di Postojna. Le visite delle Grotte di Postojna, risalenti alla metà del XVII secolo, possono essere interpretate come visite »turistiche« fatte alla necropoli?
Burial Ground in the Imenski rov (Passage of names) / Rov starih podpisov (Passage of Old Signatures) in Postojna cave. Did Visits of the Postojna Cave in the Middle of the 17th Century mean »Turist« Visits of the Cemetery?
- Darja Mihelič:** Ekonomska privlačnost srednjeveškega Pirana za tuje doseljence 31
L'attrattività economica del Pirano medievale per gli immigranti esteri
The Economic Attractiveness of the Mediaeval Piran for Foreign Immigrants
- Miodarka Tepavčević:** Stefan Mitrov Ljubiša i Crna gora – povijesno-kulturne veze 41
Stefan Mitrov Ljubiša e il Montenegro – relazioni storico-culturali
Stefan Mitrov Ljubiša and Montenegro – historical and cultural bonds
- Michał Kopczyk:** Those Problematic Slavs. Silesia in the Eyes of a German Traveler (Case Study) 53
Quei slavi problematici. La Slesia negli occhi di un viaggiatore tedesco (uno studio di caso)
Ti problematični Slovani. Šlezija v očeh germanskega potnika (analiza primera)
- Boris Dorbić, Anita Pamuković & Milivoj Blažević:** Djelovanje kotarskog agronoma Vinka Anzulovića u edukaciji puka Šibenskog kotara iz biljne proizvodnje u razdoblju 1921–1940. 61
Le attività dell'agronomo principale del distretto Vinko Anzulović nell'educazione delle masse nel distretto di Sebenico sulla produzione delle piante durante il periodo tra 1921 e 1940
The Activities of the District Agronomist Vinko Anzulović in the Education of the Masses in Šibenik District on the Topic of Plant Production during the Period from 1921 to 1940
- Jasna Potočnik Topler:** Norman Mailer in Yugoslavia 81
Norman Mailer in Jugoslavia
Norman Mailer v Jugoslaviji
- Estera Cerar, Raša Urbas & Urška Stankovič**
Elesini: Razvoj informacijske infrastrukture v letih 1960–1991 s primeri iz slovenske tekstilne industrije 89
Sviluppo dell'infrastruttura informatica negli anni 1960–1991 con esempi dell'industria tessile slovena
Development of Information Infrastructure between 1960 and 1991 in Slovenian Textile Industry
- Anica Čuka, Lena Mirošević, Josip Faričić & Vera Graovac Matassi:** Phylloxera Revisited: The Spread of Grapevine Disease in Dalmatia and its Influence on Socio-economic Development and Agricultural Landscape 101
Fillossera: La diffusione della malattia della vite in Dalmazia e il suo effetto sullo sviluppo socio-economico e sul paesaggio agricolo
Filoksera (trtna uš): Širjenje trtne bolezni v Dalmaciji in njen vpliv na družbeno-gospodarski razvoj ter kmetijsko krajino
- Vera Graovac Matassi & Davor Relja:** Demografska dinamika na otoku Rabu od sredine 19. st. do danas 119
Dinamica demografica nell'isola di Rab dalla metà del XIX secolo ad oggi
Population Dynamics on Rab Island from mid-19th Century to the present

Darko Likar: An Architectural and Urban-planning Perspective on Cultivated Terraces in Northern Istria	131
<i>Terrazzamenti coltivati dell'Istria settentrionale in una prospettiva architettonica e urbanistica</i>	
<i>Arhitekturno-urbanistični pogled na kulturne terase na območju severne Istre</i>	

Tanja Plešivčnik: Pomen estetskega doživljanja v skrbi za okolje	147
<i>L'importanza della visione estetica nella cura per l'ambiente</i>	
<i>Aesthetic Experience of the Environment and its Importance in Care for the Environment</i>	

Mirela Müller: Educational Standards in the School Curriculum and the Role of the Mass Media. The Case of Croatia	159
<i>Standard educativi nel curriculum scolastico e il ruolo dei mass media. Il caso Croato</i>	
<i>Izobraževalni standardi v šolskem učnem načrtu in vloga množičnih medijev. Primer Hrvaške</i>	

Aleksander Janež, Roberto Biloslavo & Armand Faganel: Sustainable Business Model: a Case Study of Fonda.si	175
<i>Modello di business sostenibile: Il caso di studio Fonda.si</i>	
<i>Model trajnostnega poslovanja: Študija primera Fonda.si</i>	

Nada Poropat Jeletić: Italoфона dijasistemska raslojenost u hrvatskoj Istri: jezični i komunikacijski status, korpus i prestiž	191
<i>Stratificazione del diasistema italofono nell'Istria croata: status, corpus e prestigio linguistico e comunicativo</i>	
<i>Italoophone Diasystem Stratification in the Croatian Istria: Linguistic and Communicative Status, Corpus and Prestige</i>	

POLEMIKA / POLEMICA / POLEMIC

Stanko Flego, Lidija Rupel & Matej Župančič: Considerazioni su alcune cavità indagate da Raffaello Battaglia sul Carso triestino (discussione)	207
---	-----

OCENE / RECENSIONI / REVIEWS

Slaven Bertoša): Migracije prema Puli. Primjer austrijske Istre u novom vijeku (Dean Krmac)	209
--	-----

Christopher Duggan: Fascist Voices. An Intimate History of Mussolini's Italy (Matic Batič)	210
---	-----

Elvis Orbanić: Ignazio Gaetano de Buset: Visita spirituale del 1788 in Istria / Ignacije Kajetan Buzetski: Duhovna vizitacija iz 1788. godine u Istri (Ana Jenko)	212
--	-----

Salvator Žitko: Avstrijsko Primorje v vrtincu nacionalnih, političnih in ideoloških nasprotij v času ustavne dobe (1861–1914) (Branko Marušič)	214
---	-----

IN MEMORIAM

Darko Likar (1952–2017) (Ljubo Lah)	218
--	-----

Kazalo k slikam na ovitku	210
<i>Indice delle foto di copertina</i>	210
<i>Index to images on the cover</i>	210

Navodila avtorjem	221
<i>Istruzioni per gli autori</i>	223
<i>Instructions to authors</i>	225

Federico Del Vecchio & Tadeja Zupančič:

- Contextualisation of a creative practice.
A dialogue 227
Contestualizzazione della pratica creativa.
Un dialogo
Kontekstualizacija kreativne prakse. Dialog

Tina Potočnik & Ljubo Lah:

- Pojem identiteta v izbranih mednarodnih
listinah varstva dediščine in njegova
uporaba v Sloveniji 245
Il concetto dell'identità nella conservazione
e nella tutela del patrimonio ambientale
secondo alcuni selezionati documenti
internazionali e la sua attuazione in Slovenia
The Concept of Identity in Selected
International Documents of Heritage
Conservation and its use in Slovenia

**Biserka Dumbovič Bilušić, Mladen Obad
Šćitaroci & Jasenka Kranjčević:**

- Historical Character of the Landscape
of Veliki Brijun 259
Il carattere storico del paesaggio dell'isola
Veliki Brijun
Zgodovinska značilnost krajine otoka
Veliki Brion

Simon Petrovčič & Vojko Kilar:

- Ocena potresne ranljivosti objektov
arhitekturne dediščine na območju Slovenije 277
Valutazione della vulnerabilità sismica delle
opere del patrimonio architettonico
sul territorio Sloveno
Seismic Vulnerability Assessment
of Architectural Heritage Buildings in Slovenia

Jasna Petrić:

- Neighbourhood Attachment in Central
and Peripheral Areas of Belgrade: Evidence
from Stari grad and Kaluderica 295
L'attaccamento al quartiere nelle zone
centrali e periferici di Belgrado: evidenze
da Stari grad e Kaluderica
Navezanost na naselje v centralnih
in perifernih področjih Beograda: dokazi
iz naselij Stari grad in Kaluderice

Urška Valenčič & Tatjana Capuder Vidmar:

- Načrtovanje v naseljih znotraj kulturne
kraške krajine na študijskem primeru
idejne krajinsko-urbanistične zasnove Divače 309
La progettazione nei centri abitati
dell'area culturale carsica sull'esempio
del progetto di studio paesaggistico-urbanistico
di Divača
Planning in Settlements within the Karst
Cultural Landscape on the Case Study
of the Conceptual Landscape and Urban
Design of Divača

Marko Rukavina & Mladen Obad Šćitaroci:

- Urban Integration of Archaeological
Heritage in Zadar 329
Integrazione del patrimonio archeologico
di Zara nel contesto urbano
Urbana integracija arheološke
dediščine v Zadru

Špela Verovšek & Ljiljana Čavić:

- Expressions of Spatial Quality and Local
Identity in Urban Riverfronts 349
Le espressioni di qualità spaziale e identità
locale nello sviluppo di lungofiume urbano
Izrazi prostorske identitete in kakovosti urbanih
prostorov pri razvoju mestnih rečnih nabrežij

Jure Ramšak:

- Casino v socialističnem mestu: začetki
igralniške industrije in socialnoekonomska
preobrazba Nove gorice 363
Il casinò nella città socialista: gli inizi
dell'industria del gioco d'azzardo e la
trasformazione socioeconomica di Nova gorica
Casino in the Socialist Town: the Origins
of the Gambling Industry and the Socioeconomic
Transformation of Nova gorica

Vojko Strahovnik:

- Divine Command Ethics, Cosmopolitanism,
Fundamentalism and Dialogue 379
Etica del comando divino, cosmopolitismo,
fondamentalismo e dialogo
Etika božjega ukaza, kozmopolitizem,
fundamentalizem in dialog

Lenart Škof:

Hospitalities of the Body: On Materialism
and Spirituality in the Philosophical
Traditions of Europe and Asia 387
*Le ospitalità del corpo: sul materialismo
e sulla spiritualità nella tradizione filosofica
europea ed asiatica*
*Gostoljubja telesa: o materializmu in spiritualnosti
v filozofskih tradicijah Evrope in Azije*

Bojan Žalec:

Javni um, religija in ekskluzivizem: Rawls
v luči katoliške in islamske misli 395
*Public Reason, Religion and Exclusivism: Rawls
in the Light of the Catholic and Islamic View*
*La ragione pubblica, la religione e l'esclusivismo:
Rawls nella luce del pensiero cattolico
e di quello islamico*

Branko Klun:

Vattimo's Kenotic Interpretation of Christianity
and its Relevance for a Postmodern Democracy 407
*L'interpretazione kenotica del cristianesimo
di Vattimo e la sua rilevanza per una
democrazia postmoderna*
*Vattimova kenotična interpretacija krščanstva
in njegov pomen za postmoderno demokracijo*

Nadja Furlan Štante:

The Secret Code of Goddess – Unwritten
Regulations and the Critique of Violent Theology ... 417
*Il codice segreto di dea – norme non scritte
e la critica della teologia violenta*
*Skriti kodeks boginje – nenapisana pravila
in kritika nasilne teologije*

Vesna Vukićević-Janković:

Lik Blažene Ozane kotorkinje kao
kulturalnomemorijski kod 429
*L'immagine della Beata Osanna come
codice di memoria culturale*
*The Character of the Blessed Ozana
of Kotor as a Cultural Memory Code*

Aleksandar Knežević:

Flotantne etničke grupe u demografskim
istraživanjima – metodološki problemi,
pristupi i primeri 439
*Gruppi etnici fluttuanti nelle ricerche
demografiche – problemi metodologici,
approcci e esempi*
*The Floating Ethnic Groups in Demographic
Research – Methodological Issues,
Approaches and Examples*

Kazalo k slikam na ovitku 457
Indice delle foto di copertina 457
Index to images on the cover 457

Navodila avtorjem 458
Istruzioni per gli autori 460
Instructions to authors 462

- Olga Pelcer:** Some Notes on Familial Relations in Roman Lydia and Phrygia, 1st to 3rd Century 465
Alcune note sulle strutture familiari della Lidia e Frigia nell'epoca Romana, dal 1° al 3° secolo
Nekateri zapisi o družinskih odnosih v rimski Lidiji in Frigiji, 1. do 3. stoletje
- Renata Novak Klemenčič:** Risbe in modeli v kamnoseški dejavnosti v prvi polovici 15. stoletja v Dubrovniku 477
Preparatory Drawings and Models in the Construction Practice in Dubrovnik in the first half of the 15th Century
Disegni e modelli preparatorii nella costruzione e la lavorazione della pietra nella prima metà del quattrocento a Dubrovnik
- Tina Košak:** Mrtvi Kristus z angeli, Sv. Janezom Krstnikom in Sv. Janezom Evangelistom v Izoli – delo mojstra oltarne slike v Funtani 487
Cristo morto con angeli, S. Giovanni Battista e S. Giovanni Evangelista di Isola – opera del maestro della pala d'altare di Fontana
Dead Christ with Angels, Sts John the Baptist and John the Evangelist in Izola – A Work by the Master of the Funtana Altarpiece
- Malik Floberovich Mukanov, Bauyrzhan Tattibekovich Doszhanov & Mukhamedzhan Shydyhanovich Suleimenov:** Artistic Archetypal Images of the Turkic Universe Models in the Art of Modern Kazakh Tapestry 505
Immagini archetipe artistiche dei modelli di universo turco nell'arte Kazaka moderna dell'arazzo
Umetniške arhetipske podobe turških univerzalnih modelov v moderni kazahstanski tapiseriji
- Olga Semenyuk, Natalya Alekseevna Chernysh, Yelena Nikolaevna Khvan, Rahima Chekaeva, Oxana Nikolaevna Tkach, Botakoz Kassimova, Zhazira Seralievna Bissenova & Abay Dildashevich Otarbayev:** Trends in the Development of National Identity in Architecture ... 517
I trend nello sviluppo dell'identità nazionale in architettura
Trendi v razvoju nacionalne identitete v arhitekturi
- Irina Sergeevna Kuzmenko, Nikolai Vladimirovich Narykov, Evgenii Olegovich Kubiakin, Iuliia Gennadijevna Piliugina & Valerii Valerevich Plotnikov:** Cultural and Political Aspects of Developing Social Solidarity in Modern Society .. 529
Aspetti culturali e politici dello sviluppo della solidarietà sociale nella società contemporanea
Kulturni in politični aspekti razvoja družbene solidarnosti v moderni družbi
- Jelisaveta Blagojević & Radenko Ščekić:** Politička previranja u arapskom svijetu: Nestabilnosti i priliv migranata na Zapadni Balkan 537
I disordini politici nel mondo Arabo: instabilità e flusso di migranti nei Balcani Occidentali
Political Upheavals in the Arab World: Instabilities and Migrants Influx to the Western Balkans
- Jurica Pavičić, Nikša Alfirević & Gojko Bežovan:** Community Capacity, Sense of Community and Social Capital: The Sociological and Economic Dimensions in Croatia and Serbia 553
Capacità della comunità, senso di comunità e capitale sociale: le dimensioni sociologiche ed economiche in Croazia e Serbia
Potencial skupnosti, smisel za skupnost in socialni kapital: Sociološka in ekonomska dimenzija na Hrvaškem in v Srbiji
- Ante Šiljeg, Sanja Lozić & Ivan Marić:** Kvantitativna analiza horizontalne strukture krajobraza – Park prirode Vransko jezero 563
Analisi quantitativa della struttura orizzontale del paesaggio – Parco naturale Vransko jezero
Quantitative Analysis of the Horizontal Landscape Structure of Vransko Lake Nature Park
- Petra Radeljak Kaufmann:** Izrada i analiza scenarija u prostornom planiranju: Scenariji prostornog razvoja Dalmacije do 2031. godine 581
La costruzione e l'analisi di scenari nella pianificazione del territorio: scenari di sviluppo territoriale della Dalmazia fino al 2031
Scenario Making and Analysis in Spatial Planning: Scenarios of Spatial Development for Dalmatia until 2031

Mirjana Rašević & Petar Vasić: Obrazovanje kao faktor fertiliteta i populacione politike u Srbiji 599
Educazione come fattore della fertilità e della politica demografica in Serbia
Education as a Factor of Fertility and Population Policy in Serbia

Nives Zudič Antonič: Educazione letteraria per lo sviluppo della consapevolezza culturale 611
Književna vzgoja in razvijanje kulturne zavesti
Literary Education for the Development of Cultural Awareness

Nada Poropat Jeletić: O hrvatsko-talijanskoj dvojezičnosti u Istri i ishodima jezične doticajnosti 629
Sul bilinguismo Croato-Italiano in Istria e gli esiti del contatto linguistico
About the Croatian-Italian Bilingualism in Istria and Language Contact Outcomes

Irena Marković: Lessico marinaresco urbano – prestiti romanzi a Zara 641
Urban Maritime Vocabulary – Roman Loanwords in Zadar
Urbani pomorski besednjak – romanske sposojenke v Zadru

Metka Furlan: Iz primorske leksike III 651
Dal lessico del Litorale III
From Primorska Lexis III

Kazalo k slikam na ovitku 663
Indice delle foto di copertina 663
Index to images on the cover 663

Navodila avtorjem 664
Istruzioni per gli autori 666
Instructions to authors 668

- Mateja Režek:** »Izraelska zveza«: Tajni stiki med Jugoslavijo in Izraelom v osemdesetih letih 671
»La connection israeliana«: collaborazione segreta tra la Jugoslavia e Israele negli anni ottanta
»The Israeli Connection«: Secret Contacts between Yugoslavia and Israel in the 1980s
- Jure Ramšak:** »From Skadarlija to Downing Street«: Velika britanija in začetek jugoslovanske krize, 1980–1985 687
»From Skadarlija to Downing Street«: il Regno Unito e l'inizio della crisi jugoslava (1980–1985)
»From Skadarlija to Downing Street«: Great Britain and the beginning of the Yugoslav Crisis, 1980–1985
- Carlos González Villa:** From 'Pessimism' to Geopolitical Instrumentalisation: Revisting the US Policy towards dying Yugoslavia 699
Dal 'pessimismo' alla strumentalizzazione geopolitica: una rilettura della politica statunitense rispetto al tramonto della Jugoslavia
Od 'pesimizma' do geopolitične instrumentalizacije: revizija politike ZDA do propadajoče Jugoslavije
- Boštjan Udovič:** "We Told the Truth about Yugoslavia ...": Slovenian (Para)diplomats in 1990–1992 713
"Sulla Jugoslavia dicevamo la verità ...": la (para)diplomazia Slovena (1990–1992)
"Govorili smo resnico o Jugoslaviji ...": o slovenskih (para)diplomatih v letih 1990–1992
- Matjaž Klemenčič:** Vloga pripadnikov slovenskih avtohtonih manjšin v sosednjih državah in slovenskih izseljencev v osamosvajanju Slovenije ... 731
Il ruolo delle minoranze slovene negli stati vicini e della diaspora slovena nell'affermazione della Slovenia indipendente
The role of Members of Slovenian Indigenous Minorities in Neighboring Countries and Slovenian Emigrants in Slovenia's Independence
- Božo Repe:** Vloga Milana Kučana v slovenski zunanji politiki 743
Il ruolo di Milan Kučan nella politica estera slovena
The Role of Milan Kučan in Slovenian Foreign Policy
- Kornelija Ajlec:** Slovenia and the UN in the Correspondence of the Secretarygeneral Javier Perez de Cuellar, 1991–1992 755
La Slovenia e l'ONU nella corrispondenza del segretario generale Javier Perez de Cuellar, 1991–1992
Slovenija in Organizacija združenih narodov v korespondenci generalnega sekretarja Javierja Pereza de Cuellarja, 1991–1992
- Marko Zajc:** Samoumeščanje slovenskih intelektualcev v simbolno geografijo Evrope v osemdesetih letih 769
L'auto-collocazione dell'intelligenza slovena nella geografia simbolica dell'Europa negli anni ottanta
Self-positioning of Slovenian Intellectuals into a Symbol Geography of Europe in the 1980s
- Gregor Jenuš & Darko Friš:** Specialna vojna. Prispevek o ukrepih jugoslovanskih organov za notranje zadeve pri nadzoru državne meje in v boju proti »zunanjim« in »notranjim sovražnikom« 777
Una guerra speciale. Contributo riguardo le azioni degli organi jugoslavi per gli affari interni nel controllo del confine di stato e nella lotta contro i nemici «interni» ed «esterni»
A Special War. A Contribution on the Measures of the Yugoslav Bodies for Internal Affairs in the Control of the State Border and their Fight against the »External« and »Internal Enemies«
- Aleš Maver & Anton Ravnikar:** Zastrta znamenja: vprašanje disidentstva katoliške cerkve v Sloveniji v obdobju »vzhodne politike« in revija Znamenje ... 793
I segni velati: la questione della dissidenza all'interno della chiesa cattolica in Slovenia durante il periodo della «ostpolitik» e la rivista Znamenje
Hidden Signs: The Question of Dissidence of the Catholic Church in Slovenia during the Period of »Ostpolitik« and the »Znamenje« Magazine
- Darko Friš & David Hazemali:** Slovenski glas in Branko Pistivšek pod nadzorom Službe državne varnosti 807
Slovenski glas e Branko Pistivšek sotto il controllo del Servizio di sicurezza nazionale
Slovenski glas and Branko Pistivšek under the Surveillance of the State Security Service

Ana Šela & Darko Friš: *Nova revija v primežu Službe državne varnosti* 823
La Nova rivista nella morsa del Servizio di sicurezza nazionale
Nova rivista in the Clutches of the State Security Service

Dragan Potočnik: *Sodobne učne metode pri pouku zgodovine* 837
Metodi moderni d'insegnamento della storia
Modern Methods of Teaching History

Aleksandr A. Cherkasov, Vladimir G. Ivantsov, Michal Smigel & Violetta S. Molchanova: *The List of Captives from the Turkish Vessel Belifte as a Source of Information on the Slave Trade in the North-western Caucasus in the early 19th Century* 851
La lista dei prigionieri dell'imbarcazione turca Belifte come fonte di informazioni sulla tratta di schiavi nel Caucaso nord-occidentale agli inizi dell'ottocento
Seznam ujetnikov na turškem plovilu Belifte kot vir podatkov o trgovini s sužnji na severozahodnem Kavkazu v začetku 19. stoletja

OCENE / RECENSIONI / REVIEWS

Ines Unetič:
Kultura vrtov. Oblikovane zelene površine v Ljubljani od sredine 18. stoletja do zgodnjega 19. stoletja (**Erika Bordon**) 867

Tomaž Grušovnik:
Etika živali. O čezvrstni gostoljubnosti (**Anton Mlinar**) 869

Ana Ješe Perković:
Zahodni Balkan na poti v Evropo. Pasti tranzicije, demokratizacije in evropeizacije (**Avgust Lešnik**) ... 872

Tjaša Učakar:
Migracijska politika EU: nove artikulacije izključevanja v 21. stoletju (**Avgust Lešnik**) 874

Kazalo k slikam na ovitku 877
Indice delle foto di copertina 877
Index to images on the cover 877

Navodila avtorjem 878
Istruzioni per gli autori 880
Instructions to authors 882

